609.781

TACITUS
FONMARADT
ÖSSZES
MÜVEI

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TACITUS

FÖNMARADT ÖSSZES MŰVEI.

AZ EREDETIBŐL MAGYARRA FORDÍTOTTA,

A SZERZŐ ÉLETRAJZÁVAL S MŰVEINEK ISMERTETÉSÉVEL BEVEZETTE,

JEGYZETEKKEL S MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

CSIKY KÁLMÁN,

JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYOK DOCTORA,

EGYETEMI TANÁR.

ELSŐ KÖTET.

ÉVKÖNYVEK.

BUDAPEST, 1903.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI) CS. ÉS KIR. UDVARI

KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA.

TACITUS

FÖNMARADT ÖSSZES MŰVE

AZ EREDETIBŐL MAGYARRA FORDÍTOTTA,

A SZERZŐ ÉLETRAJZÁVAL S MŰVEINEK ISMERTETÉSÉVEL BEVEZETTE,

JEGYZETEKKEL S MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

CSIKY KÁLMÁN,

JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYOK DOCTORA,

EGYETEMI TANÁR.

ELSŐ KÖTET.

ÉVKÖNYVEK.

BUDAPEST, 1903.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI) CS. ÉS KIR. UDVARI

KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

609781

018905

1903 év 780

Budapest, 1903. M. kir. tudományegyetemi nyomda.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Mintegy hat év óta egyéb foglalkozástól szabad óráimat szenteltem annak a szeretettel ápolt eszmének megvalósítására, hogy Tacitus összes munkáit magyar fordításban bocsássam a classikus irodalmat kedvelő hazai közönség elé. Régi, még gymnasiumi tanuló koromban gyökerező lelkesedés vonzott a nagy római történetíróhoz, s ösztönt adott újabb meg újabb olvasás útján műveinek szépségeiben s előadásának hangulatában elmerűlni s megszerezni magamnak azt az ünnepi élvezetet, melyet a mindennapi élethivatás foglalatosságaiban fáradozó embernek a jeles költők és írók szellemével való társalkodás nyújtani szokott.

Először *Agricola életét*, ezt a remek rajzot kisérlettem meg magyarul visszaadni, melynek különben már egy régibb fordítása megjelent hazai nyelvünkön. A Gyulai Páltól szerkesztett „Olcsó Könyvtár" egyik füzetében látott fordításom napvilágot, és egy szakbeli folyóirat birálata által nagyon elismerő méltánylásban részesűlt.

Most azonban, midőn Tacitus összes ránk maradt műveinek magyar kiadásával állok az ó-kori classikus irodalommal foglalkozó vagy abban gyönyörködő közönség elé: szükségesnek tartom kifejezni, hogy tudatában vagyok mindazoknak a nehézségeknek, melyekkel egy ó-kori írónagyság művének ama letűnt kulturvilágból a mi műveltségünk talajába való átültetése jár. Mert habár az európai-keresztyén kultura a görög-római műveltség földjében gyökerezik s abból még ma is folyvást táplálékot nyer: mégis végtelen nagyok a különbségek a mi gondolkozásunk iránya s tényezői, meg

a mi eszmekörünk és az ó-kor szellemélete közt. És ez a különbözőség a gondolatoknak szavakban való nyilvánulására is kiterjed. Európa mai művelt nemzetei közt — a nyelvek különfélesége s a műveltségi fok némely eltérései mellett is — az irodalmi alkotások kölcsönös kicserélése minden akadály nélkül folyik; a szellemi valuta, a forgalmi eszközök — a szavak — különféle verete daczára is, egyenlő sőt közös. Egy angol vagy franczia írói terméket németre vagy magyarra teljes értékében, mondhatni, egész eredeti jellegének megőrzésével, át lehet fordítni. Még a kötött nyelvű költői művekről is áll ez; pedig azok a legsajátosabb alkotásai szoktak lenni a nemzeti szellem egyéni valóságának. Minden csak a fordító képességétől függ. Ha Arany János fordítja Gőthének „az elűzött és visszatért grófról" szóló híres balladáját, a mi nyelvünk aczéltükre tökéletes valójában adja vissza az eredetit.

Másként alakúl a dolog a régi classikus irodalmi termékeknek akármely modern nyelvre való átültetésénél, mint a melyek egy rég letűnt erkölcsi világ és más társadalmi élet méhéből születtek, s oly nyelven vannak írva, mely ma már beszélt nyelvi minőségben nem él, s jegeczült ősformáira más idiomák átalakító s hasonító hatást nem gyakorolhatnak, csereviszonyba vele nem léphetnek. Igaz, hogy a görögök bőlcselő szelleme nemcsak a concrét dolgok jelzőit, hanem az abstract eszméket is oly gazdag bőséggel fejtette ki, a melynél különbbel a mai művelt nyelvek sem dicsekedhetnek, s ebben utánozták s követték őket a római írók is. De a mi műveltségünknek mégis óriásilag nagyobb a terjedelme, mint az övék; erkölcsi világunk sokkal termékenyebb, ismereteink köre roppantúl tágúlt ama korokéhoz mérten. Mindezen körűlménynek nagy befolyása van a mai nyelvek fogalom- és kifejezésbeli bővűlésére is, és ebből ered az a nehézség, melylyel a római irodalmi művek fordítójának meg kell küzdeni, nem azért, mintha a saját nyelve nem nyujtana elegendő anyagot és formát, hogy visszaadja a latin szavak értelmét bármely változatban, hanem azért, mert a fogalmak jelzésére szolgáló szavak a mai nyelvekben meg a latinban gyakran nem congruensek. Náluk a kifejezések értéke az irodalmi forgalomban

még nem volt annyira megállapítva, mintegy rögzítve, hogy az írói egyéniségek szerint ugyanaz a szó, legalább árnyalatilag, más meg más jelentést ne kapjon; és sokszor csak az egész mondat logikája és az eszmelánczolat ad ujjmutatást, hogy az anyanyelvünknek rendelkezésre álló kifejezései közűl melyiket használjuk, mint leginkább egyenértékűt, az illető szó igaz és az író által szándékolt érteményének visszaadására. Csak mint egészen közönséges példát hozzuk föl, hogy a *virtus* szót nem lehet mindenkor a különben latin eredetinek mintájára alkotott *erény* szavunkkal, hanem gyakran *vitézség*-gel, erkölcsi vagy szellemi *kiválóság*-gal, *férfiasság*-gal kell fordítani. Két mai művelt nyelv közt a gondolatcserének ez a nehézsége csak azon ritka esetben fordul elő, mikor az egyiknek nincs valamely fogalom jelzésére teljesen megfelelő szava; míg a latinnal szemben gyakran jövünk abba helyzetbe, hogy a római írónak a mi gondolkodásunk által megkivánt teljes szabatosságra még ki nem fejlődött fogalomjelzését csak fontolgatás után tudjuk nyelvünkön kifejezni. E miatt érezte a latinúl író középkor is kénytelennek magát számos oly korcsszót alkotni és alkalmazni (nem csak a saját népi nyelvéből való átvétel útján, hanem tiszta latin forrásból is), melyeket a classikus latinság még nem ismert.

Midőn e specialis nehézségre, mely minden ó-classikai szöveg fordításával foglalkozó iró előtt ismeretes, a föntebbiekben vázlatosan rámutattam: hozzá kell tennem, hogy annak a nehézségnek kettős mértékével kell megküzdeni a leglelkiismeretesebb fordítónak is, a ki Tacitus műveit bármely modern nyelv talajába átültetni akarja. Nincs az ó-latin irodalomnak még egy másik szerzője, a kinek stylsajátosságai az újkori tudósok elemzésének oly gazdag anyagot szolgáltatnának, mint az övéi. Nem fejtegethetjük e helyen a beszédrészek használatában, a mondat alkotásában, mondatrészek kihagyásában, rövidítésekben, concret dolgoknak abstractiós kifejezésében és sokféle sajátosságában nyilvánuló különlegességeit, melyekkel annyira elüt megelőző és utána következő irótársaitól, de gyakran válik homályossá is. Ez a kidomborodott egyéniség, melyet a rajta elömlő hatalmas szellem tesz hódítóvá, meg-

érteti velünk azt a jelenséget is, hogy Tacitus a maga korában és az utána következő folytonos hanyatlás idejében nem tartozott a népszerű szerzők közé, s bizonyára a római társadalomnak csak egy szűk köre — a válogatottakból álló közönség — olvashatta és élvezhette az ő műveit. Csak az újkor, a renaissanceban megifjodott világ, lett bámulójává, s igyekezett munkáit a mai nyelvekre is átültetni, habár az eredetinek sajátosságait egyik sem birja teljes hatásában visszaadni. A fordító csak arra törekedhetik, hogy a nagy történetírónak mélységes gondolatait el ne ejtse, aphorismáit érvényre juttassa, erővel teljes fönséges pathosát és azt a méla borongást, melynek árnyéka az egész előadás fölött lebeg, megőrizze és utánozza. Erre pedig az édes mienknél egy más nyelv sincs alkalmatosabb.

Távol vagyok azonban attól a hittől, hogy Tacitus műveinek általam készült magyarítása minden igénynek megfelelő volna. Ha úttörő kisérletnek beválik, melyet a mainál nagyobb virágzásra emelkedendő hazai classikai tanulmány majdan jobbal fog helyettesíteni: akkor sem végeztem érdemtelen munkát. Talán tőlem is telnék tökéletesebb, ha még ráérnék a horatiusi szabály szerint vagy kilencz évig félretenni, újra meg újra átnézni, s itt is ott is javítni s csiszolni a fordítás szövegét. Kitűzött czélom az volt, hogy nemcsak az ó-kori classikus irodalommal foglalkozóknak, a kik eredetiben is olvashatják, hanem általában a történettudományt meg a szép prózát kedvelő művelt közönségnek adjam kezébe magyar nyelvünkön e historiai remekműveket. Nem forgott ellenben szemem előtt az iskolai oktatás czélja, oly módon, hogy gymnásiumi tanulók előkészületre használhassák fordításomat; míg ellenben az érettebb ifjúság magán olvasmány gyanánt lelki épüléssel fogja forgathatni a magyar Tacitust, valamint a classikus nyelvek tanárai is hasznát fogják venni a szöveget kisérő jegyzeteknek s magyarázatoknak.

Föladatom körén kivül állónak tekintettem az önálló szövegkritikát. A német tudományos buvárlat által tisztázott szöveget, főleg a Halm-félét vettem fordításom alapjául. Számos olyan hely

van azonban, mely romlás vagy kisebb hézag következtében vitás, homályos és kétes értelmű. Ily esetben csatlakoztam ahoz a magyarázathoz, mely nézetemhez közelebb állott, s a szükséghez képest jegyzetben meg is okoltam a magyarításban követett eljárásomat. A jegyzetek, melyekkel a szöveget kisérem, kétfélék: vagy olyanok, melyek az olvasónak azonnal való rövides útbaigazítását czélozzák, pl. a régi helynevek mai alakját jelzők, s ezeket mindjárt a lap aljára tettem; vagy tárgyi magyarázatot tartalmazók a régiség-, jog- és alkotmánytan köréből, esetleg subjectiv észrevételeket; s ezek minden egyes könyv után következnek. Lehetőleg rövidre igyekeztem fogni ezeket is, mert a bővebb kibocsátkozás erősen megnövelte volna munkám terjedelmét.

Végűl számot kell még adnom azokról a *pótlásokról* is, melyekkel a Tacitus műveiben a sors mostohasága által okozott *(habent sua fata libelli)* hézagokat kitölteni szükségesnek tartám. Az *Annales* V., VI. és XVI. könyve hiányzó részeinek, valamint a teljes egészökben elveszett VII—X. könyvekben foglalt eseményeknek hézagait igyekeztem e pótlásokkal áthídalni, melyek — különben is röviden tartva — egyátalában nem lépnek föl azzal az igénynyel, hogy az eredetinek e szakadékokban elveszett kincseért kárpótlást nyujtsanak; csupán csak a történelmi események széttépett fonalának összekötésére valók, és külön betűszedéssel is mutatják eredetöket. Német fordítások is adnak ily pótlásokat. *Brotier Gábor* franczia iró pedig 1771-ben Tacitus munkáinak párisi kiadásában, a nagy szerzőt utánozva, latin nyelven írta meg e *supplementá*-kat, melyek azután különálló kiadásban is napvilágot láttak Prágában 1774-ben. *Brotier* e supplementumairól mondja jó Budai Esaiásunk „*Régi római vagy deák írók élete*“ cz. munkájában (Debreczen, 1814. 261. lapon), hogy „nem Tacitusi módonn“ vannak megírva. — Nem pótoltam ellenben a *Historiák*-nak az V. könyv közepétől mindvégig elveszett könyveit, mivel ott semmi folytatólagos töredék nem maradt ránk, s bele kell nyúgodnunk abba a veszteségbe, hogy az elbeszélés folyamata mindjárt a Flavius-császárok elseje Vespasianus uralkodásának kezdetén véget ér, s

a további események rajzát Vespasianus, Titus és Domitianus korából nem olvashatjuk Tacitus tollától megírva.

Tacitus munkáit magyarúl nem azon sorrendben adom, a mint ő megirta, hanem az elbeszélt történelmi események kronologiai rendjét követve, előre helyezem az *Annalest;* ennek folytatását képezik a másod sorban következő *Historiák.* Harmadikul sorakozik *Agricola élete,* mint a melynek tárgya Domitianus korából van merítve. Végűl jön a *Germania,* ez inkább ethnografiai, mint történelmi munka, meg a *Dialogus,* a szónoklás művészetéről szóló értekezés, mely véleményem szerint nem is Tacitustól származó irodalmi termék.

Nem végezhetem azonban mondandóimat a nélkül, hogy hálás köszönetemnek kifejezést ne adjak nagym. dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak kegyes pártfogásáért, melylyel lehetővé tette, hogy midőn ily jelentékeny munka közzétételére magán kiadóczég nem vállalkozott — a tudományegyetemi jóhírű nyomda útján hozhassam nyilvánosságra már egy év óta kéziratban készen heverő fordításomat.

Budapesten, 1903 márczius havában.

CAJUS CORNELIUS TACITUS ÉLETE ÉS MŰVEI.

Okunk van panaszt emelni a sors mostohasága ellen, a miért Róma legnagyobb történetirójának nem csak műveit hézagosan és töredékes maradványokban szállította át az utóvilágra, hanem személyi viszonyairól is csupán oly gyér és határozatlan adatokat hagyott ránk, melyekből külső életének képét csak hiányos vázlatban rajzolhatni meg. Se származását, se születése helyét és idejét, se elhalálozása évét nem lehet biztos tények alapján megállapítani. Teljes nevének első tagja, a Cajus pronomen, sem bizonyos, mert egyik régi kézirat e helyett Publius-t mond. Nem nélkülözi azonban a valószínt az a föltevés, hogy annak a Cornelius Tacitus lovagnak a fia volt, a kiről az idősb Plinius (Hist. Nat. VII. 16, 17.) mint a belga Galliában hivataloskodó császári tiszttartóról emlékezik meg. Tacitus szülőhelyéül egy adat Umbria tartománynak a Nera folyó mellett fekvő *Interamna* városát nevezi meg, hol Vopiscus történetiró szerint családi birtoka volt a Kr. u. 275-ben uralkodó Tacitus császárnak, ki hires történetirónkat a maga ősei közé számítá és nagy tisztelettel viselteték emléke iránt. Részint a saját munkáiban, részint barátjának, az ifjabb Pliniusnak irataiban található adalékokból lehet következtetni, hogy Tacitus Kr. után a hatodik évtizednek az 56-iknál nem későbbi, inkább korábbi valamelyik esztendejében jött világra. Életpályája tehát Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus, Domitianus, Nerva, Trajanus uralkodására s talán még Hadrianus korának is az elejére terjed; Kr. u. 117-ben még élt, de hogy

melyik évben és hol halt meg: adatok hiányában meg nem határozható.

Hivatali pályafutását Vespasianus alatt kezdte meg s maga mondja (Ann. XI. 11.), hogy Kr. u. 88-ban Domitianus alatt már prætori tisztséget viselt s tagja volt a Sybilla-könyvek megvizsgálására kiküldött tizenötös bizottságnak. Tehát kell hogy előbb lett légyen quæstor, s korábban vagy ædilis, vagy pedig néptribun. Hivatalai neméről s idejéről azonban nincs semmi további adatunk, a consulságára vonatkozón kívül, melyet ezután fogunk említeni. Nem tudjuk azt sem: teljesített-e katonai szolgálatot és hol? Általában véve csataképei, melyek gyakran fordulnak elő munkáiban, a közvetlenség és gyakorlati tapasztaltság színeivel vannak megrajzolva, valamint a Germania népeiről s állapotairól szóló munkája is gyanítani engedi, hogy fiatalabb éveiben katonáskodott s talán épen a germániai legiók kötelékében. Feltünő körülmény ezzel a föltevéssel szemben mindenesetre az, hogy művei megmaradt részeinek során sehol nem tesz említést hadi szolgálatáról, noha az is igaz, hogy saját életviszonyainak csak futólagos érintésével is fölötte fukar módon szokott elbánni.

Maga írja azonban (Agr. 9.), hogy fiatal ember korában jegyezte el Agricolának, a Kr. u. 77-iki consulnak leányát s a következő évben feleségül is vette. De már arról nincs tudomásunk, hogy e házasságból születtek-e gyermekek. Midőn ipának életrajzában (46. fej.) ezt írja: „*id filiæ quoque uxorique præceperim: sic patris sic mariti memoriam venerari etc.*“, világos, hogy itt nem a saját leányáról, hanem az elhunytéról, tehát a maga feleségéről meg ipának özvegygyé lett nejéről van szó. Sőt föl kell tenni azt is, hogy ha magának gyermekei vannak, azok előtt is tisztelendő példaképül állítja nagyatyjok emlékezetét. Ugyancsak Agricola halálával kapcsolatban, mely Kr. u. 93-ban következett be, említi (45. fej.), hogy neki magának s feleségének a fővárostól való távollétök miatt négy évvel korábban kellett elveszteniök atyjokat, mint a hogy a halál elragadta tőlük. Tehát Tacitusnak legalább a 90—93. évek alatt valamely távoli tartományban kellett tartózkodnia, hogy miféle hivatalban s mily körülmények

között? — mind nem tudható. Mikor Verginius Rufus consul Kr. u. 97-ben hivataloskodása alatt meghalt, az év hátralevő részére Tacitus lett helyébe consullá *(c. suffectus)*, és ezzel följutott a római hivatal-hierarchia legmagasabb polczára. Consultársa maga Nerva császár vala. Verginius Rufus fölött, mint az ifjabb Plinius emlékezetben hagyta, „Tacitus consul tartá a búcsúbeszédet, s az elhunyt férfiúnak dicsőségére föltette a koronát az a szerencse, hogy egy oly híres szónok méltányolta érdemeit".

A Domitianus uralkodása alatt átélt gonosz idők múlta után mintegy megkönnyebbűlt kebellel lélekzik föl: *„nunc demum redit animus!"* (Agr. 3.). Nervával visszatért a sokáig nélkülözött biztonság érzete, a köztudat ösztönt kapott a tudományos működés gyakorlására s megbecsűlésére, s ugyanekkor Tacitus is bátorságot és bizodalmat érez magában, hogy már az elnyomás évei alatt is táplált szándékát kora történelmének tanulmányozásával és megirásával valóra váltsa. Két kisebb munkával lép először a nyilvánosság elé, egy-egy erkölcsrajzzal a római világ meg egy idegen nemzet állapotairól, amaz *Agricola élete*, emez a *Germania*. Ezek mellé csatlakozik (ha ugyan tőle van) a szónokokról szóló párbeszédes értekezése. Csak ezek után írta meg már Trajanus uralkodása idejében két nagy történelmi munkáját, a Historiákat és az Annalest, megfordított korrendben, mert ez az utóbbi tartalmazza a Julius családból származó császárok történeteit, míg az előbb megírt Historiák könyvei az azután következő császárok korának eseményeivel foglalkoznak.

1. Első művének tekintendő a 97. év táján megjelent *Vita Julii Agricolæ* cz. élet- és jellemrajz, e nemben az ókori irodalomnak elsőrendű remeke. Ipának, egy Domitianus zsarnoki uralma alatt is kiválni s érvényesűlni tudó okos férfiúnak példaképe, a kit függetlenségének s emberi méltóságának megőrzése mellett is, igénytelen föllépése s eszélyes magatartása különböztet meg azoktól, a kik daczos lelkök fitogtatásával — a közjónak minden haszna nélkül — kihívtak maguk ellen a császári zsarnok bosszúját. Agricolának azonban mint hadvezérnek pályája van első sorban megörökítve, abban a szines környezetben, melyet az író Britannia népeiről, földéről,

éghajlatáról fest, s melylyel első biztos értesítést nyujt annak a szigetnek állapotairól. Mikor Agricola hadi tetteinek s bölcs kormányzatának e színteréről Rómába visszahivaték, nem vállalt többé politikai megbizatást, a mire pedig szerzett érdemei és bő tapasztalata alapján hivatva lett volna. Belátta, hogy a vérszomjas és minden kitűnőségre féltékeny császár alatt nincs további tere s alkalma hasznos tevékenységet kifejtenie. Teljes nyúgalomban s polgártársainak tiszteletétől környezve élt a fővárosban, nem sokára bekövetkezett haláláig. Az irónak szónoki ereje már e munkában magas lendületet mutat, s különösen az életirás elején s végén fönséges hangulatban árad el. Csataképei a szemközt álló hadak vezéreinek lelkesítő beszédei már teljes fényében állítják elénk a mesteri előadót.

2. A megirás időrendje szerint következik *Germania* (elfogadott teljes czíme: *De origine situ moribus ac populis Germaniæ*), mely munkáját az idősb Plinius adatai alapján irottnak tartják, noha annak a lehetősége sincs kizárva, hogy ő maga katona vagy polgári tisztviselő minőségében járhatott german földeken, és így észleletei részben legalább autopsián nyúgosznak. E kicsiny, de tartalmas könyvben az ó-kor egyik ősi nemzetének állapotait rajzolja, a rómaiaknál ritkaság számba menő elfogulatlansággal s a romlatlan természetes élet iránt érzett vonzalommal. A german világot s annak erkölcsi tisztaságát tűkörként tartja a romlott rómaiság szeme elé, sejtetvén ezzel az északról fenyegető veszély nagyságát is. Nem csuda, ha e kis terjedelmű íratnak oly roppant becset tulajdonít és oly beható tanulmányt szentel a német tudomány, habár épen ennek egyik képviselője az egészet értéktelennek s csak a 15. századból származó tökéletlen csinálmánynak ítéli.* Midőn azonban Tacitus azzal az irányzattal s abban a fájó hangulatban festi meg az északi félelmes nemzet képét, hogy honfiai elé tárja azt a megdöbbentő ellentétet, mely amannak erkölcsi ép állapotai és a római világ mély sülyedése közt jelentkezik: önkéntelen föltámad az a gyanú minden olvasója előtt,

* Chr. Keferstein: *Über die keltischen Alterthümer.* Tacitus Germania. Halle 1851.

a ki nem a németek menthető elfogultságának szemüvegén vizsgálja az ősgermánok életviszonyainak itt adott leirását, hogy vajon nem ragadta-e Tacitust az ő tendentiája a színezés és szépítés tulságaiba? s általában, hogy volt-e neki alkalma — még ha járt is Germaniában — azzal a beható és mindent összefoglaló észlelettel ismerni meg a german viszonyokat, erkölcsöket, intézményeket, melynek alapján lehet csak egy még félig vad állapotban élő népről megbizható képet alkotni? A mit Tacitus Annalesében és Historiáiban a germánokról olvasunk, egyesek áruló tényeiről, a törzsek gyakori véres viszályairól: mind alapos aggodalmat kelt bennünk annak az eszményitésnek igazvolta iránt, melylyel a Germania irója az ős-németséget példányképül állítja föl. Különben is mint történetiró és philosoph jól tudta Tacitus, hogy az az erkölcsiség, mely csupa külső körülményeken, szokáson, a vétkezésre való alkalom hiányán alapszik, az az egyszerűség, mely a kultura életszükségleteinek nem ismerésében gyökerezik, csak addig tart, míg a viszonyok ebben az ingernélküli állapotban maradnak. Magasabb czélja volt tehát az irónak, mint csak egy természeti állapotot idylli színbe öltöztetni; a kép visszáját: a tulfinomult római társadalom elfajultságát, a hűségnek, barátságnak, szabadságszeretetnek, a családi élet tisztaságának, a lélek és test épségének hiányát akarta tulajdonképen tudatára hozni honfitársainak. Tacitus e munkáját azonban — mert styljának egyéni sajátosságai, a nyelv tömör erőteljessége, színes változatossága föltétlenül az ő szerzősége mellett tanúskodnak — mindenesetre az ó-kor egyik legértékesebb ethnográfiai adalékának kell tekintenünk. Némelyek azt a nézetet is fejezik ki, hogy a Germania azon tanulmányokból állott elő, melyeket a szerző a *Historiák* anyagának összegyűjtése czéljából tett, vagy hogy egészében véve egy részletét képezi a Historiák elveszett könyveinek.

3. A *Dialogus de oratoribus* czím alatt ismeretes harmadik kisebb munkát a tudósok többsége szintén Tacitus tollából eredettnek tartja. Támogatja ezt a nézetet először is az a körülmény, hogy Tacitus, mint történelmi műveiből kitetszik, szónoki tehetséggel volt megáldva a természettől, és hogy fiatalabb korában, mint az ifjabb

Plinius egyik levelében (Ep. II. 11.) föl van jegyezve, ügyvédi szerepben a törvényszékek előtt nagy sikerrel gyakorolta a szónoklást. Nincs tehát kizárva a lehetőség, hogy ugyancsak fiatal éveiben irodalmi téren is kifejthette a szónoklat elméletét. Igaz, hogy munkáiban (Agr. 3., Hist. I. 1., Ann. III. 24.) csak a történetírásról emlékezik, mint olyanról, melyet élethivatásának választott; de a Dialogusnak azok a helyei, melyekben a vitázó felek egyike a csöndes tudománynak szentelt életet magasztalja, szemben az ügyvédő szónokok nyugtalan és lármás foglalkozásával; vagy midőn a régi szónokok nagyságát és helyzetét ellentétbe állítja az újabbkori ügyvivők jelentéktelen alakjaival és korlátolt viszonyaival; midőn a mostani szónoknemzedék elcsenevészedéséről, a szabadelműség hanyatlásáról, az erkölcsi és nyelvi barbárság növekedéséről, a politikai állapotoknak az ékesszólásra gyakorolt káros befolyásáról beszél: bizonyára a saját meggyőződését fejezi ki, meg azt az okot, mely őt magát az ügyvédő hivatás fölcserélésével a történetirói pályára terelte. A kik ily alapokon a Dialogust Tacitustól eredettnek tartják, azt is érvűl hozzák föl véleményök mellett, hogy a Róma belső és külső állapotai felől tisztán történelmi műveiben kifejezett nézetei már e kis munkában is kidomborúlva jelentkeznek, főképen az a meggyőződés, melynél fogva az erkölcsi kórságban látja az állam és a nyilvános élet romlásának elsőrendű kútfejét.

Mindezeknek az érveknek daczára, melyeket döntő szempontúl elfogadni nem is lehet, méltán uralkodik kétség a Dialogus szerzősége dolgában. Annak a hypothesisnek sincs valószine, mely az ifjabb Plinius tulajdonába útasítja ezt a munkát. A Tacitus szerzősége ellen azonban legerősebb bizonyítékul szolgál a Dialogus stylja. Mert habár egyes phrasisok és fordulatok nem csekély száma itt és Tacitus történelmi műveiben egyaránt föltalálható: hiányzik mégis e munkában az a sajátos elmeél és az a kiszabott finom mondatszerkezet, mely Tacitus történelmi műveit oly prægnánsan jellemzi; míg ellenben itt az előadás annyira áradozó, kifejezésekben duskáló, hogy sokkal jobban hasonlít Ciceronak, mint Tacitus írásmódjához. Ily széles alapra fektetett s egymásba ömlő, összefonódó

mondatok, ezzel a szabadon fejlődő bőbeszédűséggel, Tacitus más munkáiban nem fordulnak elő. Sőt a fordítónak is éreznie kell, hogy ennek és a többi munkának határában más meg más talajt szánt. Még ha — mint némelyek akarják — a Dialogust tekintenők is legelső, tehát legfiatalabb korában irott munkájának: akkor is csak Domitianus uralkodása után írhatta, nem sokkal Agricola és Germania előtt. Ez utóbbi két művében pedig már oly élesen domborodik ki T. írói egyénisége, hogy a közte és a Dialogus szerzője közt fönálló különbséget megmagyarázni s kibékíteni nem lehet. Azzal a teljesen erőltetett föltevéssel pedig, melynél fogva Tacitus a Dialogust még Titus uralkodása alatt, mintegy 25 éves korában írhatta volna, mikor még irályával Cicero mintáját követte, s azután a Domitianus tizenöt évi gyászos uralkodásának hallgatag korszaka alatt elég ideje volt az ő későbbi rövid és velős kifejezésmódját egész a kesernyés ízig kifejtenie; meg hogy most már a szónoki hivatással szakítván, tervszerűleg törekedett irályát a történelmi előadáshoz idomítani: — mindezzel győzelmesen állítható szembe az a tény, hogy a Dialogus egész tartalma egy érett férfiunak, nem egy kezdő írónak tanulmányára mutat. A pro és contra fölhozott bizonyítékok mellett is, melyek közül mi az utóbbiak felé hajlunk, a tudósok többsége Tacitus művének fogadta el a Dialogust, s mint ilyet adjuk a nagy történetíró munkái sorának végén. Szellem, tartalom és irály tekintetében oly alkotás ez is, mely nem válik az ő kitünőségének szégyenére.

4. Rendszeres két történelmi munkája közűl előbb írta meg a *Historiák* 14 könyvét, melyben a Nero haláltól Domitianus uralkodása végeig folyó korszak történelmi anyagát öleli föl. Sajnos, hogy csak az első négy könyv, meg az ötödiknek mintegy felerésze maradt az utóvilágra. Ez a darab a Galba, Otho és Vitellius ellencsászárok közt vívott véres polgárháborúk eseményeit beszéli el nagy elevenséggel, majd a végleg győztes maradt Vespasianus uralkodásának elejét. Tehát csak a Kr. utáni 69. és 70. évekre terjed a Historiák ránk maradt töredéke. A tárgyalt korszak eseményeinek az író már, mint ifjú ember, szemlélőjök volt, s talán e körülmény-

nek tulajdonítandó, hogy oly nyomról nyomra haladó részletességgel s a közvetlen tudomás benyomását keltve festi meg annak a viharos időszaknak képét, mely az egymást gyorsan fölváltó négy császár küzdelméből alakúl meg. Epikai jellege és hatása van e műnek, melyben a jól csoportosított események érzékelhető tisztaságban bontakoznak ki szemünk előtt, s a főtárgy mellék-episodokkal (a batávok fölkelése, meg a zsidó háború) váltakozva, feszültségben tartják az olvasó figyelmét.

5. Utolsó műve, mely az „*Annalium libri ab excessu divi Augusti*“ címfölirattal szokott jelöltetni, Róma történelmét Augustus uralkodásának végétől Nero haláláig beszéli el. Ha nem ő maga adta is művének azt a czímet, a szöveg folyamatában többször használja az *annales* (évkönyvek) szót az évről évre egymásután következő események előadásának jelzésére, a mint hogy ily rendszerben tárgyalja is az Augustus vérségéből származott császárok uralkodásának történeteit. Kérdés tárgyát képezi itt, ha vajjon megírta-e Tacitus Augustus uralkodásának történetét is annak az egésznek befejezése gyanánt, a mely így — az egyes részek keletkezésének megfordított sorrendjében — Róma első tizenegy császárjának korára, a Kr. e. 31-től Kr. u. 96-ig lefolyt százhuszonhét éves korszakra terjedne ki? Ez iránt táplált szándékát az Ann. III. 24-ben kifejezi. De ha csakugyan létrejött is az Augustus uralkodását tárgyazó munka, semmi nyoma sem maradt fönn.

Az Annales-ben jut teljes kifejlettségre Tacitusnak úgy bölcselmi fölfogása, a mély bánatnak az a megható borongása, melylyel hazája sülyedését, az erkölcsök romlását, a közszabadság enyészetét kiséri, valamint jellegzetes irálya is. Ez a fejlődés nemcsak hogy meg nem lankad, hanem folyvást fokozódik még az Annales-en belül is, s ez okból méltán lehet ezt valamennyi többi munkái közt a legtökéletesebbnek mondanunk. Pótolhatatlan kára a történettudománynak, hogy e remek műnek mintegy fele elveszett és elpusztult örökre. Hiányzik az V. könyvnek nagy része, és sok a VI-ikból, a VII., VIII., IX. és X. teljesen, a XI-nek eleje, meg a XVI-nak végén legalább is a fele. Régebben még több hiányzott; mert a

16. század előtt még nem kerültek napvilágra az I—VI. könyvek sem. A mit ezekből ma birunk, annak a kéziratát a 16. század elején találták meg a westfaliai Corvay-kolostor irattárában s ezekkel kiegészítve adta ki azután 1515-ben Rómában *Beroaldus* a Tacitus munkáit abban a terjedelemben, a mint most bírjuk. X. Leo, a tudomány- és művészetpártoló pápa, kinek a corwayi lelet nagy örömet okozott, hiába igért fényes lelki és anyagi jutalmakat annak, a ki a nagy történetiró műveinek valamely még hiányzó darabját fölkutatja s napfényre hozza; s ma már nincs is kilátás, hogy azokból valami még előkerülhessen.

És itt magától fölvetődik kérdés gyanánt: vajon miben leli magyarázatát az az örökké sajnálatos jelenség, hogy míg az ó-kori irodalomnak sokkal kevésbbé értékes termékei is eljutottak reánk, addig épen a történetirásnak ezek a legbecsesebb művei csak kevés számú kéziratban s csonkán és hézagosan maradtak az utóvilágra? A 15. században megindult és a 16-ikban folytatódott renaissance világa lassankint eloszlatá a középkor tudatlanságának és a művészetek iránt tanúsított közönyének ködét, mely az ódon classicismus szellemkincseit borította; előkerültek s a könyvnyomtatás útján mindinkább közvagyonná váltak a görög és latin szerzőknek kéziratokban rejtőzött munkái. És minél több kézirati másolatban volt elterjedve időszámításunk első századaiban valamely irónak vagy költőnek szellemi terméke: annál nagyobb volt a valószinűség, hogy az illető munka túl fogja élni a rombolás és pusztulásnak azokat az időszakait, melyek úgy a görög földön, mint Italiában — az ókori műveltség e tűzhelyein — már korábban is, de különösen a negyediktől kezdve a következő századok alatt átviharzottak, s eltemették az alkotó- és képzőművészetnek, meg a tudománynak és költészetnek annyi remekeit. A római költők munkáinak sokszorosítása kézirati másolatok által már a császári korszak elején nagy mértékben eszközöltetett; gazdag és tudománykedvelő urak rendszerint tartottak oly rabszolgákat, kik másolatok készítésével foglalkoztak gazdájok, sőt a könyvpiacz számára is. De voltak önállóan dolgozó irnokok — *scriptores, litteratores, antiquarii* —

a kik könyvkereskedők — *bibliopolæ, librarii* — részére készítették a másolatokat, codexeket. Természetes, hogy minél nagyobb volt valamely irodalmi mű után a kereslet, annyival több példányban állíták azt elő, s annyival nagyobb volt századok során át való fönmaradásának az esélye is. Valószínűnek látszik, hogy Tacitus művei nem voltak oly keresettek és népszerűek a római közönség közt, mint a hogy érdemelték volna. Ugy belső minőségöknél fogva, mint a közállapotok mostoha alakulása miatt nem lehettek olyanok már az iró életében sem, annyival kevésbbé az utána következő időkben. Nyelve és irásmódja olyan, melyet csak a legelőkelőbb elmék bírtak megérteni és zavaratlan gyönyörrel olvasni. Zordon fönsége, a minden részletet jellemző magas fölfogás, az ősi erények eltűntén kesergő bánat, az erkölcsi ítélet, melyet az első császári korszak vezető egyénei s eseményei, az államtanács és a nép fölött birói székéből részrehajlatlan szigorral hangoztat: mind oly tulajdonságai valának a műnek, melyek se az uralkodó politikai rendszerben, se a romlott közvéleményben nem találhatták meg azt a támogatást és viszhangot, mely csak válogatott lelkek szűk körétől és az elfogúlatlan jövendőtől vala várható. Még csak arra sem volt szükség, a mit ő maga mond (Agr. 2.) némely előtte élt jeles írók műveinek sorsáról, hogy a legkiválóbbak szellemi emlékeit a zsarnok hatalom tűzben hamvasztá el; mert az utána következő nemzedékek satnyábbak voltak már, mint sem hogy az ő geniusának magaslatára még félelmökkel is föl birtak volna emelkedni.

Az Évkönyvek anyaga a megrázó végzetek és bűnök szakadatlan lánczolatából áll, melyek gúnyt űznek minden nemes érzésből, s megrajzolásuk az éleslátó, mélyen elmélkedő történetirónak mesterkezére vall. A tömött csoportok, jelenetek és jellemek, melyeket szemeink előtt fölvonultat, tragikai erővel hatnak ránk, s egy-egy alak oly drámai szoborszerűséggel válik ki a háttérből, mint Shakespeare alkotásain kívül alig lehet másutt találni. Hosszas és itt fölösleges volna ennek föltüntetése végett egyes részleteket fölsorolnunk; csak rámutatok a Messalina által rendezett szüreti jelenetre (Ann. XI. 31.), vagy Subrius Flavus

katonai tribun kifakadására Nero császárral szemben (XV. 67.). A pathologiai érdeklődés folyton izgalomban tartja az olvasót, s nincs más római iró — a világirodalomban is csak kevés — a ki egy-egy sarkigazság kimondásával, intelemmel, olykor csak egy futó megjegyzéssel a lélektani észleleteknek annyi gazdagságát rakta volna le műveibe, mint Tacitus. — És hogy tudja megnyerni szivünket a sorsüldözte nemzeti nagyságok s maga a császári család azon tagjai iránt, kiknek a nép szeretete — *populi Romani amores* — vált vesztökre s okozta kora halálukat! Germanicus hősi alakja, borzasztó harczokban, véres katonai lázadások közt kiemelkedő nagysága, óriási népszerűsége mellett is tántoríthatlan hűsége, fondorlatok által megtört élete, honfitársai és az idegenek siralmától kisért temetése (Ann. I. 31—71., II. 5—26., III. 1—6.), — mint egy hatalmas és megindító színjáték jelenetei folynak le szemünk előtt.

Saját tapasztalatain s észleletein kívül régebbi történetirók munkáiból, kikre olykor kifejezetten hivatkozik is (Agr. 10., Hist. IV. 43.), nyilvános okiratokból, a monarchia hivatalos lapjából (acta diurna), tanácsi jegyzőkönyvekből (Ann. XV. 74.), magán személyek élet- és emlékirataiból, melyek közt említi Nero anyjának Agrippinának naplóját (Ann. IV. 53.), a császárok commentáraiból (Hist. IV. 40.), a főtisztviselők jelentései és leveleiből meg szájhagyományokból merítette történelmi anyagát, de mindenkor szigorú kritikával mérlegeli az adatokat. Legkevesebb szakbeli jártasságot tanusít az ős római kor államjogi intézményeinek ismeretében; a jelen annyira igénybe veszi érdeklődését, hogy a hajdankor alapos tanulmányozását mellőzte, bár nem ritkán tesz a mult időkbe is működvelő kirándulásokat. Egyébiránt pedig forrástanulmányai mellett, melyek nélkül történetirást elképzelni sem lehet, erős egyéniségének teljesen megfelelő önállóságot érvényesít. Igazi római jellem, melyet függetlenségi érzéke a szabad államintézmények felé vonz, de az élet tapasztalatai s a történelem tanulmányozása arról győzték meg, hogy az egyeduralom szükséges roszszá lett, és annak korlátain belül kell a hazafinak eszményeiről való lemondással a másíthatatlan végzetben megnyú-

godnia. Történetirói működésének alapvonásait maga emeli ki, mondván (Ann. III. 65.): „Tanácsi véleményeket tűzetesen fejtegetni csak annyiban szándékozom, a mennyiben tiszteletre méltó jelenségeket tűntetnek föl, vagy gyalázatosságuk miatt lesznek megrovandók; mivel a történetirás elsőrangú föladatának tartom, hogy az erényeket ne hallgassa el, s viszont, hogy a gonosz szó és cselekedet féljen az utókortól s annak kárhoztató ítéletétől. Mert bizony az a korszak annyira fertőzött és aljas hízelgésektől beszennyezett vala, hogy nemcsak az állam főemberei, a kik kitünő állásukat meghunyászkodással voltak kénytelenek bíztosítni, hanem a volt-consulok is mind s nagy részben azok is, a kik már prætori tisztet viseltek, sőt sokan a közrendű tanácsurak közűl is, vetekedve állottak föl, hogy undok és szertelen indítványokat tegyenek. Emlékezetben maradt, hogy Tiberius, valahányszor a tanácsházból kilépett, görög nyelven szokta volt mondani: „mily készek az emberek a szolgalelkűségre!“ Még ő is tehát, a ki a közszabadságnak ellensége volt, útálta a szolgalelkűek csúszó-mászó megalázkodását.“ — A köztársaság korabeli és az egyeduralom alatti történetirás közt fönálló különbségről classikus éleslátással jegyzi meg a következőket (Ann. IV. 32.): „Jól tudom, hogy sok abból, a mit elbeszéltem, talán kisszerű és megemlítésre nem eléggé fontos dolognak látszik. De a mi évkönyveinket senki se hasonlítsa össze azok műveivel, a kik a régi római nép történeteit irták meg. Azok roppant hadakat, városok ostromát, megvert és elfogott királyokat, vagy — ha olykor a belső állapotok rajzolására tértek át — consuloknak a tribunokkal folyt villongásait, a telek- és gabona-törvényeket, a nép és nemesség versengéseit szabadon és korláttól nem feszélyezve adták át az emlékezetnek. Nekünk szűk határok közé van szorítva és dícstelen a munkánk, mert poshadt vagy csak ritkán megzavart békében éltünk; szomorúak valának a főváros viszonyai s a fejedelem nem törődött a birodalom gyarapításával. Ám még sem haszonnélkül való foglalkozni ez első tekintetre jelentéktelen dolgokkal, melyek gyakran nagy események kiinduló pontjává lesznek.“ Ebben keresett tárgya sivárságáért némi kárpótlással biztató vígaszt.

Keserűségében sem ment el odáig, hogy azt higyje, mintha a császárság a maga lerosszabb korszakában is szűkölködnék minden nemes tulajdon és jellemerő nélkül; de mélyen és fájdalmasan érezte, hogy Róma a szilárd hagyományok elvesztése után az erénynek s erkölcsi valóságnak csak csekély maradványával bír (Ann. III. 55., Hist. I. 3.). Fölfogta azonban azt is, hogy a birodalom léte már régóta az egyeduralom rendszeréhez fűződött, s kárhoztatólag ítéli el azokat, kik a szabad alkotmányért való rajongásukban és hiábavaló daczból fényelgő halálra törekesznek. De minden lépés, melyet munkájában előre tesz, erősíti abban a meggyőződésben, hogy annak a *haldokló szabadságnak* történetét írja, mely az álnok kényuralom és a magasabb rendek szolgai tűrelme miatt oda van. Megjelöli azt a forduló-pontot is Tiberius uralkodása alatt, melytől fogva a despotismus garázdálkodni kezdett (Ann. IV. 6., 7.). És a mint tovább tűnődik a császári korszak hanyatló állapotán, mindinkább elfogja a csüggedés és a fatalismusra való hajlandóság. „De nekem (mondja Ann. VI. 22.), mikor ilyeneket hallok, bizonytalanúl ingadoz ítéletem, ha vajon a halandók dolgát a végzet és a változhatatlan kényszer intézi-e, vagy pedig a vakeset? Mert ugyanis a hajdaniak közűl a legbölcsebb embereket s azokat, kik az ő nyomdokaikon haladnak, a különböző vélemények közt megoszolva találhatjuk, és sokak szivébe az a meggyőződés van beoltva, hogy az istenek mit sem törődnek se születésünkkel, se elmúlásunkkal, sem végűl általában az emberiséggel. Ezért van, hogy oly gyakran jut a jóknak szomorú sors és szerencsés a hitványoknak.“ (Ann. III. 18., IV. 20. Hist. I. 3., II. 50.). Ily hangulatában szeret jósjelek és csudatüneményekre figyelni, melyeket többször fölemleget (Ann. IV. 18., XII. 64.); nem vonja meg csudálatát az öngyilkosságtól s a bátorságtól, melylyel még gyávák is meg bírnak halni; de másfelől mély megindulással, sőt fölháborodással szól arról a férfiatlan megadásról, melynek fásult közönyében, Nerónak csak egy intésére, annyi jóravaló férfi le tudott mondani az önvédelem istenadta jogáról s önként vetni véget életének (Ann. XVI. 16.). A stoikusokról becsűléssel emlékezik meg (Ann. VI. 6.,

XIV. 59. Hist. IV. 5.), elveiket is fontolóra veszi, de azért se a stoának, se más bölcseleti iskolának határozott hívei közé nem szegődik.

A lelkiismeretes kutatás és igazságszeretet alkotja pragmatikus történetirásának alapvonalait. Itélete szigorú, de soha sem méltánytalan. Még a hol tárgyias szempontról nézve, nem osztozhatunk is meggyőződésében, ennek tisztaságát, őszinteségét és subjectiv igazvoltát kétségbe vonni nem lehet. Némelyek túlsötétnek tartják pl. Tiberius képét, a hogy Tacitus szemünk elé állítja, s mi is abban a véleményben vagyunk, hogy a mai szemlélőnek elfogulatlan álláspontjáról tekintve, ez a nem rokonszenves, zárkózott lelkű, de nagy tehetségű s éleslátú ember, igazi kormányzó ész, kiméletesebb birálatot érdemelt volna, mint a milyenben a császárság nagy történetirójától részesült. De a szerzőt a miatt nem érheti gáncs; mert nem szól belőle személyes ellenszenv, a mit föl lehetne tenni, ha pl. Domitianusról mond vala ítéletet, a kinek uralkodása alatt már Tacitus érett elmével volt látója mind a lefolyt eseményeknek, s együtt szenvedte a többiekkel az ádáz önkény nyomását. Tiberius már rég letűnt a cselekvés színteréről, mikor az Évkönyvek megrajzolják uralkodói minőségét; jöttek utána császárok, a kikkel jóban rosszban össze lehetett mérni az ő már történelmi ténnyé vált alakját. Midőn Tacitus ezt teszi és arra az eredményre jut, hogy nem is Augustusnak, az egyeduralom megalapítójának, hanem az utána következő Tiberiusnak személyes uralkodásából eredt a romlásnak az a forrása, mely azután a római államot és társadalmat szennyes hullámaival elárasztá: nincs okunk szigorú ítéletének igazvoltában kételkedni.

Egy újabb franczia történetíró kitünő munkájában * mondja Tacitusról: „Uralkodott rajta a multhoz való ragaszkodás; szerelmes volt a régi politikai formákba, melyeket a világ haladása, mint a jólét és egyetemes szabadság akadályait, egymás után darabokra tördelt. Igazságtalan volt a hódított fajokkal szemben, s ezért elfordítá tekintetét azon forradalom látásától, mely azok

* „*Tableau de l'empire romain.*“ — Amadé Thierry. Magyarra fordítá a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatában e sorok írója. 1881.

előnyére folyt le szemei előtt. Ő egy új Róma születésében makacsul nem akart egyebet látni, mint az erkölcsök elfajulását és a császárok bűneit. Midőn a történetíró így, a capitolium ormáról tekint szét a római világ fölött: önkéntelen káprázat fogja meg, mely róla átragad az olvasóra is." A franczia tudós, Cæsar által legyőzött fajok unokája, ki „egy celta falu mellől tekint föl a capitoliumra", igazságot mond e kritikájában azért, mert e fajok csakugyan a császárok alatt és által nyerték meg egyenjogúsításukat a törzsökös rómaiakkal szemben, és lettek fokozatosan részeseivé a római polgárjognak. Csakhogy ezek a következmények még Tacitus kortársai, sőt maguk az első császárok szeme előtt sem állottak tiszta fölfoghatóságukban, s nem egy új igazságosabb világrend megalkotásának, hanem a császári korlátlan hatalom szélesebb alapokra fektetésének gondolata — uralmi érdek — vezette az uralkodókat azon intézkedések megtételére, melyek később végkövetkezményeikben a tartományok népeinek csakugyan javukra váltak, valamint az általános emberi művelődés ügyét is előmozdították; de a régi Róma központi hatalmának csak romjain találtak érvényesülést.

Tacitus történetírói fölfogásának s művészetének teljesen hű tükreül szolgál nyelve és mondatszerkesztése is. Kerüli a nagyra szabott és tágkeretű mondatalkotást; gondolatait jobban szereti aphorismákba, szökellő s kevésbbé dallamos szakokba öltöztetni, melyek nem ritkán inkább hasonlítnak töredékekhez, alapvonásokhoz, mintsem teljesen kiépült mondatok volnának. De ez az irásmód nemcsak hogy nem untatja az olvasót, sőt inkább az előadás élessége, meg a fukar kézzel juttatott szó, önálló földolgozásra kinálja magát s arra kényszerít, hogy a sorok közt is olvassunk. Egy-egy rajza azonban, meg a szereplő egyének ajkára adott beszédeinek sok ragyogó részlete bizonyítja, hogy a szárnyaló ékesszólás adománya is csak úgy hatalmában volt, mint a szépen tagolt körmondat. Merész és újszerű, szenvedelmes és mély érzelmű stylja az ezüst latinság eszközeire, ízlésére és szónokiságára támaszkodik; rövidségre, gyorsaságra, erőteljes hatásra törekszik. Előadása epigrammszerű, magvas, tömött, szűkszavú; mert minél korlátoltabb szabadsággal bírt előbb

nyiltan kimondani, a mit akart, annál inkább hozzászokott a hallgatáshoz, annál kevesebb hajlamot érzett a fölösleg iránt, s megválasztott szava pontosan födi a gondolatot. Sőt a kellőnél tovább is megy, midőn a particulák, præpositiók s más segítő-beszédrészek kihagyásával, költői vagy görög mondattani alakok használásával fokozza irályának szűkszavúságát, úgy hogy végűl ez a nyomatékos és tömör jellegzetességre irányult törekvés olykor homályt s nehézkességet is szül. És habár sokra becsüljük s élvezzük is styljának ezt a hangját, mely a felhős ég tompa és szakgatott zöngésére emlékeztet, azt a csatározó rövidséget, mely az olvasó gondolkozásának teljes bemélyedését igényli: mégis az egyszerűség és ízlés nem ritkán kárt vall miattok. De sohasem sülyed kicsinyessé alá, nem lesz hívalkodó; sőt inkább ez a styl szolgál oly organumul, mely gondolatait s érzelmeit mintegy tartályba veszi föl s megfoghatóvá teszi.

Tacitus könyveiben a finom állambölcsességnek gazdag tárháza s a szabadszellemű politikai műveltségnek iskolája tárul föl előttünk. Jobban is meg tudjuk érteni s méltányolni, mint az a hanyatló római nemzedék, melynek ő írt, egészében megérteni s becsűlni bírta. A történelmi tapasztalatoknak sokkal hosszabb s gazdagabb sorára tekinthetünk vissza, mint az ő kora; életigazságok, erkölcsi elvek, politikai axiomák, melyeket ő mondott ki, azóta százszoros igazolást nyertek. És ha borongó bánata, méla csüggedése, melylyel nemzetének s hazájának hanyatlását kiséri, magával ragadja szívünket: megnyugtat az a gondolat, melyet a művével való foglalkozásunkból merítünk, hogy az emberiség a maga időnkinti visszaesése daczára, sőt a fölvilágosodás terjedésének oly hosszú megszakadása ellenére is, mint a milyen Róma bukása után következett, mégis csak a fejlődés meg a közszabadság ösvényén halad előre, s tiszteletben tartja azok emlékezetét, kik borús idők homályában is vezérlő szövétnek fényét lobogtatták útjára.

Alsócsernátoni Csiky Kálmán.

ÁTNÉZETE

A RÓMAI TÖRTÉNELEMNEK JULIUS CAESAR HALÁLÁTÓL AUGUSTUS CSÁSZÁR URALKODÁSA VÉGEIG.

Krisztus előtt 44. márczius 15-én meggyilkolják C. Julius Caesart a tanácsházban. Az összeesküvés fejei, C. Cassius, M. Brutus és Dec. Brutus, látván, hogy a nép a dictator meggyilkolásával létesített új állapotot részint közönynyel, részint haraggal fogadja: fegyveresen megszállják a capitoliumot. Az elégületlenek élére M. Antonius áll s csapatokat von össze a fővárosba. Mivel azonban mind a két fél vonakodik erőszakhoz nyúlni, míg a pártok ereje felől meg nem győződnek: tehát alkudozásokba bocsátkoznak. Cicero a tanácsülésben közbocsánatot javasol s valamely látszólagos békét létre is hozott az ellenfelek közt. A tanács C. Cassiust és M. Brutust megerősíté az előbb Cæsartól nekik rendelt tartományok helytartói tisztében. De ez a színleges béke csak pár napig tartott. Mert midőn Cæsar holttestét a forumon nagy pompával máglyára helyezték, Antonius az ő fényes beszédével, melyben az elhunytnak érdemeit magasztalta, a néphez való szeretetét, gazdag hagyományait, melyeket végrendeletében tett, fölemlíté: oly elkeseredett dühbe hozta a tömeget, hogy az az összeesküvők házait megrohanta. Ezek, nem érezvén magukat most már biztonságban, elhagyták a fővárost. Dec. Brutus felső-italiai tartományába ment, M. Brutus Macedoniába, C. Cassius Syriába útazott, haderőt gyűjteni a bekövetkezendő eseményekre.

Most érkezett meg Romába Caesar nővérének unokája, a még csak 18 éves C. Julius Octavianus, hogy mint a megölt dictátornak fogadott fia és főörököse, érvényesítse a maga igényeit. Antoniusnak, ki az egyeduralmat a maga számára igyekezett megszerezni, alkalmatlan volt az új és félelmes versenytárs megjelenése. Octavianus gyorsan megnyerte a tanács jóakaratát s hatalmas segítséget talált Ciceróban is, ki Antonius törekvéseit heves philippikáiban föltárta s erősen támadta; úgy hogy ez kényszerítve látta magát Rómából távozni s csapatokat gyűjteni, mivégett Felső-Italiába ment, hogy e tartományt, melynek helytartóságától Dec. Brutust a tanács időközben megfosztá, elfoglalja. A római tanács azonban, Octavianus és Cicero befolyása következtében, nem akarta Antonius terveit és

hatalomra jutását tétlenül tűrni; a haza ellenségének nyilvánította őt, s Kr. e. 43. év elején három dandárt küldött Octavianus és a két consul Aulus Hirtius meg Bibius Pansa vezetése alatt Antonius ellen, ki akkor Mantuában Brutust ostromolta. Antonius először megverte Pansa consult, a ki életét is vesztette; de a Hirtius és Octavianus ellen vívott második csatában, melyben Hirtius is elesett, teljes vereséget vallott, és serege maradványaival Galliába menekült, csatlakozván Hispania helytartójához Lepidushoz, a ki szintén nem tartozott a köztársaság hívei közé. Most Octavianus jelentékeny haderő fölött parancsolt; Cæsar veteránai már előbb mellé állottak, s az elesett két consul csapatai is hozzá szegődtek. A köztársaság ügye tehát ez időtájt fényesen állott volna, mert M. Brutus és Cassius is szerencsésen küzdöttek keleten Antonius hívei ellen. De Octavianusnak nem volt szándékában a köztársaságot lábra állítni s megerősíteni. Viszont a római tanács is gyanakodva nézte az ő törekvéseit, s azért a háború folytatását nem reá, hanem Dec. Brutusra bízta, kinek pedig az eddigi sikerek kivívásában semmi része sem volt. Most tehát Octavianus is letette az álarczot, csapataival útra kelt Róma felé, s mivel a tanács nem tudott vele haderőt szembe állítni, ellenállás nélkül bevonult a fővárosba, s a meglapult tanácstól kierőszakolta úgy a consulságot, melyet előbb megtagadott tőle, mint a fővezérséget is Antonius és Lepidus ellen. Ezek már egyesülve leszálltak Italiába; Octavianus ellenök ment, de nem harczi szándékkal, hanem hogy megalkudjék velök a főhatalom megosztása fölött. Találkozásuk eredménye lett az u. n. *második triumviratus*, melylyel megoszták egymás közt a világuralmat. Dec. Brutust egyszerűen félretolták, s midőn ez keletre akart menekülni, Antonius katonáitól megöletek.

A szövetségesek most Rómába vonultak, kiáltványban köztudomásra hozták egyezségöket s azonnal hozzáláttak véres munkájok kiviteléhez; a velök ellentétes párton állók száműzéséhez, legyilkolásához, vagyonuk elkobzásához. Ez üldözésnek s főleg Antonius személyes bosszújának esett áldozatul Cicero is. Miután a triumvírek ekként nyugaton a köztársasági alkotmányt megdöntötték és a czéljaikra szolgáló rendet helyreállíták: keletnek Brutus és Cassius ellen fordították fegyvereiket 42-ben. Philippinél két csatában dőlt el a sors. A köztársasági vezérek vereséget szenvedtek és saját kezökkel olták ki életöket. A triumvírek diadala Róma szabadságának végét jelenté; a köztársasági párt többi vezérei most már könnyű szerrel voltak legyőzhetők. Az Antonius s Octavianus közt kitört küzdelem pedig, mely körül a közelebbi tizenegy év eseményei forognak, már nem az állam alkotmánya felől volt határozandó, hanem a felől, hogy a két főember közül melyik maradjon egyedüli úrnak.

Antonius és Octavianus most elsőben is félre tolják harmadik társukat Lepidust, s alárendelt szerepet juttatának neki. Maguk pedig, egyik Ázsiába ment kelet meghódítását befejezni, míg Octavianus Italiában működött a köztársasági párt végleges kiirtásán. Antonius azonban, miután a keleten végrehajtá föladatát, egészen a gyönyörök

fertőjébe sűlyedt s lassankint eltörpül a nála kisebb tehetségű Octavianus mellett, a kit erőszakos szenvedélyek sohasem térítettek el a kitűzött czéljától, mely abban állott, hogy megnyerje nem csak az egész római birodalom fölötti hatalmat, hanem hogy a világot a köztársasági államrendből az egyeduralomba vezesse át. Köztük az összeütközés kikerűlhetetlen volt, s ezt nem akadályozhatta meg az a kettős rokoni összeköttetés sem, melynél fogva Octavianus Antoniusnak mostoha leányát birta nőűl, mikor pedig Antoniusnak első neje Fulvia meghalt, Octavius a maga nővérét Octaviát adta hozzá. Ezt azonban a kéjvágyó férj elhanyagolta s teljesen Egyiptom királynőjének Cleopatrának karjaiba dobta magát, a római névhez méltatlan kicsapongó életet folytatván vele. A nemes Octavia kénytelen volt megválni férjétől, hazajött Rómába, a hol nem csak Antoniusnak első nejétől Fulviától származó fiát nevelte anyai szeretettel, hanem később Antonius és Cleopatra halála után ezeknek gyermekeit is gondjai alá fogadta.

Octavius sokáig hiába igyekezett a római tanácsot, melyben Antoniusnak sok barátja volt, rábirni, hogy ellene erőszakos eszközöket alkalmazzon. Csak akkor sikerűlt ez, midőn Antonius Cleopatrának Julius Cæsartól született fiát, Cæsariont, a dictator törvényes fiának s örökösének nyilvánítá és a tanácstól a maga önkényes intézkedéseinek s adományozásainak megerősítését kívánta. Még akkor is oly nagy volt Antonius tekintélye Rómában, hogy nem neki, hanem Egyiptom királynőjének üzenték meg a háborút. Az actiumi tengeri ütközet Kr. e. 31-ben, M. Vipsanius Agrippa vezérlete alatt, Octavianus teljes győzedelmével végződött. Cleopatra megfutott hajóján a csatából, s gyáván utána ment Antonius is, noha szárazföldi serege még érintetlen állott, s miután hét napig hasztalanul várta vezérét, megadta magát a győzőnek. Octavianus követte a futókat Egyiptomba, hol ellenfele, megfosztva minden szabadulásra való kilátástól, önnön kardjába dőlt, s követte őt Cleopatra is a halálba, elkerűlendő sorsát, mely azzal fenyegette, hogy a győző diadalszekere mellett kell neki Rómába bevonulnia. A polgári háborúk véget értek; Octavianus most már egyedura a római birodalomnak. A tanács mindenféle kitűntetésekkel elhalmozza a győzőt, ki Kr. e. 29-ben három napos diadalmenetben vonul be a fővárosba. Fölruházzák az Augustus névvel. Dicsőséges uralkodása, mely szabadságot nem hozott, de fényt és a béke áldását árasztá Rómára, a Kr. utáni 13 évig tartott el. Ez időpontól kezdődik Tacitus Évkönyveinek elbeszélése.

ÉVKÖNYVEK.

(ANNALES.)

ELSŐ KÖNYV.

Tartalom. A birodalom alkotmánya Augustus előtt. Az ő egyeduralomra jutása, politikai állapotok. Vélemények a trónigénylők felől. Augustus halála Kr. u. 13., Tiberius trónra lépése, Agrippa Postumus megöletése. Hódolat Rómában, Tiberius tettető magaviselete. Augustus végrendelete és temetése; vélemények felőle. Az anyacsászárné. Katonai lázadás Pannoniában, melyet Drusus elnyom. Nyolcz legio föllázad a Rajnánál, Germanicus fékezi meg. — Kr. u. 15. évben: Germanicus hadjárata a chattok ellen; a cheruszkok fölkelése, a brukterok leveretése, Varus csatatere, harczok Arminiussal. Marcellus. A Tiber áradása. Drusus játékünnepei. Szinházi kihágások. A Tiber áradásainak megakadályozására tett intézkedések ellenzése.

1. Róma városa kezdetben királyok uralma alatt állott. A szabad alkotmányt és a consuli tisztséget Brutus alapította meg. Időnkint dictatorokat is választottak. Csak két évig tartott a tízférfiú hatalma, s a katonai tribunok consuli hatósága sem maradt sokáig erőben. Cinnának és Sullának uralkodása szintén nem nyult hosszúra; Pompejusnak és Crassusnak hatalma csakhamar Caesarra, Lepidusnak és Antoniusnak fegyveres ereje pedig Augustusra szállott, a ki a polgári villongásokban megfáradt világot fejedelem neve alatt a maga hatalmába kerítette. A régi római népnek jó- és balsorsban lefolyt eseményeit hírneves írók hagyták emlékezetben; Augustus korának elbeszélésére is vállalkoztak jeles elmék, míg a hízelgők tolakodó hada el nem riasztotta őket. Tiberiusnak, Cajus-, Claudius- és Nerónak viselt dolgait, míg maguk éltek, a félelem miatt hamis színben, haláluk után pedig a nyers gyűlölet hatása alatt jegyezték föl. Azért szándékom nekem Augustusról csak egyet s mást, még pedig végső napjaiból elmondani, majd Tiberius uralkodását és a többit adni elő, ellenszenv és részrehajlás nélkül,[1]) melyeknek okai távol vannak tőlem.

2. Midőn Brutus és Cassius eleste után az államnak már nem volt fegyveres ereje, midőn Pompejus Sicilia mellett tönkre veretett, Lepidus hátra tolaték s Antonius megölte magát, és a Julius-i pártnak sem maradt más vezére Caesaron kívül:[2]) ő letevén triumviri nevét s magát consulnak és a nép védelmére a tribuni hatalommal

megelégedőnek mondván, miután a katonaságot ajándékokkal, a népet kenyérrel s az összeséget a béke áldásával magának megnyerte, lassankint teljes hatalomra emelkedett; a tanács, a hivatalok és a törvények tisztét magához ragadta, minden ellenzés nélkül, mivel a legbátrabbak a harcztéreken vagy száműzetésben elvesztek, a többi előkelők pedig, minél készebbek a szolgaság jármába hajolni, annál jobban halmoztattak el vagyonnal és kitűntetésekkel, s az új rendszerből gyarapodást merítvén, eléje tették a jelenlegi biztos helyzetet a vészszel teljes régi időknek. De a tartományok sem idegenkedtek a dolgok ez állapotától, mivel rettegték a tanács és a nép uralmát a hatalmasok viszálkodása és a kormányzók zsarolása miatt, melyekkel szemben tehetetlen vala a törvényeknek erőszakkal, kedvezéssel s végül pénzzel meghiúsított segítsége.

3. Uralkodásának támaszaiúl egyébiránt Claudius Marcellust, nővérének fiát, egy még nagyon ifjú embert, a főpapi méltósággal s curuli ædilitással, M. Agrippát* pedig, a ki alacsony származású, de derék katona s győzelmének osztályosa vala, kétszeri consulsággal tűntette ki s Marcellusnak elhunyta után vejévé is választotta. Tiberius Nerot s Claudius Drusust is, mostohafiait, imperatori czímmel ruházta föl, noha saját családja még teljes számban megvolt. Mert Agrippa fiait, Cajust és Luciust,* a császári család tagjai közé fogadta s mielőtt még a gyermeki tógát levetették volna, herczegi czímet adott az ifjaknak s bár színleg húzódozott, igazában nagy hévvel óhajtotta, hogy a tanács consulságra jelölje őket. Midőn pedig Agrippa bevégezte földi pályafutását, Lucius Caesart pedig a hispán hadakhoz mentében, Cajust Ameniából visszatértekor, kapott sebe miatt még gyöngélkedő állapotban, hirtelen halál, vagy talán mostohájok Livia gonoszsága ragadta el s Drusus is régen elhalván, az egyetlen Nero** maradt életben a mostoha fiak közűl: most minden erre nézett; a császár fiának, uralkodótársnak, a tribuni hatalom osztályosának fogadja s ilyenűl mutatja be az összes hadak előtt, most már anyja is, nem mint előbb, rejtett fondorkodással, hanem nyiltan és kihivóan mozdítván elő fiának ügyét. Mert az öreg Augustust annyira lebilincselve tartá, hogy az Planasia [3]) szigetére száműzte egyetlen unokáját, Agrippa Postumust, a ki teljesen műveletlen s testi erejével oktalanúl henczegő ifjú vala ugyan, de különben semmi rossz tettet nem követett el. Ellenben Germanicust,

* L. „Augustus családja és rokonsága“ cz. összeállításunkat.

** T. i. Tiberius Nero.

Drusus fiát, a Rajna mellett fekvő nyolcz légiónak parancsnokává tette s Tiberius által örökbe fogadtatá; noha Tiberiusnak saját családjában is volt egy fölserdült fia,* de akarta, hogy minél több támasza legyen. Ez időben nem kellett másutt háborút viselni, csak Germániában, inkább a Varussal együtt elveszett sereg[4]) gyalázatának megbosszulására, mint a birodalom határának bővítése vagy valami jelentékeny nyereség végett. Belül béke uralkodott; a hatóságok a régi neveket viselték; az ifjabbak az actiumi győzelem után, az öregek is többnyire a polgárháborúk alatt születtek: hány olyan ember élt még, a ki a köztársaságot látta?

4. Megváltozván tehát a közállapotok képe, tova tűntek a régi s tisztes erkölcsök; a jogegyenlőség megszűntével mindenki az államfő parancsait leste, jelenben még nem tartván semmitől, míg Augustus teljes testi erejében őrködött a maga, családja és a béke érdekei fölött. De midőn már előhaladott korában testét betegségek gyötörték s végnapja és az új idők közeledni látszottak: némelyek hiábavaló tűnődéssel emlegették a szabadság áldásait, többen a háborútól remegtek, mások meg óhajtották. Legtöbben sokféle szóbeszédben bírálták a várható trónutódokat; hogy Agrippa az ő zord jellemével és a méltatlan bánás miatt elkeseredve, se koránál, se tapasztalatlanságánál fogva nem való oly nagy föladatra; Tiberius Nero érett korú, hadban kipróbált férfi, de a Claudius család régi veleszülött gőgjével tele s kegyetlen természetének jelenségei kikitörnek, mégha tartóztatja is magát. Hogy fiatal gyermekkora óta az uralkodó családban neveltetett; mint ifjú embert halmozták el consuli hivatalokkal, diadalmenetekkel; azokban az években is, melyeket Rhoduson visszavonulás színe alatt száműzetésben[5]) töltött, csak bosszút, tettetést és titkos szenvedélyeket táplált lelkében. Mindezt betetőzi anyja, a maga asszonyi tehetetlenségével. Egy nőnek és azonfelül két fiatal embernek** lesznek szolgáivá, a kik az államot először elnyomják, majd azután szétszakgatják.

5. Míg az emberek ilyeneken tűnődtek, Augustus egészségi állapota súlyosabbra fordúlt, és sokan felesége bűnös kezére gyanakodtak. Hire járt ugyanis, hogy nehány hónappal azelőtt a császár bizodalmasainak tudtával és az egyetlen Fabius Maximus kiséretében Planasiára hajózott, Agrippát meglátogatni; hogy ott

* Drusus, e néven a fiatalabb.

** Drusus, Tiberiusnak fia, és fogadott fia Germanicus.

mindketten sokat sírtak és kölcsönös szeretetöket nyilvánították, a miből azt a reményt lehet meríteni, hogy az ifjú visszatér nagyatyja házába. Hogy Maximus ezt elárulta nejének Marciának, ez pedig Liviának s így megtudta Tiberius herczeg is. Nem sokkal azután Maximus meghalván — bizonytalan, hogy önkezétől-e — hallották temetésén, a mint Marcia jajgatva vádolta magát, hogy ő volt férje halálának oka. Bárhogyan álljon ez a dolog: anyjának sürgős levelére sietve visszatér Illyria határáról Tiberius, s nem bizonyos, hogy Augustust életben vagy már halva találta-e Nola városában. Mert Livia erős őrcsapatokkal zárta el a házat és útczákat, közben kedvező tudósításokat terjesztett a nép közt, mig a körülményekhez képest szükséges intézkedések megtétetvén, egyszerre hozta a hir Augustus halálát és Nero trónra lépését.

Kr. u. 14.

6. Az új uralomnak első gonosztette Postumus Agrippa meggyilkolása volt, a kit, bár készületlen és fegyvertelen vala, csak nehezen tudott megölni az elszánt centurio. E dologról Tiberius a tanács előtt semmit sem mondott; úgy tűntette föl, mintha atyja hagyta volna meg parancsban az Agrippa őrizetével megbízott tribunnak, hogy ne késlekedjék az ifjat eltenni láb alól, mihelyt ő befejezte életét. Bizonyos, hogy Augustus sokszor keserűen panaszkodott a fiatal ember magaviselete felől és kieszközölte, hogy száműzetése tanácsi határozattal szentesíttessék; de különben soha sem keményítette meg szívét annyira, hogy övéi közűl valakit megölessen, s nem is volt hihető, hogy unokáját mostohafia biztonságáért halálnak áldozza. Sokkal közelebb áll az a föltevés, hogy Tiberius félelemből, Livia pedig mostohaanyai rosszindulatból sietteté a gyanús és gyűlölt ifjú vesztét. Midőn a centurio, mint a katonaságnál szokás, jelentette a parancs végrehajtását a császárnak, az volt a válasz, hogy ő nem parancsolt semmit, és hogy majd a tanács előtt adjon számot tettéről. A mint Sallustius Crispus,* a császár bizalmas embere — mert ő küldte el a centurióhoz az utasító levelet — erről értesűlt, attól való félelmében, hogy reá hárul a vád, egyaránt veszélyes levén, akár tagadja, akár bevallja az igazat: figyelmeztette Liviát, hogy ne tegyék közhirré a családi titkokat, a jóbarátok tanácsát és a katonák szolgálatait, és Tiberius ne gyöngítse a főhatalomnak erejét azzal, hogy mindent a tanács elé visz. Az

* Az ismert történetiró nővérének unokája és amannak fogadott fia.

egyeduralkodásnak az a titka, hogy a felelősség csak egy emberrel szemben érvényesüljön.

7. Rómában most már rohantak a szolgaság karjaiba* consulok, tanácsurak, lovagok, annál nagyobb színléssel s mohósággal, minél magasabb rangban volt valaki; s nehogy örömüket a volt uralkodó elhunyta és szomorúságukat az újnak trónfoglalása fölött elárulják, betanult képmutatással, könnyekkel, vidámsággal, sopánkodással s hizelgéssel fölváltva tűntettek. Sextus Pompejus és Sextus Apulejus consulok, tették le először Tiberius császár kezébe a hűségesküt s ezekébe Sejus Strabo és C. Turranius, amaz a testőrcsapatok parancsnoka, emez a gabonafelügyelő; utánok a tanács, katonaság és a nép. Mert Tiberius mindent a consulokkal kezdeményezett, mintha még a régi köztársaság állana fönn s ő maga habozna az egyeduralmat elvállalni. Még azt a rendeletet is, melylyel a tanácsurakat a curiába összehívta, csak az Augustus alatt nyert tribuni hatóságának jogánál fogva bocsátotta ki. A rendelet tartalma rövid és nagyon szerény hangon vala fogalmazva: hogy atyjának végtiszteletéről akar tanácsot kérni, hogy a holttesttől nem távozik el s ezt az egyetlen hivatalos tennivalót tartja fönn magának. De azért Augustus elhunyta után mégis mint főparancsnok adta ki a jelszót a testőrcsapatoknak; őrszemek, fegyveres erő és az udvar egyéb szertartásai, mint előbb; katonaság kisérte a forumra, katonaság a tanácsházba. Parancsait úgy intézte a hadseregekhez, mint a ki már átvette a főhatalmat, sehol sem tétovázva, csak midőn a tanács előtt beszélt. Erre a legfőbb okul attól való félelme szolgált, ha netalán Germanicus, a kinek keze alatt annyi legio s a szövetségesek roppant segélyhadai valának s rendkívüli kedveltségben állt a nép előtt, inkább óhajtaná elnyerni a főhatalmat, mint várakozni reá. De sokat adott a közvéleményre is, hogy inkább az államtól meghívottnak és választottnak mondják, mint hogy az a színe legyen a dolognak, mintha asszonyi furfang és egy vén embertől való örökbefogadása utján lopózott volna a trón birtokába. Utólag tudva lett, hogy a főemberek gondolkozásának kikémlése végett öltötte föl a vonakodás álarczát, mert minden szónak és arczkifejezésnek bűnös jelentőséget tulajdonít vala és megőrizte emlékezetében.

8. Az első tanácsülésben semmi más tárgyat nem engedett fölvétetni Augustus temetésének szertartásain kívül, kinek a Vesta-

* *Ruere in servitium*, sokszor idézett mondás.

szűzek által behozott végrendelete Tiberiust és Liviát tette örököseivé. Livia a Julius-család tagjává fogadtatott *Augusta** címmel; másod sorban unokáit és dédunokáit[6]) nevezte meg, harmadik helyen a város előkelő embereit, kik közűl sokan gyűlőletesek voltak neki, de hiúságból tette és hogy az utóvilág előtt dicsekedjék. Hagyományai nem haladták meg a polgári mértéket, kivéve, hogy a népnek és az alsóbb polgárságnak[7]) negyvenhárommillió-ötszázezer sesterciust,[8]) a testőrcsapatok katonáinak fejenkint ezer, a sorhadbeli, valamint a római polgárokból álló cohorsokban[9]) szolgáló katonáknak fejenkint háromszáz sesterciust rendelt adatni. Azután a végtiszteletadásról tanácskoztak, melynél a legfontosabb intézkedések valának, hogy a gyászkiséret a diadalív alatt vonuljon át, a mit Gallus Asinius —; hogy az általa alkotott törvények czímei és a legyőzött nemzetek nevei elővitessenek, a mit Lucius Arruntius indítványozott. Hozzá adta Messala Valerius, hogy Tiberius részére a hűségesküt évenkint meg kell újítani, és midőn Tiberius kérdezé, hogy vajjon az ő útasítására tette-e ezt az indítványt, válaszolá, hogy önszántából tette, és hogy azokban, a mik az állam javát érdeklik, csak a saját eszét követi, mégha visszatetszést okozna is. A hizelgésnek ez egyetlen faja volt még csak hátra. Egyhangúlag határozzák, hogy a holttestet a tanácsurak fogják vállukon a máglyára vinni, a mit a császár gőgös leereszkedéssel hagyott jóvá s kiáltványban figyelmeztette a népet, hogy mint hajdan a dicsőült Julius temetését tulságos buzgóságokkal megzavarták, ne kivánják ezúttal Augustust inkább a forumon, mint az arra rendelt helyen, a Mars-mezőn hamvasztani el. A temetés napján, mintegy őrségűl, katonák állottak sorfalat, sokaknak gúnyos megjegyzései között, a kik maguk látták vagy atyjoktól hallották az akkor még kezdődő szolgaságnak és a visszaállítni sikeretlenűl megkisérlett szabadságnak azt a napját, midőn a dictator Caesar meggyilkoltatása némelyek szemében a leggaládabb, mások előtt a legdicsőbb ténynek tűnt föl; most pedig hosszú uralkodása után az öreg fejedelemnek, ki örökösei hatalmát is szilárd alapra fektette az államban, katonai segítséggel kell nyúgodt temetést biztosítani.

9. Ezzel kapcsolatban sok szóbeszéd folyt Augustusról, némelyek afféle jelentéktelen körülményeken álmélkodván, hogy egyugyanazon napra esett hajdan uralkodásának kezdete és most életének vége; hogy Nolában ugyanazon házban és szobában halt

* Fönséges.

meg, a melyben atyja Octavius. Emlegették consulságának számát is, melylyel utólérte együtt Valerius Corvust és C. Mariust; emlegették harminczhét éven át szakadatlanul bírt tribuni tisztségét, hoszonegyszer megszerzett főparancsnoki czímét s más többszörösen viselt vagy az ő számára újonan alkotott hivatalait. Ellenben a hozzáértők váltakozva dicsőítették vagy gáncsolták életét. Mondták némelyek, hogy atyja* iránti kegyelete és a köztársaság szorult állapota, mikor a törvények hatálytalanok valának, sodorta őt polgárháborúba, melyet szelid eszközökkel se kezdeni, se folytatni nem lehet. Sok engedményt tett Antoniusnak, csakhogy atyja gyilkosain bosszút állhasson, sokat Lepidusnak. Mikor ez az utóbbi szellemi tespedésbe sülyedt, amaz pedig kicsapongásaival tönkre tette magát: a meghasonlott hazának sebére nem lehetett más irt találni, mint hogy egy ember kormányozza. És még sem király vagy dictatorképen, hanem csak fejedelem** név alatt hozta rendbe a közállományt; a birodalom határát a világtenger és hosszú folyamok védik; legiók, tartományok, hajóhadak, mind szoros kapcsolatban vannak egymással; igazság uralkodik a polgárok között, kimélet a szövetséges népek iránt; maga a főváros fényes díszben áll; csak ritkán kellett erőszakot alkalmazni, az összeség nyúgalmának érdekében.

10. Mások ellenben úgy nyilatkoztak, hogy atyja iránti kegyeletét és a közügyek állapotát csak köpönyegnek használta föl; valóban pedig uralomvágyból s vesztegetéssel állítá talpra a kiszolgált harczosokat, magán ifjú ember létére hadsereget gyűjtött, elcsábította a consul legióit, a Pompejus-pártiak iránt barátságot szinlelt. Majd midőn tanácshatározat folytán megkapta a hatalmi jelvényeket és a praetori tisztet, Hirtius és Pansa halála után — már akár mindkettőjöket az ellenség, akár Pansát a sebére öntött méreg, Hirtiust pedig a saját katonasága és a cselszövő Caesar*** ármánya emésztette el — mindkettőnek hadcsapatait eltulajdonítá, a tanácstól kierőszakolta a consulságot és az Antonius ellen kapott haderőt a köztársaság ellen fordította. A polgárok száműzetését, a földek osztogatását még azok sem helyeselték, a kik benne közreműködtek. Ám legyen, hogy Brutust és Cassiust atyjáért való bosszújának áldozta föl, jóllehet ildomos volna a személyes gyülöletet a közjóért elhallgattatni; de Pompejust**** béke szine alatt, de Lepidust

* Julius Caesar.
** Princeps.
*** Maga Octavianus.
**** Sex. P., a nagy P. fiát.

barátság álarcza alá bújva csalta meg. Majd Antonius, a kit a tarentumi és brundisiumi szövetséggel és saját nővérét hozzá feleségül adván, hálózott be, halállal fizette meg az ármányos sógorságot. Igaz, hogy azután béke lett, de véres béke: Lollius és Varus veresége, a Varrók, az Egnatiusok, a Julusok erőszakos halála.[10]) Családi viszonyait is fölbojgatták: Nerótól elragadta feleségét,* s még hozzá gúnyosan meg is kérdezte a papokat, hogy a terhes asszony szülés előtt házasságra léphet-e? Qu. Pedius és Vedius Pollio kicsapongásai;[11]) s végűl Livia mint anya, kárhozata az országnak,[12]) mint mostoha, kárhozata a Caesárok házának. Hogy nem hagyott semmi tiszteletet az isteneknek, midőn magát különleges és közönséges papság által templomokban és szobrokkal imádtatni rendelte. Tiberiust sem szeretetből vagy az állam iránt való gondoskodásból fogadta utódává, hanem, mivel dölyfös és kegyetlen természetét ismerte, a vele való ocsmány összehasonlításban kereste a maga dicsőségét. Nehány évvel azelőtt ugyanis, midőn a tanácsuraktól Tiberius számára a tribuni hatalom megújítását kérte, ámbár dicsérő szavakban szólott róla, mégis odavetőleg magaviselete, életmódja és szokásai felől mondott olyat, a mivel mintegy mentegetve, megrótta őt. Egyébiránt szokásos módon végrehajtatván a temetés, templomot és isteni tiszteletet szavaztak számára.

11. Most Tiberiushoz fordultak könyörgéseikkel, a ki sokféleképen beszélt a birodalom nagyságáról s a saját csekélységéről; hogy csak az istenült[13]) Augustus szelleme volt képes oly nagy föladat teljesítésére; hogy ő, az ügyek vitelének egy részére attól elhívatván, tapasztalásból tanulta meg, mily nehéz teher s mennyire van a szerencsének alávetve a világ kormányzásának gondja. Épen azért egy oly államban, mely annyi jeles férfira támaszkodhatik, ne hárítsanak minden tennivalót egy emberre; többen egyesített munkával könnyebben fogják a közügyeket intézni. Csakhogy efféle nyilatkozatában több volt a méltóság, mint a megbizhatóság. Tiberiusnak szavai, még oly dolgokban is, melyeket nem kivánt leplezni, mindenkor határozatlan és homályos értelműek valának; most pedig, mikor igaz érzelmét szive mélyébe rejteni törekedett, még nagyobb bizonytalanságba és kétértelműségbe burkolta magát. A tanácsurak pedig, attól félvén legjobban, ha észrevenné, hogy átlátnak rajta: panaszokban, könnyekben, esdeklésekben ömledeznek, karjaikat az istenek és Augustus képei felé, neki magának

* Liviát.

térdei felé kitárják, midőn egy íratot hozat elő és fölolvastatja. Az állam segédeszközeinek leírását tartalmazta az: hogy hány polgár és szövetséges van fegyver alatt, mennyi a hajóhadak, királyságok, tartományok száma, az adó- és vámjövedelmek, a rendes és rendkivüli kiadások összege, a mint mindet Augustus saját kezével jegyzett föl, s azt a tanácsot adta hozzá, hogy a birodalmat mostani határai közé kell szorítani, — bizonytalan, hogy aggodalom vagy féltékenység vezette-e ebben? [14])

12. Mialatt a tanács alázatos esedezések közt térdet hajtott előtte, egyszer csak azt mondá Tiberius, hogy valamint az egész kormányzat elvállalására nem érzi elég erősnek magát: úgy bármely részét bíznák reá, annak gondozását el fogja vállalni. Erre Asinius Gallus így szólt: „kérdezem Caesar, hogy a kormányzatnak melyik részét óhajtanád magadra bízatni?“ E váratlan kérdésen megütődve, egy pillanatig hallgatott; majd összeszedvén magát, azt válaszolá, hogy egyáltalán nem illenék az ő szerénységéhez kiválasztani vagy elútasítni valamit abból, a mit egészben jobban szeretne magáról elhárítni. Újra megszólalt Gallus — mert észrevette arczán a sértődést — hogy nem azért kérdezte, mintha meg akarná osztani azt, a mit elválasztani nem lehet, hanem hogy a fejedelemnek saját vallomásával bizonyíttassék be, hogy az állam teste egy, és egy ember lelkének kell azt igazgatni. Megtoldta aztán még Augustus dicsőítésével és Tiberiust magát emlékeztette harcztéri diadalaira és oly sok éven át a polgári életben végzett jeles tetteire. De ezzel nem engesztelte meg haragját, régi gyűlölettel levén eltelve iránta, mert azt hitte, hogy mivel Gallus házasságra lépett M. Agrippa leányával, Vipsaniával, Tiberius egykori feleségével, magasabb terveket forral és atyjának Pollio Asiniusnak daczos jellemét örökölte.

13. Ezután megharagudott L. Arruntiusra is, ki Gallustól nem igen különböző nyilatkozatot tett; ámbár Arruntius ellen nem táplált régi bosszút; de a gazdag, határozott jellemű, jeles tulajdonságokkal biró és népszerű férfiút gyanús szemmel nézte. Mikor ugyanis Augustus már élete vége felé arról beszélgetett, hogy kik volnának a legfőbb hatalom elnyerésére képesek, de nem hajlandók; kik vágynának rá, de nem arravalók, s végűl kiknek volna rá képességök is, kedvök is: azt mondá, hogy Manius Lepidus képes volna, de nem kell neki; Gallus Asinius vágyik rá, de nem arravaló; Lucius Arruntius nem volna méltatlan és ha alkalom adódik, bátorsága is lenne hozzá. A két elsőnek személye iránt megegyez-

nek az adatok; de Arruntius helyett némelyek Cn. Pisót emlegetik; és mindannyian — Lepiduson kivűl — később Tiberius cselszövése folytán különféle vádak örve alatt veszedelembe kerültek. Qu. Haterius és Mamercus Scaurus is fölingerelték gyanakvó lelkét; Haterius, midőn azt mondá: „meddig tűröd még Caesar, hogy az államnak ne legyen feje?“ — Scaurus pedig azzal a nyilatkozatával, mely szerint neki azért volna reménye, hogy a tanács kérései nem lesznek hiábavalók, mivel Tiberius tribuni hatalmának jogánál fogva nem tiltakozott a consulok előterjesztése ellen. Hateriusra azonnal ráförmedt; Scaurus nyilatkozatát, a kire engesztelhetlen haragot tartott, hallgatással mellőzte. Végűl mindnyájok lármájától kifáradva, egyesek unszolására kissé meghajlott, nem annyira, hogy a főhatalom elvállalására késznek nyilatkoznék, csupán csak hogy megszűnt vonakodni és kéretni magát. Ismeretes dolog, hogy Hateriust, midőn bocsánatkérés végett a palotába ment és a sétáló Tiberius térdeit átkarolta, csaknem levágták a katonák, mivel a császár véletlenűl, vagy a kérelmezőnek karjaiban megakadva, földre bukott. De a derék férfiúnak e veszedelme sem engesztelte meg Tiberiust, mig Haterius a császárnéhoz folyamodván, annak hathatós pártfogásában talált védelmet.

14. Sok hízelgéssel halmozták el a tanácsurak az anyacsászárnét is; némelyek indítványozták, hogy a haza szülőjének, mások hogy a haza anyjának neveztessék, és többen, hogy a császár neve mellé tegyék: „Julia fia.“ Tiberius azonban azt mondá, hogy az asszonyoknak szánt tiszteletnyilvánításokban mértéket kell tartani, és hogy ő maga ugyanazon mérsékletet tartja szem előtt mindazokban, a miket neki fölajánlanak; igazában pedig az irígységtől furdalva s mivel az asszony kitűntetését a saját kisebbítésének tekinté, még azt sem engedte meg, hogy lictort rendeljenek anyja számára,* s úgy az örökbefogadása emlékére emelendő oltártól, mint más eféléktől is megtagadta beleegyezését. Germanicus császári herczeg számára ellenben kérte a proconsuli méltóságot és követek vitték meg neki e kitűntetést, megbízatván egyúttal azzal is, hogy Augustus elhunyta fölött érzett bánatában fejezzék ki a tanács részvétét. Ugyanezt Drusus részére azon okból nem kivánta, mivel Drusus akkor kijelölt consul és otthon vala. A praetorságra tizenkét jelöltet nevezett meg, az Augustustól megállapított számban, s mikor

* A consul előtt 12 lictor járt; de minden Vesta-papnő előtt is ment egy, védelmül és hogy a tömegben útat nyisson neki.

a tanács figyelmeztette, hogy szaporítsa a jelöltek számát, esküvel erősíté, hogy nem fog azon túlmenni.

15. Ekkor történt először, hogy a tisztviselők választása a népgyűléstől átruháztatott a tanácsra; mert e napig habár a legfontosabb ügyek a fejedelem tetszése szerint, de némelyek mégis a tribusok részvételével intéztettek.[15]) És a nép az elvett jog miatt nem is panaszkodott, legfölebb üres szóbeszédben; a tanács pedig megszabadulván a választással járó költekezéstől és a lealázó korteskedéstől, örömmel is fogadta, kivált midőn Tiberius azzal a korlátozással gyakorolta jogát, hogy a praetorságra nem ajánlott négy jelöltnél többet, kik azután visszautasítás és utánjárás nélkül voltak kijelölendők. Ekkor kérték a néptribunok, hogy saját költségükre rendezhessenek játékokat, melyek a naptárba fölvétetvén, Augustus nevéről Augustales-nek lesznek nevezendők. De a pénz a kincstárból utalványoztatott s megengedték nekik a circusban diadalmi öltönyt viselni, ellenben kocsit használniok nem volt szabad.*

16. Ilyen vala a fővárosban az ügyek állása, midőn a pannoniai legiók közt lázadás tört ki, minden különösebb ok nélkül, csupán azért, mert a trónváltozás a zavargásokra szabad tért nyitott, és reményt nyujtott arra, hogy a polgárháborúból hasznot látnak. Három legió volt együtt nyári táborban Junius Blaesus parancsnoksága alatt, a ki Augustus halálát és Tiberius trónraléptét megtudván, a beállott törvényszünetre vagy ünnepre való tekintetből megszűntette a szokott foglalkozásokat. Ez alkalmat fölhasználván a katonaság, elbízta magát, rendetlenkedni kezdett, készséggel hallgatott a legrosszabbak beszédeire, kicsapongásra és tétlenkedésre lett hajlandóvá, semmibe vette a fegyelmet és a munkát. Vala a táborban egy Percennius nevű, egykor a szinházi tapsonczok vezetője, azután közkatona, izgága ember, a ki szinészi gyakorlatánál fogva értett hozzá, hogy a tömegeket fölzavarja. Ez a tapasztalatlan s a miatt aggódó lelkeket, hogy milyen lesz a katonaság sorsa Augustus után, éjjeli vagy alkonyatkor tartott összejöveteleken izgatta, és mikor a jobb érzelműek eltávoztak, a leghitványabbakat gyűjtötte maga köré.

17. Végűl, midőn már mások is készek voltak a lázadás szolgálatába állani, mint valami népszónok kérdezte tőlük, hogy rab-

* T. i. az ünnepélyeken; csak ritka kitűntetésképen engedték meg a legfőbb tisztviselőknek a kocsi hivatalos használatát.

szolgák módjára miért engedelmeskednek oly kevés számú centuriónak és még kevesebb tribunnak?* Mikor lesznek bátrak orvoslást követelni bajaikra, ha most a még új és ingadozó uralkodó elé nem járulnak kéréssel vagy fegyverrel? Elég sokat vétkeztek gyávaságból maguk ellen, hogy megvénűlve s többnyire sebektől nyomorított testtel tűrik a harmincz-negyven éves szolgálati időt. Sőt még elbocsáttatásuk után sem ér véget katonáskodásuk, hanem a zászló alatt visszatartva, más elnevezés alatt** ugyanazon fáradalmakat viselik. És a melyik annyi viszontagságot túlél, azt távoli országokba hurczolják,*** hol szántóföldnek csúfolt vizes mocsarakat és kopár hegyoldalakat adnak nekik. Maga a katonáskodás is pedig súlyos és mostoha; naponta tíz ászra [16]) becsülik lelköket és testöket s abból kell ruhát, fegyvert, sátort beszerezniök s megvásárolni a centurio kegyetlenségét és a munkaszünetet. De aztán az ütleg, a sebek, a zord tél, a munkában töltött nyarak, véres háború vagy meddő béke, azok örökké tartanak. Nincs is ez ellen más segítség, minthogy a katonáskodás meghatározott föltételekhez legyen kötve; hogy egy dénár legyen a napi zsold; tizenhat év mulva végződjék a szolgálat s ne tartassanak tovább zászló alatt, hanem még a táborban pénzben kapják meg végkielégítésöket. Avagy a testőrcsapatok, melyek két dénár napi zsoldot kapnak és tizenhat év elteltével házi tűzhelyökre visszabocsáttatnak, több veszélynek vannak-e kitéve, mint ők? Hiszen nem kicsinylik ők a városi helyőrségi szolgálatot; de nekik vad népek közepett sátorukból kell az ellenséggel farkasszemet nézni.

18. Helyeslést zúgott a tömeg, s különféle módon, némelyek az ütlegek nyomát, mások ősz hajokat, sokan rongyos ruhájokat és csupasz testöket mutogatván, ingerelték egymást. Végűl annyira jutottak dühöngésökben, hogy a három légiót egybeolvasztani tervezték. Ettől azonban a miatt, mert mindegyik legio versengve magának akarta azt a tisztességet tulajdonítani,**** elállván, más szándékra térnek át s a három sast és a cohorsok jelvényeit egy helyen ütik föl, egyúttal hantot hordanak össze s emelvényt raknak, hogy a hadi jelvények helye annál szembetűnőbb legyen. Míg sietősen ezzel foglalkoznak, megérkezik Blæsus s egyiket-másikat szidta és

---

* Egy légióban hatvan centurio és hat tribun volt.

** Az ú. n. *vexillarii*, kik azonban a terhesebb szolgálatok alól föl voltak mentve.

*** Mint veteránokat.

**** Azt t. i. hogy ő belé kebeleztessék a másik kettő.

visszatartá, hangosan kiáltván: „inkább az én véremmel mocskoljátok be kezeiteket; kisebb bűn megölnötök az alvezért, mintha a főparancsnok* ellen üttök pártot. Vagy élve megtartom a légiókat hűségökben, vagy gyilkosságtok által siettetem megbánástokat.“

19. De a hantot mégis csak hordották, mely már mellig ért, midőn végre makacs ellenállásának engedve, abbahagyták tervöket. Blæsus nagy rábeszélő tehetséggel magyarázta nekik, hogy nem lázadással és izgágasággal kell a katonák kívánságát a császár elé vinni; hogy még a régiek sem kértek az egykori fővezérektől, sem ők maguk a dicsőült Augustustól ily szokatlan dolgokat s nincs is idején a kezdő fejedelem gondjait most szaporítani. De ha ők mégis békében akarnának elérni olyat, a milyet még a polgárháborúk alatt sem követeltek a győzők: hogyan vetemedhetnek a megszokott engedelmesség és a fegyelem törvénye ellen erőszakosságra? Válasszanak küldötteket s az ő jelenlétében adjanak nekik megbizatást. Egyhangúlag határozzák, hogy Blæsus fia, a tribun, járjon el azon követségben és kérjen a katonák részére tizenhat éves szolgálat után elbocsátást; egyéb kívánságukat akkor fogják előadni, ha ez az első sikerre jutott. A fiatal tiszt elutazása után meglehetősen helyre állt a nyúgalom; de dicsekedett a katonaság, hogy közös érdekének a vezér fiának követsége által való képviseltetése világosan bizonyítja, hogy kényszerrel erőszakolták ki, a mit szerény magatartással nem nyertek volna meg.

20. Eközben azok a szakaszok,** melyek még a lázongás kezdése előtt útak, hidak és más munkálatok készítése végett Nauportusba [17]) küldetnek, értesűlvén a táborban kitört lázongásokról, zászlóikat kiszakítják,*** s kirabolván a legközelebbi falvakat s magát Nauportust is, mely municipium vala, az őket visszatartani akaró centuriókat pedig gúnynyal gyalázó szavakkal s végűl ütésekkel is bántalmazzák. Kiváltképen a tábori előljáró, Aufidienus Rufus ellen irányul haragjok, a kit kocsijáról lerántván, podgyászszal terhelnek meg, s a menet elején hajtják, gúnyosan kérdezgetve tőle, hogy szivesen viseli-e azt a nagy terhet és a hosszú utazást. Ugyanis Rufus hosszú ideig lévén közkatona, azután centurio s végűl tábori előljáró, a régi kemény katonai fegyelmet gyakorolta, s munkához és fáradsághoz szokván, annál szigorúbb volt, mivel maga is szenvedte azokat.

* Imperator, a császár.

** *Manipulusok,* milyen egy cohorsban három volt.

*** A földbe szúrva állottak, ott a hol a katonaság állomásozott.

21. Ezek megérkeztével új erőre kap a lázadás s elszéledve pusztítják a környéket. Blaesus nehányat, a kik legjobban meg voltak zsákmánynyal rakodva, megbotoztat és börtönbe zárat; mert még a centuriók és a legénység jobb elemei ekkor is engedelmeskedtek a vezérnek. Azok ellene szegezték magukat az őket behurczolni akaróknak, átfogták a körűlállók térdeit; néven szólították majd egyiket-másikat, majd a századot, a zászlóaljat és a legiót, melynek kötelékébe tartoztak, kiabálván, hogy mindnyájokra hasonló sors vár. Egyszersmind gyalázó szavakat halmoznak a vezérre, az égnek és isteneknek segélyét esdik, szóval mindent elkövetnek, hogy gyűlöletet, szánalmat, réműletet és haragot keltsenek a többiekben. Az egész tömeg oda rohan, s feltörvén a tömlöczöt, megoldják a bilincseket, sőt már a szökevényeket és a halálra ítélt rabokat is maguk közé veszik föl.

22. Most még nagyobb lángra lobbant az erőszak, s a lázadásnak több vezére támad. Egy Vibulenus nevű közkatona pedig Blaesus parancsnoki emelvénye előtt a körötte állók vállaira emelkedve, a háborgó és az események fejlődését leső emberekhez így szól: „Visszaadtátok ugyan az ártatlanoknak és szegényeknek a napvilágot és az életet; de ki adja vissza az én testvéremnek életét, ki adja vissza nekem testvéremet, a kit, a germaniai hadseregtől közös érdekeink ügyében hozzátok küldöttet, mult éjjel a vezér legyilkoltatott viadorai által,* kiket a katonák vesztére tart és fegyverez föl. „Válaszolj Blaesus: hová dobattad holttestét? Még az ellenség sem szokta megtagadni az eltemetést. Ha csókjaimmal, ha könnyeimmel kielégítendem fájdalmamat, vágass le engem is, hogy azokkal együtt, a kiket csupán azon okból öltek meg, mivel a legiók javáért munkálkodánk, engem is ezek itt eltemessenek.“

23. Még nagyobb hatást kölcsönzött szavainak azzal, hogy siránkozva verte mellét és arczát. Majd félretolván a kiknek vállain állt, a földre ugrott s egyiknek-másiknak lábaihoz borúlva, oly nagy döbbenetet és bosszút keltett, hogy a katonák egy része a Blaesus szolgálatában álló viadorokat, mások házi cselédeit megkötözték; mások pedig a holttest keresésére özönlöttek ki. És ha hamarjában el nem terjed a hir, hogy semmi holttestet nem találnak, s más részről, ha a szolgák az ellenök alkalmazott kínzás daczára nem állítják vala, hogy a gyilkosság nem történt meg, és ha ki nem sül,

* Már a köztársaság utolsó korszakában is tartottak előkelő emberek gladiatorokat saját szolgálatukra.

hogy soha sem is volt testvére: kevésbe mult, hogy a vezért megöljék. De a tribunokat és a tábori előljárót mégis kikergették s a menekülők málháját megrabolták, Lucilius centuriót pedig megölik, a kit a katonák élcze „egy másikat“ gúnynévvel ruházott föl, mert ha a katona hátán eltört a vessző, fönhangon egy másikat, meg újra egy másikat szokott előparancsolni. A többi centurio elbújva talált menedéket, s csak az egyetlen Clemens Juliust tartották vissza, mivel jó feje miatt alkalmasnak gondolták a katonák kívánságainak előadására. Sőt a nyolczadik és a tizenötödik legio majdnem egymás ellen fogott volna fegyvert, midőn Sirpicus nevű centuriót amaz halálra kivánta, a tizenötödik pedig védelmezte, ha a kilenczesek csititással s a nem engedelmeskedővel szemben fenyegetéssel nem lépnek föl.

24. Ez események híre Tiberiust — bármennyire zárkozott vala is s épen a kellemetlen dolgokat szerette eltitkolni — arra birta, hogy fiát Drusust, előkelő államférfiak és két testőrszakasz kiséretében küldje oda, határozott útasítások nélkül, a körülményekhez képest intézkedni. A kisérő csapatok, válogatott katonaságból összeállítva, a szokottnál erősebbek valának. A testőrlovasság jó része is és kemény germán harczosok mentek vele a császár személyes testőrségéből, valamint a testőrsereg parancsnoka Aelius Sejanus is, ki atyja Strabo mellé tiszttársul vala rendelve s Tiberiustól nagyra becsültetett; most pedig a fiatal herczegnek tanácsadója és a többiekre nézve a büntetés s a jutalom osztogatója gyanánt szerepelt.[18]) Á közeledő Drususnak, mintegy tiszteletadásul, eléje mentek a legiók, nem vígan, mint lenni szokott, és nem hadi jelvényekkel[19]) csillogva, hanem éktelenül, piszkosan s ámbár szomorúságot szinlelő, de mégis inkább daczos tekintettel.

25. Midőn a sánczon belül volt, a kapukat őrséggel erősítik meg, a tábor bizonyos helyein csapatokat állítnak fegyverbe, a többiek a parancsnoki emelvényt roppant tömegben veszik körül. Fönt állott Drusus, kezével csöndet intve. Azok, valahányszor szemöket a nagy sokaságra fordították, fenyegető szavakkal zajongtak, viszont a császári herczegre tekintvén, lelohadt bátorságuk. Tompa zúgás, szörnyű lárma, hirteleni elcsöndesülés; változó lelkiindulatok között remegtek és fenyegetőztek. Végre a herczeg, félbeszakítván a zajt, atyjának levelét olvassa föl, a melyben meg vala írva, hogy ő kiváló gondot fordít vitéz legióira, melyekkel oly sok háborút viselt. Mihelyt lelke felocsúdik a gyászból, tárgyalás alá veszi a tanácsban kivánalmaikat; addig is fiát

küldötte, hogy késedelem nélkül engedje meg azt, a mit azonnal meg lehet adni, a többi pedig a tanács elhatározásának lesz föntartandó, melyet se a kegyelem, se a szigor osztogatásából nem lehet méltányosan kizárni.

26. A gyülekezet erre azt válaszolta, hogy Clemens centurióra bizták kivánalmaik előadását. Az a tizenhat évi szolgálat után való elbocsátással kezdi, azután, hogy a kiszolgált katonák jutalmat kapjanak, hogy a napi zsold egy dénár legyen, hogy az aggharczosok ne tartassanak tovább zászló alatt. Midőn Drusus ezek ellenében a tanácsnak és atyjának döntése mögött keresett kibúvót, lármával szakítják félbe szavait. Miért jött, ha sem a katonák zsoldjának szaporítására, sem fáradalmaik könnyítésére, egy szóval semmi jónak eszközlésére nincs fölhatalmazása? De bezzeg szabad mindenkinek őket verni és gyilkolni! Tiberius egykor Augustus nevével szokta volt a katonaság óhajtását kijátszani; most ugyazzal a cselfogással él Drusus. Hát mindig csak a császár fia jön ő hozzájok? Az meg épen új dolog, hogy a császár csak a katonák érdekeit hárítja a tanács eldöntésére. Hát akkor is a tanácsot kellene megkérdezni, midőn halálos büntetés mondatik ki, vagy mikor csatába indítanak bennünket; avagy a jutalmazásnak van gazdája, de a büntetést biró nélkül szabják ki?

27. Végül elszélednek az emelvény mellől, és a hol valamely testőrkatonával vagy a császári herczeg barátjával találkoznak, ököllel fenyegetik, a miből veszekedés és fegyveres összetűzések támadnak. Kiváltképen bosszúsak C. Lentulusra, kit, mint életkora és hadi dicsőség* tekintetében mások fölött állót, azzal gyanúsítottak, hogy Drusust ellenállásra bíztatja és a katonaság kihágásait legszigorúbban ítéli el. Csakhamar ezután, midőn a császári herczegtől elbúcsúzott és az őt fenyegető veszély elől a téli táborba akart visszaútazni, körülfogják, kérdezve, hová megy: a császárhoz vagy a tanácsurakhoz-e, hogy ott is a legiók érdekeit ellenezze? Egyszerre csak megtámadják, kővel hajigálják; és már egy kődobástól vérezve, halálveszélyben forgott, midőn a Drusussal jött emberek odarohanván, védelmökbe vették.

28. Az erőszakos kitörésekkel fenyegető éjszaka egy véletlen tünemény következtében csöndesen folyt le. Ugyanis a derült égen tündöklő hold hirtelen fogyni látszott.[20]) A katonaság nem tudván ennek természetes okát, a jelen események jeléül magyarázta; saját

* Lentulus kitűntette magát Kr. e. 10 évvel a dákok elleni hadjáratban.

nyomorával hasonlítván össze az égitest fogyatkozását, úgy hitte, hogy kezdeménye szerencsésen fog végződni, ha az istennő* fénye és világossága megint megújul. Azért tehát zengő érczczel, trombiták és kürtök harsogtatásával zajongtak, s a szerint, a mint a fény vagy a sötétség nagyobbodott, ujjongtak vagy szomorkodtak. Miután pedig az a közben keletkező föllegek szemök elől eltakarták a holdat s egészen elhomályosultnak hitték, az ily megdöbbent lelkek babonára hajlandó szokásánál fogva, jajveszékeltek, hogy az égi tünemény az ő örök szenvedésöket jelenti, hogy bűneik miatt elfordultak tőlük az istenek. A császári herczeg azon véleményben, hogy ezt a hangúlatváltozást ki kell aknázni és a véletlen ajándékát okosan fölhasználni: parancsolja, hogy a sátrakat járják be; előhivatja Clemens centuriót és más jóindulatú embereket, kik a legénység közt kedveltek valának. Ezek fölkeresik az előörsöket, az őrállomásokat és a kapuk vigyázóit; biztatják és ijesztik őket. „Meddig ostromoljuk még a császár fiát? mi lesz a vége ennek a dulakodásnak? Avagy Percenniusnak és Vibulenusnak fogunk-e hűségesküt tenni? Percennius és Vibulenus fognak a katonáknak zsoldot, a kiszolgáltaknak földet osztogatni? A Nerók és Drususok helyett ezek fognak utóljára a római nép fölött uralkodni? Nem jobb-e, hogy valamint legkésőbb csatlakoztunk a vétkezőkhez, legelsők is legyünk a bűnbánásban. A közös kivánalmak lassan teljesűlnek; az egyes ember azonban mindjárt megnyeri, mindjárt megkapja, a mit kér.“ Efféle szavakkal az egymásra is gyanakvó lelkeket megingatván, az újonczot a vén katonától, egyik legiót a másiktól elválasztják. Lassankint kezdett az engedelmességre való hajlandóság visszatérni; elvonultak a kapuktól; a lázadás kezdetén együvé összehordott hadi jeleket rendes helyökre visszaviszik.

29. Másnap reggel Drusus összegyüjtvén a katonaságot, ámbár nem volt mestere a szónoklásnak, mégis a veleszületett méltósággal korholja az előbbi kihágásokat, dicséri mostani magukviseletét; kijelenti, hogy ő rajta ijesztéssel és fenyegetőzéssel kifogni nem lehet; ha látja engedelmességre hajlandóságukat, ha kéréssel járulnak hozzá; írni fog atyjának, hogy engesztelődve hallgassa meg a legiók esdeklését. Ismételt kérelmökre az említett Blaesus, valamint L. Apronius, római lovag Drusus kiséretéből és Justus Catonius elsőrendű centurio, Tiberiushoz küldetének követségbe. Most azonban véleménykülönbség mutatkozott a foganatosítandó

* Luna.

intézkedések dolgában, midőn némelyek indítványozták, hogy meg kell várni a követeket s azalatt szelidséggel kell megnyerni a katonaságot; mások erélyes rendszabályok alkalmazását sürgették, hogy a köznéppel nem lehet enyhén elbánni, mert az fenyegetőzik, ha maga nem fél; ha ráijesztenek, baj nélkül lehet megvetni. Míg a babonás megrőkönyödés még fogva tartja őket, addig kell a vezérnek a lázadás szerzőit eltenni láb alól s ijesztéssel hatni rájok. Drusus természeténél fogva hajlott a szigorú eszközök alkalmazására: Vibulenust és Percenniust előhivatván, megöleti őket. Sokan azt állítják, hogy a vezér sátorán belül földelték el, mások, hogy szemlátó például a sánczokon kivűlre dobták a holttesteket.

30. Azután összefogdosták a zavargás kolomposait; közűlök nehányat, kik a táboron kivűl lézengtek, a centuriók vagy a testőrség katonái vágtak le; másokat maguk a csapatok adtak kézbe, hűségök bizonyítására. Növelte a katonaság nyugtalanságát a korán beállott tél, szakadatlan és oly kegyetlen záporaival, hogy alig tudtak a sátorokból kilépni, összegyülekezni, s alig voltak képesek még a hadi jeleket is megőrizni, melyeket vihar és áradat ragadott magával. Az isteni haragtól való félelem is folyvást fogva tartá lelköket: hogy gonosztetteik miatt nem hiába borulnak homályba az égi fények és omolnak a zivatarok; nincs más menekűlés bajaikból, mint ha itt hagyják ezt a vészthozó és megfertőzött tábort, s föloldva az átok alól, mindnyájan visszatérnek a maguk téli szállására. Először a nyolczadik és a tizenötödik kelt útra, míg a kilenczes zajosan kiabálta, hogy be kell várni Tiberius levelét; de azután a többiek távoztával magára hagyatván, önként megelőzte a fenyegető kényszerűséget. Drusus sem várván be a követek visszaérkezését, mivel a jelen helyzetet eléggé megnyugtatónak látta, visszaútazott a fővárosba.

31. Majdnem ugyanazon napokban s ugyanazon okokból zavarogtak a germániai legiók is, s mivel többen valának,* annyival nagyobb volt a kitörés veszedelme is, hozzájárulván az a remény, hogy Germanicus Cæsar** egy másiknak főuralmát nem tűri és a legiók karjába veti magát, melyeknek ereje elegendő lesz mindent magával sodorni. Két hadsereg állomásozott a Rajna partjain, a felső C. Silius alvezér, az alsó A. Cæcina alatt; az összes fölött Germanicus vitte a főparancsnokságot, a ki ekkor épen Galliában

* Összesen nyolcz legió.

** Tiberius már elhalt bátyjának fia.

foglalatoskodott az adóbecslés végrehajtásával. A kik fölött Silius parancsolt, tétova elmével lesték a többiek lázadásának sorsát; az alsó hadsereg katonasága ellenben veszett kitörésre ragadtatta magát, megkezdvén a huszonegyedik meg az ötödik s magával ragadván az első és a huszadik legiót is, mert mind egy nyári táborban az Ubiusok határán* feküdtek, munka nélkül, vagy csekély tennivalókkal foglalva el. Megtudván tehát a nem rég a fővárosban végbement újonczozásból kikerült, könnyelmű életmódhoz szokott, munkától iszonyodó harczi legénység Augustusnak halálát, izgató beszédekkel elcsavarta a többiek fejét is, hogy itt az ideje, mikor az öreg katonák korábbi elbocsátást, a fiatalok bővebb zsoldot s mindnyájan nyomoruk mérséklését követelhetik s a centuriók kegyetlenkedését megbosszúlhatják. Nem egy ember beszélt így, mint a pannoniai legiók közt Percennius, és nem más erősebb hadaktól félő katonák ijedős füleibe, hanem sok szája és hangja volt a lázításnak, azzal kérkedvén, hogy az ő kezökben nyugszik Róma sorsa, az ő diadalaik gyarapítják az államot, az ő nevökkel ékesítik magukat a hadparancsnokok.

32. Az alvezér nem szegült ellenök, mivel a tömeg veszett dühe megfosztotta bátorságától. Az őrjöngők kivont karddal rontanak a centuriókra, mint a kik mindenkor a katonák gyűlöletének tárgyát és dühöngésöknek czélpontját szokták képezni. Leterítvén őket, ütlegelik, hatvanan egy-egy ellen, hogy egyenlően oszoljanak meg a centuriók közt; azután az összetépett és marczangolt, részben holtra vert embereket a sánczokon kívül vagy a Rajna folyamba dobják. Septimiust, midőn előlük futva a vezéri emelvényen Cæcina lábainál keresett menedéket, addig követelték vissza, míg gyilkosainak ki nem adatott. Cassius Chærea, majd egykor az utódok előtt Cajus Cæsar** meggyilkolásáról híres, most fiatal és szilaj lelkű ember, a vele szemben álló fegyveres nép között karddal nyitott magának útat. Azontúl már se tribun, se a tábori előljáró nem bírt nekik parancsolni; a vigyázói és őrállói szolgálatot és a mit a pillanatnyi szükség parancsolt, maguk osztották ki maguk között. A katonaság hangúlatát mélyebben ismerők előtt az vala a nagy és engesztelhetlen forrongásnak legkiválóbb jele, hogy nem külön-külön s nem egynehánynak ösztönzésére, hanem egyszerre mindannyian lobban-

* Germán nép, előbb a Rajna jobb partján laktak, Augustus alatt a balpartra helyeztettek át, a mai Köln (Colonia Agrippinensis) környékére.

** Mint testőrségi tribun Caligula császárt gyilkolta meg Kr. u. 41-ben.

tak föl, egyszerre csöndesedtek el, oly egyetértően és állhatatosan, mintha parancsszóra cselekedték volna.

33. Eközben Germanicus, a ki, mint mondók, Galliában az adó behajtásával foglalkozott, meghallotta Augustus halála hírét. Annak unokáját Agrippinát bírta feleségül, kitől több gyermeke is volt. Ő maga Tiberius testvérének Drususnak fia s Augustának* unokája; de érezte nagybátyja és nagyanyja részéről az ellenszenvet, melynek oka annál keservesebb, mert igazságtalan vala. Mivel atyja Drusus áldott emlékezetében élt a római népnek, mert azt hitték róla, hogy ha a kormányra jut vala, visszaállítja a szabad alkotmányt: azért Germanicus iránt is ugyanazzal a vonzalommal és reménységgel viseltettek. Különben is a fiatal férfinak polgárias jelleme, elragadó nyájassága merő ellentéte volt Tiberius dölyfös és komor modorának s tekintetének. Mindezekhez járultak Livia, az anyós bántó sértegetései Agrippinára, s bár maga Agrippina kissé lobbanékony természetű asszony vala, mégis feddhetlen nőisége és férje iránti szerelme indulatos lelkét is jóra irányozá.

34. Germanicus azonban, minél közelebb állott a főhatalom elnyeréséhez, annál nagyobb odaadással működött Tiberius érdekében; maga letette s környezetével és a belga törzsekkel letétette iránta a hűségesküt. Majd meghallván a legiók zavargását, sietve indúlt hozzájok s a táboron kívül találkozott a reá váró s szemöket bűnbánólag földre szegzett csapatokkal. A mint a sánczok közé belépett, sokféle panaszok kezdtek hallhatóvá lenni s némelyek megragadván kezét, csókolás színe alatt szájokba dugták ujjait, hogy fogtalan ínyöket tapogassa meg; mások a vénségtől görbült hátokat mutogatták. A mint a gyülevész tömeg összekeveredve előtte állott, parancsolá, hogy szakaszokba sorakozzanak; erre azt válaszolták, hogy jobban fogják így hallani. Tartsák maguk előtt zászlóikat, hogy legalább az egyes csapatok megkülönböztethetők legyenek; ezt nagynehezen teljesítették. Ezután Augustus emlékének tiszteletével kezdvén, áttért Tiberius győzedelmeire és diadalaira, dicsérettel emlegetvén főleg azokat, melyeket ugyanezen legiókkal Germániában oly dicsőségesen vívott ki. Majd kiemeli Itália egyetértését, a gall tartományok hűségét; sehol nincs zavar és visszavonás.

35. Mindezt csöndben vagy halk morgással hallgatták. De midőn a lázadásra tért át, kérdezvén, hogy hová tűnt a katonai engedelmesség? hová a régi fegyelem ékessége? hová kergették a tribuno-

* Liviának.

kat, hová a centuriókat? — mindnyájan megmeztelenítik testöket, szemrehányólag mutogatják sebforradásaikat és az ütlegek nyomait; majd összevissza kiabálva, fölpanaszolják a munkaszünet váltságát, a zsold csekélységét, a munka terhét, névszerint említve a sáncz és árkok ásását, a takarmány, anyagszerek és tűzifa hordását s egyebeket, a miket a szükségletek kielégítése végett vagy a tábori henyeség elkerűlése okából követelnek tőlük. A legvadabb lármát ütötték az öreg katonák, kik harmincz vagy több szolgálati évet számítván, kérték, hogy szűntesse meg fáradalmaikat, hogy ne kelljen ugyanazon gyötrelmek közt meghalniok, hanem oly küzdelmes katonai szolgálatuknak legyen vége s gondtalan nyúgodalmat élvezhessenek. Voltak, a kik a boldogult Augustustól hagyományozott pénzt követelték, s biztató szavakat intézvén Germanicushoz, készségöket nyilvánították segítni, ha a főhatalmat megszerezni akarná. Ekkor ő, mintegy a bűnös gondolattól meggyalázottnak érezvén magát, hirtelen leugrott a szószékről. Midőn távozni akart, fegyvert szegeztek mellének, fenyegetőzve, ha vissza nem tér. Ő pedig hangosan, azzal a kiáltással, hogy inkább meghal, mintsem hitszegést kövessen el, oldaláról kirántotta kardját s fölemelve, szívébe akarta döfni, ha a legközelebb állók karját megragadván, erőszakkal vissza nem tartják vala. Ellenben a tömegnek szélső és összegabalyodott részéből — alig hinné az ember — egyesek közelebb lépve, biztatták, hogy csak szúrja le magát, s egy Calusidius nevű közkatona a maga kivont kardját nyujtá feléje, mondván, hogy az élesebb. E kegyetlen és ocsmány látványon még a dühöngők is megütköztek, s ideje volt, hogy a herczeget barátai a sátorba ragadják.

36. Ott tanakodtak az orvoslás módjáról, mert az a hír járt, hogy követséget szerveznek, mely a felső hadsereget közös ügyök szövetségébe vonja, s hogy az Ubiusok városának* földúlását elhatározták, honnan zsákmánynyal megrakodva, a gall tartományok kifosztására fognak indulni. Növelte az aggodalmat az a körűlmény, hogy az ellenség,** ha a római seregek lázadásáról értesűl és ha a part őrizetlen marad: be fog rohanni. Ha pedig a segédhadakat és a szövetségeseket a pártütő legiók ellen fegyverbe szólítják, kész a polgárháború. Veszélyes a szigor, bűn az elnézés; akár mindent megadjanak a katonaságnak, akár semmit: a közjólét forog koczkán. Így mérlegelvén a különböző okokat, abban állapodtak meg, hogy

* Colonia Agrippinensis, a mai Cöln.

** A germánok.

a császár nevében levél szerkesztessék, melynek értelmében húsz évi szolgálat után megadatik a végelbocsátás, azokat pedig, a kik tizenhat évig szolgáltak, kimustrálják és még zászló alatt tartják, fölmentvén őket az ellenség támadásának elhárítására szükséges védelmen kivűl minden más szolgálat alól; a követelt hagyományok kifizettetnek, sőt meg lesznek kétszerezve.

37. Sejtette a katonaság, hogy mindezt csak a kényszerhelyzet nyomása alatt gondolták ki, tehát követelte azonnal való foganatosításukat. Az elbocsátást a tribunok sietve eszközlik; a pénz kiosztását ellenben akkorra halasztják, mikor mindnyájan téli szállásukon lesznek. Az ötösek és a huszonegyesek nem távoztak el addig, míg a császári herczeg és barátai készletéből összeszedett pénzt nekik még a nyári táborban ki nem fizették. Az első és a huszadik legiót Cæcina alvezér visszavezette az ubiok városába, csunya látványt nyujtván a hadmenet, mivel a fővezértől erőszakkal elvett pénzeszsákokat a hadi jelek és a sasok között vitték. Germanicus most a felső hadsereghez utazott el, s a második, tizenharmadik és a tizenhatodik legiókkal minden ellenszegűlés nélkűl letétette a hűségesküt; a tizennegyedik kissé vonakodott, mire, ámbár nem követelőztek, a pénzt és az elbocsátást megkapták.

38. Ellenben a lázongó legióknak a chaukok földén* helyőrségben álló tartalékosai most kezdtek zavarogni, de a zendűlés két katonának rögtöni kivégzésével elnyomatott. A tábori előljáró, M. Ennius rendelte azt el, inkább helyénvaló példaadásúl, mint illetékes joggal. Mikor e miatt a zavargás árja ismét földagadt s ő elfutván, megtaláltatott, az elbúvásban nem lelvén többé menekűlést, bátor föllépéssel keres oltalmat. Azt mondja, hogy nem őt az előljárót bántalmazzák, hanem Germanicust a vezért, meg Tiberiust, a császárt. Egyszersmind megriasztván azokat, a kik vele szembeszálltak, a kezébe kapott zászlót a Rajnapart felé fordítja és azzal a kiáltással, hogy szökevénynek tekinti, a ki a hadsorból kilép, a békétlenkedő, de megszeppent katonákat visszavezette a téli táborba.

39. Eközben a visszatérő Germanicust a tanács követei már az Ubiok oltáránál** találják. Két legio, az első és huszadik*** s a minap zászló alá útalt veteránok valának ott téli szálláson. A remegő s bűnük tudatában eszöket vesztett embereket most az az

---

* Keleti Friesland, az Ems és Elba közt.

** *Ubiorum ara (oppidum, urbs)* = a mai Cöln.

*** Kiket Cæcina az imént oda visszavezetett.

aggodalom szállja meg, hogy a követek a tanács parancsa folytán a lázadással kicsikart engedményeket meghiúsítni jöttek. És mint a köznépnek szokása koholmányoknál is bűnbakot keresni: Munatius Plancust, consulviselt férfiút, a küldöttség fejét, okolják a tanácshatározat szerzőségével. Éj beálltával kezdik a Germanicus házában fekvő vezéri zászló kiadását követelni, s a bejárat elé csődülve, föltörik az ajtót és az ágyából kihúzott császári herczeget halálfenyegetéssel kényszerítik a zászló kiadására. Majd elszéledvén az útczákon, szemközt találkoznak a követekkel, kik a zavargás hallatára Germanicushoz igyekeztek jutni. Szidalmakkal halmozzák el őket, s már-már vérontásra kerül a dolog, fenyegetve főleg Plancust, a kit méltósága nem engedett elfutnia. És a veszélyben forgó férfiú előtt nem nyilt más menedék, mint az első legio tábora, hol a hadi jeleket és a sast átölelvén, e szentség szárnya alatt keresett oltalmat. De ha Calpurnius a sastartó meg nem akadályozza a végső erőszakot, — ritka eset még az ellenség közt is — a római nép követe római táborban vérével szennyezte volna be az istenek oltárait. Végre reggel, mikor már a vezért meg a katonaságot s a lefolyt eseményeket föl lehetett ismerni: Germanicus a táborba menvén, magához hozatja Plancust s fölvezeti a parancsnoki emelvényre. Azután kárhoztatván végzetes őrjöngésöket, mely már nem is a katonák, hanem az istenek átkának következménye gyanánt tört újolag ki, előadja, hogy miért jöttek a követek; sok ékesszólással panaszolván föl a követség jogának sérelmét s Plancusnak súlyos és méltatlan esetét, egyszersmind hogy mily gyalázatos dolgot követett el a legio. De mivel a tömeg inkább csak meg volt rőkönyödve, mint lecsillapítva, segédseregbeli lovasok* oltalma alatt elbocsátja a követeket.

40. Mindenfelől kárhoztatták Germanicust, hogy e vészterhes helyzetben miért nem ment a felső hadsereghez, a hol engedelmességet talált és a lázadók ellen segélyt kapott volna. „Elég, sőt nagyon sok hibát követtek el már a katonák elbocsátásával, a pénzosztogatással s a lanyha rendszabályokkal is. Avagy ha a saját életét kevésbe veszi: miért tartja saját kisded fiát,** terhes feleségét e veszett és minden emberi jogot lábbal tipró banda között? Őket legalább adja vissza nagyatyjoknak és a hazának.“ Sokáig nem tudta elhatározni magát, mert neje is vonakodott eltávozni, hivat-

* Valószinűleg gall lovasok.

** Az akkor kétéves Cajust, a későbbi Caligula császárt.

kozván Augustustól való származására és hogy ő bátran néz szembe a veszélylyel; mig végűl könyhullatások közt átölelvén felesége áldott testét és közös fiokat, rábirta az elútazásra. Megindult az asszonyokból álló siralmas csapat, menekűl a vezér hitvese, ölében tartván kicsiny fiát, körötte jó barátok sirdogáló feleségei, kiknek vele kellett menniök, s csak oly szomorúak azok, a kik ott maradtak.

41. Ez a jelenet, nem a saját táborában, hatalma virágjában álló Cæsarnak képe, hanem egy ostrommal bevett városnak állapota, meg a zokogás és a jajveszékelés, a katonák figyelmét és tekintetét is magára vonta; kilépnek sátoraikból. Micsoda síránkozó hang az? miféle szomorú jelenet? Főrangú hölgyek, nincs védelmökre centurio, nincs katonaság, semmi a fővezér nejét megillető disz, semmi a szokott kiséretből. Megy a trevirekhez,* idegen oltalom alá. Mély szánalom és szégyen fogta el szívöket; visszaemlékeztek atyjára Agrippára, nagyatyjára Augustusra, hogy apósa Drusus volt; ő maga gyermekekkel megáldott, szűzies jellemű nő; fiacskája táborukban látta meg a napvilágot, a legiók tanyáján növekedett, beczéző néven *Caligulának* hivják, mivel a legénység vonzalmának megnyerése végett katonás kis csizmát viseltettek vele. De semmi sem gyakorolt rájok nagyobb hatást, mint a trevirek iránt érzett irígységök. Kérve-kérik Agrippinát, útjába állnak: forduljon vissza, maradjon köztük. Némelyek Agrippina után szaladnak, mások Germanicushoz sietnek vissza, a ki fájdalma és haragja hevében így szólt a körötte álló sokasághoz:

42. „Feleségem vagy fiam nem drágábbak nekem, mint atyám és hazám. Ám atyámat magas méltósága, a római birodalmat a többi hadak meg fogják védelmezni. Nőmet és gyermekeimet azonban, kiket a ti dicsőségtekért örömest áldoznám a halálnak is, most eltávolítom az őrjöngők szeme elől, hogy mindaz a gonoszság, a mit tőletek várni lehet, csak az én véremmel nyerjen engesztelődést, és Augustus kis unokájának meggyilkolása, Tiberius menyének erőszakos halála ne tegyen titeket még bűnösebbekké. Mert e napok alatt mire nem veteműltetek vakmerőségtökben? Micsoda nevet adjak én ennek a gyülekezetnek? Katonáknak szólítsalak, a kik császártok fiát sánczczal és fegyverrel körűltáborozzátok? vagy polgároknak, a kik a senatus tekintélyét sárba tiportátok? A követségnek még az ellenség szemében is szent törvényét megszegtétek, a nemzetek által is elismert jogot meg-

* Germán törzs az alsó Rajna mellett, a mai Trier város környékén.

rontottátok. Dicsőült Julius* a hadsereg lázongását egyetlen szóval csilapította le, *polgároknak*** nevezvén azokat, a kik a neki letett hűségesküt megtörték. Dicsőült Augustus egy pillantásával és tekintetével észre térité az actiumi legiókat. Én, ha nem vagyok is, a mi ők, de tőlük származtam, s mégha egy hispán vagy syr katona szegülne is ellenem: az is feltünő és méltatlan dolog lenne. Ti első és huszadik legio, amaz Tiberiustól kapott zászlóiddal, a másik az ő diadalainak osztályosa s annyi jutalmának részese, — ugyan szép hálával fizettek a ti vezéreteknek! Erről adjak én hírt atyámnak, a ki más tartományokból csupa örvendetest hall, hogy az ő új és régi katonái se az elbocsátással, se a pénzzel nem elégedtek meg; hogy csak itt öldöklik a centuriókat, kergetik el a tribunokat, zárják el a követeket; csak itt van vérrel festve a tábor és a folyó; én pedig ügygyel-bajjal tengetem éltemet a bőszült emberek között."

43. „Mert miért rántottátok félre, oktalan barátaim, a gyülekezés első napján kardomat, melyet keblembe döfni készültem? Jobb akarattal s több szeretettel volt hozzám az, a ki a maga kardját ajánlotta föl. Legalább akkor vesztem volna el, mikor még seregem annyi galád tettének tudója nem valék; választottatok volna vezért, a ki az én halálomat ugyan büntetlen hagyja, de Varusért és a három legióért bosszút áll. Mert ne engedjék az istenek a belgáknak — bár ajánlkoznak rá — azt a megtisztelést és dicsőséget, hogy ők segítették a római népnek megfékezni Germánia törzseit. A te égbe szállt szellemed, dicsőült Augustus, a te képed, Drusus atyám, a reád való emlékezés ugyanazon katonákkal, kiknek lelkébe most már kezd a szégyenérzet és a dicsőségvágy behatolni, mossa el azt a szégyenfoltot, és fordítsa a testvéri haragot ellenségünk romlására. Ti pedig, a kiknek most már arczát és gondolkozását megváltozottnak látom, ha a követeket a tanácsnak, ha a hódolatot a császárnak, ha nekem hitvesemet és fiamat vissza akarjátok adni: távolodjatok el a mételytől s különítsétek el magatoktól a zavargókat. Ez lesz állandó záloga a bűnbánatnak, ez lesz hűségtek bizonyítéka."

44. Most könyörögve és szemrehányásainak igazát bevallva, kérték, fenyítse meg a bűnösöket, bocsásson meg a tévelyedetteknek s vezesse őket az ellenségre; hivja vissza hitvesét, jöjjön

---

* Julius Cæsar.

** *Quirites*, tehát nem katonák többé.

haza a legiók gyermeke s ne adassék mintegy tusz gyanánt a gallokhoz. Agrippinának visszatérését megtagadta, várandós állapotára és a közeledő télre való útalással; fia vissza fog jőni, a többit végezzék el maguk közt. Mintha kicserélték volna őket, szétszaladnak, és a lázadás kolomposait megkötözve, az első legio alvezére C. Cætronius elé hurczolják, a ki egyenkint következő módon hozott felettök ítéletet és hajtotta végre a büntetést. Kivont kardokkal tömegben állottak a katonák; a tribun az emelvényen fölmutatta a vádlottat, kit, ha fölkiáltással bűnösnek mondaték, ledobták onnan és fölkonczolták. És a katonaság kedvét lelte a vérontásban, mintha bűnét akarná jóvá tenni, és a császári herczeg sem akadályozta, mivel nem az ő parancsára történvén, a tény kegyetlen és gyűlőletes-volta azokra hárult, a kik cselekedték. Követvén az adott példát a veteránok is, nem sok idő mulva Rætiába* küldetnek, színleg védelmére e tartománynak a betörni készülő svévek ellen, valóban pedig hogy eltávolíttassanak a táborból, melyben még most is, szintúgy az alkalmazott orvoslás keménysége, mint az elkövetett bűnök emlékezetének hatása alatt, bőszült hangulat uralkodott. Azután a centuriókat vették kimustrálás alá. Mindegyik a főparancsnok elé idéztetvén, bemondta nevét, állását, hazáját, szolgálati éveinek számát, a harczmezőn véghez vitt jeles tetteit s ha kinek volt, katonai kitűntetéseit. A melyiknek buzgalmát és becsületességét a tribunok és a legio bizonyították, megtartotta állását; a kit pedig egyetértőleg kapzsisággal és kegyetlenséggel vádoltak: elbocsáttatott a katonai szolgálatból.

45. Miután a helyszínén az ügyek így elintéztettek, nem könnyebb föladatul maradt még hátra az ötödik és huszonegyedik legio rakonczátlanságát megfékezni, melyek már a hatvanadik mértföldmutatónál Vetera** nevű helyen valának téli szálláson. Mert ezek kezdték először a zendűlést, s a legádázabb garázdaság az ő kezök munkája volt, és még bajtársaik bűnhődésétől sem ijedve meg s bűnbánatot nem tanúsítván, megmaradtak eszeveszettségökben. Cæsar tehát készűleteket tett, hogy fegyveres erőt, hajóhadat és szövetséges csapatokat küldjön le a Rajnán, s ha az engedelmességet megtagadják, vassal szándékozott őket megtörni.

46. Rómában pedig, mikor még nem tudták, hogy Illyria vidékén*** milyen volt a dolgok lefolyása, hallván a germaniai legiók

* A mai Tyrol, továbbá Bajorország és Svájcz egy része.

** *Vetera* megerősített tábor volt a Rajna balpartján, a mai Xanten környékén.

*** A pannoniai katonai fölkelést érti.

mozgalmát, a megrémült polgárság vádolta Tiberiust, hogy míg a tanácsurakkal és a néppel, e gyönge és gyámoltalan bábbal, tétovázó játékot űz: azalatt pártot üt a katonaság és két fiatal embernek még éretlen akaraterejével nem lehet őket féken tartani. Magának kellett volna oda mennie és császári fönségét állítani velök szemben, a kik engednének, ha a bő tapasztalatra támaszkodó, szigort és nagylelkűséget egyaránt osztogatni képes fejedelmet látják maguk előtt. Hát Augustus gyengülő életkorában annyiszor tudott Germaniába útazni; a még férfierőben levő Tiberius pedig a senatusban ülve, a tanácsurak szavainak elcsavarásával kötekedik. A város szolgaságba hajtásáról elég jól gondoskodtak; a katonaság lelkére kellene valami gyógyító irt találni, hogy a békés állapotba bele találja magát.

47. Hajlíthatatlan maradt az ilyen nyilatkozatokkal szemben Tiberius, és szilárdan eltökélte magát, nem hagyni magára a fővárost s nem bízni a véletlenségre saját és a birodalom sorsát. Mert sok és különféle dolgok nyugtalanították. A germán földön állomásozó hadsereg hatalmasabb, a pannoniai közelebb van; amaz a gall tartományok segédeszközeire támaszkodik, emez Italiára néz alá. Melyiknek adjon elsőbbséget, hogy a másik mellőzött bosszúra ne gerjedjen? Fiai által pedig egyenlően közlekedhetik velök, sértetlenül föntartván a maga fönségét, melynek távolról tekintve, nagyobb varázsa van. Aztán a fiatal herczegeknek nem rójják bűnül, ha egyet és mást atyjok elhatározása alá útasítnak; a Germanicusszal vagy Drususszal daczolókat ő kiengesztelheti vagy megtörheti; de hol találni azután segélyt, ha magát a császárt vennék semmibe? Mindamellett is, mintha már útra akarna kelni, kiválasztja kisérőit, összeszedette úti málháját, hajókat szereltetett föl, de majd a telet, majd megint ügyekkel való elfoglaltságát használván kibúvó gyanánt, ámította nem sokáig azokat, a kik őt ismerték, tovább is még a nagyközönséget és legtovább a tartományokat.

48. Germanicus azonban, ámbár seregét összevonta és a lázadók ellen bosszúálló készületeit megtette, mégis időt akarván még nekik engedni, ha talán az újonan adott példából maguk vennének okulást: előre levelet küld Cæcinához, hogy ő erős haddal indul ellenök, és ha a gonosztevők megfenyítésével meg nem előzik, válogatás nélkül fogja őket kardélre hányatni. Cæcina a sas- és zászlótartók és azok előtt, a kik a táborban józan gondolkodásúak valának, titokban fölolvassa a levelet, s inti őket, hogy hárítsák el mindnyájok fejéről a gyalázatot, magukról a halál veszedelmét. Mert békeidőben tekintetbe veszik az okokat és érdemeket; de ha

egyszer a harcz koczkája elgördűlt: ártatlanok és vétkesek egyaránt húllanak. A beavatottak fölkeresvén a véleményök szerint alkalmas embereket, miután látják, hogy a legiók nagyobb része engedelmességre hajlik: az alvezér tanácsa szerint időpontot tűznek ki, hogy a legromlottabb és lázongásra mindig kész katonákat fegyverrel megtámadják. A maguk közt megállapított jelre betörnek a sátrakba, a mit sem sejtőket levágják, a beavatottakon kivűl senki sem tudván fölfogni az öldöklés okát és czélját.

49. Polgárháború látványa volt ez, de különböző mindattól, a mely valaha történt. Mert nem csatában, nem szemközt álló táborokból, hanem ugyanazon nyughelyekből, a kiket nappal közös étkezés, éjjel közös pihenés egyesített, oszolnak szét mint ellenfelek és fegyvert emelnek egymásra. Zaj, seb, vér: nyilvánvaló; okát nem tudja senki; egyebekben a véletlen uralkodik. A jóérzelműek közűl is estek el némelyek, miután kiderűlvén, hogy kik ellen irányul az öldöklés, a rossztevők is fegyvert ragadtak. Nem volt jelen alvezér vagy tribun, a ki megállást parancsoljon; a köznép kénye szerint töltötte bosszúját s lakott jól vérrel. Majd bejött a táborba Germanicus és sűrű könnyhullatással mondván, hogy ez nem orvoslás, hanem irtó csapás volt, elégetni rendelte a holttesteket. A még akkor is bőszült lelkeket aztán vágy fogja el, hogy vezessék őket az ellenségre, csilapulást szerezni dűhöknek. Csak úgy engesztelhetik ki megölt bajtársaiknak árnyait, ha bűnös mellökre tisztes sebeket kapnak. Germanicus enged a katonák harczi kedvének, s hídat veretvén a Rajnán, a legiókból tizenkétezer embert, a szövetségesek közűl pedig huszonhat cohorsot és nyolcz lovas csapatot küldött át, mely utóbbiaknak hűsége a lázadásból illetlenűl kerűlt ki.

50. Biztonságban és messze tanyáztak a germánok, míg minket az Augustus halála következtében beállott kormányszünet, majd a zendűlések tartózkodó állásba szorítottak. Most a római sereg gyors menetben átszeli a Cæsia erdőt* és a Tiberiustól készíttetni kezdett palánkot s ezen belűl üt tábort, melynek arcz- és hátvonalát sánczczal, az oldalakat levágott fákkal erősíti meg. Azután áthalad a sötét rengetegen, s tanakodván, hogy a két út közűl a rövidebbet és szokottat kövesse-e, vagy a nehezebbet és járatlant, melyet azért az ellenség kevésbbé őriz: a hosszabb útat választotta. Most sietve fog a terv végrehajtásához, mert a kémek hirűl hozták, hogy ez éjszakán a germánok vig lakmározással ünnepet ülnek. Cæcina

* A Wesel környékére teszik a különben ismeretlen erdőt.

parancsot kap, hogy könnyű gyalogsággal menjen előre s nyisson útat a sűrű erdőn keresztül; a legiók nem nagy távolságban követik. A csillagvilágos éj segítségökre volt, s megérkeztek a marsok tanyáihoz,* melyeket csapatokkal vettek körül s leteríték a germánokat, a kik mitől sem félve, előörsöket sem állítva föl, még akkor is kunyhóikban és az asztalok mellett múlattak. Annyira bomlott állapotban volt minden a gondatlanság miatt; nem tartottak a háborútól, holott míg ők iszákoskodtak, a béke ingatag és bizonytalan lábon állott.

51. Germanicus herczeg, hogy a dulás annál kiterjedtebb legyen, négy ékalakú oszlopba osztotta a harczvágyó legiókat; ötvenezer lépésnyi terűletet tűzzel-vassal elpusztíttat; se nemnek, se kornak nem kegyelmeznek; világi avagy vallásos czélra rendelt épűletek, e népeknek leglátogatottabb szentélye, mely Tamfanáról** nevezteték, földdel tétettek egyenlővé. Katonáink, maguk sebet sem kapva, vágták le a félálomban levő vagy fegyvertelenűl lézengő embereket. De az öldöklés fegyverre szólítá a bruktérokat, tubantokat és usipeteket,*** kik azon erdős vidékeket, melyeken keresztűl a seregnek vissza kellett térnie, megszállották. Megtudta ezt a vezér, s útra és csatára készen haladt tovább. A lovasság egy része és a segédhadak mentek elől, azután az első legio, s a podgyászt közre fogva, a balszárnyat a huszonegyesek, a jobbat az ötösök képezték; erős hátvédűl szolgált a huszadik legio, utána a szövetségesek többi csapatai. Az ellenség mozdulatlanúl állott, míg a sereg a hegyi szorosban hosszan elnyúlva haladt tovább; azután a szárnyakat és az arczvédet csak kissé megütvén, egész erejével az utóhadakra zúdult. A germánok sűrű falkái közt megzavarodtak a könnyű csapatok, midőn a császári herczeg a húszasokhoz vágtatván, hangos szóval kiáltá, hogy itt az idő lázadásuk emlékezetét eltörűlniök; menjenek előre, siessenek vétköket dicsőségre váltani. Lángra gyúladt bátorságuk, s egyetlen rohammal keresztűltörvén az ellenséget, a nyilt helyekre űzik és lekaszabolják. Ugyanakkor a had eleje már kiért az erdőkből, s erősített tábort ütöttek. Azontúl háborítatlan vala útjok, és a katonaság, önérzettel gondolván mostani sikereire s feledve a multat, száll téli táborba.

52. Mindezek hire Tiberiust örömmel és aggódással töltötte el; örűlt a lázadás elnyomásának, de bántotta az, hogy Germanicus

* A Lippe és Ruhr folyócska közt.

** *Tamfana* a germán mythologiának valamely ismeretlen istensége.

*** A *bruktérok* a marszoktól északra, a *tubántok* a Ruhr, az *usipetek* a Lippe és Main között.

pénzosztogatással és elhamarkodott elbocsátással megnyerte a katonaság jóindulatát és hadi dicsőséget is szerzett. Viselt dolgairól azonban előterjesztést tett a tanácsnak és sok dicsérettel emlékezett meg vitézségéről, inkább színlelt ékes szavakban, mint sem hinni lehetett volna, hogy bensőleg is úgy érez. Rövidebb beszédben dicsérte Drusust és az illyriai mozgalom bevégzését, de melegebb és őszintébb szavakkal, s mindazt, a mit Germanicus engedélyezett, a pannoniai seregekre is kiterjesztette.

53. Ugyanez évben bevégezte életét Julia, kit kicsapongó élete miatt atyja, Augustus egykor Pandateria szigetére, majd Rhegium városában, a siciliai tengerszoros mellett, fogva tartott. Neje volt Tiberiusnak,* mikor még Cajus és Lucius császári herczegek éltek, s férjét, mint egyenlőtlen rangút, lenézte, s ez volt a tulajdonképi ok, a miért ez akkor Rhodusba visszavonult. Midőn azután trónra jutott: a száműzött, becstelen és Postumus Agrippa meggyilkoltatása után minden reményétől elesett nőt hosszas koplaltatással és sanyarral vesztette el, gondolván, hogy erőszakos halála rég tartó száműzetése miatt homályban fog maradni. Sempronius Gracchus ellen elkövetett kegyetlenségének is ugyanaz az oka volt, a ki hirneves családból származó, éles eszű, de maró nyelvű ember vala, s Juliával még mint Marcus Agrippa feleségével bűnös viszonyt folytatott. E viszony később sem szakadt meg, s mikor Julia Tiberiusnak adatott feleségül, a megátalkodott szerető makacsságra és gyűlöletre ingerelte őt férje ellen, s valószínűnek tartották, hogy a Juliától atyjához Augustushoz irott s Tiberiust gyalázó leveleket is Gracchus fogalmazta. Tehát Cercinára, az áfrikai tenger egy szigetére küldetvén, ott tizennégy évi száműzetést szenvedett. Azután a meggyilkolására kiküldött katonák a part előfokán találták a rosszat sejtő embert. A mint hozzá érkeztek, egy kis időt kért, hogy utolsó kívánságait nejével Allariával levélben közölhesse, s aztán oda tartotta nyakát a gyilkosoknak, a halálban tanúsított bátorságával méltó arra a Sempronius névre, melyet éltében lealacsonyított. Némelyek azt mondják, hogy a katonák nem Rómából, hanem Afrika helytartója L. Asprenastól küldetének, Tiberius meghagyására, ki ily módon, de hiába, a gyilkosság bűnét Asprenasra remélte háríthatni.

54. Ugyanez évben a vallásos szertartásoknak új neme hozatott be az Augustales-testvérek papi rendjének fölállításával, mint

* Octavianus Cæsarnak (Augustus) és első nejének Scriboniának leánya, a ki először M. Marcellusnak, majd annak halála után M. Agrippának lett nejévé. L. „Augustus családja."

hajdan Titus Tatius a sabin istentisztelet föntartása végett a Titius-testvérek rendjét alapította. Sorshúzás útján választattak ide be az állam előkelői közül huszonegyen, s hozzájok jöttek még Tiberius és Drusus, Claudius és Germanicus. De az akkor elsőben megkezdett Augustales-játékokat megzavarta a színészek versengéséből keletkezett viszály. E színjátékot pártolta Augustus, Mæcanas iránti kedveskedésből, a ki lelkesedett Batthyllusért;* s ő maga sem idegenkedett az efféle kedvtelésektől, azon gondolatban, hogy jól esik a köznépnek, ha mulatságaiban részt vesz. Más vala Tiberius észjárása, csakhogy az annyi éven át kényeztetett népet nem merte még keményebb bánásmódra fogni.

Kr. u. 15.

55. Drusus császári herczeg és C. Norbanus consulsága alatt diadalmenetet határoz a tanács Germanicus részére, habár még folyt a háború, melyet nyárára készített elő teljes erővel, de már tavaszszal a chattok** ellen rögtönzött becsapással kezdett meg. Mert kilátás nyilt arra, hogy az ellenség megoszlik Arminius és Segestes[22]) közt, kiknek irántunk tanúsított hitszegése és hűsége egyaránt ismeretes volt. Arminius zavarta föl Germaniát; Segestes máskor is gyakran és azon utolsó vendégségen, mely után fegyvert fogtak, elárulta a fölkelést és tanácsolta Varusnak, hogy őt meg Arminiust és a többi főnököt veresse bilincsbe; a nép semmit sem mer kezdeni, ha főembereit eltávolítják s neki ideje lesz a bűnösöket és ártalmatlanokat kiválogatni. Varus azonban a végzetnek és Arminius erőszakának áldozatúl esett; Segestes, ámbár törzsének egyező akarata folytán besodortaték a háborúba, továbbra is más véleményen maradt, növekedvén személyes gyűlölete a miatt is, hogy leányát, a ki másnak vala eljegyezve, Arminius elrabolta volt. A vőt útálta ellenséges ipja, s az a viszony, mely különben az egyetértő felek közt atyafiságos köteléket sző, a viszálkodók között kölcsönös bosszúra szolgáltatott anyagot.

56. Germanicus tehát négy legiót, a segédcsapatokból ötezer embert és a Rajnán innen*** lakó germánok közül szedett néphadat adja Cæcina vezetése alá; ugyanannyi legiót és a szövetséges csapatok közül kétszerannyit ő maga vezet, és az atyjától a Taunus

* Híres színész.

** A chattok a mai Nassau és Hessen vidékén tanyáztak, a Rajna jobbpartján.

*** A Rajna balpartján lakó germán néptörzsek valának a batávok, ubiok és a sucamberek egy része.

hegyén emelt őrhely* maradványain egy váracsot állítván föl, seregét a podgyász hátrahagyásával gyors menetben a chattok ellen viszi, C. Aproniust pedig a szárazföldi és vízi útak jókarba helyezése végett visszahagyja. Mert, a mi ritkaság azon a vidéken, a száraz időjárás és alacsony vízállások következtében akadály nélkül gyorsan hajtotta végre fölvonulását, de visszatérőben félni lehetett az esőzésektől és a folyók áradásától. A chattokat oly váratlan lepte meg, hogy a koránál vagy neménél fogva védtelen nép azonnal vagy foglyúl esett vagy levágatott; a harczképes fiatalság azonban úszva átmenekűlt az Adranán** és a hidat verni készülő rómaiknak ellenállt. Majd miután gép- és nyillövedékekkel elriasztatának és a béke iránti alkudozást hiába kisérlették meg: némelyek Germanicushoz mentek át, a többiek pedig elhagyván tanyáikat és falvaikat, az erdőkbe széledtek szét. A császári herczeg fölperzseltetvén Mattiumot, a törzs főhelyét, a sík vidékek elpusztítása után a Rajnához visszatért s az ellenség nem merte a hátcsapatot háborgatni, a mint különben szokta, midőn inkább cselvetés okából, mint félelemből hátrál meg. A cheruskoknak kedvök lett volna a chattok segítségére jönni, de Cæcina különféle oldalmozdulatokkal visszariasztotta őket; a marsokat pedig, a kik szembe szállani mertek vele, szerencsés ütközetben visszaverte.

57. Nem sokkal ezután követek érkeztek Segestestől, segítséget kérni saját honosainak erőszakoskodása ellen, a kik őt ostrom alá fogták, nagyobb befolyással bírván köztük Arminius, mint a ki a háborút pártolta. Mert a barbároknál minél elszántabb merészséget tanusít valaki, annál jobban bíznak benne és mozgalmas időkben annál többre tartják. Segestes a követekkel küldötte Segimundus nevű fiát; de a fiatal embert nyugtalanítá bűntudata. A mely évben ugyanis a germánok elpártoltak,*** pappá rendeltetvén az Ubiusok oltáránál, megszegte papi fogadalmát és a lázadókhoz szökött. Reménykedvén mégis a római nagylelkűségben, elvállalta atyja megbizását s barátságos fogadtatás után fedezet alatt a gall partra küldetett át. Germanicus érdemesnek vélte visszafordúlnia; rajtaütött az ostromlókon és Segestest rokonainak és védenczeinek nagy csapatával együtt kiszabadította. Valának ott előkelő hölgyek is, köztük Arminius neje, Segestes leánya, ki inkább férjének, mint

* Drusus két őrhelyet állított, egyet a Lippa mellett, másikat a chattok földjén. Taunushegy az alsó Majna jobbpartján.

** Eder folyócska.

*** K. u. 9-ben.

atyjának lelkét hordván szívében, sem könnyet nem ontott, sem kérő szóra nem fakadt, hanem kezeit köténye alatt összekulcsolva, teherben levő ölére szegezte tekintetét. Hoztak magukkal Varus vereségéből származó tárgyakat is, melyek a most hódolók közűl soknak akkor jutottak zsákmányul. Maga Segestes is, egy hatalmas termetű s a jó baráti viszony tudatánál fogva bátor magatartású férfi, hozott ilyet.[23])

58. Most így szólalt meg: „Nem első napja ez a rómaiak iránti hűségemnek és kitartó ragaszkodásomnak. Mióta a dicsőűlt Augustus polgárjoggal ajándékozott meg, barátaimat s ellenségeimet a ti érdekeitek szerint választottam, még pedig nem hazám iránti gyűlöletből (mert hiszen az áruló azoknál is megvetésre talál, a kikhez csatlakozik), hanem azért, mert meggyőződtem, hogy a rómaiaknak és germánoknak egy az érdekök, s többet ér a béke, mint a háború. Ezért történt, hogy én leányom elrablóját, a veletek való szövetségi viszony megszegőjét, Arminiust Varusnál, az akkori fővezérnél, bevádoltam. A vezér lanyhasága által késedelmet szenvedvén a dolog, mivel a törvényes úton nem volt védelem nyerhető, esdekelve kértem, hogy engem, Arminiust és a bűnrészeseket fogasson el. Tanúm reá az az éj, mely bárcsak utolsója lett volna éltemnek. A mi azután következett, azt síratni lehet inkább, mint mentegetni. Azonban bilincsbe vertem Arminiust, és szenvedtem az ő pártosaitól rám vetett lánczokban. De mihelyt veled találkozni alkalmam lett, előbbre teszem a régi állapotot az újnál s a békét a zavargásnál, még pedig nem jutalom fejében, hanem hogy magamat a hitszegés vádja alól tisztázzam, s egyszersmind a germánok népének hivatott közbenjárója legyek, ha inkább akar a megbánás, mint a veszedelem útjára térni. Fiamnak ifjúságából eredő tévedéseért bocsánatot kérek; hogy leányom kényszerítve jött ide: azt beismerem. Rajtad áll megítélni, mi ér többet, az-e, hogy méhének gyümölcse Arminiustól fogamzott, vagy hogy ő tőlem nyerte életét?“ A herczeg kegyes válaszban gyermekeinek és rokonainak bántatlanságot, neki magának a régi tartományban * való tartózkodást igér. Seregét most visszavezette, s Tiberius parancsára megkapta az *imperator* czímet. Arminius neje azután fiúgyermeket szűlt, a ki Ravennában neveltetvén föl, hogy mily kalandos küzdelmeken esett át, a maga helyén el fogom beszélni.**

* A Rajna balpartján.

** Sajnos, hogy ez az elbeszélés a hiányzó könyvek valamelyikével együtt elveszett. Az anyáról és fiúról még egyszer említés van téve e mű II. 10-ben.

59. Elterjedvén Segestes hódolatának és kegyelmes fogadtatásának híre, a szerint, a mint az emberek nem akarták vagy kívánták a háborút, reménynyel vagy fájó szívvel hallották azt. A különben is erőszakos természetű Arminiust feleségének elrablása és neje méhe gyümölcsének szolgaságba jutása majdnem őrűletbe kergette. Szerte száguldozott a cheruskok közt, fegyverre híván őket Segestes ellen, fegyverre Cæsar ellen. Szidalmakban tört ki a derék atya, a nagy hadvezér, a vitéz hadsereg ellen, a kiknek oly sok ezer karja el tudott rabolni egy asszonykát. Ő előtte három legio és ugyanannyi alvezér bukott el, mert nem árulással s nem terhes asszonyok ellen, hanem nyiltan, fegyveres férfiak ellen viselt harczot. Ott láthatók még a germánok ligeteiben a római hadi jelvények, melyeket ő hazai isteneinek tiszteletére felfüggesztett. Csak hadd lakjék Segestes a legyőzött parton, szerezze meg újra fia részére az emberek papságának hivatalát; [24]) a germánok azonban sohasem fogják neki megbocsátni, hogy az Elbe és Rajna közt látniok kellett a vesszőnyalábot, a bárdokat és a római tógát. Más népek a római uralommal való ismeretlenségöknél fogva nem tudnak a halálbüntetésről, nem az adózásról. És most, midőn azokat ők is már egyszer lerázták magukról, midőn kudarczczal távozott tőlük az az istenek közé sorozott Augustus, meg az a kiválasztott Tiberius: miért félnének egy tapasztalatlan ifjoncztól,* miért egy lázongó seregtől. Ha jobban szeretik hazájokat, szülőiket és a régi állapotokat, mint az elnyomó urakat és új gyarmatokat: kövessék inkább Arminiust, a dicsőség és szabadság vezérét, mint a gyalázatos szolgaság eszközét, Segestest."

60. Talpra állították az izgató szavak nemcsak a cheruskokat, hanem a szomszédos néptörzseket is, s pártjokra állott Inguiomerus, Arminiusnak atyai nagybátyja, a rómaiaknál régi tekintélylyel biró ember, a mi mind fokozta a császári herczeg aggodalmát. Nehogy tehát a háború egész súlyával szakadjon nyakába, Cæcinát ötven római cohorsszal az ellenség megosztása végett a bructéreken keresztül az Amisia** folyóhoz küldi, a lovasságot pedig Pedo parancsnok vezeti a frízek földjén keresztül. Ő maga négy legiót hajókra rakva, szállít át a tavakon, s egyszerre gyűlt össze a gyalogság, lovasság és hajóhad a mondott folyónál. A chaukok, kik segédcsapatokat ajánlottak föl, a sereghez csatoltatnak. A saját

---

* Germanicust érti.

** Ems.

falvaikat fölperzselő bructéreket a Germanicustól kiküldött L. Stertinius könnyű fegyverzetű csapatával szétszórta, s az öldöklés és zsákmányolás alatt rátalált a huszonegyedik legiónak Varussal elveszett sasára. Innen tovább haladtak a bructérek szélső határáig, s földulták az Amisia és Lupia* közt fekvő minden földet, nem messze a teutoburgi erdősvidéktől,[25]) melynek terűletén, a mint mondták, Varus és a legiók temetetlen maradványai hevernek.

61. Szíve súgalmát követte itt Germanicus Cæsar, az elesett katonáknak és vezérnek a végtisztességet megadnia, s a jelenlevő egész hadsereget a rokonok, barátok, a háború esélye és az emberi sors fölött való mély megilletődés érzése szállotta meg. Miután Cæcina előreküldetett, hogy az erdő rejtett zugait kikutassa, s a vizes morotvákon és ingoványos mezőkön hidakat és gátakat rakjon: belépnek a látvány és az emlékezés borzalmaival eltelt szomorú helyekre. Varus első tábora széles terjedelmével és főpiaczának méreteivel a három legio kezemunkájára mutatott; odább a félig fölhányt sáncz és az alacsony árok fölismerhetővé tette a helyet, a hol a már leapadt maradványcsapatok megállottak. A térség közepén fehérlő csontok, szétszóródva, a mint futás közben estek el, halmozódva, a mint ismét megállottak. Hajító fegyverek töredékei, lovak tagjai hevertek szerteszét, itt-ott a fatörzsekre fölszegzett koponyák is. A közeli berkekben barbár oltárok, melyeken a tribunokat s elsőrendű centuriókat levágták. És azok, a kik e szörnyű csapást túlélvén, megmenekültek a csatából vagy a fogságból,[26]) mutogatták, hogy itt estek el az alvezérek, ott ragadták el a sasokat, hogy hol kapta Varus az első sebet, hol érte a halál a boldogtalan jobbjától ejtett döfés alatt; hogy hol beszélt Arminius az emelvényről, hány akasztófát és gödröt[27]) készíttetett a foglyoknak és hogyan űzött csúfot gőgösen a zászlókkal és sasokkal.

62. Most tehát, hat évvel a veszedelem után, a helyszinén megjelent római sereg, az ellenség ellen még nagyobb haragra gerjedve, szomorúan és keserű lélekkel temette a három legio csontjait, mindet mint hozzátartozót, mint vérrokont, senki sem tudván, hogy idegennek vagy övéinek maradványait takarja-e a föld alá. Az emelendő sirhalomhoz a herczeg helyezte el az első hantot, kedves ajándékul a holtaknak és az élők fájdalmában osztozó részvéte jeléül. De Tiberiusnak nem tetszett ez az eljárás, vagy azért, mivel Germanicusnak minden tettét rosszra szerette magyarázni, vagy

* Lippe.

mivel azt hitte, hogy a sereget a levágott és temetetlen bajtársak látásának hatása csüggedté teszi a harczra és félénkké az ellenséggel szemben; s különben is az auguri tisztséggel és az ősi szertartások végzésével fölruházott fővezérnek nem lett volna szabad temetéssel foglalkoznia.

63. Germanicus azonban a rengetegbe vonuló Arminiust követvén, mihelyt a kellő alkalom kínálkozott, megparancsolta a lovasságnak, hogy vágtasson elő és az ellenségtől megszállott mezőt foglalja el. Arminius összegyüjtötte embereit, s meghagyván, hogy az erdők felé közeledjenek, hirtelen egy kanyarodást csinál, majd jelt ád azoknak, kik az erdő-magaslatokon elrejtőzve állottak, hogy törjenek elő. Ekkor a váratlan roham zavarba hozta a lovasságot; a segédhadak oda küldött cohorsai pedig a futók tömegétől meglöketve, csak növelték az ijjedelmet, és már a mocsárba szoríttattak volna, mely a győzők előtt ismeretes, de a talajviszonyok tekintetében járatlanokra nézve veszedelmes vala, ha Cæsar a legiókat elő nem vezeti és szembe nem állítja. Ez intézkedés félelembe ejté az ellenséget, bizodalmat öntött a katonaságba, s eldöntetlen maradt az ütközet. Azután hátra vezetvén seregét az Amisiához, a legiókat, a mint hozta, hajókon szállítja visszafelé; a lovasság egy részének a tenger partján kellett a Rajnához vonulni. Cæcinát, ki a saját katonaságát vezette, figyelmezteté, hogy ámbár ismert útakon tér vissza, igyekezzék a hosszú hidakon minél hamarább átjutni. Egy szűk ösvény ez terjedelmes mocsarak közt; hajdan L. Domitius [28]) töltötte föl; mellette minden csupa láp, mely a nehéz szivós sár miatt s a beömlő patakoktól járhatatlan. Körülte kissé lejtősen erdők emelkednek, melyeket Arminius csapataival megtömött, mivel rövidebb útakon és gyors menetben megelőzte a mi podgyásszal és fegyverrel megrakott katonaságunkat. Cæcina tanakodván, hogy a régiség miatt korhadt hidakat mi módon állítsa helyre s egyszersmind tartsa távol magától az ellenséget: elhatározta ott helyben tábort ütni, hogy egyik rész a munkát végezze, a másik a harczot folytassa.

64. A barbárok igyekeznek áttörni az őrállomásokon, megrohanni a munkával foglalkozókat, körűlkerűlnek, szemben támadnak; a munkások és harczolók lármája egybevegyűl. És minden körülmény csak a rómaiaknak kedvezőtlen; az ingoványos hely, melyen járni nehéz és a láb alól kicsúszik; testeik nehezek a páncéltól, és vízben állva, nem tudták dárdáikat megcsóválni. Ellenben a cheruskok szokva valának a mocsaras talajon folyó csatához; magas termetű

emberek s hosszú lándsáikkal bármily messziről sebet tudtak ütni. Az éjszaka végre fölmenté a legiókat a hátrányos küzdelemtől. Ellenben a germánok sikerök örömében el nem fáradván, ekkor sem hajtották fejöket nyúgalomra, hanem a körülfekvő magaslatokon eredő vizeket a völgybe vezették le, s elárasztván a talajt s vízzel borítván be a már kész munkálatokat: kétszeres fáradságot okoztak a katonaságnak. Negyven éve volt már, mióta Cæcina alárendelt vagy parancsnoki állásban katonáskodott; ismerte a szerencsét és a balsorsot, s nem csüggedett el. Azért megfontolván a teendőket, nem talált más módot, mint hogy az ellenséget az erdők közől kijönni ne engedje, míg a sebesültek és a podgyászvivő csapat előre nem haladnak. Mert a hegyek és mocsarak közt egy sík terűlt el, mely csak keskeny hadsor kifejlődésére nyujtott helyet. A legiók közűl az ötödiket a jobb, a huszonegyediket a bal oldal födözetére jelölte ki; az első jár a menet élén, a húszas hátul az üldözőket tartja föl.

65. Az éjszaka különböző okokból nyugtalanúl folyt le, mivel a barbárok ünnepi tivornyában vidám dalolással vagy szilaj tombolással töltötték be a völgymélyedéseket és a visszhangzó berkeket; ellenben a rómaiak pislákoló tüzek mellett visszafojtott hangon beszélgettek, szerteszélyel hevertek a sánczokon, sátoraikban bujkáltak, álmosan inkább, mint éberen őrködve. A vezért egy szörnyű álom kínozta; úgy tetszett neki, mintha Quintilius Varust vérrel borítva és a mocsárból kiemelkedve látná és hívó szavát hallaná; de nem ment feléje s elhárította kinyujtott karját. Viradatkor a két oldalra rendelt legiók, félelemből vagy makacsságból, elhagyták helyöket és sietve foglalták el a lápon túl fekvő sikot. Még sem tört elő rögtön Arminius, ámbár rohamának szabad tere lett volna, hanem, midőn a podgyászszállító szekerek a sárban és árkokban megakadtak, körös-körűl a katonák zavarba jöttek, a hadi jelvények bizonytalanúl összekavarodtak, és mint ily helyzetben lenni szokott, mindenki csak magával törődött s parancsszóra senki sem hallgatott többé: akkor hívta föl rohamra a germánokat, kiabálván: „itt van Varus, és a legiók ismét ugyanazon kelepczébe kerűltek!“ Egyszersmind válogatott csapattal áttöri a római hadoszlopot s főleg a lovakat sebesíti meg, melyek aztán saját vérökben és a csúszós láptalajon elbukván, a rajtok ülőket lehányják, az előttük állókat szétszórják, a földön fekvőket eltapossák. Legnagyobb baj van a sasok körűl, melyeket sem a sűrűn hulló lövegek ellen vinni, sem a sáros földbe erősítni nem birták. Míg Cæcina a rendet föntartani igyekszik,

átdöfött lováról leesik, s már az ellenség hatalmába kerül, ha az első legio meg nem védelmezte volna. Segítségül jött az ellenség zsákmányszomja is, alább hagyott az öldökléssel, hogy raboljon. Estefelé a legiók kivergődtek a nyilt és szilárd talajra. De nyomorú helyzetöknek ezzel még nem volt vége; sánczot kellett készítni, töltést hányni, holott nagy részt elvesztették minden szerszámukat, melylyel földet ásni vagy hantot vágni lehetett volna. Hijában voltak sátoroknak a csapatok, kötőszereknek a sebesültek. A sárral és vérrel mocskolt ennivalókat kiosztván, jajveszékeltek a halálos sötétség miatt, és hogy annyi ezer embernek utolsó éjszakája jött el.

66. Véletlenül egy ló, elszakítván fékét, kiszabadult, és a lármától megbokrosodva, legázolt néhány útjában álló embert. Ebből, azon hitben, hogy a germánok ütöttek rajtok, oly nagy réműlet támadt, hogy mindnyájan a kapuk felé rohantak, főleg a hátsó kapu felé, mely az ellenségtől legfélreesőbb és a menekülésre legbiztosabb volt. Cæcina, a mint meggyőződött, hogy az egész csak vak lárma, de mégsem bírta se parancsszóval, se kéréssel, se karjával föltartóztatni és visszatérítni a katonaságot: végül leborult a kapu küszöbére, és így a kiméletnek az az érzése zárta el a menekülők útját, hogy az alvezér testén keresztül kellett volna taposniok. Egyúttal a tribunok és centuriók fölvilágosították őket ijedelmök alaptalan-voltáról.

67. Aztán összegyűjtvén őket a tábor főpiaczán, csöndes hallgatást parancsol s kioktatja a katonákat, hogy ily helyzetben mit kell tenniök. Csupán fegyveröktől várhatnak szabadúlást, de okosan kell azt használni, és a sánczok között maradniok mindaddig, míg az ellenség az ostrom sikerében bízva, közel nem jön. Akkor mindenfelől ki kell rontaniok, és azzal a kirohanással a Rajnához jutnak el. Ha futnak, még több erdő, még mélyebb mocsár s az ellenségnek még nagyobb dühe fenyegeti őket; ellenben a győzőkre becsület és dicsőség várakozik. Emlékezteti őket mindenre, a mi hazájokban kedves, a mi a táborban tisztességes; hallgatott ellenben mindenről, a mi lehangolta volna lelköket. Erre az alvezérek és a tribunok lovait, kezdve a magáén, személyválogatás nélkül a legvitézebb harczosok közt osztotta ki, hogy első sorban ezek, utánuk a gyalogok csapjanak az ellenségre.

68. Nem kevesebb nyugtalanság izgatta a germánokat, a remény meg a vágy s vezéreiknek ellenkező véleményei miatt. Arminius azt tanácsolta, hogy engedjék a rómaiakat kivonulni, s künt, a mocsaras és nehezen járható helyeken kell őket újra megtámadni; ellenben Inguiomerus azt az erélyesebb és azért a barbárok előtt kedvesebb

tervet hozta javaslatba, hogy fegyverrel támadják meg köröskörűl a sánczokat, biztosan beveszik, több lesz a fogoly, teljes a zsákmány. Így napköltekor behányják az árkokat, rőzsekötegeket dobnak beléjök, fölkapaszkodnak a sánczokra, melyeknek tetején csak itt-ott állott egy ijedelemtől megdermedt katona. De mialatt a védművek meghágásával vesződött az ellenség, megadatik a jel a cohorsoknak, s kürtök és trombiták kezdtek harsogni. Azután lármával és szilajon esnek a germánok hátába, haragos kiáltások közt, hogy itt nincs erdő, nincs mocsár, hanem sík a föld és egyenlő a viadal esélye. Az ellenséget, mely könnyű mészárlásra gondolt s kevés és félig fegyverzett katonákra számított, a trombiták hangja, a kardok villogása, minél váratlanabb, annál megdöbbentőbb jelenségek, meglepték, s mint a szerencsében elbízottak, úgy a balsorssal szemben készületlenek tevén, megfutamodtak. Arminius sértetlenűl, Inguiomerus súlyos sebbel hagyta el a csatatért; a köznép addig kaszaboltatott, míg a bosszú és a beálló sötétség engedte. Éjjel végre visszatértek helyökre a legiók, és bár sebeik szaporodtak, az élelmi szereknek pedig ugyanazon szűkében szenvedtek, mégis erőt, egészséget, bőséget, mindent megtaláltak a győzedelemben.

69. Ezalatt a hadsereg vesztének híre terjedt el, és hogy a germánok harczra készen nyomulnak Gallia felé; úgy, hogy ha Agrippina a Rajnán átvezető híd lerombolását meg nem akadályozza, voltak, a kik ijedtökben ezt a gyáva merényletet megteszik. De a hős lelkű asszony azon napokban a vezér szerepét vette magára, az inséges és sebesűlt katonák közt ruhát és kötőszereket osztott ki. C. Plinius, a germán háborúk írója,[29]) beszéli, hogy ott állott a hídfőnél, dícséretet és köszönetet mondva a visszetérő legióknak. Tiberius lelkét azonban mélyebben érintették ez események. „Nem ártatlan gondoskodás ez, vélte, s nem a külső ellenség ellen keresik így a katonaság kedvét. Mi marad a főparancsnoknak, ha egy asszony tart szemlét a csapatok fölött, ha a hadi jelvények élére áll, ajándékosztogatással nyeri meg a szíveket, mintha már is nem eléggé hízelgett volna a legénységnek, midőn a vezér fiát közkatonai öltözetben mutogatja és Caesar Caligulának nevezteti. Több tekintélye van már a hadseregben Agrippinának, mint az al- és fővezéreknek. Asszony csilapította le a lázadást, melyet a császár neve nem tudott elnyomni.“ Sejanus még jobban tüzelte és szította e bosszúságot azzal, hogy Tiberius jellemét ismervén, távolibb időkre hintette a gyűlölet magvait, melyeket a császár szíve magába fogadott, hogy majd megszaporodva hozza napvilágra.

70. Germanicus e közben a legiók közül, melyeket hajókra szállított, a másodiknak és tizennegyediknek további vezetését a szárazföldi úton P. Vitelliusra [30]) bízta, azért, hogy a hajóhad könnyebben úszszék a nem mély tengeren, vagy megállhasson apály idején. Vitellius útja kezdetben zavartalan volt a száraz talajon, vagy a csak mérsékelten fölcsapódó áradatban. De azután északi szél fúvása és az éjnapegyenlőségi csillagzat hatása alatt, a mikor az oczeán legerősebben dagad, a hadmenetet szétzilálta és megzavarta az áradat. Víz lepte el a földeket; tenger, part és mezőség egyenlő képet mutatott, s nem lehetett megkülönböztetni a bizonytalant a szilárd talajtól, a gázlót a mélységtől. Hullámok sodorják el az embereket, örvények nyelik el; közben barmok, podgyászok, élettelen testek úsznak összevissza és ütődnek egymásba. Összekeverednek a csapatok; majd mellök, majd már csak szájok állván ki a vízből, s olykor elvesztve lábok alól a talajt, elsodortatnak vagy alámerűlnek. Se szó, se buzdítás nem használ a rohanó ár ellenében; a derék és gyáva, a bölcs és oktalan, a megfontolás és a véletlen mit sem különbözik egymástól; minden egyenlő erőszaktól sodortatik el. Végre Vitellius magasabb helyre vergődvén ki, ugyanoda vezette hadcsapatát; ott töltötték az éjszakát élelmi szerek s tűz nélkűl, sokan csupasz vagy zúzott testtel, oly nyomorúságos állapotban, mint egy ellenségtől körűlostromolt sereg. De ott legalább tisztességes halál vár az emberre, itt dicstelen vég. A víradat ismét szilárd talajra juttatta őket, és keresztűl hatoltak azon folyóig, [31]) melyhez hajóhadával Germanicus is tartott. Ott fölvették a hajókra a legiókat, melyekről az a hír terjedt el, hogy vízbe fúltak s nem is hittek megszabadúlásukban, míg a császári herczeget hadseregével együtt visszatérni nem látták.

71. Most Stertinius, ki Segimerus, Segestes testvére hódolatának elfogadása végett küldeték előre, azt magát és fiát az Ubiusok városába* hozta. Mind a kettő kegyelmet kapott, könnyen Segimerus, nehezebben fia, mivel az volt róla a hír, hogy Quintilius Varus holttestét bántalmazta. Különben pedig a hadsereg szenvedett kárának pótlása végett versenyre keltek Gallia, Hispania, Italia, fölajánlván mindenik, a mije volt: fegyvert, lovat, aranyat. Germanicus megköszönte buzgóságukat, de csupán a háborúhoz szükséges fegyvereket s lovakat fogadván el, saját pénzével segélyezte a katonaságot. És a csapás emlékezetét is barátságos részvéttel

* Cöln.

enyhítendő, meglátogatta a sebesülteket, dicsérte egyesek hősiességét; sebeiket nézegetve, egyiket bíztatással, a másikat dicsérettel, mindnyájokat megszólítással és érdeklődésével megnyerte a maga és a háború ügyének.

72. Még ez évben megszavazta a tanács a diadalmi díszjeleket: A. Cæcinának, L. Aproniusnak és C. Siliusnak, a Germanicus mellett véghez vitt tetteik jutalmául. Tiberius a haza atyja czímét, melyet a nép neki gyakran fölajánlott, visszaútasította, és ámbár a tanács indítványt tett az iránt, nem engedte, hogy az ő hivatalos cselekményeire esküt tegyenek,[32]) azt mondván, hogy halandó embereknek minden cselekménye bizonytalan, és ő minél több sikert ért el, annál ingatagabbnak érzi lába alatt a talajt. De azért nem győzte meg az embereket ezzel a maga polgárias érzületéről, mert visszaállítá a felségtörvényt,[33]) melynek a régieknél is az a neve volt, de más dolgok vitettek akkor e czímen törvényszék elé, pl. ha valaki a hadsereg elárulásával, vagy a köznép lázításával, végűl ha a közszolgálatnak rossz vezetésével a római nép fönségét csorbította. A cselekvényeket üldözték, a szavak büntetlen maradtak. Először Augustus fogta ezen törvény czíme alá a gúnyiratok megfenyítését, indíttatván erre Cassius Severus garázdasága által, ki előkelő férfiakat és hölgyeket, szemtelen iratokban rágalmazott. Később Tiberius, midőn Pompejus Macer prætor kérdezte tőle, vajon a felségsértés fölött tartassék-e biráskodás, azt felelte, hogy a törvényeket végre kell hajtani. Őt is elkeserítették némely ismeretlen szerzőktől közzétett s kegyetlenségét, dölyfét, anyjával való viszálkodását hirdető versek.

73. Nem mulaszthatom el itt megemlékezni a Falanius és Rubrius, két jelentéktelen római lovag ellen folyamatba tett vádeljárásról, hogy megismerjük, minémű kezdetből és Tiberiusnak mily mesterkedése által harapózott el ez a szörnyű kór,* azután hogyan nyomatott el, míg végűl újra lángra kapván, miként ragadott mindent magával. Falaniusnak azt vetette szemére a vádló, hogy Augustus tisztelői közé, kik minden házra kiterjedő testületet alkottak, valami Cassius nevű rosszhirű színészt is fölvett, és hogy kertjének eladásakor Augustusnak egy szobrát is adás-vétel tárgyává tett. Rubrius ellen az volt a vád, hogy Augustus istenségét hamis eskűvel megsértette. Midőn Tiberiusnak ezek tudomására jöttek, azt irta a consuloknak, hogy „nem azért

* A vádaskodás, árulkodás, kémkedés szokása.

helyezték atyját az égiek közé, hogy ez a megtiszteltetés a polgárok veszedelmére használtassék. Cassius színész más e fajta foglalkozásúak közt szokott résztvenni azon játékokban, melyeket anyja Augustus emlékezetének szentel, és semmiféle vallásos kötelességbe nem ütközik az, ha képe, mint más istenségek szobrai, kertekkel és házakkal együtt eladatik. A hamis esküt úgy kell megítélni, mintha az illető Jupitert csalta volna meg; ez istenek megsértését hagyjuk az istenek gondjára."

74. Nem sokkal ezután Granius Marcellust, Bithynia prætorát, saját quaestora Caepio Crispinus idézte fölségsértés miatt törvényszék elé, csatlakozván a vádhoz Romanus Hispo is. Oly életmódot folytató egyén vala ez,* a milyet utána az idők nyomorúsága és az emberi alávalóság gyakorivá s megszokottá tett. Mert előbb szegény, ismeretlen, nyughatatlan ember létére, midőn titkos följelentéseivel a kegyetlen császár bizalmába belopta magát, azután a legkiválóbb férfiak veszedelmére tört, s befolyást szerezvén egynél, gyűlöletet mindenkinél, oly példát adott, melynek követői szegényekből gazdagokká, megvetettekből félelmesekké váltak, hogy másoknak s utóljára maguknak is vesztét okozzák. Marcellust azzal gyanusította, hogy Tiberiusról gyalázó nyilatkozatokat tett; megczáfolhatatlan vád, mivel a császár erkölcseiből a legrútabbakat kereste ki vádlóképen s adta azt a vádlott szájába; és mert igaz volt, elhitték, hogy mondta is a vádlott. Hispo hozzá tette, hogy Marcellusnak szobrát magasabbra helyezte a Cæsarokénál, és hogy egy másik szoborról levágván Augustus fejét, a Tiberiusét tette rá. Erre a császár szokott hallgatagságát megszakítva, nagy dühbe jött, s fölkiáltott, hogy ez ügyben ő maga is le fogja adni szavazatát nyiltan és eskű alatt, hogy a többiek is ugyanarra legyenek kötelezve. Még akkor is maradt valami árnyéka a haldokló szabadságnak. Piso ugyanis: „mily sorban akarsz beszélni Cæsar? — kérdé. Ha először, akkor van, a mi után induljak; ha mindenki után, úgy félek, nehogy tudatlanul ellenkezésbe jöjjek veled." Ez hatott rá, és fölindulásában minél inkább megfeledkezett magáról, annál készebb levén magábatérésre, engedte, hogy a vádlottat fölmentsék a fölségsértés alól. A zsarolásra vonatkozó vád a rendes birák elé útaltatott.[34])

75. Nem érte be azzal, hogy a tanácsban folyó vizsgálatoknál közreműködjék, hanem a törvényszékek tárgyalásaiban is részt vett s az emelvény egyik zugában ült le, hogy a prætort meg ne foszsza az elnöki széktől. Sok határozatot is hoztak jelenlétében a hatal-

* T. i. Cæpio Crispinus.

masok önző vágyai és bitorlásai ellen. De míg az igazságnak javára tettek, romlott a szabadság. Ez időtájban Pius Aurelius tanácsúr panaszt emelt, hogy egy közúti építkezés és vízvezeték által az ő háza alapjában megrongáltatott, s kárpótlást kért a tanácstól. A kincstári prætorok [35]) ellenezték a kérelem teljesítését, de a császár közbe vetette magát s Aureliusnak kiútalta a háza értékét, abban a meggyőződésben, hogy így jó czélra fordítja a pénzt; s azt az erényét sokáig megőrizte azután is, mikor a többit levetkőzte már. A prætorságot viselt Propertius Celernek, midőn ez szegény állapota miatt a senatori rendből való elbocsáttatását kérte, egy millió sestertiust ajándékozott, miután megtudta, hogy ez embernek vagyoni szorultsága atyjától eredt. Midőn mások ily irányú kisérletet tettek, ügyöket a tanácshoz útasítá, mert szigorra való hajlamában ott is ridegen járt el, a hol helyesen cselekedett. Így azután a többiek jobbnak tartották a bevallásnál és jótétemény elfogadásánál a hallgatást és a szegénységet.

76. Ugyanez évben a folytonos esőzések miatt megáradt Tiberis elöntötte a város alacsonyabb helyeit; leapadását pedig az épületek és emberek romlása követte. Ezért azt az indítványt tette Asinius Gallus, hogy a sibyllai könyveket [36]) kérdezzék meg. Tiberius megtagadta ezt, egyenlő homályba szeretvén burkolni az isteni és emberi dolgokat; [37]) de a folyam szabályozásával Ateius Capitót és L. Arruntiust * bízta meg. Achaját [38]) és Macedoniát, mely tartományok súlyos terheik könnyítéséért folyamodtak, egyidőre kivették a proconsuli kormányzat alól és a császár alá rendelték. Drusus elnökölt azon gladiatori játékoknál, melyeket a maga és testvére nevében rendezett, túlságos kéjjel nézvén a bár silány vérnek [39]) ontását, a mi a népnél megbotránkozást keltett és atyja is kárhoztatta. Hogy maga a császár miért idegenkedett e látványosságoktól, azt különféleképen magyarázták; némelyek a néptömegek iránt táplált ellenszenvére, mások jellemének komorságára és — mivel Augustus jó kedvvel vett részt azokon — az összehasonlítástól való félelmére vezették azt vissza. Hogy fiának viszont azért engedte volna meg, mert azzal annak kegyetlen hajlandóságát akarta volna feltünővé tenni és a nép megbotránkozásra kivánt anyagot szolgáltatni: nem hinném, ámbár ezt is mondogatták.

77. A színházi rakonczátlanságok, melyek a legközelebbi évben kezdődtek, hevesebben törtek ki most; úgy, hogy nemcsak a nép-

* Capito *curator aquarum* (vízépítő mérnök) volt; Asinius Gallusról és Arruntiusról szó van a 12. és 13. fejezetben.

ből, hanem a katonaságból is többen, egy centurióval együtt, életöket vesztették s megsebesült egy testőrségi tribun is, midőn a hatóság elleni kihágásokat és a köznép közt a veszekedést megakadályozni akarták. A zendülés dolga szóba került a tanácsban és indítvány tétetett, hogy a prætoroknak adassék jog a színészek testi megfenyítésére. Közbelépett ez ellen Haterius Agrippa* néptribun s Asinius Gallus is heves beszédben ellenezte. Tiberius hallgatott, engedvén, hogy a tanács a szabadságnak ez árnyékával hízlalja magát. A tribuni közbevetésnek azonban sikere lett, mivel a dicsőült Augustus hajdan a testi büntetés alól kivette a színészeket s Tiberiusnak nem szabad az ő rendelkezését megerőtlenítni. Sok határozatot hoztak azonban a színészek díjának mérsékléséről és pártfogóik szertelen túlzásai ellen, a mik közt kiemelendő az, hogy tanácsúrnak nem szabad egy színész házába belépni; ha a színész nyilvános helyre megy, római lovagok nem lehetnek kíséretében; másutt, mint a színházban, nem szabad föllépniök[40]) s a nézők illetlen magaviseletét jogukban álljon a prætoroknak száműzéssel fenyítniök.

78. A hispánok kérelmére megengedte a császár, hogy Tarraco** gyarmatvárosban templom emeltessék Augustus tiszteletére, a mi azután minden tartománynak követendő például szolgálandott. A népnek arra a kérelmére, hogy az eladott dolgok után szedett egyszázalékos adó, mely a polgárháborúk után hozatott be, törültessék el, azt válaszolta Tiberius, hogy abból a katonai kincstár szükségletét kell födözni s az állam így is képtelen volna a teher viselésére, ha a veteránokat a katonai szolgálat betöltött huszadik éve előtt bocsátanák el. Így a nemrég lefolyt lázadásnak eredménye, melylyel a szolgálatnak tizenhat év után való végződését helytelen úton kicsikarták, mindenkorra megsemmisült.

79. Ezután Arruntius és Atteius előterjesztést tettek a tanácsban az iránt, ha vajjon nem kellene-é a Tiberis áradásainak mérséklése végett lecsapolni azon tavakat és folyókat, melyekből fölös vizét kapja. Meghallgatták a szabad- és gyarmatvárosok küldöttségeit, a melyek közül Florentia azt kérte, hogy a Clanist ne vezessék le szokott medréből az Arnusba, mert az veszedelmet hozna rájok. Interamna lakói hasonló értelemben nyilatkoztak: hogy Italia legtermékenyebb mezői tönkre mennek, ha a Nar folyó csatornákra szétosztva — a mit terveztek — elposványosítja a vidéket. Reate lakói sem hallgattak s ellenezték, hogy a Veli tavát elrekeszszék

* Később prætor és consul, de kicsapongó életével hirhedté tette magát.

** Ma *Taragona,* az Ebro torkolata mellett.

ott, a hol a Narba lefolyik; különben a szomszéd vidékeket fogja elárasztani. „Legjobban gondoskodott az emberek dolgáról maga a természet, mely a folyóvizeknek forrást adott, pályát szabott, eredetöket és végöket kimérte. Tekintetbe kell venni a szövetséges népek vallásos szokásait is, melyeknél fogva hazai folyamaiknak áldozatokat, berkeket, oltárokat szoktak szentelni; sőt maga a Tiberis sem szeretne a szomszédos folyóktól teljesen megfosztva, kisebbedett dicsőséggel folydogálni". Akár a gyarmatok kérelme, akár a munkálatok nehézsége, akár a babonás aggodalom azt eredményezte, hogy elfogadták Piso véleményét, a mely szerint semmiféle változtatás nem lesz létesítendő.

80. Poppæus Sabinusnak helytartósága Mœsiában* meghosszabbíttatik, alája rendeltetvén még Achaja és Macedonia is. Az is szokásai közé tartozott Tiberiusnak, hogy a hivataloskodások tartamát kiterjesztette és sokakat éltök fogytáig tartott a katonai vagy polgári hatóság ugyanazon állásaiban. Különféle okokra vezetik ezt vissza. Némelyek úgy vélik, hogy az újabb gondtól való idegenkedése miatt szeretett mindvégig ragaszkodni ahhoz, a mit egyszer elhatározott; mások irígy természetéből magyarázzák, hogy ne kelljen a haszonból többnek részt juttatni. Vannak, a kik azt gondolják, hogy a mily ravasz volt az elméje, épen oly ingadozó az ítélete; mert kiváló erényeket nem keresett, de viszont gyűlölte a bűnt; a legjobbaktól azért félt, hogy veszedelmet hoznak ő reá, a legrosszabbaktól, hogy szégyent hoznak az államra. E habozásával végre oda jutott, hogy tartományok kormányzásával bízott meg olyanokat is, a kiket a városból sem akart előbb kibocsátani.

81. A consuli választásokról, melyek először ezen fejedelem alatt és azután tartattak, semmi bizonyost nem tudok mondani; annyira különbözők azok az adatok, melyeket erre nézve nem csak a történetíróknál, hanem az ő maga beszédeiben is találok. Majd elhallgatván a jelöltek neveit, mindegyiknek származását, életfolyását és közszolgálatait úgy írta le, hogy mindenki tudhatta kilétöket. Máskor ezt a jelzést is mellőzvén, intette a pályázókat, hogy ne zavarják a választást korteskedéssel s igérte a maga tevékeny gondoskodását. Többnyire csak azokról mondta, hogy nála jelentkeztek, a kiknek nevét a consulokkal közölte; de jelentkezhetnek mások is, ha kegyelmében vagy saját érdemeikben bíznak. Szép, de igazában véve üres és csalárd szavak; s a szabadságnak minél ragyogóbb külszínével vonta be azokat, annál keserűbb szolgaság lett a következményök.

* A mai Szerbia és Bulgária.

Augustus családja és rokonsága.

I. Augustus (C. Julius Octavianus) háromszor lépett házasságra: Clodiával, Scriboniával s végül Liviával.

a) Clodiától nem született gyermeke.

b) Scriboniától született Julia nevű (az idősb) leánya.

c) Livia előbb Tiberius Claudius Nerónak volt felesége, s attól két fiat szült: Tiberiust és (idősb) Drusust, kiket Augustus örökbe fogadott.

II. Augustusnak két nővére volt, mindakettő Octavia nevű. A fiatalabb Octavia előbb C. Marcellusnak volt a neje, s ettől született M. Marcellus, kit Augustus, mint unokaöcscsét, utódául szemelt ki, de a nagy reményekre jogosító ifjú korán elhalt, elsiratva Virgiliustól, a nagy költőtől is Aeneise VI. énekében. Azután Octavia Antoniusnak, a triumvirnak, lett felesége, s házasságukból született az idősebb és ifjabb Antonia. Antoniusnak egy korábbi házasságából való volt fia: Julus Antonius.

III. Augustus a maga leányát Juliát nőül adta nővére fiához M. Marcellushoz, majd ennek halála után M. Vipsanius Agrippának lett felesége Julia, s házasságukból származott három fiú és két leány:

a) Cajus Caesar, kit Augustus Marcellusnak halála után örökbe fogadott, de a ki Armeniában kapott sebe következtében meghalt Kr. u. 4 évvel.

b) Lucius Caesar, a ki még korábban, K. e. 2 évvel halt el.

c) Agrippa Postumus, ki már atyja halála után jött a világra. Tiberius mindjárt trónra lépte után megöleté. (Ann. I. 3. 4. 5. 6.)

d) Julia (Ann. III. 24).

e) Agrippina (Ann. I. 33.).

f) Volt továbbá Agrippának korábbi házasságából még egy leánya, Vipsania Agrippina, a ki Tiberiusnak lett felesége.

IV. Liviának első férjétől származó két fia közül:

a) Tiberiusnak első felesége az imént említett Vipsania Agrippina volt, s ez szülte az *ifjabb* Drusust.

b) A második fiú, az *idősb* Drusus a fiatalabb Antoniát (II. pont) birta nőül, s e házasságból születnek: Germanicus, az ifjabb Livia (Livilla) és Claudius a későbbi császár.

V. Germanicus házastársul veszi Agrippinát (III. e.), s gyermekeik három fiú és három leány, u. m.

a) Nero, a kit Tiberius elpusztít;

b) Drusus (legifjabb), a kit Tiberius éhhalállal enged elveszni (Ann. VI. 24);

c) Cajus (Caligula), a későbbi császár;

d) Agrippina, Cn. Domitiusnak, majd Claudius császárnak neje;

e) Drusilla, Aemilius Lepidusnak neje;

f) Julia Livilla, kit nagybátyja Claudius császár ölet meg.

VI. Az ifjabb Drusus, Tiberius fia, Germanicusnak nővérét Liviát (IV. *b)* veszi feleségűl, miután annak első férje, Cajus Caesar (III. *a)* meghalt. Két fiuk s egy leányuk született:

a) Germanicus (az ifjabb), a ki Kr. u. 23-ban halt el (Ann. IV. 15.);

b) Tiberius (ifjabb), kit nagyatyja, Tiberius császár, Caligulával egy sorban nevezett a maga utódává, de Caligula csakhamar eltette láb alól.

VII. Az idősb Antonia (II. pont) L. Domitius Ahenobarbussal lépett házasságra, s fiok lett Cn. Domitius Ahenobarbus, a kit Tiberius a fiatalabb Agrippinával, Germanicus leányával házasított össze. Házasságukból született: Nero, a későbbi császár.

VIII. Claudius, az idősb Drusus második fia, (IV. *b)* Tiberius császárnak unokaöcscse, Caligula után császári trónra lépett. Harmadik neje volt a hirhedt Valeria Messalina, kivel egy fiút, Britannicust, s egy leányt Octaviát, nemzett. Korábbi feleségétől volt Claudiusnak egy Drusus nevű fia is, ki Sejanus leányával jegyeztetett el, de nagyon fiatal korában elhalt (Ann. III. 29.).

Messalina erőszakos halála után Claudius nőűl vette unokahúgát Agrippinát, s egyszersmind örökbe fogadta ennek fiát Nerót is, eljegyezvén neki leányát Octaviát feleségűl. Anyja fondorlata következtében Claudius halála után Nero foglalta el a császári széket, s nem sokára megfosztotta életétől Claudius fiát Britannicust is, aki a trónnak jogos örököse lett volna.

Neróval kihalt Augustus családja.

Magyarázatok az I. könyvhez.

[1]) *Sine ira et studio* — közmondássá vált.

[2]) *C. Julius Octavianus* (Augustus) nagybátyja, a dictator Julius Caesar után neveztetett *Caesarnak*. Azután e névvel illetik nem csak a mindenkori uralkodót, hanem a császári család herczegeit is, pl. Cajus Caesar, Lucius Caesar, Germanicus Caesar.

[3]) *Planasia* szigete Corsica mellett fekszik. Ott Tiberius a herczeget mindjárt Augustus elhunyta után megöleté egy tribun által.

[4]) *Quintilius Varust* Kr. e. 9-ben tönkre tette Arminus germán főnök.

[5]) Tiberius Kr. e. 6 évvel Rhodus szigetére ment, hogy Juliától, ki házát erkölcstelenségével meggyalázta, távol legyen. Augustus csak Kr. u. 2 évvel engedte meg neki Rómába visszatérnie.

[6]) Unokái: az ifjabb Drusus, Tiberiusnak fia; Germanicus és Claudius, az idősb Drusus fiai; dédunokái Germanicus három fia: Drusus, Cajus Caligula és Nero (nem az, a kiből császár lett). L. „Aug. családja és rokons."

[7]) *Populo et plebi.* A mit a populus-nak — az egész nemzetnek — hagyott, az az állampénztárba folyt be. A plebsnek rendelt hagyomány kiosztatott a szegény sorsú polgárok közt.

[8]) *Sestercius* (numus), egy kis ezüst pénz, körül-belül a mi 20 filléresünkéhez hasonló alakkal és értékkel. Ugyanis a sesterciusnak, a mi pénzlábunk szerint számítva, mintegy 21·75 fillérnyi értéke volt. Tehát 100 sest. körülbelül = 21 K. 75 f.; 1000 s. kb. = 217 K. 50 f; 100.000 s. kb. = 21.750 K.; 1,000.000 s. kb. = 217.500 K. — Az itt említett 43 millió 500 ezer sestercius tehát mintegy 9 millió 461.250 korona. Természetes azonban, hogy a mi pénzünkkel egyenlő értékű sestercius-összeg vevő-értéke nem lehetett azonos; a régi Rómában 100 sesterciusnyi összegért bizonyos tárgyból nagyobb, más tárgyból kevesebb mennyiséget lehetett venni, mint ma a megfelelő 21—22 K. összegen kapható. A sesterciusokat 1000-ig rendesen számították; a több ezer sesterciusnak egy millióig való kifejezésére szokásban volt a sestercius helyett a *sestertium, orum* (um) alak, s így duo, septem, trecenta sestercia = duo, septem, trecenta millia sesterciorum = 2000, 7000, 300.000 sestercius. — Egy millió és még nagyobb szám jelölésére az igehatározói számnév után állani kellene a *centena millia* (sestertium)-nak, de azt rendesen kihagyták, s így mondták pl. *quadringenties triciens quinquiens* sest., a mi négyszázharmincötször százezer, azaz negyvenhárom millió ötszázezer sesterciust jelentett.

[9]) *A római polgárok cohorsai*, szám szerint mintegy 32, a hadsereghez tartoznak, de nem voltak beosztva egy bizonyos legióba.

[10]) *Lollius* Kr. e. 14-ben, *Varus* 9-ben szenvedett veresége, mind a kettő

Germaniában. *Varro* Kr. e. 23-ban, *Egnetius* 19-ben, mert összeesküvést koholtak Augustus ellen, *Julus* pedig Antonius fia (l. „Augustus csal." II. c.) a Juliával szőtt fajtalan viszonyáért bűnhődtek.

[11]) Qu. *Pedius*, Augustus barátja, és *Pollio* mindkettő kéjelgő és tékozló életéről hirhedt.

[12]) Azzal, hogy fiát Tiberiust juttatta a trónra, mint mostoha, Agrippa három fiának, Cajus Caesar, Lucius Caesar és Agrippa Postumusnak vesztére dolgozott.

[13]) *Divus* = *istenült*, dicsőült, isteni, az elhalt és consecrált császárok czíme Caesar és Augustus óta. Császárok hitveseit is fölruházták haláluk után e czímmel (diva), mint Augustus özvegyét Augustát (Lívia), Trajanus nejét Plotinát, sőt nővérét Marcianát és unokahugát Matidiát is, továbbá a két Faustinát, Antonius Pius és Marcus Antonius nejét. A *consecratiónak* rendes lefolyása az volt, hogy az elhalt császárnak fia vagy utóda, valamint az elhalt császárnénak férje vagy fia indítványt tett arra nézve a tanács előtt, mely az istenítést (apotheosis) elhatározta és határozatát közelebbről is formulázta. Az istenítésnek következménye volt, hogy az elhunytnak templomot emeltek, külön istentiszteletet, papokat rendeltek. Előbb azonban meg kellett semmisíteni az elhunytnak földi maradványait s az istenülést jelképileg ábrázolni. Kitették, mint rendesen, a holttestet; de úgy hogy a valódi hulla el volt rejtve és csak az elhaltnak viaszképe volt látható. A temetési menet a forumra vitte a holttestet, hol a *laudatio* tartatott, azután a Mars-mezőn emelt máglyára tették, melyet az utolsó tiszteletnyilvánítások végezte után meggyujtottak, miközben a máglyáról egy sast bocsátottak szárnyra, az elszálló lélek jelképe gyanánt. Azután megépíték a templomot, esetleg többet és a tartományokban is; abba a könyörgések czéljára imazsámolyt (pulvinar) állítottak, egy szerpapot (flamen) helyeztek. Évenkint vagy nagyobb időközökben ismétlődő ünnepeket s játékokat is rendeztek az istenültnek emlékére. L. Preller: *Römische Mithologie:* Der Kaisercultus 770 s köv. l.

[14]) Féltette a birodalom sorsát a további terjeszkedéstől, vagy talán irígyelte, ha utódai még több hódítmányt szereznének. — Az itt említett irat az, a melyet *Augustus politikai végrendelete czímen* is említenek, másként: az *ancyrai főlirat,* melyről nagyon érdekesen és behatólag értekezik *Boissier Gaston* „Cicero és barátai" cz. remek munkájában. (A M. Tud. Akadémia kiadásában, fordította dr. Csiky Kálmán, 1876. L. 404—425 l.)

[15]) Az állami főtisztviselők választását lényegében már Julius Caesar elvette a néptől; Octavianus (Augustus) ugyan színleg visszaadta, de meghiúsítá azzal, hogy a kijelölés jogát magának tartotta fönn. Most Tiberius a választást a tanácsra ruházta át, s az ő előterjesztésére a tanács által megválasztott tisztviselőket csak bemutatták a népnek, s ez a formaság is *comitiának* mondatott, a régi választógyülekezet nevének megtartásával.

[16]) Tiz *as* egy dénárnak $^5/_8$ része volt. Egy dénár 4 sesterciussal, tehát körül-belül 1 koronával egyenlő, s legalább ennyi napi zsoldot követelnek most a lázongó katonák. A testőrcsapatok katonái két dénár napi zsoldot kaptak.

[17]) *Nauportus,* kereskedő város s katonai állomás a mai Laibach (Krajna) környékén. Hogy a nyári tábor, melyben Blaesus alatt a három legio állomásozott, hol volt? nem tudható; valószinűleg hazánk dunántúli részének területén.

[18]) Ekkor Sejus Strabo volt a testőrcsapatok parancsnoka. Ennek itt szereplő fia *Aelius Sejanus* később ugyanezen állásban hires kegyencze volt Tiberiusnak, mig Macro meg nem buktatá.

[19]) Ilyen *insigniák* érdemes katonáknak adatva, valának: ezüst és arany lánczok, karperecz, fémből készült diszítvények, melyeket mellökre tűztek, csakúgy, mint ma a hadi érmeket és rendjeleket.

[20]) Ez a holdfogyatkozás Kr. u. 14. év szeptember 26-án folyt le, a mi által ezen katonai lázadás határidejét pontosan meg lehet állapítani.

[21]) *Vexillarii,* oly öreg katonák, a kik még nem kaptak végleges elbocsátást, hanem enyhébb szolgálatban zászló alatt tartatának. Tartalékosok.

[22]) *Arminiust,* Segimer fiát, itt említi először T. Övéi ölték meg Kr. u. 21-ben. Életét méltatja T. Ann. II. 88. Arminiusnak testvére volt *Flavus,* kiről szó van Ann. II. 9., fia pedig, *Italicus,* Ann. XI. 16. említtetik. Arminiusnak ellenfele s a rómaiak iránt jóindulattal viseltető *Segestes* volt, kinek gyermekei valának *Segismund,* kiről szó van mindjárt az 57. fejezetben, és *Thusnelda,* kinek nevét T. nem említi, Strabo tartotta fönn.

[23]) A Segestesre vonatkozó mondatrészt sokan a következő fejezetbeli első mondathoz csatolják. Én ezt lehetetlennek tartom, és úgy értelmezem, hogy Segestes is azok közt volt, a kik a Varus vereségéből származó tárgyakat hoztak.

[24]) *Sacerdotium hominum* — emberek papsága, t. i. nem isteneké, hanem Augustusé vagy általában a császároké, a mit Arminius megvetőleg mond, mert a germánok nem illettek embert istentisztelettel.

[25]) A *Teutoburga* erdő fekvése, melynek nevét csak itt említi meg T., nem állapítható meg biztosan, de nem lehetett messze a Lippe és Ems forrásaitól. Az az alacsony erdős hegység, mely most e nevet viseli, keletre fekszik e forrásoktól, Paderborn és Detmold közt.

[26]) Seneca mondja, hogy „némely magas származású római fiatal ember, a ki Varus alatt akarta katonai szolgálatát végezni, hogy azután Rómában senator legyen, e vereség következtében kénytelen volt a germánok közt barompásztorrá lenni, s voltak olyanok, a kik csak negyven év multán térhettek vissza Italiába.“

[27]) A rómaiaknál volt szokásban a halálraitélt katonákat gödörbe térdeltetve végezni ki (l. Ann. XV. 67.), Arminius előbb szolgált a római hadseregben; ott tanulhatta el ezt a szokást, s alkalmazta a fogoly római katonák ellen.

[28]) L. Domitiusról, ki e hosszú hidakat állítólag építette, mondatik az Ann. IV. 44-ben, hogy mélyebbre nyomult Germániában, mint bárki ő előtte, hogy seregét az Elbe folyamig vezette volna. A *hosszú hidak* a burtangi lápon vezettek keresztül, mert Cæcina csak erre vehette útját. Még 1818-ban találtak e fából készült hidaknak maradványaira két-három lábnyi mélyen a láp fölszíne alatt. A burtangi lápnak azt a csapását, melyen a hid maradványai találtattak, már azelőtt is *római útnak* nevezte az ottani nép. A láp között homokhalmok emelkednek, melyek régebben erdővel voltak borítva; a fák tönkjei ma is megvannak a földben. Azonkívül e vidéken tizenegy folyónak és nagyobb pataknak fakadnak a forrásai, melyek a lápot vizökkel táplálták.

[29]) Az idősb *Plinius* írt egy reánk el nem jutott könyvet a germánokkal viselt háborúról, melyben ő maga is részt vett.

[30]) P. *Vitellius,* a későbbi Vitellius császárnak nagybátyja (l. Ann. V. 8.).

[31]) A szövegben e folyó mellett ott van a *Visurgis* (Weser) név is. Valószinűleg későbbi betoldás, vagy a helyes névnek elferdítése. A *Hunse* folyót gyanítják némelyek, Hollandiában Gröningen tartományban.

[32]) *In acta alicujus jurare* = valaki iránt letett hűségeskü. Ilyet tettek először a triumvirek Kr. e. 42-ben, a meggyilkolt Cæsar rendeleteire vonatkozólag.

Azután a tanács szokott ilyet tenni minden újév első napján a császárral szemben. A császár rendeletei és intézkedései ez eskü által törvényerőre emelkedtek.

33) A *lex majestatis* alatt nem egy, hanem különböző időkben hozott törvények értendők, azok megfenyítése végett, a kik a nép összesége ellen vétkeztek. Igy a XII. táblás törvénynek egyik szakasza azok ellen, a kik az ellenséget az országba behivják, a kik valamely polgárt az ellenség hatalmába juttatnak. A gúnyversekkel elkövetett becsületsértést is már a XII. tábla tilalmazta. Augustus azonban a nép fönsége helyébe a saját fönségét helyezte, és igy a lex majestatisnak, egyeduralmi érdekei védelmére, egészen más magyarázatot és jelentőséget adott.

34) Rendes birák = *recuperatores*, három vagy öt tagból álló birói testület a polgári perek eldöntésére. A hozzájok lett útalással Granius ügye elveszté büntető jellegét.

35) Az előbbi quæstorok helyett a tanács már Augustus alatt *prætorokat* választott a kincstári vagyon kezelésére. Claudius ismét visszaállítá a quæstorok hatáskörét, míg Nero kiszolgált prætorokat alkalmazott.

36) A *sibyllai könyvek* görög hexameterekbe foglalt jóslatok voltak a római nép sorsáról. Egy pinczében őrizték a Juno-templom alatt. Mikor a tanács útasitást adott rá, egy tizenöttagú bizottság tekintette meg a könyveket. Jelentős s különösen oly események és állapotok alkalmával szokott az történni, mikor úgy látszott, hogy Róma az istenek haragja miatt szenved. Tacitus is tagja volt egy ily bizottságnak, mint maga említi Ann. XI. 11.

37) A megtagadás oka valószinűleg másban rejlik, mint a hogy Tacitus magyarázza. Tiberius — minden egyéb hibája mellett — fölvilágosult és eszes ember volt, s megtagadta a sibyllai könyvek babonás megkérdezését, mert tudta, hogy annak jóslatai nagyon önkényesen értelmezhetők.

38) *Achaja* Görögország önállósága idején csak Poloponesus északi részének egy keskeny terűlete volt; a római uralom alatt igy nevezték Macedonia kivételével az egész görög földet.

39) *Vilis sanguis*-nak, silány, nemtelen vérnek nevezi a gladiatoroknak, mint rabszolgáknak vérét.

40) Az itt említett szinészek a *pantomimusok* voltak, kiknek tánczczal kisért néma játékukban különösen Róma legműveltebb körei gyönyörködtek. A magán házakban való föllépés tilalma nem maradt sokáig érvényben. Lásd: Friedländer: „Sittengeschichte Roms.“ II. kiadás, 2. köt. 270 s köv. l.

MÁSODIK KÖNYV.

Tartalom: E könyv a Kr. u. 16—19. évek eseményeit beszéli el. Kr. u. 16. évben folyik a parthusokkal való háború. Germanicus folytatja a germánok ellen diadalmas hadjáratait, míg onnan végleg visszahivatik. Azután a Rómában történő belső ügyeket tárgyalja. A Kr. u. 17. évben Germanicus keletre, Drusus Illyriába küldetik. A germánok egymás közt folytatnak belső háborúkat. Kr. u. 18-ban Germanicus útazása Görögországban és Kis-Ázsiában. Piso és neje ármányai Germanicus ellen. Ázsiai ügyek. Kr. u. 19-ben Germanicus bejárja Egyiptomot. Drusus és a germán meg thrák viszályok. Germanicus betegsége és halála. Belső ügyek Rómában. Arminius meggyilkoltatása.

1. Sisenna Statilius Taurus és L. Libo consulsága alatt nyugtalankodni kezdtek a keleti országok meg a római tartományok. A parthusoktól indult ki a mozgalom, kik a Rómától kért és kapott királyt, ámbár Arsacus[1]) törzséből való volt, mint idegent, nem akarták tűrni. Vonones vala ez, kit Phraates adott túszul Augustusnak. Mert Phraates, noha előbb elűzte a római hadakat és vezéreket, Augustus iránt a hódolatnak minden kötelességeit teljesité s barátságának szilárd zálogául családja egy részét is elküldé hozzá, nem annyira tőlünk való féltében, mint saját alattvalóival szemben táplált bizalmatlanságból.

2. Phraates és a következő királyok halála után, a véres benső viszályok miatt, a legelőkelőbb parthusok közűl követek érkeztek a fővárosba, hogy Vononest, mint annak legidősb fiát, haza vigyék. A császár nagy kitűntetésnek hitte ezt magára nézve s ellátta a királyt pénzzel. A barbárok is örömmel fogadták, mint rendesen az új uralkodót. De azután szégyenérzet fogta el őket, „hogy a parthusok elfajultak, midőn más világrészből kérnek maguknak királyt, a ki ellenséges szellemtől van áthatva. Már a római tartományokkal egy sorba helyezik és úgy adják az Arsacidák trónját. Hová tűnt azok dicsősége, a kik egykor Crassust levágták, Antoniust megszalasztották, ha a császár rabja, ki annyi évig sinlődött szolgaságban, uralkodik most a parthusok fölött?“ Ő maga

is fokozta ellenszenvöket az ősöktől eltérő szokásaival; ritkán járt vadászni, nem sokat érdeklődött a lovak iránt, a városokon való átutaztában gyaloghintón vitette magát s megvetette a hazai ételeket. Kinevették görög kiséröi miatt is, és hogy a legcsekélyebb értékű készleteit gyűrűpecsét alatt zárta el. Ellenben a vele való érintkezés könnyűsége és előzékeny nyájassága, a parthusok szemében ismeretlen erények, csak új hibák gyanánt tűntek föl s mint erkölcseiktől idegen dolgokat, egyaránt gyűlölték rossz és tiszteletre méltó tulajdonait.

3. Meghívják tehát a trónra a szintén Arsacus véréből való s a daháknál* nevelkedett Artabanust, ki bár az első összeütközésnél megvereték, új haderőt gyűjt s elfoglalja a királyságot. A legyőzött Vononesnek menhelyet Armenia** adott, mely akkor uratlan vala a parthus és római hatalom között, irántunk bizalmatlan Antonius bűntette miatt, ki Artavasdest, az őrmények királyát, barátság színe alatt magához csalta, azután lánczra vereté, végül megölette. Ennek fia Artaxias, atyja emlékénél fogva ellenséges érzülettel viseltetvén irántunk, az Arsacidák hatalmával védte magát és országát. Mikor Artaxias is rokonainak ármánya folytán életét veszté, a császár Tigranest adta az őrményeknek királyul s Tiberius Nero iktatá őt a trón birtokába. De se Tigranesnek, se fiainak uralkodása nem tartott sokáig, ámbár keleti szokás szerint az uralomban és az ágyasházban egyaránt osztoztak egymással.

4. Azután Augustus parancsára Artavasdest ültették a trónra, de arról — nem a mi kárunk nélkül — csakhammar el is űzték. Most Cajus Cæsar*** szemelteték ki Armenia rendbehozására, ki a méd eredetű, testi szépségével és lelki jelességével kitünő Ariobarzanest tette az őrmények fejévé, az ő beleegyezésökkel. Midőn Ariobarzanes véletlen halállal kimult, örököseit nem tűrték maguk fölött, és egy Erato nevű nőnek uralkodásával tevén kisérletet, majd rövid idő mulva azt is elűzvén, kapkodva és pártokra oszolva, inkább uratlanság, mint szabadság állapotában, a menekült Vononest ültetik trónjokra. De midőn Artabanus fenyegető készületeket tett és az őrményekben támaszt nem igen lehetett találni, ha pedig a mi hatalmunk oltalma alá állana a parthusokkal való háborúra kellett volna vállalkozni: Syria kormányzója Creticus

* Scytha törzs, délkeletre a Kaspi-tótól.

** Őrményország.

*** Agrippa és Julia fia, Augustus unokája.

Silanus magához hivja őt, őrizet alá helyezi, meghagyván különben királyi háztartását és nevét. Hogy Vonones e vele űzött játékból miként igyekezett menekűlni, a maga helyén* mondjuk el.

5. Tiberiusnak azonban nem voltak kedve ellen a keleti zavargások, hogy azok szine alatt elvonja Germanicust megszokott legióitól s új tartományok élére állítván, ármány és a véletlen esélyeinek tegye ki. Ő pedig, minél erősebb volt iránta a katonák ragaszkodása és minél ellenségesebb nagybátyjának indúlata, annál erélyesebben sietteté a végleges győzedelmet, fontolgatván a csaták útjait s mindazt a jót és rosszat, a mit három évi hadakozása alatt megért. Tudta, hogy a germánok nyilt csatában és rendes terepen elvesztik a harczot; de segítségökre van az erdő, a mocsár, a rövid nyár és a korán beálló tél; míg az ő katonái nem annyira a sebek, mint a hosszú útak miatt vallanak kárt a háborúban. Gallia a lovak szolgáltatásában kimerült. A hosszú podgyászvonat alkalmat nyújt a lestámadásokra, s nehéz megvédelmezni. Ellenben ha tengerre száll, ennek birtoka bíztos és az ellenség előtt ismeretlen, s egyúttal korábban is lehet megkezdeni a hadjáratot; a sereget és az élelmi szereket együtt szállítják, s lovas és ló épségben érkezik a folyók torkolatain és medrén át Germania közepébe.

6. Erre határozza tehát el magát, s P. Vitelliust és C. Antiust az adó beszedése végett Galliába küldvén, Siliust, Anteiust és Caecinát bízza meg a hajók építésével. Ezer elégnek látszott, s sietve munkához láttak. A hajók egy része rövid vala, keskeny farral és orral, de széles testtel, hogy jobban kibirják a hullámcsapást; némelyek lapos fenékkel, hogy baj nélkül tudjanak a zátonyon megülni; több volt elül s hátul kormányruddal fölszerelve, hogy az evezés hirtelen változtatásával erre vagy amarra legyenek irányíthatók. Soknak hátán hid terült el, melyen a lövő-gépeket vitték, egyszersmind lovak és élelmi szerek szállítására is berendezve. Alkalmas vitorlával és gyors evezőkkel ellátva, a katonák vidám munkája közt napról-napra növekedett számuk, ijesztő látványul az ellenségnek. A batávok szigete** jelöltetett meg összejöveteli czélpontul, mint könnyű kikötésre s a készletek fölvételére és a harcztérig leendő szállítására is alkalmas hely. Mert a Rajna, addig egyetlen mederben folyván vagy csak kis szigeteket fogván maga közé, a batávok földje elején mintegy két folyamra szakad s meg-

* Alább a 68. fej.

** Hollandiának a Rajna és Waal közt fekvő része.

tartja azt a nevét és rohamos erejét, melylyel Germania mellett elhalad, míg a tengerbe bele nem vegyűl; a gall parton ellenben szélesb és csöndesebb ágban folyik, melyet az ottani lakosok megváltoztatott névvel Vahalának* hivnak; majd ezt a nevét is fölcserélvén, mint Mosa** ömlik a folyam vízével és roppant széles torkolatával ugyanabba a tengerbe.

7. Míg a hajók elindultak, Caesar meghagyja Silius alvezérnek, hogy könnyű fegyverzetű legénységgel törjön be a chattok földére. Ő maga, meghallván, hogy a Lupia folyó mellett fekvő erődöt ostromolja az ellenség, hat legióval oda vonult. Silius a gyakori esőzések miatt nem tudott egyebet elérni, mint hogy némi csekély zsákmányt ejtett, és a chattok főnökének nejét és leányát elfogta. A császári herczegnek sem adtak csatára alkalmat az ostromlók, mert jöttének hirére szétszaladtak; de a minap a varusi legiók fölé emelt sirhalmot és a Drususnak emelt régi oltárt széthányták. Az oltárt helyreállította és atyja emlékének tiszteletére a legiók élén fegyveres fölvonulást tartott; a sirhalmot újból fölemelni nem látszott czélszerűnek. Egyszersmind az Aliso erőd és a Rajna közt fekvő egész földet új palánkokkal és töltésekkel megerősítették.

8. És már a hajóhad megérkeztével, miután az élelmi készletet előre küldte s a hajókat a legiók és a szövetségesek közt szétosztotta, a Drususról elnevezett csatornába hajózván, fohászkodott atyja Drusus szelleméhez, hogy őt hasonló vállalatában példájával s intézkedéseinek s tetteinek emlékezetével kegyesen és jóságosan támogassa. Onnan kedvező hajózással áthatolt a tavakon és a tengeren keresztűl az Amisia*** folyóhoz. A hajóhad az Amisia bal partján hagyatott, s hiba volt, hogy a fővezér nem vette föl és nem szállította át a katonaságot a jobb partra, a hová mennie kellett. Így több nap telt el a hidak verésével. A lovasság és a legiók ugyan az első gázlókon, mikor még nem állott be a dagály, bátran átkeltek; ellenben a szövetségesek utolsó csapata, köztük, a batávok, midőn beugrálnak a folyóba s úszó ügyességökkel kérkednek, rendetlenségbe jöttek s nehányan a vízbe fuladtak. Mialatt Caesar a táborhelyet méregeti, hirűl hozzák az angrivároknak lázadását hátuk mögött. Azonnal oda küldötte Stertiniust lovassággal[2]) és könnyű gyalogsággal, a ki azután tűzzel-vassal bosszúlta meg a hitszegést.

* Vahale = Waal.
** Mosa = Maas.
*** Ems folyó.

9. A Visurgis* folyó választotta el a rómaiakat a cheruskoktól. Tulsó partján állott Arminius a többi főemberekkel, s kérdezte, hogy Germanicus herczeg ott van-e. Igenlő válasz után kérte, hogy engedtessék meg testvérével találkoznia. Ott vala az csakugyan a hadseregben Flavus** néven; hűségével kitűntette magát, s nem sok évvel azelőtt, Tiberius parancsnoksága alatt, sebesülés következtében elvesztette félszemét. Engedélyt kapván, oda megy; Arminius üdvözli s majd eltávolítván a maga kisérőit, kéri, hogy a mi partunkon fölállított ijászok is vonuljanak vissza. Miután eltávoztak, kérdi testvérétől, honnan eredt arczának az a roncsolódása? Midőn megnevezte a helyet és csatát, újra kérdezi, hogy mi jutalmat kapott érte? Flavus elmondja, hogy zsoldemelést, nyaklánczot, koszorút és más katonai ajándékokat kapott. Arminius gúnyosan nevetett a rabszolgaság ily hitvány megjutalmazása fölött.

10. Ezután vitázni kezdettek egymással; egyik a rómaiak nagyságát, Caesar hatalmát, a legyőzöttek súlyos büntetését, a hódolatra jövőnek a készen álló bocsánatot emlegette, és hogy akkor nejével s fiával sem bánnának ellenségesen; a másik ellenben a haza iránti kötelességről, az ősi szabadságról, Germania nemzeti isteneiről beszélt, és hogy anyjok is egyesíti vele azt a kérését, hogy ne akarjon inkább rokonainak és atyjafiainak s végűl nemzetének árúlója és szökevénye lenni, mikor uralkodója lehetne. Lassankint szidalmazássá fajult vitájok s a köztük levő folyó sem akadályozta volna meg verekedésöket, ha Stertinius, odarohanva, a fegyverét s lovát követelő s haragtól lángoló Flavust vissza nem tartja. A tulsó parton látszott Arminius fenyegetőzve és harczot hirdetve, mert sokszor latin nyelven kiáltozott, mint a ki egykor honosainak vezéreképen a római seregben szolgált.

11. Másnap a germán sereg csatasorban állott túl a Visurgis folyón. Germanicus nem vélvén czélszerűnek a legiókat hídak verése s azoknak őrcsapatokkal való biztosítása nélkül veszélynek kitenni: a lovasságot átküldi a gázlókon. Vezetőjök Stertinius vala és az elsőrendű centuriók közűl Aemilius, kik egymástól távol eső helyeken keltek át, hogy az ellenség erejét megoszszák. A hol a folyó árja leggyorsabb volt, ott tört elő Chariovalda, a batávok vezére. Őt a cheruskok, futást színlelve, egy erdős magaslatokkal környezett sík térre csalták, azután megfordulván s mindenfelől előrohan-

* Weser folyó.

** A rómaiak nevezték így szőke hajáról.

ván, visszatolják, a hátrálókat nyomon követik s a középen összetorlódottakat részint kézi tusával, részint hajító fegyverekkel zavarják. Chariovalda sokáig föntartván az ellenség dühös támadását, buzdítja embereit, hogy egy tömegbe állva, törjenek keresztül a rohanó csapatokon, s maga is a legsűrűbb kavarodás közé rohanván, átdöfött lováról a záporként rá hulló lövedékek alatt lehanyatlik, s körötte oly sok más nemes harczos. A többieket saját erejök, vagy a Stertinius és Aemiliussal elősietö lovasok segélye mentette ki a veszélyből.

12. Átmenvén a Visurgison, egy szökevény hiradásából megtudja a császári herczeg, hogy Arminius kiszemelte a csata helyét, és hogy más törzsek is gyülekeztek a Herculesnek szentelt erdőbe s éjjel meg fogják kisérleni a tábor ostromát. A jelentés hitelre talált; különben is látták az őrtüzeket és a közelökbe lopózott kémek hallották a lovak horkantását meg a rendetlen roppant tömeg zajongását. A nagy válság ily közeli pillanatában kikémlelendőnek gondolván a katonák lelkét, azt hányta-vetette magában, hogyan teheti ezt a legbiztosabb módon. A tribunok és centuriók gyakrabban tesznek kedvező, mint a valóságnak megfelelő jelentést; házi cselédei szolgalelkűek, barátai hajlandók a szépítésre; ha gyűlésre hívja őket össze, nehányan viszik a szót, a többiek rá zúgják helyeslésöket. Benső gondolataikat kell megismerni, midőn maguk közt a katonás étkezés alatt nyilvánítják remény és félelmöket.

13. Éj leszálltával elhagyván jós emelvényét,[3] titkos és őrök által nem járt ösvényeken, egyetlen kisérővel, vállára bundát[4] vetve, áthalad a tábor sikátorain, megáll a sátrak mellett és örvendve hallá a katonákat ő róla beszélni, midőn egyik a vezér nemességét, másik délczegségét, legtöbben tűrelmes és nyájas lényét, komoly és tréfás dolgokban egyenlő kedélyét dicsőítve magasztalták, és azt a vallomást tették, hogy a csatában hálával kell ezért fizetni, a béke hitetlen megszegőit pedig a bosszúnak és dicsőségnek kell áldozni. Ezalatt az ellenség közűl egy, a ki a latin nyelvet tudta, lován oda ugratván a sánczhoz, Arminius nevében magas hangon feleséget, szántóföldet és a háború tartama alatt naponkint száz sestertiust igér annak, a ki átszökik. Ez a gyalázat haragra lobbantá a legiókat: „csak hadd jöjjön az a nap, hadd kezdődjék a harcz; a katonaság el fogja venni a germánok földjeit, el fogja ragadni feleségeiket; jóslatul fogadják az igéretet és zsákmányul jegyzik el maguknak az ellenség asszonyait és vagyonát.“ Mintegy a harmadik őrváltás ideje táján megütötte az ellenség a tábort, egyetlen lövés nélkül,

mivel látta, hogy a sánczokon sűrűn vannak a csapatok és ébren őrködnek.

14. Ugyanez az éjszaka örvendetes álmot hozott Germanicusnak; úgy tetszett ugyanis, hogy áldozása közben vérrel befecskendett köntöse helyett egy másik szebbet kapott nagyanyja a császárné kezéből. E kedvező előjel és a madárjóslat eredménye által ösztönöztetve, gyűlésre hivja a katonaságot és előadja bölcsen kigondolt és közelgő csatára vonatkozó intézkedéseit. „Hogy nemcsak a sík mező jó a római katonának a harczra, hanem ha okosan használják ki, az erdőség és a cserjések is. Mert a barbárok rengeteg paizsát és roppant dárdáit nem lehet úgy kezelni a fatörzsek és a földből kinőtt bokrok között, mint a kopjákat és kardokat, meg a testhez álló pánczélt. Csak sűrűn egyik csapást a másik után, s rövid kardjokkal vágják őket arczba. A germánnak nincs pánczélja, nincs sisakja; még paizsa sem vassal és szijjal van megerősítve, hanem csak vesszőfonatból, vagy vékony, szinesre festett deszkából készült. Csak első hadsoruk van így-úgy dárdával ellátva, a többiek csak tűzön edzett hegyű vagy rövid farudakkal harczolnak. Igaz, hogy az emberek teste marczona kinézésű és rövid rohamra erős, de a sebet nem bírja tűrni. A gyalázat iránt nincs érzékök, a vezérre való tekintet nélkül megszaladnak, kedvezőtlen helyzetben gyávák, a szerencsében minden isteni és emberi dologról megfeledkezők. Ha a szárazföldi és tengeri útazásoknak végét vetni óhajtják: e csatával érhetik azt el. Most már közelebb állanak az Elbéhez, mint a Rajnához, és azon túl nincs többé háború, csak őt, a ki most atyja és nagybátyja nyomain jár, tegyék győztessé.“

15. A vezér beszédét általános lelkesedés követte s megadták a jelt a csatára. Arminius és a germánok többi főnökei sem mulaszták el embereiket bíztatni, „hogy ezek a rómaiak a Varus hadseregének leggyávább szökevényei, a kik, hogy háborút ne kelljen viselniök, lázadást ütöttek; a kik részint sebbel borított hátokat, részint hullám és vihartól megtört tagjaikat, minden jó remény nélkül, most ismét az elkeseredett ellenség és a haragvó istenek elé dobják áldozatul. Mert hajókra és a sivatag óceánra menekűltek, hogy fölvonulásukban senki se találkozzék velök; ha megszaladnak: senki se üldözhesse őket. De ha egyszer kézi tusára kerül a dolog, hiába való a legyőzötteknek szelek és evezők segítsége. Gondoljanak csak a rómaiak kapzsiságára, kegyetlenségére, fölfúvalkodottságára: van-e nekik még egyéb választásuk, mint megvédni szabadságukat vagy meghalni a szolgaság bekövetkezte előtt?“

16. Az így feltüzelt és harczvágyó csapatokat az Idisiavisus nevezetű sikra vezetik le, mely a Visurgis és a halmok között, ahhoz képest, a mint a folyó partja hátrább vonul, vagy a hegyek előbbre nyulnak, egyenlőtlen szélességben terjed tova. Hátuk mögött magas lombozatú erdőség* emelkedett, s a fatörzsek között csupasz föld. A síkot és az erdőség elejét a barbár sereg tartotta elfoglalva. Csak a cheruskok szállottak meg a magaslatokon, hogy onnan felől rohanjanak a harczoló rómaiakra. A mi hadseregünk így vonult föl: gall és germán segédhadak elül, ezek után gyalog íjászok, azután négy legio két testőrcohorszal s válogatott lovassággal maga a fővezér; tovább a többi legiók ugyanannyian könnyű fegyverzetű gyalogsággal, lovas íjászokkal és a szövetségesek többi csapatai. Feszült figyelemmel várakozik a katonaság, hogy a sereg csatarendbe alakuljon.

17. Megpillantván Germanicus a cheruskok dandárait, melyek szilaj erővel rohantak előre, parancsot ad a legjobb lovasoknak, hogy oldaltámadást intézzenek, és Stertiniusnak, hogy a többi lovas osztaggal kerülje meg őket és hátulról üssön reájok; ő maga kellő időpontban közre fog működni. Ekkor nagyszerű madárjóslat tűnt föl az égen, nyolcz saskesely vonta magára a parancsnok tekintetét, a mint az erdő felé röpülni és abba leszállni látszottak. Fölkiáltott a vezér, hogy indúljanak, kövessék a római madarakat, a legiók tulajdon isteni hírnökeit. Egyszerre nyomúlt előre a gyalogság, az előre küldött lovasság pedig hátulról és oldalvást ütött az ellenségre. És csudálatos eset: két ellenséges hadcsapat különböző irányba futott; a kik az erdőt bírták elfoglalva, a síkra, a kik a síkon állottak, az erdőbe rohantak. Középütt a cheruskok leszoríttatának a dombokról. Megismerszett köztük Arminius, a mint karjával, hangjával, vérző sebével a csatát helyre állítni törekedett. Rávetette magát az íjászokra, ott akarván keresztül törni, ha a rhaeti, vindelici** és gall csapatok eléje nem állnak. Testi erejének megfeszítésével és szilaj lovával mégis keresztül hatolt, saját vérével kenvén be arczát, hogy meg ne ismerjék. Némelyek azt mondják, hogy a római segítő csapatokban szolgáló chaukok fölismerték és átbocsátották. Hasonló vitézsége vagy csele Inguiomerusnak is menekülést szerzett. A többiek egyre-másra lekaszaboltattak; sokakat, a mint a Visurgison átúszni igyekeztek, a rájok dobott lövedékek, vagy a

* A leirásból látszik, hogy bükkerdő, mint ma is azon a vidéken.

** Rhaetia és Vindelicia a mai Tyrol és Bajorország részei.

folyó sodra, végűl a tolongók sokasága és a leszakadt partok merítettek a víz alá. Némelyek szégyenletes futásban a fákra mászván, az ágak közé rejtőztek, honnan az előhívott íjászok lövöldözték le őket; másokat a ledöntött fák zúzták agyon.

18. Nagy volt ez a győzedelmünk, és nem is véres. A nap ötödik órájától kezdve* az éj beálltáig kaszabolt ellenség tízezer lépésnyi térséget borított holttesteivel és fegyvereivel, s a zsákmányúl ejtett tárgyak közt megtalálták azon lánczokat is, melyeket — nem is kételkedve a harcz sikerében — a rómaiak számára hoztak magukkal. A katonaság a csatatéren üdvözölte Tiberius császárt, egy dombot emelt és a fölé diadalemléket helyezett fegyverekből, a legyőzött népek neveinek fölírásával.

19. Seb, gyász, vész nem indította a germánokat oly haragra, mint ennek látása. A kik az imént hazájokat elhagyni és az Elbén túlra vonúlni akartak: most harczot kívánnak, fegyvert ragadnak. Köz- és főrendűek, ifjak, öregek megrohanják és zavarják a római hadsereget. Végűl kiválasztanak egy folyó és erdők által bezárt terűletet, melyen belűl egy keskeny mocsáros sík van. Az erdőket is mély láp vette körűl, melynek azonban egyik oldalán az angriváriak széles töltést emeltek, hogy a cheruskoktól el legyenek választva. Itt állott föl a gyalogság; a lovasság a közeli berkekbe rejtőzött, hogy az erdőbe belépő legiókat hátban támadja.

20. A császári herczeg előtt mindez nem maradt titokban; tervöket, állásukat, nyilt és titkos műveleteiket megtudta, s az ellenség ravasz cseleit vesztökre fordítá. Seius Tubero alvezérre bízza a lovasságot és a mezőt; a gyalog hadsort úgy állította föl, hogy egy része sík úton az erdőkbe vonúljon, más része a szemközt fekvő töltést foglalja el. A nehezet magának tartotta fönn, a többit alvezéreire bízta, a kiknek a sík téren való művelet jutott, könnyen nyomultak előre; a kik a töltést támadták, mintha csak kőfalat kellene ostromolniok, heves lökéseknek voltak felülről kitéve. Észrevette a vezér, hogy a kézi tusa nem foly előnynyel az ő katonáira nézve; a legiókat tehát kissé visszavezetvén, rendeli, hogy a parittyások és lövészek [5]) áraszszák el és zavarják meg az ellenséget lövegeikkel, Dárdák röpültek a gépekből, és minél jobban czélba vehették a védőket, annál többet sebesítettek meg. A herczeg a testőrcsapatokkal elül, elfoglalván a sánczot, rohamot intéz az erdőre. Ember ember ellen viaskodik ott. Az ellenségnek hátul-

* D. e. 11 óra.

ról a mocsár, a rómaiaknak a folyó* vagy a hegyek szabtak határt a szabad mozgásban. Mindkettőre nézve a maga állásában volt a kényszer, vitézségében a remény, győzelmében a szabadulás.

21. A germánok nem kisebb bátorsággal harczoltak; de a küzdelem módjánál és fegyvereiknél fogva voltak hátrányban, midőn a roppant embergomoly a szűk téren se ki nem nyujthatta, se vissza nem húzhatta lándsáit; se testi ügyességét és gyorsaságát nem érvényesíthette, kénytelen levén álló helyéből harczolni. Ellenben a római katonaság, melynek paizsa szorosan melléhez állott, keze szilárdan fogta a markolatot, a barbárok izmos tagjait és födetlen arczát szúrta-vágta s az ellenség letiprásával útat nyitott magának, mialatt már Arminius is kevesebb harci kedvet mutatott, akár a szakadatlan veszély miatt, akár mert újonnan kapott sebe akadályozta. Inguiomerust is, ki az egész csata alatt ide-oda száguldott, csak a szerencse hagyta el, nem vitézsége. Germanicus pedig, hogy fölismerhetőbb legyen, levette sisakját s kérte a katonákat, hogy csak folytassák az öldöklést, nincs szükség foglyokra; csak az egész néptörzs kiirtása vet véget a háborúnak. Már késő este visszavon egy legiót táborkészítés végett; a többiek az éj beálltáig dobzódtak az ellenség vérében. A lovasság harcza eldöntetlen maradt.

22. Cæsar nyilvános beszédben dicsérvén a győzőket, fegyverekből gulát állított föl e büszke fölirattal: „a Rajna és Elbe közt lakó népek leverése után Tiberius Cæsar hadseregе ezt az emléket szentelte Marsnak és Jupiternek és Augustusnak.“ Magáról semmi említést nem tett, akár az irígységtől való féltében, akár mert tettének öntudata elegendő jutalom volt neki. Majd az angrivariak ellen rendeli Stertiniust, ha hódolatukat be nem jelentik. Azok aztán minden föntartás nélkül megalázván magukat, mindenért bocsánatot nyertek.

23. Mulóban levén már a nyár, a legiók egy részét szárazföldi úton téliszállásra küldötte a császári herczeg, míg a többit hajókra rakván, az Ems folyón az oceánra vitte ki. Kezdetben nyúgodtan zúgott a tenger az evezők csapása és az ezer hajóvitorla lengése alatt. Majd azonban a sötét föllegtömbből hulló jégeső s egyúttal a változó szélrohamok által fölkorbácsolt hullámok mindenfelől elfödték a láthatárt s akadályozták a kormányzást. És a félénk s a tenger szeszélyeivel nem ismerős katona, a

* Hogy mely folyóról van szó: nem lehet meghatározni.

hajósokat zavarván vagy ügyetlenül segítvén: csak rontotta a hozzáértők kötelességének teljesítését. Azután a levegő-ég és az egész tenger a déli szél hatalmába kerűlt, mely Germania nedves vidékein és a mély folyamokon átvonultában a véghetetlen föllegtorlódástól megerősödve, a szomszédos északi tájak hidegétől pedig még zordabbá válva, kiragadta és szétszórta a hajókat a nyílt oceánra vagy a meredek szirtekkel és lappangó zátonyokkal veszélyes szigetek felé. Ha ezeket lassankint és nagynehezen kikerűlték is, miután a vihar megfordult és ott, hová a szél vitte őket, horgonyaikat nem bocsáthatták le, sem a betódult vizet nem tudták kimerítni: lovakat, marhákat, podgyászt sőt fegyvereket is kidobáltak, hogy a hajókat könnyítsék, melyek már oldalaikon szivárogtak, felűl pedig becsapott beléjök a víz.

24. Minél viharosabb minden más tengernél az oceán és minél jobban kitűnik Germania egének zordonsága: annál megdöbbentőbb vala ez a tengervész a maga ujdonságánál és nagyságánál fogva, körös-körűl ellenséges partok mellett, és a tenger oly sivatag s mély, mintha a világ végeig érne, hol már száraz föld nincs. A hajók egy része elmerült, többen messze fekvő szigetekre [6]) dobattak ki, a hol ember nem lakván, a katonák éhen vesztek, kivéve, ha kik az ugyanoda kivetett lovak testéből táplálni tudták magukat. Csak Germanicus hadihajója kötött ki a chaukok partján; őt magát azon napok és éjek alatt a sziklák és hegyfokok között, midőn folyvást azon jajveszékelt, hogy e nagy szerencsétlenséget ő okozta, alig tudták barátai visszatartani, hogy a tengerbe ne vesse magát. Végre lecsillapulván a vihar, és kedvezőre fordulván a szél, a megsérűlt hajók megritkult evezőkkel, vagy a vitorlákra feszített ruhadarabokkal, visszatértek, némelyeket pedig az erősebbek vontattak. Ezeket rögtön kijavíttatván Cæsar, visszaküldte őket a szigetek kikutatására s ez úton csakugyan sokan megkerűltek. Sokakat a minap hódolatba vett angrivárok váltottak ki a bentebb lakók kezéből és hozták vissza. Nehányan Britanniáig hányódtak el s ezeket az ottani törzsfők visszaküldötték. A kik a távolból megkerűltek, csudadolgokat beszéltek el a forgószelek erejéről, madarakról, melyeknek soha azelőtt hírét sem hallották, tengeri szörnyekről, ember és állat közt álló teremtményekről, melyeket láttak, vagy ijedelmőkben látni véltek.

25. De a hajóhad vesztének híre, valamint a germánokat a háború iránt újabb reményre, viszont Germanicust arra serkenté, hogy visszaútasítsa a kísérletet. Harminczezer gyaloggal és három-

ezer lovassal küldi C. Siliust a chattok ellen. Maga nagyobb hadcsapatokkal a mársok földére tör be, kiknek vezére, a minap behódolt Mallovendus, azt a jelentést tette, hogy a Varus-féle legiók egy sasa ott a közeli berekben elásva, csekély számú ember őrizete alatt van. Azonnal oda küldött egy csapat katonát, kik az ellenséget elülről csalják el, másokat pedig, hogy hátúl kerűlve, ássák föl a földet, s mindkettőnek kedvezett a szerencse. Annál gyorsabban nyomul a herczeg a tartomány belsejébe, pusztítja azt, írtja a megütközni nem merészlő ellenséget, vagy a hol az ellen mert állni, mindjárt szét is veretett; mert, mint a foglyok beszélték, soha sem voltak még annyira elcsüggedve. Azt mondogatták ugyanis, hogy a rómaiak győzhetetlenek, és még a sorscsapás sem bír velök, mint a kik, tönkre menvén hajóhaduk, elpusztúlván fegyvereik, miután lovaik és férfiaik hulláival borították be a partokat, mégis ugyanazon vitézséggel, ugyanazon bátorsággal törtek be, s mintha számuk is szaporodott volna.

26. Innen téli szállásra vonúlt a katonaság, örvendezve, hogy a tengeri balsiker kárát szerencsés hadjárattal tette jóvá. Germanicus nagylelkűséggel tetézte az örömet, kifizetvén kinek-kinek a mi kárt vallott. Bizonyos volt az is, hogy az ellenség ingadozik és szándékában van békét kérni, s ha a legközelebbi nyarat még rászánják, be lesz a háború végezhető. Tiberius azonban ismételve figyelmezteté leveleivel, hogy menjen haza a megszavazott diadalmenet megtartására; „elég volt már a vívmányokból és a balesetekből; szerencsés és nagy csatákat nyert; de emlékezzék azokra a súlyos és borzasztó veszteségekre is, melyeket szelek és hullámok a vezér hibája nélkűl okoztak. Ő kilenczszer küldetvén Germaniába a dicsőűlt Augustustól, többet vitt végbe észszel, mint erővel. Például a sugambereket hódolatra bírta, valamint a suebeket is, s Maroboduus királyt szintén békével kötötte le. Lehetséges a cheruskokat és más lázongó néptörzseket is, mivel a rómaiak bosszújának elég van téve, belső viszálkodásuk martalékául hagyni“. Mikor Germanicus kérte, hogy még egy évet engedjen kezdett vállalatainak befejezésére, erősebb érvvel inti engedelmességre, a második consulságot ajánlván föl neki, melynek tisztét személyesen kell átvennie. Hozzá tette azt is, hogy, ha még háborút kellene viselni, engedje át ezt a tért testvére, Drusus * dicsősége számára, a ki semmi más ellenséggel szemben nem szerezheti meg úgy a hadvezéri hírnevet és arathat babért,

* Tulajdonképen: unokatestvére.

mint Germaniában. Többé nem késlekedett Germanicus, ámbár megértette, hogy mindez csak hamis ok, és hogy ők irígységből távolítják el már megszerzett dicsőségének színteréről.

27. Ugyanez időtájban vádat emelnek a Scribonius-családból származó Libo Drusus [7]) ellen, hogy fölforgató terveken töri fejét. Ez ügynek kezdetét, folyását végét részletesebben fogom elmondani, mivel akkor eszelték ki először ezt az eljárást, mely azután annyi éven át rongálta az államot. Firmius Cato tanácsúr Libo legbizalmasabb barátai közül való, a tapasztalatlan és hiábavalóságok iránt fogékony fiatal embert a chaldaeusok jóslásába meg a mágusok [8]) varázslatába avatá, s az álomfejtők körébe vonta be, szemei elé állítván dédatyját Pompejust, ősnagynénjét Scriboniát, Augustusnak egykori hitvesét, rokonait a Caesárokat és ősi képekben gazdag házát; fényűző életmódra s adósságcsinálásra csábítja, részt vesz kicsapongásaiban és szorult viszonyaiban, csak hogy annál több bizonyítékkal hálózza körül.

28. Midőn elegendő tanút és szolgát talált a tények bizonyítására, Flaccus Vescularius római lovag útján, a kivel Tiberius bizalmas érintkezésben áll vala, kihallgatást kér a fejedelemtől, a vád és vádlott megjelölése mellett. A császár nem útasítá vissza a vádat, de a Firmussal való találkozást nem fogadta el, mert hiszen Flaccus közvetítésével lehet a dologról kölcsönösen értekezni. Eközben pedig Libót praetori méltósággal ruházza föl s asztalához hívja, nem árulván el se tekintetével valami változást, se társalgásában semmi fölindúlást; annyira tudott uralkodni rosszkedvén; és bár annak minden szavát s tettét eltilthatta volna, inkább akarta kitapasztalni, míg aztán egy Junius nevű ember, kiről azt híreszték, hogy varázsigéivel az alvilági árnyakat föl tudja idézni, Fulcinius Trióra bízta a följelentést. E Triónak az árúlkodók közt ismert neve és a rosszhírűségre áhítozó lelke volt. Tüstént megragadja áldozatát, a tanácsurakhoz megy és a senatustól vizsgálatot kér. Össze is hívják a tanácsűlést azzal a fölszólítással, hogy egy nagy és szörnyű ügyben kell tárgyalást tartani.

29. Libo azalatt gyászruhába öltözve, előkelő nők társaságában bejárta a házakat, esdekelt rokonainak, segítő szavakat kérte veszedelmének elhárítására; de mindannyian megtagadták, különféle ürügyek alatt, valójában félelemből. A tanácsülés napján az aggodalom és búbánat miatt kimerűlve, vagy mint némelyek mondák, betegséget színlelve, hordszéken vitette magát a tanácsház kapujáig; ott testvérére támaszkodván, kezeit kitárta és könyörgő szavakkal

fordult Tiberius felé, de az közönyös arczczal fogadja. Majd a vádíratokat és azok szerzőit olvassa föl a császár oly mérsékelt hangon, hogy a vádnak se enyhítését, se sulyosbítását nem lehetett belőle kivenni.

30. Vádlókul jelentek meg Trión és Catuson kivűl Fonteius Agrippa és C. Vibius, s vitáztak a fölött, melyiknek legyen joga a terhelt ellen a vádbeszédet tartani; míg Vibius, mivel egyik sem engedett a másiknak s Libo védő nélkül jelent meg, ajánlkozott, hogy ő a vádpontokat egyenkint előadja, s oly őrűlt tartalmú iratokat mutatott be, mintha Libo azt is kérdezte volna tőle, vajon lesz-e ő oly gazdag, hogy az Appiusi útat Brundisiumig pénzzel be tudja borítani. Voltak abban még más efféle ostoba, haszontalan, vagy enyhébben nevezve, szánalmas dolgok is. Egy lapon pedig úgy állítá a vádló, Libo kezétől valának följegyezve a császári család vagy egyes tanácsurak nevei, s melléjök borzalmas, vagy titkos jegyek irva. Mivel ezt a vádlott tagadta, rabszolgái pedig állították, el lett határozva, hogy ezeket kínzással fogják vallatni. Minthogy pedig egy régi tanácshatározatnál fogva rabszolga az ura ellen menő főbenjáró pörben a tanúskodástól eltiltaték: az új jogot föltaláló ravasz Tiberius meghagyja Libónak, hogy egyenkint adja el szolgáit a kincstári sáfárnak,[9]) hogy a tanácshatározat sérelme nélkül ki lehessen őket ellene hallgatni. E végett a vádlott halasztást kért másnapig, s haza menvén, átadta rokonának P. Quiriniusnak a fejedelemhez intézet utolsó kérelmét. Azt a választ kapta, hogy forduljon kérésével a tanácshoz.

31. Ezalatt katonaság vette körűl házát, és már az előcsarnokban lehetett zajongásukat hallani és látni, midőn Libo még utolsó mulatságára szánt lakomája alatt is ily módon gyötörtetve, kérte szolgáit, hogy döfjék át; megfogta jobbjokat, kezökbe adta a kardot. Mialatt azok rémülten szaladgálva az asztalon álló lámpát fölborították, ő most már a halálos sötétben maga irányzott két szúrást hasába. A leroskadt férfinak nyögésére oda futottak belső szolgái, s a katonaság, mikor vérében látta, visszavonult. A vádeljárás a a tanács előtt mégis ugyanazon komolysággal vitetett végig, s Tiberius esküdözött, hogy ő a vádlottnak, minden vétkessége mellett, életét kikérte volna a tanácstól, ha nem siet vala önként meghalni.

32. Javait a vádlók közt osztották szét, s a senátori rendűek közűlök soron kivűl praetori méltósággal ruháztattak föl. Most Cotta Messalinus azt az indítványt tette, hogy Libo képe ne kisérje a családjabeliek temetési menetét; Cn. Lentulus azt, hogy a Scribonius

nemzetség egyik tagja se vehesse föl a Drusus nevet. Pomponius Flaccus javaslatára hálaünnepek rendeltetének. Hogy továbbá Jupiternek, Marsnak, Concordiának ajándék adassék, és hogy szeptember idusa,* a melyen Libo magát megölte, ünnepnapnak tekintessék: L. Piso, Gallius Asinius, Papius Mutilus és L. Apronius indítványozták, kiknek őzelmeit és hizelgését azért említettem meg, hogy ismerje a világ ezt a mi közéletünkben elharapózott régi nyavalyát. Tanácshatározatok hozattak a csillagjósok és varázslóknak Italia földéről kiűzetése iránt is, kiknek sorából L. Pituanius a tarpeji szikláról ledobatott; P. Marciust a consulok az esquilini kapun túl, a trombitákat megfúvatván, régi mód szerint végeztették ki.[10])

33. A tanács legközelebbi ülésén Qu. Haterius consuli és Octavius Fronto praetori tisztet viselt férfiak, sok adattal tették szóvá a fővárosban uralkodó fényűzést, s határozatba ment, hogy az ételek fölhordására ne használtassanak színarany edények, és a férfiak ne tegyék magukat csúffá selyemszövetek viselésével.[11]) Fronto még tovább ment, megszorítását követelvén az ezüst szerek, bútorzat és cselédség számának. Mert még szokásban volt a tanácsuraknál véleményt nyilvánítani arról, a mit a közállomány dolgában hasznosnak gondoltak. Gallus Asinius ezek ellenében azt fejtegette, hogy „a birodalom gyarapodásával szaporodott a magán emberek vagyonossága is, és ez nem új dolog, hanem a legrégibb időkből ered. Más volt a pénz a Fabriciusoknál, más a Scipióknál; minden a közállapothoz viszonylik; midőn az szegényes volt, szűkek voltak a polgárok házai is; mikor most nagyszerűvé fejlődött, az egyesek igénye is tágul. A cselédség számában, az ezüst készletekben és mindenben, a mi a háznál szükséges, a tulságost vagy közepest a tulajdonosnak vagyoni állapota szerint kell megítélni. Különbséget tesznek a senatori és lovagi érték közt, nem mintha maguk volnának a természet szerint különböző lények, hanem hogy azok, a kik helyökre, rendjökre s méltóságukra nézve előbb állanak, abban is, a mi a lélek üdűletére és a test ápolására tartozik, megelőzzék a többieket. Ha csak azt nem akarjuk, hogy midőn a legkiválóbbak vállára több gondot rakunk, nagyobb veszélyeknek teszszük ki őket, addig a gondok és veszélyek enyhítésének eszközeit pedig megvonjuk tőlük.“ A bűnöknek tisztességes szavakba burkolt bevallása és a hallgatók hasonló gondolkozása könnyűvé tette Gallusra nézve,

* Szeptember 13-a.

hogy a többség helyeslését kivívja. Tiberius is hozzá tette, hogy nincs most ideje birálatot gyakorolni a tárgy fölött; ha a közerkölcs meglazul, nem lesz hiány oly emberben, a ki a javítás iránt szót emel.

34. Ugyanekkor kikelt L. Piso a forumon űzött visszaélések, a bíróságok romlottsága és a váddal fenyegetőző szónokok lelketlensége ellen, s esküdözött, hogy ő elmegy és kiköltözik a városból, valamely eldugott és távoli mezei jószágán élni, s ezzel távozni is akart a tanácsházból. Tiberiust meglepte a dolog, s míg maga szelid szavakkal engesztelte Pisót, sürgette rokonait is, hogy rábeszéléssel s kéréssel tartsák vissza a távozni készűlőt. Ugyanez a Piso független érzelemnyilvánításának ezután csakhamar nem kisebb bizonyítékát adta, Urgulania törvénybe idézésével, a kit az anyacsászárné barátsága a törvények fölé emelt. De Urgulania nem engedelmeskedett, sőt Pisóval mit sem törődve, a császári palotába vitette magát; viszont Piso sem hagyta abba a dolgot, habár a császárné panaszkodott, hogy ő azzal megbántva és kisebbítve van. Tiberius tanácsosnak vélvén anyja kedveért annyit legalább tenni, hogy maga megy a prætor ítélőszéke elé és ott Urgulania mellett védbeszédet tart: kijött a palotából, s csak távolról kisérte katonaság. Így ment az összecsődült nép közt nyúgodt tekintettel, különféle társalgással rövidítvén idejét és útját; míg a rokonok Pisót hiába igyekeztek engedékenységre birni s végre is a császárné elküldötte a pör tárgyát képező pénzösszeget. Így végződött a dolog, melyből Piso nem dicstelenűl, de a császár is gyarapodott hírnévvel került ki. Különben Urgulania annyira ránőtt elbizakodottságával a a polgárság nyakára, hogy mikor a tanács előtt folyó bizonyos ügyben tanúul hívaték, megtagadta a megjelenést. Egy prætort küldtek aztán ki, hogy otthon vegye ki vallomását, holott régi szokás szerint még a Vesta-szűzek is [12]) tartoztak magukat a forumon és a törvényszék előtt meghallgattatni, valahányszor bizonyságot kellett tenniök.

35. Nem emlékezném meg az ezen évbeli ügyviteli szünetről,[13]) ha érdemes nem volna Cn. Pisónak és Asinius Gallusnak e tárgyban kifejtett különböző véleményét megismerni. Piso úgy vélte, hogy bár a császár bemondta távozását, annál inkább kell az ügyvitelt tovább folytatni, mivel az állam kormányzásának diszére fog szolgálni, ha a tanács és a lovagok a fejedelem távollétében is teljesítni tudják tiszti kötelességöket. Gallus, mivel a szabadelvűséggel való kaczérkodás alkalmát Piso így elvette előle, azt

mondá, hogy semmi tiszteletre méltó és a római nép méltóságának megfelelő intézkedést nem lehet másként, mint csak a császár szeme előtt tenni, s ezért Italia összejövetelét és a tartományok gyülekezését is az ő jelenléte idejére kell halasztani. A mindkét részről nagy hévvel folyt vitákat Tiberius csöndes figyelemmel hallgatta; de az ügyvitel szünetelése mégis elrendeltetett.

36. A császárral is vitába ereszkedett Gallus. Indítványozta ugyanis, hogy a főtisztviselők választása öt évenkint történjék, és hogy a legiók alvezérei, kik a prætori hivatal előtt viselik e tisztet, már akkor jelöltessenek ki prætorokúl, és a fejedelem évenkint tizenkét jelöltet nevezzen meg. Kétségtelen vala, hogy ez az indítvány messzebb ható jelentőséggel birt és az uralkodás belső jogát érintette. Tiberius azonban, mintha az ő hatalmának növelésére czélozna, úgy nyilatkozott, hogy az ő szerénységét nehéz föladattal terhelik, ha annyi embert kell kiválasztania és annyit várakoztatnia. Alig lehet évenkint is kikerülni egyesek sértődését, még ha a kudarczot a legközelebbi remény enyhíti is; hát még mily nagy volna azok neheztelése, a kik öt évre vettetnének vissza. És honnan lehessen előre tudni, hogy oly hosszú idő multával milyen lesz kinek-kinek gondolkozása, családi és vagyoni viszonya? Már az egy évre szóló kijelölés is büszkévé teszi az embereket; hátha a kitűntetést öt éven keresztül viselik? Ezzel továbbá megötszöröznék a hivatalok számát s fölforgatnák a törvényeket, melyek megszabott időt állapítottak meg úgy a jelöltek pályázatának gyakorlására mint a hivatalok keresésére és birtoklására nézve is. E látszólag jóakaró beszéddel a maga egyeduralmának alapját védte meg.

37. Segített egynémely tanácsúr vagyoni értékének fogyatkozásán. Annyival csudálatosabb volt, hogy M. Hortalusnak, egy előkelő fiatal embernek kérelmével, nyilvánvaló szegénysége daczára, szívtelenül bánt el. Unokája volt ez Hortensius szónoknak, és a boldogult Augustustól kapott egy millió sesterciusnyi ajándék bírta rá a házasságra és gyermekek nemzésére, nehogy hírneves családja kihaljon. Ő tehát, négy fiát a tanácsterem küszöbére állítván, mert a császári palotában tartatott a tanácsülés, majd Hortensiusnak a szónokok közt elhelyezett szobrára, majd az Augustuséra pillantván, indítvány alakjában ilyenképen kezdett beszélni. „Tanácsurak! ezeket, kiknek számát és zsenge korát látjátok, nem magam jószántából nemzettem, hanem mivel a császár kötelezett arra, másrészről őseim is megérdemelték, hogy utódaik legyenek. Mert én, a ki az élet viszontagságai miatt se pénzt nem örököltem,[14]) se a nép kegyét

nem birtam, sem ékesszólással, a mi nemzetségünknek e régi díszével, nem rendelkeztem, megnyugvást találtam volna abban is, ha szegénységem se magamnak szégyenére, se másnak terhére nem válnék. Ám a császár parancsára megnősültem; ime, itt látjátok annyi consulnak, annyi dictatornak sarját és ivadékát. De nem elkeseredésből, hanem szánalmatok megnyerése végett mondom ezt. Viselni fogják ezek Caesar a te áldásos uralkodásod alatt azokat a tisztségeket, melyeket majd nekik adsz; addig is Qu. Hortensius dédunokáit, a dicsőült Augustusnak gyámfiait óvd meg a szükségtől."

38. A tanács hajlandósága ingerül szolgált Tiberiusnak, hogy azonnal ellene nyilatkozzék, körül-belül ily szavakkal: „Ha szokássá lesz, hogy minden szegény ide jön és gyermekeinek pénzt kér: mindannyiokat soha sem lehet kielégíteni, a közkincstár pedig kiürül. És valóban nem azért engedték őseink, hogy olykor a tanácskozás rendes tárgyától eltérve, tétessék valamely közjóra czélzó indítvány, nem azért engedték, hogy aztán itt magán ügyeinket és anyagi érdekeinket ápoljuk, a tanács és a fejedelem becsületének rovására, akár pártolják, akár visszautasítják a kérelem megadását. Mert nem is kérés az ilyen, hanem követelőzés, még pedig időszerűtlen és meggondolatlan, hogy a midőn a tanácsurak más dolgok felől jöttek össze tanácskozni, akkor előáll valaki s gyermekeinek számával és korával zaklatja a gyülés türelmét, s ugyanazon erőszakot alkalmazza reám is, és mintegy feltöri az állampénztárat, melyet, ha kedveskedésből kimerítettünk, majd bűnös úton-módon kell megtölteni. Adott neked Hortalus pénzt a dicsőült Augustus; de nem azért, mert kértél és nem azzal a föltétellel, hogy mindig kapj. Különben is ellankad az iparkodás és fölülkerül a renyheség, ha az ember se baját se reményét nem magára építi, és ha mindenki bizton idegen segélyre vár, magával jóltehetetlen, nekünk nyűg." Ezt és több effélét helyesléssel kisérték azok, a kik szokva vannak a fejedelmeknek minden szavát, jót vagy rosszat, dicsérni; a többiek csöndben vagy halk morgással fogadták. Észre vette ezt Tiberius, s némi hallgatás után folytatá, hogy ezzel Hortalusnak válaszolt; ha azonban a tanácsurak jónak látják, adni fog a gyermekeknek, tudniillik a fiúknak, fejenkint kétszázezer sesterciust. Némelyek hálálkodtak érte; Hortalus azonban hallgatott, vagy félelemből, vagy mert ősi nemességéről a sors szorongatásai közt sem akart megfeledkezni. Azután nem is tanúsított többé Tiberius könyörületet iránta, ámbár a Hortensius-család szégyenletes inségbe sülyedt alá.

39. Ugyancsak ez évben egy rabszolgának vakmerősége pol-

gári viszályba és háborúba dönti vala az államot, ha gyorsan elejét nem veszik a bajnak. Postumus Agrippának* egy Clemens nevű rabszolgája, megtudván Augustus halálát, Planasia szigetére ment, és éppen nem rabszolgára valló bátorsággal tervezte, hogy Agrippát csellel vagy erőszakkal a germaniai seregekhez hurczolja el. Vakmerő tervének sikerűltét teherszállító hajójának lassú járása akadályozta meg. De e közben Agrippa megöletése után, nagyobb és vészesebb dolgokra határozza el magát: ellopja ugyanis ura hamvait és Etruria egy hegyfokához Cosához hajózván, ott ismeretlen helyeken lappang, míg haját és szakálát megnöveszti, mert korra és külsőre nézve hasonlított urához. Ekkor alkalmas és titkába beavatott emberek által azt a hirt terjeszti, hogy Agrippa él, először csak suttogó szóval, a hogy a tilalmas dolgot tovább szokták adni, majd tágabb körökben terjed a hír, s eljut a tudatlan tömegnek hallgatásra mindig tárt füleihez s viszont a zavarok és új állapotokra vágyódók közé is. Ő maga is bement esti időben a vidéki városokba; de sem nyilvánosan, sem sokáig ugyanazon helyen nem mutatta magát; mivel azonban az igazságot a szemmel való látás és az időmulás deríti föl, a csalás pedig a sietős eltűnés és bizonytalan megjelenés által erősbödik; vagy utána járt a hír, vagy meg is előzte.

40. Ezalatt Italia-szerte szállt a hír, hogy az istenek kegyelméből Agrippa életben maradt; hitték Rómában is; és mikor Ostiába behajózott, roppant néptömeg üdvözölte, Rómában pedig titkos gyűlések tartattak, míg Tiberiust az a kettős gond emészté, hogy katonai erővel fékezze-e meg rabszolgáját, vagy engedje a hiszékenység üres árnyékát az idő hatása alatt szétfoszolni? Szégyen és félelem közt ingadozva, majd úgy vélekedett, hogy semmit sem kell csekélyelni, majd hogy nem kell mindentől megijedni. Végűl Sallustius Crispusra** bízza az ügyet, ki a védenczei közűl (mások katonákat mondanak) kiválaszt kettőt s útasítja őket, hogy színlelt jó szándékkal keressék föl a csalót, ajánljanak neki pénzt, igérjék hűségöket s hogy minden veszélyben kitartanak mellette. Mindezt parancs szerint végzik, azután bevárván az őrizetlen éjszakát, miután a szükséges segítő csapatot is megkapják, összekötött kézzel és betömött szájjal a palotába hurczolják. Mikor Tiberius kérdezte, hogyan lett belőle Agrippa? — állítólag azt válaszolta: „a hogy bellőled császár.“ Czinkostársainak elárulására nem lehetett birni.

* I. könyv 3. fej.

** A történetirónak másod unokaöcscse.

Tiberius nem merte nyilvánosan karóba húzatni, hanem a palotának egy félreeső helyén végeztette ki, s testét titokban vitette el. És ámbár az volt a híre, hogy a rabszolgát a fejedelem házából sokan s lovagok és tanácsurak is segítették pénzzel és támogatták tanácsukkal: ez iránt nem indíttatott vizsgálat.

41. Ez év vége felé diadalkapú emelteték Saturnus temploma mellett a Varussal elveszett hadi jelvényeknek Germanicus vezetése és Tiberius uralkodása alatt történt visszafoglalása emlékére; továbbá Fors Fortunának templom a Tiberis mellett azon kertekben, melyeket a dictator Cæsar hagyományozott volt a római népnek s végűl Bovillæban egy kápolna Augustus szobrával avattatott a Julius nemzetség számára.

Kr. u. 17.

C. Cæcilius és L. Pomponius consulok alatt junius kalendája előtti hetedik napon* tartotta Germanicus Cæsar diadalmenetét a cheruskok, chattok, angrivárok s más néptörzsek fölött, melyek az Elbéig laknak. Láthatók valának a fölvonulásban a hadi zsákmányok és foglyok, meg a hegyek, folyók, csaták képei; és mivel Tiberius nem engedte befejezni a háborút, befejezettnek tekintették azt. Gyönyörködtette a nézők szemét az ő férfias szép alakja és az öt gyermekével megrakott szekér.[15]) De titkos aggodalom is fogta el a szíveket annál a gondolatnál, hogy atyjának Drususnak nem hozott szerencsét a közemberek rokonszenve és hogy nagybátyját Marcellust a nép rajongó lelkesedése közt ifjú korában ragadta el a halál. Rövid élet és balsors sújtja a római nép szeretettjeit.[16])

42. Tiberius egyébiránt a köznép közt fejenkint háromszáz sesterciust osztott ki Germanicus nevében, s magát jelölte a consulságban hivataltársául. De azért nem győzött meg senkit hajlandóságának őszintevoltáról; s elhatározván a fiatal férfit megtiszteltetés színe alatt eltávolítni, okot keresett erre, vagy megragadta a kínálkozó alkalmat. Archelaus király már ötven év óta uralkodott Cappadocia fölött, de Tiberius haragudott rá, mivel Rhodus szigetén való tartózkodása idejében nem tisztelgett nála. Pedig Archelaus nem is kevélységből mulasztotta azt el, hanem Augustus belső embereinek figyelmeztetésére, mivel akkor Cajus Cæsar** állván a császár kegyeiben s tőle a kelet ügyeinek rendezésére küldetvén ki: a Tiberius-

---

* Május 26-án.

** Agrippa és Julia fia, Augustus fogadott fia, meghalt Kr. u. 4.

szal való barátkozás aggodalmasnak látszott. Mikor aztán a Cæsarok ivadékának pusztulása után a főhatalmat elnyeré, magához csalta Archelaust anyja levelével, melyben nem titkolván fiának nehezteléset, kegyelmet igért, ha bocsánatot kérni jön. Az nem gondolván cselre, vagy ha talán gondolt is, az erőszaktól való féltében a fővárosba siet. Itt a császár barátságtalanul fogadta s vád alá helyezte a tanács előtt; ő pedig nem a ráfogott bűnök terhe alatt, hanem a lelki bánat és a vénség miatti kimerültségben s mert mint király még az egyenlő bánásmódot is szokatlannak tartá, nem hogy a megalázást elviselhette volna: önkezétől vagy természetes halállal múlt ki. Országa tartománynyá alakíttatott át, és a császár azzal a kijelentéssel, hogy a volt király jövedelmeiből az egyszázalékos adó terhén könnyíteni lehet, jövendőben félszázalékra szállította le ezt az adót. Ugyanekkor tájban Antiochus, Commagene ország és Philopator Cilicia királyának elhaltával zavarogni kezdtek népeik, többen a római, mások királyi uralom alá vágyván jutni. Syria és Judæa tartományok pedig, kimerűlve a közterhek alatt, adójok leszállítását kérték.

43. Ezeket (és a miket Armeniáról föntebb említettem,*) szóba hozta Tiberius a tanács előtt: hogy a keleti mozgalmat csak Germanicus bölcsesége tudja lecsillapítni, mert ő maga már hajlott életkorban van, Drusus pedig még kissé fiatal. Igy a tanácsurak határozatával Germanicusra bízatott a tengeren túl fekvő tartományok kormányzata, és bárhol jár, nagyobb hatalommal ruháztatott föl, mint azok, a kik sors útján, vagy a császár küldéséből nyerik megbízatásukat. De Tiberius visszahívta Syriából Creticus Silanust, ki Germanicussal sógorságban állott, mivel Silanus leánya legidősb fiának Nerónak vala eljegyezve, és Cn. Pisót nevezte ki oda, egy erőszakos jellemű, engedelmeskedni nem tudó embert, ki természetes vadságát atyjától Pisiótól örökölte. Atyja ugyanis a polgárháború alatt az Afrikában újra fegyverre kelt pártot tüzes buzgalommal segítette Cæsar ellen, majd Brutust és Cassiust követte, mikor pedig visszatérnie szabad volt, tartózkodott a tisztségekre való pályázattól mindaddig, míg az Augustustól fölajánlott consulság elfogadására rábírták. De atyai örökűl kapott önteltségén kívül nejének Plancinának főrendű származása és gazdagsága is fokozta elbizakodását; magát Tiberiust alig ismerte el maga fölött állónak, annak fiait pedig épen lenézte. A felől sem volt kétségben, hogy őt Germanicus

* Ezen könyv 3. fej.

fellengző vágyainak korlátozása végett állították Syria élére. Sokan hitték is, hogy ez irányban Tiberius útasítást adott neki. Az is bizonyos, hogy az özvegy császárné* bíztatta Plancinát Agrippinának asszonyos versengéssel való bosszantására. Mert az udvar hallgatag pártfoglalással meg volt oszolva Drusus és Germanicus között. Tiberius, mint saját vérét, Drusust kegyelte; míg Germanicus iránt a többiek szívében csak növelte a vonzalmat a nagybátyának idegenkedése, annyival inkább, mert a herczeg anyai ágról való származásának tényénél fogva előnyben volt, nagyatyjának nevezvén M. Antoniust, nagybátyjának Augustust; ellenben Drususnak ősatyja, a lovag Pomponius Atticus, nem igen vált díszére a Claudius-ősök képcsarnokának. Azután meg Germanicus hitvese Agrippina gyermekeinek számával és a maga népszerűségével túlragyogta Drususnak feleségét Liviát. Maguk a testvérek** azonban szép egyetértésben éltek, a hozzájok tartozók versengéseitől érintetlenül.

44 Nem sokkal ezután Drusus is Illyriába küldetett, hogy szokjék a katonaélethez, és a hadsereg hajlandóságát szerezze meg. Tiberius is úgy vélte, hogy a fővárosi feslett élet kicsapongásai közül jobb lesz a fiatal embernek a táborba menekülni, s magára nézve is biztosabb, ha mind a két fia legióknak parancsol. De színleg a svéveket[17]) hozta föl okul, mint a kik a cheruskok ellen segélyt kértek. Mert a rómaiak távozása után s a külveszély megszűntével, ez a nép szokása szerint, s most a dicsőségért való versengéstől is, egymás ellen fordítá fegyverét. A néptörzsek ereje és a vezérek vitézsége egyenlő vala, de Maroboduus királyi címe gyűlöletes volt honosai előtt, ellenben Arminiust, mint a szabadság bajnokát, közszeretet övezte.

45. Igy történt, hogy nemcsak a cheruskok s azok szövetségesei, Arminiusnak régi hadi népe, hanem Maroboduus országából is svév törzsek, a semnonok és longobardok[18]) hozzá pártoltak át. Ezekkel szaporodva ő lett volna az erősebb, ha viszont Inguiomerus, hűbéreseinek csapatával Maroboduushoz nem szökik át, semmi más ok miatt, csupán mert az öreg nagybátya nem tartá magához méltónak fiatal unokaöcscse parancsainak engedelmeskedni. Fölállanak a csatasorok, mind a két részről egyenlő reményével a győzelemnek, de nem mint a germánok régen szokták, rendetlenül futkározva, vagy szétszórt falkákban, mert az ellenünk folytatott hosszú harczok-

* Augusta Livia.

** T. i. unokatestvérek.

ban megszokták a hadi jelvényeket követni, tartalékot fölállítni és parancsnokaik szavára figyelni. Arminius most lóháton mindent megszemlélt, s a hová ment, mindenütt hivatkozott a visszaszerzett szabadságra, a levágott legiókra, a rómaiak kezéből elragadott zsákmányokra és fegyverekre, melyek még sokaknál megvannak. Ellenben „Maroboduust szökevénynek nevezte, a ki a harczot kerülve, a hercyni erdőség* rejtekeiben keresett menedéket. Majd ajándékokkal és követségküldésekkel szövetséget kunyorált Rómától s azért mint hazája árulóját, a császár poroszlóját, époly ellenséges indulattal kell őt üldözni, a milyennel Varus Quintiliust lekaszabolták. Csak gondoljanak annyi ütközeteikre, melyeknek kimenetelével s végűl a rómaiak kiverésével eléggé be van bizonyítva, hogy kinek javára dőlt el a háború".

46. Maroboduus sem tartózkodott a maga dícséretétől és az ellenség szidalmazásától; s egyszersmind Inguiomerust kezénél fogván, esküdözött, hogy „annak személyében volt összpontosulva a cheruskok minden dicsősége s annak tanácsa szerint történt mindaz, a mi sikerűlt. Az eszelős és tudatlan Arminius magának tulajdonítja a más dicsőségét, azért hogy három kószáló legiót és egy cselt nem sejtő vezért csalárdul tőrbe ejtett, nagy kárára Germaniának s neki magának gyalázatára, mivel hitvese és fia még most is rabságban sanyarog. Ő ellenben Tiberius alatt tizenkét legiótól megtámadtatva, sértetlenűl őrizte meg a germánok dicsőségét; majd méltányos föltételek alatt megegyezés jött létre és ő ezt nem bánja, mivel rajtok áll megújítni a háborút a rómaiak ellen, vagy inkább akarni a békét vér nélkül". A beszédek által föltüzelt seregeket külön okok is ösztönözték, mivel a cheruskok és longobardok régi hírnevökért és újonnan kivívott szabadságukért, a másik oldalon pedig az idegen uralom megerősítése érdekében küzdöttek. Soha csata nagyobb erőkifejtéssel és eldöntetlenebb eredménynyel nem vívatott, mert mind a két részről vereséget szenvedett a jobb szárny. Kilátásban is volt egy újabb ütközet, ha Maroboduus a halmokra föl nem vezeti hadait. Ez mutatta, hogy meg van ijedve, s szökések által is lassankint meggyöngűlvén, a markomannok földjére vonult vissza és segélyt kérő követeket küldött Tiberiushoz. Azt kapta válaszul, hogy jogtalanul folyamodik római fegyverekhez a cherus-

* *Hercynia* névvel egy nagy erdőség jelöltetik Németországban, melynek helye azonban bizonytalan. Cæsar szerint a Duna balpartján terűl el egész a mai Magyarországig.

kok ellen, midőn az ugyanazon ellenség ellen harczoló rómaiakat ő sem segítette semmivel. Mint azonban mondók, a béke helyreállítása végett elküldetett Drusus.

47. Ugyanez évben* történt, hogy Ázsiának tizenkét városa egy éjjeli földrengés következtében összeomlott, a mely csapás minél váratlanabb, annál súlyosabb volt. És a lakosságnak ily esetben kínálkozó mentő eszköze, a szabadba való menekülés, sem volt segítségökre, mert ott a meghasadozott föld nyelte el őket. Mondják, hogy roppant hegyek sűlyedtek el, magasba emelkedett a mi sík volt, lángok villantak ki a romok között. A Sardes lakosait ért legborzasztóbb romlás főleg feléjök irányítá a könyörület munkáját: a császár tízmillió sesterciust ígért nekik s elengedte öt évre mindazt, a mit az államkincstár és a kamara részére kellett volna fizetniök. A Sipylus-hegy mellett fekvő Magnesia lakosainak kárát ítélték másodsorban a legnagyobbnak és segélyezésöket legsürgősebbnek. Temnos, Philadelphia, Aegaea, Apollonis, Mostene lakói és a kiket hyrcaniai macedonoknak hívnak, továbbá Hierocaesaria, Myrina, Cyme és Tmolus fölmentettek ugyanannyi időre az adózás alól, és a tanács küldöttet választott, ki a helyszínén vizsgálja meg az állapotokat és intézkedjék a bajok orvoslásáról. M. Aletius volt-praetort választották meg e küldetésre, azért, hogy Ázsiát consulviselt férfiú kormányozván: az egyenrangúak közt versengés és ebből hátramaradás ne támadjon.

48. Az állam részéről gyakorolt nagylelkűség hatását fokozta a császár azzal a nem kevésbbé hálásan fogadott bőkezűségével, hogy egy végrendelet nélkül elhalt gazdag nőnek, Aemilia Musának a kincstárra szállandó vagyonát Aemilius Lepidus részére, kinek valószinűleg családjához tartozott az elhunyt, továbbá Patuleusnak, egy gazdag római lovagnak hagyatékát, ámbár ő maga is társörökösül vala megnevezve, M. Servilius részére rendelte kiadatni, a kiről különben is tudva volt, hogy egy előbbi, gyanú alá nem eső végrendeletben jelöltetett örökösnek. Mind a kettőre nézve azt adta okúl a császár, hogy régi nemességöket föl kell pénzzel segíteni. Általában ő maga senki után sem fogadott el örökséget, ha csak baráti viszonynál fogva nem jutott rá; a vele ismeretségben nem álló embereket és a kik mások bosszantása végett tették a fejedelmet örökösükké, távol tartotta magától. Ha azonban a becsületes emberek tisztességes szegénységét enyhítette: másrészről a pazarló-

* Kr. u. 18.

kat és saját vétkök miatt tönkrejutottakat, mint Vibidius Varrót, Marius Nepost, Appius Appianust, Cornelius Sullát, Q. Vitelliust kiútasította a tanácsból, vagy engedte, hogy önként kilépjenek.

49. Ugyanez időben némely isteneknek a régiségtől vagy tűztől megrongált templomát, melyeket Augustus kezdett újraépíttetni, fölszentelte; ilyenek valának a Liberé, Liberáé és Ceresé a nagy circus mellett, melyet A. Postumius dictator fogadalomból emelt; ugyanazon helyen fölavatá a Lucius és Marcus Publicius aedilisek által Florának alapított szentélyt is, meg Janus templomát, melyet a zöldségpiacz mellett az a C. Duilius épített, a ki a római államnak először szerzett sikert a tengeren, és a punokon vívott győzelmeért hajósdiadalra érdemesíté magát. A Remény szentélye, melyet ugyanazon háborúban A. Atilius fogadalmi ajándék gyanánt alapított, Germanicustól avattatik föl.

50. E közben éreztetni kezdte hatását a felségtörvény.[19]) Appuleia Varillát is, Augustus nővérének unokáját, mivel gyalázó szavakkal gúnyolta a dicsőült Augustust meg Tiberiust és ennek anyját, és a császár rokona létére házasságtörésben tette magát bűnössé, felségsértésért idézte törvény elé egy árúlkodó. A házasságtörés iránt elégnek látszott a Julius-féle törvény[20]) rendelkezése; a felségsértés bűntettére nézve különböztetést kívánt tenni a császár, úgy, hogy csak akkor ítéljék el, ha talán Augustusról tett tiszteletlen nyilatkozatot; a mit pedig ő ellenében vétett, nem kívánja vizsgálat tárgyává tenni. A consul kérdésére, hogyan vélekedik az anyja ellen mondottak megítéléséről, nem felelt. Azután a legközelebbi tanácsülésen annak nevében is kérte, hogy a személyére vonatkozó bármiféle szavak senki ellen ne szolgáljanak vád tárgyául. Appuleiát fölmentette a felségsértés alól, a házasságtörésért pedig súlyosabb büntetés kiszabását nem tartván helyesnek, azt javasolta, hogy rokonai az ősök példája szerint távolítsák el a fővárosból a kétszázadik mérföldmutató kövön túlra. A vele házasságtörést elkövetett Manliust Italia és Afrika területéről kiútasították.

51. Az elhalálozott Vipsanius Gallus praetor helyének betöltése felől viszály támadt. Germanicus és Drusus (mert még Rómában voltak) Haterius Agrippát, Germanicus rokonát pártolták. Többen pedig a mellett kardoskodtak, hogy a jelölteknél, mint a törvény rendeli, legyenek tekintettel a gyermekek számára. Tiberius örült, hogy fiai és a törvény közt a tanácsnak kell döntenie. A törvény csakugyan vesztes lett, de nem hamarosan és csak kevés szavazattal, a mint hogy törvények buktak akkor is, mikor még érvényben voltak.

52. Ugyanez évben háború kezdődött Afrikában Tacfarinas vezérlete alatt. Ez a numida nemzetbeli ember a római segédhadakban szolgált, majd megszökvén, előbb csatangoló és haramia élethez szokott elemeket gyűjtött maga köré zsákmányolás és ragadozás végett; majd katonai módon zászlóaljak és csapatok szerint szervezte őket s végűl már nem egy rendetlen bandának, hanem a musulamiaknak* lett vezetője. Ez az erős néptörzs, mely az afrikai nagy sivatag közelében még a városi életet nem ismerve tanyázott, fegyverre kelt és a szomszédos maurokat is magával ragadta a háborúba. Ezeknek is volt vezérök: Mizippa. Megosztották a sereget olyképen, hogy Tacfarinas a válogatott, római módra fegyverzett legénységet tartsa a táborban s szoktassa fegyelemre és a parancsszavakra, Mizippa pedig a könnyű fegyverzetű tömeggel körös-körűl gyújtogasson, öldököljön s réműletet terjeszszen. Ugyanerre birták a cinithiusokat is, egy nem jelentéktelen néptörzset, midőn Furius Camillus, Afrika proconsula, egy legiót és a mennyi a szövetségesek közűl zászló alatt vala, egybe gyüjtvén, az ellenségre vezeti. Kicsiny haderő a numidák és maurok sokaságához hasonlítva; de arra vigyáztak főképen, hogy gyáván ki ne kerűljék a csatát, és a győzelem reménye ösztönözte őket, hogy győzzenek. Tehát a legio középen, a könnyű csapatok és két lovas század a szárnyakon állíttattak föl. Tacfarinas sem vonakodott a harctól. A numidák szétszórattak és sok évek multán új hadi dicsőség övezte a Furius nevet; mert a város megmentője és fia Camillus után** más családok dicsekedtek a hadvezéri hírnévvel, és a kiről itt szólunk, szintén nem volt eddigelé hadviselésben kifejtett tehetségéről ismeretes. Annál nagyobb készséggel magasztalta tettét Tiberius a tanácsban s a tanácsurak megszavazták a diadalmi jelvényeket, a mi Camillusra nézve igénytelen egyénisége folytán nem járt rossz következményekkel.

Kr. u. 18.

53. A következő évben Tiberius harmadszor, Germanicus másodszor viselte a consulságot. De Germanicus e tisztséget az achajai városban Nicopolisban foglalta el, hová Illyria partvidékén keresztűl érkezett, meglátogatván az akkor Dalmatiában tartózkodó testvérét Drusust, majd az adriai és jóni tengeren viharos hajózással evezett

* A *musulamiak* egy numida törzs volt, Mauretania határán.

** Camillus a galloktól foglalta vissza Rómát 390-ben Kr. e., unokája pedig a latinokon diadalmaskodott.

át. Nehány napot kellett tehát hajóinak kijavításával eltöltenie. Egyúttal fölkereste az actiumi diadalról híres öblöt, az Augustustól szentelt diadalemlékeket s Antonius táborát, az őseire való visszaemlékezés gondolataival. Mert, mint már említém, Augustus nagybátyja, Antonius pedig nagyatyja volt neki; bánat, öröm egyenlő nagy képben tárult ott szeme elé. Innen Athénbe ment s az ősrégi szövetséges várossal való barátságos viszony kedveért csak egy lictorral kisértette magát. A görögök válogatott kitüntetésekkel fogadták; őseiknek régi tetteit és mondásait emlegetvén előtte, hogy bókolásuk annyival nagyobb becscsel birjon.

54. Innen Eubœa érintésével Lesbos szigetére hajózott át, a hol Agrippina legifjabb gyermekét, Juliát szülte. Azután Ázsia szélső vidékeit, Perinthust és Bysantiumot, Thracia városait, majd a Propontis és a Fekete-tenger szorosait* látogatja meg, ismerni kivánván ez ódon és nagyhirű helyeket. Egyúttal segített a belső viszályok és a tisztviselők rossz bánása miatt kimerült tartományok bajain is. Visszatérőben Samotrace szent helyeit is meg akarta látogatni, de a szemközt fuvó északi szél elterelte; tehát Iliumot kereste föl s megtekinté a sors változandósága és a mi eredetünk emlékeinél fogva oly tiszteletreméltó helyeket. Majd Ázsia mellett elhajózván, Colophonnál szállott partra, hogy a clarusi Apolló jóslatát vegye. Ott nem asszony, mint Delphiben, hanem bizonyos családokból, többnyire Miletusból meghívott pap hallgatja meg a tanácskérők számát és nevét, azután leszállván a barlangba, iszik a bűvös forrás vizéből s bár az irodalommal és költészettel rendszerint nem ismerős: kötött versekben adja meg feleletét azokra, a miket az emberek tudakoltak. Mondják, hogy homályos értelmű szavakban Germanicusnak korai halált jósolt.

55. Cn. Piso pedig, hogy mihamarabb föladata teljesítéséhez lásson: az átheni polgárságot zajos föllépésével megijeszti és haragos szavakkal korholja, oldalvágást intézvén Germanicus ellen is, a miért a római név méltósága ellenére, nem is az annyi csapás alatt már rég kipusztult átheni népet, hanem ezt a minden nemzetből összegyűlt söpredéket, tisztelte meg túlságos leereszkedésével. Mert hiszen ezek Mithridatesnek Sulla ellen, Antoniusnak a dicsőült Augustus ellen valának szövetségesei. Régi történeteiket is szemökre hányta: szerencsétlen kisérletöket a macedónok ellen, erőszakoskodásukat saját honfitársaikkal szemben.

* A Dardanellákat és a Bosporust.

Bosszankodott a városra saját sértődése miatt is, hogy valami Theophilus nevű embernek, kit az areopág hamisítás miatt elítélt, az ő kérelmére nem kegyelmeztek meg. Onnan gyors hajózással a Cyclad-szigetek mellett a legrövidebb tengeri úttal Rhodus szigetén utóléri Germanicust, a ki nem tudta, hogy Piso ellenséges indulattal viseltetik ő iránta, sőt oly nemesen bánt vele, hogy midőn azt a kitört vihar sziklák közé sodorta, és ellenségének vesztét a véletlennek lehetett volna tulajdonítni: hadi hajókat küldött oda, melyek segélyével Piso kiszabadult a veszedelemből. De azért ez sem engesztelte meg, és alig egy napi időzést engedvén magának, ott hagyta és megelőzte Germanicust. Miután Syriába és a legiókhoz érkezett, pénzadományokkal, kedveskedéssel s azzal, hogy a legcsekélyebb közkatonáknak fogta pártját, a régi centuriókat s a szigorú tribunokat pedig elmozdítá s helyöket a maga kegyeltjeivel vagy a leghitványabb emberekkel tölté be; a táborban a tétlenséget, a városokban a rakonczátlanságot elnézte s a vidéken a katonák csatangolását és kicsapongását megengedte: oly nagy fokra emelkedett a romlottság, hogy a közemberek szája a legio atyjának nevezte őt. Plancina sem tartotta magát a női szendeség korlátai közt, hanem megjelent a lovasság gyakorlatain, részt vett a gyalogcsapatok felvonulásában, Agrippina és Germanicus ellen gyalázó szavakkal dobálózott; minélfogva aztán egy némely jó katona is készséggel vállalkozott a rosszat követni, mert az a titkos hír terjedt el köztük, hogy mindez nem történhetik a császár akarata ellen. Tudta ezt Germanicus is, de most előbbvaló gondja volt az őrményekhez sietnie.

56. Megbízhatlan volt ez a nép régi idő óta nem csak fajának jelleménél, hanem országának fekvésénél fogva is, mely a mi tartományaink határain messzire terjedve, mélyen benyulik a médek földéig. Két nagy birodalom közé ékelve, gyakran viszálkodnak, mert a rómaiak ellen gyülölet, a parthusok ellen irígység tüzeli őket. Királyuk ez időben Vonones eltávolítása óta nem volt. De a nemzet bizodalma Zeno, a pontusi királynak Polemónak fia felé hajolt, mivel gyermekkora óta az őrmények szokásait és öltözetét kedvelvén, vadászaton, lakomán és a mi más kedves a barbárok előtt, egyaránt megnyerte magának a főemberek és a köznép kegyét. Germanicus tehát Artaxata városában az előkelők helyeslése és az oda csődült sokaság közt az ő fejére tette a királyi jelvényt. Mindnyájan tisztelgéssel üdvözölték, mint Artaxias királyt, mert ezt a nevet adták neki fővárosukról. Cappadocia pedig tartománynyá

alakíttatott s Qu. Veraniust* kapta alkormányzóul; a királyi adók közűl is nehány leszállíttatott, hogy a római uralom annál enyhébb színben tűnjék föl. Commagene ekkor helyeztetvén először prætori hatalom alá, élére Qu. Servæus állíttatik.

57. Habár a szövetségesek viszonyai így szerencsésen rendbe jöttek, Piso elbizakodottsága miatt még sem örvendhetett Germanicus a maga vívmányainak, mert midőn parancsot adott neki, hogy a legiók egy részét maga vagy fia vezesse Armeniába, az megtagadta mind a kettőt. Cyrrusban, a tizedik legio téli szállásán, találkoztak végre, erőltetett arczkifejezéssel, Piso hogy félelmet ne áruljon el, Germanicus, hogy fenyegetőnek ne lássék, mert, mint már mondám, nemes szivű ember volt. De Germanicus barátai nagyítván a sérelmet, ravasz módon túlozták a valóságot s koholmányokkal toldották meg, Pisót és Plancinát, meg ezek fiait különféleképen gyanúsítván. Végűl nehány bizalmas emberének jelenlétében oly szavakban tört ki ellene a császári herczeg, a milyeneket a harag és az elfojtott keserűség szokott szülni, mire Piso daczos kérleléssel valaszolt, s nyilt gyűlölettel váltak meg egymástól. Most már Piso csak ritkán jelent meg a herczeg ítélőszékén, s ha olykor ott volt, rossz kedvét és ellenmondó szeszélyét nyiltan kimutatta. Szót is adott ennek a nabataeusok** királyánál rendezett lakomán, midőn sulyos arany koszorúkat nyujtottak Germanicusnak és Agrippinának, ellenben Piso és a többiek csak könnyebbeket kaptak, kifakadva mondá, hogy nem a parthus király, hanem a római császár fiának tiszteletére rendezték ezt a lakomát, s ezzel eldobta a koszorút magától, és még sok szót ejtett a pazarlásról, s mindezt tűrte Germanicus, habár keservesen.

58. Eközben Artabanus parthus királytól követek érkeztek, kiket azért küldött, hogy a rómaiakkal önálló baráti és szövetséges viszonyt emlékezetbe hozzák, kifejezzék óhajtását a szövetség megújítására, és hogy Germanicus iránt tiszteletét kivánván tanúsítni, az Eufrates partjára jön. Kéri addig is, hogy Vonones ne tartassék Syriában, nehogy a népek előkelőit a közelből való hírküldésekkel viszálkodásra izgassa. Germanicus erre a rómaiak és parthusok szövetségéről teljes méltánylással, a király jövetele és tisztelgése dolgában pedig illendő és szerény módon válaszolt. Vonones Pompejopolisba, egy ciliciai tengerparti városba lett belebbezve, ezt

---

* *Veranius* mint legatus hal meg Kr. u. 58. Britanniában. *Vita Agr.* 14. fej.

** *Nabataeusok* népe, Arabia északi vidékén.

nem csak Artabanus kérésére tette így, hanem Piso bosszantására is, mint a kinek kegyében állott Vonones a sok szivesség s ajándék fejében, melylyel Plancinát lekenyerezte volt.

Kr. u. 19.

59. M. Silanus és L. Norbanus consulsága alatt Germanicus Egyptomba útazott, hogy annak régiségeit megismerje. De szinleg a tartomány igazgatásának ügyét hozta föl okul, s a magtárak megnyitásával le is szállította a gabona árát és sok egyebet tett a köznép érdekében.* Katonai őrizet nélkül járt-kelt ott, meztelen lábbal,** görög viseletben, utánozván P. Scipiót, kiről olvassuk, hogy ugyanazt tette Siciliában, mikor még a pun háború teljes lángban lobogott.[21]) E viselkedését és ruházatát Tiberius enyhe szavakban rótta meg, de erősen rosszalta azt, hogy Augustus rendelkezésével ellentétben, a fejedelem tudta nélkül ment Alexandriába. Mert Augustus uralkodásának egyéb titkos irányelvei közé tartozott az is, hogy megtiltván a római senatoroknak és elsőrendű lovagoknak az ő engedélye nélkül Egyptomba lépniök, mintegy magánál tartogatta annak kulcsát, attól való féltében, hogy ha valaki bármily csekély őrséggel akármily nagy sereg ellenében megszállja e tartománynak szárazföldi és tengeri kapuját: képes lesz Itáliát kiéheztetni.[22])

60. Germanicus azonban, nem tudván még, hogy útazása visszatetszést szült, Canopus városából kiindulva fölhajózott a Niluson. Spártaiak alapították azt a várost az ott eltemetett Canopus hajóskapitány emlékére, midőn Menelaus Görögországba visszatérőben vihar által a tulsó tengerre és Libya földjére hányatott. Azután meglátogatta a folyamnak legközelebb fekvő torkolatát, mely Herculesnek van szentelve, kiről a benszülöttek állítják, hogy közűlök származott és a legrégibb volt mindazok közt, a kiket később, mivel hasonló erénynyel tüntették ki magukat, az ő nevével szoktak fölruházni. Majd fölkereste az ősi Thebæ nagyszerű maradványait. Megvoltak még a roppant építményeken az egyptomi fölirások, az egykori hatalom tanúságai. Egy koros pap fölhívatván, hogy a hazai nyelven irottakat magyarázná meg, leolvasta, hogy itt hajdan hétszáz ezer fegyverfogható korban álló férfi lakott, és ezzel a sereggel Rhamses király Libyát, Aethiopiát, Mediát, Persiát, Bactriát és Scythiát meghódítá és mindazon földek fölött, melyeket a syrok és őrmények meg a határos kappadókok laknak, egyik

* Egyptomban akkor épen éhinség dühöngött.

** T. i. talpczipőben, mely a lábfejet nem takarta.

felől a bithyniai, másik felől a lyciai tengerig, uralkodott. Olvasta a népekre kivetett adókat is, az ezüst és arany mennyiségét, a fegyverek és lovak számát, meg a templomoknak ajándékozott elefántcsontot és illatszereket, valamint a gabonából és más szükségleti czikkekből való szolgáltatásokat, melyeket mindenik nép teljesíteni tartozott, a mi mind összevéve nem kisebb összeget tesz, mint a mennyit most a parthusok ereje vagy Róma hatalma ró ki a népekre.

61. Más csudaművek is megragadták Germanicus figyelmét: főleg Memnon sziklából kifaragott szobra, mely ha a fölkelő nap súgárai érintik, hangot ad; a környéket ellepő, alig járható futóhomok közt emelkedő hegynagyságú pyramisok, melyeket vetélkedő költekezéssel építettek a királyok, és egy a földbe ásott tó, a Nilus túláradt vizének befogadására; majd másutt a folyam nagy mélységű szorulatai, melyeknek fenekét a kutató semmi mérőkészülékkel nem birja elérni. Tovább Elephantine és Syene szigetekhez érkezett, mind a kettő hajdan a római birodalom határa, mely most * a Vörös tengerig terjed.[23])

62. Míg ezt a nyarat Germanicus több tartományban való útazgatással tölti vala, Drusus nem csekély dicsőséget aratott azzal, hogy a germanokat belső viszálkodásra csábítá, és Maroboduusnak meggyöngítése után végső veszedelmökre tört. A gotónak közt élt egy Catualda nevű fiatal nemes, ki egykor Maroboduus erőszakoskodása elől menekült ide, és most, mikor annak dolgai rosszúl állottak, bosszúra gondolt. Erős sereggel beüt a marcomannok földére s megvesztegetéssel szövetkezésre birván a főbb embereket, benyomúl a királyi várba s az e mellett fekvő kastélyba. Ott találta a svéveknek régi idők óta gyűjtött zsákmányát, s voltak a mi tartományainkból is markotányosok és űzérek, a kiket a kereskedés szabadsága, meg a pénzszerzés vágya s végűl a hazáról való megfeledkezés is saját lakóhelyökről az ellenséges terűletre vitt.

63. Maroboduus mindenkitől elhagyatva, egyedűl csak a császár irgalmában talált menedéket. Átkelvén a Dunán ott, hol ez a mi nori tartományunkat határolja, levelet küldött Tiberiusnak, nem úgy mint földönfutó és segélyt kérő, hanem egykori magas állásának említésével, „mert mikor hajdan sok nép hívta fényes királyságra, ő a rómaiak barátságát eléje tette annak.“ A császár azt válaszolta, hogy biztos és tisztességes lakást enged neki Itáliá-

* Trajanus alatt.

ban, mig maradni akar; ha pedig körülményei más fognak tanácsolni, ugyanazon szabadsággal mehet ismét, a melylyel jött. Egyébiránt pedig a tanács előtt úgy nyilatkozott, hogy se Fülöp az áthenieknek, se Pyrrhus vagy Antiochus a római népnek nem volt olyan félelmes ellensége. Megvan még beszéde, melyben annak a férfiúnak nagyságát, az alája vetett néptörzseknek szörnyű erejét, egy ily ellenség Itáliához való közelségének veszedelmét, és a megdöntésére ő tőle alkalmazott eszközöket nyilvánosságra hozta. Maroboduusnak aztán Ravennát jelölték lakhelyűl, mintegy mutatva a svéveknek, hogy ha rendetlenkednek, vissza fogják vinni országába. De nem távozott el Itáliából tizennyolcz évig, és az élethez való tulságos ragaszkodása miatt nagyon megcsökkent hírnévvel vénűlt meg. Catualda sorsa is ilyen vala, s menekűlése is hasonló. Nem sokkal azután a hermundurok segélyével s Vibilius vezérlete alatt elűzetvén, nálunk talált védelmet s a narbói Galliában fekvő Forum Julii* gyarmatvárosba küldetik. Hogy a mindkettőnek kiséretében levő barbárok a tartományok nyúgalmát odatelepedésökkel föl ne zavarják, túl a Dunán a Marus és Cusus folyók** közt helyezik őket el, királyukúl adván a quad nemzetségbeli Vanniust.

64. Mivel megérkezett a híre annak is, hogy Germanicus az őrményeknek Artaxiast adta királyul: a tanács elhatározta, hogy Germanicus és Drusus együttes diadalmenetben lépjenek Rómába. Diadalívek is emeltettek a bosszuló Mars temploma oldalán a császári herczegek képével. Tiberius jobban örűlt, ha a békét bölcs rendszabályokkal megszilárdíthatta, mint ha háborút csatatéren fejezett volna be. Ezért Rhescuporis trák király ellen is cselhez folyamodik. Rhoematacles volt azon egész nemzetnek ura, kinek elhunytával Augustus Thracia egy részét testvérének Rhescuporisnak, másikát fiának Cotysnak engedte át. Ez osztozásban a szántóföldek, városok s mindaz, a mi Görögországgal határos vala, Cotysnak, a műveletlen, vad és az ellenség torkában fekvő vidék pedig Rhescuporisnak jutott. A két király jelleme, amazé szelid és megnyerő, emezé zord, szenvedélyes és összeférhetetlen. Eleinte azonban szinlelt egyetértésben éltek; de majd Rhescuporis átlépte a határokat, magához ragadta a Cotysnak adottakat s annak ellenállásával szemben erőszakot szegezett, még csak habozva Augustus alatt, kinek, mint a két királyság alapítójának, bosszújától félt, ha ren-

* A mai Fréjus déli Franciaországban a tengerparton.

** A Morva és Vág folyók; mások szerint a Cusus a felső-ausztriai Gusen volna.

delkezéseit megtörné. De mikor a trónváltozást meghallotta, azonnal rablóbandákat küldött öcscse országára, földulatta az erődített helyeket, a mi okul szolgált a háborúskodásra.

65. Semmi sem okozott Tiberiusnak nagyobb aggodalmat, mint hogy ha a nyúgalom megzavartaték. Tehát egy centuriót szemel ki, a kitől megizeni a királyoknak, hogy fegyveres döntésre ne bocsássák a dolgot. Cotys azonnal el is bocsátja összegyüjtött csapatait; Rhescuporis színlett engedelmességgel kéri, hogy egy bizonyos helyen találkozzanak; a vitás kérdések kölcsönös megbeszéléssel tisztázhatók lesznek. Csakhamar meg is állapodtak az idő, hely és föltételekre nézve, a mennyiben mind a ketten, az egyik engedékenységből, a másik ravaszságból, mindent helyeseltek és elfogadtak. Rhescuporis — mint mondá, a szerződés szentesítésének örömére — lakomát is adott, s miután a mulatság késő éjig tartott, lánczra vereti a sok evés és borivás miatt kábult Cotyst, bár az, mikor a cselnek tudatára jött, a királyi méltóság szentségére, közös családi isteneikre és a vendégjogra hivatkozva kérte. Azután az egész Thraciát hatalmába ejtvén, azt irta Tiberiushoz, hogy őt tőrbe akarták ejteni, s csak megelőzte a cselszövőt. Egyszersmind a bastarnok* és scythák ellen viselendő háború ürügye alatt újabb gyalog és lovas csapatokkal szaporította haderejét. Azt az enyhe választ kapta, hogy ha csalárdság nélkül járt el, bízhat ártatlanságában; különben pedig sem ő, sem a tanács nem határozhat a jog és jogtalanság kérdésében, míg az ügyet meg nem vizsgálják. Minélfogva adja ki Cotyst, ő maga pedig jöjjön Rómába s bizonyítsa rá a vádat.

66. Ezt a levelet Moesia proprætora, Latinus Pandusa, elküldte Thraciába, katonákkal együtt, a kiknek kezébe Cotyst át kellett volna adni. Rhescuporis félelem és bosszú közt ingadozva, jobbnak látta egy végrehajtott, mint csak megkezdett bűntettért viselni a felelősséget; megöleti tehát Cotyst s azt hazudja, hogy az öngyilkossá lett. De azért a császár még sem változtatta meg egyszer jónak talált eljárását, hanem Pandusa elhunyta után, kit Rhescuporis ellenséges indulattal vádolt, Pomponius Flaccust, egy régi katonát, állítá Moesia élére, főleg azért, mert ez a királylyal szoros baráti viszonyban állott s annál alkalmasabb volt azt tőrbe csalni.

67. Flaccus átmenvén Thraciába, a különben habozó s bűnét ismerő embert nagy igéretekkel rábirta, hogy a római őrhelyek

* A bastárnok népe Livius szerint a Kárpátoktól északra lakott.

területére jöjjön. Itt királyi tisztelet színe alatt erős csapat vette körül, s tribunok és centuriók figyelmeztetéssel, biztatással s a mint messzebbre haladtak, nyilt letartóztatással is a fővárosba vitték a kényszerűségnek most már belátására jutott királyt. A tanács Cotys nejének vádjára azt az ítéletet mondja rá, hogy országától távol kell élnie. Thracia Rhescuporis fia közt, a kiről tudták, hogy atyja terveit ellenezte, és Cotys fiai közt megosztatik, és mivel ezek még serdületlen korban valának, Trebellianus Rufus praetorságot viselt férfiú bízaték meg az ország ideiglenes kormányzatával azon példára, a mely szerint őseink M. Lepidust küldték Egyiptomba Ptolomaeus fiainak gyámjaképen. Rhescuporis Alexandriába szállíttatván, ott szökés kisérlete miatt vagy koholt vád alapján megöletik.

68. Ugyanez időtájban Vonones, kinek Ciliciába történt beljebbezését említém, megvesztegetvén őreit, az őrményekhez, majd az albánok és heniochokhoz* és a scythák vele rokon királyához igyekezett szökni. Vadászat színe alatt elhagyván a tengermelléket, úttalan erdőkbe veszi magát, majd gyors paripán a Pyramus folyóhoz jut el, melynek hidjait a lakosok a király futásának hirére lerontották, és gázló sem volt, a hol átkelhetett volna. Így a folyó partján Vibius Fronto lovasparancsnok megkötözi, majd Remmius kiszolgált önkéntes [24]) a ki előbb a király őrizetére volt rendelve, haragjában kardjával átszúrja; a mi valószinűvé teszi, hogy Vononesnek azért kellett meghalnia, mert a bűntettről tudomása volt, s féltek, hogy följelenti.

69. Midőn Germanicus Egyiptomból visszatért, minden a katonaságra vagy a városi ügyekre vonatkozó rendelkezéseit eltörűlve vagy ellenkezőkre változtatva találja. E miatt kemény kifakadásokkal illette Pisót, s ez nem kevésbbé keserű szavakat használt a császári herczeggel szemben. Most Piso el akart Syriából menni; de Germanicusnak egészségbeli gyöngélkedését hallván, visszamaradt. Midőn majd fölgyógyultáról értesült, s ennek örömére hálaünnepek tartatának, az áldozati barmokat, készületeket és az ünneplő népet Antiochiában lictorokkal kergetteti szét. Ezután Seleuciába száll le, várván a betegség lefolyását, mely Germanicust újból megtámadta. A betegség kínzó gyötrelmét fokozá az a meggyőződése, hogy Pisotól kapott mérget. Csakugyan találtattak is a ház padlója alatt és falaiban emberi testek sirból kiásott maradványai, varázsigék és

* Az *albanok* a Kaukázustól keletre laktak, a *heniochok* lovas népe amazoktól nyúgatra a Fekete-tengerig.

átkok, Germanicusnak ólomtáblákra vésett neve, félig égett és penészszel födött tagok s egyéb babonaszerek, melyekről azt hiszik, hogy velök az emberi lelket az alvilágnak lehet áldozni. Egyszersmind gyanúsították Piso küldöttjeit, hogy a betegség rosszra fordulását lesik.

70. Mindezt Germanicus nem kevesebb haraggal, mint félelemmel vette tudomással. „Ha már most ostromolják küszöbét, ha ellenségeinek szemeláttára leheli ki lelkét: mi fog azután történni szánalomra méltó nejével, mi kisded gyermekeivel? Nyughatatlankodik Piso, hogy a méreg lassan hat; tehát siet és türelmetlenkedik, hogy egyedül parancsoljon a tartományban és a legiók fölött. De Germanicus nincs még odáig, és a gyilkos nem fogja orvtettének jutalmát élvezni.“ Levelet ír, melyben fölmondja neki a barátságot; némelyek említik, hogy a tartományból való eltávozását is parancsolta. Piso nem is késedelmezvén tovább, tengerre száll; de lassú menetben haladt, hogy közelből térhessen vissza, ha Germanicus halála megnyitja előtte Syriát.

71. Kevés ideig még reménykedett Germanicus; de midőn ereje fogytán halálát közeledni érzé, ilyen szavakkal fordult mellette álló barátaihoz: „Ha a végzet határozatából kellene elköltöznöm, jogos lenne panaszom az istenek ellen is, hogy szülőimtől gyermekeimtől és hazámtól ily korai halállal ragadnak el. De midőn Piso és Plancina bűnös keze szakítja meg éltem fonalát, utólsó kérésemet bízom kebletekre: mondjátok el atyámnak és testvéremnek, hogy mily kajánságtól körűlhálózva végeztem nyomorult halállal boldogtalan életemet. Ha kiket kárba veszett reményeim, ha kiket rokon vér részvétre indítanak, még a kik az élő ellen barátságtalan érzést tápláltak is: könnyezni fognak balsorsa fölött annak, ki egykor virágzó hirben, annyi csatából épen maradva, egy asszony fondorlatának estem áldozatul. Lesz alkalmatok panaszt emelni a tanács előtt, fölhívni a törvény segélyét. Nem az a barátok legfőbb kötelessége, hogy az elhunytat gyáva sopánkodással kisérjék sirjába, hanem akaratáról megemlékezni, meghagyásait végrehajtani. Az idegenek is siratni fogják Germanicust; ti álljatok értem bosszút, ha inkább engem szerettetek, mint magas rangomat. Mutassátok meg a népnek dicsőült Augustus unokalányát, az én hitvesemet, számláljátok elő hat gyermekem nevét. A szánalom a vádlók mellett fog állani; a kik bűnös megbizás koholmányával védik magukat, azoknak az emberek nem hisznek, vagy meg nem bocsátanak.“ Barátai a haldokló kezét fogván, esküdtek, hogy inkább életökről mondanak le, mint bosszújokról.

72. Azután neje felé fordulván, az ő emlékére és közös magzataikra kérte, hogy szilaj indulatát vetkezze le, s alázza meg lelkét a sors csapása alatt, és hogy a fővárosba visszatérve, ne ingerelje nagyravágyásával a hatalmasabbakat. Ezt a többiek előtt mondá, egyebet, valószinűleg a Tiberius részéről fenyegető veszély iránti intelmét, négy szem közt közölte hitvesével. Nem sokkal azután kimult, roppant gyászára a tartománynak és a körüllakó népeknek. Fájlalták halálát a külső nemzetek és királyok, oly barátságos volt a szövetségesekkel, oly szelid az ellenséggel szemben is; látni és hallani őt, egyaránt tiszteletkeltő vala, mivel magas tisztének nagyságát és méltóságát megtudván őrízni, mégis ment maradt a gyűlölet és dölyf indulataitól.

73. Temetése képek [25]) és pompa nélkül, erényeinek magasztalása és emlegetése által lett fényessé. Valának, a kik alakját, korát, halála módját, a helyek közelsége miatt is, a hol elhunyt, a nagy Sándornak sorsával hasonlítgatták össze. Mert mindketten szép külsővel, fényes származással, nem sokkal haladva túl a harminczadik évet, idegen népek között saját embereik ármányának estek áldozatúl. De ő szelíd vala barátai iránt, mértéket tartó az élvekben, egy felesége, tulajdon magzatai voltak és nem kisebb harczos, ha hiányzott is benne a vakmerőség, és ha az annyi diadalával megrendített Germaniát járomba hajtania nem is engedtetett meg neki. Ha ő egyedúr, ha jog és név szerint király lesz vala, annyival könnyebben érte volna el amannak katonai dicsőségét, a mennyivel nagylelkűsége, mérséklete és egyéb jó tulajdonai révén fölötte állott. Testét az elhamvasztás előtt Antiochia piaczán, a temetési szertartásra rendelt helyen, meztelenre vetkőztették, de nem tűnt ki, hogy a mérgezésnek valami nyomát mutatná. Mindenki más meg más véleményben volt, ahhoz képest, a mint Germanicust szánta és Pisóra előlegesen is gyanakodott, vagy pedig vele rokonszenvezett.

74. Tanakodtak az alvezérek és a jelenlevő senatorok, hogy ki álljon most már Syria kormányának élére. A többiekről kevés szó esvén, Vibius Marsus és Cn. Sentius személye körűl folyt sokáig a vita, míg Marsus az idősb és jobban vágyódó Sentiusnak helyet engedett. Ez egy Martina nevű, a tartományban hirhedt méregkeverő nőt, kit Plancina nagyon kedvelt, a fővárosba küldötte Vitelliusnak, Veraniusnak és másoknak kívánságára, a kik a bűntettet és vádat úgy állították föl, mintha már nem is terheltek, hanem tettesek ellen volna az eljárás folyamatban.

75. Agrippina pedig, ámbár a bánattól kimerűlve beteg lett,

egy napig sem akarván bosszúját késleltetni, Germanicus hamvaival és gyermekeivel hajóra száll. Szánakozott rajta mindenki, hogy a főrangú hölgy, kit csak az imént a legszebb házassági viszonyban, tisztelettől és boldogságtól környezve szoktak látni, most a holt maradványokat viszi ölében, a bosszúállás bizonytalanságával, aggódva magáért is, hogy bő magzatáldásával együtt zsákmányúl van oda dobva a sors viszontagságainak. Pisót e közben Cos szigetén éri el Germanicus halálának híre. Mértéktelen örömmel hallotta, áldozati barmokat vág le, templomokat látogat, s nem csak ő maga nem bírt jókedvével, hanem Plancina még szertelenebbűl viselkedett, s elhunyt nővéreért viselt gyászát is ekkor cserélte föl színes öltözettel.

76. Hozzá sereglettek centuriói s biztosíták számára a legiók ragaszkodását; menjen vissza tehát a tartományba, mely tőle jogtalanul vétetett el és most megürűlt. Mikor tűnődött, hogy mi tevő legyen, fia M. Piso azt tanácsolta, hogy „sietni kell a fővárosba, még semmi helyrehozhatatlan nem történt; a puszta gyanútól és üres mende-mondától nem kell megijedni. Germanicussal való torzsalkodása méltó talán a megrovásra, de nem bűntetésre; s a tartománytól lett megfosztásával elégtétel adatott ellenségeinek. Ha pedig visszamegy oda, Sentius ellenáll s kész a polgárháború; a centuriók és katonák nem is fognak megmaradni az ő oldalán, mikor fővezérök emlékezete még annyira erős, s a Cæsarok iránti szeretet bevésve él szívök mélyében".

77. Domitius Celer, meghitt barátainak egyike, ellenben úgy vélte, hogy „föl kell használni a kinálkozó alkalmat; Piso, nem Sentius, neveztetett ki Syria kormányára, neki adattak a hatalmi jelvények és a prætori jog. Ha mégis ellenségeskedésre kerűlne a dolog, ki élhet jogosabban a fegyveres visszatorlással, mint a ki alvezéri hatalmat kapott s azonkívül külön megbízásokat is? Időt kell hagyni a pletykának* is, hogy kibeszélje magát; az ártatlanság a friss gyanúval bír legkevésbbé megmérkőzni. Ha a hadsereget kezében tartja, erejét öregbíti: sok dolog, a miről előre gondoskodni nem lehet, a véletlen által fordul jobbra. Avagy siessünk Germanicus hamvaival együtt szállni partra, hogy téged kihallgatás és védelem nélkül ragadjon meg Agrippina siralma és az első hír után induló rosszúl értesült néptömeg? Melletted áll Augusta császárné bizodalma, melletted a császár kegye, de titokban; Germanicus vesztét

* A fővárosi pletykának, mely teljesen Piso ellen foglalt állást.

pedig senki sem fájlalja nagyobb tűntetéssel, mint a kik leginkább örűlnek neki".

78. A különben is erőszakos eljárásra hajlandó Pisót nem nagy fáradsággal megnyerik e véleménynek, s Tiberiushoz küldött levelében pazarlással és gőgős magaviselettel vádolja Germanicust; hogy ő, kit azért űzött volt el, hogy újításainak szabad tere nyíljék, most visszavette a hadsereg vezérletét ugyanazzal a hűséggel, melylyel előbb viselte volt. Egyszersmind parancsot ad Domitiusnak, hogy egy hadi hajóra szállva, kerűlje el a partvidéket és a szigetek mellett a nyílt tengeren útazzék Syriába. A hozzá menekűlt szökevényeket csapatokba szervezi, fölfegyverzi a gyülevész népséget s a szárazföldre átküldött hajóival elfogat egy zászlóalja újonczkatonát, a kik Syriába voltak menendők; Cilicia kis-királyainak ír, hogy segédcsapatokkal támogassák. E hadi intézkedések kivitelében serényen forgolódott az ifjú Piso, noha előbb a háború ellen nyilatkozott.

79. Midőn Lycia és Pamphylia partjai mellett haladván, szembe találkoztak azon hajókkal, melyek Agrippinát vitték, mind a két részről kezdetben fegyveres összetűzésre készűlődtek, de azután a kölcsönös félelem miatt nem mentek túl a szidalmakon, s Marsus Vibius odakiáltotta Pisónak, hogy jelenjék meg Rómában, a bíróság előtt. Gúnyosan válaszolt, hogy ott fog lenni, mikor a praetor, ki a mérgezési bűnperekben a vizsgálatot teljesíti, napot tűz ki a vádlott és a vádlók részére. E közben Domitius Syriának Laodicia városa mellett partra szállván, midőn a hatodik legio téli szállása felé ment, mivel ezt a legiót vélte kiválóképen alkalmasnak a pártütés megkezdésére, megelőzte őt Pacuvius alvezér. Megírja ezt Pisónak Sentius és inti, hogy a tábort csábítókkal, a tartományt haddal ne támadja meg. Egyúttal mindazokat, a kikről tudta, hogy Germanicus emlékét tisztelik, ellenségeit pedig gyűlölik, maga köré gyűjti, s ismételve a császár fönségét állítván szemök elé és azt, hogy az állam van fegyverrel megtámadva: egy erős és csatára kész seregnek lesz vezére.

80. Piso pedig, ámbár vállalkozása nem mutatott sikert, még sem mellőzte jelen helyzetében megtenni mindazt, a mit bizton-léte kívánt, s azért Ciliciának egy Celendris nevű megerősített helyét elfoglalja. Mert a szökevényeket és a minap elfogott újonczokat vegyesen, a maga és Plancina szolgáival együtt, meg a ciliciai fejedelmektől küldött segélycsapatokat fejszám szerint egy legióvá szervezte. Kijelenti aztán, hogy „őt, a császár helytartóját, a tartománytól, melyet az adott neki, távol tartják — nem a legiók (mert hiszen

azok hívására jelent meg), hanem Sentius, a ki személyes gyűlöletét hamis vádakba burkolja. Álljanak szembe a csatatéren: nem fognak ő ellene harczolni a katonák, kik egyszer atyjoknak nevezték Pisót; ha jogról van szó, akkor ő az erősebb; ha pedig fegyverre kerül a dolog, nem fogják őt gyöngének találni". Azután csapatait az erőd sánczain, meredek és sziklás halmon, mert többi oldalát a tenger vette körül, sorakoztatja. Szemközt vele a veteránok, csatarendben és tartalékkal ellátva. Egyik felől a katonák érczfala, másik felől a terep erőssége, de itt nincs lelkesedés, nincs remény, még fegyverök sincs, csak a rögtöni használatra előkerített paraszti szerszámok. Mikor aztán harczra került a sor, csak addig késett a döntés, míg a római cohorsok a dombtetőre följutottak; a cilicek hátat fordítva, az erőd falai közé zárkóznak.

81. E közben Piso a közelben fekvő hajórajt siker nélkül igyekezett megtámadni, s visszavonultában a falakról akarta a katonaságot pártütésre bírni, s majd saját mellét verve, majd egyiket-másikat nevökön szólítva, jutalommal bíztatva, már annyira hatott rájok, hogy a hatodik legio zászlósa a hadi jelvényt hozzá vitte. Akkor Sentius megfúvatta a kürtöket és trombitákat, s parancsot adott, hogy a védművet rohanják meg, hágcsókat támaszszanak mellé és a legvitézebbek mászszanak föl, a többiek pedig kelevézt, dárdát, követ és tűzcsóvát szórjanak rá. Végre megtört Piso makacssága s könyörgésre fogta a dolgot, hogy a fegyverek átadása mellett az erődben maradhasson addig, míg a császártól megkérdezik, hogy kinek kezére bízza Syriát. Föltételét nem fogadták el, csak hajóinak megtartását és a fővárosba való bíztos útazását engedték meg neki.

82. Miután Rómában Germanicus betegségének híre elterjedt, és mint a messziről jött tudósítással lenni szokott, minden nagyítva s még rosszabb színben tűnt föl: fájdalom, harag és panasz tört elő az emberek szívéből. „Tehát azért küldték a világ végére, azért bízták Pisóra a tartományt; ez lett eredménye az özvegy császárné titkos beszélgetéseinek Plancinával. Csakugyan igaz, a mit Drususról* a régiek mondottak, hogy nem tetszik az uralkodóknak fiaik polgárias szelleme, és csak azért tették el őket láb alól, mert a szabadság visszaállításával akarták egyenlő jogban részesíteni a római népet." Az ilyen beszédek a halálhír hallatára annyira fölizgatták a köznépet, hogy még a hatóságok hivatalos tudósítása és a tanács határozata előtt megkezdte a munkaszünetet; pusztán hagyták a

* Germanicus atyja.

közhelyeket s elzárkóztak házaikba. Mindenütt csönd és sóhajtozás; az érzelmek nyilvánításában semmi színlés, mert bár a gyásznak külső jeleit sem mellőzték, lelkök mélyén feküdt a bánat. Történetesen kalmárok, a kik még Germanicus életben létekor indúltak el Syriából, kedvezőbb híreket hoztak egészségi állapotáról. Ezt mindjárt elhitték s mindjárt tovább adták; minden találkozásnál még a fülhegygyel hallottakat is közölték másokkal, s ezek ismét többekkel, csupa örömükben tódítva is. Befutkossák a várost, tolongnak a templomok ajtai mellett; segíti a hiszékenységet az éjszaka és a sötétben könnyebben érvényesülő bizonyítás. Tiberius semmit sem tett a téves hír megczáfolására, míg az időhaladtával lassankint el nem halványult, és a nép most még jobban gyászolta, mintha csak másodszor ragadták volna el tőle siratott kegyeltjét.

83. A tiszteletnyilvánításokat a szerint eszelték ki és határozták el, a mint ki-ki szivével vagy eszével állott közelebb Germanicus emlékéhez: hogy neve a Sali-dalban [26]) említtessék; díszszékek állíttassanak neki az Augustus-papok* helyein és föléjök cserkoszorúk tűzessenek; a circusi játékoknál ivorból készült szobra vitessék elől, és hogy helyébe a flamen- vagy augur-papok közé más, mint csak a Julius-nemzetségből való, ne választassék. Diadalív építendő számára Rómában és a Rajna partján meg Syriában az Amanus-hegyen, tetteit hirdető föliratokkal: hogy a hazáért halt meg; siremlék Antiochiában, a hol testét elhamvasztották, és gyászravatal Epidaphnéban, a hol élete végződött. Szobrainak és a helyeknek, a melyeken tisztelték számát alig lehetne megmondani. Midőn azt is indítványozták, hogy az ő nevével egy kiváló nagyságú aranypaizs függesztessék föl az ékesszólás mestereinek sorában: [27]) Tiberius határozottan kijelenté, hogy egy rendest és a többihez hasonlót fog állítani, mert az ékesszólás dolgában nem dönt a magas rang, s elég tisztesség magában is a régi irók közt foglalni helyet. A lovagi rend az ifjaknak úgynevezett ékét [28]) Germanicus nevével ruházta föl s elrendelte, hogy julius idusán** lovascsapatok kisérjék képét. Mindez emlékek közűl több ma is fönáll; némelyek mindjárt eleinte mellőzve lettek, mások idővel mentek feledésbe.

84. Még tartott a gyász, midőn Livia, Germanicus nővére és Drususnak neje két figyermeket szült. Ez a közönséges családokban is ritka és örvendetes esemény oly jó kedvre hangolta a császárt,

* V. ö. Ann. I. 54.

** Julius 15.

hogy nem állhatta meg dicsekedve említeni a tanácsurak előtt, hogy soha még ily magas állású római férfinak ikersarja nem született; mert mindent, még a véletlent is, a maga dicsőségére szerette irni. De a népnek ily körűlmények közt ez is csak fájdalmat okozott, mintha Drusus gyermekáldásával még jobban háttérbe szorítaná Germanicus családját.

85. Ugyanez évben a tanács szigorú rendszabályokkal fékezte az asszonyok kicsapongásait, s megtiltaték, hogy testét árúba bocsássa az oly nő, kinek nagyatyja, atyja vagy férje római lovag volt.* Mert Vistilia, a ki praetori családból származott, nyilvános kéjhölgyi engedélyért jelentkezett az aediliseknél,** azon a régiektől elfogadott szokás alapján, hogy a szemérmetlen nőkre elég büntetésnek hitték a saját elvetemültségök nyilt bevallását. Kérdőre vonták Vistilia férjét Titidius Labeót is, a miért elmúlasztotta nyilvánvaló vétségben tettes nejének a törvény szerint való megfenyítését. S midőn védelméül azt hozta föl, hogy a meggondolásra engedett hatvan napi idő még nem telt le: ez elegendőnek látszott, hogy Vistiliáról határozzanak: Seriphus*** szigetére dugták. Az egyiptomi és zsidó vallásos szertartások kitiltásáról is tanácskoztak és tanácshatározat hozatott, mely szerint az efajta babonától megfertőzött négyezer fölszabadult rabszolgacsaládból az alkalmas korúak Sardinia szigetére szállíttassanak, hogy ott a rablóbandákat megfékezzék; az sem lesz nagy kár, ha az egészségtelen égalj miatt ott vesznek; a többiek pedig távozzanak Italiából, ha egy kitűzött napig kárhozatos vallásukról le nem mondanak.[29])

86. Ezek után indítványt tett a császár az iránt, hogy Occia helyébe, ki ötvenhét évig a Vesta-szentszertartások főnöknője volt, válaszszanak egy szűzet, és megköszönte Fonteius Agrippának és Domitius Polliónak, hogy leányaik fölajánlásával versenyre keltek az állam javára teendő szolgálat dolgában. Pollio leányának adták az elsőbbséget, nem más okból, csupán azért, mert anyja ugyanazon egy házasságban maradt; Agrippa ellenben válással kisebbítette családja jó hírnevét. A császár azonban a mellőzött leányt nászajándékul szánt egymillió sesterciussal vigasztalta meg.

87. Mivel a köznép panaszkodott a gabona roppant drágasága miatt: megszabta a termények árát, melyet a vevő fizetni köteles,

---

* Magasabb rendbe tartozó személyekre természetesen még inkább kötelező volt a rendelet.

** Rendőri bárczát kért.

*** A Cylad-szigetek közt.

és hogy ő maga fog a kereskedőknek vékánkint két sesterciusnyi ráadást fizetni. De azért most sem fogadta el a haza atyja czímét, melyet már azelőtt is fölajánlottak neki, s keserű hangon kelt ki azokra, kik isteni munkáiról beszéltek s őt magát úrnak mondották. Igy lett a beszéd korlátolt és sikamlós egy oly fejedelem alatt, a ki a szabadságtól félt, a megalázkodást pedig gyülölte.

88. Följegyezve találom ez idők irói és senatorainál, hogy a chattok fejedelmének Adgandrestriusnak egy levelét olvasták föl a tanács előtt, melyben Arminiusnak elpusztítására tett ajánlatot, ha neki mérget küldenek; mire azt a választ adták, hogy a római nép nem csalárdul és alattomosan, hanem nyiltan és fegyverrel szokott a maga ellenségein bosszút állani. Ez a dicséretes viselkedés egyenlővé tette Tiberiust azon régi hadvezérekkel, a kik a Pyrrhus ellen fölajánlott mérgezést elútasíták s tudomására hozták neki. Egyébiránt Arminius a rómaiak eltávozta és Maroboduus elűzetése után a királyságra áhítozván, honosainak szabadságszeretével ellenkezésbe jött; fegyveres összeütközésre kerűlt a dolog, s bár a harcz változó szerencsével vívaték, rokonainak ármánya folytán bukott el. Kétségkivűl Germania megmentője volt ő, a ki nem a római nép kezdő idejében, mint más királyok és vezérek, hanem legvirágzóbb állapotában támadta a birodalmat; egyes csatái eldöntetlenek maradtak, de háborúban nem győzték le. Harminczhét évre terjedt élete, s tizenkettőig birta a főhatalmat. A barbár népek még énekelnek róla; a csak magukat csudáló görögök évkönyvei nem emlékeznek felőle; a rómaiaknál szintén elhalaványult híre, mert mi csak a régiségeket magasztaljuk s közömbösek vagyunk az újabbak iránt.

Magyarázatok a II. könyvhez.

[1]) A *parthusok* népe, a Kaspi-tótól délre, állitólag scytha származású volt s Kr. e. 256 óta önálló birodalmat alkottak, mely a régi persa birodalom szerepét játszotta keleten. Kr. u. 226 évvel megszűnt uralmok s az újra föléledt Persiába olvadtak. Első királyukat *Arsacusnak* hítták s utódai *Arsacidák*. E családból származnak Nagy-Örményország királyai is Kr. e. 130-tól Kr. u. 450-ig. Mindkét országgal és néppel sűrűn fogunk Tacitusnál találkozni.

[2]) Itt, valamint a 22. és 24. fejezetben, iráshiba, vagy tévedés forog fönn a szerző részéről, mert a *angrivarok* sokkal távolabb keletre a Weseren túl laktak. Bizonyosan az *ampsivárokról* van szó, a kiknek lakó földjök az Ems mellett volt.

[3]) *Augurale,* a jósjelek fölvételére rendelt hely, a fővezéri szállás (praetorium) mellett. A fővezéri hatalom (inperium) ugyanis magában foglalta azt a jogot és kötelességet, hogy jósjeleket kérjen az istenektől a hadi vállalat sorsára vonatkozólag.

[4]) Bundát *(ferina pellis)* nem hordtak a rómaiak, de igen a germánok, a kik a római hadseregben szolgáltak. Germanicus most ilyet öltött fel.

[5]) *Librilores* külön német képezték a parittyásoknak; *lövész* szóval teszem ki, mivel lövedékekkel harczoltak.

[6]) Nagyon messze fekvő szigetekre nem lehet gondolni, *Ter Schelling* és *Fluelen* szigeteket vélem a mai Zuider-tó északi része közelében, melyek mellett e sorok irója útazása közben hollandi hajón 1866. április elején töltött egy éjszakát.

[7]) *Libo Drusus* az anyja ágán dédunokája volt C. Pompejus Magnus triumvirnak. Scribonia pedig, Augustus második felesége, ősnagynénje volt. Ezt a Libo Drusust fiává fogadta Livius, Livia atyja, úgy hogy Libo fogadott testvére volt Liviának s e kapcsolat révén rokonságban Tiberiussal is. Ez összeköttetésnél fogva lehetett őt nagyravágyó tervekkel gyanusítni a féltékeny uralkodó előtt.

[8]) *Chaldaei* vagy *mathematici* voltak a csillagjósok, chaldaeusoknak nevezve Chaldaeától, hol a csillagászat ismerete legkorábban terjedt el. A *magusok* varázslók, bűvészek voltak. A kettőt egyébiránt sokszor nem is különböztetik egymástól.

[9]) *Actor publicus.* A ki jószágán maga gazdálkodott s földjét rabszolgákkal művelteté, egyik rabszolgáját, a ki iránt különös bizodalommal volt, a többieknek felügyelőjévé tette. Az ily sáfár nevezteték *actor*-nak. Nagy rabszolgahad fölé több actort is állított az ur, s akkor a sáfárok a *procuratornak* voltak alárendelve. Hasonlóképen tartott az államkormány is sáfárt s ennek a neve volt *actor publicus,* ki tehát jogosítva s kötelezve volt az állam részére tulajdont s így rabszolgát is szerezni.

[10]) *Trombitálni* szoktak a város különböző részeiben, mikor valamely főbenjáró bűnöst kivégeztek. Ez szolgált jelképeül annak, hogy a bűnös hadi állapotba

helyezkedett az állam ellen. A kivégzés régi módja volt: megvesszőzés után lefejezés.

[11]) *Serica vestis* = seri szövet. A Seres név alatt a rómaiak valamely keletázsiai népet, kétségtelenül a khinait értették, melyet nem ismertek, de azoknak selyem szövetei Ázsián át eljutottak hozzájok is.

[12]) A Vesta-szűzek az első rangot birták Róma női társadalmában.

[13]) *Res prolatae* = az ügyek elnapolása, mely az év bizonyos szakában következett be, a nélkül, hogy a bíróságok és közigazgatási hatóságok működésöket okvetlen beszüntették volna, mint ez a szövegnek most magyarázott pontjából is kiviláglik.

[14]) Atyja, mint Brutusnak s Cassiusnak híve, a proscriptio folytán életét veszté, a mi a család vagyoni romlását is maga után vonta.

[15]) Öt gyermeke: Nero, Drusus, Cajus (Caligula), Agrippina, Drusina. A hatodik gyermek, Julia, még csak ezután jött világra.

[16]) *Breves et infaustos populi Romani amores*, classicus rövidséggel fejezi ki azt a szomorú igazságot: kora halál és balsors sujtja azokat, kiket a római nép szeret. Majd a végzet rendeli azt így, majd meg a trón birtokosa, a ki irígy szemmel néz a nép kegyeltjére. Germanicuson csakhamar beteljesült az őt imádó népnek bús sejtelme.

[17]) A *svévek* (svébek) egy nagy népszövetséget képeztek déli és keleti Germaniában. Csak a 4. század óta szoritkozik ez a név Würtemberg és a felső Rajna némely más lakosaira, a kik ma is *sváboknak* hivatnak.

[18]) A *semnonok* a közép Elba és Odera közt laktak; a longobardok korábban az Elba balpartján, de a rómaiak visszaszorították őket a jobb partra.

[19]) L. I. k. 32. jegyz.

[20]) A *lex Julia de adulteriis coërendis*, melyet Augustus hozott, azzal büntette a házasságtörő nőt, hogy elveszítse vagyona egyharmadát, hozományának felét és egy szigetre belebbeztessék. Ugyanaz volt a büntetése a házasságtörő férfinak, természetesen a hozomány elvesztésének kivételével.

[21]) A második pun háború alatt Siciliában állomásozó *Scipio* ellen az a panasz hangzott, hogy a szigeten nem oly öltözetben jár, mint egy katonához, sőt épen hadvezérhez illenék. „Palliumot és crepidát (görög czipő) visel a testgyakorló iskolában s tornázással és könyvekkel foglalkozik.“ Liv. XXIX. 19.

[22]) Az Ann. XII. 43-ban elbeszéli T. egy éhinség történetét téli időben, mikor a miatt tört ki zendülés Claudius ellen, mert csak tizenöt napra való eleséggel volt a főváros ellátva. Okát is adja az állapot lehetőségének. Plinius pedig ugyane tárgyról azt mondja (H. N. XVIII. 6. 7.): „Ha az igazságot meg akarjuk vallani, ki kell mondanunk, hogy a nagy jószágtestek *(latifundia)* tették tönkre Italiát.“

[23]) Megkapó lehet akárkire nézve, majdnem kétezer éves multból olvasni egy egyiptomi utazás ez emlékeit, melyek már akkor is a csudás *régiségnek* ugyanazt a benyomását gyakorolták a nézőre, mint ma.

[24]) *Evocatus* olyan kiszolgált katona volt, a ki önként újra szolgálatba állt, s rang és fizetés dolgában a centuriókkal volt egyenlő.

[25]) Ha egy jelentős római ember meghalt, képét fölállították egy helyen a házban, a hol legjobban szembe tűnt. Ez a kép egy álarczból áll, melynél fődolog, hogy az elhunytnak vonásait lehető híven adja vissza. Ha most már egy ilyen családnak tagja meghal, őseinek e képeit ott vitték a temetési menetben, oly módon, hogy embereket fogadtak föl, egyenlő testalkatuakat azokkal, a kiket ábrázolniok kellett, és azok vették föl az egykori ősök álarczait.

[26]) Numa király rendelése folytán a sali papok minden év márczius 1-én, mely a régi római naptár szerint az évnek első napja volt, ünnepies fölvonulást tartottak a városban, fegyveresen, kezökben a szent paizsokkal, tánczolva, ugrálva, énekelve. Egy a monda szerint Numától szerzett dalt énekeltek, melyről Horatius azt mondja, hogy az ő korában már senki sem értette szövegét. Ez a dal nem maradt ránk, de igen egy másik szintén nagyon régi, a mezei egyesület éneke, melyből látható, hogy mily nagy volt a különbség az ó-latin nyelv meg az arany és ezüst korszakbeli irodalmi latinság közt. Valamint a rómaiak a nyilvános élet szokásos formáihoz, különösen a vallásiakhoz, babonás aggodalmassággal ragaszkodtak, még akkor is, mikor a formából a lélek már elszállt: úgy a sali papok fegyveres tánczát és énekét is folyvást föntartották, mikor már senki sem hitt az abban hívatkozott istenségekben. Ha most már Germanicus nevét is fölveszik a sali dalban említett istenségek sorába: úgy ez az istenítés bizonyos fokának tekintendő.

[27]) A palatiumi könyvtár falain híres irók arczképeivel ellátott paizsok voltak fölfüggesztve. S Suetonius említi, hogy Germanicus is úgy latin mint görög nyelven kitüntette magát a szónoklat és a vígjáték terén.

[28]) A lovagok megkülönböztették magukat ifjabb *(juniores)* és idősebb *(seniores)* lovagokra. Az ifjak alkottak valamely egyletet, melyet *éknek (cuneus)* hítták. Ezt ruházták most föl Germanicus nevével.

[29]) Az egyiptomi vallás, Isis, Serapis, Harpokrates és Anubis tisztelete, már Krisztus előtt rég meghonosúlt Rómában, annyira, hogy midőn a tanács Kr. e. 59-ben az egyiptomi istenségek szentélyeit leromboltatá: a köznép hevesen, bár eredmény nélkül, követelte azok helyreállítását. De az idegen istentisztelethez való ragaszkodás folyvást annyira erősödött, kivált az alsó néposztályokban, hogy Augustus és a tanács sikertelenül küzdött ellene. Josephus, a zsidók történetirója *(Antiqu. Jud.* XVIII. 3. 4.) a következőkben beszéli el a Tacitus által itt említett üldözések okait: „Egy előkelő lovag, Decius Mundus, miután egy szép és erényes nőt, Paulinát, hiába törekedett gazdag ajándékokkal hűtlenségre csábítni: úgy érte el ebbeli czélját, hogy az Isis-papokat megvesztegette, hitessék el az Isis-tiszteletben vakon hivő babonás nővel, hogy Anubis isten kiván vele a templomban egy éjszakát tölteni. Úgy is lett, csakhogy Anubis képe alatt Decius Mundus lappangott. Midőn ez nehány nap mulva Paulinával másutt találkozott, dicsekedve árulta el a nőnek, hogy ő volt Anubis isten. Paulina férje panaszt tett Augustus császárnál, minek következtében Isis temploma leromboltatott, szobra a Tiberisbe vettetett, papjait keresztre feszítették. Mundus maga, mivel szerelemből vétkezett, száműzetéssel menekült. — A zsidó vallást is, melynek szintén sok hive volt a birodalmi fővárosban, titkos tannak nézték a rómaiak, s azért a hatóság ezt is csak úgy üldözte, mint az egyiptomit. Itt is ismerünk egy concrét adatot, mely üldöztetésökre okúl szolgált. Ugyanis egy zsidó, ki a mózesi törvények mellőzése miatt Palästinától Rómába volt kénytelen menekülni, itt rabbinak adta ki magát s több czinkostársával együtt behálózott egy gazdag római nőt Fulviát, hogy az zsidó hitre térjen és hitét bizonyítsa gazdag ajándékokkal, aranyban és biborban, a jeruzsálemi templom részére. Az ajándékot aztán a csaló banda magának sikkasztotta el. A följelentést itt is a nőnek férje tette meg. — Suetonius azt mondja, hogy a most, Tiberius alatt, egészségtelen vidékekre küldöttek is zsidók voltak, kétségtelenül azon zsidók utódai, kik Judeának Pompejus által Kr. e. 63-ban lett meghódítása után, mint rabszolgák nagy számmal hurczoltatának Rómába.

HARMADIK KÖNYV.

A harmadik könyv tartalma a Kr. u. 20. 21. és 22. év eseményeire terjed ki. Ez időközben lefolyt fontosabb mozzanatok: Agrippinának és gyermekeinek megérkezése Rómába, Pisónak pöre és halála. Afrikai harczok Tacfarinas ellen. Nero, Germanicus fia, quæstorrá és pontifexszé neveztetik s nőül veszi Drusus leányát. Tiberius Campaniába megy. Külső zavargások. A fényűzés korlátozására tett intézkedések. Livia betegsége. Felségsértési és más perek. Ujabb harcz Tacfarinas ellen.

1. Téli időben, útját meg nem szakítva, hajózott Agrippina a tengeren át s Corcyra szigetén köt ki, mely Calabria partjaival szemben fekszik. Ott nehány napig időzött, hogy szertelen fájdalmából és tűrni nem tudó szenvedelméből kissé fölocsúdjék. Ezalatt érkezésének hírére legbizalmasabb barátai, Germanicus alatt szolgált sok katonai személy, többen ismeretlenek is a szomszédos városokból, részben a császár iránti köteles tisztelet tekintetéből, mások pedig ezeknek példáján indulva, özönlének Brundisium városa felé, hová a legrövidebb tengeri út vezet és a hol legbiztosabban lehetett partra szállani. Mihely a sík tengeren közeledő hajók láthatók lesznek, nemcsak a kikötő és a partok, hanem a falak és háztetők is, honnan legmesszebb kilátás kinálkozik, megtelnek a gyászolók tömegével, a kik kérdezgetik egymástól, vajon csöndben, vagy szóval fogadják-e a partra lépőt? És még nem tudtak megállapodni, hogy mi volna a helyzethez képest illendőbb, midőn a hajóraj lassan közeledett, nem az evező-legénység vidám ujjongása közt, mint lenni szokott, hanem mindent elborító szomorúsággal. A mint az özvegy két gyermekével,* a hamvakat rejtő vedret kezében tartva, kilépett a hajóról és mindenkinek tekintetét magára vonta: az összes sokaság zokogásra fakadt s rokonnak, idegennek, férfiaknak, nőknek jajgatását egymástól megkülönböz-

* Cajus Caligula, kiről már föntebb (Ann. I. 40. 41.) említés történt, a későbbi császár, volt az egyik; a másik Julia, ki Lesbosban született (Ann. II. 54.) Többi négy gyermekök ázsiai tartózkodásuk alatt Rómában maradt.

tetni nem lehetett, csakhogy Aggripinának a hosszú bánatban elfáradt kiséretén túltettek fájdalmuk nyilvánításával azok, a kik eléje jöttek és most sírhatták ki magukat először.

2. A császár két testőrszakaszt küldött oda, azzal a hozzáadással, hogy Calabria, Apulia és Campania hatóságai teljesítsék a végtisztelgést fiának emlékére. Tehát tribunok és centuriók emelték vállukon a hamvakat, elül vitték a díszöktől megfosztott hadijelvényeket, a megfordított vesszőcsomókat, és a hol a vidéki városokon áthaladt a gyászmenet, feketébe öltözött nép, ünnepi ruhát viselő lovagok — a község vagyoni tehetősége szerint — köntösöket, illatszereket és más a temetésnél szokásos dolgokat dobáltak lángokba. Az úttól távolabb fekvő városok lakosai is eljöttek s áldozati marhákat hozván, oltárokat állítván a holtak szellemeinek, könnyekkel és hangos szóval tanúsíták fájó részvétöket. Drusus Terracináig ment eléje, Germanicus testvérével Claudiussal* és a fővárosban maradt gyermekeivel** együtt. M. Valerius és M. Aurelius consulok (mert már elfoglalták hivatalukat), meg a tanács és a nép ezrei lepték el az útat, vegyes csoportokban, szívök szerint sirdogálva. Csinált hízelgés nem volt ott, bár mindenki tudta, hogy a császár alig birja titkolni Germanicus halálán érzett örömét.

3. Tiberius és anyja az özvegy császárné nem jelentek meg a közönség előtt, akár mert méltóságukkal össze nem férőnek itélték nyilvánosan siránkozni, akár azért, hogy midőn mindenkinek szeme az ő arczukat kutatja, ne vegyék észre tettetésöket. Antoniáról, az elhunytnak anyjáról, se a történetiróknál, se a városi naplóban [2]) nem találom följegyezve, hogy valamely kiváló szerepet vitt volna a szertartás körűl, holott Agrippina, Drusus, Claudius és a többi rokonok névszerint vannak fölsorolva. Vagy betegsége akadályozta a megjelenésben, vagy fájdalomtól megtört lelke nem birta végig nézni a rémitő csapás látványát. Még inkább hiszem pedig, hogy Tiberius és Augusta,*** a kik nem hagyták el házukat, tartották őt is otthon, hogy az a látszata legyen a dolognak, mintha az édes anyának azonos bánata és példája tartóztatná vissza a nagyanyát meg a nagybátyát is.

4. Az a nap, melyen Germanicus földi maradványai Augustus sírboltjába helyeztettek el, majd ijesztő hallgatás, majd viharos

* A későbbi Claudius császár.

** Drusus, Nero, Agrippina és Drusilla.

*** Az özvegy császárné, Livia.

jajveszélkelés jelenetei közt folyt le; a főváros útczái tömve, a Mars-mezőn fáklyák fénye lobogott. A katonaság fegyverben, a főtisztviselők hatalmi jelvényeik nélkül; a nép pedig tribusonkint sorakozva, kiabálta, hogy oda van a birodalom, vége minden reménynek, — hevesebb és őszintébb hangon, mint a hatalom embereire való tekintet engedte volna. De semmi sem tett Tiberiusra oly kínos hatást, mint a tömegek rajongó részvéte Agrippina iránt, kit a haza diszének, Augustus egyetlen vérének, a régi kor egyedüli mintaképének nevezgettek s az égre és istenekre függesztett szemmel könyörögtek, hogy ivadéka maradjon fönn és élje túl ellenségeit.

5. Voltak olyanok, a kik a nyilvános temetés pompáját bírálták s összehasonlíták azokkal a fényűző és nagymérvű intézkedésekkel, melyeket Augustus rendezett Germanicus atyjának Drususnak* emlékére. Hogy ő szigorú téli időben egészen a Ticinusig ment eléje s nem távozva a test mellől, együtt vonult vele a fővárosba. Ravatalát a Claudius és Julius család képei vették körül; elsírátták a forumon, magasztaló beszédet tartottak fölötte a szónoki emelvényről, minden tiszteletet rá halmoztak, a mit a régiek ismertek és az utódok kitaláltak. Germanicusnak pedig még csak a szokásos és minden főembert megillető pompa sem jutott részéül. Igaz, hogy testét a nagy távolság miatt idegen földön hamvasztották el, már a hogy lehetett, de annál több fényt lett volna méltányos most kifejteni, mivel előbb megtagadta azt tőle a sors. Testvére** is csak egy napi járóföldre ment eléje, nagybátyja még csak a város kapujáig sem. Hová tűnt hát a régiek szokása: a ravatal elé állított szobor, az elhunyt erényének emlékére költött dalok s dicséretek, meg a könnyek, a fájdalomnak legalább látszatát mutatók!

6. Tiberiusnak tudtára jutott mindez, és hogy a köznép zúgolódását elnyomja, egy kiáltványban jelentette ki, hogy „sok hírneves római halt meg a közérdek szolgálatában, de még egyet sem ünnepeltek ily mélységes bánattal. És ez szép volt tőlük, s ő maga is örvend rajta. Csakhogy mértéket kell tartani. Mert igaz ugyan, hogy nem ugyanaz a dísz illik a fejedelmi férfiakhoz és egy világ fölött uralkodó néphez, mint a mi közepes családok vagy kisebb társaságokban szokásos. Azután meg az eleven fájdalomhoz illett is a

* Tiberius testvére, az idősb Drusus, ki a germánok ellen viselt hadjáratában fiatalon halt el.

** Unokatestvére Drusus és testvéröcscse Claudius.

gyász, és a szomorkodás vígaszúl szolgált. De most már vissza kell térni a lelkek nyugalmának; mint hajdan tette a dicsőült Julius,* mikor egyetlen leányát veszti vala el, mint a dicsőült Augustus, mikor unokáit elragadta a halál: szívökbe zárták bánatukat. Nincs szükség azokra a régibb példákra: hogy a római nép seregek romlását, vezérek bukását, nemes családok teljes pusztúlását hányszor tűrte rendűletlen lélekkel. A fejedelmek halandók, de az állam élete örök. Annálfogva térjenek vissza szokott foglalkozásaikhoz, és mivel a Megalesia-játékünnep [3]) ideje közeledik, kezdjék meg múlatságaikat is".

7. Tehát a gyászünnep megszűntével ismét munkához láttak, s Drusus is az illyriai hadakhoz útazott el, mialatt mindenki feszűlten várta a Pisón veendő bosszúállást, s gyakran hangzott a panasz, hogy az még most is Ázsia és Achaja bájos mezőin lézengve, dölyfös és ravasz késedelmezésével meghiúsítandja bűntettének rábizonyítását. Mert beszélték, hogy — mint már említém — a Cn. Sentius által küldött hírhedt méregkeverő s Brundisiumban hirtelen halállal kimúlt Martinánál kontyába rejtett mérget találtak, és testén a maga okozta halálnak semmi nyoma nem mutatkozott.

8. Piso azonban előre küldvén fiát a fővárosba s ellátván őt a császár engesztelésére czélzó útasításokkal: maga Drusust kereste föl, azon föltevésben, hogy testvérének halála miatt nemcsak hogy nem táplál bosszút, sőt hálásan érez ő iránta, a ki vetélytársát elmozdította útjából. Tiberius mutatni akarván, hogy a bíróság ítéletének nem kíván eléje vágni, nyájasan fogadja a fiatal embert s az előkelő családok fiainak járni szokott ajándékkal tűnteti ki. Drusus pedig azt a választ adja Pisónak, hogy, ha igaz volna mindaz, a mit a hír szája mond, akkor ő kiváló részt követel magának a fájdalomból; de jobban szeretné, ha mind valótlannak és henye mende-mondának bizonyúlna, s Germanicus halála senkire sem lenne vészhozó. Így nyilatkozott mások előtt s kerűlte a vele való együttlétet, de nem kételkedett senki, hogy ezt Tiberiustól kapta útasításban, mivel a különben egyenes lelkű s ifjú koránál fogva is gyanútalan herczeg ezúttal öreges eszélyt tudott tanúsítni.

9. Piso a dalmát tengeren átvitorlázván, Anconánál hagyta hajóit és a picének földén, majd a flamini úton haladva, csatlakozik egy legióhoz, mely Pannoniából a fővárosba, onnan pedig őrseregűl Afrikába menetelt. Sok beszédre adott ez a körűlmény

* Julius Caesar elvesztette leányát, Juliát, Kr. e. 54.

okot, mivel a menetelés alatt és útközben gyakran mutogatta magát a katonáknak. Narniától — a gyanú kikerülése okából, vagy mivel az aggodalmas lelkiismeretű ember könnyen változtatja szándékát — hajón viteté magát le a Nar, majd a Tiberis folyón, s ezzel még inkább fokozta a köznép haragját, mivel a Caesarok sírja mellett kötött ki, s nappal a népes parton, védenczeinek nagy csapatától környezve, Plancina pedig asszonyi kísérettel s mindketten vídám arczczal tartották bevonúlásukat. A bosszúságnak egyik ingerlő okául szolgált az is, hogy a forum mellett fekvő háza ünnepiesen föl volt díszítve, bent vendégeskedés, lakoma folyt, s mindez a nagyon látogatott környéken, mindenkinek szemeláttára.

10. A következő napon Fulcinius Trio a consulok elé idézte Pisót. Ellenben Vitellius és Veranius meg többen a Germanicus kíséretéből azt a kifogást tették, hogy Triónak semmi köze a dologhoz; ők sem vádlók képében, hanem mint az események ismerői és tanúk fogják Germanicus megbízását előterjeszteni. Amaz tehát fölhagyván ez ügy tovább folytatásával, engedélyt kapott arra, hogy Pisónak előbbi életét tegye vád tárgyává, s fölkérték a fejedelmet a vizsgálat megtartására. Ezt a terhelt sem bánta, mivel félt a nép és a tanács elfogúltságától, míg ellenben Tiberius elég hatalmas arra, hogy a pletykával daczoljon, s anyjának titkaiba is be van avatva, Különben is, az egyes bíró könnyebben tudja megkülönböztetni azt, a mi igaz, attól, a mit balúl hisznek igaznak; gyűlölet és irígykedés a sokaságnál szokott érvényesűlni. Tiberius jól tudta a vizsgálat föladatának nehézségét, és hogy a közhír őt is meg fogja hurczolni. Annálfogva néhány bizalmas emberének közbejöttével meghallgatja a vádlók panaszát, s aztán a védelmet és az egész ügyet döntés nélkül a tanács elé viszi.

11. Drusus aközben visszatérvén Illyriából, ámbár a tanácsurak indítványozták, hogy Maroboduus behozatala és a mult nyáron végzett tettei jutalmául diadalmenetben vonuljon be: mégis e megtisztelés mellőztével lépett a fővárosba. Minekutána a vádlott L. Arruntiust, P. Viniciust, Asinius Gallust, Aeserninus Marcellust, Sex. Pompeiust kérte föl védőkül, de azok különféle okokból kimenték magukat: M'. Lepidus, L. Piso és Livineius Regulus jelentek meg mellette. Most az összes polgárság feszűlt figyelemmel várta, hogy Germanicus barátai miképen fogják szavukat beváltani, és hogy a vádlott mibe helyezi reményét, s viszont hogy Tiberius vissza fogja-e tartani s el tudja-e rejteni valódi érzelmeit. Soha sem is volt magaviselete mesterkéltebb; a nép pedig annál több titkos

megjegyzést vagy gyanakvó hallgatást engedett meg magának a fejedelem irányában.

12. A tanácsülés napján a császár kiszámított tartózkodással tartott beszédet, „hogy Piso az ő atyjának legatusa és barátja vala; hogy ő a tanács indítványára rendelte Germanicus mellé segédül a keleti ügyek kormányzásában. Hogy ott daczosságával és versengésével bántotta-e a fiatal herczeget s örült-e halálán, avagy bűnös módon fosztotta meg életétől: mindaz elfogúlatlan lélekkel nyomozandó ki. Mert ha mint alvezér tisztének határait átlépte, a főparancsnok iránti engedelmességet megszegte, és ha annak halálán és az én gyászomon örömét nyilvánította: gyűlölöm őt s házamhoz nem eresztem, de személyes ellenségemen nem a fejedelem hatalmával fogok bosszút állani. Ám ha oly bűntette jőne világosságra, mely bármely ember megöléseért bosszút kíván: úgy ti mind Germanicus gyermekeinek, mind nekünk szüleinek szerezzetek igazságos elégtételt. Fontoljátok meg egyszersmind azt is, hogy Piso zavargást és lázongást szított-e a hadseregben, rossz eszközökkel kereste-e a katonaság kegyét, fegyverrel fordult-e vissza a tartomány ellen? avagy mindezt alaptalanúl fujták föl vádlói, a kikre tulságos buzgalmukért jogosan neheztelhetek? Mert mire való volt a testet mezetelenre vetkőztetni, megengedni, hogy a tömeg is megszemlélhesse, és még a külföldiek közt is terjeszteni a hírt, hogy méreggel vesztették el, mikor mindez még nincs igazolva és bizonyításra vár? Én ugyan siratom és mindig siratni fogom fiamat, de a vádlottat sem akadályozom, hogy mindent elő ne adhasson, a mivel ártatlanságát támogatnia, és ha netalán Germanicus részéről is történt volna valami jogtalanság, azt bizonyítania lehessen. Kérlek azért titeket, hogy azért, mert ez ügygyel az én fájdalmam is kapcsolatos, ne tekintsétek a fölhozott vádakat már igazoltaknak is. A kiket vérrokonság vagy kötelességérzet a veszélyben forgónak védelmére rendelt, segítsétek őt, a mennyire kiki ékesszólásával és eszével bírja, s ugyane munkára, ugyanerre a bátorságra intem a vádlóit is. Csupán annyit akartunk Germanicus javára a törvények fölött engedni, hogy halála felől nem a forumon, hanem a tanácsházban, s nem a rendes bírák, hanem a tanács előtt folyjon a vizsgálat; minden egyéb egyenlő mérték alá vétessék. Senki se tekintse Drusus könnyeit, senki az én bánatomat, sem azzal ne törődjék, a mit rólunk talán hazugúl költenek.“

13. Ezután két napi határidő tűzeték ki a vád előterjesztésére, és hogy hat napi időköz elmultával három napon keresztül adassék

helye a védelemnek. Akkor Fulcinius oly elévült és tarthatatlan vádak fölhozásával kezdi, hogy Hispaniát rosszúl és zsaroló módon kormányozta, a mi bebizonyítva sem ártott volna a terheltnek, ha az újabb vádak alól tisztázza magát; s viszont megczáfolása sem szolgálna fölmentésére, ha a nagyobb bűncselekményekben elmarasztaltatik. Azután Servæus, Veranius és Vitellius egyenlő hévvel, Vitellius pedig nagy szónoki erővel is hányták szemére Pisónak, hogy Germanicus elleni gyűlöletéből és zavargások előidézése czéljából a közlegénységet a laza fegyelem és a szövetséges népek bántalmazása által annyira megrontotta, hogy a legelveteműltebbek a legiók atyjának nevezték el. Ellenben a legjobbakkal, különösen Germanicus kísérőivel s barátaival szemben kegyetlen bánásmódot tanúsított, végűl őt magát átkozódással és méreggel elpusztította. Továbbá a maga és Plancina által rendezett hálaünnepet és istentelen áldozataikat is fölemlítették; hogy fegyvert fogott az állam ellen, s csatában kellett legyőzni, hogy mint vádlott a törvényszék elé legyen állítható.

14. A védelem általában gyönge volt, mert sem a katonaság rontását, se a tartománynak a legrosszabbak részére való kiszolgáltatását, se még a főparancsnok ellen tanúsított sértő durvaságokat sem tudta megczáfolni. Csupán a mérgezési vád látszott tarthatatlannak, melyet a vádlók sem tudtak eléggé megerősíteni, mivel azt állították, hogy Piso, midőn Germanicus asztalánál ő ült elsőbb helyen, kezével tett mérget az ételbe. Képtelenségnek látszott ugyanis, hogy idegen szolgák közt, annyi ember jelenlétében s Germanicusnak szemei előtt merészelt volna ilyet elkövetni. Föl is ajánlotta a vádlott a maga rabszolgáinak és segédeinek kínvallatását. De a birák különféle okokból engesztelhetlenek valának; a császár a tartománynak fegyveres megtámadása miatt, a tanács, mert sehogy sem hitte el, hogy Germanicus nem ármánynak esett volna áldozatúl.* A vádlók kifejtették a gyanúokokat s követelték azon levelek fölolvasását, melyeket Piso és Plancina Tiberiushoz és Liviához irtak. Ezt úgy Tiberius, mint Piso ellenezték. Ugyanakkor hallották a nép kiabálását a tanácsház előtt, hogy nem fogják kímélni, ha a tanácsurak ítélete elől megmenekűlne is s Piso szobrait a Gemoniákhoz[4]) hurczolták és összetörték volna, ha a császár meg nem védelmezteti s vissza nem helyezteti őket.

* Itt a kéziratban hézag van, melyet Ritter így egészít ki: „*Accusatoresque intendere suspitiones, proferri, quae Piso et Plancina ad principem Liviamque* (scripsissent expostulantes). A következő mondat ennek fordítása.

Gyalog hintóba ültették tehát és egy testőrségi tribunnal kisértették el, miközben találgatták az emberek, hogy élete őrzőjéül vagy a halálos büntetés végrehajtója gyanánt adatott-e melléje a tribun?

15. Plancina iránt is hasonló gyűlölet nyilvánult; de pártfogása nagyobb vala; minélfogva nem lehetett tudni, hogy a császár mily messzire akar ügyében elmenni. Maga Plancina, míg Piso kilátásai még kétesek voltak, ígérte, hogy férjének bármily sorsában osztozni fog, s ha úgy kell, követi a halálba is. De midőn Augustának, az özvegy császárnénak, titkos kéréseire kegyelmet nyert, lassankint elválasztá férje sorsától a magáét, s külön igyekezett saját védelmét intézni. Midőn a vádlott megértette, hogy ez ő rá nézve végzetes lesz, habozott, ha vajon tegyen-e még további kisérletet; de fiainak bíztatására háborgó lélekkel ismét a tanács elé lép és bár a megújított vádat, a tanácsurak ellenséges szavait, minden bősz és haragos kitörést hallgatással tűr, mégis semmitől sem ijedt meg annyira, mint mikor látta, hogy Tiberius szánalom és fölindulás nélkül makacsul elzárkózik minden érzelem hatása elől. Haza menetele után, mintha további védelméről gondolkoznék, ír egyet s mást, lepecsételi s átadja egy szabadosnak; majd szokott módon végzi étkezését. Késő éjjel, midőn neje a szobából eltávozott, bezáratta az ajtókat, s viradatkor átszúrt nyakkal találták; kardja mellette feküdt a földön.

16. Emlékezetem szerint öreg emberektől hallottam, hogy gyakran láttak Piso kezében egy íratot, melynek tartalmát ő maga nem hozta nyilvánosságra, de barátai mondogatták, hogy Tiberiusnak levelét és Germanicusra vonatkozó meghagyásait tartalmazta, és hogy szándékában volt azt a tanácsurak előtt fölmutatni és a császárra rábizonyítni, ha Sejanus hiú igéretekkel meg nem csalta volna. És hogy nem is önként halt meg, hanem egy hozzá küldött gyilkos tőre alatt. Se az egyiket, se a másikat nem merem állítni, elhallgatnom azonban nem lehetett, mert olyanok beszélték, a kik még éltek, mikor én fiatal voltam. A császár szomorú arczot öltött s panaszkodott a tanács előtt, hogy az ilyen halál gyűlöletes árnyat vet ő reá, s előhívatván a meghaltnak fiát. M. Pisót,* sűrű kérdésekkel tudakolja, hogyan töltötte atyja az utolsó napot és éjszakát? Midőn az többnyire okos, de némely kérdésre meggondolatlan választ adott, Tiberius fölolvassa a Pisotól hozzá intézett,

* A szövegben itt is nehány szónyi hézag van, melyet a szövegmagyarázók kiegészítése szerint töltöttem ki a fordításban.

körül-belül következő tartalmú iratot: „Ellenségeim összeesküvése és egy hamis vád súlya alatt leroskadva, mivel igazságom és ártatlanságom sehol sem talál meghallgatásra: esküszöm a halhatatlan istenekre, Caesar, hogy egész éltemben hűséges voltam hozzád, kegyeletes az anyád iránt. Könyörgök nektek: fogjátok pártját fiaimnak, kik közül Cn. Pisonak semmi köze nincs az én tényemhez, bármilyen lett legyen az, mert hiszen azt az egész időt itt a fővárosban töltötte; M. Piso pedig le akart beszélni róla, hogy Syriába visszatérjek. Oh bárcsak én hajtottam volna inkább fiatal fiam szavára, mint ő az öreg atyjáéra. Annál alázatosabban esedezem hozzád, hogy az én rosszaságomért ne lakoljon az ártatlan. Negyvenöt éves hű szolgálatomra, együtt viselt consulságunk emlékére hivatkozva, a ki hajdan atyádnak dicsőült Augustusnak kedveltje s neked is barátod valék, utolsó kérésemmel könyörgök szerencsétlen fiam életeért.“ Plancináról nem tett említést.

17. Ezek után Tiberius fölmentette a fiatal embert a polgárháborúra szítás vádja alól, mivel fiú létére nem is tagadhatta meg atyjának parancsát, s egyszersmind sajnálattal szólt a család régi nemességéről s magának Pisónak — még ha megérdemelte is — súlyos balsorsáról. Plancina mellett elfogultan és szégyenkezve beszélt, okúl hozván föl anyjának közbenjárását is, a ki ellen titkon épen a legjobbak panaszkodtak leghevesebben, hogy „szabad-e a nagyanyának unokája gyilkosát megtekinteni, megszólítni és a tanács kezéből kiragadni? A mit a törvény minden polgárnak megad, egyedül Germanicustól tagadja azt meg? Vitellius és Veranius szava elsiratta a herczeget, de a császár és özvegy császárné Plancinát védelmökbe vették. Hát fordítsa most már mérgét és oly sokszor szerencsésen alkalmazott fondorlatait Agrippina meg gyermekei ellen, s a jeles nagyanya és a nagybátya lakjék jól a boldogtalan család vérével“. Két nap telt el az ily színleges vizsgálattal, mialatt Tiberius sürgette Piso gyermekeit, hogy anyjoknak keljenek védelmére. És míg a vádlók és tanúk vetekedve vitáztak — bár senki nem válaszolt — a szánalom nagyobbra nőtt az ellenséges indulatnál. Az elsőül szavazatának beadására fölhívott Aurelius Cotta consul (mert a császár elnöklése alatt a főtisztviselők ezt a föladatot is teljesítették) [5]) indítványozta, hogy Piso neve törültessék a naptárból,* javainak felét el kell kobozni, míg a másik fele adassék fiának Cn.

* *Fasti* = az a jegyzék, melybe a *dies fasti* be voltak jegyezve; hivatalos naptár. Később egyéb fontos tényeket is följegyeztek ott, a consulok nevét is. Consulságot viselt Piso is.

Pisónak, úgy hogy ez változtassa meg előnevét. M. Piso pedig fosztassék meg méltóságától, s ötmillió sesterciust kapván, tíz évre útasíttassék ki a fővárosból. Plancinát az özvegy császárné kérelmére bűntetlen hagyták.

18. A császár ezt az ítéletet sok részben enyhítette: hogy Piso neve ne törűltessék a naptárból, midőn a M. Antoniusé, ki a haza ellen háborút viselt, midőn a Julius Antoniusé is, ki Augustus családját megsértette, bent maradt. M. Pisót is fölmenté a lefokozás gyalázata alól, s meghagyta neki atyai javait, mert mint többször említém, a pénz dolgában elég becsületes gondolkozást tanusított, most pedig a Plancina fölmentése fölött érzett szégyen is engesztelékeny hangúlatba hozta. Hasonló módon Valerius Messalinusnak indítványát, mely szerint a bosszúló Mars templomában egy arany kép helyeztessék el s valamint a Cæcina Severusét, hogy a bosszúnak oltár állíttassék, ellenezte, mondván, hogy az eféléket külső győzedelmek emlékére kell szentelni, a családi veszteséget pedig gyászszal illik betakarni. Messalinus pótlólag azt az indítványt tette, hogy Tiberiusnak, Augustának, Antoniának, Agrippinának és Drususnak a Germanicus megbosszúlásáért köszönet lenne nyilvánítandó; de Claudiust* említeni elfeledte. Bizonyos L. Asprenas ekkor a tanács előtt kérdést intézett Messalinushoz, hogy szándékosan mellőzte-e azt, és végűl csak most írták be az indítványba Claudius nevét is. S valóban minél többet fontolgatom elmémben az új és a régi eseményeket, annál jobban szemem elé tűnik az a véletlen, mely a halandó embernek minden ügyeivel játékot űz. Mert hír, remény, köztisztelet mindenkit inkább rendelt a trónra, mint azt, a kit a sors titokban a jövendő császáráúl tartogatott. [6])

19. Nehány nappal ezután a császár indítványt tett a tanács előtt, hogy Vitellius, Veranius és Servæusnak a főpapi méltóság megadassék, [7]) Fulciniusnak pedig szavazatát ígérte a köztisztségekre, azzal az intéssel, hogy szónoki tehetségét ne rontsa meg heveskedésével. Igy végződött Germanicus halálának bosszúja, melyről nem csak az akkor élt emberek, hanem a következő idők is sokféle nézetet nyilvánítottak. Annyira tisztázatlanok szoktak lenni a legnagyobb események, mivel sokan az akárhonnan hallott hírt is valóságnak veszik, mások pedig az igazságot is ellenkezőre fordítják, s mindkettő gyarapszik az idővel együtt. Drusus a fővárosból új jóslatok vétele végett kimenvén, azután diadalmenetben jött be. [8]) És

* Germanicus testvéröcscse, a későbbi császár.

kevés nap mulva anyja Vipsania elhunyt, Agrippa összes gyermekei közt egyedűl természetes halállal, mert a többiek* vagy nyilvánvalólag fegyver, vagy — a mint hitték — méreg és éhség által pusztultak el. *

20. Ugyanez évben Tacfarinas, ki a mult nyáron, mint említém, Camillustól megveretett, megújítja a háborút Afrikában, először össze-vissza való pusztításokkal, melyeket gyors lefolyásuk miatt megtorolni sem lehetett; azután egész falvakat dult föl és súlyos zsákmányt ejtett, végűl pedig nem messze a Pagyda folyótól, egy római cohorsot körűlzárt. Az erőd parancsnoka Decrius vala, erélyes edzett katona, a ki ostromzároltatását gyalázatnak tartá. Rábírván tehát katonáit, hogy nyilt helyen ajánlják föl a csatát, a tábor előtt állítja föl hadsorait. De mindjárt az első roham alatt megszaladván a cohors, ő a lövedékek zápora közt bátor szívvel vágtat szemközt a futókkal, szidja a zászlótartókat, hogy római katonák fegyelmezetlen nép vagy szökevények elől megfutnak. Kapott sebei daczára s bár egyik szemét is kiszurták, neki ment az ellenségnek s nem szűnt meg harczolni előbb, csak mikor katonáitól cserbe hagyva elesett.

21. Midőn erről L. Apronius, Camillus utóda, értesűlt, inkább búsúlván katonáinak gyalázatán, mint az ellenség diadala miatt: egy ez időben már ritka s a régiek nyomán indúló büntetéssel, a becstelen cohorsnak minden tizedik kisorsolt emberét halálra vereti. És a szigorú eljárásnak oly hatása volt, hogy egy veterán zászlóalj, nem több, mint ötszáz emberből álló, Tacfarinasnak ugyanazon csapatait, midőn egy Thala nevű erődöt megtámadtak, szétszórta. Ez ütközetben valami Rufus Helvius nevű közkatona egy polgár életének megmentésével szerzett érdemet, s ezért Aproniustól nyaklánczot és dárdát kapott ajándékúl. A császár még a polgári koszorút is adta hozzá, inkább panaszolva, mint haraggal kifogásolván, hogy miért nem adta meg Apronius azt is proconsuli jogánál fogva. Tacfarinas azonban, mivel a numidák meg voltak félemlítve s ostromról hallani sem akartak, portyázó hadviselésre adja magát; hátrált, ha szorították, s viszont hátulról támadt. És míg a barbár ezt az eljárást követte, bűntetlenűl sikamlott ki a hiába fáradozó római vezér kezei közűl. De midőn a partvidékek felé vonúlt el, és zsákmányától mozdulni nem tudván, állandó táborban tartózkodott: Apronius Caesianus, kit atyja lovassággal és segítő csapatokkal küldött, magához vevén még a legiók leggyorsabb legényeit is, szerencsés csatát vív a numidákkal s a sivatagba kergeti őket.

---

* L. „Augustus családja“ III. a., b., c., d., e., f.

22. Rómában Lepida ellen, a kinek az Aemiliusok fényes nevén kívül L. Sulla és Cn. Pompeius valának ősei, azt a vádat emelik, hogy hamisan vallotta magát a gazdag és gyermektelen P. Quiriniustól teherbe ejtettnek. Fajtalansággal és méregkeveréssel is gyanúsították s hogy a chaldaeus jósoknál kérdezősködött a császári család sorsa felől. Testvére, Manius Lepidus védte a vádlottat. Az a körülmény, hogy Quirinius a kimondott válás után is üldözte még volt nejét, szánalmat keltett a különben rosszhírű és bűnös nő iránt. A bűnvizsgálatnál nem könnyen lehetett a fejedelem gondolatán átlátni; annyira csűrte-csavarta haragjának és kegyelmes indúlatának jeleit. Elsőben figyelmeztette a tanácsot, hogy a felségsértési vádat ne vegyék tárgyalás alá; azután pedig a consulviselt férfiak közűl M. Serviliust és más tanúkat épen azon dolgok földerítésére beszélte rá, melyeket előbb mintegy visszaútasítni látszott. Majd ismét Lepida rabszolgáit, kik katonai őrizet alatt tartatának, átviteté a consulokhoz s nem engedte, hogy kínvallatással kérdezzék ki azok felől, a mik az ő családjára vonatkoznak. Drusust, a kijelölt consult is fölmenté az alól, hogy első helyen adja szavazatát; a mit némelyek helyesnek gondoltak, nehogy a többiek kényszerűlve legyenek ugyanúgy szavazni; mások azonban ezt is kegyetlenségre magyarázták, mert Drusus nem mond vala le szavazati elsőségéről, ha a vádlott elítélése úgyis biztosítva nem lett volna.

23. Lepida a játékünnepek napjain,* melyek a vizsgálat folyamata közé estek, előkelő asszonyoktól környezve lépett a színházba, hol siralmas jajgatással szólítván őseit s magát Pompeiust, kinek ott emléke s álló szobrai valának láthatók: oly szánalomra indítá a közönséget, hogy könnyekben áradozva, dühös átkokat kiabáltak Quiriniusra, a vén, gyermektelen, alacsony házból származott emberre, a kiért az egykor L. Caesarnak feleségűl, a dicsőűlt Augustusnak menyéűl rendelt asszonyt most föl kellene áldozni. Miután a rabszolgák kínvallatása kiderítette a bűntényt, hozzájárúltak Rubellius Blandus véleményéhez, mely szerint Lepida száműzetésre [10]) ítéltetett. Drusus is erre szavazott, ámbár mások enyhébb indítványt is tettek. Azután Scaurus kedveért, kinek tőle egy leánya volt, kimondatott, hogy javai ne koboztassanak el. Végűl ekkor nyilatkoztatta ki Tiberius a P. Quirinius szolgáitól szerzett abbeli tudomását, hogy Lepida ő ellene is tervezett mérgezést.

24. Hirneves házak balsorsáért (mert rövid időközben vesztették

* Talán a *ludi Romani magni*, szeptember hónapban.

el a Calpurniusok Pisót, az Aemiliusok Lepidát) vígaszt nyujtott az, hogy D. Silanus visszaadatott a Junius-családnak. Az ő esetét elmondom nehány szóval. A dicsőült Augustusnak a mily nagy volt szerencséje a közügyek kormányzásában, oly szerencsétlen vala családi élete, leányának és unokájának ledérségei miatt, kiket a városból kiűzött s szeretőiket halállal vagy száműzéssel büntette. Mert midőn ezt a férfiak és nők közt elterjedt vétket a vallásos kötelmek megszegésének és fölségsértésnek szigorú elnevezésével jelölte meg: túlment az ősök kegyelmes fölfogásán és saját törvényein [11]) is. De a többiek élete végződését, valamint azon korszaknak egyéb eseményeit akkor fogom elbeszélni, ha mostani föladatom elvégeztével több munkára is ad még érkezést életem folyása.[12]) D. Silanus, habár az Augustus unokaleányával űzött fajtalankodása miatt nem várhatott volna keményebb büntetést, mint hogy a császár barátainak sorából kirekesztessék, mégis a száműzetést gondolta magára nézve kiszabottnak, és csak Tiberius uralkodása alatt mert a tanács és a fejedelem kegyelméhez folyamodni, támaszkodván testvérének M. Silanusnak befolyására, mint a ki magas rangja és szónoki hire révén kiváló állást foglalt el. Tiberius azonban a neki a tanácsurak előtt köszönetet mondó Silanusnak azt válaszolta, hogy ő is örül testvérének a hosszú bujdosásból vala visszatérésén, és azt szabad is tennie, mert hiszen se tanácshatározat, se törvény nem mondta ki eltávolítását; ő azonban teljes mértékben föntartja atyjának neheztelését és Silanus visszajövetelével Augustus akaratának hatálya nem szűnt meg. Ezután a fővárosban élt D. Silanus, de állami tisztségeket nem kapott.

25. Majd indítvány tétetett a Papius Poppaeus-féle törvény enyhítése iránt, melyet Augustus vén korában a Julius-féle törvényjavaslatok pótlásául, a nőtlenségben élők büntetésének szigorítása és az államkincstár gazdagítása tekintetéből hozott.[13]) De azért még sem szaporodott a házasságkötések és a fölnevelt gyermekek száma, s túlsulyban maradtak a magánosan élők. Ellenben növekedett a pörbefogottak sokasága, midőn minden ház alapjában megrendült az árulkodók besúgása által, s mint valaha a bűntettekkel, úgy most a törvényekkel gyült meg az emberek baja. Ez a körülmény arra figyelmeztet engem, hogy a jog kezdeteit és azt hogy miképen jutott a dolog a törvényeknek e végtelen megsokasúlására és különféleségére, bővebben kifejtsem.

26. A legrégibb emberek még gonosz szenvedélyek híján, bűn, vétek s azért büntetés és kényszer nélkül éltek. Jutalmazásra

sem volt szükség, mivel a becsületet önmagáért szerették. És mivel erkölcsellenest senki sem kívánt, fenyegetéssel semmitől sem tiltattak el. De miután az egyenlőség megszünt s a mérséklet és szerénység helyére a nagyravágyás és erőszak lépett: előálltak az egyeduralmak, s sok népnél meg is maradtak örökre. Néhol azonnal, másutt, miután a királyokat megunták: a törvények uralmára tértek át. Ezek eleinte az emberek műveletlen állapotában még egyszerűek valának, s nagy hírre emelkedtek a krétaiak törvényei, melyeket Minos, a spártaiaké, melyeket Lycurgus, és majd az athenieknek már művészviesebb és számosabb törvényei, melyeket Solon írt. Nálunk Romulus önkényesen uralkodott; utána Numa vallási szabályokra és isteni jogra kötelezte a népet, s Tullus és Ancus is alkotott egyet s mást. De főképen Servius Tullius lett azon törvények szentesítője, melyeknek a királyok is tartoznak engedelmeskedni.

27. Tarquinius előzetése után a nemesség pártos törekvései ellen sok intézkedést tett a nép, a szabadság védelme és az egyetértés szilárdítása érdekében; decemvirek választatának, s mindenünnen összegyűjtötték a jogelemeket s megalkották a tizenkét táblát, melylyel a jogegyenlőség befejezést nyert. Mert a következő időkbeli törvények, ha olykor a bűntettesek ellen is, az elkövetett vétség szerint, de még gyakrabban a rendek torzsalkodásából kifolyólag és jogtalan kitűntetések elnyerése, vagy híres férfiak kiűzése és más rossz célok elérése végett, erőszakos módon, hozattak. Így lettek a Gracchusok és Saturninusok a köznép fölzavarói, s viszont nem kisebb vesztegetést űzött Drusus a tanács nevében.[14]) A szövetségeseket hitegetésekkel csalták s tiltakozással játszották ki.[15]) Még az italiai, majd a polgári háború* alatt sem hagyták abba a sok és egymással ellentétes rendelkezéseket, míg Sulla dictator, eltörűlvén vagy megváltoztatván az előbbieket, midőn több újat is adott ki, e dologban szünetet teremtett, de nem hosszan tartót, mert Lepidus mindjárt előállott zavarszerző javaslataival, s nem sokkal később a tribunoknak visszaadatott az a szabadság, hogy a népet folytonos izgalomban tartsák. És már nem csak közügyekben, hanem egyes emberek ellen is hoztak határozatokat,[16]) és a közélet legromlottabb állapotában legtöbb törvény volt.

28. Majd Cn. Pompejus, mint harmad ízben consul, a közerkölcsök megjavítására hívatván el, súlyosabb gyógyszert alkal-

---

* *Italiai* a szövetségesek elleni, *polgári* a Marius és Sulla közt folyt háború, amaz 91—88, emez 88—82. Kr. e.

mazott, mint a milyen a baj volt; a maga alkotta törvényeket ismét fölforgatá; a mit fegyveren nyert, fegyveren vesztette el. Azután húsz éven át szakadatlan viszálkodás; sem erkölcs, sem jog; a leggaládabb tettek büntetlen maradtak és sok tiszteletre méltó törekvés vesztét okozta szerzőjének. Végül Caesar Augustus, hatodik consulsága alatt, már a hatalomnak biztos birtokában, eltörülte a triumviri állásában tett rendelkezéseit, s jogokat adott, melyek szerint békében és egy fejedelem alatt élünk. Ezek folytán szorosabbra fűződtek a kötelékek; őrök állíttattak föl s a Papius Poppaeus-féle törvény jutalommal indította őket ügyelniök, hogy ha valaki atyai kötelességének nem tesz eleget, a nép mint mindnyájunk atyja, kapja meg uratlanná lett vagyonát.[17]) De azután a czélzatnál messzebbre mentek és a fővárost, Italiát s az összes római polgárságot megtámadták, és sokak vagyoni állapota ment tönkre. És a réműlet mindenkit fenyegetett volna, ha Tiberius orvoslást alkalmazva, öt consuli, ugyanannyi praetori tisztet viselt férfiút és még egyszerannyit a tanács tagjai közűl sorshúzással ki nem választ, a kik által a törvények hurkai többnyire föloldatván, a jelen időre némi könnyebbűlés állott be.

29. Ez időtájban a Germanicus gyermekei közűl már ifjúvá fejlődött Nerót ajánlotta a tanácsurak figyelmébe s a hallgatók gúnyos mosolyától kisérve kivánta, hogy a húszférfiúi tisztség [18]) viselése alól mentessék föl, és öt évvel korábban pályázhasson a quæstorságra, mint a törvények engedik. Azt hozta föl okúl, hogy neki és testvérének is Augustus kérelmére ugyanazt megengedték. De azt hiszem, hogy akkor is voltak olyanok, kik az eféle kérést titkon kinevették, pedig azon időben még az csak kezdete volt a Cæsárok emelkedésének s a régi szokás is közelebb vala, meg aztán a mostohafiaknak viszonya is a mostohaatyához lazább volt, mint a nagyatyáé az unokához. Megtetézte a tanács még a főpapi méltósággal is, és azon a napon, mikor Nero először lépend a forumra, ajándékot szavaztak meg a köznép számára, mely módfölött örvendezett, hogy Germanicusnak már egy felnőtt sarját láthatja. Fokozta az örömet azután Nerónak Drusus leányával Juliával kötött házassága is. De valamint e hírt jókedvvel, úgy ellenkező érzelemmel hallották azt a másikat, a mely szerint Claudius fiának* ipául Sejanus van kiszemelve. A család ősnemes-

* *Drususnak* hívták, de meghalt fiatalon, mielőtt az a házassági terv valósult volna.

ségén esett szennyfoltnak nézték volna ez összeköttetést, és olyannak, mely a már is túlságos nagyralátással gyanúsított Sejanust még pöffeszkedőbbé tenné.

30. Ez év végén két jeles férfiú, L. Volusius és Sallustius Crispus befejezte életét. Volusius családja régi, de a prætorságon túl nem emelkedett; ő vitte bele a consulságot; censori hivatalt is viselt a lovagi decuriák választásánál s első szerzője volt annak a roppant gazdagságnak, melylyel családja birt. A lovagi rendből származott Crispust a római történelem hírneves irója C. Sallustius, mint nővérének unokáját fogadta nevének örökösévé. És ő bármennyire nyitva volt is előtte az állami főtisztségek útja, Mæcenast utánozva, tanácsúri méltóság nélkül is megelőzött befolyásával sok diadalmenetben részesült s consulságot viselt férfiakat, s eltérőleg a régiek szokásától, művelt s finomult életmódja, bő költekezése és gazdagsága által közelebb állott az elpuhultsághoz. De lelki tehetsége nagy föladatok teljesítésére volt képes s annyival erélyesebb, minél inkább mutatta az álmatagság és tétlenség színét. Tehát Mæcenas életében ő vala a legközelebbi, ezután pedig a legelső, kire a két császár titkos meghagyásait rá merte bízni; Postumus Agrippa meggyilkoltatásába is be volt avatva; de előrehaladt korában már a fejedelem barátságának inkább csak külszínét, mint valóságát tartotta meg. Ez történt Mæcenassal is. A sors ritkán enged az udvari kegynek hosszú tartamot; a csömör érzése fogja el vagy azokat, a kik már mindenöket oda adták, vagy emezeket, midőn már semmi kívánnivalójok nem maradt hátra.

Kr. u. 21.

31. Következik Tiberiusnak negyedik, Drususnak második consulsága, nevezetes az atyának és fiának együtt hivataloskodásáról. Mert két évvel* azelőtt Germanicusnak Tiberiussal együtt viselt ugyanaz a tisztsége se a nagybátyának nem vala kellemes, se oly szoros természeti viszonyon nem alapulhatott. Ez év elején Tiberius egészsége ápolásának színe alatt Campaniába távozott, vagy azért, mivel arra gondolt, hogy lassankint hosszabb időre, majd állandóan visszavonul; akár hogy Drusus, atyja távollétében, egyedül lássa el a consuli hivatal teendőit. És véletlenül egy nagy vitává fejlődött csekély ügy alkalmat nyujtott az ifjúnak, hogy népszerűséget szerezzen. Domitius Corbulo, prætori tisztséget viselt

* Tacitus tévesen mond két évet három helyett.

férfiú, panaszt emelt a tanács előtt L. Sulla előkelő fiatal ember ellen, a miért neki a viadorok játékán nem adott helyet. Corbulo javára szólt kora, az ősi szokás s az öregek pártfogása; vele szemben állottak Mamercus Scaurus, L. Arruntius és mások, Sulla rokonai. Szónoklatokban vitáztak s fölemlítették az ősök példáit, a kik a fiatalság tiszteletlenségét szigorú határozatokkal rótták meg, míg Drusus a kedélyek megnyugtatására alkalmas nyilatkozatot tett, s Corbulónak elégtételt szolgáltatott Mamercus, ki Sullának nagybátyja s egyszersmind mostoha atyja, s az azon korabeli szónokok közt a legkiválóbb vala. Ugyancsak Corbulo kikelt a miatt, hogy Italia-szerte a legtöbb közút a vállalkozók csalása és a hatóságok gondatlansága következtében megromlott és járhatlan állapotban van, s egyszersmind készséggel vállalkozott ez ügyet rendbehozni,* a mit azonban nem oly nagy hasznára végzett a köznek, mint a mily veszedelmére sokaknak, a kiknek pénze s jó hirneve ellen elítélésekkel és kényszer-eladásokkal kiméletlen eljárást követett.[19])

32. Nem sokkal azután Tiberius a tanácshoz intézett levelével tudomásra hozta, hogy Tacfarinas ismét nyugtalanítja Afrikát beütésével, s azért a tanácsurak a maguk belátása szerint válaszszanak proconsulúl egy katonai ügyekben jártas, erős testű és hadviselésre alkalmas embert. Ezt az indítványt Sex. Pompejus a Marcus Lepidus ellen érzett gyűlöletének kiöntésére használta föl, bárgyu elméjű, tunya és ősei hírére méltatlan embernek tűntetvén őt föl, a kit az Ázsiába való küldetésből is ki kell zárni. Szembe állott vele a tanács, mely úgy vélekedett, hogy Lepidus inkább szelid, mint tunya; hogy vagyoni szorultsága atyjától ered, s midőn ennek daczára nemesi méltóságát gáncs nélkül tudta megőrízni: ez inkább becsületére szolgál, mint gyalázatára. Tehát Ázsiába küldték, Afrikára nézve pedig azt határozták, hogy a császár határozza meg, kire akarja bízni e tartományt.

33. Ekkor tette Severus Caecina azt az indítványt, hogy „a tartományba küldött tisztviselőt ne kisérhesse oda felesége; miután előbb többször hangoztatta, hogy ő maga boldog házasságban él nejével, ki neki hat gyermeket is szült; de azért ő, a mit általános szabályképen állít föl, saját családjában is megtartja, melyet Italiában hagyott, noha maga különféle tartományokban negyven szolgálati évet töltött el. Mert nem hiába volt régen szokás a szövet-

* *Executionem suscepit,* mint biztos vállalkozott ez ügy rendbehozására.

ségesek vagy az idegen népek közé asszonyt nem vinni magával; a női kiséretnek megvan az a következése, hogy a békét az élvek hajhászásával rontja, a háborút pedig félénkségével akadályozza, s a római hadi fölvonulást egy barbár karaván menethez teszi hasonlóvá. Nemcsak gyámoltalan és fáradalmak elviselésére képtelen az a nem, hanem szabadjára eresztve, kegyetlen, önző s hatalomra vágyó is; a katonák közt jár-kél, szolgálatába fogja a centuriókat. Hiszen a minap egy asszony * parancsnokolt a cohorsok és legiók hadgyakorlatain. Gondolják meg, hogy a hányszor a tartományi tisztviselők zsarolás miatt állanak vád alatt, a vétség nagyobb része feleségeik rovására irható föl. Uszályukba kapaszkodik mindjárt a tartománybeliek söpredéke; ezzel ügyletekbe bocsátkoznak, űzérkednek. Kétféle díszkiséret** van kivonulásoknál és két kormányszék, s a mellett az asszonyok konokabb és tehetetlenebb parancsolók, s míg hajdan az Oppius-féle [20]) s más törvények által meg voltak kötve, most bilincseikből szabadulván, a családi körben és a közélet terén, sőt már a hadsereg fölött is uralkodnak."

34. Csak kevesen hallgatták ezt helyeslőleg, a többiek közbeszólásokkal zavarták a szónokot: hogy a tárgy nincs napirenden s Caecina egy ily fontos dolognak nem is lehet illetékes birája. Majd Valerius Messalinus, Messalla fia, kin atyja szónoki tehetségének visszfényét föl lehet ismerni, válaszolta, hogy „a régiek sok durva szokása változott jobbra és kellemesebbre; mert ma már nincs ostrom alatt, mint hajdan, a főváros, s nem állanak ellenséges lábon a tartományok. De meg oly kevés költséget is fordítunk a nők szükségleteinek kielégítésére, hogy az nem csak a szövetségeseket, de még a férjek háztartását sem terheli. A többi szükséglet közös a férjjel, s abban a békességnek semmi akadálya nincs. A hadba bizony fölkészűlve megy az ember; de a küzdelem után visszatérő harczosnak mi lehetne kedvesebb üdűlés, mint a melyet neje oldalán talál? Hogy némely nők fondor és pénzsovár űzelmekbe merűltek? Hát maguk a tisztviselők nagy része nem lett-e zsákmányává a legkülönfélébb szenvedélyeknek? Hiszen így hát senkit sem kellene a tartományokba küldeni? Hogy a feleségek rosszasága rontotta meg gyakran a férjeket? hát az agglegény mind feddhetlen életű ember-é? Igaz, hogy egykor jóknak látszottak az Oppius-féle törvények, mert úgy kivánták az állam viszonyai; azután lazították és

* Plancinára czéloz, II. 55.

** T. i. a praetort és külön a nejét környező kiséret.

enyhítették őket, mert úgy hozta magával a szükség. Saját gyámoltalanságunkat hasztalan takargatjuk más elnevezéssel, mert a férfi abban a hibás, ha a nő kirug a hámból. És azután egyiknek vagy másiknak lelki gyarlósága miatt helytelen dolog volna a férjeket a boldogságban és szenvedésben részes hitvestársaiktól megfosztani; másrészről a természettől erőtlen nőnemet magára hagyni és saját kedvtelésének s mások incselkedésének zsákmányául tenni ki. A jelenlegi felügyelet mellett is alig marad tisztán a házasélet; mi lesz még akkor, ha több éven át tartó elválás borítja feledésbe? Úgy kell tehát a másutt található hibákkal szembe szállni, hogy a főváros romlásának esélyére is gondoljunk." Drusus is mondott nehány szót a maga házasságáról, „mert a főemberek gyakrabban kénytelenek a birodalom távoli országait meglátogatni. Hányszor ment a dicsőült Augustus keletre Livia kiséretében; ő maga is Illyriába útazott, s ha a szükség úgy kívánja, más népekhez is fog még ellátogatni, bizony nem nyúgodt szívvel, ha kedves feleségétől, annyi közös magzatuk anyjától, el kellene szakadnia." Így Caecina indítványa elvettetett.

35. A legközelebbi tanácsülésben aztán Tiberius, mellesleg megdorgálván a tanácsurakat, a miért minden ügyet a fejedelemre hárítnak, levelében M. Lepidust és Junius Blaesust* nevezte meg, hogy közülök egyiket választszák Afrika proconsulává. Erre mind a kettőt meghallgatták, s Lepidus erélyesen szabadkozott, egészségi állapotát, gyermekeinek zsenge korát s leányának férjhez menetelét hozván föl mentő okul, miközben megértették azt is, a mit ő elhallgatott, hogy Blaesus anyai nagybátyja Sejanusnak** s ezért több igénye van azon állásra. Blaesus színleg vonakodó választ adott, de nem ugyanolyan határozottsággal, s a hízelgők egyhangú szavazata sem támogatta vonakodását.

36. Most olyas valami jött szóba, a mit addig sokan titkos panaszkodással takargattak. A legaljasabb emberek közt ugyanis lábra kapott az a galád eljárás, hogy a császár képét megragadván,[21]) büntetlenül halmoztak szidalmat és gyalázatot becsületes emberekre; sőt még szabadonbocsátottak és rabszolgák is, hol szóval, hol kézmozdulattal, félelmesekké tették magukat védnökük vagy urok előtt. C. Cestius tanácsúr tehát fölszólalt, hogy a fejedelmek ugyan hasonlók az istenekhez, de az istenek is csak igaz-

* Ugyanaz, kiről föntebb (I. 16. stb.) a pannoniai lázadásnál volt szó.

** A testőrség parancsnoka, a kinek már ekkor is nagy befolyása volt a császárnál.

ságos kérését hallgatják meg a hozzájok könyörgőknek, és senki sem menekűl a capitoliumra vagy a városnak más templomába, hogy gaztettei számára keressen ott oltalmat. A törvényes rend megsemmisűl és fenekestűl fölfordul oly állapotok mellett, midőn őt például a köztéren és a tanácsház küszöbén Annia Rufilla, a kit a biró előtt csalásért bevádolt, szidalmakkal és fenyegető szavakkal támadta meg és ő nem mer a törvény útjára lépni a császárnak eléje tartott képe miatt. Lármás szavakban össze-vissza hasonló, sőt még gonoszabb dolgokat hoztak föl mások is, s kérték Drusust, hogy adjon bosszuló példát, a ki azután csakugyan az előállított és elmarasztalt nőt nyilvános őrizet alá helyezteté.

37. Considius Aequus és Cælius Cursor római lovagok is, mivel fölségsértés hamis vádjával támadták Magius Cæcilianus prætort, a császár rendeletére és tanácshatározattal büntetést kaptak. Mint a két esetet Drusus érdemének tudták be, mint a ki a városban, gyűlekezetekben és társaságokban forgolódván, atyjának gyanakvó gondolkozását enyhíteni tudja. S azért az ifjú herczegnek élvhajhászása sem igen keltett visszatetszést: hadd szeresse inkább a nappalt építkezésekkel,* az éjszakát lakmározással tölteni, mintsem hogy félrevonulva, semmi múlatságban kedvét nem találva, szomorú virasztás és vészjósló töprengés közt emészsze magát!

38. Mert se Tiberius, se az áskálódók nem fáradtak ki munkájokban. Ugyanis Ancharius Priscus a Creta proconsulát, Cæsius Cordust, idézte törvényszék elé zsarolás miatt, megtoldván a felségsértés bűnével, a mi akkor minden vádnak betetőzése volt. Antistius Vetus, egy macedon főember, fajtalanság miatt pörbe fogatván, fölmentetett; de a császár, miután a birákat megkorholta, újra törvényszék elé állítá őt felségsértés vádja alatt, mint a ki a zavargásban és Rhescuporis terveiben részes volt, midőn ez atyjafiának Cotysnak megőlése után** háborúra készülődött ellenünk. Tehát száműzetésre ítéltetett, azzal a hozzáadással, hogy egy oly szigetre belebbeztessék, a mely sem Macedonia, sem Thracia felől ne legyen könnyen hozzáférhető. Mert Thracia birtoka Rhoemetalces és Cotys fiai közt meg levén osztva, mely utóbbiak gyermekkoruk miatt Trebellienus Rufus gyámsága alatt állottak: a lakosság békétlenkedett a mi kormányzatunk visszaélései miatt, egyaránt panaszkodván Rhoemetalcesre és Trebellianusra, hogy a

---

* Csak ez egy helyből tudjuk, hogy szenvedélye volt az építkezés.

** Föntebb II. 64—67.

benszülötteken elkövetett jogtalanságokat bosszulatlanúl hagyják. A cœlaletok, odrusák és divok erős néptörzse,* fegyvert ragadt különféle, de jelentéktelenségök tekintetében egymással egyenlő vezérek alatt, a minek az a következménye lett, hogy szövetkezésök sem tette veszélyessé a háborút. Egy részök ott helyben zavarog, más részök átszáll a Hæmus-hegyen, hogy a messzebb lakó népeket föllázítsák; a legtöbben és a legszervezettebbek a királyt és a Macedoniai Fülöptől alapított Philippopolis várost veszik ostrom alá.

39. Értesűlvén erről P. Vellæus, ki a legközelebb fekvő sereg parancsnoka volt, a szövetséges lovasságot és könnyű gyalogcsapatait azok ellen küldi, a kik zsákmányolás vagy segélygyüjtés végett szanaszét kalandoztak; maga a nehéz gyalogságot vezeti az ostromzár feloldására. És egyszerre minden sikeresen ment végbe, miután a martalóczokat lekaszabolták, az ostromlók közt pedig viszály támadt, míg a király a legio megérkeztekor kirohanást intézett a városból. Rendszeres csatának vagy ütközetnek nem is lehet mondani az ilyet, melyben féligfegyverzett kószáló bandák mészároltattak le a mieinknek minden vesztesége nélkül.

40. Ugyanez évben Gallia némely néptörzsei kezdtek lázadást a nyomasztó adósságok miatt. A leghevesebb izgató vala a trevirek közt Julius Florus, az æduoknál Julius Sacrovir; mind a kettő magas rangú ember, kiknek őseik dicséretes tetteikért a római polgárjogot nyerték hajdan,** a mikor az még ritkán és csak kiváló érdem jutalmául szokott adatni. Ők titkos értekezleteken, magukhoz vonván a legvakmerőbb embereket s olyanokat, kiknek szegénységök miatt vagy gonosztetteik következményeitől féltökben nagy szükségök volt a vétkezésre: elhatározzák, hogy Florus a belgákat, Sacrovir a közelebb lakó gallokat birja fölkelésre. Tehát gyülések és összejövetelekben lázító beszédeket tartottak a soha meg nem szűnő adók, az uzsora súlyos terhe s a kormányzók kegyetlensége és felfúvalkodottsága fölött. A katonaság is békétlenkedik Germanicus végzetes halála hírére. Nagyon alkalmas idő ez szabadságuk visszavívására, ha meggondolják, hogy míg ők maguk duzzadó erejökben vannak, mily gyámoltalan Italia, mily harcziatlan a városi csőcselék s a hadseregekben csak a külföldi elem az erős.

---

* A Hæmus (Balkán) és Rodope tájain laktak.

** Julius Cæsartól, s onnan viselték a Julius nevet is.

41. Alig maradt egyetlen néptörzs érintetlen a mozgalom elhintett maszlagától; de elsőben az andecavok és turónok* keltek föl, kik közül az andecavokat Acilius Aviola alvezér, előhíván a Lugdunumban** helyőrségen állomásozó cohorsot, fékezte meg. A turónokat a legióbeli katonaság, melyet Visellius Varro, alsó Germania katonai parancsnoka küldött, verte le ugyancsak Aviola és nehány gall főember vezetése alatt, a kik segítségére jöttek, hogy pártütésöket leplezzék és kedvezőbb időre halaszszák. Látták Sacrovirt is, a mint embereit födetlen fővel a rómaiak mellett buzdította harczra, mint mondák, azért hogy vitézségét mutogassa; de a foglyok azzal gyanúsították, hogy fölismerhetővé akarta tenni magát, nehogy rá lőjenek. Tiberius megkérdeztetvén ez iránt, mellőzte a gyanúsítást, s tétovázásával csak táplálta a háborút.

42. Ezalatt Florus folytatta terveit, és egy lovas csapatot, mely a trevirok közül újonczoztatván, a mi szolgálatunkban és fegyelmünk szerint volt begyakorolva, arra csábított, hogy a római kereskedelmi ügynökök leölésével kezdjék meg a háborút. A lovasok közül nehányan el is hagyták magukat csábíttatni; a többiek hivek maradtak. Más tömeg azonban, eladósodottakból és védenczekből álló, fegyvert fogott és az Arduenna*** nevű erdős hegyekbe akarta magát venni, midőn azon két hadsereghez tartozó legiók, melyeket Visellius és Cajus Silius különböző útakon fölvezetett, útját állották. Egy válogatott csapattal Julius Jndus küldeték előre, ki ugyanazon törzsből, de Florussal ellenséges viszonyban levén, annál jobban vágyott kitenni magáért, s a még szervezetlen sokaságot szét is szórta. Florus ismeretlen buvóhelyre futott a győzők elől: végül azonban látván, a katonák elállták menekülő útjait, saját kezétől esett el. És ezzel vége lett a trevirek zavargásának.

43. Az aeduoknál annyival nagyobb föladat várt megoldásra, mivel ez a néptörzs hatalmasabb, az elnyomásra szükséges haderő pedig távol vala. A törzsnek székvárosát, Augustodunumot,**** Sacrovir fegyveres csapatokkal elfoglalta s ezzel hatalmába keríté Gallia legelőkelőbb ifjúságát, mely ott végezte tanulmányait,[22]) hogy ily záloggal magához csatolja azok szülőit és rokonait is. Egyszersmind a titkon elkészített fegyvereket kiosztja a fiatalság

* Az alsó Loir mellett laktak az andecavok, keletre tőlök a turónok.

** Lyon.

*** Az Ardennes hegyek.

**** Az aeduok a Loire és Saone közt laktak, székvárosuk Augustodunum, ma Autun.

közt. Negyvenezren valának; csak ötödrészök ellátva oly fegyverekkel, mint a legiók; a többiek vadászkopjákat, késeket s más oly eszközöket hordoztak, a milyeneket vadászaton használ az ember. Viadalra képzett rabszolgákat is vettek föl, a kik hazai szokás szerint teljes vasmezbe voltak öltözve; *cruppellásoknak* nevezték ezeket, támadó mozdulatokra használhatlanok, de védelemben felülmulhatlanok. Szaporodtak e csapatok a szomszédos törzseknek ha nem is nyilt csatlakozásával, de mégis egyesek készséges támogatásával, s növelte erejöket a római vezérek versengése is, mivel mind a kettő magának követelte a háború vezetését. Végül mégis az öreg kora miatt elgyöngült Varro átengedte az elsőséget az erőteljes Siliusnak.

44. De Rómában, mint a hogy a hír mindent tódítani szokott, azt hitték, hogy nem csak a trevirek és aeduok lázadtak föl, hanem Galliának hatvannégy törzse is; hogy szövetségökbe vonták a germánokat s ingadoznak a hispánok is. A legjobbak aggódtak az állam sorsán, sokan a jelen állapotok gyűlöletétől és e változás vágyától indíttatva, még örültek is saját veszedelmöknek s szidták Tiberiust, a ki ily zavaros helyzetben az árulkodók vádiratainak olvasására vesztegeti idejét. „Hát a hazaárulással vádolt Sacrovir meg fog-e jelenni a tanács előtt? Végre mégis talpra állottak oly férfiak, a kik a véres levelek ellen fegyverrel tiltakoznak. A nyomorúságos béke helyett még a háborút is jó cserének kell tartani.“ De a császár csak annál szorgalmasabban fitogtatta közönyét, és se tartózkodási helyén, se magatartásán nem változtatván semmit, szokott módja szerint élt azon napok alatt is, akár zárkózott természeténél fogva, akár azért, mert tudta, hogy a baj nem nagy s jelentéktelenebb, mint a hogy beszélik.

45. Azalatt Silius két legióval megindulván, egy előre küldött segítő csapattal dúlatja a sequánok falvait, a kik a határszélen az aeduoknak szomszédai és fegyvertársai valának. Majd gyors menetben Augustodunumnak tart, miközben a zászlóvivők is vetekedtek az elsőségért, és a közkatonák is zajongva követelték, hogy a szokásos pihenőt s az éjjeli állomásokat nem kell megtartani; csak hadd lássák az ellenséget, hadd legyenek szemközt velök; elég az a győzedelemre. A tizenkettedik mérföldjelző kőnél sik helyen föltűntek Sacrovir és hadcsapatai. Homlokvonalra állítá a pánczélosokat,* a szárnyakra a cohorsokat, hátra a félfegyverzetűeket. Maga főemberei

* A 43. fejezetben említett *cruppellariusokat.*

közt gyönyörű paripán lovagolt; „emlékeztette őket a gallok régi dicsőségére s a rómaiaknak tőlük szenvedett kudarczaikra. A milyen diszes a győzőknek a szabadság, oly tűrhetetlen a szolgaság, ha újra legyőzetnének."

46. Nem sokáig beszélt s nem is valami lelkes hallgatók előtt. Mert közeledett már a legiók csatasora, s a fegyelmezetlen és katonáskodáshoz nem szokott városi nép majdnem elvesztette látását és hallását. Silius ellenben, habár az előlegezett remény fölössé tette a búzdító szót, mégis oda kiáltott katonáinak, hogy „szégyen rájok, Germania legyőzőire, gall ellenséggel szállani szembe. Hiszen az imént a lázadó turónt egyetlen cohors, a trevirt egyetlen lovasdandár s a sequánokat ennek a seregnek csekély számú csapatai verték tönkre. A pénzben duskáló, élvezethajhászó, de annál gyávább æduokat kergessétek el, de kíméljétek, ha megszaladtak". Erre roppant ujjongás támadt; a lovasság a szárnyakra özönlött, a gyalogok a homlokvonalat rohanták meg. Oldalt nem is késett a döntés, de a pánczélosok érczvértjökkel kis ideig ellenállottak a dárdák- és kardoknak; ám a katonaság baltát és fejszét ragadva, mintha falat törne, vágta a vasburkot és az embert, mások rudakkal meg villával terítették le a lomha zsákokat, és a földön fekvők, kik fölkelni sem próbáltak, halottak gyanánt hagyattak hátra. Sacrovir előbb Augustodunumba, azután a kiadatástól félvén, leghívebb embereivel egy közelfekvő mezei lakába menekűl, a hol magát saját kezével végezte ki, a többiek kölcsönösen ölték meg egymást s a fölgyújtott mezei lak lángjai közt pusztúltak el mindannyian.

47. Most írt végre Tiberius a tanácshoz a háború kitöréséről s befejezéséről, s a valóságból semmit nem vett el, se hozzá nem adott; hanem jelezte, hogy az alvezérek hűséggel és vitézséggel, ő pedig megfontolt tanácscsal végezte a dolgot. Kifejtette az okot is, a miért se ő, se Drusus nem ment el a háborúba, hivatkozván a birodalom hatalmára, s hogy nem volna illő a fejedelmi személyekhez, mihelyt egyik vagy másik néptörzs zavarog, hátat fordítni a fővárosnak, a honnan az egész világot kell kormányozni. Most, midőn nem mondhatni, hogy félelem vezeti, el fog útazni oda, hogy személyesen lássa és hozza rendbe a dolgokat. A tanácsurak szerencsés visszatérteért fogadalmakat, imákat és más tiszteletnyilvánításokat rendeltek. Az egyetlen Dolabella Cornelius, túl akarván tenni a többieken, ocsmány talpnyalásra alázva magát, indítványozta, hogy Campánia határától kezdve diadalmenetben jöjön a fővárosba. Erre érkezett a császártól egy levél, azzal a kijelentéssel, hogy ő

nem oly szegény a dicsőség dolgában, hogy vad népek megfékezése s ifjú korában annyi elfogadott vagy visszaútasított diadalmenetei után most, öreg korában, egy vidéki kirándulás gyatra jutalmára vágyjék.

48. Ugyanez időtájban kérte a tanácstól, hogy az elhalt Sulpicius Quirinius állami költségen rendezendő temetéssel tiszteltessék meg. Ez a Quirinius* egyátalában nem tartozott a Sulpiciusok ős patriciusi családjához, mivel Lanuvium szabadvárosból vette eredetét; de mint derék katona s buzgó szolgálatai által a dicsőült Augustus alatt a consulságot, majd Ciliciában a homonadánok várainak megostromlása után a diadalmi jelvényeket is elnyervén, Cajus Caesar mellé, midőn ez Armeniát kormányozta, rendeltetett tanácsadóul, és az akkor Rhodusban időző Tiberius iránt is illendő figyelmet tanúsított. Ennek most kifejezést adott a tanácsban, dicsérvén szolgálatkészségét, míg M. Lolliust megrótta s azzal a váddal illette, hogy ő volt Cajus Caesar rossz magaviseletének s nagyatyjával való meghasonlásának okozója.[23]) De mások előtt nem állt Quirinus emlékezete becsületben, a Lepida ellen intézett üldözése miatt, a miről már emlékeztem, és mivel vénségében fukar s öntelt embernek ismerték.

49. Ez év vége felé egy Lutorius Priscus nevű római lovagot, a kit a császár azon híres verseért, melylyel Germanicus halálát elsíratta, pénzzel ajándékozott meg, föladta egy árulkodó, vádul hozván föl ellene, hogy Drusus betegsége alatt is írt egy költeményt, a melynek közzétételével, a halál bekövetkezése esetén, még nagyobb jutalomra számított. Ezt a verset Lutorius P. Petroniusnak házában, ennek anyósa Vitellia és sok előkelő hölgy előtt hiú szószátyárkodásból fölolvasta. Midőn a följelentő előállt, a többiek ijedtökben bizonyságot tettek, s egyedül Vitellia állítá, hogy nem hallott semmit. De több hitelre találtak a vesztére tanúskodók, s Haterius Agrippa kijelölt consul** szavazata folytán a vádlottra halálítélet mondatott.

50. Ellenben M. Lepidus ily módon kezdette beszédét: „Ha mi tanácsurak, csak azt az egyet veszszük szemügyre, hogy Lutorius Priscus mily istentelen szóval mocskolta be saját tehetségét és az emberek füleit: akkor se börtön, se hurok, se még a rabszolgai kinzások sem lennének számára elegendők. De ha a bűn és gazság minden mértéket túlhalad is: a büntetésnek s megtorlásnak határt szabnak a fejedelem mérséklete és őseinek példái, meg a tietek,

* Említés volt már róla II. 30. A *gens Sulpiciához* több római család tartozott.

** H. Agrippa, mint kijelölt consul szavazott elsőnek.

melyek különbséget tesznek a léhaság és a romlottság, a szó és a gonosztett között, s helyet adnak oly ítéletnek, melynél fogva ez a vétség nem marad megtorlatlan, s mi sem bánjuk meg, hogy kegyelmet és szigort egyszerre gyakoroltunk. Gyakran hallottam fejedelmünket panaszkodni, midőn valaki önkéntes halállal eléje vágott az ő irgalmának. Lutorius élete még megvan; ha megmentjük, nem árul belőle semmi baj az államra; ha megöljük, nem lesz példaadás. Az ő csinyje a milyen ostobasággal teljes, olyan hiábavaló és semmi is, s miféle jelentős vagy komoly tettétől lehet félni egy oly embernek, a ki a maga hitványságának fitogtatása végett nem is férfiak, hanem asszonykák szivébe lopja be magát. Menjen azonban ki a fővárosból, s javainak elvesztése mellett víztől és tűztől tiltassék el, mit akkor is alkalmazandónak vélek, ha fölségsértésben marasztaltatnék."

51. Lepidussal a consulviselt férfiak sorából egyedűl Rubellius Blandus értett egyet; a többiek Agrippa véleménye után indultak, s Priscus börtönbe vettetvén, azonnal ki is végeztetett. Tiberius az ő rejtélyes módja szerint panaszkodott e miatt a tanács előtt, midőn kiemelvén azoknak kegyeletét, a kik a fejedelem ellen elkövetett még oly csekély sérelmet is szigorúan kivánják megfenyítni, viszont a puszta szónak oly elhamarkodott megbüntetését helytelenítette; dicsérte Lepidust, de nem kárhoztatta Agrippát sem. Egy tanácsvégzés jött tehát létre, mely szerint a senatus határozatai tíz napig ne helyeztessenek el az állami levéltárban,[24]) s azzal az elítéltek életének haladék engedtessék. Csakhogy a tanácsnak nem állt jogában határozatát visszavonni, s Tiberius szivét sem szokta ez időhaladék megszelidítni.

Kr. u. 22.

52. Consulokúl következnek C. Sulpicius és D. Haterius. A külső viszonyokra nézve zavartalan volt ez az év; ellenben otthon gyanús szigort alkalmaztak az élvezetvágy ellen, mely korlátlanul elárasztott mindent, a mibe a pénzt bele ölni lehet. De némely bármily terhes költekezés sokszor kiderítetlen maradt, mivel eltitkolták az árát; ellenben a has és torok fényűzései, folytonos szóbeszédnek képezvén tárgyát, azt az aggodalmat keltették, hogy az ősi takarékosságot kedvelő fejedelem keményebb rendszabályt fog alkalmazni ellenök. Mert C. Bibulus kezdésére a többi aedilis is szóba hozta, hogy a költekezési törvényt semmibe se veszik, hogy az élelmi szerek árai tilalom ellenére napról napra nőnek, s a

rendes segítő eszközökkel immár nem lehet megállítni a bajt. Megkérdeztetven a tanácsurak, az egész ügyet a császár döntése alá bocsátották. Tiberius pedig sokat tűnődvén magában, hogy vajon az annyira elterjedt szenvedélyek korlátozhatók volnának-e még, s nem okozna-e megfékezésök több kárt az államnak, és hogy mily dísztelen dolog lenne megkisérelni olyat, a mit nem képes sikerre vinni, vagy a minek elérése előkelő férfiak pellengérezését s meggyalázását tenné szükségessé: végül a következő tartalmú levelet irta a tanácshoz:

53. „Egyéb dolgokban, tanácsurak, talán helyesebb volna, ha szemtől szembe kérdeznétek, és én szóval mondanám el, a mit a közérdekben jónak tartok; de ez ügy tárgyalása alatt csakugyan jobb volt félre fordítni szememet, nehogy míg egyeseknek, a kik szégyenletes élvhajhászattal vannak vádolva, arczát és remegését kutatjátok, magam is lássam és mintegy rajtakapjam őket. Ha az aedilisek, e derék férfiak, előbb tanácskoztak volna velem, nem tudom, vajon nem javasoltam volna-e, hogy inkább nem kellene bolygatni ez elhatalmasodott és megrögzött vétkeket, mintsem arra az eredményre jutni, hogy e nagy erkölcsi bajokkal meg sem tudunk birkózni. Ők egyébiránt kötelességök szerint jártak el, s óhajtom, hogy a többi hivatalnokok is úgy teljesítsék tisztöket; de nekem se hallgatnom nem illik, se beszélnem nem könnyű, mivel aedilisi, praetori vagy consuli hivatalt nem viselek. Valami nagyobbat és fönségesebbet várnak a fejedelemtől; és míg a helyes intézkedések érdemét kiki magának tulajdonítja, a kudarczot mindenki egynek rója föl. Mert min kezdjem meg először a korlátozást és a régi erkölcsökre való visszatérést? A roppant terjedelmű kéjlakokon? a rabszolgahad számán és faján?[25]) az arany és ezüst edények tömegén? a bronzművek és festmények remekein? a férfiaktól és nőktől vegyesen hordott ruhákon és az asszonyoknak azon tulajdon szükségletein, melyekért drágakövek árában idegen vagy ellenséges népekhez viszik ki a mi pénzünket?“

54. „Jól tudom, hogy lakomázás közben és társaságokban kárhoztatni szokták ezeket, és megszorításukat kívánják. De ha valaki törvényes tilalmat állítana föl ellenök és büntetést szabna rájok: ugyanazok a kárhoztatók fognak kiabálni, hogy már a várost fölforgatjuk, hogy a legfényesebb családokat teszszük tönkre, holott mindenki részes e bűnben. De mint a testnek régi és megrögzött nyavalyáit sem lehet más, mint kemény és kínos eszközökkel meggyógyítni: úgy a megromlott és rontó, beteg és lázas lélek sem

csillapítható le enyhébb szerekkel, mint a milyenek a szenvedélyek, a melyek sorvasztják. Oly sok törvény,* melyet őseink alkottak, oly sok, melyet a dicsőült Augustus hozott, amazok feledés folytán, emezek — a mi még kárhozatosabb — a semmibevétel miatt erejökből kivetkőztetvén, csak még divatosabbá tették a fényűzést. Mert ha olyanra vágyunk, a mi még nincs tiltva, félhetünk, hogy majd tiltva lesz; de ha a tiltottat büntetlenül áthágja az ember, azután se félelem, se szégyen nem marad többé hátra. De hát miért uralkodott hajdan takarékosság? Azért, mert mindenki maga mérsékelte magát, mivel egy városnak polgárai valánk, s mikor Italia határaira terjedt is már ki uralmunk, akkor sem hatottak még azok a csábító eszközök. Külső diadalainkban megtanultuk az idegen javakat, a polgárháborúkban a saját javainkat is fölemészteni. Mily csekélység az, a mit az ædilisek hánytorgatnak! mennyire kis jelentőségű az, egyebekkel összehasonlítva! Hiszen senki sem beszél arról, hogy Italia a külföld segélyére szorúl; hogy a római nép megélhetése napról-napra a tenger és viharok bizonytalan koczkáján forog. És ha a tartományok bősége a mi földbirtokosainknak, rabszolgáinknak és mezőinknek segítségökre nem jönne, fognak-e bennünket föntartani a mi díszligeteink és kéjlakaink?** Ennek a gondja, tanácsurak, a fejedelem vállain nyugszik; ennek elhanyagolása fenekestűl fordítaná föl az államot. A többit a lelkeken belül kell megorvosolni; minket a becsületérzés, a szegényeket a kényszerűség, a gazdagokat a túlteltség kell hogy jobb útra térítse. Vagy ha ki az állam tisztviselői közűl oly igyekezetet és szigort igér kifejteni, hogy a bajjal szembe szállani kész: azt én megdícsérem és elismerem róla, hogy az én fáradozásaim terhének egy részén könnyített. De ha a bajokat csak fölpanaszolni akarják, s azután e dologért az elismerést zsebre rakván, csak fölháborodást okoznak és azt az én nyakamra hagyják: higyjétek meg tanácsurak, hogy az ily kedvetlenségekből én sem kívánok részt kérni; és mivel a sulyos és többnyire igazságtalan felelősség terhe a közérdek szempontjából én rám nehezedik, ezt a hiába való és czéltalan ügyet, melyből se nekem, se nektek semmi hasznunk nem fog lenni, jogosan elhárítom magamtól."[26])

55. A császár levelének fölolvasása után az ügyet az ædilisek gondjára bízták. Az actiumi háború végétől a Servius Galbát uralomra juttató fegyveres mozgalmak kezdetéig lefolyt száz év alatt

* A *leges sumptuariæ* összesített név alá foglalt különböző fényűzési törvények.

** Melyekkel Italia a csekély termő terület mellett el volt lepve.

a pazarló költekezéssel gyakorolt asztali fényűzés lassankint mégis alább szállott. E változásnak okát nem árt kutatni. Az előkelő vagy hirneves gazdag családokat már régen is magával sodorta a fényűző életmód utáni vágy. Mert akkor is megengedett dolog volt a köznép, a szövetségesek és az idegen királyságok pártfogását hajhászni s viszont azok segítségével befolyást szerezni. És minél tekintélyesebb vala kiki vagyonánál, származásánál és külső fényénél fogva: neve és védúri állása annál tündöklőbb lett. De miután az öldöklések következtében* a főurak száma megapadt és a hirnév veszedelem forrásává vált: a többiek okosabb életmódra tértek át. Ugyanakkor a vidéki és gyarmatvárosokból sőt a tartományokból is a tanácsba gyakran fölvett új emberek honi takarékos szokásaikat magukkal hozták, és ámbár sok közűlök a szerencse vagy szorgalma segítségével vagyonos öregségre jutott: korábbi lelki hajlamukat mégis megőrizték. De a szigorított szokásnak legkiválóbb megalapítója Vespasianus volt, maga is a régi viselet és életmód embere. Ezért a fejedelem iránti engedelmesség és a versenyző vágy erősebben hatott, mint a törvények büntető és fenyegető szava. Lehet az is, hogy talán az összes emberi dolgokra nézve van valami olyan körforgás, melyben mint az évszakok, úgy az erkölcsök is változnak, s nem is volt a hajdaniaknál minden jobb, mert a mi korunk is sok dicséretes és szép dolgot, az utódok előtt például szolgálandót hozott létre. Mi azonban versenyezzünk őseinkkel abban, a mi tiszteletreméltó.[27])

56. Tiberius mérséklete, melylyel a támadásra kész vádlókat visszautasítá, tetszést aratván, a tanácshoz egy másik levelet is intéz, melyben Drusus számára a tribuni hatalmat kéri. A legfőbb méltóságnak az elnevezését Augustus használta először, hogy ne kelljen fölvennie a király vagy dictator czímét, és mégis valamely alkalmas névvel a többi hatalmak fölött álljon.[28]) Azután Marcus Agrippát választotta társául e hatalomban, majd annak elhunytával Tiberius Nerót, hogy utóda iránt kétség ne támadjon. Ezzel gondolta mások vakmerő reményeit korlátok közé szoríthatni, s egyszersmind bizodalmát jelezte Nero szerénysége és önnön nagysága iránt. E példán indulva vette most Tiberius maga mellé a kormányra Drusust, míg Germanicusnak életében kettejök közt eldöntetlen hagyta választását. Iratának bevezetésében fohászkodik az istenekhez, hogy intézkedését tegyék a közjóra áldásossá, majd

* A kegyetlen császárok alatt történt politikai vérengzéseket érti T.

fiának jelleméről, a valóságot épen nem túlozva, mondott egyet s mást. Hogy van neje és három gyermeke, s életkora ugyanaz, a melyben őt magát a dicsőült Augustus e tisztségre elhívta volt; és hogy nem most hamarjában, hanem nyolcz év tapasztalata alapján, mint olyat, a ki lázadásokat nyomott el, háborúkat fejezett be, diadalmenetet tartott s két izben consulságot viselt, veszi maga mellé jól ismert munkakörének részeséül.

57. A tanácsurak el valának készűlve az előterjesztésre, s annál betanultabb hízelgésekben áradoztak; de nem találtak ki egyebet, mint hogy a fejedelmi uraknak szobrokat, az isteneknek oltárokat és templomokat, meg diadalíveket és más szokott dolgokat határoztak fölállíttatni. De mégis kivételt tett M. Silanus, midőn a consulság kisebbítésével azt a kitüntetést kérte a császári családnak, s az iránt tett indítványt, hogy a nyilvános és magánemlékeken az idő megörökítésére ne a consulok nevét írják föl, hanem azokét, a kik a tribuni méltóságot viselik. Q. Haterius pedig, midőn e napnak tanácshatározatait arany betűkkel indítványozta a tanácsház falára föliratni: nevetségessé tette magát, hogy vén ember létére ily aljas hízelgés gyalázatára vetemedett.

58. Mivel ez időben Afrika tartományi kormányzata Junius Blaesus részére meghosszabbíttaték: Servius Maluginensis, Jupiter magánpapja, kérte, hogy Ázsia neki jusson tartományul, alaptalannak mondván azt a véleményt, mintha Jupiter papjainak nem lenne szabad Italiából távozniok, és hogy az ő joga nem kisebb, mint Mars és Quirinus papjaié; ha pedig ilyenek sorsoltak tartományokra, miért volnának attól Jupiter papjai eltiltva?[29]) Nincs ez iránt semmi néphatározat, sem a szertartásos könyvekben nem találni róla említést. Gyakran látták el a közönséges papok a Jupiter-szolgálatot, ha a sajátpap betegség vagy hivatalos tiszt következtében akadályozva volt. Cornelius Merula erőszakos halála után hetvenkét évig nem választottak helyébe senkit; de azért az istentisztelet megtartása nem szünetelt. Hogyha annyi éven át elmaradhatott a választás a szent szertartások minden kára nélkül: mennyivel könnyebben lehet ő távol egy évig a proconsuli hatalom gyakorlásában? Személyes torzsalkodásból tették hajdan a főpapok, hogy a tartományokba való menetelt eltiltották. Most az istenek kegyelméből a főpap a legelső ember is,* a ki nem szorult arra, hogy másokkal vetélkedjék, vagy gyülöletet s rossz indulatot tápláljon ellenök.

---

* Maga a császár.

59. Midőn ezzel szemben Lentulus augur és mások különféle érvekkel vitatkoztak, abban történt megállapodás, hogy a főpap véleményét kell meghallgatni. Tiberius elhalasztotta a Jupiter-pap jogának megvizsgálását, s a Drusus tribuni hatósága alkalmából elhatározott ünnepélyeket korlátolta, névszerint kárhoztatván, mint az ősi szokással ellenkezőt, az arany betűs fölirás iránt beadott indítványnak szertelenségét. Fölolvasták Drusus levelét is, mely szerénység szine alatt dölyfös elbízottság benyomását tette. „Tehát ennyire haladt már a sülyedés, hogy egy fiatal ember, ki oly nagy kitüntetést kapott, nem tartja érdemesnek megjelenni a város istenei előtt, eljönni a tanácsba, hogy legalább fölavatását családi talajon kezdje meg. Vagy talán háború és távoli földeken való tartózkodás akadályozza őt, mikor épen Campania partvidékein és tavainál kószál? Így nevelődik az emberi nem jövendőbeli ura; atyja állambölcseségéből ezt tanulta meg először. A polgárok látása ám essék nehezére az öreg császárnak, s hozza föl ürügy gyanánt rokkantságát és kiállott fáradalmait: de Drususnak az elbizakodottságon kívül micsoda akadálya van?“

60. Tiberius, miután fejedelmi hatalmát szilárd alapra fektette, a régi szabadságnak legalább árnyékát hagyta meg a tanácsnak azzal, hogy a tartományok kivánalmait a tanácsurak határozata alá terjeszti vala. Ugyanis a görög városokban az a szabadosság kapott lábra, hogy minden tilalom ellenére menhelyeket alapítottak. A templomok megteltek rabszolga-csőcselékkel, s ugyanazon óltalomba fogadtatának hitelezőik ellen az eladósodottak, mint azok, a kik főbenjáró bűntett miatt álltak üldözés alatt. És nem volt sehol erős kormányhatalom megfékezni a nép lázongásait, mely az emberi gazságokat mintegy az istenfélelem leple alatt vette pártfogásába. Elrendeltetett tehát, hogy a városok küldjék föl okiratikat és követeiket. Ekkor némelyik önként lemondott az addig hamisan bitorolt jogról;* sokan pedig régi babonákra vagy a római nép iránt szerzett érdemeikre hivatkoztak. És büszkeséggel tölthetett el minden rómait az a nap, melyen a tanács az elődeitől nyert kiváltságokat, a szövetségesekkel kötött szenződéseket, a római hatalom előtt uralkodott királyok rendeleteit, sőt az istenek iránt önálló vallási szabványokat is megvizsgálta, szabadon döntvén el, mint hajdan, hogy mit hagyjon jóvá, mit változtasson meg.

61. Legelőször jelentek meg Ephesus küldöttei, megemlítvén,

* A be nem bizonyítható menedékjogról.

hogy Diana és Appollo nem, mint a közhit tartja, Delos szigetén született, hanem az ő földükön van a Cenchreus folyó és az Ortygia berek, hol a teherben levő Latona azon olajfához támaszkodva, mely most is megvan, szülte az istengyermekeket, és égi parancs folytán nyilváníttatott szentté az a liget. Maga Apollo a cyclopsok megölése után itt vonult félre Jupiter haragja elől. Később atyja Liber,* győzedelmeskedvén a háborúban, megkegyelmezett az amazonoknak, kik az oltárra ültek. Azután, midőn Hercules uralkodott Lydiában, az ő kedvezése folytán gyarapodott a templom fénye, s a persák uralma alatt sem csorbult joga, melyet majd a macedonok s azután mi is tiszteletben tartottunk.

62. Az utánuk következő Magnesia lakói L. Scipiónak és L. Sullának rendeletére hivatkozának, a kik közül amaz Antiochus, emez Mithridates elűzetése után a magnesiabeliek hűségét és vitézségét azzal tisztelték meg, hogy Diana Leucophryena** templomát sérthetlen menhelylyé nyilvániták. Azután Aphrodisias és Stratonicea küldöttei a dictator Caesartól, pártja érdekében tanúsított régi érdemeikért kapott határozatot és boldogult Augustusnak egy újabb okiratát mutatták föl, melyben a parthusok betörésekor a római nép mellett változatlanul bizonyított kitartásukért dicséri meg őket. Aphrodisias városában Venust, Stratoniceában pedig Jupitert és Triviát tisztelték. Messzibb időkre hivatkoztak a Hierocaesaria küldöttei, azt mondván, hogy náluk van a persa Dianának Cyrus királytól szentelt kápolnája, és emlegették Perpensának, Itauricusnak és sok más fővezérnek neveit, a kik nemcsak a templomnak, hanem körülte még kétezer lépésnyi területnek is ugyanazt a szent jelleget adományozták. Utóbb a Cyprus-szigetbeliek szóltak három szentélyök ügyében, melyek közül a legrégibbet a paphosi Venusnak Aërias, azután a másikat ennek fia Amathus Venus Amathusiának, és a harmadikat a salamisi Jupiternek Teucer szentelte, midőn atyja Telamon haragja elől menekült.

63. Még más városok követségeit is meghallgatták: de mivel a tárgy nagy tömegébe beleláradtak a tanácsurak és részrehajlás is mutatkozott: kiadták az ügyet a consuloknak, hogy megvizsgálván a kérdés jogi oldalát és a netalán becsúszott valótlanságokat, újból tegyenek az egészről jelentést a tanács elé. A consulok jelentették, hogy az említett városokon kivül még Pergamus mellett volt Aescula-

* Bacchus.

** A Magnesiával szomszédos *Leukophrys* városról így elnevezve.

piusnak egy szabad menhelye bizonyítható; a többiek igényei a régiség miatt nem támaszkodnak igazolható eredetre. Mert Smyrna lakói Apollónak egy jósigéjére hivatkoznak, melynek parancsára Venus Stratonicisnak szenteltek templomot; hasonlóképen a Tenos* szigetbeliek is ugyanazon jóslatot hozzák föl, mely meghagyta nekik Neptun számára állítni szobrot és templomot. A sardesiek közelebbi adattal, a győzelmes Sándor ajándékával, bizonyítják igényöket. Miletus polgárai is Darius király adományára hivatkoznak, s mind a két helyen az istentisztelet Dianának vagy Apollónak van szentelve. Ugyanazt kérték a crétaiak is a dicsőült Augustus képe számára. A tanács sok tiszteletnyilvánítással határozataiban, mégis korlátozó intézkedéseket tett, s megparancsolta, hogy a templomokban érctáblákat függeszszenek föl emlékeik megörökítésére, de vallásosság szine alatt magánérdekek hajhászásába ne sülyedjenek.

64. Ugyanez időpontban Julia császárnénak** súlyos betegsége miatt kénytelen volt a fejedelem siettetni a városba való visszatérését, mert még az anya és fiú között őszinte egyetértés állt fönn, vagy csak titkolt ellenszenv lappangott. Nem sokkal azelőtt ugyanis, midőn Julia a dicsőült Augustusnak közel a Marcellus szinházához egy szobrot állított, Tiberius nevét arra a magáé után iratá, s úgy hitték, hogy Tiberius ezt, mint a fejedelmi méltóság kisebbítését, nehezen leplezett sértődéssel nyelte le. Most azonban a tanács az istenekhez intézendő könyörgések és nagy játékok tartását*** határozza el, melyeket a papok és augurok együtt a tizenöt- és a hétférfiakkal, valamint az Augustus-testvérekkel rendezzenek. L. Apronius azt indítványozta, hogy a fetialisok[80]) is részt vegyenek a játékokban. Ezt ellenezte a császár, a papi testületek jogkörének megkülönböztetése szempontjából és előzetes példák alapján, mert hiszen a fetialisok sohasem gyakorolták ezt a magas tisztet. Az Augustalisokat azért alkalmazták ide, mivel épen azon háznak papi rendjét képezték, a melyért a fogadalmi ünnep rendezendő vala.

65. Tanácsi előterjesztéseket tűzetesen fejtegetni csak annyiban szándékozom, a mennyiben tiszteletre méltó jelenségeket tűntettek föl, vagy gyalázatosságuk miatt lesznek megrovandók; mert a történetirás elsőrangú föladatának tartom, hogy az erényeket ne hallgassa el, s viszont hogy a gonosz szó és cselekedet féljen az utókortól és annak kárhoztató ítéletétől. Mert bizony az a korszak

* A Cyladok csoportjának egyik szigete.

** *Livia*, miután a Julius-családba fölvétetett, Julia nevet is visel.

*** Julia fölgyógyulásáért.

annyira fertőzött és aljas hizelgéstől beszennyezett vala, hogy nem csak az állam főemberei, a kik kitűnő állásukat meghunnyászkodással voltak kénytelenek biztosítni, hanem a volt consulok is mind, s nagy részök azoknak, kik már praetori tisztet viseltek, sőt sokan a közrendű tanácsurak közül is vetélkedve állottak föl, hogy undok és szertelen indítványokat tegyenek. Emlékezetben maradt, hogy Tiberius, valahányszor a tanácsházból kilépett, görög nyelven azt szokta volt mondani: „mily készek az emberek a szolgalelkűségre!“ Még ő is tehát, a ki a közszabadságnak ellensége volt, útálta a szolgalelkűek csúszó-mászó alázkodását.

66. Lassankint azután áttértek az aljasságról az ellenséges támadásokra. C. Silanust, Ázsia proconsulát, kit a szövetséges népek zsarolásért bepanaszoltak, Mamercus Scaurus consulviselt férfi, Junius Otho praetor, Bruttedius Niger aedilis megtámadják s vádolják, hogy Augustus szellemét sértéssel és Tiberius fenségét megvetéssel illette; Mamercus azon régi példákra hivatkozván, mikor L. Cotta ellen Scipio Africanus, Servius Galba ellen Cato Censorius emelt vádat. Mintha bizony ilyen dolgot üldöztek volna Scipio és Cato, meg az a Scaurus, a kit mint ősatyját ez a Mamercus, elődeinek szégyene, gyalázatos eljárásával megbecstelenített. Junius Otho régen egy tudományos iskola vezetésével foglalkozott; majd Sejanus befolyásával senatorrá levén, homályos kezdetű pályáját szemérmetlen merészséggel igyekezett magasabbra emelni. Bruttediust, ki becses lelki tulajdonokkal bővelkedett, és ha egyenes úton jár, a legszebb czélhoz vala eljutandó, a tűrelmetlenség láza hajtotta, midőn először a vele egyenlőket, majd a magasabban állókat, végűl még a saját vágyait is túl akarta szárnyalni, a mi már sok derék embert is tönkre tett, olyanokat, a kik mellőzvén a biztost, ha lassan érhető el, még vesztök árán is sietnek az éretlen gyümölcsöt leszakítni.

67. Szaporították a vádlók számát Gallius Publicola és M. Paconius, amaz Silanus quæstora, emez legatusa. Nem is volt kétes, hogy a vádlott a kegyetlenkedés és megvesztegetés bűnében vétkes; de sok olyat hoztak föl ellene, a mi még az ártatlan emberre nézve is veszélyes volna, midőn oly sok ellenséges tanácsúrral állván szemközt, azonfelűl egész Ázsiának a vád vitelére kiszemelt legszájasabb embereivel szemben kellett védekeznie, magára hagyatva, járatlan a szónoklásban, elfogulva a félelemtől, mely még a gyakorlott szónokot is megbénítja. S a mi több, még Tiberius sem tartózkodott szóval és tekintettel megfélemlítni, sűrű kérdéseket intézvén hozzá, melyekre se czáfoló, se kitérő választ nem adhatott,

sőt gyakran beismerő vallomást is tett, csak azért, hogy a császár ne kérdezte légyen hiába. Silanus rabszolgáit is, hogy kinzó vallatás alá legyenek foghatók, az állami sáfár hatalmába adták.* És hogy hozzátartozói közül senki se lehessen segítségére az üldözöttnek, fölségsértési vádat csúsztattak a pörbe, kötelékét és kényszereszközét a hallgatásnak. Mindezeknél fogva nehány napi haladékot kérvén, lemondott a maga védelméről, s emlékiratot mert a császárhoz intézni, melyben panaszt és könyörgést vegyesen hozott föl.

68. Tiberius, hogy a Silanus ellen forralt szándékát egy előzetes példa által annál indokoltabbá tegye, a dicsőült Augustusnak Volesus Messaláról [31]) ugyancsak Ázsiának volt proconsuláról szóló iratát és az ellene hozott tanácshatározatot olvastatja föl. Azután fölhívja L. Pisót véleményének előadására, ki hosszú bevezetéssel szólván a császár irgalmasságáról, indítványozta, hogy Silanus száműzöttnek nyilváníttatván, Gyarus** szigetére belebbeztessék. Ugyanigy vélekedtek a többiek is, azzal a kivétellel, hogy Cn. Lentulus a Silanus anyai javait, mivel anyja a Manlius családból származott, elkülönítteti s fia részére kiadatni javasolta, a mihez Tiberius hozzá is járult.

69. De Cornelius Dolabella a maga aljas viselkedését még tovább űzvén, korholta C. Silanus erkölcseit, s azt a pótindítványt tette, hogy feslett életű és becstelenségbe merült ember egyátalában ne pályázhassék tartományi helytartóságra, és hogy e fölött a fejedelem döntsön. Mert a törvény bünteti ugyan a vétkes tettet; de mennyivel megnyugtatóbb volna önmagukra s mennyivel jobb a szövetséges népekre nézve, ha megelőzni lehetne a bűn elkövetését. A császár ennek ellenében kijelenté, „hogy nem volt előtte ismeretlen, a mit Silanusról beszélt a világ; de szóbeszéd után nem lehet indulni. Sokan viselkedtek a tartományokban másként, mint a hogy tőlük várni vagy félni lehetett volna; némelyeket ugyanis a föladat nagysága jobbra serkent, másokat megront. Különben is a fejedelem nem ölelhet föl mindent a maga tudásával, se nem czélszerű, hogy mások önző törekvése által irányoztassa magát. Azért alkotjuk a törvényeket az elkövetett tettekre, mivel a mi jövendőben lesz, az még bizonytalan. Úgy rendelték őseink, hogy a végbevitt bűncselekményt kövesse a büntetés. Tehát nem kell fölforgatni azt, a mi bölcs meggondolás eredménye, és mindig úgy

* Lásd a II. k. 9. jegyz.

** A Cycládok közé tartozik, Atticától keletre.

látszott jónak. Elég terhe van a fejedelemnek, s elég hatalma is. Megfogyatkozik a jog, valahányszor a hatalom gyarapszik, s nem szabad parancshoz folyamodni, mikor törvénynyel cselekedhetik az ember.“ Minél ritkább jelenség volt Tiberiusnál a szabadelvűség, annyival örvendetesebb fogadtatásra talált a szivekben. S mivel tudta is mérsékelni magát, ha személyes bosszú nem ragadta el: tehát azt a javaslatot tette az itélethez, hogy Gyarus zord és gyéren lakott sziget levén, a Junius családra és a volt senatori rendű férfira való tekintetből engedtessék meg neki, hogy inkább Cyntusra* menjen. Ezt kérte Silanus nővére, Torquata is, egy régi mód szerint szentéletű szűzleány,** s az indítvány elfogadtatott.

70. Ezután meghallgatták Cyrene*** követeit, s Ancharius Paulus vádjára elmarasztalják Cassius Cordust zsarolás bűntettében. L. Ennius római lovagot, ki fölségsértéssel vádoltatott, mivel a fejedelem szobrát közönséges ezüst edény készítésére használta föl, nem engedte a császár a vádlottak sorába fölvenni, a mi ellen Ateius Capito, mintegy szabad szellemét fitogtatva, fölszólalt: hogy „nem kellene a tanácsuraktól elvenni a határozás jogát, s nem szabad egy ily rossztettet büntetlenül hagyni. Ha a császár kiméletes is a maga bántalmával szemben: a közérdeken ejtett sérelmet ne nézze el.“ Tiberius megértette e nyilatkozatot a maga valósága szerint, nem a hogy mondva volt, s megmaradt tiltakozása mellett. Capitóra pedig szégyenbélyeget sütött fölszólalása, melylyel ő, nagy tudós az isteni és emberi jogban, a közjó érdekét és saját érdemeit elhomályosította.[32])

71. Majd az a vallásos kérdés került napirendre, hogy melyik templomban lenne elhelyezendő az a fogadalmi ajándék, melyet az özvegy császárnő fölgyógyulásáért a római lovagok a lovas Fortunának szenteltek. Mert habár azon istennőnek sok szentélye vala a fővárosban, olyan melléknevű egy sem volt. Rájöttek azután, hogy van egy kápolna Antiumban, melyet igy hívnak, és hogy az italiai városokban levő minden szent szertartás s az istenek templomai és képei a római jog és főhatalom kötelékébe tartoznak. Igy tehát a fogadalmi ajándék Antiumban állíttatik föl. Mivel pedig már vallási ügyekről tanácskoztak, a minap**** a Jupiter papja, Servius Maluginensis ügyében elhalasztott választ megadta a császár s föl-

* Sziget, közel Attica csúcsához.

** Vesta-papnő.

*** Görög gyarmat Afrika északi részén.

**** Az 59. fejezetben.

olvasta a főpapok rendeletét, mely szerint a Jupiter pap, hacsak betegség miatt nem jelenhet meg, a főpap engedélyével sem lehet több mint két éjszakán távol, de akkor sem a nyilvános áldozatok napjain, és nem többször, mint évenkint kétszer. Ez az Augustus uralkodása alatt kelt rendelet eléggé mutatja, hogy az egy évig tartó távollét és a tartományok kormányzása a Jupiter-papoknak nem engedhető meg. Fölemlítették L. Metellus főpap példaadása is, ki Aulus Postumius Jupiter-papot nem engedte távozni. Igy Ázsia kormányzása arra bizatott, a ki a consulviselt férfiak közűl Maluginensis után következék.

72. Ugyan-e napokban kérte a tanácstól Lepidus, hogy a Paulus basilikáját, az Aemiliusa-család ez emlékművét,[33]) saját költségén helyreállíthassa és földíszítse. Még akkor is szokásban vala a közczélra szolgáló áldozatkészség, és Augustus sem tagadta meg jóváhagyását, hogy Taurus, Philippus vagy Balbus az ellenségtől elvett zsákmányt vagy fölös pénzöket a város szépítésére fordítsák és az utódok elismerésére érdemesítsék magukat. Ily példán indulva újította meg Lepidus, ámbár vagyona közepes volt, őseinek dicsőséges emlékét. Pompejus szinházát pedig, melyet véletlen tűz emésztett meg, mivel a család tagjai közűl egyik sem birta, a császár igérkezett fölépíttetni, úgy azonban, hogy továbbra is megmaradjon Pompejus neve alatt. Egyúttal dicsérettel halmozta el Sejanust, mint a kinek fáradozásának köszönhető, hogy a nagy tűzveszedelem * egyetlen kárra szoríttatott. A tanácsurak viszont Sejanusnak szobrot szavaztak meg, mely Pompejus szinháza előtt lesz elhelyezendő. És a császár nem sokkal ezután, midőn Junius Blæsust, Afrika proconsulát diadalmi jelvényekkel tűntette ki, azt mondá, hogy ezt Sajanus iránti tiszteletből teszi, mint a kinek amaz anyai nagybátyja vala; holott Blæsus szerzett érdemei is méltók lettek volna az ily elismerésre.

73. Mert Tacfarinas, ámbár több izben megveretett, belső Afrikában újabb segélycsapatokat gyűjtvén, annyira elbizta magát, hogy Tiberiushoz követeket küldött s maga és hadserege számára telephelyet kért, vagy végnélküli háborúval fenyegetőzött. Mondják, hogy soha máskor nem fájt jobban a császárnak a maga és a római nép ellen irányzott meggyalázás, mint most, mikor egy szökevény és zsivány ellenfél gyanánt viselkedik. Nem adatott meg még Spartacusnak sem, a ki pedig annyi consuli hadseregek leve-

* A mely t. i. a Pompejus szinházát elpusztitá.

retése után magát Itáliát borította lángba,[34]) hogy szerződés alapján hódoljon meg, noha akkor az államot a Sertoriussal és Mithridatessel folytatott roppant háborúk alapjokban rendítették meg; nemhogy a római nép hatalma tetőpontján békekötéssel és földek átengedésével nyerje meg magának a rabló Tacfarinas barátságát. Megbizást ad tehát Blæsusnak, hogy a többieket kecsegtesse azzal a reménynyel, hogy fegyveröket minden bántódás nélkül letehetik, magát a vezért pedig bármi módon kerítse kézre. Legtöbben el is fogadták a kegyelmet; azután Tacfarinas ellen az ő fondorlataihoz méltó eszközökkel folytatták a háborút.

74. Mivel ő ugyanis rendes haderővel gyengén volt ellátva, ellenben tolvajfogásokban ügyeskedett s több csapatra oszolva intézte támadásait, majd meghátrált, majd ismét cselt vetett: három úton ugyanannyi sereget inditanak meg ellene. Ezek egyike Cornelius Scipio alvezér alatt vonult föl, hogy a leptisiek kirablását megakadályozza és a garamantok búvó-helyeit elzárja az ellenség elől; a másik oldalon, hogy Cirta* vidékét ne lehessen büntetlenül fosztogatni, Blæsus fia vezette a maga hadait. Maga a fővezér középütt válogatott csapatokkal, alkalmas helyeken váracsokat és erődöket emelvén, minden intézkedést megtett az ellenség közbe szorítására s támadó mozdulatainak akadályozására, mivel akármerre fordultak, elől és oldalt, gyakran hátuk mögött találták a római katonaság valamely részét s ily módon sokan levágattak vagy fogságba estek. Azután a háromfelé tagolt hadsereget több csapatokra osztja föl és kipróbált vitézségű centuriókat állít élökre. És nem vonja vissza a nyár elmultával, a mint szokás volt, csapatait, s nem pihenteti a régi tartomány téli szállásain, hanem, mint a háború elején, itt-ott váracsokat épitvén, a sivatagot ismerő könnyű katonasággal kergeti a sátortáborát egyre cserélgető Tacfarinast, míg ez testvérének foglyul este után vissza nem húzódott, hamarább azonban, mint a szövetségesek érdeke követelte volna, mert maga után hagyta azokat, kik a háborút újra föltámaszthatták. De Tiberius befejezettnek tekinté, s azt is megengedte Blæsusnak, hogy a legiók főparancsnokul üdvözöljék, azzal az ősi tiszteletadással, mely oly hadvezéreknek járt ki, a kiknek nevét a haza iránt teljesített jó szolgálatokért a győztes hadsereg viharos lelkesedéssel szokta kikiáltani. És egy ugyanazon időben volt több

---

* *Cirta* ma Constantine város Algirban; *Leptis* ma: Lamba; a garamantok a mai Fezzan lakosai voltak.

ily főparancsnok is, a nélkül, hogy egyik a másikat rangban meg előzte volna.* Augustus is engedélyezett némelyeknek ily czímet, most Tiberius utóljára Blæsusnak.

75. Ez év folyamán két kiváló férfiú hunyt el: Asinius Salonius, mint M. Agrippa és Pollio Asinius unokája meg Drususnak fél testvére, hirneves ember, a kit a császár unokavőül szemelt ki magának.** A másik Capito Ateius, kiről már emlékeztem*** s ki az államban főhelyet foglalt el a polgári jog terén kifejtett tudományával. Nagyatyja centurio vala Sulla alatt, atyja prætor. Őt magát consulságra gyorsan léptetté elő Augustus, hogy e hivatal méltóságában megelőzze az ugyanazon lelki tulajdonokkal kiváló Labeo Antistiust. Mert azon korszak egén a polgári életnek ez a két csillaga tündöklött egymás mellett; csakhogy Labeo tántoríthatlan szabadszelleménél fogva nagyobb hírnek örvendett, míg Capitót az uralkodó hatalomhoz való simulása tette kegyeltté. Amannak, mivel a prætorságon nem haladt túl, mellőztetése volt ajánlat a közvélemény előtt; emezt, mivel consulságra emelkedett, a népszerűtlenség ellenszenve kísérte.

76. Junia is bevégezte életét a philippii csata után a hatvannegyedik évben. Catónak,**** nagybátyjának volt ivadéka, C. Cassiusnak felesége, M. Brutusnak nővére. Végrendelete nagy feltűnést keltett, mivel tetemes vagyonának örököseiül míg majdnem az összes főembereket megnevezé, mellőzte a császárt; de a ki ezt neheztelés nélkül fogadta és nem akadályozá, hogy Junia temetését a forumon ünnepélyes szertartásokkal tiszteljék meg. Húsz hírneves nemzetség képeit vitték előtte, a Manliusok, Quinctiusok és más hasonló nemességű családok neveit. De túlragyogta mindet Cassius és Brutus épen azzal, hogy képeik a menetben nem valának láthatók.

---

* Crassust Mesopotaniában, Cicerót Ciliciában kiáltották ki legióik imperatorrá.

** Germanicus egyik leánya volt Saloniusnak eljegyezve.

*** Lásd föntebb a 70. fej.

**** Az uticai Catónak, kinek nővére Servilia szülte Brutust és második férjétől Juniát.

Magyarázatok a III. könyvhez.

[1]) Szokásban volt a rómaiaknál értékes tárgyaikat dobálni az elhalt kedvesek máglyájának lángjaiba. Julius Caesar temetésekor a színészek és zenészek leveték díszruháikat, melyeket ez alkalomra öltöttek föl; veteránok fegyvereiket, nők kis fiaik köntösét és saját ékszereiket hajigálták a lobogó máglya tüzébe.

[2]) *Diuturna actorum scriptura* vagy *diurna populi Romani*, tulajdonképen *diurna urbis acta*, a politikai újságnak egy faja volt, mely Julius Caesar első consulsága óta naponkint megjelent egy példányban, melyet közhelyen kifüggesztettek, hogy mindenki olvashassa és másolatot vehessen róla. Ily másolatok mentek a legtávolabb fekvő tartományokba és táborokba is. Tartalmát a monarchia idejében: a császári családban előforduló eseményekről, születésekről szóló tudósítások, a császár rendeletei, a tanács határozatai, a tanácsházban tartott beszédek, a magasabb hatóságok intézkedései, törvényszéki tárgyalások, építkezések, továbbá családi, születési, házassági, halálozási stb. hirek képezték.

[3]) *Megalesia*-ünnep Cybele vagy *Magna* (μεγάλη) *mater* tiszteletére, melyet április hónap első harmadában szokták megülni.

[4]) *Scalae Gemoniae* = sóhajok, nyögések lépcsője (talán a *gemo* igétől, mely esetben az elnevezés a velenczei sóhajok hídjával egyjelentésű). A capitoliumi hegy tövében így hivták azt a lépcsőt, melyen a börtönben megfojtott bűnösök holttestét egy vaskampónál fogva a lépcsőn lehurczolták és a Tiberisbe dobták.

[5]) E pör tárgyalásánál a császár elnökölt, tehát a két főtisztviselő — a két consul — csak olyan biró volt, mint a többi senator. Más esetekben, ha a császár nem volt jelen, a főtisztviselők végül vagy akkor adták be szavazatukat, mikor jónak látták.

[6]) Tacitusnak fatalisticus világnézete nyilvánul e sorokban. Másutt mégis az akaratszabadságnak is enged valami helyet az emberi események alakulásában (IV. 20).

[7]) A papi testületek önkiegészítési joga ugyan fönállt még névleg, de meghiúsult a miatt, mert tagjait vagy maga a császár nevezte ki, vagy a tanácsnak ajánlotta a megválasztandókat. Ez utóbbi esetre vonatkozólag van szó a következő mondatban a császár szavazatáról.

[8]) Mivel hadvezéri minőségben jött be a fővárosba, ez által a kimenetelekor fölállított jóslatok elveszték hatásukat. Ismét ki kellett tehát mennie, hogy új jóslatot nyerjen a junius 28-án megtartandó kis diadalmenethez *(ovatio)*.

[9]) Azért szánták, mert Quirinus most, húsz évvel válásuk után, üldözi pörrel.

[10]) A száműzés gyakran van kifejezve e szavakkal: *aqua atque igni arcere*, a mi azt jelenti, hogy az elitélt nem kaphat többé otthon hajlékot, tüzet, vizet, tehát ki van zárva a polgárság közösségéből. Ugyanaz más szavakkal, a mi a száműzetés.

[11]) V. ö. II. 20. jegyz.

[12]) E hely arra mutat, hogy Tacitus az Annales után tervezte még Augustus uralkodásának korát is megirnia.

[13]) Már Julius Caesar Kr. e. 46-ban, majd Augustus 28-ban törvényekkel igyekeztek küzdeni a nőtlenség ellen, de siker nélkül. Augustus azután Kr. e. 18-ban adta ki a *lex Julia de maritandis ordinibus* cz. törvényt, melylyel a nőtlenséget hátrányokkal sujtá, az örökbefogadást megnehezíté, s mindenkinek — a senatorok kivételével — meg lett engedve, hogy szabadosok leányaival is köthetnek házasságot. E törvényhozás aztán a *lex Papia Poppaea* által nyert teljes befejezést.

[14]) *Livius Drusus* néptribun, Kr. e. 91-ben két törvényt hozott javaslatba a gabona és földek kiosztása tárgyában. Még fontosabb volt *lex judiciariá*-ja, melynek alapján háromszáz lovag vétetett föl a tanácsba, s azután a birák a tanácstól választattak. Ezzel mind a két rendnél elveszté jó hirnevét. Őt is megölték s törvényei eltörültettek.

[15]) Az italiai szövetségeseknek már a Gracchusok megigérték a polgárjogot, de mások tiltakozó beavatkozásukkal mindaddig megakadályozták azt, mignem végre a Kr. e. 90. évben a *lex Julia* megadta.

[16]) *Quaestiones*, büntető kereseteket, u. n. *privilegium*-okat, a milyen volt a Clodius által Cicero ellen hozott törvény.

[17]) A *Papia Poppaea-törvény* szerint a gyermektelenek lemondanak a szülőket illető azon előjogról *(privilegium)*, hogy örökséget hagyhassanak, mert hagyatékuk uratlan jószág *(vocantia bona)* természetét ölti föl s a kincstárra száll.

[18]) Húszférfiúi tisztség, *vigintiviratus* neve alá foglalták össze egy bizottságnak a tagjait, mely bizottság több osztályra oszolva működött jórészt rendőri ügyekben. A ki vigintivir volt, pályázhat már a quaestori tisztségre.

[19]) Az útépítés és föntartás vállalkozóit kártérítésre itélte, s ha fizetni nem tudtak, nyilvánosan elárverezte vagyonukat. Később Claudius az így megbüntetetteknek kárpótlást adott a kincstárból és Corbulo vagyonából.

[20]) A *lex Oppia* 215-ben Kr. e. korlátozta a nők fényűzését. Cato ellenzése daczára eltörűltetett 195-ben.

[21]) *Arrepta imagine Caesaris*, megragadván a császár szobrát. Némelyek képleg magyarázzák, hogy t. i. az árulkodók a vádat fölségsértés színébe öltöztették, hogy a vádlottat annál biztosabban eláztassák. Azonban valóságos ténynek is lehet venni, hogy egyesek a megtorlás elől azzal menekültek, hogy a császárnak nyilvános helyen álló képét megragadták s maguk elé tartották. Bizonyítja ezt a menedékhelyekre való útalás is.

[22]) Az *augustodunumi* iskola a császárok korában nagy virágzásra emelkedett, s egyik főtényezőjévé vált a gallok teljes és gyors ellatinosodásának. A Kr. u. 3-ik század végén Eumenius, egy hirneves szónok, latin beszédet mondott Augustodunumban, melyben megemlékezett a város régi iskolájának fényéről, és sürgeti, hogy az azelőtt nem sokkal lefolyt parasztháborúban a várossal együtt elpusztult iskola újból fölépíttessék s előbbi rendeltetésének visszaadassék.

[23]) Midőn Cajus Caesar Armeniát kormányozta, melléje volt adva ez a Sulpicius Quirinius, a kinek temetéséről most szó van, s a kinek érdemeit Tiberius dicséri, míg ugyanakkor megrója Lolliust, hogy az lett volna okozója a fiatal herczeg és nagyatyja Augustus császár közt támadt meghasonlásnak. E miatt Lollius kegyvesztésbe esett s Kr. u. 2. évben megmérgezte magát.

[24]) *Ad aerarium deferetur.* A capitolium tövében, a forum mellett, közvetlen a Saturnus-templom mögött feküdt az államkincstár épülete s benne az állami levéltár *(tabularium)* is. A tanácshatározatok csak azután voltak végrehajthatók, ha előbb itt elhelyezték őket.

[25]) A rabszolgák száma némely úr birtokában több ezerre ment. Az is különbséget tett, hogy milyen népfajból való volt a rabszolga; keresettek voltak pl. nagyobb műveltségöknél fogva a görög eredetűek.

[26]) Tacitus itt tömören foglalja össze a valószinűleg terjedelmesebb császári üzenet érveit, melyek Tiberius eszének s politikai bölcsességének kétségtelenül becsületére válnak. Rokonszenves egyéniség nem volt e fejedelem, rideg s kegyetlenségre hajló természete is bizonyára visszataszító benyomást tett alattvalóira: de mély belátás és tapasztalatok dolgában aligha sokan voltak akkor a senatusban, a kik vele mérkőzhettek volna. Kormányzó lángésznek nevezhető.

[27]) Az eredeti mondat: *„verum haec nobis (in) majores certamina ex honesto maneat“* — nehezen értelmezhető mondat. Valószinűleg azt akarja T. mondani, hogy a mai kor is terem oly tulajdonságokat, melyek méltók lesznek arra, hogy utódaink utánozzák, mint nekünk is például szolgálnak őseink, de mindenkor csak a jóban.

[28]) A *tribunicia potestas* méltóságát Augustus tulajdonította először magának (Ann. I. 2.), s utána használta Tiberius s most megkapja Drusus is. Azt a hatóságot jelentette ez a jog, hogy birtokosa összehívhatja a népet és tanácsot, s eléjök terjesztendő javaslattételekkel befolyást gyakorol a törvények alkotására; tiltakozó beavatkozásával megakaszthatja a határozatokat. A *jus tribunicium* kisebb e hatóságnál s jelenti a személyi sérthetlenséget és a tiltakozási jogot

[29]) Ha Mars és Quirinus papjainak megengedték: úgy az is törvényellenes gyakorlatnak látszik; mert a köztársaság idején a pontifex maximus ismételten tiltakozott ellene.

[30]) A tizenöt- és a hétférfiak *(quindecimviri, septemviri)* papi testületek valának, melyek közül amazok különleges nagy ünnepélyek, emezek főleg az ünnepi lakomák rendezésével foglalkoztak. A *Augustus-papokról* volt már szó (I. 54.). A *fetialis* papok működése a háborúizenés és békekötés szertartásaira terjedt ki.

[31]) Ez a *Volesus Messalla*, mint Ázsia proconsula egy izben és napon háromszáz embert fejeztetett le, s midőn a hullák közt kevélyen lépdelt, így kiáltott föl: *„O rem regiam!“*

[32]) Az egymással ellentétes két római jogiskola egyikének feje. A köztársasági és conservativ érzelmű *Labeo* a jogtudomány terén az újítás elvét követte. Ellenkezőleg a monarchia álláspontjára helyezkedett *Capito* a magánjog terén volt conservativ s a régi római jog szellemét akarta megőrizni. Mindkettőről szó van alább a 75. fej.-ben.

[33]) M. Lepidus nagyatyja, L. Aemilius Paulus, consul-korában Kr. e. 50 évvel épitteté a forumon a róla elnevezett *Pauli basilicá*-t. Hasonló nevű fia folytatta a polgárháborúk miatt félbeszakadt építést s bevégezte Kr. e. 34-ben. De húsz évvel később leégett a basilica, s Augustusnak és barátainak segítségével épült újra föl.

[34]) *Spartacus* egy trák viador, Kr. e. 73—71-ben a rabszolgahad élén egymásután megverte a consulokat, s csak végül győzetett le Crassustól.

NEGYEDIK KÖNYV.

E könyv a Kr. u. 23—28. évek eseményeit foglalja magában. — Sejanus jellemzése, befolyásának emelkedése. — Drusus halála és temetése. — Germanicusnak, Drusus fiának halála. — Sejanus üldözi Germanicus barátait. — Vádak és elítéltetések. — Hadjárat trák néptörzsek ellen. — A császár útazása Campaniába. — Sejanus ellenséges magaviselete Nero, Germanicus fia iránt. — A színház összeomlása Fidenaeben. Tűz Rómában. — Tiberius visszavonul Capri szigetére. — Botrányos pörök. — Julia, Agrippa leánya meghal. — A frízek támadása. — Domitius nőül veszi Agrippinát, Germanicus leányát.

Kr. u. 23.

1. C. Asinius és C. Antistius consulságuk alatt Tiberiusnak nyolczadik uralkodási éve nyúgalmas viszonyok közt találta az államot, virágzó állapotban az ő családját (mert, hogy Germanicus meghalt azt még szerencsés eseménynek is tekinté); midőn egyszerre csak kezdett a helyzet fölkavarodni; ő maga szabadon ereszté dühöngő kedvét, vagy segítette a dühöngőket hatalmával. Kezdete és. oka a változásnak Aelius Sejanusban, a testőrség parancsnokában vala keresendő, a kinek befolyásáról * már föntebb emlékeztem; most pedig származását, jellemét és hogy mily galád eszközökkel ragadta magához a hatalmat, fogom elmondani. Vulsiniiben ** Seius Strabo római lovagnak volt a fia, s ifjú kora elején Cajus Caesar, a dicsőült Augustus unokája mellé csatlakozott, miközben abba a hirbe keveredett, hogy a gazdag és pazar Apiciusnak kéjszolgálatokra adta el magát. Majd különféle mesterkedésekkel annyira lekötelezte magának Tiberiust, hogy a másokkal szemben zárkózott fejedelem egyedűl iránta tanúsított gyanútlanságot és nyilt szívet; s nem annyira éles eszével érte ezt el (mert hiszen ő maga is majdan ugyanoly fortélyoknak fog áldozatúl esni), hanem elérte az istenek végzéséből, mint a kik haragudtak

* Az I. és III. könyvben, különösen III. 72. fej.

** Etruria déli részén.

arra a Rómára, melynek ő életében és bukásában egyaránt romlására szolgált. Teste edzett vala a fáradalmak viselésére, lelke merész; magába zárkózott, de másokkal szemben kaján; megalázkodása oly nagy vala, mint gőgje; a világ előtt betanult szerénységet mutatott, bensőjében a legnagyobb uralomvágy honolt, s ugyanez okból majd pazarlás és élvhajhászat, majd tartózkodó és óvatos modor jellemezte, a mi mind egyaránt ártalmas, ha a főhatalom megszerzésére való törekvésnek szolgál köpenyéül.

2. A testőrségi parancsnokságnak azelőtt alárendelt hatáskörét jelentékenyen kibővítette az által, hogy a városban szanaszét fekvő csapatokat egy táborba gyüjté, hogy így egyszerre kapják a parancsokat, s számukat, erejöket és egymást szemtől szemben látván, bennök önbizalom, másokban tőlük való félelem támadjon. Azt hozta föl okúl, hogy a katonaság apró csapatokra oszolva, fegyelmetlenné válik; ha valami váratlan esemény adja elő magát, nagyobb segélylyel jobban lehet megfelelő intézkedést tenni, és erélyesebb föllépés várható tőlük, ha a város csábító élveitől távol állíttatik föl elsánczolt tanyájok. Miután a tábor elkészült;[1]) személyes érintkezéssel és megszólítással lassankint közel jutott a katonák szivéhez; egyszersmind a centuriókat és tribunokat maga választotta ki, és senatori befolyását sem átalotta fölhasználni, hogy pártfogoltjait kitűntetésekkel és tartományi megbízásokkal halmozza el, a miben Tiberius könnyen és szivesen járt kezére, midőn nem csak beszédeiben munkatársának nevezte őt, hanem a tanács és nép előtt is magasztalta és engedte, hogy szobra a szinházakban, köztéreken és a legiók főőrhelyein* tisztelgés tárgyául állíttassék föl.

3. Azonban a császárnak még ekkor teijes számú családja, fiatal férfivá fejlett fia, serdült unokaöcscsei** egyelőre halasztást parancsoltak Sejanus nagyra vágyó terveinek; és mivel oly nagy dologba egyszerre erőszakkal bele vágnia, veszélyes lett volna: a cselszövés időnkinti szüneteket tett szükségessé a gaztettek elkövetésében. Jónak látta tehát titkos úton járni és Drususon kezdeni meg, a ki ellen épen most bosszút forralt. Mert Drusus, nem szenvedhetvén vetélytársát s különben is indulatos természetű létére, egy köztük támadt szóvita közben öklét nyujtá Sejanus felé, s midőn az tartotta magát, pofon ütötte. A mindenre elszánt ember tehát legczélszerűbbnek vélte Drusus nejéhez Liviához férkőzni, a ki Germanicusnak nővére levén, bár fiatalsága kezdetén nem vala

* A fővezér sátra előtti tér, hol a hadi jelvények is állottak.

** Drusus két fiával és Germanicusnak három fia.

kellemes külsejű, később kiváló szépségével tűnt föl. Midőn ezt lángoló szerelmével hitegetve, házasságtörésre csábítá és az első bukásba bele vitte (mert a becsületét vesztett nő semmit sem tud aztán megtagadni): a vele való házasság reményével és az uralkodói hatalomban való osztozással férjének meggyilkolására igyekezett rábírni. És az asszony, kinek nagybátyja Augustus, ipa Tiberius vala s Drususstól szült gyermekeket: magát, őseit és utódait egy vidéki származású ágyassal szennyezte be, hogy tisztes és tényleg meglevő helyzetét becstelen és bizonytalan jövővel cserélje föl. Beavatják tervökbe Eudemust, Livia barátját és orvosát, ki foglalkozásának örve alatt gyakran volt vele magánosan; Sejanus pedig nejét Apicatát, a kivel három gyermeket nemzett, előzte házából, hogy ne gyanakodjék szeretőjére. A galád terv szörnyűsége azonban aggodalmat szült s halasztást szenvedett, s közben ellentétes határozatokra is birta a részeseket.

4. Ezalatt az év elején a Germanicus fiainak egyike, Drusus, felöltötte a férfi tógát,* s vele is megismételték azt, a mit a tanács annak idejében testvére Nero részére határozott. Ráadásul a császár is mondott beszédet, sok dicsérettel emlékezvén meg a maga fiáról, mint a ki atyai indulattal viseltetik testvérének gyermekei iránt. Csakugyan az volt a közvélemény, hogy bár nehezen fér meg egymás mellett a hatalomvágy és egyetértés: Drusus mégis kedveli fiatal rokonait, vagy legalább nem érez ellenök haragot. Most újra elővették a régi és sokszor föltálalt tervet, hogy a császár elútazik a tartományokba. A vén katonák nagy számát hozta föl költött okul ** és azt, hogy a hadakat újonczokkal ki kell egészíteni. Mert önkéntesekben hiány van, és ha ilyenek elegen volnának is, nem tanúsítják a kellő jóravalóságot és fegyelmet, mivel többnyire koldus és sehonnai nép vállalkozik jószántából a katonai szolgálatra. Egyúttal röviden fölsorolta a legiókat számszerint és hogy mely tartományok védelmére szolgálnak, a mit gondolom, nekem is meg kell tennem, hogy lássuk, milyen nagy volt akkor Róma hadereje, kik voltak a szövetséges királyok, és mennyivel voltak szűkebbek a birodalom határai.***

5. Italia mind a két tengerén, Misenum és Ravenna előtt feküdt egy-egy hajóhad s Gallia legközelebbi partjánál azok az

* Elérte nagykorúságát.

** Hogy t. i. azokat el kell bocsátani, a mint a katonai lázongások alkalmával már többször igérték.

*** T. i. mint most Trajanus alatt, mikor e munkáját irja.

élesorrú hajók állomásoztak, melyeket Augustus az actiumi győzelmes csatában elfoglalván, erős legénységgel Forum Julii város alá küldött. De a legnagyobb haderő a Rajna mellett feküdt, védelmül együtt a germánok és gallok ellen: nyolcz legio. Hispaniának újabban meghódított részeit három tartotta megszállva. A maurokat Juba király ajándékba kapta a római néptől. Áfrika többi részeit két legio, Egyiptomot hasonló számú, azután azt a földterületet, mely Syrián kezdve az Eufrát folyamig roppant kanyarúlatban nyúlik el, négy legio tartotta féken; a szomszédságban laktak a hiberek és albánok s más királyok, kiket a mi hatalmunk fedez idegen országok ellen. Igy birták Thraciát Rœmetalces és Cotys fiai, meg a Duna partvidékeit két legio Pannoniában, kettő Mœsiában. Ugyanannyi állott Dalmatiában, melyek a tartomány fekvésénél fogva amazoknak hátát födözték s közelből voltak előhívhatók, ha Italia rögtöni segítségre szorult, ámbár a fővárosnak megvolt a maga katonasága: három városi és kilencz testőrségi cohors, főleg Etruria és Umbriából sorozva, vagy a régi Latiumból és a hajdani római gyarmatvárosokból. A tartományok alkalmas pontjain pedig a szövetségesek hadi hajói, lovasosztályai és segédcohorsai állottak, a föntebb előadottnál nem sokkal kisebb haderőt képezve; de részletesen fölsorolni ezeket, bajos lenne, mivel a szükséghez képest ide-oda mozogtak, és számuk majd szaporodott, majd néha fogyott is. [2])

6. Helyénvalónak tartanám az államkormányzat többi ágait is átpillantani, hogy milyen állapotban valának a mostani időpontig, mikor ez az esztendő Tiberius rosszabbra forduló uralkodásának kezdetét hozta meg. Elsőben is az állami ügyek, meg a magánosok legfontosabb ügyei a tanácsban tárgyaltatának, s a főembereknek módjokban állott kifejezni véleményöket, a hízelgő csúszás-mászást pedig maga a császár útasítá rendre. Tisztségeket az ősök nemességére, a katonai hírnévre és a polgári jeles érdemekre való tekintettel osztogatott, tehát közhít szerint is: a legarravalóbb egyéneknek. Consulok és prætorok megmaradtak a saját hatáskörükben, sőt a kisebb közhívatalnokok is gyakorolták hatóságukat; a törvények is, a fölségsértési pörök kivételével, helyes módon alkalmaztatának. De a gabonaszállítást, a vámokból befolyó pénzeket s egyéb állami jövedelmeket a római lovagokból alakult társaságok vették bérbe. Saját javainak* kezelését a császár a legkiválóbb

* *Saját javai* alatt értendők a császári fiscus jövedelmei, melyeket *procuratorok* — császári tiszttartók — kezeltek.

emberekre bizta, kiket olykor személyesen nem is ismert, csak jóhírökből, s az egyszer fölfogadottak rendesen meg is maradtak nála s többnyire ugyanazon szolgálatban őszültek meg.[3]) A köznépet nyomta ugyan az élelmi szerek drágasága, de e miatt a fejedelmet szemrehányás nem illeti, sőt, a mennyire pénzbeli segélylyel és személyes fáradozással lehetett, ellensúlyozta a rossz aratás és a tengeri szállítás káraínak következményeit. Gondoskodott arról is, hogy a tartományok új terhekkel ne zaklattassanak, a régiek pedig a tisztviselők pénzvágyának s kegyetlen bánásmódjának megfékezésével elviselhetőkké legyenek; testi fenyíték, javak elkobzása nem volt szokásban. Italia területén kevés földbirtoka volt a császárnak s mérsékelt számú rabszolgahada; házi cselédsége néhány szabadosra szorítkozott. Ha valamikor magánemberekkel állott pörben, a törvény és jog döntött köztük.

7. Mindezen tulajdonait, nem megnyerő modorral ugyan, sőt rideg és többnyire félelmes magatartásával, mégis megőrizte mindaddig, míg Drusus halálával minden ellenkezőre fordult. Annak életében ugyanis megmaradtak az előbbi állapotok, mivel Sejanus, a maga befolyásának még csak kezdetén, jó tanácsadással igyekezett magát megkedveltetni s félt Drusus haragjától, a ki gyűlöletét nem titkolva, gyakran panaszosan hozta föl, hogy „bár ő a fiú él, mégis más hívatik el a császári hatalomnak segédéül, sőt nem sok hija, hogy majd társuralkodónak is mondassék. Az uralomra jutásnak csak első gondolata nehéz; ha bele ment valaki, mindjárt talál kész pártfogókra és segédekre. Már elkészült a testőrség tábora, egyenesen a parancsnok akarata szerint; a katonaság át van adva kezébe, szobra látható Cn. Pompejus épületében;[4]) a Drusus-családdal közös unokái lesznek neki:* Ily előzmények után már csak önuralmára lehet hívatkozni, hogy magát mérsékelje.“ Nem ritkán és nem kevés ember előtt hangoztatott ily szavakat s elcsábított felesége még titkos gondolatait is elárulta bűntársa előtt.

8. Sejanus tehát sietősnek ítélvén a dolgot, méreghez nyúlt, mely lassú hatásával egy véletlen betegség látszatát költheté. Mint nyolcz évvel később kitudódott, a herélt Lygdus adta azt be Drususnak. Tiberius pedig épen nem sietvén, vagy hogy lelki erejét akarta fitogtatni, fiának betegsége alatt minden nap, sőt mikor már meghalt is, de még el nem temették, látogatta a tanácsházat, hol a bánatuk jeléül a többiek sorában ülő consulokat figyelmezteté tisztök

* Ann. III. 29. szerint Sejanus leánya Claudius fiának jegyeséül volt kiszemelve, de a fiú korán elhalt.

végzésére és helyök elfoglalására, s egyúttal a könnyekben úszó tanácsot, zokogást elfojtó hangos beszéddel vigasztalta. „Hiszen tudja ő, mily rosszra lehet magyarázni, hogy most fájdalma első óráiban a tanács szemei elé lépett. Alig tudja hozzátartozóinak megszólítását elviselni; alig tudja nézni a napvilágot a gyászolók sokasága közt. Nem is akarja őket gyönge szivökért kárhoztatni; de ő közügyek keblén keres erősebb vigasztalást. Sajnálkozva említé a késő vénségre jutott özvegy császárnét, unokáinak még éretlen és a saját hanyatló korát, s kérte, hogy Germanicus fiait, mostani keservének egyetlen vigaszát, vezessék hozzá. A consulok kimennek s a biztató szavakkal bátorított ifjakat bevezetvén, a császár elé állítják. Megfogván kezöket: „tanácsurak, így szólt, ez atyjoktól megfosztott gyermekeket átadtam nagybátyjoknak, s kértem őt, hogy bár saját ivadéka is van, mégis ápolja és nevelje ezeket önön vére gyanánt, s nevelje maga és a jövendőség számára. Most, mikor Drusust is elragadta a végzet, hozzátok fordúlok kérésemmel, s az istenek és a haza színe előtt könyörgök, hogy Augustus dédunokáit, dicső ősök származékait, fogadjátok pártfogástokba, vezéreljétek őket az élet útain, s töltsétek be a magatok kötelességét és az enyimet. Ezek itt nektek, Nero és Drusus, atyátok helyett atyáitok lesznek. Ugy születtetek, hogy jó és balsorsotok össze van kötve a haza érdekeivel."

9. Nagy sirás közt, majd áldáskivánatokkal hallgatták ezt, és ha beszédét ezzel végzi, szánalom és dicsőítés maradt volna hallgatóinak lelkében. De azután mikor újra visszaesett abba az üres és sokszor kinevetett fecsegésbe, hogy ő visszateszi kezökbe az államhatalmat, és hogy a consulok vagy más valaki vegyék át a kormányt: még annak a hitelét is lerontotta, a mi szándékában igaz és tiszteletreméltó volt. Drusus emlékének megörökítésére ugyanazon intézkedéseket teszik, a melyeket Germanicusnál, több olyannak hozzáadásával, a mit a későbbi hizelgés szeret kigondolni. A temetési szertartás kiválólag fényes volt a képek pompájával, mivel a Julius-nemzetség őse Aeneas és mind az albai királyok, meg a városalapító Romulus, majd a sabin nemesség, Attus Clausus és a Claudiusok többi képei hosszú sorban valának láthatók.

10. Drusus haláláról szólván előadtam mindazt, a mit a legtöbb és leghitelesebb irók hagytak emlékezetben. De nem hallgathatom el azon idők egy mende-mondáját sem, mely oly erős vala, hogy még most sem enyészett el. Miután ugyanis Sejanus Liviát bűnre csábította, buja vágyának kielégítésére Lygdus heréltnek lelkét is

lekötötte magának, mivel ez koránál fogva és testi szépségéért kedves volt ura előtt s első szolgái közé tartozott. Mikor azután a czinkostársak közt a mérgezés helye és ideje is meg volt állapítva: oly messze ment Sejanus a vakmerőségben, hogy fordított egyet a dolgon és titkos föladásban Drusust vádolta, mintha atyja ellen mérgezési szándéka lenne, s figyelmezteté Tiberiust, hogy ne fogadja el a fia asztalánál neki kínálandó első poharat. A hazugsággal félrevezetett öreg ember, miután a lakomán megjelent, a fölkínált serleget visszaadta Drususnak; és mivel ez ártatlan s fiatalos gyorsasággal üríté ki: csak megerősitette azt a gyanút, mintha félelem és szégyenből önként kereste volna a halált, melyet atyja ellen koholt.

11. Ez az elterjedt hír azonfelül, hogy semmi hiteles forrás nem erősíti meg, könnyen is megczáfolható. Mert melyik, csak közepes okosságú ember is, nemhogy az ily dolgokban annyira tapasztalt Tiberius kergette volna a halálba kihallgatatlanúl, s önkezével saját fiát, a jóvátétel minden reménye nélkül? Nem fogatta volna-e inkább kinvallatás alá a méregkeverő szolgát? nem nyomoztatta volna-e ki a bűnszerzőt? s nem járt volna-e el egyetlen és azelőtt semmi rossz tettével magát meg nem bélyegzett fia ellenében azzal az őt jellemző óvatossággal és alapos körültekintéssel, melyet még idegenekkel szemben is tanúsitni szokott? De mivel a közvélemény Sejanusban minden gazságnak mesterét látta, azért a császárnak iránta való tulságos jóindulatából és a többieknek mind a kettőjök ellen táplált gyűlöletéből következik, hogy bármily meseszerű és borzalmas dolgot elhittek róluk; különben is mindig szereti a hír a hatalmasok elmúlását valami szörnyű eseménynyel hozni kapcsolatba. Egyébiránt a Sejanus neje Apicata által elárult bűntény lefolyását Eudemus és Lygdusnak kinzó vallatása teljesen kiderítette. És nem találkozott egyetlen ellenséges indulatú iró sem, a ki Tiberiust bűnösséggel vádolta volna, midőn pedig róla minden egyebet összekutattak és túlozva adtak elő. Engem e mende-monda elbeszélésére és megczáfolására az az ok vezetett, hogy egy világos példával hárítsam el az efféle hirleléseket, és kérjem azoktól, kik munkámat kezökbe veszik, hogy a szájról-szájra szállongó s mohón fogadott hihetetlen pletykákat ne tegyék elibe az el nem torzított valóságnak.

12. Egyébiránt pedig azon gyászbeszéd alatt, melyet Tiberius a köztéren fia fölött tartott, a tanács és a nép inkább színből, mint szívből nyilvánítá a gyász külső jeleit és szavát, s titokban örvendezett, hogy Germanicusnak családját új virulás elé látja menni.

De a népkegynek ez a kezdő megnyilatkozása és az anya Agrippina rosszúl leplezett reménykedése, csak sietteték a család romlását. Mert midőn Sejanus látta, hogy Drusus halála nem lőn megbosszúlva a gyilkosokon és nem okozott általános levertséget: féktelen vakmerőségében s mivel első merénye sikerűlt, azt forgatta eszében, hogyan pusztítsa el Germanicus fiait, a kiknek trónöröklése nem vala kétes. Nem is leskelődhetett méreggel mindhármuk ellen, mivel őreik hűsége és Agrippina szűzies erénye tántoríthatlan volt. Így a szegény nőnek hajlíthatatlan daczosságát tűzte ki üldözése tárgyául; s az özvegy császárné régi gyülöletét, Liviának új eredetű bűntudatát, tartotta folytonos izgalomban, hogy a császár előtt gyanúsítsák, mintha a gyermekáldásával büszkélkedő, a nép kegyét hajhászó asszony a trón birtokára áhítoznék. És Liviát, ezt a természeténél fogva hatalmára féltékeny öreg hölgyet, ravasz rágalmazók útján (a kik közé választá Julius Postumust is, egy a Mutilia Priscával való parázna viszonyánál fogva nagyanyjának * bizalmasai közé tartózó és az ő tervei számára azért alkalmas személyt, mivel Prisca befolyása az özvegy császárnénál nagy vala) engesztelhetlen haragra hangolta menye ellen. Viszont az Agrippinához közelállók is hajlandók valának duzzadozó indulatait kaján beszédekkel még jobban fölforralni.

13. Tiberius azonban az államügyekkel való foglalkozását nem szakította félbe, s a munkában vigasztalást lelvén, a polgároknak jogot szolgáltatott, a szövetségesek kérvényeit tárgyalta, s indítványára tanácshatározatok hozattak ez iránt, hogy Cibyra városnak Ázsiában és Aegiumnak Achajában, melyeket földrengés megrongált, három évre való adóelengedéssel segítség adassék. Vibius Serenus pedig, a tulsó Hispania proconsula, hivatalos erőszakoskodással vádoltatván, embertelen viselkedése büntetéseűl Amorgus ** szigetére szállíttatik. Carsidius Sacerdos azon vád alól, mintha az ellenségnek, Tacfarinasnak gabonát szolgáltatott volna, fölmentetik; szintúgy fölmentették hasonló vád alól C. Gracchust is. Ez utóbbit, mint még kis gyermeket, atyja Sempronius magaval vitte száműzetése társául [5]) Cercina szigetére. Ott hazátlan és művelétlen emberek közt növekedvén föl, majd Afrikában és Siciliában váltakozva közönséges kalmárkodásból tartotta föl magát; de még sem kerülte el a magas származás veszélyeit. És ha Aelius Lamia és L. Apronius, Afrika

* Az özvegy császárnénak, Tiberius anyjának.

** Amorgus a Cyclad-szigetek egyike.

kormányzói, ártatlanságát védelmökbe nem veszik, boldogtalan nemzetségének hírneve és atyja balsorsa őt is örvénybe sodorta volna.*

14. Ez évben is jöttek követségek a görög városokból; a samosiak Juno, a cosiak Aesculapius temploma régi menedékjogának megerősítését kérték. A samosiak az amphyctionok határozatára hivatkoztak, melyek mindenek fölött a legfőbb birósági hatalmat gyakorolták azon időben, mikor a görögök szerte Ázsia vidékein városokat alapítván, a tengermelléknek uraivá lettek. A cosiak igénye is hasonló régiségen alapult, hozzájárulván még az a helyi érdem is, hogy római polgárokat, mikor Mithridates parancsára Ázsiának minden szigetein és városaiban öldösték őket, befogadtak Aesculapius templomába. Azután a praetoroknak sokféle és gyakran sikeretlen panasza tárgyában végre nyilatkozott a császár a színészek szemérmetlenségéről, hogy a közrend zavarására, a családi tisztesség sérelmére sok merényletet követtek azok el; hogy a régi oscus játék,[6]) az alsó néposztály e silány mulatsága, oly fajtalan és ledér alakot öltött, a melyet tanácsi tekintélylyel kell korlátozni. Ekkor aztán kikergették a színészeket Italiából.

15. Ugyancsak ez az év egy más gyászt is borított a császár szivére, Drusus ikergyermekei egyikének elhunytával, meg azzal is, hogy elveszté egyik barátját. Lucilius Longus vala ez, minden bánatának és örömének osztályosa s Rhodus szigetén töltött visszavonulása alatt a tanácsurak közül az egyedüli kisérője. Ezért, habár újonnan fölemelkedett ember volt, egy censort megillető temetést és Augustus terén szobrot államköltségen szavaztak meg neki a tanácsurak, a kik még akkor is minden tárgyat hatáskörükbe vontak, úgy hogy midőn Ázsia pénzügyi tiszttartója, Lucilius Capito, a tartomány panaszára felelősségre vonatott, a fejedelem nagyon erősen állította, hogy ő csak a szolgái és a családi vagyona fölött való intézkedés jogát ruházta rá; ha tehát praetori hatalmat gyakorolt és katonai erőt vett igénybe, akkor az ő megbízását szem elől tévesztette; annálfogva hallgassák meg a szövetséges népeket. Igy az ügy megvizsgálása után a vádlott csakugyan elmarasztaltatik. Ez igazságszolgáltatásért és a mult évben a C. Silanus ellen alkalmazott büntetésért elhatározták Ázsia városai, templomot emelni Tiberius és anyja meg a tanács tiszteletére. Engedélyt kapván, föl is építették, és Nero** ez okon köszönetét fejezte ki a tanácsurak-

* Az esetet, melyre a történetiró csak czéloz, nem ismerjük.

** Germanicus legidősb fia.

nak és nagyatyjának, a hallgatók örömteljes meghatottsága közt, a kik a Germanicusra való még élénk visszaemlékezés hatása alatt őt vélték fiában látni és hallani. Emelte az ifjat szerény modora és fejedelmi férfiúhoz méltó alakja, annál értékesebb tulajdonok, mert tudva volt, hogy Sejanusnak ellene táplált gyűlölete veszélyel fenyegeti.

16. Ugyanez időtájban tett a császár előterjesztést az elhalt Servius Maluginensis helyébe választandó Jupiter-papról s egyszersmind az e tárgyban alkotandó új törvényről. Régi szokásnál fogva ugyanis ünnepélyesen kötött házasságból[7]) származó három patricius szokott kijelöltetni, s azok közül választottak egyet; de ez a szükséges szám nem volt most már úgy föltalálható, mint hajdan, mert az ünnepélyes házasságkötést mellőzték, vagy csak kevesen maradtak mellette. Ezen dolgot többféle okra vezette vissza Tiberius, főleg a férfiak és nők vallási közönyére, a mihez a szertartás nehézkességei is járulnak, melyek elől szívesen térnek ki az emberek; meg azért is, mivel az a fiú, a ki a papi avatásban részesül, vagy az a leány, ki egy flamen-paphoz megy nőül, kiszabadul az atyai hatalom alól. Ez állapotot orvosolni kell a tanácsnak rendelettel vagy törvénynyel, miként Augustus is a régi durva korból eredő szokásokat a jelen idő szükségleteihez képest idomította át. Minél fogva tárgyalás alá vevén a vallási ügyeket, úgy határozták, hogy a külön-papok intézményén mitsem változtatnak, de egy oly törvényt hoztak, melynél fogva a Jupiter-papnak neje a vallási dolgok tekintetében férjének hatalma alatt álljon, egyebekben pedig ugyanazon jogszabályok szerint éljen, mint a többi asszonyok. Maluginensis fia választatott meg atyja utódául. Hogy pedig a papok méltósága gyarapodjék, és nagyobb kedvök legyen a vallási tisztségek elvállalására: határoztatott, hogy Cornelia Vesta-szűznek, ki Scantia helyére választatott, két millió sestercius adassék, és hogy Augusta özvegy császárnénak, ha színházba megy, a Vesta-papnők között legyen ülőhelye.

Kr. u. 24.

17. Cornelius Cethegus és Visellius Varro consulsága idejében a pontifexek és ezek példájára a többi papok, azon imában, melyet a fejedelem életeért mondani szoktak, Nerót és Drusust is ugyanazon isteneknek kegyébe ajánlották, nem annyira az ifjú herczegek iránt érzett szeretetből, mint inkább hízelgő szándékból, a mit az erkölcsi romlottság korában akár mellőzni, akár túlhajtani egyaránt

aggodalmas. Mert Tiberius, a ki Germanicus családja iránt soha sem volt jó szívvel, most pedig tűrelmetlen bosszúságot érzett, a miért a fiatalokat vele a vén emberrel egyenlő tekintet alá vették: magához idézvén a főpapokat, tudakozta tőlük, hogy Agrippina kérése folytán vagy fenyegetésére határozták-e azt el? Ámbár tagadólag válaszoltak, mégis némi enyhe megrovásban részesíté őket, mert többnyire saját rokonai vagy az állam előkelő családaiból valók voltak; de a tanácsülésen jövendőre nézve kifejezte azt az intelmét, hogy az ifjaknak ingatag lelkét korai megtisztelésekkel ne tegyék elbizakodásra hajlandóvá. Sejanus ugyanis folyvást azt sugdosta fülébe s vádaskodott, hogy a polgárság épen oly meghasonlott állapotban van, akár polgárháború idején; vannak, a kik Agrippina pártján állóknak vallják magukat, és ha semmi sem történik ellenök: lesznek még többen. A növekvő viszálynak nincs más gyógyító szere, mint hogy egyik vagy másik kolomposnak nyakára kell hágni.

18. Ez okból megtámadja C. Siliust és Titius Sabinust. Mind a kettőre Germanicus barátsága lett vészhozó; Siliusra az is, hogy egy nagy hadseregnek volt hét évig vezére, s Germaniában, mint a Sacrovir ellen* vivott harcz győzelmes bajnoka, diadaljelvényeket nyert. Minél nagyobb súlylyal dölt tehát le bukásában, annál erősebb réműletet okoz vala másoknak. Sokan úgy vélik, hogy henczegő természetével is szította a császár ellenszenvét, szertelenül kérkedvén azzal, hogy az ő katonasága kitartott az engedelmességben, mikor a többiek közt lázongást dühöngött,** és Tiberiusnak trónja nem marad vala meg, ha a legiókat is megragadta volna a forradalmi láz. A császár úgy gondolkozott, hogy az ő tekintélyét az ilyen fölfogás aláássa, és hogy ily nagy érdemet meghálálni nem bir. Mert a jótét csak addig talál kedvező fogadtatásra, mig megfizethetőnek látszik; ha túlnagyra nőtt, hála helyett gyűlölet lesz a jutalma.

19. Siliusnak neje, Sosia Galla, kegyvesztett volt a fejedelem előtt az Agrippinával fönálló barátsága miatt. Ezek megrontását határozták tehát el most, mig Sabinus ellen elhalasztották a támadást. Varro consult eresztették rá,*** ki színleg ugyan atyjától örökölt ellenséges viszonyát használta föl ürügyűl, de valójában Sejanus

* Lásd: Ann. III. 43—46.

** Ann. I. 31.

*** Siliusra, kinek Varro atyja a Sacrovir elleni háborúban a fővezérletet átengedni volt kénytelen. L. Ann. III. 43.

gyülölködésének tette magát gyalázatos eszközévé. Midőn a vádlott haladékot kért addig, mig a vádló consulnak hivataloskodási ideje letelik: a császár megtagadta, mert ugyanis az állami tisztviselők szokták a magánegyéneket törvénybe idézni s nem szabad megcsorbítni a consulnak azt a hatalmát, melynél fogva vigyáznia kell, hogy a közérdek valami kárt ne szenvedjen.* Szokása volt Tiberiusnak újabb keletű gonoszságait régi szavak leplébe burkolni. Tehát nagy szorgoskodással, mintha Silius ellen a törvény szerint járnának el, vagy mintha Varro a régi értelemben vett consul volna, vagy az egykori köztársaság állana fönn: összehívták a tanácsurak. Mivel a vádlott hallgatott, vagy ha védekezni kezdett, nem titkolta, hogy kinek bosszúja miatt kell buknia: azt a vádat emelték ellene, hogy sokáig úgy tűntette, mintha nem tudná Sacrovir részességét a lázadásban,** hogy azután meg kapzsiságával mocskolta be a kivívott győzedelmet, s nejének közreműködése is a vádpontok között szerepelt. Világos volt, hogy a zsarolás vádjában megrekedtek, de mivel az egész ügy fölségsértési perként tárgyaltatott: Silius önkéntes halállal előzte meg bekövetkező elítéltetését.

20. Javai ellen azonban tovább folyt a fenyítő eljárás, nem hogy a jogtalanul megzsaroltaknak, a kik közül senki sem is kívánta, visszaadták volna pénzöket, hanem Augustus kegyadományát kiszakították a hagyatékból és leszámították egyenkint mindazt, a mit a kincstár igényelt. Ez volt az első eset, hogy Tiberius idegen vagyonra nyujtotta ki kezét. Sosia száműzetésbe küldetik Asinius Gallus javaslatára, ki azt is indítványozta, hogy a javak egyik fele koboztassák el, másik fele hagyassék meg gyermekeinek. M. Lepidus ellenben egy negyedét a törvény parancsa szerint a vádlóknak,[8]) a többit a gyermekeknek javasolta átengedni. Ugy találom, hogy ez a Lepidus abban az időben komoly és bölcs férfiú volt, mert mások dühöngő hizelgésével ellentétben sok dolgot jobbra fordított, a nélkül mégis, hogy a kellő tapintatot szem elől tévesztette volna; a minthogy Tiberiusnál folyvást csorbitatlan tekintélyben és kegyben áll vala. Ezért kénytelen vagyok eldöntetlen hagyni, hogy vajon mint minden egyéb dolog, úgy a fejedelmek hajlandósága is némelyek iránt, ellenszenve másokkal szemben, a végzet és a születés sorsától függ-e, avagy saját alkalmazkodásunknak is van arra befolyása; és talán lehetséges a rideg

---

* A régi formula: *„videat consul, ne quid detrimenti respublica capiat."*

** Tehát a Sacrovirral való titkos egyetértéssel gyanúsítják.

konokság és a disztelen alázatosság közt a nagyravágyástól és veszélyektől egyaránt biztos középúton haladni.[9]) Messalinus Cotta ellenben, a ki szintoly hires ősök fia, de egészen más gondolkozású ember volt, tanácshatározattal vélte elrendelendőnek, hogy a tartományi tisztviselők, ha maguk ártatlanok és nem tudtak is mások bűnéről, feleségök rossztetteiért épen úgy lakoljanak, mintha maguk követték volna el.

21. Tárgyalták azután Calpurnius Pisónak, egy előkelő és büszke férfiúnak ügyét. Ő ugyanis, mint már említém,* harsány hangon kiáltá a tanácsban, hogy a vádlók űzelmei miatt el fogja hagyni a várost, és az özvegy császárné hatalmának megvetésével merészelte Urgulaniát törvénybe hívni s a fejedelem házából megidézni. Tiberius abban a pillanatban elnézte a dolgot, de tovább érlelte magában haragját, és ha sértődésének heve csilapult is, megmaradt emlékezetében. Pisót Qu. Granius a felség ellen zárt helyen tartott beszéde miatt vádolta, azzal a hozzáadással, hogy otthon mérget tart, és hogy karddal övezve jött a tanácsházba. Ezt, mint ostoba mesét, mellőzték; de egyéb vádakban, a milyet sokat halmoztak össze, vétkesnek találtak; csakhogy pöre nem fejeződött be, épen alkalmas időben bekövetkezett halála miatt. Tárgyaltak a száműzött Cassius Severusról is, a ki alacsony származású, rosszéletű ember, de hatalmas szónok létére, szertelen kötekedéseivel oda vitte a dolgot, hogy az esküt tett[10]) tanácsnak itélete alapján Cretára belebbeztetett. De, mikor ott megint csak úgy viselkedék s új és régi gyülöletet halmozott magára: vagyonától is megfosztatva, tűztől és víztől eltiltva, Seriphus** sziklaszigeten jutott késő vénségre.

22. Ugyanez időtájban történt, hogy Plautius Silvanus prætor a feleségét Aproniát kiderítetlen ok miatt ledobta a magasból, s midőn ipa L. Apronius által a császár elé vezetteték, zavaros elmével azt válaszolta, hogy ő azt mintegy álomba merülve és eszméletlen állapotban tette, s neje önként kereste a halált. Tiberius haladéktalanúl elmegy a házba, megtekinti a szobát, melyben a nő küzdelmének és ledobatásának nyomai voltak láthatók. A tanács elé viszi az ügyet, s midőn birói bizottság rendelteték ki, Silvanusnak tört küldött a nagyanyja, Urgulania, a mit a császártól jött intésnek magyaráztak, kinek anyjával Urgulania baráti viszonyban állt. A vádlott, miután hiába kisérlette meg magát a törrel

* Ann. II. 34.

** A Cyclad-szigetek nyugati csoportjában.

megölni, ereit nyitotta föl. Majd meg előbbi neje, Numantina, ellen emelték azt a vádat, hogy férjét varázsszavakkal és méregszerekkel tébolyba kergette; de ártatlannak nyilváníttatott.

23. Végre ez az év szabadította föl a római népet a numida Tacfarinas ellen folytatott hosszas háború terhe alól. Mert az előbbi vezérek, mihelyt végzett dolgaikat elegendőnek gondolták a diadalmi jelvény megnyerésére, nyugtot hagytak az ellenségnek, és már három babérkoszorús szobor* állott a fővárosban, midőn Afrikát még javában dulta Tacfarinas, erősödve a maurok segélyével is, kik Ptolomaeusnak, Juba fiának, gondatlan fiatalságban töltött kormányzásától megundorodván, a király szabadosainak szolgai uralmát a háborúval cserélték föl. Zsákmányának rejtegetője és rablásaiban szövetséges társa vala neki a garamantok királya, nem úgy hogy haddal lépett volna föl, hanem kisebb csapatokat küldött neki, melyeket a hir távolból megnagyított. Magából a mi tartományunkból is kész szivvel özönlött hozzá a vagyontalan és zavargásra hajló csőcselék, mivel a császár Blaesus hadjárata után, mintha már nem is volna Afrikában ellenség, viszszarendelte a kilenczedik legiót, az azon évi proconsul, P. Dolabella pedig nem merte visszatartani, jobban félvén a fejedelem parancsának megszegésétől, mint a háború bizonytalan kimenetelétől.

24. Tacfarinas erre azt a hírt szórván szét, hogy a rómaiakat más népek is marczangolják, s ezért Afrikából fokozatosan ki fognak vonulni, a még visszamaradókat pedig le lehet gyűrni, ha mindazok, kiknek a szabadság kedvesebb a szolgaságnál, összefognak: szaporítja haderőit s körűltáborozza Thubursicum városát. De Dolabella összegyüjtvén a rendelkezésére álló katonaságot, a római név ijesztő hatásával és mert a numidák a gyalog hadrend rohamát nem birják kiállani, mindjárt fölvonulásával megtöri az ostromzárat, s az alkalmas pontokat pedig erődítésekkel látja el. Egyszersmind a már lázadni készülő musulami** főnökök fejét leütetti. Azután, mivel a Tacfarinas ellen folytatott több hadjáratban tapasztalták, hogy ehez a könnyen mozgó ellenséghez nem lehet egyetlen súlyos csapással hozzá férkőzni: Ptolomaeus királyt népével együtt közreműködésre fölhiván, négy hadoszlopot szervez; válogatott maur vezetők alatt zsákmányoló csapatok is alakultak; ő maga vezényelte az egészet.

---

* Camillus, Apronius és Blaesus szobra.

** Ann. II. 52.

25. Nem sokkal ezután hire jön, hogy a numidák egy Auzea nevű félig lerombolt erőd mellett, melyet előbb maguk gyujtottak föl, sátortáborukat felütötték és megszállottak, bízván a hely fekvésében, melyet körös-körül terjedelmes erdőségek zártak be. Azonnal könnyű fegyverzetű és lovas csapatok a nélkül, hogy útjok czélját ismernék, gyors menetben vezettetnek oda. Viradatkor kürtök harsogása mellett vad lármával támadják meg a még félálomban levő barbárokat, kiknek lovaik békóban vagy szerteszét a legelőken voltak. A rómaiak részén tömött sorokban a gyalogság, helyeiken a lovas csapatok, minden elő van készítve az ütközetre; ellenben a mit sem sejtő ellenségnél nincs fegyver, nincs rend, nincs tanács; tehát barmok módjára tiporták, vágták és ejtették őket foglyúl. A katonákat elkeserítette a fáradalmakra való visszaemlékezés; ingerelte őket az, hogy az ellenség mindig kitért az annyiszor óhajtott csata elől; most tehát mindnyájan jóllaktak bosszúval és vérrel. Mondogatták a csapatok, hogy mindenki Tacfarinasra törjön, kit annyi ütközetből jól ismertek; mert csak a vezér megölésével nyugszik el a háború. De ő, mikor testőrei már körötte mind le voltak verve, fia már megkötözve, s minden oldalról özönlöttek rá a rómaiak, a fegyverek közé rohanván, nem bosszúlatlan halállal kerülte el a fogságot. És ezzel be volt fejezve a háború.

26. Dolabella kérelmét a diadaljelvények megadása iránt elútasitá Tiberius, Sejanusra való tekintetből, hogy nagybátyjának Blaesusnak dicsősége csorbát ne szenvedjen. De Blaesus azért még sem lett híresebb, s a másiknak dicsőségét a kitűntetés megtagadása csak emelte, mint a ki csekélyebb számú sereggel vivta ki azt az eredményt, hogy előkelő hadifoglyokat ejtett, a vezért megölte és bevégezte a háborút. Utána jöttek, ritka látványúl a fővárosban, a garamantok követei is, kiket a Tacfarinas elestétől megdöbbent s ártatlanságát érző nemzet küldött, elégtételt adni a római népnek. Majd megismervén Ptolomaeusnak e háború folyamán tanúsított buzgó szolgálatait, elővették azt az ősi szokás szerint való megtisztelést, hogy egy tanácsurat küldtek hozzá, ki neki az ivor pálczát, a himzett tógát, a városatyák régen divatos ajándékait adná át, s királynak, szövetségesnek és barátnak jelentse ki.

27. Ugyane nyáron egy rabszolga-háborúnak már-már Italia földjén sarjadni kezdő csiráit csak a véletlen fojtotta el. A zavargás kezdeményezője egy T. Curtisius nevű, egykor testőrségi katona, először titkos összejöveteleken Brundisiumban és a környező váro-

sokban, majd nyilvánosan közzétett iratokkal, a távolabbi hegyi legelőkön tanyázó parasztokat s vad rabszolga-tömegeket is fölhivta a szabadság kivívására, midőn — mintegy az istenek ajándékából — a közlekedés föntartására szolgáló három hadi hajó kikötött az ottani tengerparton. Ugyanazon vidéken tartózkodék Cutius Lupus quaestor is, kinek régi szokás szerint Calesre [11]) terjedt ki a tartományi hatásköre. Ő aztán a hajóhadi legénység segélyével szétszórta a már épen kezdődő lázadást. A császár is sietősen küldte oda Staius tribunt egy erős hadcsapattal, a ki a vezért és a vakmerő csiny kolomposait magával hozta a fővárosba, hol már általános volt a remegés a rabszolgák végtelenül elszaporodott tömege miatt,* mig a szabad születésű köznép napról napra fogyott.

28. Ugyanazon consulok alatt — a nyomor és kegyetlenség iszonyatos példája — egy vádlott atya és egy vádló fiú, mind a kettőnek neve Vibius Serenus, vezettetének a tanács elé. A száműzetésből visszahozva,** szennytől s mocsoktól lepve és most lánczra is verve, ott állott az atya fiának beszéde alatt; míg a sok csinnal öltözött fiatal ember, vidám arczczal, mint egy személyben följelentő és tanú adta elő, hogy a fejedelem ellen merényletet forraltak; hogy Galliába a háborúra fölbujtókat küldtek, s hozzá fűzte, hogy Caecilius Cornutus volt-praetor szolgáltatta a pénzt, a ki azután életuntságból s mivel a reá váró veszedelmet végromlasának hitte, sietett önként választani a halált. De a vádlott töretlen bátorsággal fordult fia felé; lánczait rázva, kérte a bosszuló isteneket, hogy vigyék őt vissza számüzetésébe, hol az ily űzelmektől távol élhet; fiát pedig érje el valamikor a büntető igazság keze. Erősen állitá, hogy Cornutus ártatlan volt és csak a hazugságtól ijedt meg. Könnyen meggyőződhetni erről, ha más bűnrészeseket is meg tudnak nevezni, mert hiszen ő a fejedelem meggyilkolását és a önálló rend fölforgatását csak nem tervezhette egyetlen társ szövetségében.

29. A vádló erre Cn. Lentulust és Seius Tuberót nevezi meg, a császár nagy fölháborodására, hogy ezeket, a város első embereit, neki magának benső barátait, Lentulust a sir szélén álló aggot, az elgyöngült testű Tuberót, gyanúsítják ellenséges lázongással és a közállomány fölzavarásával. Rögtön fölmentik őket; az atya ellen azonban kihallgatták rabszolgáit, de a vizsgálat a vádló ellen bizo-

* A rabszolga-háború iszonyatosságai még élénk emlékezetben valának. Ann. III. 73.

** L. föntebb a 13. fej.

nyitott. Ennek elvette az eszét a saját bűne, s megijedvén az emberek szóbeszédétől is, a kik börtönnel,[12]) a tarpeji sziklával vagy az apagyilkosok büntetésével[13]) fenyegették; elillant a fővárosból. De Ravennából visszahozzák s kényszerítik, hogy a vádeljárást vigye keresztül, mely alatt Tiberius nem titkolta a száműzött Severus ellen táplált gyűlöletét. Ez ugyanis Libo elítéltetése után* a császárhoz intézett levelében panaszosan fölhányta, hogy az ő nagy szolgálatkészsége megjutalmazatlan maradt, s tett még némely oly daczos kijelentést is, a milyeneket a kevély és könnyen sérthető fülek előtt tanácsosabb lett volna elhallgatni. Mindezt a császár most nyolcz év multán, míg a közben eső idő alatt is sokféleképen töprengett rajta, visszaidézte emlékezetébe, habár a kinvallatás a rabszolgák állhatatos tagadása folytán nemleges eredménynyel** végződött.

30. A most következett indítványokat, melyek szerint Serenus az ősök szokása szerint*** lenne fenyítendő, Tiberius ellenezte azért, hogy viselkedésének gyülöletes-voltát enyhitse. Elútasítá Gallus Asinius véleményét is, hogy Gyarus vagy Donusa**** szigetére kellene belebbezni, azt mondván, hogy mind a két sziget szükséget lát vízben; már pedig meg kell adni az élet föltételeit annak, a kinek az életét meghagyják. Így Serenus Amorgusba visszaszállíttatik. És mivel Cornutus saját kezével végezte ki magát, javaslatba hozatott, hogy a vádlók jutalmát nem kell kiadni, ha a fölségsértéssel terhelt fél a hozott ítélet előtt önként fosztja meg magát életétől. És már ezt a véleményt el is fogadják vala, ha a császár zord hangon és saját szokása ellen nyiltan föl nem szólal a vádlók mellett, s föl nem panaszolja, hogy így hiába vannak törvények, és az állam a bukás szélére jut. Inkább forgassák föl az egész alkotmányt, mielőtt annak őreit mozdítanák el. Ilyképen az árulkodók bandája, ez a közromlására szolgáló söpredék, a mely még büntetésekkel is alig volt féken tartható, most már jutalmakkal lett fölbíztatva.

31. E szakadatlan sorban következő és annyira szomorú eseményeket egy örvendetes jelenet szakítja félbe, midőn a császár C. Cominus lovagnak, kit egy rá vonatkozó gúnyvers szerzőségében elmarasztaltak, senator testvére kérelmére megkegyelmezett.

* Ann. II. 30. 31.

** Serenusra nézve kedvező eredménynyel.

*** Megvesszőzés és lefejezés büntetésével.

**** Mindegyik a Cyclad-szigetcsoportban.

Annál nagyobb csudálkozást keltett, hogy egy oly ember, mint ő, a ki ismerte a jobbat és azt a hatást, mely a nagylelkűséget követni szokta, mégis inkább hajlik a szívtelenségre. Mert nem öntudatlanul szokott vétkezni, s tisztán látta azt is, hogy mikor dicsőítik uralkodásának tényeit igazság szerint, és mikor szinlelt örömmel. Sőt ő maga is, máskor mesterkélt modorú és a kifejezéssel küzdve, folyékonyabb és szabatosabb nyelven beszélt, valahányszor a segítő szerepére szánta magát. P. Suillius, Germanicusnak egykori quaestora ellen azonban, kit Italiából a miatt száműztek, mert rábizonyult, hogy birói ítéletmondásáért pénzt fogadott el, indítványozta, hogy valamely szigetre belebbeztessék, még pedig oly indulatosan tette ezt, hogy esküvel erősíté ez intézkedésnek állami érdekből való szükségét. Ez a most kedvetlenűl fogadott mondása majdan dicséretére válik, mikor visszatérend Suillius, a kit a következő korszak hatalmaskodó, megvásárolható és oly embernek fog ismerni, mint a ki Claudius császár barátságát sokáig élvezte, de jóra sohasem használta. Ugyanaz a büntetés szabatik Catus Firmius tanácsúrra azért, mivel nővérét hamis felségárulási váddal támadta meg. Catus volt az, a ki, mint már elmondám,* tőrbe csalta Libót s azután föladással megbuktatta. E szolgálatára megemlékezvén, minden más ok nélkül kérte Tiberius, hogy számüzetéssel ne büntessék; de a tanácsból való kitaszítását nem ellenezte.

32. Jól tudom, hogy sok abból, a mit elbeszéltem és el fogok beszélni, talán kisszerű és a megemlítésre nem eléggé fontos dolognak látszik. De a mi évkönyveinket senki se hasonlítsa össze azok műveivel, a kik a római nép régi történeteit írták meg. Azok roppant hadakat, városok ostromait, megvert és elfogott királyokat, vagy ha olykor a benső állapotok rajzolására tértek át, a consulok villongásait a tribunokkal, a telek- és gabona-törvényeket, a népnek és nemeseknek versengését szabadon és korláttól nem feszélyezve adták át az emlékezetnek. Nekünk szűk határok közé van szorítva és dicstelen a munkánk, mert poshadt, vagy csak ritkán megzavart békében élünk; szomorúak a főváros viszonyai s a fejedelem nem törődik a birodalom gyarapításaival.** De mégsem haszon nélkül való bepillantani azon első tekintetre jelentéktelen dolgokba, a melyek gyakran nagy események kiinduló pontjaivá lesznek.

* Ann. II. 27.

** T. i. Tacitus mindezt nem azon korról mondja, a melyben, hanem a melyről ír.

33. Mert az összes nemzeteket és városokat vagy a nép vagy az előkelők vagy egyesek kormányozzák.* A mindezekből összeválogatott és társított kormányalkatot könnyebb dicsérni, mint sikeresen létesítni; vagy ha létesült, nem lesz sokáig tartó. Ha tehát ott, hol hajdan a nép volt erős, vagy a hol a nemesek kezében volt a hatalom, azokat, a kik a köznép jellemét nem különben az eszközöket, melyekkel kormányozni kell, megismerték, valamint a kik a tanács és az előkelők szellemét is áttanulmányozták, méltán tartották az időviszonyok ismerőinek és bölcseknek: úgy most, midőn az előbbi állapot megváltoztával Róma jóformán egy ember főhatalma alatt áll, czélszerűnek látszik ez adatokat összegyűjteni és közölni, mivel csak kevés ember képes a maga belátásából a jót a rossztól, a hasznost az ártalmastól megkülönböztetni, s legtöbben csak a mások példáin okulnak. A mennyire hasznos egyébiránt ez, époly kevés gyönyörűséget okoz. Mert a nemzetek viszonyainak rajza, a csaták változatos képe, híres vezérek sikerei vonzzák és üdítik az olvasó lelkét; de nekem szívtelen parancsokat, szakadatlan vádaskodásokat, hamis barátságot, ártatlanok vesztét és a romlásnak ugyanazon okait kell egymásután fölsorolnom, visszataszítókat az esetek hasonlatos és útálatos voltánál fogva. És míg a régi íróknak ritkán akad gáncsolójok, s nem tesz különbséget, hogy egyik és másik a pun vagy a római hadakat dicsőiti-e jobban: addig sokaknak, a kik Tiberius uralkodása alatt büntetést vagy gyalázatot szenvedtek, még élnek utódaik. Vagy ha családaik kihaltak volna is már: találkoznak olyanok, a kik erkölcsi hasonlóságuknál fogva a mások által elkövetett gonosztettek vádját magukra veszik. Sőt a dicsőségnek és erénynek is akad ellensége, mert azok nagyon közelről vetnek világot az ellentétes tulajdonságokra. De vegyük föl újra az elejtett fonalat.

Kr. u. 25.

34. Cornelius Cossus és Asinius Agrippa consulsága alatt Cremutius Cordus idéztetik törvénybe azon új s eddig még nem hallott vád alatt, hogy kiadott történelmi munkájában M. Brutust magasztalta s C. Cassiust az utolsó rómainak nevezte. A vádat Satrius Saturnus és Pinarius Natta, Sejanus védenczei emelték ellene. Vészjósló volt ez a terheltre, meg az is, hogy a császár zord tekintettel hallgatá a védelmet, melyet Cremutius, lemondván már életé-

* Democratia, aristocratia és monarchia.

ről, e szavakkal vezetett be: „Szavaimért vádolnak, tanácsurak; annyira ártatlan vagyok tetteim dolgában. De szavaim sem irányulnak a fejedelem személye vagy a fejedelem atyja ellen, a kikre a felségtörvény vonatkozik. Azt mondják, hogy Brutust és Cassiust magasztaltam, a kiknek viselt dolgairól, noha nagyon sokan irtak, senki sem emlékezett tisztelet nélkül. Titus Livius, ékesszólás és hitelesség dolgában elsőrendű kitünőség, oly nagy dicséretekkel magasztalta Cn. Pompejust, hogy Augustus őt ezért Pompejus-pártinak nevezte; de barátságuknak az a dolog nem ártott. Scipio Africanust, sőt épen ezt a Cassiust, ezt a Brutust, soha sem rablóknak és atyagyilkosoknak, a mely szavakkal most illetni szokták őket, hanem gyakran derék férfiaknak nevezi. Asinius Pollio iratai is ugyanazoknak jeles emlékezetét örökítik meg; Messalla Corvinus a maga főparancsnokának mondja Cassiust, s mind a ketten éltök végeig megmaradtak vagyonuk s tisztségeik birtokában. Marcus Cicerónak könyvét, melyben Catót égig emelé, mi egyébbel viszonozta a dictator Caesar, mint egy válaszirattal,* akár csak bíróság előtt állott volna. Antonius levelei, Brutus beszédei, bár igaztalan, de sok keserű bántalmat zúdítnak Augustusra; Bibaculus és Catullus versei a császári család ellen szórt gyalázkodásokkal vannak tömve; de úgy a dicsőült Julius, mint a dicsőült Augustus eltűrték s figyelmen kivül hagyták azokat; nem könnyen tudnám eldönteni, hogy önmérsékletből-e inkább, vagy okos megfontolásból. Mert a mit az ember közönyösen vesz, idővel elmulik; de ha megharagudott érte, úgy tűnteti föl, mintha igaznak ismerné.[14])

35. „Nem szólok a görögökről, a kiknél nem csak a szabadszólás, hanem a csúfondároskodás is bűntetlen vala, vagy ha valaki rossz néven vette, szóval bosszúlta meg a szót. De főleg korlátozatlan és gáncsolatlan volt azokról beszélni, kiket a halál a gyűlölség vagy szeretet hatalma alól már mentesített. Avagy fegyverben állanak-e még Cassius és Brutus meg a philippi harcztéren táborozók, hogy én a polgárháború érdekében beszédemmel lángra gyujthassam a népet? avagy ők a hetven év előtt elesettek, a mint szobraikról, melyeket a győző sem rombolt le, ismerjük őket, nem igényelhetnek-e valami részt a történetirók megemlékezéséből is? Mindenkinek megfizeti az utókor a maga járandóságát, s lesznek olyanok, ha engem elitéltetés sujt, a kik nem csak Cassius és Brutusról, hanem én rólam is meg fognak emlékezni.“ Ezután elhagyá a tanácsházat s

---

* J. Caesar *Anticatones* cz. könyve, mely nem maradt ránk.

éhhalállal végezte életét. Könyveit ædilisek által tűzbe dobatni rendelték a tanácsurak, de eldugott és újra kiadott példányok maradtak ránk. Annyival inkább lehet nevetni azok dőreségén, a kik pillanatnyi hatalmukkal még a jövendő korszak emlékezetét is eltörülhetőnek hiszik. Mert ellenkezőleg, a szellemi erőknek tekintélye csak növekszik az üldözés által, és idegen királyok, vagy azok, a kik hasonló kegyetlenséggel jártak el, soha sem szereztek egyebet maguknak gyalázatnál, áldozataiknak pedig dicsőséget.

36. Különben a vádlottaknak törvénybe hivása az egész évben oly szakadatlanul folyt, hogy Calpurnius Salvianus még a latin ünnepek napjaiban is* egy Sextus Marius ellen irányzott ügyben fölkereste Drusust, a város előljáróját,[15]) midőn az jóslatvétel czéljából épen az emelvényre lépett. A császár ezt nyilván megrótta, és ez szolgált okúl Salvianus számüzetésére is. Cyzicus** város lakossága állami megrovásban részesült a miatt, mert nem törődött a dicsőült Augustusnak szentelt istentisztelet megtartásával, s azonfelül mert római polgárok ellen erőszakos kihágásokat követett el. Ezért elvesztették szabadalmukat, melyet a Mithridates elleni háborúban érdemeltek ki, midőn ostrom alatt valának, s nem kevésbbé saját kitartásukkal, mint Lucullus segélyével megszalasztották a királyt. Ellenben Fontejus Capito, ki proconsuli czímmel Ázsia kormányát birta volt, fölmentetik a Vibius Serenus*** által ellene emelt, de alaptalannak talált vád alól. Ám azért nem érte Serenust bántódás, mint a kinek helyzetét az általános gyűlölet még biztosabbá tette; mert szolgálatra minél készebb vádló volt valaki, annál szentebb és sérthetlenebb vala személye; csak a könnyebb fajtákat és kevésbbé híreseket sujtotta bűntetés.

37. Ugyanaz időtájban tulsó Hispania a tanácshoz küldött követei útján engedélyt kért, hogy Ázsia példája szerint templomot emelhessen Tiberiusnak s anyjának tiszteletére. Ez alkalommal a császár, a ki különben is erős lélekkel szokta a neki szánt megtiszteltetéseket visszaútasítani, s úgy vélekedett, hogy meg kell felelnie azok vádjára, a kik őt önzésre hajlónak mondogatták, ilyen tartalmú beszédet tartott: „Tudom, tanácsurak, sokan következetességem hiányát látták abban, hogy minap az ugyanezt kérő ázsiai városoknak nem adtam tagadó választ. Most tehát egyszerre fogom úgy akkori hallgatásom mentségét, mint jövendőre való elhatározá-

* A *feriae Latinae* négy napig tartottak, április vége felé.

** *Cysicus* görög város a Propontis (márványtenger) déli partján.

*** Ugyanez, a ki föntebb (28. fej.) saját apját vádolta.

somat kifejteni. Mivel a dicsőült Augustus nem tiltá el, hogy neki és Róma városának Pergamumban templomot építsenek, én a ki neki minden tettét és szavát törvény gyanánt tisztelem, a már elfogadott példát annyival bátrabban követtem, mivel az én megtiszteltetésemhez a tanács iránti hódolat is csatoltatott. De ha megbocsátható is a kérelemnek egyszeri megadása: másrészről, hogy az összes tartományokban isten gyanánt kívánjak tiszteltetni: gőgös elbizakodottság lenne tőlem. Augustus tisztelete is el fog halványulni, ha válogatatlan hizelgések mindennapivá teszik."

38. „Azt akarom, tanácsurak, szivetekre kötni, hogy halandó és emberi lény vagyok, s elég nekem, ha az államban a legmagasabb helyet be tudom tölteni. Erre akarom emlékeztetni utódainkat is, a kik eléggé, sőt bőven fogják hálájokat leróni irántam, ha elhiszik, hogy elődeimhez méltó, a ti dolgaitokra gondot viselő, a veszélyek közt állhatatos, a közjó érdekében szenvedett bántalmaktól nem rettegő ember valék. Ezek lesznek a ti szívetekben az én templomaim, ezek a legszebb és maradandó szobrok számomra. Mert a kőből rakott emlékek mellett, ha az utóvilág itélete gyülöletre változik, mint sirboltok mellett, megvetéssel mennek el az emberek. Annálfogva kérem a szövetséges társakat, a polgárokat és magukat az isteneket; ezeket arra, hogy éltem végeig nyúgodt s az emberi és isteni jogot értő elmét adjanak; amazokat, hogy ha elköltöztem a földi világból, dicsérettel és jó emlékezettel kisérjék tetteimet és nevem hírét." Továbbra magán beszélgetései közben is folyvást megmaradt a mellett, hogy a személye iránti vallásos megtisztelést visszaútasítja, a mit némelyek szerénységre magyaráztak; sokan bizalmatlan természetére s mások alacsony gondolkozásmódjára vontak belőle következtetést. Mert a halandók legjobbjai magas vágyakat táplálnak. Igy fogadtatott az istenek sorába Hercules és Liber* a görögöknél, Quirinus** mi nálunk. Augustus helyesebben tett, mikor arra számított. Egyébhez a fejedelmek könnyen jutnak hozzá, de egyet fáradhatlan munkával kell előkészíteniök: áldott emlékezetöket. Mert a ki a jó hírnevet kevésre becsüli, az erényeket veti meg.

39. Sejanus aközben, tulságos szerencséjétől elkábítva, s azonfelül attól az asszonyi nagyravágyástól is sarkalva, melylyel Livia az igért házasságot követelé, irásbeli előterjesztést tesz a császárhoz. Szokás volt ugyanis akkor, hogy a közvetlen mellette

* Bacchus.

** Romulus.

levők is irásban forduljanak hozzá. Az előterjesztés tartalma az vala, hogy ő a császár atyjának, Augustusnak jóakarata, majd Tiberius kegyének oly számos bizonyítékai folytán megszokta reményeit és kivánalmait előbb vinni a fejedelem színe, mint az istenek elé. Fényes kitüntetéseket sohasem kért; jobban szereti a virasztást és fáradalmat, akár egy közkatona, a császár jóvoltáért. De a legszebb jutalmat mégis abban nyerte el, hogy a császárral való családi összeköttetésre méltónak itélteték.* Ebből reményt merít a jövőre. És mivel hallotta, hogy Augustus a leánya férjhez adásánál római lovagokat is szemügyre vett: úgy ha Livia számára férjet keresne, gondoljon arra a barátjára, a ki e rokonságnak csak díszét fogja élvezni. Mert ő a ráruházott tisztségekről nem mondana le; elégnek tartja, ha családja az Agrippina ellenséges bántalmai ellen védve lesz, és ezt is csak gyermekei érdekében kivánja; mivel neki magának bőven elég lesz az az élet, melyet ily fejedelem oldala mellett töltend el."

40. Tiberius erre, Sejanus ragaszkodásának dícsérete mellett finoman érintvén a maga reá halmozott jótéteményeit is, midőn az egész dolog megfontolása végett időt kért magának, azt a megjegyzést tette, hogy „más embereknél arra megy ki az elhatározás kérdése, hogy mit vélnek magukra nézve hasznosnak; a hatalom élén álló férfiaknak ellenben más a helyzetők, mert nekik főképen a közvéleményhez kell eljárásukat szabni. Tehát ő nem folyamodik ahhoz a legközelebb kínálkozó válaszhoz, hogy Livia maga döntse el, vajon férjhez megy-e újra Drusus után, vagy ugyanazon háztűzhely mellett akar tovább élni; van neki anyja és nagyanyja, azok a legközelebb illetékes tanácsadók. Nyíltan kimondja, először is Agrippina ellenséges magaviseletéről, hogy az még hevesebb lángra gyúl, ha Livia házassága mintegy két pártra fogja a császári családot osztani. Már így is kitör az asszonyok versengése, és az a viszály magával sodorja unokáit is; mi lesz még, ha az egyenetlenség hurját egy ilyen házasság tovább feszíti. „Mert csalódol, Sejanus, ha azt hiszed, hogy a mostani rangodban meg fogsz maradni, és hogy Livia, a ki Cajus Cæsarnak, majd Drususnak volt neje, rá fogja szánni magát, hogy egy római lovag oldalán vénüljön meg. Ám, ha én engedném is, eltűrnék-e azok, a kik az ő testvérét, a kik atyját** és őseinket a legfőbb hatalmi állásokban látták? Ha meg akarsz is maradni mostani helyeden,

* Sejanus leánya Drususnak, Claudius fiának vala feleségül kiszemelve.

** Testvére Germanicus, atyja az idősb Drusus.

de azok az állami tisztviselők és főemberek, a kik akaratod ellen is hozzád tolakodnak s tőled mindenféle dologban tanácsot kérnek, nyiltan beszélik, hogy már régen tullépted lovagi származásod jogos határait, s nagyon megelőzted azokat, a kik atyám barátai valának, s rád való haragjokban engem is kárhoztatnak. Hát igaz, hogy Augustus eszében megfordult az a gondolat, hogy leányát egy római lovaghoz adja. Bizony, nincs abban semmi csudálni való, ha a sokféle gondtól zaklatott fejedelem előre látván, hogy mily rendkivüli magasra emelkedik az, a kit e rokoni kapcsolattal a többiek fölött kitűntet, C. Proculeiusra s némely másokra czélzott beszélgetéseiben, a kik nyúgalmas életmódjokról valának ismertek és semmiféle közügyekbe nem ártották magukat. De ha Augustusnak e tűnődése megkap bennünket, mennyivel fontosabb az, hogy mégis Marcus Agrippához, majd hozzám adta leányát feleségül? Mindezt pedig én baráti érzelmeimnél fogva nem hallgathattam el; de különben se Livia elhatározását, se a tiedet nem fogom ellenezni. Hogy mit forgattam én elmémben s micsoda kapocscsal kivánlak még téged magamhoz fűzni:* jelenleg nem akarom megmondani. Csak annyit nyilvánítok, hogy semmi sincs oly magas, a mit a te kiváló tulajdonaid s irántam való jóindulatod meg ne érdemelnének, s ezt alkalmas időben se a tanácsban, se a nép előtt nem fogom elhallgatni."

41. Most már Sejanus nem csak házassága ügyének lejtőrejutásától, hanem mélyebbreható válságoktól is félvén, a néma gyanú, a közönség közt terjengő szóbeszéd és a mindinkább éledő gyűlölet ellen védekezni készül. És hogy a házába szünetlen özönlő látogatók kizárásával befolyását ne gyöngítse, viszont hogy azok fogadásával alkalmat ne nyujtson a rosszakaratú vádaskodóknak: arra a gondolatra jött, hogy Tiberiust valamely Rómától távol eső kellemes vidéken való tartózkodásra beszélje rá. Mert e tervével sok dolgot vett számításba: hogy az ő kezébe lesz letéve az udvarral való érintkezés ügye, az irásbeli közlekedés nagy része az ő ítéletétől fog függeni, mivel mindez a katonák útján megy; hogy a vénülő és elszigetelt magányában önállótlanná lett császár majd könnyebben fogja reá bízni a kormányzati teendőket. Meg hogy az udvarlók csődületének megszűntével csökkeni fog az ő népszerűtlensége is, viszont állásának üres teendőitől megszabulván, növekszik igazi hatalma. Tehát lassankint becsmérlő hangon szól ura előtt a

* Juliával, Drusus leányával jegyezte volna el később.

főváros üzelmeiről, a nép tolakodásáról és a kérelmezők sokaságáról, magasztalván a nyugalmat és magányt, melyben nincs undor, nincs bosszúság, és a legfontosabb dolgoknak szentelheti az ember erejét.

42. A véletlenül éppen e napokban Votienus Montanus, jeles szellemi tehetségekkel biró férfiú ellen indított vizsgálat arra birta a még mindig habozó Tiberiust, hogy a tanácsurakkal való ülésezés és az igazságot vele szemben gyakran nyomatékosan kimondó nyilatkozatok elől* visszavonuljon. Mert midőn Votienus a császár ellen használt sértő kifejezése miatt törvény elé idéztetett, és egy katonai állású férfiú, Aemilius, tanúképen a bizonyítás buzgalmában mindenfélét fölhoz vala ellene, és a többiek zajongása mellett is erősen kitart állításai mellett: oly szemrehányásokat hallott Tiberius, melyek titokban szivét mardosták, s annyira megütődött, hogy hangos szóval kijelenté készségét, tisztázni magát vagy mindjárt vagy a vizsgálat folyamában, s csak a hozzá közel állók kérésére s mindnyájok hizelgéseire tudott nagynehezen megnyugodni. Votienus fölségsértés bünében marasztaltatott el,** a császár pedig a vádlottakkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmódhoz, a mit szemére lobbantottak, most már annál makacsabbúl ragaszkodván: a Varius Ligurral elkövetett házasságtörésért bevádolt Aquiliát, habár Lentulus Gaetulicus kijelölt consul csak a Julius-törvény szerint akarta őt elítélni, száműzetéssel bűntette,[16]) valamint Apidius Merulát is, mivel a dicsőült Augustus intézkedéseire nem akart esküt[17]) tenni, törülte a tanácsurak névsorából.

43. Meghallgatták azután Lacedaemon és Messene városok követségeit a limnaei Diana templomának tulajdonjoga iránt, melyről a lacedaemoniak azt állíták, s történelmi iratok és költők énekeivel is bizonyították, hogy az ő őseik által és földjökön építtetett; de macedoni Fülöp király, kivel háborút viseltek, fegyverrel elvette tőlük; majd később, C. Caesar és M. Antonius ismét visszaadatni rendelték. Ellenben a messeneiek Peloponesusnak a Hercules fiai közt történt régi fölosztását hozták föl maguk mellett, és hogy az ő királyuknak jutott az a denthelii mező, melyen a szentély áll, s hogy e dolognak emlékezete kőbe és régi ércztáblára vésve máig fönmaradt. Ha költőkre s történelmi iratokra kell hivatkozni: ilyen több és bővebb tartalmú van nekik, s Fülöp sem hatalmasúl, hanem igaz-

* Kitünik az alábbiakból, hogy e nyilatkozatokat nem a tanácsurak, hanem a tanúk tették.

** Száműzetvén a Baleári szigetek egyikére, ott halt meg.

ságosan határozott. Ugyanolyan volt Antigonus királynak, ugyanolyan Mummius fővezérnek az ítélete is. Így döntöttek, mint hivatalosan megbízott birák, a milesiek, így utóljára Atidius Geminus praetor. Ezek alapján a messeniek javára dőlt el az ügy. Segeste * polgárai is kérték, hogy Venusnak az Erycus-hegy mellett fekvő, régiség miatt összeomlott temploma helyreállíttassék, fölemlítvén az annak eredetére vonatkozó s Tiberiustól örömmel hallgatott adatokat.[18]) Mint vérrokon szivesen elvállalta a gondoskodást. Majd tárgyaltatott Massilia lakosainak kérelme, és P. Rutiliusnak példáját jóváhagyták. Ezt ugyanis, mint törvényes határozattal száműzöttet, a smyrnaiak polgárul fogadták maguk közé. Ugyanezen jogczimen a száműzött Vulcatius Moschus Massilia polgárai közé vétetvén föl, javait a községnek, mint hazájának hagyományozta.

44. Meghaltak ez évben Cn. Lentulus és L. Domitius hirneves férfiak. Lentulusnak consuli tisztségén és a gétákon nyert győzelmeért adott diadalmi jelvényein felül diszére szolgált kezdetben szépen tűrt szegénysége, majd becsülettel és szerényen élvezett nagy vagyona. Domitius atyjától nyert fényt, ki a polgárháborúban a tengeren vitézkedett, míg Antoniusnak, majd Caesarnak pártjához csatlakozék. Nagyatyja a pharsalusi párt soraiban esett el. Ő maga a fiatalabb Antoniának, Octavia leányának férjeül szemeltetvén ki, azután sereggel átkelt az Elbén, s messzebb nyomult Germaniába, mint előtte bárki más, s ez érdemeiért diadaljelvényeket nyert. Elhunyt L. Antonius is, magas származású, de azért még sem szerencsés ember. Mert atyja Julus Antonius ** a Juliával való házasságtörése miatt halállal bünhödvén, Augustus őt, mint még zsenge ifjat s nővérének unokáját, Massilia[19]) városába távolította el, hogy ott tanulmányai folytatásának szine alatt igazában száműzve legyen. A végtiszteletet azonban megadták neki; csontjai tanácsi rendelet folytán az Octaviusok sirboltjában helyeztettek el.

45. Ugyanezen consulok kormányzata alatt innenső Hispaniában szörnyű gaztettet követett el egy termestini törzsből való paraszt. L. Pisót, a tartomány praetorát, ki a békés állapotok miatt semmi rosszra nem gondolt, útközben váratlanul megtámadván, egyetlen csapással megölte, s gyors lovaglással menekűlvén, míkor az erdős helyekre ért, lovát elbocsátá s a meredek és járhatlan útakon kikerűlte üldözői kezét. De nem sokáig rejtőzhetett, mert elfogott

* Sicilia é. ny. részében.

** Ez a triumvir Antonius fia; neje volt Marcella, Octaviának Augustus nővérének leánya.

és a közeli falvakban körűlvezetett lováról megtudták kilétét. Mikor kézre kerűlte után kinzással vallatták, hogy czinkostársait nevezze meg: honi nyelvén nagy hangon kiabálta, hogy hasztalan vallatják, jöjjenek társai és lássák; nincs a fájdalomnak olyan hatalma, a mely ő belőle az igazat kicsalhatná. A mint másnap ismét vallatásra vitték, oly erőfeszítéssel ragadta ki magát őrei közűl és úgy vágta fejét egy sziklába, hogy azonnal élettelenül esett össze. Bizonyosnak tartják azonban, hogy Piso a termestinok bosszújának esett áldozatúl, mivel az elsikkasztott közpénzeket szigorúbban hajtotta be, mint sem a barbárok eltűrhették volna.

Kr. u. 26.

46. Lentulus Gaetulicus és C. Calvisius consulsága alatt diadalmi jelvényeket szavaztak meg Poppaeus Sabinusnak a trák néptörzsek leveréséért, melyek a hegyek vadonaiban * minél nagyobb műveletlenségben, annál garázdább életet folytattak. A mozgalom oka, ez emberek természetén kivűl, abban állott, hogy az újonczozást tűrni és legerőteljesebb legényeiket a mi katonaságunk szolgálatába adni nem akarták, mint a kik még királyaiknak sem szoktak, hacsak nem jószántukból, engedelmeskedni; vagy pedig ha segélycsapatot küldtek is, annak élére saját vezetőiket állíták és csak a szomszéd népek ellen harczoltak. Most pedig híre terjedt, hogy elaprózott csapatokban más néptörzsek közé vegyítve, messzeeső vidékekre fognak hurczoltatni. De mielőtt fegyveres ellenálláshoz kezdenének, követeket küldtek, barátságos és engedelmes érzűletöknek kifejezést adni, és hogy „abban meg is maradnak, ha újabb teherrel nem teszik próbára tűrelmöket. De ha mint legyőzöttekkel és szolgákkal akarnak velök bánni, van nekik fegyverök, ifjú erejök s akár a szabadságra akár a halálra elszánt bátorságuk.“ Utaltak egyszersmind sziklára épített erődeikre, hová szülőiket és hitveseiket szállították, s fáradalmas, nehéz és véres háborúval fenyegetőztek.

47. Sabinus pedig addig, míg haderőit összevonhatta, békés választ adott; miután pedig Pomponius Labeo Moesiából legiójával, Rhoemetalces király pedig népének hűségben maradt segédhadaival megérkezett: a maga kéznél levő seregével hozzájok csatlakozva, az ellenség ellen indul, mely már a hegyvidék szorosaiban gyülekezett össze. Némelyek a nyilt dombokon bátran mutogatták magukat, s ezeket a római fővezér zárt csatasorban alulról intézett támadással

* A Balkánhegység vidékein.

könnyű szerrel szétugratta, a buvó-helyek közelsége miatt nem nagy veszteséget okozván a barbároknak. Majd azon a helyen tábort ütött s egy erős csapattal megszállja a szűk és egyenletes háttal előre nyuló hegyet egészen addig az erődig, melyet az ellenségnek részint fegyveres, részint katonailag be nem gyakorlott nagyszámú tömege védelmezett. Egyúttal azon legbátrabbak ellen, kik a sánczok előtt honi szokásukhoz képest énekelve és tánczolva ugrándoztak, válogatott ijászokat küld. Míg ezek távolról lövöldöztek, gyakori és viszonzatlan sebesüléseket okoztak; de közelebb jutván az ellenséghez, ez hirtelen kirohanással megzavarta és egy sycamber* csapat fogadta őket oltalmába, melyet a római vezér ott közel állított föl, mint oly embereket, a kik minden veszélylyel bátran szembe néznek, s énekben és fegyverzajban vad örömüket lelik.

48. Most már a tábor az ellenség közelébe tolatott, az előbbi erődítvényben hagyatván vissza a trákok, kikről mondám, hogy velünk tartottak. Megengedtetett nekik pusztítni, gyújtogatni, harácsolni, csakhogy a duló kicsapás nappalra szoríttassék, az éjszakát pedig a táboron belül biztonságban és őrködve töltsék. Eleinte meg is tartották ezt; de majd rakonczátlankodó kedvökben s rabolmányaikban duslakodva, elhagyták őrállásukat s dorbézolásba, mámor és borba merültek. Így az ellenség, mikor megtudta gondatlan viselkedésöket, két hadoszlopot szerel föl, melyek egyike a harácsolókat támadja meg, másik a római táborra üssön, nem azzal a gondolattal, hogy bevegye, hanem hogy a lárma és fegyveres támadás miatt, mikor kiki csak a maga veszélyével van elfoglalva, ne lehessen hallani a másik ütközet zaját. Különben is a rettegés fokozása végett az éj legsötétebb szakát választották ki. De a legiók sánczára rohamot intézők könnyű szerrel űzetnek vissza; ellenben a hirtelen rohamtól megrémült trák segédhadakat, melyeknek egyik része az erődítvényeken belül tanyázott, többen pedig kivül csatangoltak, annyival dühösebben kaszabolta az ellenség, mert azzal vádolta őket, hogy szökevény- és árulólétökre saját és hazájok szabadsága ellen hordozzák a fegyvert.

49. Másnap Sabinus egyenlő esélyt nyujtó terepen állítja föl hadseregét, ha netalán a barbárok az éjjeli sikertől nekibatorodva, harczba mernének bocsátkozni. De miután erődítményökből vagy az azzal kapcsolatos magaslatokról nem szállottak le: megkezdte a bekerítést előretolt őrállomásokkal, melyeket alkalmas módon

* Az alsó Rajna balpartján lakó nép.

megerősített. Majd árkot és palánkot készített, négyezer lépésnyi körzetben fogván körül az ellenséget, s most, hogy a víz és takarmány beszerzésétől is megfoszsza őket, összevonta a körzetet és szorossá tette az ostromzárat. Töltést is emelt, melyről követ, lándsát, gyujtó csóvát lehessen dobálni a már közel érhető ellenségre. De semmi sem gyötörte őket annyira, mint a szomjúság, mivel a harczosok és a harczra nem valók roppant sokasága egyetlen birtokukban maradt forrásra voltak szorítva. Egyszersmind a barbár szokás szerint velök együvé zárt lovak és barmok a takarmányszűke miatt elhullottak; mellettök hevertek a sebekben és szomjuságban elveszett emberek holttestei. Rothadás, bűz, ragály mindent fertőzettel borított. A zűllés az állapotához járult végső bajul a viszálkodás, midőn némelyek megadásra, mások öngyilkosságra és egymásnak kölcsönös leszúrására tettek készületet. Valának, a kik nem boszúlatlan halált, hanem kirohanást tanácsoltak, s nem is alacsony sorsú férfiak, habár különböző véleményekre valának oszolva.

50. De a vezetők közűl Dinis, egy agg korú s a római hatalmat és kegyelmet hosszas tapasztalatból ismerő férfi, kijelenté, hogy le kell tenniök a fegyvert; ez az egyedűli orvosszer az ő kétségbeejtő helyzetökben, s először adta meg magát feleségével és gyermekeivel együtt a győzőnek; követék őt mindazok, a kik koruknál vagy nemöknél fogva gyámoltalanok valának, s a kikben erősebb volt az élethez való ragaszkodás, mint a győzelmi vágy. De a fiatalság két pártra szakadt Tarsa és Turesis közt, kik el voltak szánva a szabadsággal együtt veszni el; csakhogy Tarsa, hangos szóval kiáltván, hogy mindennel gyorsan kell végezni, reményt és félelmet félretenni, maga járt elől jó példával, kardját keblébe döfvén. Mások is ugyanily módon haltak meg. Turesis ellenben a maga csapatával megvárta az éjszakát, a miről a mi hadvezérünk tudomással birt, tehát az őrállomásokat sűrűbb csapatokkal erősítette meg. Zivataros éj borult a földre; az ellenség tompa zsibongása, majd a kietlen csönd szorongással tölté el az ostromló katonák szívét, midőn Sabinus körútat tett köztük s intette őket, nehogy a zaj váltakozásának vagy a hallgatás látszatának hatása alatt rést nyissanak a menekűlés alkalmát leső ellenség előtt, hanem kiki moczczanás nélkül tartsa magát ahhoz, a mit tennie kell, és hajító fegyverét ne dobja ki vaktában.

51. E közben a barbárok falkákban alárohanván, majd kézből hajított kődarabokat, égetett hegyű karókat s levágott tuskókat

dobtak a sánczba, majd rőzsével, vesszőfonatokkal és élettelen tetemeikkel töltötték be az árkokat; mások előre elkészített hidakat és hágcsókat támasztottak a mellvédhez, melyet megmarkoltak, lerántani törekedtek, s szemtől szembe rohantak az ellenállókra. Ellenben katonáink lövedékekkel zavarták, a paizscsúcsokkal ütötték őket; számszerijjal lőtt nyilakat, összehordott nagy köveket zúdítottak rájok. Ezeknek a megnyert győzelem reménye s hátrálás esetén a rájok váró gyalázat, amazoknak már végveszélyben forgó életök s többeknél anyáik s feleségeik ottléte és jajveszékelése kölcsönöz új bátorságot. Az éj egyiknek merészségét, másiknak félelmét alkalmas növelni. A bizonytalan ütések, a váratlan sebesülések, tájékozatlanság maguk és az ellenség felől, a hegy meredélyéről visszaverődő hangok, mintha hátulról jönnének, oly zavarodásba hoztak mindent, hogy a rómaiak nehány erődítési művet, mintha át lennének törve, cserben hagytak. Mindamellett is csak nagyon kevesen hatoltak keresztül az ellenség közül; a többit, mikor már a legderekabbak leterítve vagy sebesülten feküdtek, viradatkor erődítvényök legmagasabb pontjára szorították föl, a hol végre kénytelenek valának magukat megadni. A legközelebb fekvő vidék a lakosság jószántából hódolt be; a többieknek, hogy erőszakkal vagy megszállással ne vettessenek alá, segítségökre jött a Haemus hegység korai és kegyetlen tele.

52. Rómában pedig alapjaiban megrendűlvén az uralkodó ház, hogy most már az Agrippinára váró romlás sora kezdődjék meg: unokanővére* Claudia Pulchra állíttatik törvény elé Domitius Afer vádolása folytán. Ez az ujabb időben prætorságot viselt, nem nagyértékű s bármily rossztettre is, csak hogy beszéljenek róla, készen álló ember: fajtalanság, Furniussal elkövetett házasságtörés, a fejedelem ellen irányzott mérgezési kisérlet és varázslat bűnével vádolja Claudiát. Agrippina mindig ingerült lélekállapotában, most az unokanővérét fenyegető veszély miatt is haragra gyuladva, Tiberiushoz szalad, kit épen atyja oltára mellett áldozóban talál. Ebből indulva ki kezdé szemrehányását, mondván, hogy „a dicsőült Augustusnak áldozati barmot vágni és utódait üldözni nem fér össze egymással. Nem a néma szobrokba ömlött át az az isteni szellem, hanem ő** az igazi képmása, a ki annak égi véréből származott s a kinek mégis veszélyben kell forognia és gyászban

* Agrippinának nagyatyja Augustus, Cl. Pulchrának nagyanyja Octavia, Augustus nővére.

** Agrippina.

járnia. Hiába van Pulchra állítva előtérbe, mert hiszen megrontásának egyedüli oka csak az, hogy dőre módon Agrippinát választotta ki szeretete tárgyának, megfeledkezvén Sosia sorsáról,* kit ugyanazon ok miatt sujtott a bosszú keze." E szavak a császár titkolózó kebléből egy meglepő nyilatkozatot csaltak ki; megfogván a nő kezét, figyelmeztette, hogy nem esik rajta sérelem azzal, hogy nem ül trónon. Pulchrát és Furniust csakugyan elítélik, Afer a szónokok legelső sorába jut, elterjedvén tehetségének híre, a mit a császárnak az az állítása is kisért, melylyel őt igazán ékesszóló férfiúnak nevezte. Később is a vádló tisztének vagy a vádlottak védelmének teljesítésében kedvezőbb közvélemény övezte ékesszólását, mint jellemét; míg késő vénségre jutása sokat elvett szónoki erejéből is, midőn fáradt elmével mégis ragaszkodott a hallgatni nem tudás tűrelmetlenségéhez.

53. Agrippina azonban tépelődő búban emésztődve s testi bajtól is kínozva, mikor egyszer látogatáson volt nála a császár, hosszú és csöndes sirásnak adta magát; majd panaszra és kérésre fogta a dolgot, hogy „segítsen elhágyatottságán, adjon neki férjet; elég fiatalnak érzi még magát, s tisztes asszonyok csak a házasságban lelhetnek vigasztalást. Vannak a városban férfiak, kik Germanicus emlékeért méltónak tartják özvegyét és gyermekeit magukhoz fogadni." De a császár a hozzá intézett kérelem fontosságának [20]) tudatában nem akarván sértődést vagy félelmet mutatni, válasz nélkül hagyta esdeklését. Ezt a történetiróktól meg nem örökített adatot én azon emlékiratokban találtam, melyekben Agrippina leánya, Nero császár anyja, a maga életét és hozzátartozóinak sorsát az utóvilág számára följegyezte. [21])

54. Sejanus különben a szomorkodó és vigyázatlan asszonyt még nagyobb remegésbe ejté, midőn embereket küldözgetett hozzá, kik barátság színe alatt figyelmeztetnék, hogy méreggel törnek életére; kerülje ipának asztalát. És az álarczoskodni nem tudó nő, midőn a császár mellett ült lakománál, se tekintettel se szóval nem volt rábírható, hogy az ételekhez nyuljon, míg Tiberius észrevette a dolgot, akár véletlenül, akár mivel másoktól hallotta. Hogy erről világosabb bizonyságot szerezzen, a föladott almákból egyet saját kezével nyujtott menyének. Agrippinának gyanúját ez még inkább erősítette, s a nélkül hogy szájával érintené, visszaadta a gyümölcsöt a szolgáknak. De Tiberius még sem nyilatkozott

* L. föntebb 19. fej.

vele szemben, hanem anyjához fordulva mondá, hogy nem lesz csuda, ha szigorúbban jár el ellene, a ki őt méregkeveréssel gyanúsítja. Innen eredt az a hír, hogy vesztére törnek, és hogy azt a császár nem meri nyiltan tenni, hanem titkos útat keres végrehajtására.

55. A császár azonban, hogy a közfigyelmet e látványoktól elfordítsa, gyakran megjelent a tanács ülésén és Ázsia követeinek, a kik a fölött vitáztak, hogy melyik városban építsék föl templomát,* több napon keresztül kihallgatást adott. Tizenegy város versenyzett, egyenlő dicsvágygyal, de tehetőség dolgában nagyon különbözők. Fölhozott érveik nem igen tértek el egymástól, a mi származásuk régiségét s a római nép iránt a Perseus, Aristonicus és más királyok ellen viselt háborúkban tanusított ragaszkodásukat illeti. De Hypaepe, Tralles, Laodicea és Magnesia városokat egyaránt figyelmen kivül hagyták, mivel nem voltak eléggé vagyonosok. Ilium polgárai is, midőn Tróját Róma városának anyjául említették, csak a régiség dicsőségét tudták érvényre emelni. Némi megfontolás tárgyát képezte Halicarnassus követeinek az az állítása, hogy az ő lakhelyöket ezerkétszáz év óta soha földrengés nem rázta meg, és hogy a templomot élő sziklatalajra rakhatják. Pergamus lakóival szemben az a nézet nyilvánult, hogy Augustusnak ott fekvő templomával — pedig épen erre alapíták igényöket — már eleget kaptak. Ephesus és Miletus városok kivánságával szemben azt határozták, hogy amaz Apollónak, emez Dianának tiszteletével kellőleg van foglalkoztatva. Így Sardes és Smyrna** közt kellett választani. A sardesiek, mint vérrokonok, terjesztettek elő egy etruriai végzeményt,*** mely szerint ugyanis Tyrrhenus és Lydus, Atys király fiai, az elszaporodott népen megosztozkodtak; Lydus az ősi földön maradt, Tyrrhenusnak megengedtetett, hogy új hazát alapítson, és e vezérek nevéről nyerték elnevezésöket, amazok Ázsiában, emezek Itáliában. Mikor pedig a lydok népsége tovább is szaporodott, Görögországba bocsátottak rajokat, melyeknek földje majd Pelopstól kapta nevét. Emlékezetbe hozták a római főparancsnokok íratait s a macedon háborúban velünk kötött szövetségöket, valamint folyóik aranygazdaságát,[22]) égaljok szelid mérsékletét, földjeik dús termékenységét körös-körül.

* L. föntebb a 15. fejezetben.

** Valamennyi város Kis-Ázsiában feküdt, s a régi görög műveltségnek voltak tűzhelyei.

*** Ismeretlen, valószinűleg költött okirat.

56. Smyrna követei ellenben, hivatkozván városuk régiségére — már akár Tantalus, Jupiter fia, akár Theseus, szintén isteni származék, akár az amazonok egyike alapítá —, a római nép iránt teljesített szolgálataikra mentek át, a minek hatásában legjobban bizakodtak; hogy hajós csapatokat küldtek nemcsak a külső háborúkra, hanem az Italiában viseltekre is, és hogy ők állítottak először templomot Róma városában M. Porcius consulsága alatt, mikor már a római nép hatalma nagy volt ugyan, de még nem emelkedett tetőfokára, mert hiszen állott még a pun főváros,* és Ázsiában szerte erős királyok uralkodtak. Egyszersmind L. Sulla tanúságára hivatkoztak, hogy midőn a zord tél és a ruházat hiányában hadserege súlyos válságban forgott** és ennek híre jött a smyrnai népgyűlésre: a jelenlevők mindnyájan levetették testökről öltönyeiket és a mi legióinknak küldötték. Ezek alapján a tanácsurak véleményökről megkérdeztetvén, Smyrnának adták az elsőséget. Vibius Marsus indítványt tett, hogy M. Lepidus mellé, kinek az a tartomány kormányzása alá jutott, egy számfölötti kormányzóhelyettes adassék, a ki a templomépítés gondját átvegye. És mivel Lepidus szerénységből nem akart maga választani, a volt praetorok közül Valerius Naso sorsoltaték ki e küldetésre.

57. Eközben a császár Campaniába való útazásának soká fontolgatott és többször elhalasztott tervét megvalósította, azon szín alatt, hogy Capua mellett Jupiternek, Nolában Augustusnak templomot avasson föl, valójában pedig, hogy a fővárostól távol éljen. Félrevonulásának okát ugyan, a források nagyobb része után indulván, Sejanus mesterkedésére vezettem vissza; de mivel annak meggyilkoltatása után is további hat esztendőt ugyanoly magányban töltött: gyakran föltámad előttem az a kérdés, vajon nem ő magában kell-e az igazi okot keresni, hogy egy buvóhelyen elrejtőzve, válthassa tettekre kegyetlen és kéjvágyó hajlamait? Sokan hitték azt is, hogy vénkorában szégyelte testi kinézését. Mert magas, szikár, görbült termete, tar koponyája, ripacsos arcza volt, többnyire gyógytapaszokkal beraggatva. Rhodusi tartózkodása alatt is kerülni szokta a társaságot s titokban űzni kedvteléseit. Mondják azt is, hogy anyjának tehetetlen uralomvágya kergette el, a kit uralkodó társának látni nem akart, de el sem űzhette, mivel ő maga tőle kapta ajándékul a trónt. Augustus ugyanis hajlandó volt Germanicust,

* Carthago.

** A Mithridates ellen viselt háborúban a Kr. e. 85—84. év telén.

nővérének mindenkitől magasztalt unokáját állítni a római állam élére, s csak nejének kérése bírta rá, hogy Germanicust Tiberius, Tiberiust pedig ő maga fogadja fiává, és épen ezt a tényt szokta az özvegy császárné fölhányorgatni s viszonzását követelni.

58. Utazása kisszámú kisérettel ment végbe: egy consulságot viselt tanácsúr, Cocceius Nerva jogtudós, az elsőrendű római lovagok közűl Sejanuson kivűl Curtius Atticus, s nehány tudós ember, többnyire görögök, kik szórakoztatására szolgálandottak. Mondogatták a csillagjósláshoz értők, hogy Tiberius oly csillagállások alatt távozott Rómából, melyek visszatérését illetőleg tagadó választ jeleztek, a mi sokak romlásának, a kik az ő közeli végét jósolták s hiresztelték, lett azután okává, mert nem tudták előrelátni azt a hihetetlen esetet, hogy tizenegy évig jószántából kerűlné szülővárosát. Nem sokára nyilvánvaló lett, hogy mily keskeny határ van a tudomány és a csalódás közt,* és hogy az igazságot milyen homály borítja. Mert hogy a városba nem fog visszatérni, azt nem alaptalanul jósolták; de ki tudhatta a többit, hogy a közeli vidéken vagy parton, sőt gyakran a város falai alatt időzve fogja elérni a késő vénség határát?

59. Egy épen e napokban a császárt fenyegető veszedelem tódította a szállongó mende-mondákat, s neki magának okot szolgáltatott, hogy Sejanus barátságába és elszántságába még nagyobb bizodalmát vesse. A Spelunca nevű nyári lakban egy, az amyclaei tengeröböl s a fundii hegység közt fekvő természetes barlangban étkeztek, melynek szájánál a leomló kövek nehány szolgát maguk alá temettek. E miatt réműlet szállta meg mindnyájokat és az asztaltársaság szétfutott, míg Sejanus térdével, arczával és kezeivel a császár fölé hajolván, védte a lehulló kövek ellen, s ily helyzetben találták a segítségre jövő katonák. Ettől fogva még nagyobb lett a császár szemében, és mint oly embernek, a ki magával nem törődik, bizodalommal hallgatta még vészes tanácsait is. Az pedig már a biró szerepét játszotta Germanicus ivadékaival szemben, s embereket bérelt föl, hogy nevöket kölcsönözzék a vád vitelére, s elsőben Nerót, mint legközelebbi örököst áztassák el, a ki szerény ifjú létére is gyakran megfeledkezett a jelen pillanat kivánta óvatosságról, midőn a majdani befolyásuk érdekében tűrelmetlen szabadosai és védenezei ösztönzék, hogy mutasson több bátorságot és önbizodalmat, mert azt akarja a római nép, azt kivánja a had-

* A csillagjóslás tévedésére czéloz, noha általában ő és kora hittek abban.

sereg, és semmit sem fog ellene merni Sejanus, a ki most egy vén ember tűrelméből és egy ifjú tétlenségéből egyarányt gúnyt űz.

60. Eféle és hasonló beszédek hallatára semmi rossz gondolat nem fogamzott ugyan meg elméjében,* de egy-egy daczos és óvatlan szó mégis elröppent olykor ajakáról, a mit a melléje rendelt kémek mindjárt fölfogtak és nagyítva adták tovább. Nerónak pedig nem állott módjában védekeznie. E miatt sokféle jelei mutatkoztak már az iránta való idegenkedésnek. Némelyek kerülték a vele való találkozást, mások köszöntését fogadván, mindjárt elfordultak, sokan a vele kezdett társalgást félbeszakították; Sejanus jelenlevő barátai pedig szembe szálltak vele és kigúnyolták. De a zord tekintetű vagy csalfán mosolygó arczú Tiberius, akár beszélt, akár hallgatott a fiatal ember, bűnre magyarázta hallgatását s szavát egyaránt. Még éjjele sem volt nyugodt, mert akkor felesége árulta be ébrenlétét, álmát és sóhajtásait anyjának Liviának, az meg Sejanusnak, a ki még Nero testvérét Drusust is meg tudta nyerni azzal, hogy az elsőségre való kilátással kecsegteté, ha idősebb és már megingatott testvérét elteszik az útból. Drusus ádáz természetét a hatalomvágyon és a testvérek közt szokásos gyűlölkedésen felül hevítette az az irígység is, hogy anyjok Agrippina jobban hajolt Nero felé. De Sejanus Drusust sem kedvelte annyira, hogy jövendő bukásának magvait gondosan ne hintegesse, ismervén annak szilaj jellemét és alkalmas-voltát arra, hogy könnyen bele menjen a kifeszített tőrbe.

61. Ez év vége felé hunyt el két kiváló férfi: Asinius Agrippa, inkább hirneves, mint régi ősöknek ivadéka, de méltó hozzájok életfolyásánál fogva; meg Qu. Haterius, senatori családból származott, teljes éltében nagy szónok hírében álló férfiú; bár szellemi hagyatékai, melyek inkább a rögtönzés hevével, mint a gondos kidolgozással hatottak, nem részesűlnek ma már megfelelő méltatásban. Mert a hogy másoknak tanulmánya és szorgalma az utókor előtt érvényesül: úgy a Haterius zengzetes és folyékony szónokisága eltűnt vele együtt.

Kr. u. 27.

62. M. Licinius és L. Calpurnius consulok alatt egy nagy háború csapásával fölérő szerencsétlenség adta elő magát, melynek kezdete és vége összeesett. Ugyanis Fidenæ mellett egy szabados

* Nero elméjében.

származású Atilius nevű ember körszínházat épített gladiatori játékok előadására, de se szilárd alapot nem rakatott alá, se a faszerkezetet erős kapcsokkal nem kötötte össze, mivel nem bőkezű költekezésből, nem polgári becsvágyból, hanem közönséges nyerészkedés czéljából fogott abba az űzletbe. Áradatként csődültek oda az ilyen dologra kiváncsi s Tiberius uralkodása alatt különben is minden mulatságot nélkülöző emberek, férfi és nőneműek, minden életkorból valók, a hely közelsége miatt is. Annál szörnyűbb lett a szerencsétlenség, midőn a zsúfolt épület összeomolván, befelé szakad vagy kifelé dűl, és az emberek megszámlálhatlan sokaságát, kik a játékot nézték, vagy ott körös-körűl bámészkodtak, lesujtja és maga alá temeti. És azok ugyan, kiket az összeomlas egyszerre halálosan ért, még ilyen sorsukban elkerűlték legalább a hosszú kinlódást. Inkább lehetett sajnálni azokat, kik összezúzott tagokkal még egyideig éltek, vagy a kik míg nappal volt, szemökkel, éjszaka pedig üvöltéssel és jajgatással keresgélték feleségöket vagy gyermekeiket. A többiek is kik csak a gyászhirre jöttek oda, siratták ez a testvérét, amaz a rokonát, másik a szülőit. Még azok is, a kiknek barátaik vagy hozzátartozóik valami más okból voltak távol, remegtek, s mindaddig, míg bizonyossá lett, hogy kiket emésztett el ez a csapás, a kétség miatt szélesebb körökre terjedt ki a réműlet.

63. Miután a romokat kezdték eltisztítni, öleléssel és csókokkal veték magukat az emberek halottaikra, s gyakran keletkezett köztük vita, ha az arcza el volt torzulva, de a megfelelő alak vagy kor nem zárta ki a fölismerésben való tévedést. Ötvenezer ember sérült meg vagy ment tönkre e baleset következtében, s jövendőre nézve tanácshatározattal tilalmaztatott, hogy olyan valaki tarthasson viadori játékot, a kinek négyszázezer sesterciusnál kevesebbet érő vagyona van, és hogy csak nyilván szilárd alapon legyen szabad amphitheatrumot épitni. Atilius száműzetésbe küldetett. Különben pedig közvetlen a szerencsétlenség után megnyiltak az előkelők házai, sebészeti szereket és orvosi segélyt nyujtottak mindenfelé, s a főváros lakossága azon napok alatt, bár szomorú hangulatban, azoknak a régieknek példáját követte, a kik nagy csaták után bőkezűen és gonddal ápolták a sebesűlteket.

64. Még meg sem szünt e csapás fájdalma, mikor egy heves tűzvész a szokottnál nagyobb kárral sujtotta a várost, leégvén a Caelius halom. Mondogatták, hogy gyászos egy év ez, és hogy a fejedelem baljóslat alatt határozta el magát a távolmaradásra, a mint már szokása az a népnek, hogy a véletlent valakinek rovására

irja. A császár azonban közbe lépett azzal, hogy a károsulás mérvéhez képest adott pénzsegélyt. Ezért köszönetet szavaztak neki a tanácsban az előkelők, és dicsérte a nép azért, hogy személyekre való tekintet vagy környezetének kérése nélkül ismeretlen s hozzá nem folyamodó embereket is segített adományával. Indítványt is tesznek, hogy a Caelius hegy ezentúl Augustusról neveztessék el, mivel midőn minden körös-körűl lángban állott, egyedűl a Junius tanácsúr házában álló szobra Tiberiusnak maradt sértetlen. Ugyanez történt hajdan Claudia Quintával, kinek a tűz dühéből két izben menekült szobrát őseink az istenek anyjának* kápolnájában állították föl ünnepélyes szertartással. Szentek és kedvesek az égiek előtt a Claudiusok, s emelni kell azon helynek tiszteletét, melyen az istenek a császár iránti nagy kegyöknek jeleit nyilvánították.

65. Helyénvaló lesz itt megemlíteni, hogy ez a hegy régen a Cserhalom nevét viselte, mivel az a fa sürűn és jól tenyészik vala rajta; majd Caeliusnak hívaték Caeles Vibennáról, ki midőn az etruszk nép vezéreképen segítséget hozott, ezt kapta lakhely gyanánt Tarquinius Priscustól vagy valamely másik királytól, mert az írók ez adatra nézve nincsenek egyező véleményen. A többire nézve nem forog fönn kétség: hogy ott a sikon is keresztűl és a forum közelében nagy számban lakott az a nép és a jövevényekről tuszk negyednek nevezték ezt a városrészt.

66. De habár az előkelők buzgalma és a császár bőkezűsége a vigasz balzsamát hintette is a balesetek által ütött sebre, a vádaskodóknak napról napra nagyobbodó és indulatosabb támadása enyhűlet nélkül dühöngött; és Varus Quintiliust, a császár rokonát, ragadta most karmai közé Domitius Afer, már anyjának, Claudia Pulchrának** is megrontója. Senki sem is csudálkozott, hogy a sokáig szűk anyagi viszonyok közt élő és a minap kapott jutalmával rosszúl gazdálkodó ember újabb gaztetteken törte a fejét. Ellenben méltán álmélkodtak a fölött, hogy az árulkodásban társul szegődött hozzá P. Dolabella, ki jeles ősöktől származva és Varusnak is rokona, saját nemességének és vérének vesztére tört. A tanács azonban ellenszegült s azt határozta, hogy be kell várni a császár visszaérkezését, a mi ez idő szerint a fenyegető bajok ellen az egyetlen mentő mód gyanánt kinálkozott.

67. A császár pedig, miután Campaniában a templomokat

* Cybele.

** Varus a germánok ellen elesett hadvezérnek és Cl. Pulchrának (52. fej.) fia.

fölszentelte, ámbár kiáltványban inté a népet, hogy pihenését senki se zavarja, és a városi lakosság csődületét katonai őrökkel tartá magától távol: mégis unván a vidéki és gyarmatvárosokat s mindent, a mi a szárazföldön feküdt, Caprea* szigetére vonult vissza, melyet három mérföldnyi széles tengerszoros választ el a Surrentum* hegyfok szélső csúcsától. Azt hiszem, hogy ennek magányát kedvelte leginkább; körűlte révet nem nyujtó tenger terűl el, és csak kisebb vízi járműveken volt valamennyire megközelíthető, s nem is köthetett ki senki az őr tudta nélkül. Égalja télen is enyhe, védve egy előtte fekvő hegytől, mely a zord szelek útját elzárja; a nyár a szigetnek nyugat felé való hajlása miatt és a körös-körül elterülő nyilt tenger befolyása alatt, rendkívül kellemes, és a legszebb öböl tájképe tárult a szem elé, mielőtt a Vesuv hegy tüzes kitörése a környék arczulatát meg nem változtatá.** A monda azt beszéli, hogy görögök szállották meg e helyet és a telebojok laktak Caprea szigetén.[23]) Most pedig Tiberius tizenkét külön-külön névvel ellátott és terjedelmes kéjlakkal telepítette azt meg, ugyanoly odaadással merűlvén a titkos kicsapongásokba és léha semittevésbe, a mily figyelemmel azelőtt a közügyek gondozásának szentelte erejét. Mert megmaradt benne a gyanakvás és a hiszékenység csökönössége, melyet Sejanus már a fővárosban is szítani szokott, most pedig az Agrippina és Nero ellen szőtt már nem is titkolt ármányával annál jobban éleszt vala. A melléjök rendelt katonák mintegy naplót vezettek az oda érkező hirvívőkről, látogatókról, nyilt és titkos dolgaikról, s fölfogadott emberek tanácsolták nekik, hogy meneküljenek a Germaniában fekvő hadakhoz, vagy hogy a forum leglátogatottabb részén karolják át Augustus szobrát s hívják segítségűl a népet és a tanácsot. És mivel ők elútasították mindezt: úgy lett feltűntetve, mintha épen terveznék.

Kr. u. 28.

68. A Junius Silanus és Silius Nerva consulságára eső év azzal a gyalázattal kezdődött meg, hogy Titus Sabinus, egy jóhírű római lovag, a Germanicussal való baráti viszonya miatt börtönbe hurczoltaték. Nem szűnt meg ugyanis annak özvegye és gyermekei iránt ragaszkodását tanúsítni; otthon bizalmasuk, a nyilvános helye-

* Caprea és Surrentum ma is hasonló olasz hangzásu nevök alatt Nápoly közelében.

** Kr. u. 79-ben, tehát a Tiberius élete és Tacitus e művének irása közt eső időben.

ken pedig kisérőjök volt a ház annyi barátja közűl az egyetlen, a ki hű maradt; s azért dicséretet aratott a jók előtt, de szálka lett a rosszindulatú emberek szemében. Megtámadják őt Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius Rufus és M. Opsius praetorviselt emberek, vágyakozván a consuli méltóságra, melyet csak Sejanus útján érhetnek el; már pedig Sejanus jóakaratát csak bűnnel lehetett megnyerni. Megállapodtak egymás közt, hogy Latiaris, a ki némi összeköttetést tartott fönn Sabinussal, vesse ki a tőrt, a többiek tanúk gyanánt szerepeljenek, s azután föllépnek a váddal. Latiaris tehát először, mintha csak úgy számítás nélkül tenné, elejtett előtte egy-egy szót, majd dicsérte hű kitartását, hogy az egykor víruló családnak jó barátjaként, most sem hagyta el azt balsorsában, úgy mint a többiek. Egyszersmind tisztelettel emlékezett Germanicusról, sajnálván Agrippinát. Miután pedig Sabinus, a hogy a balsors fölött el szokott lágyulni az ember szíve, könnyekre fakadt és panaszkodni kezdett: már Latiaris merészebben szidja Sejanust, annak kegyetlen lelkét, dölyfét és nagyravágyó reménykedését. Még Tiberiust sem kiméli szidalmaitól, s eféle nyilatkozatai közben, mintha tilalmas dolgokról váltanának szót, a szoros barátság álnok mezét öltötte föl. És most már maga Sabinus kérte, jöjjön gyakrabban házába, hogy fájó érzelmeiket bizalmasan közölhessék egymással.

69. Az említettem emberek most már tanácsot ültek, hogy mi módon lehetne mindazt többeknek hallomására hozni. Mert azon helyiségnek, melyben a kettő találkozni szokott, színleg meg kellett őrizni elzárt jellegét; ha pedig az ajtó mögé állanának, félni lehetett, hogy meglátják őket, hogy zörejt okoznak, vagy valamiképen gyanút keltenek. Tehát a három tanácsúr, éppen oly gyalázatos csellel, mint a mily becstelen buvóhelyen, a tető és mennyezet közé rejtőzik el, s a lyukak és nyilásokhoz tartják fülöket. Ezalatt Latiaris az utczán találkozván Sabinussal, mintha valami tudomására jutott újdonságot akarna neki elmondani, haza és szobájába vonja magával, s ott multra és jelenre vonatkozó dolgokat, a melyeknek bőségével rendelkezett, s réműletes új híreket hord rakásra. A másik is ugyanoly értelemben szólott, még pedig annál hosszabban, minél nehezebb elhallgatni a keserűség panaszát, ha egyszer előtört e kebelből. Most már siettek a vád megtételével; a császárhoz küldött levélben megírták az ármányos tett lefolyását és önnön gyalázatos magukviseletét. Soha máskor nem volt a polgárság ily nagy aggodalom és rettegés között; elzárkóztak még a közelállóktól is;

gyűlések, társalgás, ismert és ismeretlen fülek elől kitértek; gyánúval tekingettek még a néma és élettelen tárgyakra, a ház födelére és falaira is.

70. A császár pedig a január elsején kezdődő év alkalmával levélben kifejezett szerencsekivánatai után Sabinusra tér át, azt a vádat emelvén ellene, hogy szabadosai közül némelyeket megvesztegetett s támadásra készűlt ő ellene; egyúttal nyiltan követelte megbüntetését. Ezt késedelem nélkül el is határozták, és már hurczolták az elítéltet, a ki, a mennyire arczára húzott ruhájától és összeszorított torkából tudott, kiabálta, hogy így kezdődik az év, hogy így esik áldozatúl Sejanusnak. De a hová tekintetét irányozta, a hová szavai elhangzottak: tisztára elfutott mindenki, üresen maradtak az útczák és terek. Némelyek azonban visszajöttek és ismét mutatták magukat, éppen attól ijedvén meg, hogy félni látszottak. „Mert melyik nap múlik még el bűntető ítélet nélkül, ha az áldozatok és könyörgések között is, a melyeknek ideje alatt a bevett szokás még a világi szavaktól [24]) is tartózkodást parancsolna, előszedik a bilincset és hurkot? Nem szándéktalanúl engedett Tiberius ily gyűlöletes dolgot megtörténni, hanem készakarva és megfontolva, nehogy az új tisztviselők valami akadályt lássanak maguk előtt a börtönöket éppen úgy fölnyitni, mint a hogy föltárják a szentélyeket és oltárokat.“ Érkezett azután tőle egy hálálkodó levél, a miért ezt az állam ellen fenekedő embert megbüntették, azzal a hozzáadással, hogy ő remeg a maga életeért, mert ellenségeinek gyanús tervei vannak, név szerint senkit sem említvén, bár nem volt kétség, hogy Neróra és Agrippinára czéloz.

71. Ha kitűzött tervemmel, mely szerint minden eseményt a maga esztendejében beszéljek el, nem ellenkeznék: vágyam volna előre menni és mindjárt itt említeni meg a végsorsot, mely Latiniust, Opsiust és e gaztett többi mestereit érte, nem csak Cajus Caesar * trónra jutása után, hanem már Tiberius életében is,** a ki a maga bűntetteinek eszközeit nem engedte ugyan mások által megbuktatva látni, de mikor sorban megcsömörlött tőlük, az ugyanazon föladatra kiszemelt újak segélyével sujtotta le régi és már alkalmatlanná vált segédeit. De ezek és más vétkesek megbüntetését a maga helyén fogom előadni. Ekkor Asinius Gallus,*** kinek gyermekeinek

---

* Cajus Caligula.

** Tiberius életében Kr. u. 32-ben csak Latiarist, a ki elítéltetett (VI. 4.).

*** L. róla I. 12. 13. Vipsaniát, Agrippina nővérét, előbb Tiberius nejét, birta feleségül, tehát Agrippinával sógorságban állott.

Agrippina volt nagynénjök, azt az indítványt tette, hogy a fejedelemtől kérni kellene, ismertette meg a tanáccsal azokat, kik félelmét okozzák s engedje őket útjából eltávolíttatni. Ámde Tiberius a maga képzelt erényei közül semmire sem adott annyit, mint szinlelni tudására, s azért kedvetlenül hallá, ha föl akarták tárni, a mit ő jól elrejtett magában. De Sejanus lecsilapította, nem Gallus iránt érzett jóindulatából, hanem hogy a fejedelem tűnődésének eredményét bevárja, tudván, hogy ha egyszer a lassú fontolgatásból előront, haragos szavaira rögtön következik a szörnyű tett. Ez időtájban halt meg Julia,* kit Augustus, mint menyét, házasságtörésben bűnösnek ítélvén, az Apulia partjaitól nem messze fekvő Trimerus szigetére belebbezett, hol húsz évig viselte a száműzetés terhét, az özvegy császárnétól kapván segélyt, ki a maga mostoha gyermekeit, míg jólétben éltek, fondorkodva eltette láb alól, a lesujtottak iránt pedig a nyilvánosság előtt szánalmat fitogtatott.

72. Ugyanez évben a Rajnán túl lakó frizek népe megtörte a békét, inkább a mi telhetetlen birvágyunk következtében, mint hogy nem tudott volna engedelmeskedni. Drusus** ugyanis szegényes állapotukra nézve, azt a mérsékelt adózást rótta ki rájok, hogy katonai szükségletekre ökörbőröket szolgáltassanak, nem tekintve arra, hogy a bőrök mily erősek és mily méretűek legyenek; mígnem Olennius elsőrendű centurio állíttatván a frizek fölötti kormányzat élére, a bölény bőrét határozta meg az elfogadható bőrök mértéke gyanánt. Ez a más néptörzsekre nézve is terhes szolgáltatás annál nehezebben volt teljesíthető a germánok által, mivel csak erdőik valának dúsak hatalmas testű vadállatokban, míg házi barmaik csak kisebb termetűek. És eleinte csak ökreiket, majd földjöket, végül nejeik és gyermekeik testét is elfizették a szolgaság árába. Ebből harag és panasz támadt, s miután Olennius nem segített rajtok, orvoslásul fegyverhez folyamodtak. Az adó behajtásában ott eljáró katonáinkat megragadták és keresztre feszítették; Olennius futással menekült dühök elől s azon erődben húzta meg magát, mely Flevum [25]) nevet viselt s római polgárokból és szövetségesekből álló nem jelentéktelen csapat őrködött ott az oceán partjai fölött.

73. Midőn erről L. Apronius, alsó Germania propraetora értesült, a legiók egyes zászlóaljait a tartomány felső részéből, s

* Ez a Julia Agrippának és Juliának leánya, tehát Agrippina nővére.

** Az idősb Drusus, Tiberius testvére, Kr. e. 12 évvel hódítá meg a frizeket.

válogatott gyalog- és lovas segédhadakat gyűjtött egybe, és mind a két hadseregét a Rajnán alászállítván, rájok zúdítá a frizekre, mire az erőd ostromzárolása megszűnt és a lázadók saját otthonuk védelmére elvonultak. Tehát Apronius a közelben fekvő lápokat töltésekkel és hidakkal, nehezebb hadoszlop átvezetésére is erőssé teszi. Eközben átgázolható helyekre is akadván, a canninefatok* egy lovas csapatát és az összes nálunk szolgáló germán gyalogságot azzal a parancscsal küldi, hogy hátulról kerítse be az ellenséget, mely már csatarendben állva, visszaveri a szövetséges csapatokat és a segítségökre ment legióbeli lovasságot. Ekkor három könnyű cohors, majd ismét kettő s némi idő múlva a szárnyon lévő lovasság vezetteték harczra, elégséges haderő, ha egyszerre támadt volna; de időközönkint érkezvén meg, a megzavarodottak közt nem állították helyre a rendet, s másfelől a megfutamodottak ijedelme őket is magával sodorta. Apronius most Cethegus Labeónak, az ötödik legio parancsnokának átadja a még rendelkezésre álló segédcsapatokat; de ez saját embereinek szorult helyzete miatt veszélyben látván magát, hirnökök útján sürgősen kéri a legiók közreműködését. Előrohannak első sorban az ötösek, és heves viadalban visszaűzvén az ellenséget, a sebek miatt kimerült cohorsokat és lovas csapatokat szárnyok alá veszik. De a római hadvezér még sem folytatta tovább az üldözést, s még a holttesteket sem takaríttatta el, habár sok tribun, prefektus és előkelő centurio lett a csata áldozatává. Majd szökevényektől megtudják azt is, hogy a Baduhenna** nevével jelzett ligetben más napig elhúzódott harcz kilenczszáz rómait emésztett föl, és hogy egy másik négyszáz főnyi csapat, mely Cruptorix egykori római zsoldosnak majorjában foglalt állást, árulástól való féltében,*** egymást leszúrva esett el.

74. Hires lett ezzel a frizek neve a germánok közt; de Tiberius elnézte a veszteséget, csakhogy nem kelljen valakire hadvezetést bízni. A tanács sem sokat törődött azzal, hogy a birodalmat a határokon szégyen érte; a benső rettegés tartotta lekötve a lelkeket, s az ellen kerestek orvosszert megalázkodásban. Igy mégha másnemű dolgokról kellett is véleményt mondaniok, oltárt indítványoztak állíttatni a kegyelmességnek, oltárt a barátságnak, körülte a császár és Sejanus szobrával, s gyakori kérésekkel esedeztek hoz-

* A batáv szigeten a Waal és Rajna közt lakó néptörzs.

** Valami ismeretlen germán istenség.

*** Az említett volt római zsoldos eleinte jóindulatot mutatott irántok, igazában véve pedig árúló szándékkal volt.

zájok, hogy adjanak alkalmat újra látni őket. De azok nem jöttek a fővárosba vagy annak közelébe; elégnek látszott elhagyniok a szigetet és Campania legközelebbi vidékén láttatni magukat. Ide jöttek a tanácsurak, lovagok és a köznép nagy része, aggódva Sejanus miatt, kihez nehezebb volt hozzá férkőzni, minél fogva utánjárással és egyesített törekvéssel igyekeztek czélt érni. Szemlátomást még nagyobbra nőtt dölyfe, midőn itt a szabad ég alatt szemlélte az aljas szolgalelkűséget. Mert Rómában megszokott látvány volt a lótás-futás, és a város nagysága miatt nem lehetett tudni, hogy egyik-másik miféle üzlet után szalad; de itt a mezőn vagy parton össze-vissza heverészve, éjjel és nappal kunyoráltak az ajtónállók kegyeért vagy tűrték gőgjöket; mig azután ez a tolakodás is eltiltatott, s visszajöttek a fővárosba, rettegve azok, a kiket se szóra, se látásra nem méltatott; korán örülve némelyek, a kiket a baljóslatú barátság súlyos véggel fenyegetett.*

75. Tiberius egyébiránt, midőn unokáját Agrippinát, Germanicus leányát, Cn. Domitiusnak személyesen eljegyezte, a fővárosban rendelte a menyekző megtartását. Domitius választásánál nemzetségének régiségén kivűl a császári családdal való közeli vérrokonságra volt tekintettel, mint a ki azzal dicsekedhetett, hogy nagyanyja Octavia, s ennek révén ősnagybátyja Augustus volt.[26])

* Sejanus barátságát érti, kinek közeli bukása majd a hozzá ragaszkodókra nézve is vészes leendett.

Magyarázatok a IV. könyvhez.

[1]) A tábor — *castra praetoria* — tulajdonképen egy nagyterjedelmű kaszárnya, mely a fővároson kívül a viminali és tiburtini kapuk közt feküdt. Még ma is látni a tábor hatalmas körfalait a *vigna del Macao* nevű 1500 láb hosszú és 1200 láb széles terűleten, mely most szőllő- és zöldséges kertet képez. A falak hosszában számos boltozott kamara maradt fön, a testőrkatonák egykori lakásai. Ezt a tábort Nagy Constantin császár rontatá le Kr. u. 312-ben.

[2]) A fölsorolt 25 legio, meg a hajórajok, tették Róma rendes hadseregét, mely számszerint mintegy 300 ezer emberből állt. A *cohors* tizedrésze a római hadtestnek, a legiónak. A rendes hadseregen kívűl voltak, de a legiókkal kapcsolatban, a szövetséges csapatok, melyek a meghódított tartományok lakosaiból egészíttettek ki. E szövetséges (vagy segéd-) hadak nem voltak legiókba szervezve, hanem a lovasság szárnyak *(alae)*, a gyalogság cohorsok szerint számíttatott. Az összes segédhadak száma, mint szerzőnk is mondja, megközelítette a rendes hadseregét.

[3]) *Josephus* (Ant. Jud. 18. 6.) beszéli, hogy Tiberius a maga kincstári tisztartóinak gyakoribb változtatásától idegenkedett s úgy nyilatkozott, hogy azok, magától érthetőleg, haszonlesők; ha már most arra lennének elkészülve, hogy hamar visszahívják őket, akkor csak annál jobban sietnének a meggazdagodással és a nép nyúzásával; míg az a kilátás, hogy sokáig maradnak hivatalukban, némi kiméletre mégis inti őket. Ezt az igazságot egy példázattal szokta fölvilágosítni, mely így hangzik. Egy sebesűlt feküdt az útszélen, s a legyek rajokban lepték sebeit. Arra ment egy vándor, s szánakozva akarta elhajtani róla a legyeket. De a szegény ember kérte, hogy ne tegye azt; mert azok a legyek, melyek már tele szítták magukat, kevésbbé kinozzák, mint ha mások friss éhséggel szállnak rá.

[4]) *Cn. Pompejus* szinházát Sejanus mentette meg a végpusztulástól, s azért a helyreállított épületben szobrot állítottak neki. Ann. III. 72., IV. 2.

[5]) *Sempronius*t a Juliával folytatott fajtalan viszonya miatt száműzte Augustus Cercira szigetére, hol tizennégy évig élt, mig Tiberius egy centurio által Kr. u. 14-ben megölette.

[6]) Atellából, Capua és Nápoly közt fekvő egy oszk városból származtak az u. n. atellai játékok, durva bohóczkodások, melyeket a művelt rómaiak lenéztek.

[7]) *Confarreatio* a legünnepélyesebb és legkötelezőbb formája a házasságkötésnek. Csak a patriciusok közt volt szokásban a Pontifex maximus és flamen

Dialis előtt s tíz tanú jelenlétében. A házasságkötés e nehézkes és szertartásos módja idővel mindegyre ritkábbá lett.

[8]) Az elitélt vagyonának egynegyede a vádlót illette a *lex Julia de majestate* alapján.

[9]) Az államéletben, s különösen az önkényuralom oly nagy fejlettsége mellett is, mint Rómában a császárok alatt, lehet középutat találni a daczos ellenzékeskedés és a szolgai hunyászkodás közt. Ugyanezt fejezi ki Vita Agr. 42. fej. utolsó mondatában is.

[10]) Esküt tett, valószinűleg arra, hogy pártatlanúl hoznak ítéletet.

[11]) Már a köztársasági időkben választattak csekélyebb hatáskörrel fölruházott quaestorok is, pl. Ostiára, ki ott bizonynyal a kikötőre és a tengeri kereskedésre ügyelt föl. Augustus alatt szaporították ezeknek a számát. Volt ilyen Campania Cales városában, Ariminiumban, s föladatuk abban állt, hogy a tengerpartokon ügyeljenek. Régi szokást azért említ T., mert az ő korában már nem álltak fönn efféle praetorságok.

[12]) *Robur*-nak vagy *Tullianum*-nak nevezték a capitoliumon azt a boltozott földalatti börtönt, melyet Sallustius leír a Catilina összeesküvéséről szóló könyve 55. fejezetében.

[13]) Az atyagyilkost régi szokás szerint megvesszőzték s aztán egy-egy kutyával, majommal, kakassal és viperával egy zsákba varrva, tengerbe dobták.

[14]) Ugyanaz a tapasztalati igazság, melyet a franczia e mondattal fejez ki: *tu te fâches, alors tu as tort.*

[15]) A latin ünnep alkalmából a főtisztviselők kivonultak az albai hegyre, hol áldozatokat hoztak. A consulok helyét ez alkalomra és időre egy városi előljáró, *praefectus urbis,* töltötte be; ez volt Drusus.

[16]) V. ö. II. k. 20. jegyz. — A száműzés a Julius-féle törvény büntetésének, a mely csak belebbezésre szólt, sulyosbítását jelentette, mert a számüzetéssel az elitélt elvesztette egész vagyonát. Általában véve a Rómából való eltávolítás büntetésének három neme volt, habár Tacitus sem különbözteti meg ezeket egymástól mindig szabatosan. Legenyhébb neme a *relegatio,* kiútasítás, szigorúbb intézkedés a *deportatio,* belebbezés, elszállítás; végül legsulyosabb következményekkel járt az *exilium,* száműzetés, mely azonban önkéntes is lehetett.

[17]) V. ö. I. k. 31. jegyz.

[18]) Aeneasnak, a Julius-család s így Tiberius ősének tulajdonítja a monda e templom építését. Virgil. Aen. V. 759.

„Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae"

[19]) *Massilia* (ma Marseille) görög gyarmatvárost sűrűn látogatták a római előkelő ifjak tanulás és görögös műveltség szerzése czéljából. Agricola, Tacitus ipa is ott növekedett. Vita Agr. 4. f.

[20]) Agrippina fia Caligula volt trónörökösül kiszemelve; tudta tehát Tiberius, hogy ily körülmények közt Agrippina férjének nagyon fontos szerep jutna.

[21]) Agrippina azután Kr. u. 30. évben Pandataria szigetére száműzetvén, ott 33-ban éheztetés által halt meg. Ez esemény elbeszélése hiányzik Tacitus művében, mivel az illető könyv elveszett. Csak később a VI. 25-ben emlékezik még róla mellékesen.

22) A *macedon háború* alatt azt érti, melyet a rómaiak Perseus király ellen viseltek. — A *Pactolus* folyó fövénye aranyat tartalmazott.

23) Mint Nápolynak, sőt alsó-Italia minden régi városának, úgy e helyeknek lakosai is görögök valának, a kik az időben már valószinűleg teljesen ellatínosodtak. Caprea szigetét Augustus vásárolta a nápolyiaktól.

24) *Verba profana,* annyival kevéssé volna szabad oly tetteket elkövetni, melyek réműlettel töltik el az egész várost, mert a mi az év első napjaiban történik, előleges jelentőséggel bír az egész évre.

25) *Flevum* valószinűleg egy az akkor még a szárazfölddel összefüggő, ma a Zuider-tó bejáratánál fekvő *Vlieland* szigettel, melyről már volt szó a II. k. 6. jegyzetében.

26) Ez a Cn. Domitius fia annak a L. Domitiusnak, a ki Antoniát, Augustus nővérének leányát, bírta feleségül. Cn. Domitiusnak s Agrippinának fia a leendő Nero császár.

ÖTÖDIK KÖNYV.

E könyv teljes tartalma a Kr. u. 29—31. évek eseményeire terjedne ki; azonban csak az első négy fejezet maradt fönn belőle és az ötödiknek egy darabja: a könyv többi része hiányzik. Elveszett tehát a 29. évből az első öt fejezeten túlmenő események leirása, a 30. év eseményeié egészben, a 31. évieknek nagy részben. E hézagokat a történelmi folytonosság érdeke szempontjából szükségesnek tartjuk rövid előadásban pótolni, mire nézve eredeti forrásokul C. Vellejus Paterculus, C. Suetonius Tranquillus, Dio Cassius, Josephus s részben Juvenalis munkái szolgálnak. — Nevezetesebb eseményei ez időszaknak: Livia halála; Tiberius és Sejanus üldözi Agrippinát s fiát Nerót; a tanács nem mer ellenük vádat emelni, a nép pedig pártjokat fogja, Tiberius ismétli vádját. A elveszett részekben foglaltatnék: Agrippina száműzetése Pandateria szigetére, Nero meggyilkoltatása, testvérének Drususnak bebörtönöztetése. Végül Sejanus Macro közreműködésével megbukván, kivégeztetik.

1. Rubellius és Fufius consulságok alatt, kik mindketten a Geminus nevet viselték, meghalt Julia Augusta* késő vénségben, kit a Claudius családból való származása s a Liviusok és Juliusok közé való fölvétele a méltóság legmagasabb polczára emelt. Első férje, a kitől gyermekei is származtak, vala az a Tiberius Nero, a ki a perusiai háborúban** menekűlvén, a Sex. Pompejus meg a triumvirek közt létesült békekötés után visszatért a fővárosba. Ekkor Cæsar,*** a szép nő iránt támadt gerjedelmében, elvette őt férjétől, s nem tudni, hogy akarata ellen-e, de oly sietősen vitte a maga hajlékába, hogy a teherben levő asszonynak szülését sem várta be. Azután nem lett több gyermeke; de Agrippina és Germanicus egybekelése folytán Augustus vérségével kapcsolatba jövén, közös dédunokákkal birtak.[1]) A családi élet tisztasága tekintetében az ősi erkölcsök híve, de fesztelenebb modorú, mint a régi kor asszonyai

* Tiberius anyja Livia, az özvegy császárné, némelyek szerint 82, mások szerint 86 éves.

** L. Antoniust, a triumvir testvérét, Perusiában ostromolta Octavianus (Augustus).

*** T. i. Octavianus Augustus.

szoktak lenni; tehetetlenűl gyönge anya, elnéző feleség,[2]) a ki férjének feszes udvariasságával s fiának tettető természetével jól összefért. Temetési pompája közepes vala; végrendelete sokáig végrehajtatlan maradt. Dicsőitő beszédet tartott fölötte a köztéren dédunokája Cajus Cæsar, ki majdan a trónnak lesz vala örököse.

2. Tiberius pedig, hogy anyja végtisztességtételén nem jelent meg, és életmódja szórakozásain semmit nem változtatott: nagy elfoglaltságával levélben mentegette magát, és az elhunyt emlékére a tanácstól bőkezűen megszavazott tiszteletnyilvánításokat mintegy szerénységből korlátozta, csak keveset fogadván el azokból, annak hozzáadásával, hogy isteneket illető tiszteletben ne részesítsék; mert az elhunyt maga akarta így. Sőt ugyanazon irata egyik részében megrótta a nőkkel való barátkozás szokását, a mivel Fufius consulnak adott egy sanda vágást, mint a ki a császárnénak kegyében állott, ügyes levén magát a női szívekbe behizelegni, és szellemes ember létére attól sem tartózkodott, hogy Tiberiust szúros élczeivel nevetség tárgyává tette, a mit a hatalmasok nem könnyen tudnak megemészteni.

3. Különben pedig uralkodása ezentúl már durván erőszakossá vált; mert Augusta életében még csak volt hová menekűlnie az üldözöttnek, mivel Tiberius rendíthetetlen tiszteletben tartotta anyjának minden szavát, és Sejanus sem merészelt az anyai tekintélylyel szembeszállani. De most már mind a ketten, mintegy féket vesztve törtek elő. Levél érkezett Agrippinához és Neróhoz, melyről a közvélemény azt hitte, hogy már régebben iródott, de az özvegy császárné megakadályozta átadását, mert mindjárt az ő halála után hozták nyilvánosságra. Tartalmát keresett szigorúság jellemezte; de unokáját nem fegyveres ellenszegűléssel, nem fölforgató tervekkel vádolta, hanem ifjakkal folytatott szerelmi viszonyait s fajtalan életét hányta szemére. Menyére még ilyet sem mert ráfogni, csak dölyfös magaviseletét és csökönös lelkét kárhoztatá, nagy réműlete és mély hallgatása mellett a tanácsnak; míg nehányan, kik a becsűletességből semmi hasznot nem várhattak, (mert hiszen némely ember a közbajokat is kegyhajhászás jó alkalmának tekinti), követelték a dolog tárgyalását, s Cotta Messalinus mindjárt előállott egy szörnyű javaslattal. De mások a legelőkelőbbek s kivált a tisztviselők közűl, határozatlanok valának, mivel ugyanis Tiberius keserű kifakadása mellett is minden egyéb szándéka iránt homályban hagyta őket.

4. Volt a tanácsnak egy tagja, Junius Rusticus, kit a császár a tanácsi naplók[3]) vezetésével bizott meg, s ezért föltették róla, hogy a fejedelem gondolatait ő ismeri legjobban. Ez valami végzetes

sejtelem hatása alatt (mert férfias bátorságának jelét azelőtt sem adta), vagy oly rosszúl alkalmazott okosságból, mely a közeli veszélyről megfeledkezve, a bizonytalan jövőt rettegi, a tétovázók mellé áll és inti a consulokat, hogy ne kezdjék meg az ügy tárgyalását; elmondá, hogy gyakran egy rövid pillanaton fordulnak meg a legfontosabb dolgok, s jöhet idő, mikor Germanicus családjának pusztúlását fájlalni fogná az öreg császár. Ugyanekkor a nép Agrippina és Nero képeit magával hozván, körűlállja a tanácsházat s a császárra mondott áldáskivánatok kiséretében kiabálja, hogy a levél hamis és a fejedelemnek akarata ellen készűlnek családját veszedelembe dönteni. Ezen a napon tehát nem esett semmi baj. Sőt consuli férfiak nevei alatt forogtak költött indítványok Sejanus ellen, sokan így foglalkoztatván titokban, de annál kihívóbb módon, szellemök játékát.[4]) E miatt még vadabb indulat gyúladt ennek szivében és még több alkalmat talált a panaszkodásra: hogy „a tanács semmibe sem veszi a fejedelem fájdalmát, a nép pedig pártot üt ellene; hogy már szokatlan beszédek meg határozatok hallhatók s olvashatók a tanácsban; mi van még hátra, hanem hogy fegyvert fogjanak, és a kiknek képeit zászlók gyanánt kisérik, azokat válaszszák maguknak vezérűl és parancsolókúl?“

5. A császár tehát megismételvén unokája és menye ellen szemrehányásait és rendeletben megróván a köznép magaviseletét: panaszt tett a senatus előtt, hogy egy tanácsúr oktalansága által a császári méltóság nyilvánosan meghurczoltatott; ő azonban a teljes cselekvési szabadságot föntartja magának. Nem is folytatták a tanácskozást; úgy hogy végső határozatot nem hoztak (mert az tiltva volt), de kinyilatkoztatták, hogy őket büntetésre való készségökben a fejedelem hatalma gátolja.*

PÓTLÁS.

a) Agrippinát és fiát Nerót a tanács az állam ellenségének nyilvánítván, amazt Pandateria, emezt a közel fekvő Pontia szige-

* Itt a kézirat elveszése miatt tetemes hézag van; hiányzik az V. könyv további része majdnem teljesen, azon kisebb töredék kivételével, mely e könyvnek befejezését képezi. E töredéknek 6—11. fejezetek szerint való fölosztása és sorolása, mely Lipsiustól származik, egészen önkényes. Mivel azonban el van fogadva, az idézés szempontjából mi is megtartjuk, noha e töredékek sokkal magasabb fejezetszámok alá lennének sorozandók. A hézagba tartozó eseményeket a Kr. u. 29., 30. és 31. évekről, rövidletes előadásban más római történetirók adatai alapján pótoljuk a következőkben.

tére száműzik. Menyét és unokáját Tiberius, elítéltetésök után bilincsre verve és zárt gyaloghintókban szállíttatja el. Midőn Agrippina éhhalállal akarta életét bevégezni, megparancsolta a császár, hogy száját nyissák föl és erőszakkal táplálják. Nero, valószinűleg a következő évben, önként választott éhhalállal pusztult el. Öcscsének Drususnak, a néven a legfiatalabbnak, sorsa hasonló tragikus megoldást mutat. Sejanus, azon meggyőződésben, hogy a trónra való vágyódása teljesűlésének mellőzhetetlen föltételét képezi Germanicus ivadékainak kiirtása: e Drususnak nejét Aemilia Lepidát is elcsábítá. Különben is a legelőkelőbb férfiak majdnem valamennyijének feleségével házasságtörő viszonyban állott, főleg azon czélból, hogy így férjeiknek minden művelete felől értesűlést nyerjen. És valamennyi asszonyt azzal a kilátással tudta magához kötni, hogy reményeinek teljesűlése esetén meg fogja velök osztani a trón birtokát. Aemilia Lepida a császár előtt elrágalmazta férjét, a minek első következménye lett, hogy a herczeget Caprea szigetéről Rómába küldték. De Sejanus ezzel nem elégedett meg, hanem kieszközölte vád alá helyeztetését, minek folytán a fiatal herczeget is elítélték, és a császári palota alsó helyiségeiben tartották fogva. Germanicus harmadik fia Cajus, nagyanyjának Antoniának védelme alatt állt és Caprea szigetére csak akkor ment, mikor már Tiberius előtt gyanús színben állott Sejanus.

b) Kr. után a 30. évben M. Vinicius és L. Cassius Longinus valának consulok. Ez évben állt bosszút Tiberius Asinius Galluson azért, mert az két évvel előbb kényszerítni akarta őt, hogy Agrippina és ennek gyermekei iránt érzett ellenséges indulatát nyiltan fejezze ki.* Asiniusszal szemben táplált ellenszenve egyébiránt régibb keletű volt. Midőn ugyanis Agrippa Kr. e. 12-ben meghalt, Augustus kényszerítette Tiberiust, hogy saját feleségét Vipsaniát bocsássa el és tegye nejévé Agrippa özvegyét Juliát. Viszont Asinius Tiberiusnak volt feleségét Vipsaniát vette nőül, a ki Agrippinának atyjokról való féltestvére volt, s már magában véve ez a rokoni viszony is gyanússá tette Asiniust Tiberius előtt. Az sem használt neki, hogy Sejanus iránt minden alkalommal szolgai meghunnyászkodást tanúsított, és ékesszólásával főleg ő szokta indítványba hozni a kegyencz számára megszavazandó kitűntetéseket. Tiberius egy iratot intézett a tanácshoz, egyebek közt azzal vádolván Asiniust, hogy Sejanusra a császárhoz való baráti viszonya miatt irigykedik, holott neki is van egy barátja: Vallius Syriacus rhetor. A levél fölolvasása után Asiniust nyomban elítélték, mikor vendégül épen Tiberius asztalánál ült Caprea szigetén és vele baráti poharat ürített. A tanács egy prætort küldött érte, hogy bilincsekben a kivégzésre haza hozza. Még ott a szigeten időzött, midőn halálos ítéletét tudtára adták. Kivánta, hogy azonnal öljék meg; de Tiberius nem engedte, azt akarván,

* Lásd föntebb IV. 71.

hogy a megbecstelenítés és halálfélelem kínja miatt annál hosszabb legyen szenvedése. Bíztatta és parancsot adott, hogy Rómában tartsák fogva mindaddig, míg ő vissza nem tér a fővárosba. Így Asinius a consulok foglya volt; barátjai és szolgái közül senkit sem engedtek hozzá; élelmezése szűk és rossz volt, de mégis annyi, hogy életét tovább tengethette. Vallius Syriacusnak, minden védeljárás nélkül, meg kellett halnia, csupán azért, mert Asiniusnak barátja volt. Rómában pedig folytak napról napra a kivégzések; egyízben ugyanazon egy napon husznegy személy, köztük asszonyok és gyermekek is estek áldozatúl. Caprea szigetén még később is mutogatták azt a helyet, honnan Tiberius gyönyörködő szemei előtt a halálraítélteket a tengerbe dobták.

c) Az özvegy császárné halála óta Sejanus mindenhatósága naponkint növekedett, elbizakodottsága nem ismert határt. Születésnapját vallásos ünnep gyanánt ülték meg; Rómában számtalan szobra volt testületektől és egyesektől állítva; küldöttségek mentek hozzá a tanács, a lovagrend és a nép részéről, csakúgy mint a császárhoz; mind a kettőjökért együtt imádkoztak és áldoztak. A tanács teljesen Sejanus kezébe került; mindenki több jót remélt vagy több rosszat várt tőle, mint a császártól, kit már saját környezete hallgatólag eladott Sejanusnak, s ezt mindenről, a mi az udvarban történt, rögtön értesíté, míg viszont az ő lépéseiről és tényeiről a császár előtt hallgattak. Tiberius végűl aggódni kezdett, annyival inkább, mivel ismerte a testőrcsapatok ragaszkodását Sejanushoz, s attól lehetett tartani, hogy ezek császárrá kiáltják ki. Épen azért barátját, kiben most már legádázabb ellenségét ismerte föl, nem merte nyilt úton tenni el láb alól. Sőt ellenkezőleg fokozta a maga jóakaratának bizonyítékait, s maga mellé consullá nevezte a jövő évre, s a tanácshoz intézett rendeleteiben az ő Sejanusának, munkatársának mondá s oly ügyesen ringatta csalódásba azt magát, a tanácsot meg a népet, hogy Sejanus már a czélpontnál látta magát, őt tekintették uruknak, míg a császárt csak azon sziklasziget birtokosának nézték, melyen természetellenes élvei és kegyetlenségei kielégítésének élt.

d) Midőn a Kr. u. 31. évben a császár és Sejanus valának consulok, az utóbbi Rómában lépett hivatalába és azután ott is tartózkodott. De csak négy hónapig maradtak e hivatalban, május elején pedig visszaléptek s helyettök Memmius Regulus és Fulcinius Trio lettek consulokká. Új év napján abban a teremben, hol Sejanus az üdvözletére sietőket fogadta, összetört egy pad az odasereglett tömeg súlya alatt. Midőn pedig díszmenetben a capitoliumba vonult föl, kisérete közt átszaladt egy macska. A capitoliumon hozott áldozatról visszatérőben, mivel a néptömeg a forumon keresztül vivő útat elzárta, kénytelenek voltak lictorai tőle elválni, és egy mellékútczán át, mely a gemoni lépcső és a börtön* mellett vezetett el, csatlakozni újra hozzá. Bukása után úgy emlegették ez eseteket,

* L. III. k. 4. jegyz.

mint ugyanannyi baljóslatú jelt, valamint azt is, hogy mikor jóslást végzett, nem szerencsehirdető madarak, csak károgó hollók vonultak föl az égtetőn. Most azonban még mindezekre oly keveset ügyelt ő maga, mint mások. A hogy a dolgok jelenben állottak — mondja egy azon korbeli iró,* — ha maga egy isten jelentette volna világos szavakkal a helyzet megváltozását: nem hittek volna neki. Mikor már a kegyencz veszte el volt határozva, még mindenki úgy nézte őt, mint ha nem is az egyik consul, hanem uralkodótárs volna; a sokaság tolongott előszobájában, féltékenyen lesték csak egy pillantását is. Ő maga gyanakodva ellenőrizte kivált a legelőkelőbbek magatartását, s kémlelte szavaikat és tekintetöket. Tiberiust Antonia, a Germanicus anyja, értesíté, hogy Sejanus hívei és barátai azon fáradoznak, hogy formaszerinti összeesküvést szervezzenek a császár ellen. De még most sem mert nyiltan lépni föl ellene, hanem titokban egy más embert tett meg a testőrcsapatok parancsnokává, Naevius Sertorius Macrót, ki előbb nem volt ismeretes, s kiről Tacitus (VI. 48.) azt jegyzi meg, hogy azért bizta rá Tiberius a Sejanus elleni terv kivitelét, mert erkölcsileg még elvetemültebb volt, mint amaz. Ez a Macro bizalmasa volt a császárnak mostani visszavonultságában, és a fiatal Cajus, ki már szintén ott a szigeten tartózkodék, kereste az új kegyencz jóindulatát. Sejanushoz pedig és a tanácshoz oly leveleket küldözgetett Tiberius, hogy nem tudtak belőlük tájékozódni a dolgok állása felől; majd, hogy rosszúl érzi magát s várja élete végét; majd hogy teljesen egészséges és nem sokára visszatér Rómába. Sejanust ez irataiban majd nagyon dicsérte, majd korholta, s ugyanigy bánt legközelebbi barátaival is. Azért késett még a nyilt föllépéssel, mert maga is ingadozott a kétség és bizodalom közt. Azok, a kik eddig ragaszkodás és tisztelet dolgában Sejanusért versenyre keltek, most a császár levelei következtében bizonytalan magatartást kezdtek mutatni Sejanussal szemben. Midőn azonban egy újabb rendelet érkezett a császártól, melyben maga és unokája Cajus mellé Sejanust is főpappá nevezte ki: ismét szilárdabbnak látszott állása, mint valaha. Mikor azonban azon ürügy alatt, mintha beteg nővérét Campaniában meg akarná látogatni, szabadságolását kérte a császártól: azt megtagadta és meghagyta neki, hogy maradjon Rómában, hová ő maga is nem sokára visszatér.

e) A Cajusra vonatkozó dicséretnyilvánítások, melyeket a császár a főpapi méltósággal való fölruházását tudató iratában kifejezett, világos útalást jelentett arra, hogy a herczeg van kinézve a trón örököséül. Ezzel Sejanus elröppeni látta a madarat, a mit már markában vélt tartani. Hihette volna ugyan, hogy egy erőszakos csapással a hozzá hű testőrcsapatok segélyével még visszahódíthatja a szerencsét, ha nem látja vala, hogy Róma népe a Germanicus háza fényének új viradatát várja Cajus fölmagasztalásában, s hogy tehát attól semmi támogatást nem remélhet. Most bánta már, hogy

* Dio Cassius.

consuli hivataloskodását föl nem használta tervének megvalósítására. De más jelei is mutatkoztak a császár elhidegűlésének. Sejanusnak egy ellenségét, kit a tanács az ellene emelt vádpontok alapján elítélt, Tiberius fölmentette. Azon levelében, mely Nerónak Pontia szigetén történt haláláról szólt, egyszerűen Sejanusnak nevezte őt, a szokott dicsérő jelzők mellőzésével. Ismételve megtiltá, hogy emberek tiszteletére áldozatot hozzanak, hozzá tevén, hogy ő vele szemben is takarékoskodjanak minden tiszteletnyilvánítással; a tilalom megújítása azonban félreérthetlenül Sejanus ellen fordult. Már bizonyosnak látszék Rómában, hogy a császár el fogja őt ejteni, és kezdtek az emberek visszavonulni tőle. Tiberius, a ki Sejanusnak erőszakos csínyjétől tartva, örökös rettegésben élt, annyira, hogy már a menekülésre hajókat tartott készenlétben: újra bátorodni kezdett, midőn a tanács és a nép hangulatáról hírek érkeztek hozzá. De még most is szükségesnek vélte a Sejanus önhittségének nyujtandó újabb táplálékkal félrevezetni őt és az egész Rómát, mielőtt a végső csapásra elszánná magát. Mivel Augustus is őt, mielőtt trónörökösévé nyilvánította volna, a tribuni hatalommal ruházta föl: azt a hírt hintette el a fővárosban, hogy Sejanus részére a tribuni hatalmat fogja adományozni.

f) A május elején hivatalba lépett consulok közűl az egyik, Fulcinius Trio, Sejanus pártján állott. Tehát a másikhoz, Memmius Regulushoz érkezett egy éjjel a testőrcsapatok parancsnoka, Sertorius Macro, a tanácshoz czimzett levéllel és szóbeli megbízásokkal, melyeket Macro a consulon kivűl a római éjjeli őrség parancsnokával, Graecinus Lacóval is közölt. Ez az őrsereg, mely a főváros éjjeli rendészetének ellátását gondozta, hét cohorsból állott, melyekbe szabadonbocsátott rabszolgákat szoktak besorozni. Minden cohors külön őrházban tanyázott szerte a főváros területén. A Macro megérkezését követő reggel, október 18-án tanácsülés volt hirdetve Apollo templomába, a császári palota közelében. Napköltekor oda indult Macro, s útközben találkozván Sejanussal, midőn ez nagyon megütődött a fölött, hogy számára nem hozott levelet a császártól: Macro félrevonta és azzal a hirrel nyugtatta meg, hogy magával hozta a tribuni hatalmat reá ruházó kinevezést. Ezen való nagy örömében sietett a tanácsülésbe. Macro kivűl maradt, hogy a testőrcsapatot, mely a templom előtt őrségen állt, eltávolítsa onnan, tudatván velök parancsnokukká lett kineveztetését, és hogy a császártól kitűntetéseket hoz a testőrség számára. A testőrcsapat helyett az éjjeli őrséget állítá föl a templom körül Laco vezetése alatt; azután bement, átadta Tiberius iratát a consuloknak s mielőtt még azt fölolvasták volna, eltávozott, s a testőrök kaszárnyájába ment, hogy ott minden lehető mozgalomnak elibe vágjon. Szóbeli megbízatása között volt az is, hogy Sejanus és pártjának erőszakos ellenállása esetén azonnal bocsássa szabadon a fogva tartott Drususst és kiáltassa ki trónörökössé.

g) A levél fölolvasása előtt mindenfelől üdvkivánatokkal halmozták el Sejanust a reá váró s jól megérdemelt kitüntetésért. De

az irat nem tartalmazta sem a kilátásba vett rangemelést, sem valami formaszerinti vádat Sejanus ellen, hanem először a császárnak egy más tárgyról való véleményét, majd ellene egy elégületlenkedő rövid nyilatkozatot; ismét valami egyéb, azután megint egy ellene irányított mondat következett, s végül, hogy két tanácsúr, kik vele baráti viszonyban állottak, megfenyíttessék, őt magát pedig le kell tartóztatni. Hozzá tette még azt is, a mit már annyiszor igért, hogy Rómába jöni szándékozik, de mivel tart tőle, hogy útját nem teheti meg biztonságban, az egyik consul útazzék eléje. A levél tartalma mennykőcsapásként hatott a gyülekezetre; a megdöbbenés és levertség annál nagyobb vala, mivel csak az imént versenyeztek a hatalmasnak vélt ember előtt való meghunnyászkodásban és hizelgésekben. Némelyek már kezdtek közeléből elillanni, ellenben a praetorok és néptribunok körülállották, hogy ki ne fusson és zavart ne csináljon a nép közt. De ő maga is annyira meg volt döbbenve, hogy nem is látszott érteni Memmius Regulus consul szavát, midőn az rá kiáltott: „Sejanus, lépj elő!“ Csak a harmadik erősebb hangon mondott fölhivásra s midőn a consul kezével megérinté, felelt annyit: „engem szólítasz?“ és engedett a parancsnak. Az eközben belépett Laco oda állt oldala mellé. És most mindenfelől az ellenséges indulatnak és szidalomnak egyetlen hangja emelkedett ellene; némelyekből a bosszú és addig elfojtott harag beszélt; míg mások hasonló fölháborodás alá akarták rejteni vele való baráti viszonyukat. De a consul még sem merte Sejanus kivégeztetését megszavaztatni a tanácscsal, mivel sok rokona és barátja ült ott, a kik a halálos ítéletet ellenezték s zavart okozhattak volna. Csak egyetlen tanácsúr véleményét kérdezte meg az iránt, hogy mit kellene tenni, s midőn ez azt tanácsolta, hogy veresse bilincsbe, a consul a többi főtisztviselőkkel és Lacoval egyetemben a tanácsházból a börtönbe kisérte Sejanust.

h) Útközben el akarta arczát köntösével födni, de lerántották róla s pofon ütötték; a nép ordítva és átkozódva futott feléje, és saját szemével kellett látnia, hogyan döntik le, zúzzák szét vagy hurczolják az utczán az ő szobrait.* Még ugyane napon, Sejanus börtönéhez közel, Concordia templomában másodszor is összegyűl a tanács, és mivel a megbukott nagyság ellen a népnél csak gyűlölet mutatkozott s a testőrcsapatok sem tettek semmit érdekében: elhatározták s azonnal végre is hajtották Sejanus halálbüntetését. Hulláját a gemoni lépcsőre dobták ki, hol három napon át hevert a tömeg bántalmazásainak kitéve, mielőtt a folyóba hajították volna. „Az a férfiú — mondja Juvenalis — ki a tisztelet magaslatát kereste és a hatalom csúcsára vágyott; a ki magas tornyára egymás után rakta az emeleteket: annál mélyebbre zuhant alá, és bukását annál borzasztóbb ösvény tátongó szája várta.“

i) Most kivégeztetése után törtek ki a zavarok oly alakban,

* *Juvenalis* (Sat. X. 56.) a hires költő is, egy versében éles színekkel rajzolja a népbosszú e jeleneteit.

hogy a nép, ha olyan emberekre talált, a kik Sejanus barátainak hirében állottak, bántalmazta és leteríté őket. A testőrcsapatok a miatti haragjokban, hogy őket Sejanushoz való ragaszkodással vádolták és az éjjeli őrség katonáinak a császár iránti hűségét az övék fölé helyezték: gyujtogatni és rabolni kezdtek a városban. Azok a tanácsurak, kik előbb Sejanus kegyét keresték, különösen azok, a kik az általa üldözöttek ellen vádlók és tanúk gyanánt szerepeltek: most a legnagyobb aggodalommal néztek a jövendő elé. Csak kevesen tápláltak jó reményt, azok, kik az előbbi üzelmektől távol tudták magukat tartani, és most emberiesebb eljárást vártak a császártól. Mert az eddig történteket a halott terhére rótták; Tiberius azokról — úgy mondák — vagy nem is tudott, vagy kénytelenségből követte el, a mit tett. Mintha egy zsarnokuralmat ráztak volna le: elhatározta a tanács, hogy Sejanusért senki se öltsön gyászt, hogy a szabadság számára szobor állítassék; hogy az állami méltóságok és a papok részvétele mellett hálaünnep szenteltessék. Azt is kimondták, hogy többé senki számára sem lesz szabad rendkívüli tiszteletnyilvánításokat megszavazni, és senkinek — a császáron kívül — nevére esküdni. Mindezek daczára nem sok idő multával már Macro és Laco lábai előtt fetrengettek; pénzjutalmat és más kitűntetéseket szavaztak nekik; az egyiknek prætori, a másiknak quæstori czímet adtak, mindkettőnek üléshelyet a szinházban a tanácsurak között. De azok mindazt visszaútasíták; Sejanus intő példája még nagyon új vala. Tiberius sem hagyta jóvá a tiszteletére hozott sokféle határozatot, sőt egyenesen megtiltotta a tanácsban efajta indítványoknak előterjesztését és tárgyalását. Egy nagy számú, tanácsurakból, lovagok és plebejusokból álló küldöttséget, mely mindjárt Sejanus kivégeztetése után útazott hozzá, nem bocsátott maga elé, sőt még Regulus consult sem, a kit pedig ő hívott oda és a ki sohasem tartott Sejanussal.

k) A Sejanustól való rettegés, melyben Tiberius hosszú ideig élt, a veszély elhárítása után még kilencz hónapig úgy hatott reá, hogy Caprea szigetén Jupiterről nevezett villájába zárkózva maradt. Annál vérengzőbb módon dühöngött eszközei segélyével a fővárosban, úgy hogy tisztára kitűnt annak a véleménynek alaptalansága, mely minden rosszat a multban Sejanusra volt hajlandó hárítani. A Sejanus terveiben való részesség czímén tömegesen emelt vádakat a tanács elé utalá, mely azután sietett meghozni és végrehajtani a halálra és vagyonelkobzásra szóló ítéleteket; mert a császár úgy kivánta föltűntetni, hogy e vérítéletek nem tőle, hanem a tanácstól erednek. A bukottnak nemcsak rokonai és közelebbi barátai, hanem mindazok, a kik kegyét keresték és a kik kitűntetéseit indítványba hozták, ítélet alá estek. Elegendő ok volt erre csupán az is, hogy valaki Sejanus barátja lett legyen; mintha Tiberius is nem vallotta volna magát annak, és mintha épen az által másokat is nem biztatott volna föl rá, hogy Sejanusnak hizelegjenek. Senatorok, lovagok, férfiak, nők egyaránt kerültek

börtönbe, s elítéltetésök után vagy ott fojtották meg őket, vagy ledobták a tarpéji szikláról, s csupasz tetemöket a forumra, majd a Tiberisbe vetették.*

6. . . . Negyvennégy beszéd tartatott e tárgyban, kevés eredt félelemből, a többi szokásból . . . „Azt véltem, hogy nekem gyalázatot vagy Sejanusnak kegyvesztést fog hozni. . . . Megfordult a szerencse, és az, a ki őt tiszttársának és vejének szemelte ki,** magának ugyan megbocsátott; de a többiek azt, a kinek szégyenletesen bókoltak, most galád módon üldözik . . . Hogy mi sajnálatra méltóbb: a barátságért vádoltatni-e vagy a barátot bevádolni? nem döntöm el . . . Senkinek üldözését, senkinek kegyelmét nem akarom tapasztalni, hanem szabadon és magammal elégülten megelőzöm a reám váró csapást. Hozzátok pedig könyörgök, hogy ne szomorú, hanem vidám érzéssel őrizzétek emlékezetemet, azokhoz sorozva engem, a kik az általános nyomor közepéből szép halállal menekültek."

7. Azután, úgy töltötte el a nap további részét, hogy, a mint kedve jött, egyikhez közeledett, másikhoz szólott, ezt magánál tartotta, amattól búcsút vett, és mikor még a társaság népes vala és mindnyájan láthatták arczának rettenthetetlen bátorságát és azt hitték, hogy még sok idő van hátra, míg életének véget vet: egyszerre csak a köntöse alá elrejtett kardjába dől. Az elhunytat még a császár sem üldözte szemrehányással vagy szidalmakkal, holott Blæsusra*** sok és csúf vádat mondott.

8. Azután P. Vitellius és Pomponius**** Secundus ügye került tárgyalásra. Amazt följelentők árulták be, hogy az alatta álló kincstár

---

* Innen kezdve ismét Tacitus szövegtöredéke következik a 6—11. fejezetekben. Mint már mondám, e fejezetszámozás csak önkényes és csak a folytonosság (5. után 6.) által indokolható, mert az 5. és 6. fejezet közt 60—70 fejezetre is mehetne, a mi elveszett. A 6. fejezet szövege is hiányos. Az első két sorban a Livilla ellen folytatott perről van szó, a kit, Sejanustól elcsábítva, megmérgezte férjét Drusust (IV. 8.). Sejanusnak halála után neje Apicata vádat emelt Livilla ellen. Nem tudni, hogy kivégezték-e, vagy más adat szerint anyja, a fiatalabb Antonia, halálra éheztette. — Azon szavaktól kezdve: „azt véltem" — egy ismeretlen egyén, mindenesetre Sejanus hive, beszél, nem a tanács előtt, hanem barátai körében. Mindezen események még a Kr. u. 31. évbe tartoznak.

** T. i. Tiberius Sejanust uralkodó társává tette és unokaleányát Juliát, a meggyilkolt Nero özvegyét vele eljegyezte; tehát csak ennyiben volt veje.

*** Sejanus nagybátyja.

**** Vitellius a későbbi hasonnevű császár nagybátyja; Pomponius jó nevű tragikus költő volt.

kulcsait és a katonai pénztárt fölajánlotta a fölforgató tervek javára; emennek a prætorságot viselt Considius az Aelius Gallussal* való barátságát vetette szemére, a ki Sejanus megbüntetése után Pomponius kertjébe menekűlt volna, mint legbiztosabb helyre. A veszélyben forgó két embernek nem volt másutt segítségök, mint testvéreik ragaszkodásában, a kik jót állottak értök.[5]) De Vitellius később ügyének sokszori halogatása után megunván úgy e reménykedést, mint a rettegést, egy szinleg irási czélra elkért zsebkéssel könnyű vágást ejtett erein és lelki bánatával együtt bevégezte életét. Pomponius ellenben, ez a választékos jellemű és fényes tehetségű férfi, mivel a balsorsot nyúgodt lélekkel tudta viselni, túlélte Tiberiust.

9. Elhatározták azután Sejanus többi gyermekeinek megbüntetését is, habár a köznép haragja kezdett már elpárologni, és sokan megelégelték már az eddigi kivégzéseket. Tehát börtönbe vitetik fia, ki ismerte az őt fenyegető veszélyt, és leánya, a ki annyira semmit nem tudott, hogy gyakran kérdezné, miféle bűneért és hová viszik; hogy nem fog többé rosszat tenni s meginthetik gyermeki fenyítékkel. Beszélik azon kor irói, hogy mivel hallatlan dolog volt eladdig egy hajadont kivégezni, a hóhér a hurkolás előtt megbecstelenítette a leányt, s az oly fiatalon megfojtottak holttesteit a gemóni lépcsőkre dobták.

10. Ez időtájban Ázsiát és Achaját az az inkább riasztó, mint tartós hir járta be, hogy Drusust, Germanicus fiát, a Cyclad-szigeteken, majd a szárazföldön látták.** Valóban egy hasonló korú ifjú tűnt föl, a kit a császár némely szabadosai szinleg elismertek és csaló szándékkal kisérgettek; a tapasztalatlanok pedig a név hiressége által vonzatva s különben is a görög kedély minden új és csudás dolog iránt fogékony levén, azt koholták s hitték is, hogy a fiatal herczeg fogságából elmenekűlve, atyja hadseregéhez megy, Egyiptomot és Syriát elfoglalni. Már gyülekezett köréje a fiatalság, már karjára vette a közbizodalom, élvezvén a jelent hiábavaló reménykedéssel, midőn meghallotta ezt Poppæus Sabinus, ki Macedonia mellett akkor Achaját is kormányozá. Hogy tehát a dolgot, akár igaz, akár hamis legyen, megelőzze: a toronæi és thermæi tengeröböl mellett gyors menetben elhaladván, majd az ægei tengerben fekvő Euboea sziget mentén és Pyræus mellett Attica partvidékén, azután a corinthi parton és az Isthmus föld-

* Valószinűleg Sejanus fia.

** Valójában fogva volt Rómában, a császári palotában.

szoroson hatol keresztül, s miután a másik tenger* mellett fekvő Nicopolis római gyarmatvárosba bevonult, végre megtudja, hogy a kiléte felől gondosabban kikérdezett kalandor M. Silanus fiának mondotta magát, hogy továbbá sok kisérőjétől cserben hagyatva, végre egy hajóra szállt, mintha Italiába akarna útazni. Mindazt Sabinus megirá Tiberiusnak, s ez eseménynek se eredetéről, se befejezéséről többet semmit nem tudtunk meg.

11. Az év vége felé kitört a consuloknak régóta növekvő meghasonlása. Mert midőn az ellenségeskedés szitására könnyen hajló és a szóharczban gyakorlott Trio egyszer úgy mellékesen megrótta Regulusnak a Sejanus segédei elnyomására czélzó lanyha eljárását: ez a különben, ha nem bántják, tartózkodó természetű ember nemcsak visszaútasitá tiszttársát, hanem mint az összeesküvés részesét vizsgálat alá is vonta. És ámbár a tanácsurak sok kéréssel ostromolták őket, hogy hagyjanak föl kölcsönös vesztőkre menő gyűlőletökkel, mégis ellenséges és fenyegető tartást foglaltak egymással szemben, mindaddig, míg hivatoskodásuk véget nem ért.

---

* A jón tenger mellett, átellenben Actiummal.

Magyarázatok az V. könyvhez.

[1]) Germanicusnak atyja volt az idősb Drusus, Livia második fia. Germanicus pedig elvette Agrippinát, a ki viszont Augustusnak volt unokaleánya. L. „Augustus és családja“ cz. czikkünket a T. könyv magyarázatai előtt.

[2]) *Elnéző feleség*, a ki férjének gyöngéit, sőt hűtlenségét sem vette tudomásul.

[3]) A *curator actorum* (vagy *ab actis senatus)* a császártól neveztetett ki, s annak politikáját pontosan kellett ismernie, hogy semmit ne vegyen föl a naplóba a tanács határozataiból, a mi a császár helyeslésével nem találkoznék. A már említett (III. k. 2. jegyz.) *diurna urbis acta* a senatus tárgyalásairól is hozott tudósításokat, csakhogy épen azt kellett az actorum curatornak gondosan megválogatni, hogy azokból mit és mily alakban hozzon nyilvánosságra.

[4]) A mai parlamentekben is megesik, hogy egy-egy szellemes vagy legalább szellemeskedni akaró honatya névtelenül vagy valamely tekintély neve alatt irásban köröztet valamely tréfás ötletet. A jelen esetben a Sejanus ellen titokban lappangó általános ellenszenv keresett kielégülést abban, hogy egy-egy tanácsúr más nagytekintélyű tanácstag nevében köröztetett költött indítványt, pl. hogy Sejanus lefejeztessék. Az indítvány tréfás alakba volt foglalva; bizonyára nevettek is rajta, de a legtöbben úgy gondolkoztak, hogy bizony nem ártana komolyan is megtenni.

[5]) Még a köztársaság idejéből származó eljárás szerint testvéreik vették őrizet alá a vádlottakat, s jótálltak értök.

HATODIK KÖNYV.

A Kr. u. 32—37. évek eseményeit foglalja magában. Tiberius haláláig. Tartalmából kiemelendők a következő nevezetesebb pontok. Tiberius fajtalankodásai. Veszekedések a tanácsban. Több elitéltetés, kivégzések, öngyilkosságok. A sibyllai könyvek. Zavargások Rómában a drágaság miatt. — Drusilla és Julia férjhezmenetele; Caligula házassága; Gallus és Drusus éhhalála, Agrippina halála. — A phőnix-madár regéje. Ázsiai országok és nemzetek eseményei. — Rómában tűzvész dühöng. — Macro hajhászsza Caligula kegyét. Tiberius gondolkozik utódjának megválasztásáról. Halála és jellemzése.

1. Cn. Domitius* és Camillus Scribonianus léptek a consuli hivatalra, midőn a császár átkelvén a Caprea és Surrentum közt fekvő szoroson, Campania partjai mellett hajózott el, habozván, hogy meglátogassa-e a fővárost; s habár ellenkezőre határozta magát, mégis úgy színlelte, mintha akarna jőni. És mikor már gyakran a város közelében járt, s a Tiberis mellett fekvő kertjét** is meglátogatá: megint csak visszatért sziklái közé s tengermelléki magányába, maga is szégyent érezve bűnei és kéjelgései fölött, melyek oly féktelen lángra lobbantak benne, hogy mint keleti zsarnokok szokták, nemes származású ifjakat fertőztetett meg bujálkodásával. És nem csak a külalak meg a szép test, hanem egyiknél az ártatlan gyermekség, másoknál az ősök nagy száma szolgált neki ingerül kéjvágya kielégítésében. És ekkor találták ki a *sellariák* és *psintriák* [1]) eddig ismeretlen nevét, az illető helyiség ocsmány rendeltetése és sokféle használata szerint. Szolgák is valának arra hivatva, hogy az alkalmas személyeket keressék föl, hozzák elő; ajándékkal biztassák a készeket, fenyegetéssel a vonakodókat, s a kiket rokon vagy szülő nem bocsátott, erőszakkal ragadták el, s mint hadi foglyokon töltötte ki rajtok kéjvágyát.

---

* Domitius volt a későbbi Nero császár atyja.

** V. ö. II. 41.

2. Rómában pedig az esztendő elején, mintha csak most jőnének rá Livia* bűnére, a melyek pedig már rég meg is voltak fenyítve, ádáz ítéleteket hoztak még szobrai és emlékezete ellen is; Sejanus javai továbbá, elvonatván az államkincstártól, a császári kamarába adattak, mintha arra szükség lett volna. [2]) Scipiók, Silanusok és Cassiusok voltak, kik ilyeneket többnyire azonos vagy csak kevéssé változtatott szavakkal és nagy fontoskodással indítványoztak, míg egyszer csak Togonius Gallus, hogy a maga jelentéktelen személyét nagy nevek közé tolja, közderültséget keltve szólal föl. Arra kérte ugyanis a császárt, hogy válaszszon ki tanácsurakat, a kik közűl, valahányszor a tanácsházba jön, húszan sors által kijelölve, fegyveresen várják és őrködjenek élete fölött. Mert az indítványozó komolyan vette azt a levelet, melyben Tiberius az egyik consult kiséretűl kivánta [8]) maga mellé küldetni, hogy bizton térhessen Capreáról vissza a fővárosba. Tiberius azonban, szeretvén tréfával fűszerezni a komolyságot, megköszönte a tanácsurak jóakaratát; „dehát kiket lehetne mellőznie, kiket kiválasztania? mindig ugyanazokat-e, vagy azután másokat is? az érdemesülteket-e vagy a fiatalokat? magánembereket-e, vagy tisztviselőket? Aztán meg mily látványt nyujtana az, ha a tanácsház küszöbén kardot rántanak? Nem is becsűli ő sokra életét, ha olyan nagy védelemre szorúl.“ Ezt válaszolta Togoniusnak mérsékelt szavakkal, az indítvány félretételén kivűl semmi egyéb javaslatot nem tevén.

3. Junius Galliót ellenben, ki azt indítványozá, hogy a testőrkatonák szolgálatuk idejének kitelte után jogot nyerjenek a tizennégy padsorban** ülniök, hevesen lehurrogatta, s mintegy szemtől-szemben kérdezte, hogy „mi köze neki a katonákhoz, a kik akár parancsot, akár jutalmat csak a császártól fogadhatnak el. Kitalált végre olyan valamit, a mi még a dicsőült Augustusnak sem jutott eszébe. Avagy nem inkább lázadást akar-e szítani, mikor azokat az egyszerű lelkeket megtisztelés szine alatt a katonai fegyelem megrontására izgatja? Olyan jutalmat kapott Gallio előre kieszelt hizelgéseért, hogy mindjárt kiűzeték a tanácsházból, azután pedig Italiából is. És mivel azt hozták föl ellene, hogy a száműzetést könnyen fogja az általa választott híres és kellemes Lesbos szigetét elviselni: visszahozatik a fővárosba és a tisztviselők házaiban tartják őrizet alatt. Ugyan-

* Drusus neje, Sejanusnak bűntársa (IV. 3), a ki Tiberius parancsára kivégeztetett.

** T. i. szinházban a lovagok padsoraiban.

azon iratában a császár, nagy örömére a tanácsuraknak, súlyos csapást mért Sextius Paconianus* volt-praetorra, a ki vakmerő, rosszindulatú, mindenkinek titka után szaglálódó ember volt, arra szemelve ki Sejanustól, hogy segítségével tőrt vessen Cajus Cæsarnak. Midőn ez nyilvánosságra jött, kitört ellene a rég forrt gyűlölet, és halálitéletet mondanak vala rá, ha ki nem jelenti, hogy vallomást tesz.

4. A mint azután Latiniust Latiarist támadta meg: az egyaránt ellenszenves vádló és vádlott nagyon kedves látványt nyujtának. Latiaris, mint már elmondám,** a minap főszerepet játszott a Titius Sabinus eláztatásában, s most első volt, a ki meglakolt azért. Közben Haterius Agrippa a mult évi consuloknak rontott, hogy most a kölcsönös vádaskodások alatt miért hallgatnak? bizonyára a félelem és a bűnös lelkiismeret hozott létre köztük szövetséget; de a tanácsurak nem titkolhatják el azt, a mit hallottak. Regulus erre azt felelte, hogy van még idő a bosszúállásra, s a fejedelem előtt fogja az ügyet kifejteni; Trio pedig, hogy a tiszttársak közt előfordult versengésre és a mi köztük vita tárgya volt, jobb a feledés fátylát borítani. Mikor Agrippa mégis szorította a dolgot, a consulviselt férfiak közűl Sanguinius Maximus kérlelte a tanácsot, hogy a császár gondját ne szaporítsák mesterségesen fölhajszolt fölös keserűségekkel; a nélkül is képes lesz a szükséges orvoslat iránt magában intézkedni. Így Regulusnak sikerült magát megmentenie, Triónak meg, hogy bukása halasztást szenvedjen. Haterius pedig még gyűlöltebbé lett, mint a ki tespedés vagy kéjhajhászó virasztások miatt elgyöngült ember létére és bár lelki butúltságában még az annyira kegyetlen fejedelemtől sem félt: mégis aljas és fajtalan életmódja mellett jeles férfiak vesztén tudta törni fejét.

5. Majd Cotta Messalinus ellen, a ki a legförtelmesebb vádak szerzője*** s ezért általános gyűlöletnek tárgya volt, emelnek a legelső alkalom nyiltával sokféle vádat. Hogy kétségbe vonta C. Cæsar férfi-voltát;**** hogy midőn a boldogult özvegy császárné születésnapján a papokkal vendégeskedett, halotti tornak nevezte ezt a

---

* Három évvel később a császárról írt gúnyverse miatt bebörtönöztetett és megfojtatott.

** L. föntebb IV. 68—70.

*** A Libo ellen (II. 27—32.) folytatott pörben, az Agrippina és Nero ellen folyt üldözés (V. 3—5. és pótlás) alatt.

**** Hogy tehát C. Cæsar (Caligula) igazában nem lett volna férfi, vagy herélt lett volna, a mely gyanút császár korában nemi kicsapongásaival alaposan megczáfolt.

lakomát; meg hogy mikor panaszosan emlékezett meg M. Lepidus és L. Arruntius* hatalmaskodásáról, a kikkel valamely pénzügyi kérdés miatt pörben állott, ezt mondta volna: „őket ugyan pártolja a tanács, de engem meg fog védni az én Tiberiuskám.“ Mikor mindezt az állam legelőkelőbb férfiai bizonyították rá, azoknak támadása ellen a császárhoz fölebbezett. Nem sokára egy levél érkezett, melyben a császár, mintegy védelmül fölújítván a közte és Cotta közt fönálló barátság eredetét és annak gyakori szolgálataira czélozván, kifejezte azon kivánatát, hogy a rosszakaratúlag elferdített szavak vagy ártatlan asztali pletykák ne rovassanak föl bűntett gyanánt.

6. Érdekesnek látszék a császár e levelének eleje, mert így kezdődött: „hogy mit irjak hozzátok, tanácsurak, vagy miképen irjak, vagy általában mit ne irjak ez időben? — ha tudom: verjenek meg engem az istenek és istennők még jobban, mint a hogy naponkint megverve érzem magamat.“ Annyira gyötrelmessé váltak ő magára nézve is saját gonosztettei és galádságai. Nem hiába szokta a legkiválóbb bölcselő** mondogatni: „ha a kényurak szivét föl lehetne tárni, mennyi roncsolás és ütés sebeit látná rajta az ember! Mert valamint a testet a verés, úgy a lelket a kegyetlenség, a kéjvágy és a gonosz tanács marczangolja szét.“ Így Tiberiust se óvta meg se magas rangja, se magánya, hogy keble kínjairól és saját bűnhödéséről vallomást ne kelljen tennie.

7. Ezután engedélyt nyervén a tanács, hogy C. Cæcilianus tanácsúr fölött, ki Cotta ellen a legtöbb vádat hozta föl, ítéletet mondjon: jónak látták ugyanazon bűntetést róni rá, melyet a L. Arruntius vádlói, Aruseius és Sanguinius ellen alkalmaztak;*** a minél nem is érhette nagyobb megtisztelés Cottát, mert nemes származású, de kicsapongó életmódja miatt szegény, erkölcstelensége miatt rosszhirű ember létére, Arruntius jeles tulajdonaival egyenlő méltóságú büntetésre érdemesíttetett. Majd Qu. Servæus és Minucius Thermus állíttatának törvény elé; Servæus volt prætor és Germanicus kisérője; Minucius lovagi rendből való, ki Sejanussal kifogástalan baráti viszonyt tartott fönn; minélfogva mindkettőjök iránt nagyobb részvét mutatkozott. Ellenben Tiberius főfő czinkosoknak szidalmazván őket, útasítá C. Cestius tanácsurat: mondja el a

* L. I. 13.

** Socrates szavai, melyeket Plato idéz *Gorgias* czímű munkájában.

*** Az említett vádról való tudósítás az V. könyvvel együtt elveszett. L. Arruntiusról. I. 13.

tanács előtt, a mit neki írt, s így Cestius képviselte a vádat. Az a kiválólag vészes nyavalya gyötörte ezt a kort, hogy a tanácsnak legelső emberei is űzték a legaljasabb árulkodás mesterségét, némelyek nyilván, sokan titokban, s nem lehetett megkülönböztetni idegeneket a rokonoktól, barátokat az ismeretlenektől, hogy mi az új, vagy mi a régisége miatt már elavult. Vád alá esett, a ki a forumon vagy lakomázó társaságban akármilyen dologról beszélt; mindenki siet megelőzni és eláztatni a másikat, némelyek, hogy magukon segítsenek; sokan, mintha ragályos betegség lepte volna meg őket. Minucius és Servæus elítéltetvén, biráiknak estek zsákmányul; bukásukba vonták a Santona gall városból származó Julius Africanust és Seius Quadratust is, kinek eredetét nem találom a forrásokban. Azt is tudom, hogy sok író többeknek veszedelmét és büntetését említetlenül hagyta, vagy azért, mert az esetek nagy száma kifárasztotta őket, vagy attól való féltökben, hogy a túlsok és magukban véve is szomorú dolgok elbeszélésével undort ne okozzanak olvasóiknak. Nekem azonban sok esemény látszott megemlítésre méltónak, még ha mások nem szóltak is róla.

8. Ez időben, mikor Sejanus barátságát a többiek álnokul letagadták, bátorsága volt egy római lovagnak, M. Terentiusnak, kit a miatt vádoltak, nyiltan bevallani azt, midőn így beszélt a tanács előtt: „Helyzetemnek ugyan talán kevésbbé válik hasznára, ha elismerem a vádat, mintha letagadnám; de bárhogyan üssön ki a dolog, megvallom, hogy Sejanusnak barátja voltam; vágytam rá, hogy az legyek, s miután elértem, örültem neki. Láttam őt atyjának tiszttársaképen a testőrcsapatok kormányán* állani, majd meg úgy, mint a főváros és a katonaság ügyeinek együttes gondozóját. A hozzá közelállók és rokonai méltóságokkal öregbítették; minél bizalmasabb viszonyban volt valaki Sejanushoz, annál szilárdabban állott a császár jóakaratában; a kikkel pedig ellenséges lábon állt, azoknak veszélylyel és gyalázattal kellett küzködniök. Nem hozok föl például senkit sem; mindazokat, kik utolsó tervében nem voltunk részes társai, csak a magam veszélyeztetésével fogom védelmezni. Mert nem a vulsinii Sejanust, hanem a Claudius- és Julius-háznak, melyekbe sógorságánál fogva belépett, egyik tagját, a te vődet, Cæsar,** a te consultársadat, a te helytartódat az állam kormányán tiszteltük mi ő benne. Nem a mi dolgunk megítélni, hogy kit és

* I. 24.

** Tiberius nem volt jelen a tanácsülésen, de a szónok úgy apostrophálja, mintha ott volna.

mely okból emelsz a többiek fölé. Neked a legfőbb dolgokban való rendelkezés jogát adták az istenek, nekünk az engedelmeskedés dicsősége maradt. Mi továbbá csak azt nézzük, a mi szembe tűnik, hogy kinek adsz gazdagságot, méltóságot, hogy kiknek van hatalmok segíteni vagy ártani, a mi hogy mind megvolt Sejanusnál, senki nem tagadhatja. A fejedelem rejtett gondolatait és ha mit titokban tervez, kutatni nem szabad, veszélyes, de nem is sikerül. Tanácsurak, ne utolsó napját Sejanusnak tartsátok szem előtt, hanem működésének tizenhat esztendejét. Satriust és Pomponiust is tiszteltük, sőt még szabadosaival és ajtónállóival jó ismeretségben lenni is kitűntetés számba ment. Mi következik tehát ebből? Hogy megkülönböztetés és tekintet nélkül engedtessék a védelem joga? Sőt inkább méltányos határvonalakkal kell azt körűlírni; az állam ellen forralt cselszövés. a császár ellen irányult gyilkossági terv büntetendő; de a Sejanussal való barátság és kötelezettség alól, téged Cæsar és minket, az ő halála egyaránt föloldozott."

9. A beszéd bátor hangja és hogy találkozott egy oly ember, a ki mindnyájok gondolatának kifejezést mert adni, oly nagy benyomást gyakorolt, hogy vádlói, beszámíttatván előbbi bűntetteik is, számkivetéssel vagy halállal sujtatának. Következett azután Tiberiusnak egy újabb levele Sex. Vistilius volt-prætor ellen, a kit mint testvérének Drususnak kedves emberét, saját kiséretébe vett vala föl. Vistilius kegyvesztésének oka vagy az volt, hogy Cajus Cæsar fajtalan életmódját rótta meg, vagy hogy a császár valami hazug hírnek adott hitelt. E miatt kitiltatván a fejedelem környezetéből, vénségtől elgyöngűlt kezével öngyilkosságot kisérlett meg, de azután bekötötte ereit, kérvényt intézett a császárhoz s majd az elútasító válaszra, föloldozta kötelékét és elvérzett. Mindjárt ezután Annius Pollio, Appius Silanus, Scaurus Mamercus és Sabinus Calvisius tömegesen és egyszerre fogatnak felségsértési vád alá, s Vinicianus* is atyja Pollio mellé csatoltatik, valamennyien fényes családokból származók, némelyek magas tisztségeket is viseltek. Reszkettek a tanácsurak, mert annyi kitűnő férfiú közűl ki nem lett volna egyikkel vagy másikkal rokoni vagy baráti viszonyban. De Celsus, egy városi cohors tribunja, ekkor egyike a föladóknak, Appiust és Calvisiust kimenti a veszedelemből. Pollio, Vinicianus és Scaurus ügyét a császár azon okból, hogy a tanácscsal együtt

* Annius Vinicianus, fia Annius Polliónak, később (Kr. u. 42.) Claudius ellen szített sikertelen lázítás következtében megölte magát. Silanusról III. 66—69, Scaurusról 1. 13. volt már szó.

maga akarja megvizsgálni, elhalasztá, miközben Scaurusra némely fenyegető megjegyzést tett.

10. Még az asszonyok sem voltak az üldözéstől megkimélve. Ha az államhatalom ellen való állásfoglalással nem lehetett őket gyanúsítni, könnyeikért vádolták be. Így életett meg egy idős hölgy, Vitia, Fufius Geminusnak* anyja, mivel fiának erőszakos halálát megsiratta. Mindez a tanács előtt folyt le; de a fejedelem maga kergeti halálba Vesculariust Flaccust és Julius Marinust, ősi családok sarjait, kik egykor Tiberiust Rhodusba kisérték s Capreaban is elválhatatlanok valának tőle. Vesculariust a Libo ellen szőtt cselnek volt közvetítője;** Sejanus pedig Marinus közreműködésével rontotta meg Curtius Atticust.[4]) Annál nagyobb megelégedéssel fogadta a közvélemény, hogy a rossz tanácsadók fejére a maguk példaadása hullott vissza. Ez időtájban természetes halállal (a mi ritka oly magas állásban) végezte életét L. Piso főpap, a ki önként sohasem tett valamely szolgalelkű indítványt; a hányszor pedig kényszerítve volt rá, bölcs mérséklettel járt el. Említém volt,[4]) hogy atyja censori hivatalt viselt. Életkora mintegy nyolczvan évre terjedt; diadalmi kitűntetésre Thraciában érdemesült. De legnagyobb dicsősége abban áll, hogy mint utolsó időben a fővárosnak előljárója, az élethossziglan ráruházott s a függőség szokatlanságánál fogva még terhesebb hatalmat csudás ügyességgel gyakorolta.[5])

11. Ugyanis hajdan, ha a királyok majd a főtisztviselők Rómából elútaztak, hogy a főváros kormány nélkül ne maradjon: arra az időre megválasztatott valaki, a ki igazságot szolgáltasson és sürgős esetekben kéznél legyen. Mondják, hogy Romulus Denter Romuliust, majd Tullus Hostilius Numa Marciust, Tarquinius Superbus meg Spurius Lucretiust nevezte ki ilyenné. Azután a consulok rendelték ki, s folyvást fönmarad a hivatal külformája, mikor a latin ünnepek tekintetéből választatik valaki, hogy a consuli hivatal teendőit ellássa.[6]) Augustus pedig a polgárháború alatt a lovagi rendből való Cilnius Mæcenast állította egész Rómának és Italiának élére; majd miután a főhatalmat elnyerte, a nép nagy száma miatt és az igazságszolgáltatás lassú mentén segítendő, választott ki a consulviselt férfiak sorából egyet, a ki a rabszolgákat és a polgárok közül azokat, a kik erős vezető kéz hiányában zavargásra hajlanak, féken tartsa. Először Messalla Corvinus kapta

* Fufius G. Kr. e. 29-ben consul, felségsértés miatt vádoltatván, megöletik 31-ben.

** L. II. 28.

e hatalmat de nehány nap mulva el is veszté, mivel állítólag nem tudta kellőleg gyakorolni. Utána Taurus Statilius, ámbár már vén korában, jelesül viselte, majd Piso következék, a kinek e hivatalban húsz éven át dicséretesen teljesített működéseért a tanács államköltségen rendezett temetést.

12. Ezután Quintilianus néptribun tett előterjesztést a tanácsurakhoz egy Sibylla-könyv felől, melyre nézve Carvinius Gallus, a tizenötös testület tagja,[7]) azt az indítványt tette, hogy vegyék föl a jósnő többi könyvei közé s hozzanak ez iránt tanácsi határozatot. Miután ezt szavazással meghozták, a császártól egy levél érkezett, melyben a tribunt, mint a ki fiatalsága miatt nem ismeri a régi szokásokat, enyhén megkorholta; Gallusnak pedig szemrehányást tesz azért, hogy régi tudós és papi ember létére s a könyv bizonytalan eredete daczára, a testület megkérdezése előtt s a nélkül, hogy a testületi elnök a jóskönyvet olvasta s megvizsgálta volna, a kevés számban megjelent tanács elé terjesztette az ügyet. Augustusnak arra a rendeletére is figyelmezteti egyúttal a tanácsot, hogy mivel a hires könyv neve alatt sok hiábavaló firka jött forgalomba: minden ilyen iratot bizonyos határnapon belül a városi prætorhoz kell vinni és magán embernek nem szabad olyat birtokában tartani. Ezt rendelték már a régiek is, midőn a szövetségesek elleni háborúban[8]) a capitolium leégett, és Samoson, Iliumban, Erythræben, sőt Afrikában és Siciliában, meg az italiai gyarmatokban kutatták Sibylla jóslatait — már akár egy, akár több volt ilyen — s megbízták a papokat, hogy a mennyire emberi erőtől telik, válaszszák ki közülök a valódit. Tehát azt a könyvet akkor is a tizenötös papi testület vizsgálata alá bocsátották.

13. Ugyanezen consulok hivataloskodása alatt a gabona drágasága miatt majdnem zendülés ütött ki, s több napon át a szinházban sok és a szokottnál követelőbb kifakadások valának a császár ellen hallhatók. Ezen fölindulva, kárhoztatta a tanácsot és a hatóságokat, hogy hivatalos hatalmukkal miért nem útasították korlátok közé a népet, s hozzá tette, hogy ő mely tartományokból és mennyivel nagyobb mennyiségű gabonát szállíttatott, mint Augustus. Így a köznép megfenyítése végett egy tanácshatározat alkottatott a régi szigorúsággal, s a consulok sem lanyhább hirdetményt bocsátottak ki. Az ő hallgatását azonban nem kiméletnek vették, mint maga hitte, hanem dölyfösségének rovására írták.

14. Az év végén Geminius, Celsus, Pompejus római lovagok összeesküvés vádja alatt buktak el. Közülök Geminius, e különben

semmi komoly dologra nem való ember, pénzpazarlása és puha életmódja révén jutott Sejanus barátságába. Julius Celsus a börtönben megtágított és körül csavart lánczával maga törte ki a nyakát. Rubrius Fabatus pedig kétségbe esve a római állapotok fölött, a parthusok oltalma alá akart menekülni; de őrök küldettek utána, a kik meg is találtak a siciliai tengerszoros mellett, s midőn egy centurio visszahozta, semmi elfogható okát nem tudta adni hosszas barangolásának. Mégis bántatlan maradt inkább feledségből, mint kegyelem révén.

Kr. u. 33.

15. Ser. Galba* és L. Sulla consulok alatt sokáig tanakodott a császár, hogy unokaleányai számára kiket szemeljen ki férjeknek, s mivel a herczegnők kora már arra való volt: L. Cassiusra és M. Viniciusra esett választása. Vinicius [9]) vidéki városból származott, Calesben** született, atyja és nagyatyja consulok valának, egyébként lovagi család, szelid kedélyű ember és csinos szónoki tehetség. Cassius [9]) római közrendű, de régi és tiszteletben álló család fia; atyjának szigorú fegyelme alatt nevelkedvén, gyakrabban nyert méltánylást simulékony jelleme, mint kiválósága folytán. Ezzel házasítja össze a császár Drusillát, Viniciussal Juliát, Germanicus leányait, s e tárgyban levelet ír a tanácsnak, nem sok dicsérettel a fiatal férjekről. Azután távolmaradásának nagyon tarthatatlan okait adván, fontosabb kérdésekre és a közérdekért szenvedett bántódásaira térve át, kívánta, hogy valahányszor a tanácsházba belép, Macro parancsnok s nehány tribun és centurio mehessen be vele. S miután erre nézve készséggel s a rend és szám meghatározása nélkül hozott a tanács határozatot: ő nemcsak hogy soha többé a nyilvános tanácskozás színhelyét meg nem látogatta, hanem még a város falai közé sem lépett be, s többnyire csak félreeső útakon közelíti vala meg s kerülte el szülővárosát.

16. Eközben nagy erővel tört ki a vádlók mérge azon ellen, a kik pénzöket uzsorakamatra gyümölcsöztették, Cæsar dictator törvényének [10]) megszegésével, mely a hitel és a birtoklás módját Italián belül megszabja, s mely régóta mellőzve lett, mivel a közjót a magán érdek mögé szokták helyezni. Hiszen az uzsoráskodás a

---

* A későbbi császár.

** Capua közelében.

fővárosnak régi nyavalyája s a lázongások és viszálkodásoknak leggyakoribb oka volt, s azért az ősi és kevésbbé romlott erkölcsi állapotok közt tilalmaztatott is. Elsőben ugyanis a tizenkéttáblás törvény állapítá meg, hogy egy százaléknál nagyobb kamatot senki ne vehessen, míg előbb egészen a gazdagok kényére volt hagyva az űzlet. Azután tribuni indítvány alapján félszázalékra szállíttatott le a kamatláb, végűl pedig eltiltatott. És sok néphatározat igyekezett gátat vetni az űzérkedésnek, de a mely annyiszor elnyomva, csudamódon újra föltámadt. Ekkor azonban Gracchus* prætor, kire az ügy megvizsgálása bízva volt, a szorongatottak sokaságának nyomása alatt előterjesztést tett a senatusnak, s a megrémült tanácsurak (mert egyikök sem érezte magát tisztának e hibától) halasztást kértek a fejedelemtől, a mit az megadván, egy év és hat hónap engedtetett, hogy azalatt kiki a törvény kívánalmai szerint rendezze a maga családi számadásait.

17. Ebből pénzszükség keletkezett, mivel az összes adósságok egyszerre mozgósíttattak, és sok fizetésképtelen adós elítéltetése s javaik eladatása után a vert pénz a császári kamarában vagy az állami pénztárban visszatartaték. Ezen felűl a tanács azt is elrendelte, hogy a tőkepénzek kétharmadát mindenki itáliai földekbe fektesse. De a hitelezők az egészet fölmondták, és az adósok restelték hitelöket csökkenteni.** Így eleinte nagy volt köztük a lótás-futás, kérelmezés, azután a prætor ítélőszékét lármázták körül, s az eladás és vétel, mely orvosszerűl szolgálandott volna, ellenkező hatást gyakorolt, mert a tőketulajdonosok minden tőkepénzoket földek vásárlására tették félre. [11]) A kínálat nagy bőségét árhanyatlás követte, s a leginkább eladósodottak a legnagyobb bajjal tudtak valamit eladni, és sokan mentek vagyonilag tönkre. A vagyoni bukás a család méltóságát és jóhirét is magával rántá, mígnem a császár azzal segített a bajon, hogy a bankokba száz millio sesterciust útalványozott, fölhatalmazván azokat három éven át kamattalan kölcsönök adására, ha az adós a népnek*** fekvőségekben kétszeres zálogbíztosítékot tudott nyujtani. Így ismét lábra állt a közhitel s lassankint magán hitelezők is találkoztak. De a földek vétele sem gyakoroltatott a tanácshatározat előirása szerint; hanem, mint ilyen esetekben történni szokott, az erélyes kezdeményezést hanyag kivitel fejezte be.

* L. IV. 13.

** Azaz, az egész adósságnál kevesebbet törleszteni.

*** Az államnak.

18. Most már megint visszatér az előbbi réműlet azzal, hogy Considius Proculus, felségsértés bűnével vádoltatik. Midőn ugyanis balsejtelem nélkül ünnepli vala születésnapját, a tanácsházba hurczoltatik, s azonnal következik az ítélet és kivégzés. Nővérét Sanciát is törvényen kívűl állónak nyilvánították, Q. Pomponius vádjára, ki nyugtalan vérű ember levén, nem restelte hangoztatni, hogy ő ezt és ilyenféléket azért követ el, hogy a császár kegyének megnyerésével kisegíthesse a fenyegető veszélyből testvérét Pomponius Secundust. Pompeja Macrina ellen is száműzetési itélet hozatik, kinek férjét Argolicust és ipát Lacót, főrangú achaji urakat, a császár vesztette el. Atyja is, előkelő római lovag, meg a testvére, egy volt-prætor, elitéltetésöktől való féltökben, maguk vetettek véget életöknek. Azt hozták föl terhökre, hogy a mitylenei Theophanes, a nevezettek dédatyja, bizalmas viszonyban állt Cn. Magnussal* és hogy Theophanesnek, elhunyta után, a görög hízelgés isteneket illető tisztelettel adózott.

19. Ezek után Sex. Marius, Hispania dúsgazdag birtokosa, vádoltatik azzal, hogy leányával fajtalankodott, s letaszíttatik a tarpeji szikláról. És nehogy kétség támadjon arra nézve, hogy nagy pénzgazdagsága okozta vesztét, Tiberius annak ércz- és aranybányait, habár az állam részére koboztattak el, magának foglalta le. A halálos itéletektől megvadultában parancsolja, hogy mindazok, kik a Sejanussal való szövetség vádja miatt a börtönökben le vannak tartóztatva, ölessenek meg. Ott feküdt** a tömérdek áldozat, mind a két nemből, minden életkor, fényes nevek, ismeretlenek, szanaszét vagy halomban. S még a rokonoknak vagy barátoknak sem engedteték jelen lenniök, megsiratni halottaikat, sőt hosszabb ideig csak megtekinteni is őket, hanem köröskörül fölállított s mindenkinek bánatára figyelő őrök kisérték a rothadó hullákat, míg a Tiberishez hurczoltatván, a vizen uszkáltak vagy partra vetődtek, de senki sem merte elégetni vagy csak hozzájok nyúlni is. Az emberi sors iránt való részvétet megölte a rémidő erőszaka, s a mily mérvben szaporodott a mészárlás, úgy csökkent a szánalom.

20. Ez időtájban Cajus Cæsar, a Caprea szigetére visszavonult nagyatyjának kisérő társa, M. Silanus leányát Claudiát vette feleségűl. Ádáz lelkűletét ravasz szerénység leplébe tudta burkolni;

---

* Pompejussal, kit Mithridates elleni hadjáratában, majd Pharsalus után Egyiptomba is elkisért, s történetét is megirta görög nyelven.

** A gemóni lépcsőkön.

anyjának elitéltetése, testvéreinek romlása* még csak egy zokszót sem csalt ajakára; a milyen napja volt Tiberiusnak, ő is olyan hangulatot mutatott, s körül-belül ugyanolyan szavakat is használt. Minélfogva majdan szállóige lett róla Passienus szónok [12]) mondása, hogy „soha nála jobb szolga és rosszabb úr nem létezett.“ Nem mulaszthatom el megemlíteni Tiberiusnak, az akkori consul Servius Galbáról** mondott jóslatát. Magához hivatá ugyanis azt s mikor különféle beszélgetések közt lelkére tapintott, görög nyelven ezt a mondást intézte hozzá: „Galba, te is meg fogod valamikor ízlelni az uralkodást,“ s késői és rövid hatalmat jövendőlt neki chaldæusi jóstudományával, melyet Rhodus szigetén töltött tétlen visszavonulása alatt sajátított el, Thrasullust vevén maga mellé tanító mesterül, kinek e tudományban való jártasságáról a következő módon szerzett magának meggyőződést.

21. Valahányszor vele ily dologban tanácskozott, a ház egy kiemelkedő részét használta e czélra, és csak egy szabadosát tartá maga mellett, a ki irástudatlan és erős testalkatú ember vala, s a nehezen járható meredek ösvényen, (mert a ház sziklán volt építve) előtte járt annak, a kinek tudományát Tiberius ki akarta puhatolni, s visszatérőben, ha az a gyanúja támadt, hogy az illető ember tudatlan vagy csaló, nehogy titkának árulója legyen, ledobatta szolgájával az alant elterülő tengerbe. Thrasullus tehát, midőn ugyanazon a sziklaúton fölvezettetvén, a tudakoló Tiberiust az uralkodás és a jövendő képének föltárásával izgalomba hozta: az kérdezé tőle, hogy vajon saját személyét illetőleg is meg tudja-e állapítni az időjeleket, hogy melyik éve s milyen napja van most? Mikor az a csillagok állását és távolait kiszámítá: először torkán akadt a szó, majd remegni kezdett, s mennél tovább vizsgálódott, annál jobban reszketett a bámulat és félelem miatt, s végre fölkiáltott, hogy sorsa rosszúl áll, sőt közeli végveszély fenyegeti. Ekkor megölelvén őt Tiberius, szerencsét kiván neki, a miért előre látta veszedelmét és hogy megmenekült; azután, bármit mondott Thrasullus, jósige gyanánt fogadta azt, s őt magát bizodalmas barátai közé sorozta.

22. De nekem, mikor ilyet és efélét hallok, bizonytalanúl ingadozik itéletem, ha vajjon a halandók dolgát a végzet és a változhatatlan kényszer intézi-e, vagy pedig a vakeset? Mert ugyanis

* Anyját Agrippinát elitélték; egyik testvére Nero száműzetésben, másik, Drusus, a börtönben éhhalállal mult ki.

** A későbbi császárról.

a régiek közűl a legbölcsebbeket és azokat, a kik ma az ő nyomdokaikon haladnak, a különböző vélemények közt megoszolva találhatjuk, és sokak* szivébe az a meggyőződés van beoltva, hogy az istenek mit sem törődnek se születésünkkel, se elmúlásunkkal, sem végűl általában az emberekkel. Ezért van, hogy oly gyakran jut a jóknak szomorú sors, és szerencsés a hitványoknak. Mások ellenben úgy vélik, hogy a végzet ugyan szoros viszonyban áll az emberi eseményekkel, de nem a bolygó csillagokban van az megírva, hanem a természeti okok őselvein és egymásra való hatásán alapszik, melyek mégis meghagyják nekünk az életpálya szabad választását, s ha ki azt megválasztotta, meg van szabva rá nézve a következendő események biztos rendje. Nem is az a rossz vagy jó, a mit a világ annak itél; sok ember boldog, a ki viszontagságokkal látszik küzködni, és sokan nagy jólét ölén is nyomorultak, ha amazok a helyzet súlyát erős lélekkel viselik, emezek pedig oktalanul élnek szerencséjökkel. De a legtöbb embertől nem lehet elvenni azt a hitet, hogy kinek-kinek mindjárt születésekor el van határozva jövendője; csakhogy az ismeretlent előrelátók csalatkozása következtében mégis másképen üt ki egy vagy más dolog, mint a hogy jósolva volt. Így megromlott a hitele egy oly tudománynak, melynek világos bizonyítékait mind a régi kor, mind ez a mienk is mutatta, mint — elkezdett tárgyamtól most nem akarván továbbra is eltérni — majd a maga helyén meg fogom említeni,** hogy ugyane Thrasullus fia előre megjövendőlte volt Neronak trónra jutását.

23. Ugyanazon consulok kormányzása alatt híre terjed Asinius Gallus halálának,*** a ki kétségtelenűl éhhalállal mult ki; csak azt tartották bizonytalannak, hogy önként-e vagy erőszak folytán. Mikor kérdezték a császártól, hogy megengedi-e eltemetését, nem pirult megengedni, sőt még panaszkodott is a balsorsra, mely a vádlottat elragadta, mielőtt az ő jelenlétében itélet lett volna fölötte hozható. Három év alatt ugyanis nem értek rá, a consulságot viselt öreg embert, oly sok consuli férfiúnak atyját, törvény elé állítani. Majd Drusus hal el, miután nyomorúságos eledellel, ágyzsákja töltelékének rágcsikálásával, kilencz napig tengette életét. Némelyek szerint meg lett volna hagyva Macrónak, hogy ha Sejanus fegyveres ellenállást fejtene ki, állítsa a börtönéből kibocsátandó herczeget (mert

---

* Az epikuræusok s más oldalon a stoikusok.

** Említi a XIV. 9-ben, de Thr. fia helyett csak a chaldæusokról mondja.

*** L. I. 12., és az V. k. pótlását.

a császári palotában tartaték fogva) a nép élére.* Azután mikor híre járt, hogy a császár kibékűl menyével és unokájával: mégis inkább hajlott a kegyetlenségre, mint a megbánásra.

24. Sőt még a halott ellen is táplált dühében testi fertőzettel s hozzátartozói ellen érzett halálos gyűlölettel vádolta, az állammal szemben ellenséges érzületet vetett szemére, s fölolvastatá tetteinek és mondásainak napról napra való leirását. Ennél szörnyűbbet képzelni sem lehetett: hogy annyi éven át oly emberek környezték a herczeget, a kik arczát, sóhajtását, még csöndes pihegését is lesték, és hogy a nagyapa mindazt hallotta, olvasta, sőt nyilvánosságra is hozta, — mind alig volna hihető, ha Attius centuriónak és Didymus szabadosnak levelei nem tartalmaznák azoknak a szolgáknak neveit, kik Drusust szobájából kiléptekor ütötték és fenyegették. A centurio hozzá tette mindezekhez — mintegy dicsekedve — saját szívtelen mondásait és a haldoklónak szavait is, ki először őrült módjára szidalmazá Tiberiust, majd kigondolt formaszerű átkot szórt rá, hogy „miképen halomra gyilkolta menyét, testvérének fiát, unokáit és az egész családot; úgy nyerjen az ősök nevén és törzsén meg az utódokon ejtett gyalázatért méltó bűntetést.“ A tanácsurak szinlelt borzalommal förmedtek ugyan föl ezek hallatára, de rettegés és csudálat szállta meg kebleiket a miatt, hogy az egykor ravasz és bűntetteinek leplezése végett a titkot annyira kereső fejedelem most oly bizalmasságot tanúsít, hogy mintegy a falak félretolásával bemutatja unokáját a centuriónak korbácsa, a rabszolgák ütlegei alatt, a mint életének utolsó táplálékáért hiába esdekel.

25. Még be sem hegedt ez a fájó seb, mikor hír hallatszott Agrippináról, a ki Sejanus megöletése után bizonyára új reményt taplálva tovább élt; de miután kegyetlen üldöztetése semmivel sem hagyott alább, saját akaratából véget vetett kínjainak, ha ugyan nem a táplálék megvonásával idézték elő halálát, öngyilkosság látszatát adván neki. Most megint a legocsmányabb vádaskodásokban tört ellene Tiberius, fajtalan élettel gyanúsítván, és hogy Asinius Gallus volt a szeretője s annak halála unatta meg vele az életet. Csakhogy Agrippina, a mennyire nem tudta a másokkal való egyenlőséget tűrni és uralomvágytól égett: épannyira hijával volt férfias gondolkozása mellett a női vétkeknek. Hogy ugyanazon napon halt meg, melyen Sejanus két évvel előbb meglakolt: ezt emlékezetben tartandónak rendelte a császár, s dicsekedve mondá, hogy nem

* L az V. könyv pótlását, f.

fojtották meg s nem dobták a gemoni lépcsőre. Köszönetet szavaztak ezért s elhatározták, hogy mind a kettőnek halála napján, október 18-án minden évben ajándék lesz Jupiternek szentelendő.

26. Nem sokkal ezután Cocceius Nerva, a fejedelemnek örökös kisérő társa, minden emberi és isten jogban tudós, érintetlen vagyoni állapotú egészséges testű ember, halálra szánta el magát. Mikor ezt Tiberius megtudá, meglátogatta, kérdezte okait, kérte s végűl azt a kijelentést tette, hogy súlyosan nehezűl az ő lelkiismeretére és jó hirnevére, ha barátai közűl épen a legbizalmasabb a meghalásnak minden oka nélkül elveti magától az életet. Nerva, nem válaszolván a beszédre semmit, folytatta az evéstől való tartózkodását. Azt mondták azok, kik gondolatait ismerték, hogy minél közelebbről szemlélte, haraggal és félelemmel telten, a közélet romlását: annál inkább vágyott, addig míg még sértetlen és bántatlan állapotban teheti vala, keresni a tisztességes halált. Egyébként pedig — a mit alig lehetne hinni — Agrippina veszte Plancinát rántotta magával, ki mint egykor Cn. Piso neje, Germanicus halála fölött örömét nyilvánítá, Piso bukása után pedig az özvegy császárné pártfogásában s nem kevésbbé az Agrippinával való ellenséges viszonyában talált oltalmat.* Mikor a gyűlölet és a kegy megszűnt, érvényre jutott az igazság, s nem ismeretlen vádakkal támadtatván meg, saját kezétől szenvedte el inkább késői, mint méltatlan bűntetését.

27. Az annyi gyászszal borított város bánatának egy részét tette az is, hogy Julia, Drusus leánya, előbb Nero felesége, rangján alul ment nőül Rubellius Blandushoz, kinek nagyatyjára, mint Tiburból származó római lovagra, még sokan emlékeztek. Az év végén Aelius Lamiának halálát egy censort illető temetési pompával ünnepelték meg. Miután ugyanis őt Syria névleges helytartósága alól végre fölmenték,[13]) a főváros előljárójává neveztetett ki. Diszes családból származása, erőteljes öregkora és hogy a tartományi helytartóság tisztsége megvonatott tőle: mindez tekintélyt szerzett neki. Azután Flaccus Pomponiusnak, Syria proprætorának elhunytával fölolvasásra kerűl a császár levele, melyben panaszkodott, hogy épen a legderekabb és a hadseregek vezetésére legalkalmasabb férfiak vonakodnak elvállalni azt a tisztséget, és hogy ő kénytelen kéréshez folyamodni, ha a consuli férfiak közűl némelyeket a tartományok igazgatásának elvállalására akar rábirni; de arról megfeledkezett, hogy Arruntiust meg már tíz év óta ő nem engedte

* L. 55., 69—82., III. 8—18.

Hispaniába mennie. Ugyanez évben hunyt el M. Lepidus is, kinek mérsékletéről s bölcseségéről az előbbi könyvekben már elég adatot hoztam föl;* családja előkelőségét sem kell hosszasabban bizonyítanom; hiszen az Aemilius-nemzetség termékeny volt jó polgárokban, és még az e családból való romlott erkölcsűek is kiváló állásokat foglaltak el.

Kr. u. 34.

28. Paulus Fabius és L. Vitellius consulok alatt sok évszázad lefolyása után megjelent a phőnix madár Egyiptomban, s a legjelesebb hazai és görög tudósoknak bő anyagot szolgáltatott e csudatüneményről való magyarázgatásokra. Jónak látom elmondani ezekből azt, a miben megegyeznek és azt a többet, a mi vitás, de a megismerésre nem érdemetlen. Hogy ez az állat a napistennek van szentelve s kinézése s tollainak színezete a többi madarakétól különbözik: ebben mindazok egyetértenek, a kik alakját leírták. Éveinek számát illetőleg,** változnak az adatok; leginkább el van fogadva az ötszáz évi időszakasz; vannak a kik állítják, hogy ezernégyszázhatvanegy év esik közbe, és hogy a régebbi más három közűl az első Sesosis*** a második Amasis uralkodása s végűl a harmadik a macedon származású király Ptolomæus alatt szállott le Heliopolis városában, az új jelenséget bámuló többi szárnyasok nagy csapatától kisérve. A régi kort homályosan ismerjük; de Ptolomæus és Tiberius közt kevesebb, mint kétszázötven év folyt le: minélfogva sokan ezt a phőnixet hamisnak s nem az arabok földéről jöttnek hitték, s nem is mutatott semmit azon tulajdonságokból, melyeket a régiek emlékezete e madárról följegyzett. Hogy tudniillik évei számának betöltével, midőn halála közeledik, fészket készít hazája földén s azt tenyészcsirával megtermékenyíti, melyből fiókája támad s ennek első gondja felnőtte után atyját eltemetnie, de nem csak úgy sebtében, hanem mikor egy csomó myrrhát emelve, hosszas úton kipróbálta, hogy elbirja-e a terhet s birja-e a repűlést: azután fölveszi atyjának testét, elviszi a napisten oltárára és elégeti. Mindez bizonytalan és mesés elemekkel tódított előadás; de hogy olykor látják ezt a madarat Egyiptomban: az iránt nem forog fönn kétség.[14])

29. Rómában pedig folyvást tartott az öldöklés. Pomponius Labeo, kiről mint Mœsia kormányzójáról szólottam,**** ereinek

* L. IV. 20.

** A phőnix megjelenésének időközei értendők.

*** Sesosis = Sesostris, azaz II. Rhamses.

**** L. IV. 47.

fölmetszésével ontotta ki vérét; hitvese Paxæa is utánozta férjét. Mert a halál e nemének választására a hóhértól való félelem tette készekké az embereket, mivel a kivégzettnek elkobozták javait is, s megvonták tőle a temetést; a kik ellenben önként választották a halált, azoknak mintegy sietésök jutalmául, testök eltemettetett, végrendelkezésök érvényben maradt. De a császár a tanácshoz küldött levelében kifejté, hogy a régieknek szokásuk volt, ha fölmondták a barátságot, eltiltani házuktól a kérdéses embert, s ezzel véget vetni a köztük fönállott viszonynak; ezt alkalmazta ő Labeóval szemben, ki mikor tartományának rossz kormányzása és egyéb vádak miatt szorult helyzetbe jutott: az ő ellene táplált gyűlölettel akarta a maga hibáját leplezni; és hogy ok nélkül ijedt meg felesége, a ki ha nem is ártatlan, de biztos volt minden veszély ellen. Azután újból törvénybe idéztetik Mamercus Scaurus,* ez a származására nézve és a törvényszék előtti ügyködése révén hirneves, de botrányos életű ember. Őt nem a Sejanus barátsága, hanem Macrónak, a ki titokban ugyanolyan mesterséget űzött, a mások megrontására nem kevésbbé hathatós gyülölete ingatta meg. Besúgta ugyanis annak a szomorújátéknak** a tárgyát, melyet Scaurus irt, azon versek fölemlítésével, melyek abban Tiberiusra vonatkoztak. De vádlói Servilius és Cornelius a Liviával*** való házasságtörő viszonyát s bűvészettel való foglalkozását hozták föl ellene. Scaurus, méltóan a régi Aemiliusokhoz, megelőzte elítéltetését, neje Sextia buzdítására is, a ki oka [15]) és részese volt férje halálának.

30. De a vádlók is büntetést kaptak, ha alkalom nyilt rá, a mint hogy a Scaurus elvesztése által hirhedt Servilius és Cornelius, mivel Varius Ligurtól egy följelentés elmulasztásáért pénzt fogadtak el, tűztől és víztől tilalmaztatván, egy-egy szigetre távolíttatának el. Abidius Rufus volt ædilis is, midőn Lentulus Gætulicus**** ellen, ki alatt egy legiónak parancsnoka volt, támadást intéz azon a czímen, hogy az Sejanus fiát szemelte ki vejéül: elítéltetik s kiűzetik a városból. Gætulicus ez időben a germániai legiók főparancsnoki tisztét viselte, s határtalan kegyelmességével és mérsékelt szigorával nagyon kedveltté tette magát, sőt a legközelebb fekvő hadseregnél is jó híre volt, ipa L. Apronius révén. E körülmény folytán állan-

* L. VI. 9. és I. 13.

** E darabnak, „*Atreus*“ volt a czíme, s vonatkozásokat tartalmazott a jelen időviszonyokra.

*** Livilla, a császár fiának Drususnak neje, ki férjét megmérgezte volt.

**** L. IV. 42.

dóan az a mende-monda tartotta magát, mely szerint bátor lett volna Tiberiusnak levelében megírni, „hogy az ő sógorsága Sejanussal nem a maga akaratából, hanem Tiberius tanácsára létesült; ő épen úgy, mint Tiberius tévedhetett, és ugyanaz a tévedés, mely a császárnak hátrányt nem okoz, másnak sem fordítható veszedelmére. Az ő hűsége feddhetetlen és ha fondorlatokkal nem bántják, az is marad; de tiszti utódát úgy fogná fogadni, mintha halálítéletét küldenék meg. Tekintsék kétoldalu szerződés gyanánt, hogy ha a császár minden egyéb fölött hatalommal bir is, ő viszont megtartja a maga hivatalát.“ Mindezt, ámbár valószinűtlennek látszik, azért hitték el, mert Sejanus összes rokonai közűl egyedűl ő maradt bántatlan és kiváló kegyben, mivel Tiberius fontolóra vevén a maga ellen fönálló általános gyűlöletet és magas életkorát: belátta, hogy az ő helyzete erősebb támaszt nyer a közvéleményben, mint saját erejében.

Kr. u. 35.

31. C. Cestius és M. Servilius consulok alatt persa nemesek érkeztek a fővárosba, királyuk Artabanus tudta nélkül. Míg ugyanis ez az utóbbi tartott Germanicustól, hűséges volt a rómaiakhoz s méltányos saját népei irányában; de azután gőgössé vált velünk szemben, kegyetlenné saját népe fölött; elbízakodott győzelmes háborúiban, melyeket a körűlötte lakó nemzetekkel viselt; lenézte Tiberius tehetetlen vénségét, vágyott Armeniára, melynek trónjára Artaxias király elhunyta után fiai legidősbjét Arsacest ülteté, még pedig sértő formában, mert követeket is küldött, a kik a Vononestől Syriában és Ciliciában* hátrahagyott kincset visszakövetelték. E mellett mindig száján forgatva a persák és macedónok régi határait s henczegve és fenyegetőzve mondogatá, hogy meg fogja támadni az elsőben Cyrus, majd Sándor által birt országokat. De a parthusok közt a titkos követek elküldésének legerősebb szószólója vala Sinnaces, egy főrangú családból származott és megfelelő vagyonnal bíró ember, s mindjárt utána következőleg a férfiasságától megfosztott** Abdus a mely minőség nem képezi lenézés tárgyát a parthusoknál, sőt előnye van. Ezek más előkelőket is vevén magukhoz, mivel az Arsacidák családjából senkit sem ültethettek a trónra, mert Artabanus a legtöbbet legyilkoltatá, vagy még nem voltak felnőtt korban:

* L. II. 68.
** T. i. herélt.

Phraatest, a hasonnevű király fiát kérték Rómától. „Csak a császar nevére, csak az ő kezdeményezésére van szükség, hogy akarata szerint Arsacus sarját lássák az Eufrátes partján.“

32. Tetszett ez Tiberiusnak; ellátja és fölkészíti Phraatest az atyai méltósághoz szükséges eszközökkel, szem előtt tartván azt az örökölt hagyományt, hogy inkább eszélylyel és ravaszsággal intézze a külügyeket, mint fegyveres beavatkozással. Ezalatt Artabanus értesűlvén az ellene szőtt cselekről, majd ijedten tétovázott, majd meg bosszúvágytól lobbant lángra. A barbárok különben is az ingadozást szolgához illőnek, a gyors cselekvést királyinak tartják. Felűlkerekedett mégis az a hasznossági szempont, melynél fogva a barátság színe alatt lakomára hívott Abdust lassan ölő méreggel eltette láb alól, Sinnacest pedig tettetéssel s ajándékokkal, egyúttal ügyletekkel is visszatartotta. Phraates is, a ki Syriában fölhagyott az annyi éven át megszokott római életmóddal, midőn parthus szokásokat vett föl, nem birván elviselni azokat, betegségben elpusztult. De azért Tiberius nem hagyott föl szándékával, s Artabanus vetélytársául az ugyanazon vérből származó Tiridatest, Armenia visszafoglalására pedig a hiber Mithridatest választja ki, s ezt megbékítvén testvérével Pharasmanessel, ki népök fölött a főhatalmat gyakorolta: a keleten fejlődő összes ügyek vezetését L. Vitelliusra bizá. Ennek az embernek, jól tudom, rossz hire volt a fővárosban, és sok csunya dolgát emlegetik, de a tartomány kormányát régi római jelességgel kezelte. Onnan visszatérvén, Cajus Cæsartól való féltében és Claudius császárnál élvezett bizalmi állásában aljas rabszolgává alakult át, s a későbbiek előtt a hizelgő becstelenség példaképe gyanánt áll; korábbi tulajdonságai árnyékba kerültek az utóbbiak mellett, s ifjú korának érdemeit feledésbe borítá bűnös vénsége.

33. A királyfiak közűl az idősebb Mithridates ravaszsággal és erőszakkal rábirta Pharasmanest, hogy az ő törekvéseit segítse elő, s megvesztegetők is találkoztak, a kik dús ajándékkal ráveszik Arsaces szolgáit a gonosztettre. Egyszersmind a hiberek is nagy csapatokban Armeniára törnek és Artaxata* városát hatalmukba ejtik. Midőn mindezt Artabanus megtudja, bosszút állani kiküldi fiát Orodest, parthus csapatokat ad mellé és zsoldos seregeket gyűjt. Viszont Pharasmanes az albánokkal szövetkezik, sarmatákat hí elő, kiknek főnökei, kétfelől is kapván ajándékokat, honi szokásokhoz

* L. II. 56.

híven, különböző pártokon állottak. De az iberek, azon területek birtokában, a caspii úton [16]) gyorsan Armeniára zúditják a sarmatát; mig ellenben azok, kik a parthusokhoz jöttek volna, könnyen valának távoltarthatók, mivel az ellenség elzárta a többi bejáratokat, az egyetlen még meglevő útat pedig, a tenger* és a szélső albán hegyek között levőt, a nyár tette járhatatlanná, a mennyiben az időszakos észak-nyúgati szelek fúvása vízzel tölté meg a mélyebb helyeket, míg télen a déli szél visszaveri a hullámokat és határai közé szorítván a tengert, az alacsony partok szabaddá lesznek.

34. E közben a szövetségesek nélkül maradt Orodest a segédcsapatokkal megerősödött Pharasmanes csatára hivja, s a vonakodót megtámadta, táborát megütötte, háborgatta a takarmányozást s ostromzár módjára sűrűn vette körül őrszemekkel; mig a párthusok, nem levén szokva az ilyen meggyalázásokhoz, körülvették a királyt és harczot követeltek. De erejök csak lovasságban állott, mig a Pharasmanesnek tekintélyes gyalogsága is volt. A hiberek és albánok ugyanis hegyes vidékeken lakván, jobban vannak szokva a kemény és kitartást igénylő életmódhoz; a thessaloktól származottaknak tartják magukat még azon időből, mikor Jaso Medeát megszöktette, vele gyermekeket nemzett, s majd újra fölkereste Aeetes királyi lakát és az uratlan maradt Colchit. Nagyra vannak annak nevével és Phrixus jóslatával is, s egyik sem mer köztük kost áldozni, mert talán épen az hordozta volt hátán Phrixust, már akár állat volt az, akár csak a szállító hajónak jelvénye. Egyébiránt pedig, mikor mind a két részen föl volt állítva a csatasor, a parthus dicsekedve említé hatalmát kelet fölött, az Aracidák hírnevét, s ezzel szemben a névtelen hibert az ő zsoldos katonaságával. Másfelől meg Pharasmanes, hogy „ők épen őrízték meg magukat a parthusok uralmától, és hogy minél nagyobbra törnek, annál nagyobb lesz a győzők dicsősége; ha pedig hátat fordítanak, annál nagyobb szégyent és veszélyt fognak magukra hozni. Rámutatott arra is, hogy mily borzalomkeltő az ő seregök, míg a médok** csapatai aranynyal ékesek; ez oldalon vannak a férfiak, amott a zsákmányolni való!“

35. Csakhogy a sarmatáknál nem volt egységes vezéri parancsszó; egyenkint bíztatták magukat, hogy ne bocsátkozzanak nyilas

* T. i. a Caspi-tó.

** A parthok vagy persák gúnyneve, kik a médokat leigázták, de viseletöket fölvették.

harczba, hanem rohammal és kézi tusával előzzék meg az ellenséget. Így a csatázás módja többféle volt, mert míg a parthus az üldözésben vagy megszaladásban egyenlően gyakorlott levén, csapatonkint szétszóródott, hogy tért nyerjen a nyilazásra: addig a sarmaták, lebocsátván íjaikat, melyek csak kisebb távolságra hordtak: dárdával és karddal rohantak előre; majd lovas csata módjára váltakozva előre nyomultak meg hátra fordultak, majd összecsapván, ember ember ellen küzdött és fegyverrel űztek vagy űzettetének. És már az albánok s hiberek kaptak bele a harczba, kezeikkel fogdosták, lovaikról letaszitották és kettős harczra kényszerítek az ellenséget, mely a lovasságon felül a közelről sebző gyalogok által is szorongattaték. E közben Pharasmanes és Orodes,* míg a vitézeket buzdítják, vagy a csüggedőket segítik, mikor egymást meglátják s megismerik, kiáltással, fegyverrel, lóval szembe rohannak, Pharasmanes nagyobb hévvel, úgy hogy amazt sisakján keresztül megsebezte, de nem tudta ismételni a csapást, mivel lova tova ragadta, és a sebesültet testőrei közül a legvitézebbek vették védelmökbe. De mégis Artabanus tévesen hitt elestének híre megrémíté a parthusokat s átengedték a győzelmet a másik félnek.

36. Most Artabanus országának egész erejével akart boszszút állani. A terep ismerete folytán jobban harczoltak a hiberek, de ő még sem állt volna el szándékától, ha Vitellius összevonván legióit, azt a hírt nem terjeszti el, hogy Mesopotámiába készül betörni, s ezzel föl nem költi benne azt az aggodalmat, hogy a rómaiakkal gyűl meg a baja. Így Armeniával fölhagyott Artabanus, sőt rosszra is fordult helyzete, midőn Vitellius fölhívta a népet, hogy hagyják cserbe a békében kegyetlen és a szerencsétlen hadviseléssel oly nagy romlást okozó királyt. Tehát Sinnaces, kinek ellenséges érzűletéről már föntebb emlékeztem, atyját Abdagæsest s más a tervbe beavatottakat, kik akkor a szakadatlan csapások következtében hajlandóbakká lőnek, pártütésre bírja, s lassankint mások is csatlakoztak, kik inkább félelemből, mint jószántokból rendelték magukat ez ideig alája s most mikor kezdeményező akadt, fölemelték fejöket. És már senki sem maradt Artabanus mellett azon külföldieken kivül, kik testőrzői valának, sehonnai emberek, érzéketlenek a jó, közönyösek a rossz iránt, zsoldon hízók, eszközök a

* Némelyek az Orodes nevet tévesnek tartják, s atyját Artabanust teszik helyébe. Azonban az előzmények nem mutatják, hogy Artabanus maga ott lett volna a csatában.

gonoszságokra. Ezeket maga mellé vevén, a Scythiával határos távoli vidékekre sietve fut, abban a reménykedésben, hogy segedelmet fog kapni, mivel a hyrcánok és caramánokkal* rokoni viszonyban állott; az alatt a parthusok, kik a távollevők iránt méltányosak s a jelenlevőkkel szemben ingatagok szoktak lenni, talán hajlandókká lesznek a megbánásra.

37. Vitellius azonban Artabanus menekülése után s mivel a lakosok szíve hajlott az új király felé, figyelmezteti Tiridatest, hogy az alkalmat ragadja meg; s egyszersmind legióinak és a szövetséges csapatoknak zömét az Eufrát partjára vezeti. Midőn itt áldozatot hoztak s az egyik római szokás szerint disznót, juhot, bikát vágott, másik a folyam engesztelésére lovat szentelt: hirűl vitték a lakosok, hogy az Eufrát záporok befolyása nélkül magától, mégpedig hatalmasan árad, s egyszersmind fehérlő habjain arany abroncsok módjára vízgyűrűk kanyarognak, jósjelei a szerencsés átkelésnek. Némelyek hozzáértőbben úgy magyarázták a tüneményt, hogy vállalatuk kezdete szerencsés lesz, de nem tartós, mivel biztosabb hitelű az, a mi a földön vagy az égen jeleztetik; ellenben a folyóvíz változékony természete a jósjeleket egy pillanatban mutatja s el is ragadja. Midőn hajóhidat vervén, a hadsereg átvezettetek, először Ornospades jött sok ezer lovassal a táborba, ki egykor hazájából kibujdosva, Tiberiusnak a dalmát háború viselésében** nem dicstelen segítője volt, s ezért római polgárjoggal ajándékoztaték meg; majd újból visszanyervén a király barátságát, nagy becsűletben állott előtte, s azon síkföld kormányával bizatott meg, mely az Eufrát és Tigris folyamoktól körülfolyva, Mesopotamia*** nevet visel. Nem sokkal később Sinnaces is szaporítja a haderőket, és Abdagæses, a párt oszlopembere, a királyi kincstárat és drágaságokat adja hozzá. Vitellius elégnek tartván, hogy megmutatta a római fegyverek hatalmát, intelmeket intéz Tiridateshez és a főemberekhez, amahoz, hogy nagyatyját Phraatest és nevelő atyját a császárt s a mi jót mind a kettőtől tapasztalt, tartsa emlékezetében; emezekhez, hogy királyukkal szemben tartozó engedelmességöket, irántunk táplált tiszteletöket s mindenki a maga becsűletét és hűségét őrizze meg. Azután a legiókkal visszament Syriába.

---

* Hyrcania a Caspi-tó délkeleti, Caramania a persa tengeröböl északi partján feküdt.

** A dalmát-pannon fölkelés Kr. u. 6—9. évben, melyet makacs ellenállás után Tiberius levert.

*** Folyamköz.

38. Összefoglalva mondtam el e két nyár* eseményeit, hogy lelkem az otthoni nyomorúság látásától megpihenjen. Mert Tiberiust, noha három év folyt le Sejanus megöletése óta, az idő, a könyörgés, a vérrel való elteltség, a mi másokat ellágyít, nem tudta rábírni, hogy bizonytalan vagy elévült dolgokat ne fenyítsen meg csakúgy, mintha a legsúlyosabb és legújabb bűntettek volnának. Ettől való féltében Fulcinius Trio,** nem tudván tovább tűrni a rá agyarkodó vádlók rohamait, végrendeletet készít és abban sok ocsmány dolgot mond el Macro és a császár legtöbb szabadosai ellen, neki magának azt vetvén szemére, hogy vén kora miatt meghígult az agyveleje, s folytonos távolléte következtében olyanná lett, mintha száműzött volna. Az örökösök titokban tartották azt, de Tiberius megparancsolta közzétételét, mivel szerette mások szabadszólásával szemben, tűrelmét fitogtatni, és saját sérelmét semmibe sem vette; avagy mivel Sejanus gazságait sokáig nem ismerte, most annál inkább akarta, hogy a róla bármi alakban elmondottak nyilvánosságra jöjjenek, és hogy az igazságot, melyet a hizelgés elhomályosít, legalább a gyalázó iratokból megtudja. Ugyane napokban Granius Marcianus tanácsúr, a kit C. Gracchus felségsértésért bevádolt, maga vetett véget életének; Tarius Gratianus volt-praetor pedig ugyanazon törvény alapján halálra ítélteték.

39. Nem különbözött ezekétől Trebellienus Rufusnak*** és Sextius Paconianusnak elmúlása sem. Trebellienus ugyanis saját kezével ölte meg magát, Paconianus**** pedig börtönben az ugyanott a császárra vonatkozó gunyverse miatt fojtatott meg. Ez esetek hirét Tiberius, nem úgy mint előbb, a tengeren túl és nem messziről jött küldönczök útján kapta meg, hanem közvetlen a főváros mellett, úgy hogy a consulok leveleire még ugyanazon napon vagy legfeljebb egy éjszaka közbevetésével válaszolhatott, mintha csak közelből akarná szemlélni a házról házra hullámzó vért és a hóhérok kezeit. Az év végén Poppæus Sabinus befejezte életét. Középsorsból származott ember, de a császárok barátsága folytán elnyerte a consuli méltóságot meg a diadalmi kitűntetést, s húszonnégy éven át állott a legnagyobb tartományok kormányának élén, nem kiváló tehetségénél fogva, hanem mivel az ügyek vitelére alkalmas volt, de azontúl nem is több.

---

* A 35. és 36. év nyarán.

** L. VI. 4.

*** L. II. 67.

**** L. VI. 3—4.

Kr. u. 36.

40. Q. Plautius és Sex. Papinius következnek consulokúl. Ez évben a nyomor megszokása következtében még annak a borzasztósága sem ötlött volna szembe, hogy Lucius Aruseius * visszatért száműzetéséből s árulkodó működésének újra kezdődése folytán sokan ** szenvedtek halált; de réműletet okozott az, hogy Vibulenus Agrippa római lovag, mikor a vádlók ellene beszédöket tarták, magában a tanácsházban nyelte le a köntöse alól kivett mérget. A leroskadt és haldokló embert aztán az elősietó poroszlók kezökön hurczolták börtönbe és a már félholtat hurokkal megfojtották. Még Tigranes, hajdan Armenia ura s azután vádlott, sem tudott királyi neve daczára megmenekülni a polgárokra érvényes büntetés alól.[17]) Ellenben C. Galba volt-consul és a két Blæsus *** önkéntes halállal hunytak el; Galba azért, mert a császárnak egy kemény hangú levele eltiltá a tartományi kormányzásra való pályázattól; a Blæsusok azért, mert papi méltóságot szánt nekik családjok virágzása idejében, mikor pedig vagyoni helyzetök megingott, megtagadta tőlük s mintha most ürült volna meg: másoknak adományozta; a mit ők aztán jeladásnak vettek a halálra és elfogadták. Aemilia Lepida is, kiről említém, hogy a fiatalabb Drususnak volt neje és férjét ismételten váddal üldözte, útálatossága ellenére bűntetlen maradt mindaddig, míg atyja Lepidus élt; azután egy rabszolgával folytatott parázna viszonya miatt rá esnek az árulkodók s vétkessége nem is volt kétségbe vonható. Tehát lemondván önvédelméről, maga vetett véget életének.

41. Ugyanez időtájban a cliták néptörzse, mely a cappadociai Archelausnak hódolt, mivel a mi rendünk szerint voltak kötelezve adót fizetni és robatalokat viselni, elköltözött a Taurus hegy magaslataira, hol a hely természeti fekvésénél fogva meg tudta magát védni a király harcziatlan csapatai ellen, míg M. Trebellius alvezér, Syria kormányzójától Vitelliustól négyezer legióbeli katonával és válogatott segédhadakkal oda küldetvén, a barbároktól megszállva

---

* L. VI. 7.

** Az *Aruseius* szó után a *szenvedtek* szóig hézag van az eredeti kéziratban, melyet a szövegmagyarázók így töltenek be: „*exul rediret, neque quod eo accusante multi*“ etc.

*** Galba a későbbi császár testvére. A két Blæsus, fiai annak a Blæsusnak, ki magát Afrikában kitűntette és már a pannoniai lázadás alkalmával is szerepelt. (I. 19.)

tartott két dombot (melyek közűl a kisebbnek Cadra, a másiknak Davara volt a neve) ostromművekkel körűlveszi, s a kitörni merészlőket fegyverrel, a többieket szomjaztatással megadásra kényszeríti. Tiridates pedig a parthusoktól támogatva, Nicephoriumot, Anthemusiast és a többi városokat, melyek a macedonoktól alapítva görög neveket viselnek, meg Halus és Artemita parth városokat elfoglalta, azoknak vetélkedő örömére, a kik a scythák közt nevelkedett Artabanust kegyetlensége miatt átkozták s Tiridatestől római műveltségénél fogva szelid elbánást reméltek.

42. De legnagyobb alázkodást tanusított Seleucia,* ez a hatalmas s kőfallal körített város, mely nem romlott meg barbár módra, hanem megőrizte alapítójának szellemét. Vagyon és bölcseség szerint kiválasztott háromszáz ember alkotta tanácsát, a nép hatalmának képviselőjét. Míg egyetértésben élnek, megvetik a parthust; de midőn viszálkodtak s mindenik segélyt keres vetélytársa ellen, az egyik párt által meghivott mindnyájoknak föléjök kerül. Igy történt a minap Artabanus uralkodása alatt, ki a köznépet a maga érdekében a nemesség kezére juttatá, mert a nép hatalma egyenlő a szabadsággal, ellenben a kevesek uralma közel rokonságban áll a királyi önkénynyel. Most mikor Tiridates hozzájok érkezék, elhalmozzák mindazon hódolatnyilvánításokkal, melyekkel a régi királyokat szokták, s melyeket az újabb kor még bővebb mértékben föltalált. Egyúttal gyalázó szavakat zúdítának Artabanusra, ki csak anyai ágon Arsacida, de különben korcsivadék. Tiridates Seleucia közkormányzatát a népre bízza, majd míg arról tanakodék, hogy az ország trónját mely napon vegye ünnepélyesen birtokába: Phraatestől és Hierótól, kik a legtekintélyesebb helytartóságokat birták, levelet kap rövid ideig való halasztás kérelmével. Jónak látta bevárni a nagy befolyású férfiakat, s azalatt Ctesiphont** választja uralkodószékhelyéűl. De midőn ezek napról-napra halogatták a dolgot, Surena*** egy nagy gyűlekezet jelenlétében és helyeslése közt, hazai szokás szerint, királyi koronával övezi Tiridates fejét.

43. És ha mindjárt az ország benső vidékeit és a többi néptörzseket keresi vala föl: megszűnik minden tétovázás és mindnyájan egy czélra egyesültek volna; de veszteglésével a kastélyban,

---

* Város Babylloniában, a Tigris mellett, melyet Seleucus Nagy Sándor hadvezére alapított, ki azután a Syria fölött uralkodó királycsalád őse lett.

** Ctesiphon szintén a Tigris mellett, Seleuciával szemben, később is az új-persa királyok székhelye.

*** A parthus királyok nagyvezérének állandó neve és czíme.

mely tele volt Artabanusnak oda hordott kincseivel és ágyasaival, időt engedett nekik, hogy adott szavok alól kibujhassanak. Mert Phraates és Hiero, meg mások, a kik a koronázásra kitűzött napot nem ünnepelték, némelyek féltökben, mások Abdagæses elleni irigységből, a ki akkor az udvarnál és az új király mellett mindenható volt, Artabanus felé fordultak. Megtalálták Hyrcaniában mocsokkal borítva s oly állapotban, hogy kézíjjával kereste élelmét. Először megrémült, mintha tőrbe akarnák csalni, majd mikor biztosították, hogy uralkodó székét visszaadni jöttek: neki bátorodik és kérdi, hogy honnan ez a hirteleni változás? Ekkor Hiero szídalmazza Tiridates fiatalságát, hogy nem Arsacus vérének kezében van az uralom, hanem annak csak üres nevét birja egy idegen, puha nevelésben harcziatlanná lett ifjú, míg az igazi hatalmat Abdagæses háza bitorolja.

44. Megérezte az uralkodásban tapasztalt zsarnok, hogy ezek a ragaszkodásukat hamisan fitogtató emberek más irányban még sem színből mutatják gyűlöletöket.* Nem késedelmezvén tehát tovább, csak míg a scythák segítő hadait összegyűjti, sietősen indul útnak, hogy megelőzze ellenségeinek cseleit, és barátainak netaláni megfordulását; s még szennyruháját sem veté le, hogy a köznépet sajnálkozásra indítsa. Sem csalást, sem kérést, se semmit nem múlaszt el, hogy magához édesgesse a tétovázókat s megszilárdítsa a hozzá híveket. És már nagy sereggel Seleucia közelébe érkezett, míg Tiridates úgy a szállongó hírektől, mint magától Artabanustól való félelmében, nem tudott határozatra jutni, hogy szembe álljon-e vele, vagy húzza-halaszsza a háborút. Azok, a kik a harczot és a döntés siettetését javasolták, azt mondják, hogy az ellenség szétszórt és a hosszú út miatt elfáradt csapatai még lélekben sem forradtak össze az engedelmességre, nem rég árulói és ellenségei levén annak, a kit most ismét pártolnak. De Abdagæses azon a véleményen volt, hogy vonuljanak vissza Mesopotamiába, hol a folyam védelme alatt, közben előhiván az örményeket, az elymæusokat** és a többi hátulsó törzseket, a szövetséges csapatokkal meg a római vezértől küldendőkkel egyesülve kisértsék meg a szerencsét. Ez a vélemény győzött, mivel Abdagæses szavának nagy volt a sulya, Tiridates pedig gyáva volt a veszélylyel szembe nézni. De a visszavonulás futás színét öltötte

* Ha nincsenek is valódi ragaszkodással ő hozzá: a másik féllel szemben igazi gyűlöletet táplálnak.

** A persa tenger északi partjain lakó néptörzs.

föl, s az arabs törzs kezdésére a többiek is hazájokba mennek, vagy Artabanus táborába, mig Tiridates csak kevesekkel tért vissza Syriába s így mindannyiokat föloldotta az árulás szégyene alól.

45. Még ugyanez az év súlyos tűzvészszel károsítá meg a fővárost, leégvén a nagy circus egy része, mely az Aventinus hegy mellett és magán az Aventinuson feküdt. Ezt a kárt a császár a maga dicsőségére aknázta ki azzal, hogy kifizette a házak és háztömbök árát. Százmillió sestertiust fordított e jótékonyságra, a mit a köznép annál szivesebben fogadott, minél takarékosabb volt Tiberius a magán épitkezések dolgában, sőt középületet is csak kettőt emelt, Augustus templomát és a Pompejus-féle színháznak a színpadát,* s ezek befejezése után akár mert a hírvágyat megvetette, akár elvénülése miatt, nem épitkezett többé Az összes károk megbecsülésére négy unokavejét,[18]) Cn. Domitiust, Cassius Longinust, M. Viniciust és Rubellius Blandust választotta ki, s a consulok kinevezéséből hozzájok csatlakozott még P. Petroniús. Mindezekért, kiki a maga találékonyságához képest, megtiszteléseket kerestek és indítványoztak a császár részére, de hogy ezeket elutasította-e vagy elfogadta: hamar azután bekövetkezett elhalálozása miatt nem lehet tudni. Mert nem sokkal ezután az utolsó consulok Tiberius alatt: Cn. Acerronius és C. Pontius léptek hivatalba, mikor már tulságos nagy volt Macro befolyása, a ki Cajus Cæsar kegyét, melyet soha sem hanyagolt el, most napról-napra jobban kereste, s Claudia elhunyta után, kiről mint Cajus nejéről már megemlékeztem,** rábirta saját feleségét Enniát, hogy szerelmet mutatva, kerítse hálójába a fiatal embert, s kötelezze házassági igéretre, a mit az nem fog megtagadni, csakhogy a trónt megnyerhesse. Mert ámbár lobbanékony jellemű volt, mégis a tettetés hamis mesterségét nagyatyja szárnyai alatt teljesen eltanulta.

46. Megtudta ezt a császár s azért nem bírta magát elhatározni, hogy kire ruházza maga után a főhatalmat. Elsőben unokái közt kellett volna választani, kik közűl a Drusus fia vérség és szeretet kötelékénél fogva legközelebb állott hozzá, de még serdületlen korban volt; Germanicus fia fiatal erőben s népszerű vala, de épen ez a körülmény szolgált okúl, hogy nagyapja gyülölje. Gondolt Claudiusra is, mivel ez meglett korban volt, tudományokkal foglalkozott, de korlátolt elméje akadályul szolgált.[19]) A családon

---

* L. III. 72.

** L. VI. 20.

kívül félt utódot keresni, nehogy Augustus emléke és a Cæsarok neve gúny és gyalázatnak tétessék ki, mert nem feküdt neki annyira szívén a most élők hálája, mint az utóvilág elismerése után való vágyódás. Majd nem tudván magát mire tökélni, fáradt testtel, minden elhatározásra tehetetlenül: a sorsra bízta a döntést; de ejtett el oly szavakat, melyekből kitűnt, hogy a jövőre gondol; például szemére hányta Macrónak, nem kétértelmű szavakkal, hogy a lehunyó naptól elfordul és a fölkelő felé tekint. És midőn Cajus Cæsar egy alkalommal beszélgetés közben gúnyosan szólt L. Sulláról,* megmondta róla előre, hogy Cajus Sullának minden bűnét fogja örökölni, de egyetlen erényét sem. Egyszersmind sűrű könnyhullatás közt karjaiban tartván kisebb unokáját, midőn a másik** ezt dühös tekintettel nézte, így szólt: „te meg fogod ölni ezt, téged pedig más". De mialatt egészségi állapota egyre sulyosbodék, kedvteléseivel még sem hagyott föl; erősnek tüntette magát a fájdalmak eltűrésében; gúnyolni szokta az orvosok tudományát és azokat, kik harminczadik életévök után még idegen tanácsra szorúlnak, ha meg akarják tudni, mi a testöknek hasznos és ártalmas.

47. Ezalatt Rómában még a Tiberius után következő gyilkolások magvait is elszórják. Lælius Balbus Acutiát, P. Vitellius egykori hitvesét, szólítá felségsértési váddal törvény elé, a kit miután elítéltek és a vádlónak jutalmat akartak megszavazni: Junius Otho néptribun tiltakozott ellene. Ezért megharagudtak rá, a mi majd Othóra végzetessé válik. Azután a sok szerelmi viszonyáról hirhedt Albucillát, ki Satrius Secundussal,*** az összeesküvés följelentőjével házasságban volt, árulják be a fejedelem ellen elkövetett tiszteletlenség vádjával. Bűnrészesek és a fajtalankodásban társai gyanánt be voltak bonyolítva az ügybe Cn. Domitius, Vibius Marsus és L. Arruntius. Domitius kiváló állásáról már föntebb emlékeztem volt; Marsus is állami tisztségeket viselt régi ember és híres tudós. A tanácshoz átküldött vizsgálati iratokban az állott, hogy a tanúk kihallgatása és a rabszolgák kínvallatása Macro elnöklete alatt folyt le, és mivel ellenök a császártól semmiféle irat nem érkezett, sokakban az a gyanú támadt, hogy talán betegeskedése miatt és tudtán kívül, Macrónak Arruntius ellen ismeretes rossz indulatából kifolyólag van a vádak nagy része koholva.

---

* A dictator Sulla, Marius ellenfele.

** A kisebb unoka Tiberius, a másik Cajus (Caligula).

*** L. VI. 8.

48. Domitius tehát, védelmére készűlve, Marsus pedig, mintha éhhalálra szánta volna el magát, éltek tovább; Arruntius azonban, barátainak várakozást és halasztást javalló szavaira, azt válaszolta, hogy „nem mindenkihez illik ugyanaz a magatartás; ő már eleget élt és csak azt kell sajnálnia, hogy gúny és veszély között viselte aggodalmas öregségét, sokáig a Sejanus, most a Macró, mindig valamely hatalmas ember gyűlöletének tárgya, nem saját hibája miatt, hanem mert nem tudta elnézni a galádságokat. Igaz, hogy a császárnak kevés és utolsó napjait ki lehetne várni; de hogyan lehessen kitérni a rákövetkezőnek fiatalsága elől? Avagy ha Tiberius annyi tapasztalat birtokában az uralkodói hatalom erejétől el hagyta magát ragadtatni és megváltozott: lehet-e várni, hogy Cajus Cæsar, még alig a gyermekkor végén, mindenben tudatlan vagy a legrosszabb elvekre oktatva, majd a jobb útat válaszsza Macro vezetése alatt? a ki még hitványabb eszközűl szemeltetvén ki Sejanus eltiprására: még több gazsággal teszi tönkre az államot. Ő előre látja a még szigorúbb szolgaság bekövetkezését; tehát menekűl egyaránt a multak és a jövendők elől.“ Mintegy látnoki lélekkel mondván ezeket, fölnyitá ereit. A következő idők bizonyítékot fognak szolgáltatni, hogy Arruntius bölcsen választotta a halált. Albucilla, miután magát egy sikeretlen döféssel megsebezte, a tanács parancsából börtönbe vitetik. Parázna czinkosai ellen határoztatott, hogy Carsidius Sacerdos volt-praetor egy szigetre szállíttassék, Pontius Fregellanus veszítse el a senatori rangot; ugyanez a büntetés szabaték Lælius Balbusra is; örömmel látták ezt, mert Balbus rossz nyelvű és ártatlanokra törni mindig kész szónok hírében állt.

49. Ugyancsak e napokban a consuli családból származó Sex. Papinius hirteleni és borzasztó halállal vesztette el magát, magas helyről ugorván le. Anyját okolták a tetteért, mint a ki fajtalan szenvedélyének kielégítésére már régóta tevén nála hiábavaló [20]) kisérleteket, végre kedveskedéseivel s bujaságával oda kergette fiát, honnan kivezető útat már csak a halálban talált. Vád emeltetvén tehát ellene a tanács előtt, ámbár a tanácsurak térdeit átkarolta és hosszú beszédben szólt a gyászról, mely őt is érte, a nőknek az ily esetekben való gyarló természetéről s több eféle síralmas és szomorú dolgokról, melyek fájdalmára vonatkoztak: mégis tíz évre kitiltaték a fővárosból, míg kisebb fia az ifjúság sikamlós korából ki fog nőni.

50. Már fogyatkozóban van Tiberiusnak testi ereje; de

színlelő tehetsége még nem; valamint lelki ridegsége is érintetlen maradt. Ügyelve saját szavaira és tekintetére, keresett jókedvvel takargatá már nagyon is szembetünő elmúlását. Gyakrabban változtatá tartózkodása helyét s végül a miseni hegyfokon abba a nyárilakba költözött, mely egykor L. Lucullusnak volt tulajdona.* Hogy élete végéhez közeledik, ilyenképen jött itt köztudomásra. Vala egy tudományáról híres, Charicles nevű orvos, ki nem szokta ugyan Tiberiust rendesen gyógyítani, de a gyógykezelésnél közreműködött tanácsával. Ez, mintha saját ügyeiben el kellene útazn'a s tisztelgő szándékból fogna kezet: megtapogatta a császár érverését, a mit az azonban észrevett. Most már talán sértődésből is annyival inkább akarván bosszúságát leplezni,[21]) parancsolja, hogy tálaljanak, és a szokottnál tovább marad ülve az asztalnál, mintha távozó barátját akarná azzal megtisztelni. Charicles azonban biztosan állította Macro előtt, hogy a császár életereje enyészőben van s két napnál nem tart tovább. Ezért a jelenlevők mindent megbeszéltek s gyors készületet tettek, hogy a parancsnokokhoz és hadseregekhez hírnökök menjenek. Aprilis kalendája előtt tizenhét nappal** elfúladt lélekzete, s azt hitték, hogy lerótta a múlandóság adóját, s Cajus Cæsar a szerencsekivánók csődülete közepett készült a trón elfoglalására, midőn váratlanul hirt hoznak, hogy Tiberius visszanyerte hangját és látását, s enni kér, hogy aléltságából magához jőjön. Erre általános lett a rémület, sokan elfutottak, mások szomorúságot színleltek, mintha semmiről sem tudnának; a császári herczeg dermedt hallgatásba sülyedve, a legszárnyalóbb reménykedés után a legrosszabbtól tartott. Csak Macro őrzi meg hidegvérét, s parancsolja, hogy sok ruhanemű rádobásával fojtsák meg a vén embert s hagyják ott a termet.[22]) Igy halt meg Tiberius életének hetvennyolczadik esztendejében.

51. Atyja Nero vala s mindkét ágról a Claudius-nemzetségből származott, ámbár anyja örökbefogadás által a Livius- majd a Julius-családba lépett át. Sorsa első gyermekkorától fogva viszontagságos; mert száműzött atyját követte bujdosásában; midőn pedig mostoha fiúképen Augustusnak házába került, sok versenytárssal kellett küzdödnie, míg Marcellus és Agrippa, majd Cajus és Lucius császári herczegek éltek. Testvére Drusus is szerencsésebb

* Misenum hegyfok Cumæ mellett, Nápolytól nyúgatra. Arról a híres fényűző Lucullusról van szó, ki mint hadvezér is kitűnteté magát a Mithridates elleni háborúban Kr. e. 74—67-ben.

** Azaz márczius 16-án, Kr. u. 36.

volt nála a polgárok rokonszenvében. De legsikamlósabb helyzetbe jutott, midőn Juliát kapta feleségűl, kinek ledérségeit tűrte vagy kitért előlük. Majd Rhodusból visszatérvén, a császár megüresedett házában tizenkét évig volt első személy, azután pedig csaknem huszonhárom esztendőn át Róma kormányát tartotta kezében. Jelleme is különböző korszakokat mutat föl; élete és hirneve kifogástalan, míg magánzó minőségben vagy Augustus alatt főparancsnokságokban működött; zárkozott és színlelt erényekkel alattomoskodó, míg Germanicus s Drusus életben valának; anyja életében is még ingadozott a jó és rossz között. Azután útálatossá lett kegyetlenségében, de takargatá még szenvedélyeit, mig Sejanust kegyelte és rettegte; utóljára pedig a bűn és kicsapongás fertőjébe merűlt, midőn szemérmet és félelmet félretéve, szabadon engedte át magát veleszületett indulatainak.

Magyarázatok a VI. könyvhez.

[1]) *Sellaria* (orum) = székterem, azaz egy olyan szoba, mely fajtalankodásokra készült különféle székekkel volt fölszerelve. A *psiatria* görög néven nevezett készülék is egyike volt azoknak az eszközöknek, melyeket a testi élvek förtelmeiben oly mélyre sülyedt görög-római világ ismert.

[2]) A tanács az elitéltek javait nem az államkincstár, hanem a császári kamara részére kobozta el, csupa hizelgő hunyászkodásból, a mire pedig semmi szükség nem volt, mert Tiberius, ha úgy akarta, magától is lefoglalhatta az elkobzott javakat a maga kincstára javára.

[3]) L. föntebb a pótlás *g)* pontja alatt.

[4]) Úgy a Curtius Atticus haláláról, mint a L. Piso atyjáról szóló említésnek az V. könyv elveszett részében kellett lenni. L. Pisónak atyja egyébiránt ugyanaz a Piso consul (Kr. e. 58-ban), a ki ellen Cicero az „in Pisonem“ czimű beszédét mondotta.

[5]) E homályosan szövegezett mondatnak valószinűleg az az értelme, hogy az *urbis præfectus* tiszte nagyon kényes volt, mert viselőjének a császárral folytonos érintkezésben kellett állania és magát mindenben akaratához szabni. E tisztség történelmi fejlődését fejtegeti azután T. a következőkben. Mæcenas a siciliai (Kr. e. 36.) és actiumi (31.) háború idejében volt a főváros előljárója. Majd Augustus állandó hivatallá alakítá a városi præfecturát, mely egészen ő tőle függött, s melynek hatásköre a fővárosra és akörül húsz mérföldnyi távolságra terjedt ki.

[6]) A *latin ünnepek* alatt ugyanis a consulok áldozattétel végett elhagyták a fővárost (l. IV. k. 15. jegyz.), s távollétök tartamára a városi előljáró töltötte be helyöket.

[7]) A Sibylla-könyvek és őrizőikről l. az I. k. 35. jegyz.

[8]) A *sociali bello* helyett igazában *civili bello* állana, mert Kr. e. 85-ben, mikor a capitolium leégett, a szövetségesek ellen viselt háború már rég bevégződött s a polgárháború folyt.

[9]) Ez a *Vinicius*, a kinek Vellejus Paterculus ajánlotta munkáját, majdan Messalina által megmérgeztetik, mivel nem akart szerelmi ajánlataira hajlani. — *Cassiustól* később Caligula elveszti Drusillát, mivel maga lesz belé szerelmes, s aztán ázsiai proconsulsága alatt megöleti Cassiust.

[10]) Cæsartól származó ilyen törvény nem ismeretes, de elbeszéli Bell. civ. III. 1. munkájában, hogyan segített a hitelhiányon, úgy hogy az adósok jószágait a polgárháború előtt szokásos vételár szerint, tehát magasabbra becsültette.

[11]) *Az adósságok mozgósíttatának,* úgy, hogy a hitelezők fölmondták azon tőkéiket, melyek törvénytelen kamatra voltak kikölcsönözve, hogy így a bekövetkező pénzhiány által magasabb kamatláb engedélyezését erőszakolják ki. A tanácshatározat értelmében pedig minden tőkés köteleztetett tőkéjének legalább kétharmad részét italiai földekbe fektetni, nem tartományiakba azért, hogy az italiai birtokállomány biztosíttassék. Az adósok most már a hitel fölmondása következtében kénytelenek voltak fekvőségeiket árúba bocsátani, hogy fölmondott adósságaikat kifizethessék. E miatt leszállott a föld értéke, és a tőketulajdonosok tömegesen vásárolták össze a földeket, a mi ismét újabb pénzhiányt okozott. Az adósok terhe pedig nemcsak hogy nem csökkent, hanem a fekvőségek elértéktelenedése miatt szaporodott is.

[12]) *Passienus Crispust* híres szónoknak tartják kortársai. Később felesége az ifjabb Agrippina, mérgezte meg; Agrippina azután Domitius neje s Nero császár anyja lett; végűl Claudius császárhoz ment nőűl.

[13]) *Aelius Lamiát* Tiberius csak színből vagy illendőségből tette meg Syria proprætorává, de nem bocsátotta el a fővárosból, mert nem mert reá hadsereget bízni. Végűl fölmentetvén névleges tartományi kormányzása alól: a főváros præfectusa lett, a tisztségben utóda Pisónak.

[14]) A phőnix-regét Tacitus lényegileg Herodotus elbeszéléséből veszi át, a ki elmondja, hogy ő Heliopolisban, Memphistől északra, látta a madár képét, melynek tollazata aranysárga és vörös volt, alakja pedig olyan nagy, mint egy sas. A most is meglevő egyiptomi emlékeken e madárnak kócsagalakja van, fején tollbóbita, s ezzel megegyezik egy későbbi keresztyén költőnek (állítólag Lactantiusnak) leírása is, a ki a phőnixnek sugárkoronát tulajdonít, a nap jelképe gyanánt. Mindenesetre a nap cultusán alapszik ez a rege, s hasonló madarak, az ezüst kolcsagok (ardea garzetta) most is meg szoktak jelenni évenkint októberben, mikor a régi egyiptomiak éve kezdődött és az áradás megszűnik. — Az 500 éves phőnix-időszak, melyet Herodotus is említ, azzal függ össze, hogy 500 év alatt az évenkint egy negyed napnyi idő kiesése következtében az egyiptomi három évszak egyikének hosszával előre haladt az esztendő. Különbözik ettől az a phőnix-időszak, melyről szövegünk azután szól, az u. n. Sirius- vagy Sesosis-időszak, mely 1460 évet foglal magában és harmadik ízben Kr. u. a 139. évben járt le. Azon alapszik ez, hogy az egyiptomiak a helyett, hogy mint mi, négy évenkint egy szökő-napot igtattak volna be, 4-szer 365 év után számítottak egy teljes szökőévet, tehát 1460 év után következett a szökőév, mint 1461-ik, s ez az, a miről T. szól. A szövegnek ezután következő adatai azonban nem vágnak össze se az 500-as, se az 1461-es periodussal, mert Sesostris (II. Ramses) 1394—1328, Amasis 569—526 s Ptolomæus 247—222. Kr. e. uralkodtak. A chronologiában Tacitus époly megbízhatlan, mint a többi régi történetírók.

[15]) Hogy mennyiben volt oka: nem tudjuk.

[16]) *Caspia via* vagy *portae Caucasiae,* erős hegyszoros a Kaukázusban, északra Hiberia fővárosától, Harmasticától, míg az albán- vagy sarmata-kapu attól keletre Albaniában feküdt.

[17]) Ez a Tigranes, Kis-Armenia királya, Alexandernek, Herodes judæai király fiának volt a fia. Anyai részről Cappadocia királya, Archelaus, volt a nagyatyja, a kit Tiberius Kr. u. 14-ben feleletre vonás végett Rómába idézett, s a ki ott meg is halt.

[18]) Domitius az ifjabb Agrippinát (Nero császár anyját), Cassius Drusillát, Vinicius Juliát — mind Germanicus leányait —, Rubellius Juliát, a Drusus leányát s Tiberius unokáját bírta nőül.

[19]) A császárnak vérszerint való unokája volt már elhalt fiának fia, a gyermek Tiberius, kit azután Caligula megöletett. Germanicus fiai közül már csak egy élt: Cajus (Caligula). Claudius Germanicusnak volt öcsese, ez időben már 47 éves ember.

[20]) Fajtalan ajánlatokat tett tulajdon fiának, s bár ez sokáig visszautasítá, végre is belesodortatott az iszonyú viszonyba, a minek utóljára is öngyilkossággal vetett véget.

[21]) Tiberiusnak nem tetszett, hogy az orvos aggodalmasan vizsgálgatja érverését, mert nem hitte halála napját oly közelállónak. Dio Cassius említi, hogy a császár csillagjósa Thrasyllus elhitette vele élete utolsó évében, hogy még tíz esztendeig él.

[22]) Dio Cassius és Suetonius úgy adják elő, hogy Caligula (Cajus) herczeg sajátkezűleg s Macro segítségével fojtotta meg az öreg császárt, azon szín alatt, mintha föl akarnák melegíteni a haldoklót.

A hetedik, nyolczadik, kilenczedik és tizedik hiányzó könyvek tartalmának pótlása.

Tacitus *Évkönyvei* közül a hetedik, nyolczadik, kilenczedik és tizedik könyv, valamint a tizenegyediknek is az eleje, a kéziratok elpusztulása következtében hiányozván: az események leirásában ilyenképen előállott hézagot a császári korszak más történetiróinak (Dio Cassius, Suetonius, Philo és mások, részben maga Tacitus későbbi időkre vonatkozó munkái) adatai alapján pótoljuk. E pótlás a Kr. u. 37—47. évekre terjed ki; magában foglalja tehát — rövidletes előadásban — mindazon eseményeket, melyek Cajus Caesar (Caligula) uralkodási ideje és Claudius császárságának első hat éve alatt folytak le.

1. Tiberius a trónöröklés felől nem intézkedett határozottan; de halála előtt két évvel készült végrendeletében Germanicus fiát Cajust, az ő fogadott unokáját, meg Drusus fiát, a maga vérszerint való unokáját, a még akkor csak tizenhat éves Tiberiust, egyenlő tekintet alá vette, habár saját unokájának jövőjét félté Cajustól, a kinek tettető és mindenre kész gonosz indulatát éles szemével jól fölismerte. „Rómának egy viperát s a világnak egy Phaëtont nevelek benne — mondá —, a ki romlására fog lenni a birodalomnak és önmagának.“ Bár mások is fölismerték Cajus jellemében a visszataszító vonásokat, közönyösségét anyja és két testvérbátyja üldöztetése és szomorú végsorsa iránt; gyönyörködését, melylyel a Tiberius által elrendelt kínzásokat és kivégzéseket szemlélte; a pantomimok és dalosok társaságában való kedvteléseit: de az öreg császár embergyűlölő és kegyetlen uralma oly teherrel nehezült Rómára és az egész világra, más részről Germanicus emléke még annyira élt az emberek szívében, hogy fiától mindenki csak jót, annak a boldog korszaknak fölviradását várta, melyről a költők jóslata szólt. Soha azelőtt trónváltozáskor nem tapasztalt öröm áradt el a római világban, mikor a főhatalom polczára lépett Cajus, a kit az utókor főleg a *Caligula* név alatt ismer, melyet még mint kis gyermeknek adtak neki kedveskedésből a táborban atyja katonái,* katonás csizmácskáiért, melyekben járatták. A városokban mindenfelé díszbe öltözött, ünneplő, imádkozó, áldozó emberek, ragyogó arczczal, koszorús fejjel, zene és ének hangjainál örültek a remélt új életnek, legkivált pedig a főváros lakossága, rang- és osztálykülömbség nélkül. Az új császár

* L. Ann. I. 41.

Misenumból gyászba öltözve kisérte nagyatyjának Rómában elhamvasztandó tetemeit; útközben mindenütt füstölgő oltárok; a főváros néptömege ujjongó csoportokban tódult ki eléje s a gyászmenetből diadalmi fölvonulást csinált, s beczéző szókkal üdvözölték a fiatal uralkodót, napjoknak, galambjoknak, szivöknek, gyermeköknek nevezvén. Másnap gyászbeszédet tartott Cajus az elhunyt ravatala fölött; de nem dicsérte annyira, mint inkább fölhívta az emberek emlékezetét Augustusra és Germanicusra, hogy azzal saját népszerűségét biztosítsa. Temetés után megjelent a tanácsházban, hová az ülés folyamata alatt a néptömeg is benyomult. A tanács nem vonakodott őt a még kiskorú Tiberius mellőzésével azonnal uralkodónak ismerni el, a mihez a nép is helyeslőleg járult hozzá. Cajus viszont kifejezte a tanács előtt, hogy ő az elhunyt császár kifejezett akaratához képest részt akar engedni az uralkodói hatalomból az ifjú herczegnek, de mivel még zsenge s nevelésre szorúló korban van, ő egyelőre saját fiának tekinti, s valóban fiává is fogadta. A tanácsurakat, nem különben a jelenlevő lovagokat és plebejusokat megnyerte azzal a nyilatkozatával, hogy velök fog kormányozni és mindazt megtenni, a mivel kedvökben járhat. Elrendelte a Tiberius uralkodása alatt bebörtönözöttek szabadonbocsátását, és hogy ezentúl felségsértési vád ne fogadtassék el. Kifizette Tiberiusnak végrendeleti hagyományait, még a saját pénztárából meg is pótolva, szintúgy a testőrcsapatok, mint a városi őrség s a fővárosban és a tartományokban állomásozó katonaság, továbbá a polgárok részére is, a mi mind óriási összegeket nyelt el. Sőt még ősanyjának Liviának hagyományait is kifizette, mert Tiberius nem hajtotta végre anyjának végrendeletét. Azután, nem hagyva magát a tengeri vihartól sem föltartóztatni, sietve útazott azon két szigetre, melyen anyjának és testvérének Nerónak hamvai eltemetve valának; saját kezével vette ki a sírból a maradványokat s temetési pompával szállítá Ostiától kezdve föl a Tiberisen s a családi sírboltban helyezteté el. Tanácsi határozattal intézkedett az anyja és testvére tiszteletére évenkint szentelendő szertartásokról. De élő nőtestvéreiről is szeretettel gondoskodott azzal, hogy Drusillát, Agrippinát és Julia Livillát* arra a legmagasabb rangra emelte, melylyel Rómában csak a Vesta-papnők birtak. Általában a Tiberius alatt a család tagjai ellen hozott összes határozatokat eltörülte, üldözőiket megbüntette. Atyja testvérét Claudiust, a ki negyvenhét éves kora ellenére még csak tanácsúr sem volt, egyszerre emelte senatori és consuli méltóságra. Az anyja és testvérei ellen folytatott pörre vonatkozó okíratokat a forumon égetteté el, kifejezvén abbeli akaratát, hogy a kik elítéltetésökben tevékeny részt vettek, többé azért ne legyenek üldözésnek kitéve, s egyúttal esküvel bizonyítá, hogy azokat az okíratokat nem olvasta, sőt csak nem is érintette. — A császár újra fölkarolta a népmulatságoknak Tiberius fösvénysége miatt sokáig

* L. VI. 15.

elhanyagolt ügyét. Szinházi és circusi előadás, kocsiverseny bőven volt. A nép örvendett a gazdagon nyujtott élvezeteknek, s hogy olyan császárja van, a ki osztozik az ő ízlésében. Megengedte, hogy szinházakban az emberek az alkalmatlan hőség ellen levethessék saruikat; a senatoroknak azt is, hogy a durva fapadokat vánkosokkal tegyék kényelmesebbé, és az erősen szúró nap ellen védelmül thessali széles karimájú kalapot tehessenek föl a szinházban. A Saturnaliák ünnepét, melyet a rómaiak az esztendő utolsó négy napján ünnepeltek, megtoldá még egy ötödik nappal. De komoly dolgokban is szabadelvűséget tanúsított. Az állam pénzügyi számadásait, melyeknek közzétételét Augustus elrendelte, Tiberius pedig megszűntette, ő ismét köztudomásra hozatá. Kisérletet tett arra is, hogy az állam főtisztviselőinek választása ismét a népre bizassék.

2. A fiatal császár népszerűsége uralkodásának első hét hónapja alatt folyvást tartott, sőt erősödött. De miután a consuli méltóságról szeptemberben lemonda, nagy betegségbe esett, mely közel vitte a sírhoz. Betegségének oka abban állott, hogy az előbbi állapotok kényszerétől megszabadulva, átengedte magát az élvek és kicsapongások minden fajtájának, a mértéktelen evésnek-ivásnak. Nagy volt a megdöbbenés és az aggodalom szintúgy a fővárosban, mint a vidéken. Róma népe a nyilt utczán, a császári palota közelében töltè a nappalt és éjszakát. De még az egyiptomi Alexandriából is van egy tudósítás, mely az általános csüggedés nagyságát festi. Késő őszszel, mondatik abban, mikor a hajók már visszatérnek idegenből, hozták az első hírt a császár betegségéről. Egyszerre elnémult minden vígalom; minden ház és mindenik város megtelt gyászszal; a világ minden tája ő vele szenvedett; minden bizodalom és remény, a béke, életöröm, mintha elszállt volna. Az általános rend fölbomlásától féltek, annak minden következményeivel és járulékaival együtt, a milyenek a háború, éhinség, pusztulás, a szabadság és élet elvesztése, mely veszélyek ellen csupán a császár fölgyógyulása nyujthatna mentő szert. A legfeszültebb várakozásban hallották tehát mindenfelé, hogy a betegségben némi enyhület állott be; majd mikor a fölgyógyulását tudató hír terjedt szét: az öröm nem volt kevésbbé nagy és általános, mint a melylyel trónra léptét üdvözölték. De Caligula nem igazolta azt a részvétet, mely betegségében kisérte és azokat a reményeket, melyekért fölgyógyulását óhajtották; sőt épen ez időponttól fogva mutatta magát valódi és szörnyű lényegében. Első kiáltó tünete volt vérszomjának az, hogy fogadott fiát Tiberiust öngyilkosságra kényszerité. A tanácsban úgy adta elő, hogy az ifjú kivánta és várta az ő halálát, s a nélkül, hogy a tanácstól határozatot kért volna, elküldött a fiatal herczeghez egy hadi tribunt és egy centuriót, azzal a parancscsal, hogy ölje meg magát, mert fejedelmi vért nem szabad idegen kéznek ontani. Tiberius azután saját kezével vetett véget életének. A nép, mely uralkodója iránti jó véleményéről nem könnyen mondott le, e bűntényt még tudta mentegetni azzal, hogy az uralkodói hatalmat megosztani csakugyan

nem lehet. De innentúl most már nem csak folytatta gyilkolásait, hanem valósággal kedvét lelte az vérontásban, még pedig rablás és pénzszerzés czéljából is. Veje volt M. Silanusnak, egy oly embernek, a kit még Tiberius is tiszteletben tartott, és soha nem adott helyet az ellene emelt vádaknak. Cajus ismerte ipának jó tulajdonságait, de terhére volt, hogy az őt kicsapongásaiért gyakran feddette. Silanus leányát, nejét eltaszítá magától, majd őt magát vádolta azzal, hogy mikor Agrippina és Nero csontjainak visszahozása végett elútazott, Silanus nem ment vele, hanem Rómában maradt, hogy ha a császár elveszne a viharos tengeren, ő maga kerítse kezére a főhatalmat; holott Silanus csak a tengeri betegségtől féltében maradt otthon. A vádolt és üldözött férfi azután fölvágta magának az ereit. — Macro rossz jellemű ember volt ugyan, de legfőképen neki köszönhette Cajus a maga trónra jutását. Tiberius világosan ismerte a veszélyt, mely vérszerinti unokáját fogadott unokája részéről fenyegetni fogja. Macro ellenben a fiatal herczeg ingatag és szeszélyes lényét mindig csak pezsgő vére és ártatlan élénkségének számlájára írta föl, s mint alapjában jó és irányítható ifjat állítá a császár elé. Thrasyllus,* a Tiberius csillagjósa, is segített neki ebben, azzal a jövendőléssel nyugtatván meg a császárt, hogy Cajus akkor lesz Róma ura, mikor a Bajæ melletti tengeröböl fölött át tud kocsin hajtatni. De míg Macro a haldokló császárt megnyugtatta, hogy unokájának jövendő sorsát nincs oka féltenie Cajustól, viszont ennek kegyét minden, még a legelvetemültebb eszközzel is igyekezett magának megszerezni. Olvastuk már föntebb,** hogy saját nejét a herczeggel való fajtalan viszony kötésére birta és arra, hogy tőle házassági igéretet csaljon ki. Más tudósítás szerint Ennia férjének tudta nélkül fajtalankodott Cajussal és folyvást ösztönözte férjét, hogy az a császárnál pártfogolja a herczeg ügyét. Mikor trónra jutott, eleinte hálás akart lenni Macro iránt s neki adta az egyiptomi helytartóságot, a mi egyike volt a legfontosabb és jövedelmesebb állásoknak. De midőn Macro a császárt sivár életmódjára figyelmezteté és emlékezteté azon kötelességekre, melyekkel a római világnak és saját méltóságának tartozik: heves ellenszenvet kezdett érezni iránta, s elhidegűlését mások előtt különféle vádakkal igyekezett igazolni, s többek közt nem átalotta azt is bűnéül róni föl, hogy Macro ő közte és saját neje közt a kerítő szerepét játszotta. Férj és feleség kénytelenek voltak megölni magukat. Sőt még Cajus nagyanyja, Antonia is, gyermekkorában hű ápolója, önként választott halállal lakolt, a miért unokájának méltatlan magaviselete miatt szemrehányásokat tett.

3. A művészetek iránt való hajlandósága is szeszélyes hiúság és dicsekvés posványába veszett. Nemcsak kéjlakait díszítette föl pazar módon, hanem távoli vidékeken is akarta nevét óriási építkezésekkel tenni híressé. Tiburtól Rómába új vízvezetéket szándé-

* L. VI. 26.
** VI. 45.

kozott létesíteni; az Alpok tetején egy új város alapítása, a korinthi földszoros átmetszése,* szinházak, amphitheatrumok, templomok emelése: mind tervbe volt véve, részben végre is hajtva. Kiválólag érdeklődött azonban a lóversenyek és viadorjátékok iránt, ilyeneket majdnem naponkint rendezett s kényszerité a consulokat és prætorokat is, hogy ilyenekre költekezzenek. Szinészek, kocsivezetők és gladiatorok képezték legkedveltebb társaságát, s maga is szerepelt a kocsiversenyeken, gladiatori viadalokon és szinészképen tragœdiákban, a mivel a rómaiak érzelmét nem kevésbbé bántotta meg, mint kegyetlenkedéseivel; mert a nép fölfogása az efélékkel való foglalkozást mégis csak rabszolgához illő munkának tartotta. Midőn C. Calpurnius Piso Cornelia Orestillával lakodalmát tartá, az erre meghivott császár azonnal a menyekző után magához vitte Orestillát, s másnap nyilatkozványt bocsátott ki arról, hogy vele Romulus és Augustus példája szerint házasságra lépett. Két hónap mulva azonban e nőt is eltaszitá magától s férjével Pisóval együtt szám-űzte. Legborzasztóbb volt azonban minden kicsapongásai közt, hogy saját nővérével Drusillával is vérfertőző viszonyban élt, sőt ezt már akkor kezdte, midőn nővéreivel együtt nagyanyjuk Antonia házába lakott. Drusilla azután meghalt és Caligula mérhetetlen bánatot szinlelt utána; államköltségen temettette el, mindenféle tiszteletnyilvánításokat, általános gyászt rendelt a tanács útján az elhunytnak emlékére s mint istenséget parancsolta, hogy tiszteljék. De nehány nap mulva már új házasságra lépett Lollia Paulinával, kit előbb nem is ismert, csak azt hallotta, hogy nagyanyja valamikor nagyon szép asszony volt. Ez a Lollia annak a Memmius Regulusnak a felesége, ki consulkorában Sejanus megbuktatásának egyik legfőbb eszköze volt, s most keleten működött tartományi kormányzóságban. Férj és feleség sietve hivattak vissza a fővárosba, s a férj saját nejének a császárral való házasságkötésénél kötelezve volt nejének atyja gyanánt szerepelni s e minőségben adni át utódának kezébe. Az idősb Plinius, ki e házasságkötésnél tanú vala, beszéli, hogy a menyekzői lakomán a menyasszonynak feje, homloka, fürtjei, melle és ujjai smaragdkövekkel és gyöngyfűzérekkel voltak elborítva, de e drágaságok nem a császár ajándékai voltak, hanem Lollia nagyatyjának örökségéből származtak, ki a keleti tartományokban harácsolta volt azokat össze. Nem sokára azonban ezt a nejét is eltaszítá magától s megtiltotta neki, hogy azután valakihez férjhez menjen. De a mennyire változékony volt szerelmeiben, épen annyira nőtt vérengző kedvtelése a gladiatori játékokon és állatviadalokon. Csapatonkint bocsáttatá egymásra a viadorcsapatokat, s nem csak a rabszolgavér özönében gyönyörködött, hanem szabadon született, de vagyontalanság miatt elzüllött lovagokat is kényszerített, hogy páros viadalban álljanak ki egymás ellen, az ő és a nép mulattatására. Sokakat dobatott vadállatok elé, hogy szétmarczangoltassanak. És a nép nem a lemészároltak

* A mi csak napjainkban magyar ész és vezetés alatt vált valóra.

szörnyű sokaságát, hanem azt találta rettenetesnek, hogy a császár nem tud betelni a vérengzés látványával. A pazarlás minden neme, a fürdők és balzsamillatszerek, a legritkább ételekből álló lakomák, az eczetben fölolvasztott gyöngyök s mindaz, a mit egy kéjencz leleményes esze kitalált, — tömérdek pénzt nyeltek el.

4. Most tehát Cajus már pénzszerzés czéljából is kezdett gyilkolni. A szülői vagy testvérei ellen elkövetett bűntetteket használta ürügy gyanánt, s más bizonyítékok mellett hívatkozott azon terhelő okiratokra is, melyekről uralkodása elején azt állítá, hogy megsemmisítette. Az ilyképen bevádolt emberek nagyszámának meg kellett halnia vagy az ítélet következtében, vagy még azelőtt; haláluknak igazi oka pedig vagyonuk volt, melyet magához ragadott. Második consulsága idejében is, melyet csak egy hónapig viselt, sok tekintélyes férfiút végeztetett ki, vagy vettetett zsákmányul a vadállatok elé. A köznép már maga is megcsömörlött a borzalmaktól s bosszúságában üresen hagyta a játékhelyeket, mire a haragvó kényúr ilyen szavakra fakadt: „bárcsak *egy* nyakatok volna!“ — Uralkodói gondjait félretéve, csak a mulatságokra, különösen a versenyekre adta magát; éjet-napot versenylovainak istállóiban töltött. Egyik lovát asztalához hozatta vendégül, arany edényben adott neki zabot, s megigérte, hogy consullá fogja kinevezni, a mit meg is tesz vala, ha tovább él. A kocsiversenyt, melyben a versenyzőket már a fehér, vörös, zöld és kék színekkel is megkülönböztette egymástól, ő fejtette ki és tette divatossá azon pompájában, mely azután a keleti nagy városokban is elterjedt, s különösen később Konstantinápolyban a császárok alatt még a politikai pártok alakulásának is alapjául szolgált. De a pazarló költekezések miatt mindegyre jelentkező pénzhiány födözésére újabb eszközöket kellett keresni. Még Augustus alatt hozatott egy törvény, mely szerint a római polgárjoggal birók minden öröklésnél az örökségnek öt százalékát tartoztak az állam részére lefizetni, s csupán az örökhagyónak legközelebbi utódai voltak fölmentve az adózás alól. Most kijelentette a császár, hogy a legközelebbi utódok alatt csak valakinek fiai értendők, nem egyszersmind unokái és ősunokái is. Tehát ezek tartoznak őseiktől kapott örökségük után megfizetni az adót. Pénzbüntetéseket is rótt ki oly személyekre, kiket adó alá eső vagyonuk alacsony értékbemondásával vádoltak. De mindezen új jövedelmi források nem elégítették ki a császár pénzszükségletét; újabbakról is kellett gondoskodni. Cn. Domitius Corbulo már Tiberius alatt panaszkodott az italiai közútak elhanyagoltsága fölött, s az előforduló hiányok és az ügy szabályozása végett meg lett bízva, szigorúan járni el az építési vállalkozók s azon tisztviselők ellen, kik az útak elhanyagolásában hibásoknak találtatnak. Most Corbulo azt a megbízást kapta a császártól, hogy az eljárást ne csak az élők, hanem azon elhaltak ellen is indítsa meg, kik vagy az államtól kaptak pénzt az útak föntartására, vagy a kik ilyeneknek szolgálatában állottak. A kiszabott büntetéspénzt az elhaltak helyett kötelesek voltak örököseik megfizetni.

5. Ha Cajus eddig mindenki előtt becsmérlőleg szólott Tiberiusról s szívesen hallgatta mások hasonló bírálatát: most egyszerre más hangot vett föl. Egy tanácsülésben magasztalta az elhunyt császárt, s erős megrovásban részesíté a tanácsot és a népet, a miért róla tiszteletlenűl mernek nyilatkozni. „Nekem, a császárnak, szabad az is, mondá; de nektek teljességgel nincs jogotok egy volt uralkodóról rosszat mondani.“ Erre fölsorolta a Tiberius alatt végrehajtott összes birói gyilkolásokat, s kifejté, hogy azok legtöbbjében a senátorok voltak bűnösök, némelyek mint vádlók, mások tanúskodásukkal s mindnyájan, mert megszavazták. „És ha Tiberius — folytatá — hibázott: nektek lett volna kötelességtek vagy nem halmozni őt el annyi tisztelettel, vagy halála után nem csapni át ellentétes magaviseletre. De épen oly oktalanúl bántatok vele is, mint a hogy Sejanust bálványozással vakítottátok el, azután pedig halálra hurczoltátok. Ezért én sem várhatok tőletek semmi jót.“ E beszéde után Cajus megparancsolta, hogy a fölségsértési vádak ismét fogadtassanak el, s gyors léptekkel kisietett a tanácsházból, s még aznap vidéki mulatóhelyére útazott. A tanácsot és népet megdöbbenté a császár nyilatkozata. Ott, a hol mindenki kész volt a másikra árulkodni, mindenki várhatta a bevádoltatást, s Cajus beszéde nyilt fölhivás volt azoknak, kik árulkodni szerettek. Másnap újra ülésre gyűlt össze a tanács s dicséretekben ömlengett a császár igazságszeretete és kegyelete iránt; köszönték, hogy élni hagyja őket, s elhatározták, hogy azon napon, melyen beszédét mondá, minden évben hálaünnepet és áldozatokat szentelnek tiszteletére, s ez ünnepély alkalmával aranyból öntött életnagyságú szobrát a capitoliumra viszik, a legnemesebb családok fiai és leányainak énekeitől kisérve. A városba való visszatértekor pedig kis diadalmenettel fogadják őt. Ezúttal azonban nem volt vágya sem az ilyen erőszakolt dicsőítésre, sem a bosszúállásra; hanem mivel személyének színházias ünnepeltetésére adott mindig legtöbbet: most egy oly művet akart megvalósítani, melylyel még Dariust, a persa királyt is meghaladja, melylyel még a természet erején is hatalmat vehet. Kocsi és lóval akart átútazni a tenger fölött, s e végett a Bajae-öböl mellett fekvő kéjlaka és Puteoli város között áthidaltatni a tengert egy óráig tartó útnál nagyobb távolra. E czélból összeszedték mind a teherhajókat, mégpedig oly sietősen s kivétel nélkül, hogy a gabonaszállítás is szünetelt, s e miatt éhinség támadt Italiában és Rómában. Azonban sok új hajót is kellett építni s mert két hajósor alkotta a tervezett tengeri út alapját, úgy hogy a hajókon földréteget terítettek el, s bizonyos távolságra nyughelyeket és pavillonokat, sőt még forrásvíz-vezetéket is rendeztek be. Mikor minden készen állott, felölté azt a mellvértet, melyet hajdan Nagy Sándor viselt, a fölé egy biborszinű selyemköpenyt vett, mely aranynyal és indiai gyöngyökkel volt díszítve; karddal övezte derekát, paizst öltött karjára, cserkoszorút tűzött fejére, s áldozatot hozott Neptunusnak és más istenségeknek. Most nyeregbe ült, s nagyszámú lovas és gyalog kisérettel átvonult a tenger fölött épült

hídon, s úgy rohant Puteolira, mintha ellenséges őrségtől kellene a várost elfoglalnia. Másnap reggel ugyanazon úton visszatért kéjlakába, most már kocsihajtónak öltözve, egy kétkerekű szekéren, mely elé két leghíresebb versenylova volt fogva; előtte ült egy az Arsacus-házból való herczeg, még gyermekkorban, ki túsz gyanánt vala Rómában. Tarka pompában, britt csataszekerekhez hasonló kocsikon kisérték barátai és szolgái, testőrkatonák és a vidékbeli népből is sokan, mind ünnepi díszben. A híd közepén volt egy emelvény, melyre fölállott és beszédet tartott, magasztalván az általa létrehozott nagyszerű művet; hogy a mit Darius a Dunán, Xerxes a Bosporuson megcsinált, csak gyermekjáték azzal összehasonlítva, a mit ő alkotott. Dicsérte a katonák kitartását s bátorságát, melyet e veszélyes vállalatban tanúsítottak, midőn tengeri útat tettek gyalog. Ajándékokat osztogatott, s ő maga a hídon, sokan a mellette fekvő hajókon víg mulatozásban töltötték azt a napot és a rákövetkező éjszakát, s a hídon, hajókon s körösköríil a szárazon fölgyújtott tüzek nappali fényre változtatták a sötétséget. Ittas állapotában kedvtelésből nehány mulató társát is a tengerbe lökte; de a legtöbb kiúszott, mivel a tenger csöndes volt, némelyek azonban bele is fúladtak.

6. Domitius Afer, mint föntebb* el volt mondva, Claudia Pulchra, Agrippinának közeli rokona ellen vádat emelt. Cajus e miatt s mert irígyelte szónoki hirnevét, rováson tartá őt, s az üldözés megindítására maga Domitius nyujtott alkalmat azzal, hogy a császárnak szobrot állított azzal a fölírattal, hogy huszonhét éves korában viselt másodszor consulságot. Ezt a császár arra magyarázta, hogy gúnyosan akarja őt megróni, a miért a bevett szabály sérelmével oly fiatal korban lett consullá; s ezért a tanács itélőszéke elé állítá, s maga levén a vádló, e czélra egy gondosan kidolgozott vádbeszédet olvasott föl. Domitius erre, a helyett hogy védte és a vádat czáfolta volna, éktelen magasztalásába ereszkedett a vádbeszédnek, a legnagyobb elismeréssel adózván úgy annak alakja, mint tartalma iránt, s végűl térdre borult, és kíméletet kért, mert ő az ily szónoklattal egyebet nem tud szembe állítani. Mindez lefegyverezte a császár haragját, annyival is inkább, mert Domitius érdekében szólott Callistus is, a császárnak bizodalmas kamarása. Mikor ez a kamarás négyszem közt maradt Caligulával, megjegyzé, hogy egészben véve kár volt Domitiust bevádolni; mire a császár így válaszolt: „hát az asztalfiókban hagyhattam volna egy ilyen beszédet?“ De mégis kárpótlásul azonnal consullá nevezte ki. A már ekkor nagyhirű L. Annæus Seneca is veszedelemben forgott Caligulának a jeles szónokok iránt érzett irígykedése miatt. Semmi vád, sőt még annak csak színe sem volt ellene emelhető, csak az, hogy a tanács előtt a császár jelenlétében fényes védő-beszédet tartott egy vádlott mellett. Már tudtára adták, hogy meg kell halnia, midőn a császár egyik ágyasa közbenjárt érdekében, azzal nyug-

* L. IV. 52.

tatván meg a zsarnokot, hogy Seneca oly betegségben szenved, mely különben is rövid idő mulva véget fog vetni életének. — A Kr. utáni 39-ik évben L. Aproniussal megkezdett consuli hivataláról már a második hónapban lemondott Caligula s a maga utódául Sanquinius Maximust nevezte ki. De csakhamar kegyvesztésbe esett nála mind a két consul, azon okból, mert az ő születésenapjának megünneplését nem rendelték el, ellenben a szokásos ünnepélyességekkel ülték meg ez alkalommal is Augustus actiumi diadalának emlékét. Ezt is maga ellen irányuló sértésnek vette, noha úgy a győztes Augustus, mint a legyőzött Antonius ősei valának neki; de ezúttal mégis a legyőzött unokájának tekinté magát. Tehát mind a két consult lemondatta, vesszőnyalábjaikat* összetöreté, a mi fölött való bánatában az egyik kivégezte magát. Cn. Domitius Corbulo és Domitius Afer lettek az új consulok, a kikről már föntebb szó volt. A császár olykor kicsinyes dolgokra is kiterjesztette zsarnoki kényének gyakorlását. Jellemző eset pl., hogy egyszer az egyik sikátorban fölhalmozva látott szemetet azzal az ædilissel** hordatta el, ki azon városnegyedben a köztisztaságra tartozott volna felügyelni, s az az ædilis a későbbi császár Flavius Vespasianus vala. Ekkor nem keltett ez az eset nagy föltűnést; de Vespasianusnak trónra jutása után azt az előjelt úgy magyarázták, hogy ez lesz az a férfi, ki majdan Róma városát a mindenféle tisztátlanság és romlás piszkától meg fogja tisztítni.

7. Rómában és Italiában már minden pénzforrás kiapadt, míg a császár tékozló szenvedélye folyvást gyarapodott. Elhatározta tehát, hogy Galliába fog útazni, állítólag azért, mivel e tartományt a germánok betöréssel fenyegetik; voltaképen pedig szándékában volt Gallia és Hispania gazdag embereit kifosztani. Nagy hadi készületek folytak; legiók és segédcsapatok mentek mindenfelől Galliába; majd ő maga is megindult komédiásai, viadorai, lovai és asszonyai nagy számú kiséretében. Az összegyüjtött 200, mások szerint 250 ezernyi hadsereggel azonban semmi hadi tettet nem hajtott végre. Átment a Rajnán, de mielőtt még ellenséget látott volna, megint visszatért. Majd Britanniába készült átszállani,*** de e tervét sem látta szükségesnek folytatni, miután egy britt törzsfő fia nem igen számos párthíveivel átjött hozzá, hódolatát jelenteni. Ezt az egész sziget önkéntes hódolatának vette, s diadalának hírét tudatta Rómában a tanáccsal. Atyja Germanicus dicső hadvezéri tetteinek fénye minő világításba helyezhette saját hadserege előtt a fiúnak viselkedését, mikor saját germán testőreiből küldött át a Rajnán egy csapatot, hogy az erdőségben húzza meg magát, s azután azt a hírt terjesztvén el, hogy ellenséges hadak közelednek, ő maga is barátaival és egy csapat lovassal átkelt a folyón, ott győzelmi jelvényeket állított föl, s aztán az éj beálltával visszajött. Vagy máskor ugyanilyen

---

* *Fasces* a consulok hatalmi jelvénye, egy bárd vesszőcsomó közepén.
** *Aedilisek* a római rendőrség és köztisztaság felügyelői.
*** L. *Agricola élete:* 13. f.

koholt hadi tett után kisérőit teljes fegyverzetben lakomához ültetvén, Virgiliusból vett azon szavakat intézte hozzájok, melyekkel Aeneas a sok küzdelmek közt kifáradt és csüggedt bajtársait vigasztalta: *„Durate et vosmet rebus servate secundis!“* * De galliai kirándulásának valódi czélját annál nagyobb erélylyel valósítá meg. Községek és egyesek önkéntes adomány czímén nagy pénzösszegekkel adóztak neki; a gazdagoktól erőszakkal vette el vagyonukat; sokakat költött ürügyek alatt megöletett, hogy jószágaikat elkobozhassa. Mind ezzel nem elégedve meg, a Cæsarok és saját családja legértékesebb drágaságait elhozatta Galliába s nyilvánosan elárvereztetté, maga kiáltván ki az árakat. Megrabolta saját nővéreinek Agrippinának és Drusillának drágaságait s értékes készleteit is. A megkínzott ország kisérletet sem tett arra, hogy vér- és pénzszomja ellen védekezzék; ellenben Lepidus, előbb Drusillának férje, most Livilla szeretője, összeesküvést szőtt ellene Lentulus Gætulicussal, ki Germaniában hosszú időn át volt főparancsnok s nagyon kedvelt a hadsereg előtt. Az összeesküvés fölfedezteték, mind a kettőt kivégeztette, két nővérét pedig azon szigetekre küldötte, hol anyjok és testvérök Nero utolsó napjaikat leélték. Rómában a tanács a messzeség daczára is remegett tőle, s nem tudta, hogyan viselkedjék vele szemben; mert midőn az összeesküvésből való szerencsés menekűlésének hírére hálaünnepeket rendelt és üdvözlő követséget indított hozzá, nagybátyja Claudius vezetése alatt: a császár megtiltott minden tiszteletnyilvánítást, mint a melylyel a tanács az uralkodó fölé akar helyezkedni, s Claudiust sem fogadta, sőt némelyek szerint megérkezése után vízbe is dobatá. Máskor meg boszankodott, hogy a tanács nem viseltetik iránta elegendő tisztelettel.

8. Harmadik consulságát a Kr. u. 40-ik évben kezdte meg Lyon városában, hol legtöbbször tartózkodott galliai időzése alatt. A mellé kijelölt másik consul időközben meghalt, s majd mikor Caligula nehány nap mulva letette e hivatalát, az év további első felében L. Gallius Poplicola és M. Cocceius Nerva, a másik felében pedig Sextus Junius Celer és Sext. Nonius Quinctilianus viselték a consuli tisztet. Ugyancsak Lyonban eltaszítá magától meddősége miatt Lollia Paulinát, s egy más nőt vett feleségűl, Milonia Cæsoniát, ki tőle már teherben vala s kitől így trónjának örökösét várta. Most úgy látszék, komolyan készűlődik Britannia meghódítására; egész haderejét a tengerparton gyűjtötte össze, ott hol jelenleg Boulogne fekszik; csatasorokba állítá katonáit, sőt a hajítógépek is el voltak készítve, hogy a hajókra beszállíthassanak. De az egész hűhó csak azzal végződött, hogy nem messzire kihajózott a tengerre, azután meg visszatért, megfúvatta a trombitákat, s fölszólítá katonáit, szedjenek kagylót a tenger fölött kivívott diadaluk jelvényei gyanánt. És hogy Rómába való diadalmi bevonulásánál legyen mit mutogatni, germán foglyokat és szökevényeket szedetett össze, magas termetű

* *Aeneis:* I. 207. „Legyetek kitartók s őrizzétek meg magatokat boldogabb időkre.“

gallokat is szerződtetett, hogy germán hadifoglyok módjára kisérjék a fővárosba való bevonulásakor. Mielőtt még Galliát elhagyná, az a gondolata jött, hogy azokon a legiókon, melyek huszonhat évvel azelőtt lázongottak* s atyjának Germanicusnak életét s őt magát is, mint kis gyermeket fenyegették, most bosszút áll. Le akarta valamennyit vágatni, habár az akkori legénységből már alig volt meg valaki. Midőn e borzasztó és esztelen szándékáról bizalmas emberei lebeszélni akarták, mégis megmaradt a mellett, hogy legalább minden tizedik ember végeztessék ki. Gyülésre hívták a legiókat fegyvertelenül, s lovasság vette őket körül. Midőn azonban a katonák megtudták, hogy mi vár rájok, zajongva szétfutottak és sátoraikban fölfegyverkeztek, a mitől Cajus annyira megijedt, hogy rögtön elútazott vissza Rómába. Most minden dühét a tanácson töltötte ki, a miért nem a nagy diadalmenetet szavazta meg neki, holott megtiltott minden indítványt a neki szánt kitűntetések dolgában. A tanács kínos zavarba jutott, hogy mit kelljen tennie. Küldöttséget menesztettek eléje azzal a kéréssel, hogy jöjjön minél előbb a fővárosba. „Igen, megyek, és ez is jön velem“ — mondá, — kardja markolatára ütve. Előre küldött egy kiáltványt, melyben kijelenté, hogy visszatér, de csak azok számára, kik ő utána vágynak, a lovagok és a nép számára; a tanácshoz többé semmi köze; ne is jöjön eléje senki a senatorok közül. Attól féltek, hogy most valóra fogja váltani egyszer már nyilvánított szándékát, az egész tanács kiirtását. Kis diadalmenetben vonult Rómába. Egy-egy történetíró több rendbeli összeesküvésről emlékezik — pontosabb adatok nélkül,— a melyet ellene koholtak. Főleg Cassius Vetillinust és Sextus Papiniust említik, mint olyanokat, kik az összeesküvés szerzői lettek volna. Amaz elsőt atyja színe előtt végezteté ki s midőn a szegény apa kérdezte, hogy szabad-e szemeit a halálos csapás alatt behunynia, őt is levágatá. De mielőtt meghalt, késznek nyilatkozott elárulnia az összeesküvés részeseit, s épen azokat nevezte meg, kik a császárnak bizalmasai, trágár életének társai, kegyetlenkedésének eszközei voltak, köztük szabadosát Callistust és a császár nejét Cæsoniát is. Ez utolsó két név bevonása miatt az egész följelentés valótlanszinűnek látszék, s a többi megnevezettet sem vonta felelősségre. De azért a gyanú megfogamzott lelkében; óvatosabb kezdett lenni; még a városban is, régi szokás ellenére, kardot viselt. Midőn azonban a császár előtt gyűlöletes Scribonius Proculust felségárulás vádja miatt maguk a tanácsurak fölkonczolták s többféle intézkedést tettek személyes biztonsága érdekében: némileg csilapult a legmagasabb rend iránt táplált haragja. Annál mélyebbre süllyedt a saját isteni valóságáról alkotott kába képzelődés posványába, s ebbeli hitét logikai formába önté, úgy okoskodván, hogy valamint az oktalan állatok nyájának őre egy azoknál magasabb rendű teremtmény, az ember: úgy az, a ki a legmagasabb fejlettségű földi lényeknek, az embereknek társadalmát kormányozza, kell hogy a

* L. Ann. I. könyv. 39. stb. fej.

közönséges halandóknál valami tökéletesebb lény, és így az istenekhez hasonlatos legyen. Hogy ezt külsőleg is nyilvánvalóvá tegye és a nép fölfogásához közelebb hozza a maga istenségét: előbb oly jelmezekbe öltözve láttatá magát, mint a görög mythologia a hősöket, Heraclest, a Dioscurokat, Bachust szokta föltűntetni. De azután nem elégedett meg ennyivel, hanem sorban felölté Mercurius, Mars és Apollo alakját és szerepét, s mikor súgárövezte koronával fején, balkezében íjjal és nyílvesszőkkel, jobbjában a Graciák képével lépett a nép elé: dicsőítő énekek és kiáltások hangzottak feléje. Olykor nőistenségek, Venus, Diana és Juno alakjában is jelent meg, noha magas és sovány termete, kopasz fejebubja, egyébként pedig szőrös teste és rút arcza minden mesterséges kendőzés és alakítás mellett sem keltette az istennői megjelenés hatását. Végűl Neptunust sőt Jupitert is ábrázolta, mint a kikkel képzelődése szerint osztozkodott a tenger és föld uralmában. Valami gépezetet csináltatott, melylyel a mennydörgést és villámlást tudta utánozni. Midőn egy lakmározása alkalmával mulató társaságát villámcsapás riasztotta meg, fölmondta az egek urának a barátságot és fenyegette, hogy átviteti Görögországba. Egy alkalommal magas emelvényen Jupiter alakjában ülvén, látta, hogy a környező sokaságban egy gall ember nevet. Magához hivatja s kérdezi, hogy minek tartja őt? „Egy nagy bolondnak“ — válaszolta az, a mit a császár bűntetés nélkül eltűrt, mert az ember alacsony sorsú, czipész volt. Azok közt, a kik Caligula istenségének elismerésében a legszemérmetlenebb hizelgést tanúsíták, különösen kitűntette magát L. Vitellius, volt-consul, ki azután Syriát dicsőségesen kormányozta és kiváló érdemet szerzett magának azzal, hogy a parthusok félelmes királyát Artabanust rábirta az Eufrates innenső partjára jőnie s Augustus és Cajus szobra előtt áldoznia. Ezzel Vitellius a római nép szemében sokkal nagyobb tekintély lett, hogy sem a gyanakvó és féltékeny császár eltűrhette volna. Rómába hívta tehát és elhatározta megöletését, a mit Vitellius csak a legnagyobb megalázkodás és igéretek árán kerűlt el, s attól kezdve a császár isteni imádatának legbuzgóbb színlelője lett. Mikor a teljes hold világa besütött Cajus hálótermének ablakán: a császár hívni szokta a hold istennőjét, hogy szálljon le hozzá s engedje magát megölelni, s mintha Luna csakugyan engedett volna a fölszólításnak, kérdi Vitelliustól, hogy látja-e az istennőt az ő karjaiban? Ez remegve s félénken lesütve szemét, válaszolta: „Uram, csak nektek isteneknek szabad egymást látnotok.“ — A capitoliumon egy helyiséget rendeztetett be magának, hogy ott Jupiterrel időnkint társaloghasson. Azután azt állítá, hogy az isten kérte őt, osztozkodnék vele lakásában, minélfogva hidat építtetett a palatinusi és capitoliumi dombok között levő völgy fölött, hogy a császári palota és Jupiter temploma összekötve legyen. Most azonban szidalmazta Jupitert, a miért elfoglalta előtte a helyet a capitoliumon, s hozzá látott, hogy magának ott templomot építtessen, és hogy saját istenségét a város istene

fölé helyezze, Jupiter szobrát, Phidias remekét, el akarta hozatni Olympiából, hogy azt saját képére átalakítva, állítsa föl az épitendő templomban. Ezzel Memmius Regulust bízta meg; de az épitőművészek, kiknek a kivitelt eszközölni kellett, kijelenték, hogy a szobort nem lehet összetörés veszedelme nélkül elszállítni, s mint Memmius írta a császárnak, mikor helyéből való elmozdítására az első kisérletet tették, a szobor oly hangos nevetésre fakadt, hogy a munkások lélekszakadva szaladtak el tőle. Azt is jelenték, hogy a szobor elszállítására rendelt s külön e czélra készült hajót villámcsapás pusztította el. Cajus megfenyegette az istent ellenállásáért, s Memmius Regulus sem jár vala jól, ha a zsarnok halála röviddel azután be nem következik. Nem csak az olympiai Jupiter-szobrot akarta azonban helyéről elhozatni, hanem a legkiválóbb görög templomokat is megfosztotta műemlékeik és kincseiktől s velök saját palotáit, kéjlakait és kertjeit díszítette föl. A mellett követelte, hogy Kis-Ázsia városai közös költségen épitsenek neki templomot Miletusban. A miletusiak ugyanis épen készülődtek Apollo számára egy roppant nagyságú és szépségű templomot emelni, s azt kivánta a császár, hogy azt neki szenteljék.

9. A birodalom keleti országaiban lakó zsidóságot, az akkor egyedűli egyistenhívő népet is kínos zavarba és veszedelembe sodorta Caligulának önistenítő őrültsége. Az egyiptomi Alexandriában, a birodalomnak Róma után legnagyobb városában, a görög-egyiptomi népesség mellett igen nagy számú zsidóság lakott,* kereskedéssel foglalkozva. Az átok, mely e fajt végig kiséri a történelmen, már akkor és ott is üldözte őket: a más hitű és eredetű lakosság gyűlölete. A város öt kerülete közül kettő túlnyomólag zsidóktól volt lakva, de a többi háromban is szerte-szélyel sok zsidó család lakott. Cajus trónraléptekor ezek is, mint a város más testületei, tiszteletök és hűségök kifejezésével üdvözlő föliratot készítettek, s a császár elé juttatás végett kézbesítették Avillius Flaccus helytartónak, a ki azonban igérete daczára, hogy a föliratot az ő legjobb bizonyítványával kapcsolatban föl fogja terjeszteni, mégis magánál hagyta azt elintézetlenül. A lakosság többi része, mely ősidők óta szokva volt isteni névvel és tulajdonságokkal ruházni föl nemcsak embereket, hanem még állatokat is: sietett az új császárt istennek nyilvánítni, a miről a helyi napló tűzetes és ismételt tudósítást hozott, s Cajus Rómában örömmel olvasta azt. Alexandria köznépe most a birodalmában szigorú rendet tartó Tiberius halálával megszabadult a félelemtől, mely addig a zsidóság elleni gyűlöletét féken tartá; kiűzte őket négy kerületből s csak egy kerületre szorította, melyben egyáltalában nem is fértek el; javaikat pedig elrabolta. A helytartó nem mert a csőcselékkel szembe szállni, mely a császár iránt oly nagy ragaszkodást tanúsított. Ez az üldözés már folyt, midőn Herodes Agrippa, Herodes

* Philo szerint egész Egyiptomban legalább egy millió, bizonyára jóval nagyobb szám, mint a mennyi zsidó hajdan a Faraók országában lakhatott.

király unokája, ki Cajusnak kiváló jóakaratával dicsekedhetett és tőle nagyatyja birodalmának jelentékeny részét visszakapta, Rómából Judæába való útazása közben Alexandriába érkezett. A zsidók fölhasználták ezt az alkalmat, hogy nagy tekintélyű hitsorsosuknak, ki majd Judæa ügyeinek rendbe hozása után újra visszatérendő vala Rómába, átadják panaszaikat Flaccus ellen s egyszersmind visszatartott fölíratukat is, a császár elé juttatás czéljából. Agrippa elútazása után fokozott mértékben újultak meg a zsidók elleni kihágások; az útczán mutatkozókat leütötték, megkövezték; tűzzel vassal pusztították őket, a nélkül, hogy a helytartó az üldözésnek útjába állott volna. A zsidóknak számos imaházuk volt össze-vissza a városban, a mint valának ilyenek Rómában is. Egyszerre csak összebeszélés szerint a szinházban, hol Flaccus is jelen volt, a tömeg fölkiáltott, hogy a császár szobrait föl kell a zsinagógákban is állítani. A szót tett követte; egy részébe az imaházaknak bevitték a szobrokat, a többit leégették, földulták. Az imaházak megszentségtelenítése s az üldözések tartottak folyvást a 39. és 40. évben, a mikor az alexandriai zsidók öt tagból álló küldöttséget menesztettek a császárhoz, melynek vezetője és szónoka a görög műveltségű hittudós Philo vala. A küldöttségnek föladata volt orvoslást kérni sérelmeikre és védekezni a gyanúsítások ellen, melyekkel őket Rómában elhalmozták ellenségeik. De Alexandriának velök ellenséges többi lakosainak küldöttsége is ugyanazon időben útra kelt, bevádolandó a zsidókat, hogy egyedűl azok tagadják meg Cajus istenvoltának elismerését. Ennek az élén állott a zsidók elkeseredett ellensége Apion.* Mialatt e követségek Rómába útaztak, a zsidó nép a maga régi honában s Jerusálemben is súlyos szorongattatásoknak volt kitéve. A császárt a környezetében levő Apelles s egyiptomi származású kamarása Helicon, a zsidók ellenségei, figyelmeztették a jerusálemi templomra, mint a zsidók istenének székhelyére, s egy Capito nevű quæstor, ki Judæában sokat harácsolt, felköltötte a templom gazdag kincsei iránt bírvágyó érdeklődését. Petronius, ki Vitellius után Syria kormányzását vitte, parancsot kapott Cajustól, hogy Sidonban készíttesse el a legügyesebb phœniciai művészekkel az ő óriási méretű szobrát s állíttassa föl a jerusálemi templomban, ezzel a fölírattal: „Cajus, az újonnan megjelent legfőbb isten.“ Mivel pedig előre lehetett látni, hogy a zsidók szentélyök e megfertőztetésének életre halálra ellen fognak szegűlni: parancs ment Petroniushoz, hogy az Eufrates mellékén levő római hadsereg felét hívja Judæába, a szobornak Jerusálembe való szállításánál kiséretéül. Petronius megkisérlé előbb rábeszélni a Tiberiasba hívott előkelő zsidókat, hogy nyúgodjanak meg a dologban, mivel ez a császárnak megváltozhatatlan akarata, a melyet kierőszakolni elegendő haderő áll rendelkezésre. De azok mindannyian jajgatva és elszörnyűködve jelentették ki,

* Mindezen történelmi adatok két zsidó tudós és történetíró munkáiban foglalvák, Philo *in Flaccum* és *Legatio ad Cæsarem*, Josephus Flavius: *Antiquitates*.

hogy semmi áron nem engednek. Mikor aztán Petronius Phœniciába ment, a szobor szállítását elrendelni: a zsidók mindenfelől, férfiak és nők, utána mentek, térdre borúlva jajveszékelés és könnyek közt, fejükre port hintve, kérték a helytartót, kímélje meg őket attól, a mi kínosabb nekik a halálnál is, vagy legalább engedjen halasztást, míg kérelmöket a császár elé terjeszthetik. Petronius szíve meglágyult, s követség küldését ugyan nem engedte meg, de elvállalta, hogy a császárnak ír, a mit meg is tett, de elhallgatta a valódi tényállást s a szobor fölállításának elhalasztását a munka nehézségével okolta meg. Czélzott azonban arra is, hogy a nép bánatában elhanyagolhatná a földek művelését s a gabona begyüjtését, a miből az élelmi szerekben való szükség állhatna be épen akkor, mikor a császár kilátásba helyezte a keleti tartományokba való látogatását. Kifejezte azt az aggodalmát is, hogy az ország bevételeiben nagy csökkenés fog mutatkozni, ha a zsidókat meg nem nyugtatják. Ezt a tudósítást gyors futárokkal küldötte Rómába.

Midőn Philo az alexandriai zsidók küldöttségével Rómába érkezett, első dolga volt a császár bizalmas szabadosának Heliconnak jóindulatát megnyerni, mint a ki éjjel nappal ura személye körül forgolódott s mulattató adomáinak anyagát főleg a zsidók szokásaiból szokta kölcsönözni. De minden kisérlet nála balul ütött ki; azt hitték, hogy ellenségeik küldöttsége vesztegette meg pénzzel és azzal az igérettel, hogy ha majd ura kiséretében Alexandriába megy, nagy tisztelettel fogják fogadni. Most tehát magának a császárnak akarták kérvényöket átadni, mely rövid kivonatát foglalta magában a mult esztendőben Herodes Agrippa király által közvetített fölterjesztésöknek. A Mars-mezőn az útczán állottak, midőn Cajus nagyatyjának Agrippának kertjéből kijött. Barátságosan viszonzá üdvözlésöket s egyik kamarásával megizente nekik, hogy szemtől szemben fogja kérésöket meghallgatni, ha majd ráér. Így a követek folyvást lesték az alkalmat, hogy mikor fogadja őket, s követték Puteoliba is, mikor a császár Alsó-Italiába útazott el. Csak itt értesültek a nemzeti szentélyöket Jerusálemben fenyegető veszélyről. Végül Rómába való visszatérése után hívatta őket a császár a városon kivül fekvő mezei lakába, s a tekintet, melylyel őket fogadá, már előre sem sejtetett jót. Csak félfigyelemmel hallgatta a követeket, a kik görnyedő állásban, szemeiket földre sütve, üdvözölték, mint imperatort és Augustust. Közben kertfelügyelőjének adott parancsokat, hogy a kerti termeket, melyeket megnézni akart, nyitogassa föl; azután gúnyosan mondá a zsidóknak: „ti vagytok tehát azok a nyomorúltak, a kik nem engem, hanem egy névtelent tiszteltek isten gyanánt, míg a többiek mind elismerték az én istenségemet.“ És itt karjait az égre emelvén, oly szót mondott, melyet — Philo elbeszélése szerint — már meghallani is kárhozat, nem hogy az ember ajkára vehetné. Elleneiknek szintén jelenlevő küldöttsége ujjongott, s minden lehető isten nevével illette a császárt. „Még jobban fogod oh császár, ezeket és összes fajtájokat gyülölni — mondá közülök egyik, — ha kaján indulatukat és kegyeletlenségöket

jobban megismered. Mialatt mindenek hálaáldozatot hoztak életedért, egyedül ezek vonakodtak annak megtételétől.“ Erre Philo és társai egyhangon kiáltották: „Urunk, Cajus, rágalommal illetnek minket! Mi áldoztunk, teljes áldozatot hoztunk; annak vérét az oltárra ömlesztettük, húsát nem vittük haza föllakomázni, mint mások* tenni szokták, hanem a lángok martalékául adtuk, s nem is egy, hanem már három ízben, trónra léptedkor, azután súlyos betegségedből, melyben veled szenvedett az egész világ, fölgyógyulásod után, s végűl a Germaniában aratott diadalod alkalmával.“ — „Lehet — válaszolta a császár, áldoztatok, de nem nekem; mit ér az?“ A zsidókat borzalom futotta át e szavaknál, melyeket még be sem fejezett, midőn kerti termeinek megvizsgálása végett, hol mindent kifogásolt és változtatásokat rendelt, elszaladt. Mind a két küldöttség tagjai utána futottak a lépcsőkön föl s alá, mi közben ellenfeleik folyvást gúnyolták s szidalmazták a zsidókat. Egyszer megint feléjök fordult a császár azzal a kérdéssel, hogy miért nem eszik meg a disznóhúst? Erre a másik küldöttség tagjai olyan kaczajban törtek ki, hogy a szolgák szükségét látták, figyelmeztetni őket a császár előtt való tisztességes magaviseletre. A zsidók pedig azt válaszolták, hogy mindenütt más meg más a szokás; s van olyan dolog, a mit ellenfeleik sem esznek meg; hiszen a borjúhúst, ezt az oly általános élelmi szert, sem szeretik némelyek. A mire Cajus megjegyzé, hogy: „természetesen, mert rossz íze van.“ Most már a zsidók fölhagytak minden reménykedéssel, istenökhöz könyörögtek, hogy távolítsa el fejökről a császár haragját. Végűl így szólt Cajus a maga környezetéhez: „Ezek, úgy látom, nem annyira gonosz indulatú, mint inkább nyomorúlt és ostoba emberek, a kik nem tudják belátni, hogy engem isteni méltóság illet,“ s egyszersmind elbocsátá őket maga elől. Eközben Petronius jelentése megérkezett a császárhoz, a ki heves haragra gerjedt a helytartó ellen, de egyelőre visszatartá bosszúját, mert mindig kiméletesen szokott bánni az oly helytartókkal, kik nagy haderő fölött parancsnokoltak. Előrelátásaért meg is dicsérte, de egyúttal figyelmezteté is, hogy siettesse a szobor fölállítását. A dolog azonban most magában Rómában forduló-pontra jutott. Ugyanis Herodes Agrippa ismét a fővárosban élt s a császárral a legbizalmasabb baráti viszonyban állott, mely még akkor kezdődött, mikor Cajus az öreg császár udvarában tartózkodott, de trónöröklése még nem volt biztos. Agrippa annyira kitette magát a gyanakvó Tiberiusnál a fiatal herczeg érdekében, hogy a miatt börtönbe is került s kicsibe mult, hogy halállal nem lakolt. Cajus nem feledhette el a neki tett jó szolgálatokat, folyvást ápolta Herodessel való barátságát s visszaadta neki nagyatyai örökségét Judæában. A császár különös kegyét azzal is megnyerte és állandóvá tette, hogy oly fényes és költséges lakomákat senki sem tudott rendezni, mint Herodes Agrippa. Ebben és a finom ételek kitalálásában s elkészítésében felülmulhatatlan mesternek mutatta

* T. i. a pogányok.

magát. Egy ily vendégeskedés alkalmával Cajus megemlékezvén mindazon szolgálatokról, melyeket irányában Herodes teljesített, kijelenté, hogy ő még azzal, a mit eddig tett, nem rótta le Herodes iránti tartozását; kérjen valamit tőle: igéretet tesz, hogy megadja. Herodes egy ideig szabadkozott; de a császár sürgetésére végűl azt a kívánságát fejezte ki, hogy vonja vissza a saját szobrának a jerusálemi templomban való fölállítására kiadott rendeletét. E kéréssel életét tette koczkára Herodes; de a császár szavának állott, levelet írt Petroniushoz, hogy ha a szobor már föl van állítva, maradjon ott; különben pedig hagyja nyúgodni a dolgot, és az összegyült haderőt küldje vissza állomáshelyeikre, s hogy ezt Agrippa királynak kedveért rendeli így. De magával a gondolattal, hogy a zsidók szentélyében istenül fogja magát tiszteltetni, nem hagyott föl, hanem Rómában rendelt meg egy nagy méretű szobrot, hogy azt szándékba vett keleti útjára magával vigye és majd Jerusálemben fölállíttassa. Petroniusnak egy újabb tudósítására, hogy a zsidó nép izgatottsága templomának tervezett megszentségtelenítése miatt, nem csak nem szűnt meg, hanem terjedőben van és már nyilt lázadásba megy át,* a helytartó ellen irányozta a császár haragját s azzal gyanúsítá, hogy a zsidók megvesztegették. Megizente tehát Petroniusnak, hogy jól teszi, ha megöli magát. Ám e parancscsal egyidejűleg jött meg a császár halálának híre is.

10. Ez alatt minden egyéb úgy folyt Rómában, mint már előbb. Cajusnak piszkos pénzvágya, a bűnök minden nemében űzött kicsapongása, embertelensége, vérengző természete, meggyalázták nem csak bitorolt istenségét, hanem fejedelmi és emberi méltóságát is. Mindent földult a mi még a vallásos hitből, vagy a mi legalább a régi jó erkölcsökből a magasabb osztályokban fönmaradt. A népet bántotta a súlyos adóztatás, de a császár feslettsége, fajtalan élete, pénzpazarlása még tetszett is neki. Ellenben a Cajustól való iszony mindegyre növekvő nagysága, zsarnoki szívtelensége, mely folyvást újabb áldozatokat követelt: több előkelő férfiút egyesített azon elhatározásban, hogy mindennek egy csapással véget vessenek. Három szövetkezet alakult egyszerre, mindegyik külön vezérrel; de idő folytán mind a háromnak részesei összeköttetésbe léptek egymással. A vezetők közt legjelentékenyebb s legerélyesebb vala Cassius Chärea, testőrségi tribun, már éltes, de bátor és erős férfi, kit az is elkeserített, hogy hivatalos állásánál fogva gyakran érintkezvén a császárral, ez gúnynevekkel illette a tiszteletre méltó öreg harczost, s igyekezett még katonái előtt is nevetségessé tenni, pl. oly jelszókat adott neki, melyeket a legénység, mikor velök közölte, hahotával fogadott. Az egyik testőrségi parancsnok Clemens, valamint Cajusnak egyik legbizalmasabb udvari embere, a megvesztegetésekből roppantul meggazdagodott Callistus is be voltak avatva az összeesküvésbe. Ez az utóbbi ugyanis folytonos félelemben élt, hogy pénzeért meg fogja öletni a császár. A Kr. u. 41. év

* L. Tacitus Hist. V. 9.

január hava 21-ikén megkezdődött az Augustus emlékére évenkint négy napon át tartatni szokott ünnep a császári palotában a Palatinus-hegyen. Többszöri halogatás után úgy határozták az összeesküvők, hogy az ünnepek alatt hajtják végre a császár meggyilkolását. Már elmult az ünnep három első napja, a nélkül, hogy valamit tettek volna; a császár pedig mindjárt azután keleti útjára Egyiptomba való indulandó. Most Chärea kijelenti, hogy a negyedik napon, ha magára marad is, végrehajtja a tervet; a többiek is csatlakoztak hozzá. Az ünnepély czéljaira egy külön épületet emeltek volt, melyben a főváros lakossága osztálykülönbség nélkül zsúfolt tömegben ült. A császár a színi előadás előtt áldozatot hozott Jupiternek, azután sok senatortól és bizalmas embereitől környezve leült, hogy a szinjátékot nézze. Az összeesküvők az épület kijáratánál állottak föl, abban a föltevésben, hogy Cajus az előadás bevégződése előtt fog eltávozni. Úgy is történt, s midőn nagybátyja Claudius, sógora M. Vinicius, továbbá Valerius Asiaticus és Paulus Arruntius közvetlen kiséretében a szinház kijáratához lépett, az összeesküdtek oda tolakodtak közelébe, mintha útat akarnának nyitni a sűrű néptömegben. Először Chärea döfte mellen a császárt, a nélkül, hogy megölte volna; azután a többiek is vágták, szúrták, mignem harmincz sebből vérezve terült el. Germán testőrsége oly messze volt, hogy nem vette észre a történteket, csak gyaloghintójának vivői jöttek rúdjaikkal segélyére, mikor már késő volt. Igy halt meg Cajus Caligula még nem egészen harmincz éves korában; atyjától örökölt hagyományai, saját természeti adományai révén lehetett volna belőle egy világbirodalom áldása és dicsősége; de az elhanyagolt nevelés, a viszonyok, melyek közt ifjú korát Tiberius mellett élte, legközelebbi rokonainak gyászos sorsa s magának egy folytonos aggodalmas helyzetből a főhatalom polczára való fölemelkedése, szóval a sors váratlan változásai, melyeken a gyermek és ifjú keresztül ment, félre billenték lelke egyensúlyát, s a dicséretes kezdet után rövid uralkodói pályafutása olyanná lett, melynek emlékét vér, nyomor és átok jelzik a történelemben.

11. Az összeesküvők az első zavarban elmenekültek a germán testőrcsapat elől, mely a császár legyilkoltatásának hírére kivont karddal rohant elő s levágta, a kiket útjában talált, épen az ártatlanokat. A nézők ezrei a szinházban borzalommal értesültek az esetről, sokan titkos örömmel is, melynek még nem mertek kifejezést adni. A dühös germánok berontottak a szinházba is, összevissza kaszabolva, a kit értek, míg Arruntius, egyike a császár utolsó kísérőinek és tisztjeik föltartóztattak őket az ártatlanok öldöklésében. A tanács összeült és szinleg a merénylők megbüntetéséről tanácskozott; a nép azonban a forumon csoportosulva, igazi részvétet tanúsított és az összeesküvés részeseit le akarta tartóztatni, mire Valerius Asiaticus, egyike azoknak, kik Cajust utolsó útjában kisérték, a tomboló tömeg közé lépett, és sokak kérdésére, hogy ki a tettes, azt válaszolta: „bár csak én lettem volna!“ — Mialatt a tanács a nap további részében és a következő éjszakán a capito-

liumon összegyűlve maradt és a rendet a fölállított városi őrség által igyekezett föntartani: a testőrkatonák közül nehányan a császári palotába mentek s a megölt császár nagybátyját egy zugból húzták elő, hová halálos aggodalmában bujt. De a katonák mint imperatort üdvözölték s egy gyaloghintóba ültetve, maguk vitték a testőrök táborába. Útközben a nép sírva kisérte a jámbor herczeget, azon hitben, hogy halálra hurczolják, s ő maga is még folyvást kétségbe volt esve. Ott a táborban töltötte az éjszakát. Aközben a tanács zavarban volt a teendőkre nézve. Némelyek azt a véleményt nyilvánították, hogy helyre kell állítni az alkotmányt, s Chaerea is, ki időközben előkerült, hevesen ellenezte egy új császárnak választását. A két consul, Pomponius Secundus és Sentius Saturninus, az ismét visszanyert szabadságról beszéltek s Brutus és Cassius fölé emelték Chaereát. Úgy látszék egy pillanatra, hogy a nép is csatlakozik a senatus véleményéhez, s a tanács küldöttségeket, utoljára két néptribunt menesztett a táborba azzal az izenettel a császári herczeghez, hogy tartózkodjék a főhatalmat elfogadni mindaddig, míg a tanács és a nép határoz, s egyúttal jöjön a városba, részt venni a senatus tanácskozásában. Claudius a táborban maga is vonakodott attól, hogy császárrá kiáltsák ki, de ezzel a testőrkatonaságot csak még makacsabbá tette, hogy a maga szándéka mellett megálljon, annyival inkább, mert a tanács tagjai közt egy kiváló személyiség sem találkozott, a kire gondolni lehetett s a kitől pénzbeli jutalmat várhattak volna, míg Claudiusról biztosan tudták, hogy nem fogja őket jutalmazatlanul hagyni. A két tribun komolyan, sőt fenyegetőleg szólt a herczeghez, figyelmébe ajánlván, hogy a városi katonaság a tanács pártján áll s hogy azt fölfegyverzett rabszolgákkal könnyen lehet még jobban megerősítni. Erre azt a választ adta, hogy ő nem ura a maga akaratának. De egy újabb küldöttség előtt már több önérzettel nyilatkozott, s azt izente a tanácsnak, hogy bízzanak meg az ő jól ismert jellemében. Mindjárt azután beszédet tartott a testőrcsapatokhoz, hűségesküt tétetett velök, tekintélyes pénzadományokat igért s kötelezte magát, hogy arányosan a többi katonaságot is részesíteni fogja. Eközben a tanács a legnagyobb zavarba jutott. Az eddig engedelmes városi katonaság a templom előtt, melyben a tanácskozás folyt, most lármát ütött, hogy ők nem sok urat, hanem egy derék hadi férfiút akarnak az állam élén látni. Maga a tanács sem volt egyetértő véleményen; a szabadság barátaival szemben álltak azok, kik egyeduralkodót akartak választani, sőt több tanácsúr maga is kedvet érzett volna azzá lenni, mint pl. M. Minutianus és Valerius Asiaticus, a kik nem irtóztak volna attól sem, hogy a testőrcsapatokkal fölvegyék a harczot, mivel nagy számban állottak rendelkezésökre gladiatorok és bíztak a városi katonaságban. De ezek most már megunván a határozatlanságot, kivont karddal s elől hadi jelvényeikkel vonultak a testőrcsapatok táborába; hasztalan intette őket Chaerea, hogy ne ültessenek a trónra egy őrült helyett egy bárgyut. Egy másik az összeesküvők sorából fölkiáltott a tanácsban, hogy ő nem akarja

Claudiussal újra fölélesztení azt a rabszolgauralmat, mely Cajussal megbukott; inkább választja a halált, s kárhoztatta Chaereát is, a miért nem jelenti ki, hogy a szabadságot túlélni nem kívánja. A tanács nem tudott egységes véleményre jutni, sem döntőleg cselekedni, mivel nem is volt eszköze hozzá. Pomponius consul a tanács egy részével a táborba ment, hol a katonák villogó kardokkal rohanták meg, s Claudius vette védelmébe a consult. Most Claudius, gyaloghintón vitetve magát, visszatért a császári palotába a testőrcsapatok kíséretében, s a palotába hivatta gyülésre a tanácsot is, Chaereát pedig ott még másokkal együtt kivégeztette, miközben az bátor lelkének ugyanazt a bizonyítékát adta, melyet mint fiatal centurio* a Rajna mellett lefolyt katonai lázadáskor tanúsított vala. Azontúl azonban nem akart Claudius bosszút állni a mult napok eseményeiért. Sabinust sem bántotta, csakhogy az maga vetett véget életének. De midőn nem sokára február hó 19-én a halottak ünnepe következett, a mikor a római a maga elhunyt kedveseinek áldozatot hoz, a nép megemlékezett Chaereáról, áldozatot gyujtott sírján s imádkozott elszállt szelleméhez, hogy ne haragudjék hálátlan nemzetére, hanem legyen iránta a túlvilágon is kegyes jó indúlattal.

12. Így jutott uralkodásra Kr. u. 41-ben Tiberius Claudius Nero Germanicus, a mit ő maga sem remélt soha. Kr. e. 10 évvel született augusztus hó 1-ső napján, úgy hogy most ötven éves volt. Kis gyermekkorában vesztette el atyját Drusust, ki Tiberiusnak testvére vala, s beteges testalkata és szellemi gyöngesége okából sokáig állott asszonyi kezek gondozása alatt. Lábai oly erőtlenek voltak, hogy nem tudott sokáig állani, kezei reszkettek, fejével önkéntelenül bólintgatott; hangja gyakran fölmondta a szolgálatot, úgy hogy a mit a tanácsban akart is előadni, rendesen egyik quæstorral olvastatá föl. Saját anyja Antonia torzszülöttnek, megkezdett, de félbenmaradt embernek mondotta. Nagyanyja Livia nem is tudott ránézni; nővére Livilla, ugyanaz, a ki Sejanusért föláldozá saját férjét, a fiatalabb Drusust, sajnálkozott Róma sorsán, mikor meghallá, hogy Claudiusnak trónra jutását jóslat biztosította. Augustustól Liviához intézett levél maradt fönn, melyben a császár panaszolja azt a kellemetlen állapotot, mely ez unokája miatt előáll, a kit, mint a császári ház tagját, nem lehet kizárni a nyilvános életből, s gyámoltalansága és a gúny miatt, melynek mindenütt ki van téve, még sem lehet semmire használni. Mindamellett is maga Augustus elismerte, hogy van benne valami nemesebb tulajdon is, mely érdemes az ápolásra és bizonyos mértékű kiképeztetésre. Kezdetben mégis egy közönséges ember, valami lovászmester, volt felügyelőjeűl rendelve, ki a gyermek-ifjúval minden alkalommal kegyetlenűl szokott bánni. Később azonban sok gondot fordítottak tanítására, s Titus Livius a híres történetíró, állítólag, egyike volt azoknak, kik Claudiust tanulmányaiban kalauzolták. Több történelmi

* L. Ann. I. 32.

munkát írt s mint császár is foglalkozott még e szakkal, de semmi sem maradt írataiból az utókorra. Görög nyelven írta meg Etruria és Carthago történetét, mert szivesen használta a görög nyelvet még a mindennapi társalgásban is, követvén ebben Augustusnak és az egész császári családnak példáját. Azonban a tudományokkal való szorgalmas foglalkozás sem szabadította föl lelkét abból a szolgaságból, hogy mindig szüksége volt valakinek vezetésére és gyámkodására. Nagyon kihasználták ez önállótlanságát az ő tanácsadói, első sorban felesége Valeria Messalina, azután szabadosa Narcissus, pénztárnoka Pallas, ennek testvére Felix, a kit azután Judæa procuratorává tett a császár s ki mint ilyen nőül vette Herodes Agrippának egyik leányát. Továbbá Polybius volt Claudiusnak tanácsadója tudományos dolgokban, mellette volt még Callistus is, a már Cajus alatt nagy befolyású udvaroncz, — valamennyi görög eredetű, rabszolgai származású ember, kik azonban ügyességök s tudományos képzettségök által nagy befolyásra tettek szert, s többnyire nagy vagyont is gyüjtöttek. A mit Messalina vagy a császárnak akár valamelyik ágyasa, vagy az említett kamarásai akartak, kivégzést, jutalmazást, pártfogást: könnyű szerrel megnyerték Claudiustól a dorbézolások vagy a nemi kicsapongásra való hajlandóságának nyujtott alkalmak révén, s így az alapjában véve jó lelkű fejedelem végre is romlott környezetének játékszerévé lett.

13. Suetonius beszéli, hogy Claudius, miután trónra lépett, fiatalkori testi gyöngeségeitől meglehetősen megszabadult s egészségesnek volt mondható, leszámítva gyakori és heves gyomorfájdalmait, a mi azonban nem akadályozta a túlságos sok evésben és ivásban. Kezdetben nagyon félénk volt; egy egész hónapig nem jelent meg a tanács ülésein sem, nem fogadta el a lakomára való meghívásokat; étkezés alatt is fegyveres emberekkel őriztette magát. Bizalmatlan volt különösen a tanácsurak iránt, mivel tudta, hogy azok közül sokan ellenezték az ő trónra jutását vagy épen maguk vágytak arra. De Chæreának s még nehány másnak kivégeztetése után nem mutatta magát bosszúállónak; sokakat, kik pedig ellene nyilatkoztak, emelt magas méltóságokra. A fölségsértési pereknek határt szabott; a Cajus alatt behozott új adókat s a többi kárhozatos intézkedéseket megszűntette. A börtönök trónraléptekor tele voltak fölségsértéssel vádolt, vagy valóságos bűntettekért letartóztatott emberekkel; amazokat szabadon bocsátotta, emezeket a megérdemlett büntetéssel sujtotta. Általában nagy buzgalommal gyakorolta birói tisztét úgy a tanácsban, mint a forumon, s türelemmel hallgatta végig az ügyvédek hosszú pörbeszédeit. Azon okiratokat, melyeket Cajus állítólag megsemmisített, de a melyek most napfényre kerültek, Claudius csakugyan elégette. Cajus szobrait kéz alatt távolítá el a közhelyekről. Atyja Drusus, anyja Antonia és nagyanyja Livia emlékezetét ünnepélyekkel tisztelte meg; eltiltott ellenben maga részére minden áldozatot, s nem engedte, hogy előtte térdre boruljanak. A prætoroknak megtiltá a költséges viadorjátékok rendezését.

Egyik leányát Antoniát Cn. Pompejus Magnusszal házasítá egybe, a még zsengekorú Octaviát eljegyezte L. Junius Silanusnak, s mind a két vőt kötelezte, hogy hivatalos pályafutásukat alsó fokon, a húszasok testületébe* való belépéssel kezdjék meg. Visszaadta Pompejusnak a Magnus melléknevet, mely miatt Cajus csaknem életétől fosztotta meg a fiatal embert. Mindezt saját jószántából tette, mások befolyásától szabadon. E természetes hajlamát követte polgárias magaviseletében is a tanácsurak iránt, mihelyt kezdetben hiányzó bizodalma megerősödött. Ha valamelyik senator beteg volt, meglátogatta; családi ünnepeiken részt vett; egyik szolgáját, ki egy tekintélyes férfival szemben goromba volt, a nyilvános piaczon korbácsoltatta meg. Az Augustus tiszteletére Nápolyban öt évenkint rendezett ünnepélyeken úgy élt, mint egy görög magánember a várost lakó görögök közt, görög módon öltözködve. A Caligula által görög városokból rabolt szobrokat és műkincseket visszaküldte tulajdonosaiknak. A játékokat, lóversenyeket, állatviadalokat, melyekben a köznép legjobban gyönyörködött, nem törülte el, de kellő mértékre szorítá. És mint bent, úgy a Rómától függő külországokban is igyekezett az igazság és méltányosság kötelmeit érvényre juttatni. Cajus elvette Antiochus királytól Conmagene tartományt, az iberek királyát Mithridatest pedig Rómába hivatá s börtönbe vetette; Claudius most mind a kettőt visszahelyezé jogaikba. Herodes Agrippa királynak, ki Cajus barátja volt s Claudiusnak is fontos szolgálatokat tett trónra jutása körül, a consuli s testvérének a prætori díszjelvényeket adományozta s megengedte mindkettőnek, hogy a tanács előtt megjelenvén, görög nyelven adják elő köszönetöket. Agrippa megkapta tőle azokat a részeket is, melyek nagyatyjának országaiból még nem voltak birtokában. De uralkodásának e dicséretes kezdete mellett is mutatkozott már hajlandósága, hogy szabadosainak, főleg pedig Messalinának, nejének, besúgásaira hallgasson. Ez utóbbi féltékeny volt Juliára, a császár unokahúgára, M. Vinicius nejére, annak feltűnő szépsége miatt, s mert a császár is szeretett vele lenni. Házasságtörés bűnével, melyet a fiatal nő a bölcsész Senecával követett volna el, vádolta be Claudius előtt, ki azután Senecát Corsica szigetére belebbezte, unokahugát számkivetésbe küldte, majd meg is ölette.

14. Nem volt hijával ez a kor sem hadi tehetségeknek, sem dicsőséges vállalatoknak Róma ellenségeivel szemben. Sulpicius Galba, a majdan rövid ideig trónon ülő császár, kit Cajus küldött helytartónak alsó Germaniába Lentulus Gætulicus helyébe, meg Gabinius Secundus szerencsésen harczoltak a germán törzsek ellen, s visszaszerezték azt az egyetlen sast is, mely még Varus vereségéből az ellenség kezén maradt. Hasonlóképen a később hadi tényeivel Britanniában még híresebbé vált Suetonius Paulinus és utóda Cn. Hosidius Geta dicsőséget szereztek a római névnek Afrikában a maurok ellen s diadalmasan hatoltak elő az Atlas-hegység tövéig.

* L. Ann. III. k. 18. jegyz.

A Kr. u. 42. év kezdetén a császár consuli tisztséget vállalt s két hónapig viselte azt. Tiszttársa Cajus Largus volt, ki azon év végeig folytatta hivatalát, míg a császár helyére C. Vibius Crispus lépett. Ez évben súlyos éhinség lepte meg a fővárost, a mi alkalmat adott Claudiusnak egy nagyszerű tervet kezdeményeznie s minden lebeszélés és akadály ellenére végre is hajtania. Róma már régóta külföldi, főleg egyiptomi gabonából táplálkozott, melyet azonban télen nem lehetett szállítani, mert közelben nem volt biztos bejáratú alkalmas kikötő, és ha egy-egy hajó mégis befutott a Tiberis torkolatába, ki volt téve a zátonyra jutás veszélyének. Ha aztán a kedvező évszakban behozott készlet előbb elfogyott, mint a tenger ismét hajózhatóvá lett volna, a főváros mindig az éhszükség veszélyének vala kitéve. Ennek akarta Claudius elejét venni azzal, hogy Ostiában egy alkalmas kikötő építését határozta el. Terjedelmes darab földet ástak ott ki oly mélyen, hogy miután a tenger az újon ásott medenczébe bebocsáttatott, nagy tengeri hajók mozoghattak és feküdhettek benne. A kikötő mind a két oldalán hosszú gátak nyúltak be a tengerbe, s ez újonan alkotott réven belűl világító torony is állíttatott egy kis szigeten, mely úgy jött létre, hogy azt a roppant nagy hajót, mely egy obeliszknek Egyiptomból Rómába való szállítására külön lett építve, kövekkel megrakták és elsülyesztették. Általában véve, nagy tevékenységet fejtett ki az igazgatásban; volt olyan nap, hogy húsz rendeletet bocsátott ki. Az elharapózott visszaéléseket megszűntette, a tisztviselőket hivatalos kötelességök teljesítésére szorította. Ha valamelyik senator anyagi tehetség hiányában nem tudott rangjának megfelelőleg élni, megengedte, hogy a rendből kilépjen; viszont a többieket kényszerítette az üléseken való megjelenésre, mert már Augustus alatt nagyon hanyagul látogatták a tanácsházat. A nem engedelmeskedőknek oly erős megrovással adta tudtul nem-tetszését, hogy egyik és másik e miatt maga vetett véget életének.

15. Ha Claudius a költséges ló- és kocsiversenyeket kellő mértékre szorította is, másrészről a vérengzések változatlanul folytak tovább, s ezek látásában aggasztólag tudott gyönyörködni. Rabszolgákat és szabadosokat, kik urokat elárulták, többnyire azzal büntette, hogy vagy egymással vagy pedig vadállatokkal kellett megküzdeniök. Oly nagy volt az ily módon lemészárolt emberek tömege, hogy Claudius maga Augustusnak ott közelben álló szobrát máshová vitette onnan, hogy a szoborlalak ne lássa a folytonos vérontást, vagy ne kelljen mindig letakarva maradnia. Kinevették e gondosságáért, hogy az érczből öntött képmást megkiméli olyan látványoktól, melyekben maga gyönyörködik. Hogy e mészárlások mennyire mulattatták, bizonyítja az is, hogy kora reggel oda szokott menni a hely színére s míg ebédre a közönség haza ment, ő ott maradt és nézte tovább egyedűl is az öldöklést. Pedig tudta, hogy az ily látványok mennyire aláássák az emberies érzést, s azért a circus egyik oroszlánját, mely csak emberhúsból élt és a népnek kedvencze volt, megölette, kifejezetten azon okból,

mert nem jó, ha az emberek ilyenekben kedvöket lelik. S önmagában mégis táplálta ezt az embertelen szenvedélyt. De midőn ily módon hozzá szoktatta szemét az oly emberek lekonczolásához, a kiket Tacitus *silány vérnek* nevez,* majd nem sokára kész lesz másokat is töprengés nélkül megfojtatni. Bizalmas szolgáinak s Messalinának csak az ő nagy félénkségét kellett fölébreszteniök, ha halálítéletet akartak valaki ellen kieszközölni nála. Gyakran történt az is, hogy oktalan aggodalmában kivégeztetett valakit s azután megbánta. Gyakran pedig nem is tudta, hogy mit cselekedett, s másnap a kivégzettet magához hívatta ebédre vagy koczkát játszani. Azon rangbeli emberek közt, kik Messalina vagy a szabadosok gonoszságának áldozatul estek, első vala C. Appius Silanus, kinek fiával saját leányát Octaviát eljegyezte volt. Ennek a Silanusnak Lepidát, a Messalina anyját adta feleségül s mindig maga körül tartá a tekintélyes férfit. De Messalinának, a ki vad és szeszélyes nemi szenvedélyét majd ezzel, majd azzal kívánta kielégíteni, eszébe jutott, hogy neki is fölajánlja magát, s midőn az vonakodott saját mostohaleányával ily viszonyba lépni, Messalina Narcissussal szövetkezett megrontására. Álomlátásokkal, mintha Silanus a császár életére törne, megrémítik a gyáva uralkodót, a ki aztán megöleti az ártatlan embert. Seneca mondja, hogy egész uralkodási ideje alatt harmincz senatort, háromszáz tizenöt lovagot fosztott meg életétől, más polgárt pedig annyit, a mennyi fövényszem van a tengerparton.

16. A régi nagy családok ivadéka pedig a nélkül is nagyon össze volt már zsugorodva; Tiberiusnak és utódának kegyetlensége még jobban megritkítá, s Claudius is oly módon folytatta az egykori nemesség irtását, hogy utódának már azok közt kellett áldozatait keresnie, kik szellemök és jellemök nemességével tűntek ki a többiek közűl. A mi a régi nemzetségekből megmaradt is, elődeinek csak nevét, nem jellemét örökölte. Juvenalis, a ki Tacitus mellett a legélénkebb képet festi e korszakról, elénk állítja a Liciniusok, a Gracchusok, a Valeriusok sarjait, mint az elsatnyulásnak siralmas példaképeit, ama családok egykori nagy alakjaihoz mérten, és sok helyen úgy rajzolja a fővárost, mint az erkölcsi nyomor fertőjét, melyben már nem terem meg semmi férfias derékség, s csak itt-ott áll elő egy-egy világ szerint élni tudó okos ember. A tanács már nagy részében szabadonbocsátott rabszolgák utódaiból áll, s a mérhetetlen gazdagság, melyet az ilyenek összehalmoztak, oly tekintélyt és hatalmat szerzett nekik a császárok előtt, a milyennel a köztársaság legszebb korában a legősibb és tiszteletre legméltóbb nemesség sem dicsekedhetett. Augustus után egész serege a szabadonbocsátottaknak tolakodott be a lovagi rendbe. A hadseregben még mindenesetre valának jóravaló férfiak, ezek is többnyire újabban fölcsöperedett családokból; de a fővárosban régi és új nemzetségek fiai csak feslettségben és aljasságban vetélkedtek egymással. „Ha kilépünk — írja Seneca — házunk küszöbén, csupa elvetemült,

* L. Ann. I. 76.

kapzsi, tékozló és szemérmetlen emberek közt járunk; sehová nem nézhetünk botránkozás nélkül. Micsoda gyalázatos pereket folytatnak gyalázatos ügyvédekkel azok az ezerek, kik kora reggel a törvénypiaczra sietnek? Egyik atyja rendelkezését támadja meg, másik anyja ellen emel panaszt; emez olyan miatt vádol valakit, a mit épen ő követett el; ítéletet olyan bíró mond valamely bűntény fölött, a kinek lelkiismeretét ugyanaz a bűntett terheli; az ügyvéd jó tüdője a legrosszabb ügynek is megnyeri a hallgatóságot. Ha a köztereket és színházakat zsúfolva látod: a hány fej, ugyanannyi bűn. Ez emberek közt, kiket viseletökről egy azon nemzet fiainak tartasz, nincs béke; kis haszonért igyekszik egyik a másikat megrontani; a szerencsést gyűlölik, a szerencsétlent megvetik. A felülről jövő nyomás ellen panaszkodnak, lefelé maguk gyakorolnak nyomást: csekély élvezetért és ragadmányért készek romba dönteni a világot. Olyan élet folyik, mint a gladiatorok tanyáján: a kik ma együtt esznek és isznak, holnap ugyanazok életre halálra fognak egymással verekedni. Vadállatok együttlakása ez; csak hogy azok békességben élnek egymással s nem harapják egymást, míg az ember egyik a másikat össze akarja marczangolni. Abban különböznek az oktalan barmoktól, hogy azok ápolójok iránt szeliden viselkednek, míg az emberek vak dühökben fölfalják azt is, a ki jót tett velök.“ Horatius is fölismerte már, hogy Róma politikai sülyedése az erkölcsi romlásból, viszont ez a családi élet elfajulásából, a házassági viszony tisztátlanságából s a nemi ösztön kicsapongásaiból ered. A mit Tacitus történelmi munkáinak ránk maradt részeiben a római társadalomnak általános és mélyreható erkölcsi nyavalyája gyanánt inkább jelez, mint kimond: azt Juvenalis az ő hatodik satyrájában egy nagy és borzalmas képben tárja elénk. A női nem erkölcsi nyomorát rajzolja minden oldalról és a római világ fejedelemasszonyát Messalinát, e minden romlottságnak és feslettségnek mintaképét. De mégis ez a korszak, inkább mint a megelőző és utána következő, mutat nemes női jellemeket is föl, kik az érzés és élet tisztaságával, valamint a régi tisztes erkölcsökhez való ragaszkodásukkal nemcsak kiemelkednek saját elfajzott nemök köréből, hanem erős akaratukkal túlhaladják a magok korát is, ellentétben többnyire saját férjeikkel és fiaikkal. Ily nemes női alakok Lepida, a gonosz Messalina anyja, azután Sextilia, Cajus császár egyik hódoló hívének neje és annak a Vitelliusnak anyja, a ki később rövid időre császár lett; Seneca anyja Helvia és ennek nővére; Arria, a consulságot viselt Pætus Cæcina neje, kinek hősi lelkéről a most mindjárt elmondandók tanúskodnak.

17. Claudius császár második consulságának évében kisérlet történt a már zsarnoksággá fajult császári uralom megdöntésére; de e mozgalom, a mily észrevétlen keletkezett, oly hirtelen is vallott kudarczot. Annius Vinicianus egyike volt azon férfiaknak, kiket Cajus meggyilkoltatása után a trón jelöltjei közt is emlegettek. Midőn azonban most látta, hogy Claudius a legfőbb rangúakat kezdi halálra üldözni: ő is félt, hogy Silanuséhoz hasonló sorsra jut.

Érintkezésbe lépett tehát Furius Camillus Scribonianussal, Dalmatia helytartójával, ki alatt tekintélyes haderő állott, s ki szintén képesnek tartaték a főhatalom viselésére. A fővárosban is alakult egy párt, mely a vállalatot pártolta, és sok senator meg lovag, köztük Pætus Cæcina is, elútazott Dalmatiába, csatlakozandók a Róma ellen vonulni kész hadmenethez. A katonák már meg voltak nyerve a tervnek és Camillus egy kiméletlen s fenyegetőző iratban szólítá föl a császárt, mondjon le a trónról s vonuljon magánéletbe. Claudius annyira megijedt ezen, hogy bizalmas embereivel már azon tanakodott, ne engedjen-e a fölhivásnak, mint más alkalmakkor is, mikor életére irányzott valamely cselvetést födöztek föl, nyilvánított ilyen szándékot. De azután épen a katonák, a kik segélyével Camillus a császárt meg akarta buktatni, jöttek más gondolatra. Midőn a szabad alkotmány és a régi állapotok visszaállítását hallották emlegetni, megijedtek a régi katonai szolgálat fáradalmaitól, a táborhelyek folytonos változtatásával járó kellemetlenségektől, s megtagadták parancsnokuktól az engedelmességet. Camillus most Issa szigetére futott s ott megölte magát; példáját követte Vinicianus, sokakkal együtt. Ezzel öt nap alatt vége volt az egész lázadásnak. A fővárosban tartózkodó részesek ellen azonnal megkezdődött a vizsgálat; a táborban levőket maga a hadsereg küldötte vissza. Midőn Pætus Cæcina is hajóra viteték, neje Arria kérte a katonákat, hogy vigyék őt is vele. „Hiszen egy volt-consulnak csak engednek nehány szolgát, a kik ételeit fölhordják, ruháit, saruit rendben tartsák; mindezt én fogom végezni.“ Midőn kérését visszautasíták, egy halászbárkát fogadott föl, s azzal azon hajó után evezett, a melyen férjét vitték, s így kisérte el a tanács elé is, hol maga a császár adta elő a jelentést a lázadó merényletről. Kihallgatták azokat a személyeket, a kik vagy mint részesek vagy mint tanúk vallomást vagy fölvilágosítást tudtak adni. Ilyen volt Galæsus is, Camillus szabadosa, a kitől a kihallgatás folyamatában kérdezte Narcissus: — mert Claudius szabadosai még a tanácsüléseken is részt vettek — „mit teszel vala Galæsus, ha Camillus császárrá lett volna?“ Az gyorsan és meggondoltan felelt: „háta mögé álltam és hallgattam volna.“ Ugyancsak Narcissus Messalinával szövetkezve, arra használta föl ez alkalmat, hogy a nekik gyűlöletes, bár nem vétkes férfiakat és nőket elveszítsék, a kik azután bárd alá is kerültek; míg sokan a szabados és Messalina pártfogása által bűnös voltuk mellett is menekűlni tudtak. Az elítéltek közt volt Pætus Cæcina, a kinek megengedték, hogy saját kezével végezze ki magát. Arria nem volt fenyegetve, sőt Messalinával való korábbi összeköttetésénél fogva kíméletre számíthatott volna; de szilárdan eltökélte magát férjével együtt halnia, s midőn ez vonakodott, ő maga a saját mellébe szúrt s azután kihúzván sebéből a tőrt, e szavakkal nyujtá oda férjének: „Nézd Pætus: nem fáj.“ Midőn azután Pætus megölte magát: a hős lelkű asszony sebét bekötözték s kényszerítették tovább élnie. De hiába őrizték, mert egynap fölugorva székéről, oly erővel

rohant fejjel a falnak, hogy eszméletlenűl rogyott össze s csakhamar kiadta nemes lelkét.*

18. A császár a Kr. u. 43-ik évben harmadszor viselte a consuli méltóságot. Ez időtájt Lyciában pártvillongások törtek ki, melyek alatt nehány római polgár életét vesztette. Claudius azért a lyciai városoktól megvonván addig élvezett kiváltságaikat s külön kormányzatukat, Pamphyliához csatolta az országot. Ez események vizsgálata folyamán a tanács előtt egy lyciai küldötthez, a ki azonban római polgár volt, latin nyelven intézett kérdést a császár. Kitűnvén, hogy az illető nem tud latinul, megfosztotta római polgárjogától azzal a kijelentéssel, hogy a ki Róma nyelvét nem ismeri, ne legyen római polgár.** Különben is szigorúan bánt el azokkal, kik e jogra méltatlannak mutatták magukat; másokat pedig, kik azt bitorolták, ki is végeztetett. Ellenben sok magánosnak és közönségeknek is adományozta a római jogot; mert az azzal egybekötött előnyökért sokan kérték tőle azt, sőt többen Messalinának és kamarásainak pártfogását is keresték, kik aztán ennek és a hivatalos állásoknak is kieszközléséből valóságos vásárt ütöttek. — Herodes Agrippa király csakhamar Claudius trónralépte után visszatért Judæába. Barátja Cajus császár egy olyan sulyú aranylánczczal ajándékozta meg, a milyen vaslánczot viselt volt Tiberius parancsára, mikor ez őt Cajus pártfogásáért börtönbe vetteté. Ezt az aranylánczot Agrippa a jerusálemi templomban függesztette föl, s hosszabb ideig élt fővárosában, keresvén a zsidó nép kegyét, nemzeti vallásának ápolásával, bőkezű adományaival és hasznos épitkezésekkel. De a díszépitkezésekre való hajlandóságának, melyet Rómából hozott magával, valamint a görög-római látványosságok és népünnepek iránt táplált kedvtelésének Berytus városában, mely egyszersmind római gyarmatváros is volt, engedett szabad folyást, hol nem állott útjába a jerusálemi nép vallásos gyanúja és a minden idegenszerű ellen táplált féltékenysége. Ez élénk s elegyes, főleg pedig görög lakosságú kikötő- és kereskedelmi városban pompás szinházakat, oszlopcsarnokokat, fürdőket emelt, viadorjátékokat s ünnepélyeket rendezett. Cæsareában is nagy látványosságokat adott Claudius császár tiszteletére, s a vidékről is összecsődült az előkelőség és a nép. Maga Herodes egy ezüstfonálból szőtt köntöst vett föl, mely a reggeli fényben oly csudásan tündöklött, hogy a tömeg valami felsőbb lénynek nézte a királyt, s isten gyanánt kiáltotta ki, úgy mint Claudiust Rómában. És ő sem mondott ellen az istenítésnek; de — a mint Josephus Flavius beszéli — úgyanakkor megpillantott maga

---

* Casta suo gladium cum traderet Arria Pæto,
Quem de visceribus traxerat ipsa suis:
Si qua fides, vulnus quod feci, non dolet, inquit,
Sed quod tu facies, hoc mihi, Pæte, dolet. *Martialis.*

** Annyival feltűnőbb a császárnak különben teljesen jogos szigora, mert ő maga a görög nyelvet — mely annak a követnek bizonyosan anyanyelve volt, — nem csak jól tudta, hanem kedvelte is.

fölött egy kötélen űlő baglyot, s a vészjósló madár láttára valami metsző fájdalmat érzett belsőjében végig czikázni, melynek hatásától lerogyott. Elvitték lakására, hol öt napi kínlódás után meghalt.

19. A tanács diadalmi kitűntetéseket szavazott meg a császárnak oly hadi tettekért, melyeket mások vittek véghez. Ő most egy valódi diadalmenetre vágyott, mely végett Britanniára vetette tekintetét. A britannok maguk szolgáltattak okot a hadjárat megindítására, mert midőn átszökött honfitársaiknak kiszolgáltatását hasztalanul kérték a rómaiaktól, harczra készülődtek. De különben is egy Berikus nevű britt szökevény folyvást unszolta Claudiust a vállalkozásra. A hadjárat megkezdését egy volt-consulra, Aulus Plautiusra bízta, kiváló katonára, ki a Galliában állomásozó hadsereget át volt vezetendő a szigetre. Csakhogy Britannia régi hagyományokból a rémség és borzalmak földje gyanánt élt a legiók képzeletében, annyival inkább, mivel csak az oceánon át lehet odajutni, s azt hitték, hogy a világ véghatárára kell menniök. Megtagadták tehát a tengerpartra való indulást. Ekkor Claudius bizalmas szabadosát Narcissust küldé hozzájok, ki szószékre állott föl, beszédet akarván tartani. Alig pillantották azonban meg a katonák a híres kamarást, s mielőtt ez még csak egy szót is szólhatott volna, mindnyájan fölkiáltottak: *Io Saturnalia,** s készséggel engedték, hogy Plautius a partra vezesse őket. Ellenkező szél daczára áthajóztak a tengerszoroson, jókedvvel, mert egy meteor keletről nyugatra repült el fejök fölött, szerencsét jósolván vállalatukra. A szigetlakók tudomással birtak a legiók vonakodásáról, s azért nem is gátolták partra szállásukat. Azután sem mertek szembe szállni, hanem visszahúzódtak a mocsarak és erdők közé, abban a föltevésben, hogy így a rómaiakat kifárasztják és a támadás épen úgy sikertelen marad, mint annak idején a Julius Cæsaré. Plautius azonban utánuk ment. Hogy honnan indult és legközelebb mely irányba tartott a hadmenet: a felől a gyér adatok mellett ép oly kevéssé lehet tájékozódni, mint a Germaniában folyt hadjáratoknál is gyakran bizonytalanságban maradunk. Csak az vehető ki, hogy a rómaiak a britt sziget keleti partján a Themse torkolatától délre kötöttek ki, s a mai Kent grófság területén nyomultak északi irányban a benszülöttek után. Ezeknek első csapatait, melyekkel a rómaiak megütköztek, Togodumnus és Caradoc fejedelmek, a már elhalt Cunobellin király fiai vezették. Egymás után mind a kettőt megverte Plautius, s e vidéken erősített táborhelyet állítottak a további hadműveletek alapjául szolgálandót, melyek folyamatán, különösen kitűnteté magát a későbbi császár Flavius Vespasianus,** ki testvérével együtt mint alvezér működött a hadseregnél, s mellette Cn. Hosidius Geta alvezér, a ki makacs

---

* *Io Saturnalia!* volt az a kiáltás, a mivel a december végére eső Saturnaliák ünnepét üdvözölni szokták, a mikor a rabszolgáknak szabad volt uraiknak is parancsolniok. Narcissus hajdan rabszolga volt, s erre czéloztak most tréfásan a katonák, mintegy azt mondván: „no jó! legyen saturnaliák ünnepe; rajtunk van a sor engedelmeskedni egy rabszolgának!“

** *Agricola élete:* 13. f.

harczok után kényszerité a britannokat a Themsén túlra vonulni vissza. A folyam balpartján vívott újabb ütközetek bizonyították ugyan a legiók túlnyomó hadi képességét a nyilt csatatéreken, de a további üldözés közben a sereg egy része azon terjedelmes mocsárok közt rekedt, melyek akkor a folyam alsó partvidékét borították, és ott a britannok érzékeny csapást mértek rá. Egyszersmind elszántaknak mutatkoztak, a talajviszonyok sajátszerűsége és tájismeretök segítségével az eddiginél is erősebb ellenállást fejteni ki a betolakodott ellenséggel szemben. Plautius még Rómából való elindulásakor azt az útasítást kapta a császártól, hogy tudósítsa őt előre, ha valamely súlyosabb csapásra készül az ellenség ellen. Most elérkezettnek látta annak idejét, s a császár megjöveteléig csak a már elfoglalt terűletek megtartására szorítkozott. Claudius a kapott jelentés után átadta a kormányt és az italiai haderők fölötti parancsnokságot consultársának L. Vitelliusnak, s a gall partvidék ugyanazon pontjára útazott, a hol Cajus állt az ellenséges szigettel szemközt. Egyúttal további csapatok is, köztük hadi elefántok, indíttatának a háborúnak nyomatékosabb folytatására. A császár átszállt a tengeren s megérkezett a Themse jobb partján álló táborba; azután átkelvén a folyamon, ott egy britt sereget megvert; tovább haladtában elfoglalta Cunobellin régi királyi székhelyét Camolodunomot, a mai Colchestert. Az ország némely vidékét fegyverrel foglalták el, mások önként hódolának. A hadsereg ismételten kikiáltá Claudiust *imperatornak*. Most Plautiusra bízván az ország kormányzását azzal a meghagyással, hogy a szerzett hódítmányokat szaporítsa: két vejét, Pompejust és Silanust előre küldé Rómába a győzelem hirével s maga is a szigeten való tizenhat napi időzése után visszaindult. Egészben véve azonban hat hónapig volt távol a fővárosból és a jövő 44-ik évben érkezett oda vissza. A tanács diadalmenet mellett a Britannicus nevet szavazta meg neki, és hogy e nevet kis fia is viselhesse. Messalina továbbá, úgy mint egykor Livia, a felséges czímet kapta s azt az előjogot, hogy ünnepélyes alkalmakkor kocsit használhasson, a mit mindjárt férjének nagy pompával megtartott diadalmenetén is igénybe vett. A császár, hogy az isteneknek a hadviselés iránt tanúsított segélyeért való hálaját kimutassa, térden csúszva s két vejének karjára támaszkodva, ment föl a capitolium lépcsőin. A háborúban szerzett érdemeket, takarékos szokása ellenére, pazarul jutalmazta meg, s a nép számára is megtartotta a szokásos múlatságokat.

20. Ugyanazon évben, mikor britanniai diadalát ünnepelte, Achaját és Macedoniát, melyek Tiberius óta császári tartományok valának, újra a tanács igazgatása alá rendelé, s Judæát Herodes Agrippa halála után megint procurator Cuspius Fadus által kormányoztatta, habár egy szintén Agrippa nevet viselő fiatal trónörökös maradt a király után. Barátai és szabadosai lebeszélték arról a szándékáról, melyre elsőben gondolt, hogy ennek átadja atyjai örökségét. Az állam pénzügyi igazgatására, mely némi idő óta a prætorok kezére volt bízva, ismét visszaállítá a quæstorok

régi intézményét, a kik közül ketten-ketten három évig kellett hogy az igazgatást vezessék; ellenben eltörülte azt az intézkedést, mely szerint Italia egyes kerületei quæstorok igazgatása alá voltak helyezve.* A consulok biráskodási tisztének egy részét a prætorokra bízta. Azokat az előnyöket és jogosítványokat, melyek a lex Papia Poppæa által a házasságban élő férfiaknak voltak biztosítva, kiterjeszté a katonákra is, kiknek törvény szerint nem volt szabad megházasodniok. — Eközben Messalina nem csak saját magaviseletével űzött gúnyt minden szeméremből s erkölcsből, hanem más asszonyokat is kényszerített, hogy hozzá hasonló feslettségben éljenek. Hogy Claudius ne nélkűlözze őt, mikor ledér szenvedélyének kielégítése végett éjeket töltött a palotán kivül, két szajhát, Calpurniát és Cleopatrát rendelte a maga hálószobájába, hogy férjénél pótolják őt. Ünnepelt színész, a népnek kegyencze volt akkor M. Lepidus Mnester, kit Messalina szintén meg akart magának nyerni. De midőn ez vonakodott s hiába volt vele szemben minden igéret és fenyegetés: férjéhez fordult Messalina azzal a kéréssel, parancsolná Mnesternek, hogy az ő parancsainak engedelmeskedjék. Az elvakult császár nem is kérdezte, hogy mit akar neki parancsolni; meghagyta Mnesternek az engedelmeskedést, a ki most már megadta magát. A nép zúgolódott, hogy kedvelt művészét, kit a császárné magánál tartott, most már nem is láthatja nyilvánosan; de senki sem akarta elárulni a császárnak az egész világ előtt ismeretes botrányt; nem kivántak ártani Messalinának, a ki oly nagyon szép volt, sem Mnesternek, a kinek művészetét csudálták. — Ez időtájban, főleg a főváros lakossága közt egy új betegség támadt, mely kiütésekben jelentkezett először az állon, azután elterjedt a nyakon, mellen és kezeken át. Az idősebb Plinius szerint nem okozott ez a baj fájdalmat és nem fenyegette az életet, de az ember külsője az utálatos és bűzös kelevények miatt oly förtelmessé vált, hogy inkább a halált választotta volna. Mivel ez a nyavalya főképen az előkelő sorsban élő férfiakat lepte meg, míg a nők mentek voltak tőle: körül-belül bizonyosnak látszik, hogy e baj forrását azon természetellenes és kicsapongó életmódban kell keresni, melyet Rómában a jobb anyagi helyzetben levő férfivilág folytatott. Egyiptomi orvosok hívattak a fővárosba e betegség gyógyítása végett, mely keleten már régóta ismeretes volt.

21. A 45-ik évben M. Vinicius, a kinek feleségét Juliát, a császár unokahúgát, Messalina féltékenységből halálba kergette, másodszor viselte a consuli hivatalt, tiszttársa levén T. Statilius Taurus Corvinus. Ekkor vitte keresztül Claudius azt a régóta táplált tervét, hogy a főváros mindenféle szobrokkal és képekkel való teletömésének határt szabjon. Mert addig az a korlátlan szabadság állott fönn, hogy mindenki nyilvános helyen is fölállíthatta a maga vagy más képét akár festésben, akár érczben vagy kőben ábrázolva. A császár most rendeletben tiltotta meg, hogy magánszemélyek a tanács engedélye nélkül nyilvános helyen fölállíthassák

* L. *Ann.* IV. 27.

képeiket, kivételt állapítván meg azokra nézve, a kik közhasználatra rendelt épületet emeltek vagy olyat megújítottak. Általában több hasznos és czélszerű intézkedést léptetett életbe: hogy a tartományi kormányzók hivatalos működésök végződése után ki ne bujhassanak a felelősség alól, nem engedte még egy más tartományi hivatalt közvetlenül az első után viselniök. Megszorítá az állami tisztviselők azon jogát, hogy hosszabb időre szabadságoltassák magukat. Mivel némely római úr, a helyett, hogy megbetegült szolgájának ápolásáról gondoskodnék, kidobja azt házából, vagy kiteszi a Tiberis szigetére Aeskulap temploma mellé, mintha az orvostudomány istenére akarná bízni meggyógyítását: elrendelte Claudius, hogy az ilyen rabszolga azonnal szabaddá legyen s fölgyógyulása után nem kell neki ura házába visszamennie. Ha pedig valaki a maga rabszolgáját megöli, emberölés bűntettében marasztaltassék el. Mivel a császár születésnapjára augusztus 1-én napfogyatkozás volt látható: hirdetményt tétetett közé, mely a tünemény tartamáról, kiterjedéséről és okairól fölvilágosította a népet; mivel a tudatlan tömeg ily alkalommal félelmében könnyen zavargásra adta magát.

22. A következő 46-ik évben Kr. u. Claudius ötödízben, s Valerius Asiaticus másodízben viselte a consulságot, s a császár visszalépése után M. Junius Silanus lett utóda. Ekkor egy személyiségére nézve egészen jelentéktelen, de származása s a császári házzal való távoli rokonsága révén mégis előkelő ember fejébe vette az uralkodó megbuktatását és hogy maga lesz császár. Asinius Gallus volt ez, annak a hasonló nevű férfinak a fia, ki a Tiberiustól eltaszított Vipsaniát, M. Agrippa leányát nőül vette, úgy hogy ez az ő fia anyjáról féltestvére volt Drususnak, a Tiberius fiának. Másokat, sőt a császár szabadosai és rabszolgái közül is többeket beavatott titkába, s azt hitte, hogy ha igényeivel nyilvánosan föllép, a nép azonnal ki fogja őt császárnak kiáltani. Se fegyveres támogatásról nem gondoskodott, se pénzeszközöket nem tartott készletben, mikor tervét fölfedezték. A császár megelégedett azzal, hogy az országból kiútasítsa. De azért is bánt vele ily enyhén, mert Gallus törpe és nagyon csúnya kis ember volt, inkább nevetséges, mint veszélyes. Hasonló alkalommal, mikor Claudius néhány ellene szövetkezett embert fenyítetlen hagyott, így fejezte ki magát megvetően: „egy bolha ellen nem kell olyan erőt alkalmazni, mint egy vadállat ellen.“ De kegyelmes hajlandósága mellett sem tudta megmenteni a 45-ik évi consult M. Viniciust, közeli rokonát, kinek Messalina vesztére tört. Kínálta ugyanis neki magát, miután hitvesét, Juliát halálba üldözte, s mikor Vinicius vonakodott kívánságának eleget tenni: méreggel veszítette el. Valerius Asiaticusnak, ez évbeli consulnak, az egész éven át kellett volna hivatalát tovább vezetnie. De mivel tudta, hogy gazdagságát rossz szemmel nézik, lemondott tisztéről s visszavonult a magánéletbe, azzal a hiú reménynyel, hogy így kikerüli az irigység tőreit.

(Innen kezdve megint visszatérünk Tacitus eredeti szövegéhez, mely az elején szintén hiányos XI. könyvvel kezdődik újra.)

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

E könyv, melynek eleje csonka és szintén a megelőző könyvekkel együtt veszett el, Claudius uralkodásának a Kr. utáni 47. és 48. évek alatt lefolyt eseményeit foglalja magában. — Nevezetesebbek ezek közül: Valerius Asiaticus öngyilkossága, Petra testvérek kivégeztetése, zavargások keleten és Germaniában. — A gallok teljes polgárjogot nyernek, Claudius beszédet mond érdekökben. — Messalina házassága Siliussal; Narcissus beárulja Claudiusnál. Silius és bűntársainak kivégeztetése, Messalina halála.

1. Mert azt hitte,* hogy a kétszer consulságot viselt Valerius Asiaticus volt egykor annak** bujálkodó társa. Vágyott egyszersmind arra a kertre is,*** melyet hajdan Lucullus ültetett, Valerius pedig most kiváló pompával rendezett be. Mindakettőnek bevádolására Suilliust lovalta föl, s ehhez csatlakozik Sosibius, Britannicus [1]) nevelője, a ki jóakarat színe alatt figyelmezteté Claudiust, hogy óvatosnak kell lenni az erőszakkal és a gazdagsággal szemben, mely mindakettő veszélylyel fenyegeti az uralkodókat. Hogy Asiaticus volt Cajus császár meggyilkolásának legfőbb eszközlője, s nem félt ezt a római nép gyülekezete előtt bevallani, sőt a tett dicsőségét még magának is követelte.[2]) Ezért nagy nevű ember a fővárosban s híre a tartományokon keresztül is elterjedt; most pedig útra készül a germaniai hadseregekhez, s mint Vienna [3]) szülöttje, hatalmas rokonságra támaszkodhatik és könnyű szerrel fölzavarhatja a vele hasonló származású néptörzseket. Claudius tehát, nem kutatván tovább a dolgot, sietősen küldi Crispinust, a testőrség parancsnokát katonasággal együtt, mintha csak lázadás

* T. i. *Messalina*, mely szó, mint a mondat alanya, a hézagba veszett.

** T. i. *Poppæa Sabinának*, a Tiberius alatt hosszú ideig Moesiát kormányzó Poppæus Sabinus leányának, kinek hasonnevű leánya Nero császárnak felesége lett.

*** Ez a kert északra feküdt a Mars-mezőtől; az élvhajhászó Lucullus alapítá, a ki azonban a Mithridetes elleni háborúban Kr. e. 74. jeles hadvezérnek bizonyult.

elnyomásáról volna szó. Az Bajæban találta meg, s bilincsben hurczolta Valeriust a fővárosba.

2. Nem is vitték ügyét a tanács elé,[4]) hanem a belső teremben hallgatták ki Messalina és Suillius jelenlétében, mely utóbbi a katonák elcsábításával vádolta, állítván, hogy azokat pénzzel s fajtalankodással mindenféle galádságra megnyerte magának, továbbá a Poppæával való házasságtörő viszonyát, meg természetellenes fajtalanságát hányta szemére. Erre a vádlott félbeszakítván hallgatását, ily szavakkal tört ki: „Kérdezd meg Suillius, a magad fiait; azok meg fogják mondani, hogy férfi vagyok-e?[5]) S védbeszédébe fogván, mélyen megindította Claudiust, sőt Messalinának szeméből is könnyeket csalt ki. Midőn ez utóbbi könnyeit lemosni kiment a szobából, inti Vitelliust, hogy ne hagyja kezéből kisiklani a vádlottat; maga pedig siet Poppæát elveszteni, embereket küldvén hozzá, a kik börtönnel ijesztve, öngyilkosságba kergették, a császárnak annyira tudtán kívül, hogy midőn Poppæa férje, Scipio, nehány nappal azután nála volt ebéden s kérdezte tőle, hogy miért nem jött vele felesége is az asztalhoz, azt a választ kapta: azért, mert meghalt.

3. De mialatt a császár Asiaticus fölmentése felől tanakodott magában: Vitellius sírás közt hivatkozván az ő régi barátságukra és hogy Antoniát, a fejedelem anyját mindketten egyaránt tisztelték, majd fölsorolván Asiaticusnak az állam részére teljesített szolgálatait s újabban a Britannia ellen folytatott hadműveleteit, s midőn más egyebet is szóba hozott, a mi az irgalom fölkeltésére alkalmasnak látszék: megengedhetőnek javasolta, hogy az szabadon választhassa halálának módját. Claudius el is fogadta ezt a javaslatba hozott kegyelmet. Mikor azután némelyek az éhhalált ajánlották neki könnyű vég gyanánt, Asiaticus megköszönte szívességöket, és szokott testgyakorlatait végezvén, megfürdött, vidáman étkezett s miután kifejezte, hogy tisztességesebb halállal mult volna ki, ha Tiberius kaján lelke vagy Cajus császár dühe pusztítja el, mint hogy egy asszony fondorlata és Vitellius* gyalázatos nyelve buktatja meg: fölvágta ereit, de előbb megtekintvén saját máglyáját, parancsolta, hogy azt más helyre vigyék át, nehogy a sűrű lombú fák a tűz hevétől szenvedjenek. Ily lelki nyúgalmat tanúsított utolsó pillanataiban.

4. Ezután hítták össze a tanácsurakat, és Suillius még két előkelő Petra előnevű római lovagot von be a fölségsértés vádjába.

---

* L. Vitellius, ekkor consul; a későbbi császár atyja.

Romlásuk oka pedig az vala, hogy házukat fölajánlották Mnester* és Poppæa találkáira. De közülök egyiknek azt az éjjeli álmát rótták föl vétkül, mintha Claudiust látta volna kalászkoszorúval övezve, melyen a kalászok hátra voltak fordítva, és ez az álomkép a gabonadrágaságot jósolta meg. Mások úgy beszélték, hogy fehér leveles szőlőkoszorút látott, a mit arra magyaráztak, hogy a császárnak az őszi időszak vége felé bekövetkezendő halálát jelenti. Nem kétes azonban, hogy bármilyen volt légyen ez az álomkép, neki és testvérének vesztére vált. Másfél millió sestercius és a prætori díszjelvény szavaztatott meg ezért Crispinusnak; Vitellius azonfelül egy milliót indítványozott Sosibius részére, mivel Britannicusnak tanításával, Claudiusnak pedig tanácsával tesz szolgálatokat. Scipió is fölhivatván szavazatának beadására: „midőn Popæa vétkeiről úgy vélekedem, mint mindenki: vegyétek úgy, hogy én is azt mondom, a mit mindenki“ — mondá, a hitvesi szeretet és a senatori állás kényszerhelyzete közt megtalált finom tapintattal.[6])

5. Mostantól fogva szakadatlan s könyörtelen módon folytatta Suillius vádaskodásait, és vakmerősége sok utánzóra talált. Mert a fejedelem a törvényeknek és hatóságoknak minden tennivalóit saját kezébe összpontosítván, alkalmat nyujtott a rablásra. De egy nyilvános árúczikk sem volt oly kelendő, mint az ügyvédek becstelensége annyira, hogy Samius, egy előkelő római lovag, ki négyszázezer sesterciust adott Suilliusnak,[7]) mikor ügyárulását megtudta, annak házában dőlt saját kardjába. Így történt, hogy a kijelölt consulnak C. Siliusnak, kinek hatalmáról és bukásáról a maga helyén meg fogunk emlékezni,** hivatalba léptekor fölkelnek a tanácsurak s követelik újból való érvényesítését a Cincius-féle törvénynek,[6]) melylyel hajdan megtiltatott, hogy pénzt vagy ajándékot a pörben való eljárásáért valaki elfogadjon.

6. Mikor erre fölzúdultak azok, kiknek ez a megalázás szánva volt, a Suilliussal rossz viszonyban álló Silius hevesen kitört, „a régi szónokok példáit emlegetvén, a kik az utódok előtt való jó hírnevet tekintették ékesszólásuk jutalmának. Másként ez a nemes művészetek legszebbike és legfőbbje a piszkos szolgálatok posványába sűlyed; még a becsület sem marad épen ott, a hol a nyereség nagyságán csüng a tekintet. Hogyha a pörös ügyek senkinek nem hoznának hasznot, megcsökkenne számuk; most pedig szítják az

* Hirneves színész.

** L. alantabb a 12. 26. fej.

ellenségeskedést, a vádakat, gyűlöletet és sértéseket, hogy miképen a járványos betegség keresetet ad az orvosoknak, úgy a pörlekedő kórság pénzt hozzon az ügyvivőknek. Gondolni kell csak Asiniusra, Messallára és az újabbak közűl Arruntiusra, Aeserninusra, a kik feddhetlen életökkel és ékesszólásukkal a legmagasabb polczra emelkedtek.“ Midőn a kijelölt consul így beszélt s a többiek hozzájárultak: indítvány tétetett, melynél fogva a zsarolásról szóló törvény alkalmaztassék; de Suillius és Cossutianus, meg mások, a kik látták, hogy nem ítéletet mondanak ellenök, — hiszen vétkességök úgy is világos volt —, hanem büntetést szabnak rájok: körűlveszik a császárt s kérik a határozat megsemmisítését.

7. Miután kérésökre hajlott, így kezdenek beszélni: „Ki volna oly elbizakodott, hogy örökké tartó hírnévre reménykednék? A napi szükséglet és a tényleges állapotok részére kell segélyről gondoskodni, hogy ügyvédek hiánya miatt senki se essék a hatalmasoknak zsákmányául. De a szónoklás tudományát nem lehet ingyen mérni; saját családja dolgait hanyagolja el az, a ki idegen ügyeket vállal magára. Sokan katonáskodással, mások a földet művelve, tartják fönn életöket; senkitől sem lehet semmi olyat követelni, a miből magának előre hasznot nem biztosít. Könnyű volt Asiniusnak s Messallának, kik az Antonius és Augustus közt folyt háborúba dús javakkal megszedték magukat, vagy az Aeserninusoknak és Arruntiusoknak, mint gazdag családok örököseinek, a nagylelkűt játszani. De kéznél vannak más példák is, hogy pl. milyen díjakért szokott P. Clodius vagy C. Curio [9]) szónokolni. Ők, szerény módban élő senatorok a nyúgalmas közállapotok közepett csak a béke hasznait keresik. Gondoljon* a köznépre, a mely a törvényszék sorompója előtt küzdötte föl magát. [10]) Ha a tudományos működést megfosztják a maga jutalmától, elvész a tudomány is.“ Ez a védekezés ha nem tűnt is föl valami méltóságos szinben, a császár még sem látta alaptalannak a fölhozott érveket, s a kapható ügyvédi díjak mérvét húszezer sestercius határáig szabta meg, úgy hogy az ezen túllépők zsarolásért legyenek panaszolhatók.

8. Ez időtájban Mithridates, kiről elbeszéltem,** hogy Armenia fölött uralkodott és Cajus császár parancsára fogságba vették, Claudius engedelmével visszatért országába, Pharasmanes segélyében bízakodván. Ez ugyanis, a hiberek királya s Mithridatesnek

* T. i. a császár.

** Tacitus elbeszélése a VII—X. könyvekben elveszett. Lásd az események rövid előadását föntebb a Pótlás 13 fej.

testvére, tudtára adá, hogy a parthusok viszálkodnak, az ország legfőbb ügyei kétes állapotban vannak, a kisebbekkel senki sem törődik. Mert Gotarzes [11]) egyéb kegyetlen tettei közt testvérét Artabanust s ennek nejét és fiát erőszakos halállal vesztette el, mire a többiek megijedtek és Vardanest hívták elő. Ez készséggel vállalkozván bármily merész terv kivitelére, két nap alatt háromezer stadiumnyi útat tesz meg,* s előzi a mit sem sejtő és megvénült Gotarzest, s késedelem nélkül megrohanja a közelebbi országokat,[12]) csupán Seleucia lakosai vonakodván uralmát elismerni. Ezek ellen, a kik atyjától is elpártoltak, inkább személyes bosszú tüzelte, mint a pillanatnyi haszon latolgatása; bele bonyolódik tehát a hatalmas város ostromzárolásába, mely a mellette kanyargó folyam** természetes védelme alatt falakkal is meg volt erősítve s élelmi szerekkel ellátva. Ezalatt Gotarzes, a daharok és hyrcanok *** segítségével is erősödve, megújítja a háborút, s Vardanes kénytelen Seleucia ostromával fölhagyni s a bactriai síkra helyezni át táborát.

9. Ilyképen a keleti hatalmak ereje megoszolván, mivel bizonytalan volt, hogy merre hajlik majd a harcz szerencséje: alkalma nyilt Mithridatesnek Armeniát elfoglalnia, miközben a római katonaság a meredek hegyi erődöket rohammal bevette, s egyúttal a hiber sereg is elárasztá a sík földeket. Mert az őrmények nem fejtettek ki többé ellenállást, miután parancsnokuk Demonax, a ki csatába mert bocsátkozni, vereséget szenvedett. Némi halasztást okozott még Kis-Armenia királya Cotys, a kihez néhány főember hajlott; de miután a császár egy levélben rendre útasította: most minden Mithridates kezében pontosult össze, ámbár ő kíméletlenebb volt, mint új királysága érdekében lennie kellett volna. A két parthus uralkodó**** pedig, a kik egymás ellen készültek harczra, most megtudván honosaik cselszövéseit, melyeket Gotarzes fedezett föl testvére előtt, hirtelen szövetségre lépnek, miután először némi bizalmatlansággal jőnek össze, majd oltár előtt fogva kezet, kötelezték magukat ellenségeik gonoszságának megbosszúlására s az egymás közt való megegyezésre. Vardanes több jogosultsággal látszott bírni, hogy a királyságot megtartsa; Gotarzes pedig, hogy köztük versengés ne legyen, Hyrcania belső részeibe távozott. Seleucia Vardanes visszatérte után pártütésének hetedik évében,

* A stadium 125 lépés.

** A Tigris.

*** A Kaspi-tó délkeleti partjain lakó népek.

**** Vardanes és Gotarzes.

megadta magát, szégyenére a parthusoknak, hogy egy város oly sokáig tudott daczolni velök.

10. Ezután meglátogatta a legjelentékenyebb országrészeket, s vágyott volna Armenia visszahódítására is, ha Vibius Marsus, haddal fenyegetőzve, meg nem gátolja szándékában. Gotarzes pedig ezalatt megbánta a királyságról való lemondását s a békében nehezebb szolgaságot viselő nemesség meghívására csapatokat gyűjt össze. A másik fél is megindult vele szemközt az Erindes folyóig, melynek révén Vardanes sok küzdelem után győztesen átnyomult, s szerencsés ütközetekben a közben lakó néptörzseket meghódítá a Sindes folyóig, mely a dahákat és áriakat egymástól elválasztja. Itt véget ért szerencséje, mert a különben győzelmes parthusok megunták a hosszas katonáskodást. Ő tehát ott egy emlékművet állítván, mely hatalmát hirdesse, hogy senki ő előtte az Arsacidák közűl nem tette azon népeket adófizetővé: azután visszatér dicsőségben úszva, de most még zsarnokibb és tűrhetetlenebb módon bánva alattvalóival, kik e miatt előre koholt csellel megölték a gyanútlan és vadászattal mulató fejedelmet. Még fiatal férfikorában hunyt el, de kitünőség tekintetében kevesen vetekedhettek volna vele az öreg királyok közűl is, ha úgy megnyeri vala honfiainak szeretetét, mint ahogy ellenségeinek rettegését ki tudta vívni. Vardanes erőszakos halála zavarodást csinált a parthusok közt, mivel nem tudtak megállapodni, hogy kit hívjanak meg a királyságra. Sokan Gotarzeshez hajoltak, mások Meherdateshez, Phraates ivadékához, ki nálunk túsz gyanánt tartózkodék. Végűl mégis felűl került Gotarzes, ki a királyság elnyerése után vérengzéseivel s kicsapongásaival odavitte a parthusokat, hogy ezek titkon kéréssel fordultak a római császárhoz, engedné át nekik Meherdatest az ősi trónra.

11. Ugyanazon consulok* hivataloskodása alatt, Róma alapítása után a nyolczszázadik esztendőben, megülték az évszázados ünnepet, melyet Augustus hatvannégy évvel azelőtt tartott. Mellőzöm mind a két fejedelemnek számítását,[13]) melyről elég kimerítően szóltam a Domitianusról irott könyveimben. Mert ő is rendezett százados ünnepet, melyben kiváló figyelemmel vettem részt, mint a tizenötférfiúból álló papi testűlet tagja és akkor prætor, — a mit nem kérkedésből említek föl, hanem mivel régi idő óta a tizenötférfi testűletére volt bízva annak gondozása, és az állami tiszt-

* Ugyanis: L. Vitellius és maga a császár.

viselők végezték, főképen a szertartási teendőket. Midőn ez alkalommal Claudius a circusi játékokat nézte, hol nemes ifjak lóhátról játszották el a trójai tornát, [14]) köztük a császár fia Britannicus és L. Domitius, a ki majd örökbefogás által Nero név alatt a trónra vala elhívandó: a köznépnek Domitius iránt nyilvánított lelkesedése jóslatúl szolgált. Szájról szájra adták azt a mondát, hogy csecsemőkorában kigyók voltak mellette őrök gyanánt, a mi egy idegenből vett csodatörténet után másolt mese; mert ő, a ki magát nem szokta kisebbíteni, csupán egy kigyóról tesz említést, melyet szobájában láttak volna.

12. Ám a nép vonzalma még folyvást Germanicus* emlékezetéből táplálkozott, kinek ő volt az utolsó férfimaradéka, s anyja Agrippina iránt növekedett a részvét Messalina kegyetlen bánása miatt, a ki mindig haragudott rá, most pedig annál szenvedélyesebben, minél kevésbbé törhette eszét vádak és vádlók szerzésén, mivel egy új és őrjöngéssel határos szerelmi viszony tartotta fogva. Ugyanis C. Silius, a római fiatalság legszebb gavalléra iránt oly heves szerelemre gyúladt, hogy annak nejét, Junia Silanát, egy nemes hölgyet, kizavará családi tűzhelyéről s a most már szabaddá lett házasságtörőt teljesen hatalmába kerítette. Silius tudatában volt a maga szégyenének és veszedelmének; de visszaútasítás esetében biztos levén egyrészt a maga bukásáról, s némely kilátásának meghiúsulásáról, másrészt a várható nagy jutalmakról is: vigaszt keresett abban, hogy bevárja a jövőt s élvezi a jelenvalót. A császárné, nem lopva, hanem nagy kisérettel járt házába; kimentében hozzá csatlakozott; elhalmozta pénzzel, kitűntetésekkel, s végűl, már saját állásának fényét is mintegy ráruházván, a császárnak szolgái, szabadosai s háztartási szerelvényei is oda kerűltek a bujatárs lakására.

13. A saját házassági életének ily alakulásáról mit sem sejtő Claudius pedig a censori tiszt teendőivel foglalatoskodván,[15]) szigorú rendeletekben korholta a nép színházi rakonczátlankodását, a miért az P. Pomponius consulviselt férfiúra (ki a színpad számára verseket írt) és főrangú hölgyekre goromba élczeket csinált. Továbbá megfékezte egy megszavazott törvénynyel a hitelezők kegyetlen eljárását, hogy ne legyen szabad a családfiaknak atyjok halála esetére pénzt kamatra kölcsönözni. A simbruviumi halmokon fakadó források vizét a fővárosba vezette.** Új betűalakokat is adott és hozott be a

* Nero a Germanicus maradéka, a mennyiben anyja Agrippina Germanicusnak leánya volt.

** *Simbruvium* Latiumban feküdt, Rómától keletre.

régiek mellé, tudván, hogy a görög ábécze sem egyszerre alakult meg és lett teljessé.

14. Elsőkül ugyanis az egyiptomiak adtak a gondolatoknak látható kifejezést az állatok képeivel, s az emberi gondolkozás e legrégibb emlékei kőbe vésve* láthatók. Ők magukat is tartják a betűk föltalálóinak. Majd a phőniciek, mivel a tengeren ők uralkodának, bevitték az írás művészetét Görögországba, és maguknak igényelték azt a dicsőséget, hogy föltalálták, a mit pedig csak másoktól kaptak. Mert beszéli a monda, hogy a phőniciai Cadmus, hajóhaddal jövén, az akkor még műveletlen görög népeknek tanítójává lett e tudományban. Némelyek azt is említik, hogy az athéni Cecrops vagy a thebæi Linus és a trójai háború korában az argiv Palamedes alkottak tizenhat betűalakot, majd a többit mások s főképen Simonides találták föl. Italiában az etruskok tanulták el a corinthusi Demaratustól, a latinok elődei pedig az arkád Evandertől. A latin betűk olyan alakúak voltak, mint a görögök legrégibbjei. De nekünk is kevés betünk volt eleinte; azután jött hozzájok több. Ez előzményen indulva, hozott be Claudius három új betűt, melyek az ő uralkodása alatt használatban levén, majd utána feledésbe menvén, ma is láthatók még a köztérek és templomok falaira függesztett hirdető ércztáblákon.[16])

15. Azután indítványt terjesztett a tanács elé a jóspapok testülete felől, a végett, hogy Italiának e legősibb tudománya az általános elhanyagoltatás következtében ki ne veszszen. „Mert a közállomány viszontagságai közt gyakran híttak elő olyanokat, kiknek útmutatása szerint az istentiszteleti szertartások újból rendeztessenek és jövendőre helyesebb rendben tartassanak. Etruria előkelői ápolták önként vagy a római tanácsurak ösztönzése folytán, s tovább adták családjaikban ezt a tudományt, a mi most a művelődés iránti általános közöny terjedése miatt és mivel az idegen hitelvek erőre kaptak, egyre lanyhábban folyik. Igaz, hogy jelenleg minden dolgunk jól megy; de az istenek kegyelmét hálával kell viszonozni, nehogy a kedvezőtlen körülmények közt ápolt szent szertartások a szerencsés idők alatt feledésbe merüljenek.“ [17]) Ezért tanácshatározat hozatott, mely szerint a főpapok gondoskodjanak, hogy a jóslás tudományából mik legyenek föntartandók és megerősítendők.

16. Ugyanez évben a cheruskok népe királyt kért magának Rómától, mivel belháborúikban elpusztult nemességök és a királyi

* Obeliskek, pyramisok oldalán, templomok és sírboltok falain.

törzsből csak egy férfi élt még, ki Italicus neve alatt a fővárosban tartózkodék. Atyai részről Flavustól,* Arminius testvérétől származott, anyja a chattok fejedelmének Catumerusnak leánya volt; ő maga szép külsejű férfi, ki a fegyverforgatás és lovaglás terén egyaránt gyakorlott volt úgy germán, mint római mód szerint. A császár tehát ellátja pénzzel, kisérőket ad mellé, s figyelmezteti, hogy az őseitől rászállott méltóságot fenkölt lélekkel viselje; hogy ő az első, a ki Rómában születvén, nem tusz gyanánt, hanem mint polgár lép egy külső ország kormányának élére. Kezdetben örültek is a germánok az ő megérkezésén, s mivel minden pártviszálytól érintetlen létére egyenlő jó akarattal járt el mindenki iránt: szeretettel környezték s tisztelettel adóztak neki, mint a ki majd nyájas és mértéktartó, senkinek vissza nem tetsző magaviseletet tanúsított, sokszor pedig dőzsöléseivel és kirugásaival kedvökre is járt a barbároknak. És már nagy hírre tett szert a legközelebb fekvő, majd a távolabbi törzsek közt is, midőn a pártütést kedvelő elemek gyanús szemmel nézvén hatalmára, szétmennek a szomszédos népek közé s hirdetik, hogy Germánia régi szabadsága pusztulóban és a római befolyás növekvőben van. „Hát, egyáltalában senki nem született ezen a földön, ki a legmagosabb rangot betölteni bírná, hogy a kémszolgálatot teljesített Flavus ivadékát kellett mindnyájok fölé emelni? Hiába hívatkoznak Arminiusra is, mert ha annak idegen földön nevelt fia** térne is vissza az országba, még attól is félni lehetne, mint a kit az életmód, a szolgaság, a viselet és mindenféle idegen hatás megmételyezett. Ha pedig Italicusban atyjának szelleme lakik: senki a maga hazája és házi istenei ellen nem vétkezett annyit fegyverrel, mint az ő atyja."

17. Ilyen és hasonló izgatásokkal nagy csapatokat gyűjtöttek össze; de Italicust sem kevesebben követték. Mert azt hangoztatá, hogy „nem az ő akaratjok ellenére tolakodott be, hanem hívták, mivel származásával mindnyájok fölött áll; tegyék próbára vitézségét, ha vajjon nagybátyjához Arminiushoz s nagyatyjához Catumerushoz méltónak fog-e mutatkozni. Atyjáért sincs oka pirulni, a ki a rómaiakkal szemben a germánok akaratából fölvállalt köteles hűséget sohasem ejtette el. A szabadságnak jelszavát hamis okon veszik ajkokra azok, a kik egyénileg elfajulva, a közjóra vész-

---

* L. Ann. II. 9.

** *Thumelicus,* kit anyja Thusnelda római fogságában szült, azután Ravennában neveltették, de akkor már elhalt. Ann. I. 58.

hozólag, csupán a viszály szításába helyezik reményöket.“ Lelkes örömmel csatlakozott hozzá a nép, és a király egy a barbárok mértéke szerint nagy ütközetben győzelmet vivott ki; de majd később a szerencsében elbízakodva, elűzeték, s bár a longobárdok segélyével ismét visszahelyeztetett: jó és balsorsában csapása lett a cheruskoknak.

18. Ugyanez időtájban a chaukok,* belső viszálkodástól nem zavarva és Sanguinius elhalálozása alkalmából [18]) új reményt merítve, midőn hozzájok Corbulo útban volt, alsó Germaniába törtek Gannascus vezérök alatt. Ő a canninefatok** törzséből származván, szolgált a mi segédcsapatainknál; majd miután onnan megszökött, könnyű naszádokon zsákmányolva pusztítá főleg a gallok partvidékeit, mint a kiknek gazdagságát és harcziatlan szellemét ismerte. De mikor Corbulo a tartományba megérkezett, sok körűltekintéssel és majd azzal a dicsőséggel, melynek ez a hadjárat kiinduló pontját képezi vala,[19]) hadi hajókat bocsátván le a Rajna medrében s más alkalmas vízi járműveket szállítván a mocsárokon és csatornákon keresztűl, az ellenség naszádjait elmeríté s magát Gannascust is elűzte. Mikor így a tartomány állapotát pillanatra némileg biztosítottnak látta, a sánczmunkáktól és fáradalmaktól elszokott s csak a fosztogatásban kedvöket lelő legiókat visszatéríté a régi fegyelemre, hogy menetelés közben senki a hadsorból ki ne lépjen és parancs nélkül harczba ne bocsátkozzék. Őrállomások, előőrsök, nappali és éjjeli szolgálat, mind fegyveresen végeztetett, s mondják, hogy egy katonát, ki fegyvertelenűl, s másikat, a ki csak tőrrel fegyverkezve ásott a sánczon, halállal büntetett. Ez a túlzásba menő elbánás és annak talán alap nélkül tódított hire mégis csak a vezér szigorúságára vezethető vissza, s el lehet gondolni, hogy az a férfiú, kinek a könnyebb fajta vétségekkel szemben is ilyen kemény bánásmódot tulajdonítottak, zord sőt irgalmatlan volt a nagy bűntettek megtorlásában.

19. Egyébiránt pedig ez a megfélemlítés különböző hatást tett a katonákra meg az ellenségre: a mi vitézségünk emelkedett, a barbárok vad bátorsága megtört. A frizek törzse is, mely a L. Apronius vereségével kezdődött lázadás óta*** ellenséges érzést vagy bizalmatlanságot táplált irántunk, túszok adása mellett a Corbulotól

---

* Germán törzs az északi tenger partján, a Weser és Elba folyók közt.

** A Rajna torkolatától északra laktak.

*** L. Ann. IV. 72.

kijelölt terűletekre telepűlt; ugyanő adott nekik községtanácsot, tisztviselőket s törvényt. Nehogy pedig parancsa alól kivonják magukat, egy erős őrhelyet állított föl köztük, s embereket küldött hozzájok, hogy a chaukok véneit megnyerjék s Gannascust fortélylyal támadják meg. Nem is volt se hiábavaló, se nemtelen a szökevény és hitszegő ember ellen vetett tőr; de meggyilkoltatása mégis ingerűltségbe hozta a chaukok lelkét s újabb lázadásra adott vele Corbulo okot, a minek hire sokaknál örvendetes, de némelyeknél rossz fogadtatásra talált. „Hogy miért ingerli az ellenséget? az esetleges kudarcz az államra hárul; ha pedig sikerrel végzi: egy olyan kiváló ember veszélyessé lesz a békére és szálka a tespedő fejedelem szemében.“ És csakugyan annyira idegenkedett Claudius egy Germania ellen irányuló újabb támadástól, hogy az őrségeket a Rajna innenső partjaira rendelte vissza.

20. Az erről intézkedő levél akkor jutott kezébe Corbulonak, mikor már ellenséges földön táborozott. Meglepetésében, ámbár egyszerre sokféle gondolat fordult meg agyában, a császár bosszújától való félelem, a barbárok megvetése, a szövetségesek gúnyja: semmi egyebet nem szólt, azon kívűl, hogy boldogoknak mondá a hajdani római hadvezéreket, s megadta a jelt a visszavonúlásra. Hogy azonban a katonaság lustálkodásba ne merűljön, a Mosa és Rajna közt egy huszonháromezer lépés hosszú csatornát ásatott, melyen át az oceánon való bizonytalan útazás elkerűlhető leendett.[20]) De a diadalmi jelvényeket a császár engedélyezte neki, habár a háború folytatását megtagadta is. Nem sokkal azután Curtius Rufus is megkapja ugyanazon kitűntetést, mint a ki a massiákok földén* ezüst erek kutatása végett bányát tárt föl, mely azonban vékony, és nem hosszú ideig tartó jövedelmet hozott. De a legiók most káruk mellé azt a fárasztó munkát is kapták, hogy vízlevezető árkokat kellett ásniok, s azt, a mi a földszínén is terhes, a föld alatt kellett végezniök. A katonaság, ilyenre kényszerítve, s mivel több tartományban is hasonló terheket kellett viselniök: titkon egy föliratot készít a hadseregek nevében, kérvén a császárt, hogy adja meg azoknak, a kikre hadseregek vezetését bízza, előre a diadalmi jelvényeket.[21])

21. Curtius Rufus származásáról, a kiről némelyek azt hagyták emlékezetben, hogy egy gladiatornak volt a fia, alaptalan adatot nem akarok fölhozni, az igazat pedig elmondani restelem. Felnőtt

* A Taunus hegységben, a mai Nassauban.

korában, mint egy quæstornak, ki Afrikát nyerte tartományul, kisérő társa, midőn Adrumetum városában* déltájt az üres oszlopcsarnokokban járt-kelt, megjelent előtte egy emberfölötti nagyságú nőalak, ilyen szót hallatván: „te vagy Rufus, a ki e tartományba proconsul tisztségében fogsz jőni.“ Miután e látományból reményt merítve, a fővárosba ment: barátainak anyagi támogatásával s egyszersmind a maga éles eszével elnyeri a quæstori, majd a fejedelem ajánlatára előkelő jelöltek közt a prætori hívatalt is, mely alkalommal származásának foltját Tiberius e szavakkal takarta be: „Úgy látom, hogy Curtius Rufus saját magának a fia.“ Ezután rideg alázatosságban a fölebbvalók iránt, gőgös magatartással a nála alacsonyabbakkal szemben, nehéz természetű a vele egyenlők közt, késő vénséget ért meg; miközben elnyerte a consuli hatalmat, a diadalmi jelvényeket s végűl Afrika kormányát, s életének ott lett végződésével betöltötte a sors jóslatát.

22. Ezalatt Rómában, se nem nyilvánvaló, se később föl nem derített okból, Cn. Nonius római lovag fegyverrel övezve találtaték a császárt üdvözlők gyülekezetében. Miután kínvallatás alá vonatott, saját bűnösségét ugyan nem tagadta le, de czinkostársait nem adta ki; nem tudható, hogy azért-e, mert eltitkolta.** — Ugyanazon consulok alatt P. Dolabella indítványozá, hogy minden évben viadori színjáték tartassék azok költségén, a kik quæstori hívatalra jelöltetnek. A régieknél a kiválóság jutalma volt ez, s minden polgárnak, ha arra való képességgel bírt, lehetett az államtisztségekre pályáznia. És még az életkor sem tett különbséget, hogy fiatalon is el ne nyerhesse akár a consulságot és a dictatori méltóságot is.[22]) De quæstorok még a királyok uralkodása alatt állíttatának be, a mit a L. Brutustól megújított curiai törvény bizonyít. És megmaradt a consulok kezében az a hatalom, hogy azokat kinevezzék, míg azután ezt a tisztséget is a nép adományozta. Először Valerius Potitus s Aemilius Mamercus választatott meg, hatvanhárom évvel a Tarquiniusok kiűzetése után, azzal a megbízatással, hogy a hadi ügyekben segédkezzenek. Azután az ügyforgalom növekedtével még kettő adaték hozzájuk, hogy Rómában hívataloskodjanak; majd megkétszereződött számuk, midőn Italia is adófizetővé lett és a tartományok jövedelmei is hozzá szaporodtak. Később Sulla törvénye alapján a tanács kiegészítése végett, melyre a biráskodás

* Carthagótól délre az afrikai parton.

** Vagy azért, mert nem is voltak.

ruháztaték, húsz quæstor választatott. És ámbár a lovagok megint visszanyerték a biráskodást, mégis a quæstorság a jelöltek érdemesvolta szerint, vagy az adományozók hajlandóságához képest ingyenesen adatott, míg Dolabella indítványa következtében mintegy adásvétel tárgyává lőn.[23])

Kr. u. 48.

23. A Vitellius* és L. Vipstanus consulsága alatt, midőn a tanács kiegészítése forgott szóban és az üstökösnek nevezett Gallia[24]) előkelő férfiai, kik a római szövetségi és polgári jognak már rég élvezetében valának, igényt tartottak, hogy a fővárosban az állami hivatalokra pályázhassanak: e kérdés felől sok és különféle szóbeszéd esett. A császár környezetében is különböző szempontokból vitatták a kérdést, sokan hangoztatván, hogy „nem oly beteg még Italia, hogy fővárosának egy tanácstestületet szolgáltatni képes ne volna. Hajdan a vérrokon népekből álló benszülöttek elegendők voltak erre, és a régi közállapotokon nincs okunk pirulni; sőt emlékezetben maradtak azok a példák, melyeket a római jellem az ősi erkölcsök mellett a vitézség és dicsőség mezején létre tudott hozni. Vagy nem elég még, hogy a venétek és insuberek** betolakodtak a tanácsházba, hanem az idegen eredetűek tömegével még a szabad véleménynyilvánítás rabságát is be kell oda hozni.[25]) Miféle kitüntetés vár ezután a nemes ősök utódaira, vagy a latiumi elszegényedett tanácsurakra? Mindent be fognak tölteni azok a gazdagok, kiknek nagyapái és ősapái ellenséges nemzetek élén a mi hadseregeinket tűzzel vassal pusztították, a dicsőült Juliust Alesiánál*** ostromolták. Pedig ez mind csak újabb dolog; hát ha még azokra emlékezünk, a kik a capitolium alatt és Róma fellegvárában ugyanazoknak kezeitől estek el?**** Ám hiszen éljenek a polgár nevével, de a tanácsurak jelvényeit, a köztisztségek díszét nem szabad közönségessé tenni.“

24. Mindezek s más efféle beszédek nem hatottak a császárra, sőt mindjárt ellenkező értelemben nyilatkozott, s tanácsülést híván össze, így kezdett szólni:[26]) „Az én őseim, kik közül a legrégibb, a sabin eredetű Clausus egyszerre vétetett föl a polgári jogba és

* Ez a Vitellius a későbbi császár.

** Felső-italiai népek, melyek az egész Pón-inneni Galliával együtt már Julius Cæsartól megkapták a teljes polgárjogot, tehát a tanácsba is választhatók voltak.

*** Julius Cæsart Vercingetorix, Kr. e. 52.

**** A senoni gallok berontása Kr. e. 390.

a patricius családok közé, arra intenek engem, hogy hasonló elveket alkalmazzak a kormányzásban, midőn ide telepítem mindazt, a mi bárhol kitűnőség található. Mert jól tudom, hogy a Juliusok Albából, a Coruncaniusok Cameriumból, a Porciusok Tusculumból, és hogy e régi dolgokat tovább ne firtassuk, Etruriából, Lucaniából és az egész Italiából hivattak a tanácsba; végűl Italia határai az alpokig tolattak elő, hogy ne csak egyesek fejenkint, hanem országok és nemzetek olvadjanak össze a mi nevünk alatt. Akkor állott bent szilárd alapon a béke, kifelé pedig virágzók voltak állapotaink, mikor a Pón-tuliak részesittetének a polgárjog élvezetében;[27]) midőn a legióknak a földkerekségen szétszórt gyarmatai közé a tartományokbeli népesség legjava is befogadtatván, a kimerült birodalomnak így nyujtottak segítséget. Megbántuk-e, hogy a Balbusok Hispaniából s nem kevésbbé jeles férfiak a narbói Galliából jöttek át hozzánk? Köztünk vannak azok utódai és a haza szeretetében nem állnak hátrább nálunk. Mi szolgált Lacedæmon és Athén veszedelmére, bár fegyverben hatalmasak valának, ha nem az, hogy a legyőzötteket idegenek gyanánt távol tarták maguktól? Ellenben városunk alapítója Romulus oly bölcseséggel járt el, hogy sok nép egy ugyanazon napon állott szemben vele ellenség gyanánt és lett polgártársává. Jövevények uralkodtak rajtunk; szabadon bocsátott rabszolgák fiaira államtisztséget ruházni, nem új dolog,[28]) mint némelyek tévesen vélik, hanem a régibb római nép is cselekedte. Mondják, hogy a senonokkal háborúskodtunk; hát a volscok és æquusok sohasem állottak velünk szemközt fegyverrel? Hogy a gallok bevették fővárosunkat; de a tuskoknak is adtunk túszokat, a samniták járma alatt pedig átbujtunk. És mégis, ha összes háborúinkon végig tekintünk, egyik sem fejeződött be rövidebb idő alatt, mint a gallok elleni, s azóta folytonos és biztos békénk volt velök. Most pedig, mikor már szokásainkat, műveltségünket elsajátították és rokoni összeköttetésekbe léptek velünk: csak hadd hozzák be aranyukat és kincseiket inkább, mintsem hogy elkülönítve birtokolják azokat. Minden, tanácsuraim, a mit most nagyon réginek hiszünk, új volt valamikor; népből választott tisztviselők követték a nemesieket, latinok a népieket, Italia többi nemzeteiből valók a latinokat. Ez is régivé fog válni, s a mit ma példákkal védünk meg, majdan maga is a példák közé kerűl."

25. A császár beszédét követő tanácshatározat alapján az első æduusok senatori jogot nyertek a fővárosban. Megokolták ezt a régi szövetséges viszonynyal és azzal, hogy a gallok között egye-

dűl ők viselték a római nép testvére czímét. — Ugyane napokban a patriciusok sorába iktatta a császár a tanácsnak legrégibb tagjait és a kiknek hírneves atyjok volt, csak kevés maradván már fönn azon családok közűl, melyeket Romulus a nagyobb, és L. Brutus a kisebb nemzetségeknek [29]) nevezett, sőt elfogytak még azok is, a kiket a dictator Cæsar a Cassius-féle, és Augustus császár a Sænius-féle törvény alapján pótlásul választott. És ezt az államra nézve üdvös intézkedést nagy örömmel hajtá végre a censor. Azon való tűnődésében,* hogy a rosszhirű tagokat mi módon távolíthatná el a tanácsból: a régi szigorú rendszabály helyett inkább ahhoz a kiméletes és nemrég már alkalmazott** eszközhez folyamodott, mely szerint figyelmeztette az embereket, hogy kiki vessen magával számot s kérjen engedélyt a rendjéből való kilépésre; könnyen meg fogja kapni. Kijelenté azt is, hogy a tanácsból elmozdítottakat és a magukat fölmentetni kérőket együtt hozandja nyilvánosságra, hogy így a censorok ítélete, az önként távozók önérzetének kiméléséve l kapcsolatban, enyhítse a dolog szégyenletes-voltát. Mindezekért Vipstanus consul azt az indítványt terjesztette elő, hogy Claudius a tanács atyjának neveztessék; mivel a haza atyjának czíme nagyon közönségesnek látszott, és a közjó körűl szerzett új érdemeket el nem koptatott szóval kell megtisztelni. De maga a császár akadályozta meg a consult túlságos szolgálatkészségében. Azután népszámlálást rendelt el, mely alkalommal ötmillió kilenczszáznyolczvannégyezer és hetvenkét polgár iraték össze. És itt véget ért a saját családi életviszonyaival való nemtörődése. Nem sokkal ezután kénytelen volt nejének galád magaviseletét megismerni és megbüntetni, hogy csakhamar ő maga egy vérfertőző házasságért lobbanjon lángra.

26. Messalinát fajtalan életmódjának korlátlansága következtében már csömör fogta el s ismeretlen kéjek örvényébe rohant, mert Silius is, akár végzetes őrültségből, akár abban a meggyőződésben, hogy a fenyegető veszélynek legjobb ellenszere maga a veszély, sürgeté az álarczot levetnie. „Hiszen már messzebb haladtak, mintsem hogy a császár öreg korának végét bevárhatnák. Ártatlanokra nézve nem jár bajjal a fontolgatás; de a nyilt gazságon csak merész fogással lehet segíteni. Czinkostársaik lesznek azok, kik hasonlótól tarthatnak. Ő mint nőtlen s gyermektelen ember, kész Messalinát

* T. i. a császár.

** Augustus által, ki 190 senatort bírt rá, hogy önként kilépjenek.

nőűl venni s Britannicust fiává fogadni. Messalinának ugyanaz a hatalmi köre fog megmaradni, s hozzá még biztonsága is, ha elibe vágnak Claudiusnak, a ki a mily gyanútlan a fondorlattal szemben, olyan gyorskezű, ha bosszúra gerjed.“ Kelletlenűl hallá e szókat Messalina, nem a férjéhez való vonzódása miatt, hanem azért, mert tartott tőle, hogy Silius, ha vágyainak végső czélpontját eléri, mellőzni fogna majd őt a parázna asszonyt, s a veszélyes körűlmények közt jóvá hagyott bűntényt igaz értéke szerint becsűlendi meg. A házassági összeköttetésre azonban vágyakozott épen förtelmes voltának szertelen nagysága miatt, a miben egy ily ledér nő már utolsó örömét szokta lelni. Nem is késik tovább, csak míg Claudius áldozás czéljából Ostiába útazott,* hogy teljes ünnepi pompával megtartsa Siliussal való lakodalmát.

27. Jól tudom: meseszerűnek fog föltűnni bárki előtt, hogy egy mindent megtudó és semmit el nem hallgató város közepén oly nagy biztonságban érezhette magát épen egy kijelölt consul, hogy a császár hitvesével, kitűzött napon, a házassági szerződést aláírandó tanúk alkalmazásával, gyermekek nemzése végett kötendő életközösségre lépett; hogy a nő meghallgatta s elfogadta a házasságszerző papok[30]) áldását, áldozott az isteneknek; hogy vendégeikkel együtt asztalhoz ültek, csókolóztak és ölelgetőztek, végre az éjszakát hitvestársi fesztelenségben töltötték. De semmit sem költöttem csudahatás okából, hanem csak az öregektől hallott és megírt dolgokat mondom el.

28. Réműldöztek a császár udvari emberei, főképen azok, kiknek nagy befolyásuk mellett okuk volt a dolgok fordulatától rettegni. És már nem súgdosva, hanem nyiltan zúgolódtak, hogy míg a komédiás** szennyezte be a császár ágyasházát: kész volt ugyan a botrány, de a végromlás még távol állott. Most azonban egy főrangú fiatal férfi, méltóságos szépségével, eszének hatalmával, közel-álló consulságával nagyobb reményre övezi föl magát. Mert ki előtt volna titok, hogy egy ily házasság után mi fog következni? Bizonyára félelem szállta meg szívöket, ha a bárgyu Claudiusra gondolnak, ki annyira alárendelte magát nejének, meg a sok halálítéletre, mely Messalina parancsából foganatosíttaték. Másfelől épen a császár gyönge jelleme adott okot arra a bizodalomra, hogy ha a szörnyű vádat tudomására hozzák, ítélet nélkül is meg lehet

* Dio Cassius azt mondja, hogy a gabonaszállítás ellenőrzése végett útazott oda s felesége betegséget szinlelt, hogy ne kelljen a császárt elkisérnie.

** Mnester. Ann. XI. 4.

buktatni a bűnös nőt. A válság azon fordul meg, hogy meghallgattatik-e védekezése, vagy még vallomása is siket fülekre talál-e?

29. Elsőben Callistus, kiről már Cajus császár meggyilkolásánál szóltam,* meg az Appius halálát okozó Narcissus, és az ez időtájt legnagyobb kegyben álló Pallas tanakodtak, ha vajon nem tudnák-e Messalinát — minden egyéb dologra titok leplét borítván — a Siliussal való szerelmi viszonyától eltéríteni. Majd attól való féltökben, hogy esetleg maguk is veszedelembe sodortatnának, fölhagynak tervökkel, Pallas gyávaságból, Callistus, mivel az előbbi udvarban tapasztalta, hogy biztosabban lehet a hatalmat álnok, mint erélyes eszközökkel megtartani. Narcissus megmaradt szándéka mellett, de azzal a változtatással, hogy nem értesíté Messalinát előre s élőszóval a vádról és vádlóról; hanem fölhasználván azt a kedvező alkalmat, hogy a császár hosszasan időzött Ostiában, azt a két ágyast,** kikkel Claudius gyakran szokott érintkezni, pénzzel, igéretekkel és azzal a kilátással, hogy nagyobb lesz befolyásuk, ha a császár eltaszítja magától feleségét, rábeszélte, hogy sugják be neki a dolgot.

30. Mihelyt Calpurnia — így hívták az egyik ágyast — egyedűl volt a császárral, lábaihoz borulva, hangos szóval adja tudtára, hogy Messalina nőűl ment Siliushoz; Cleopatrától is, a ki reá várakozva, szintén ott közelben tartózkodott, kérdezi Claudius, hogy tud-e a dologról, s mikor az igenlőleg válaszolt, hívatja Narcissust. Ez bocsánatot kérvén a multra nézve, hogy a Titiusokról, Vettiusokról, Plautiusokról*** hallgatott: úgy nyilatkozik, hogy most sem akarja Siliust házasságtörésért bevádolni; még a házat, cseléd-séget s a többi fölszerelési tárgyakat sem követeli tőle vissza. Csak élvezze mindezt; de adja vissza a császári hitvest és tépje szét a házassági szerződést. „Avagy tudsz-e te, mondá, elválásodról? mert Siliusnak lakodalmát látta a nép, a tanács és a katonaság. Ha gyorsan nem cselekszel: az új férjnek kezére kerűl a főváros.“

31. Most a császár összehívja a maga legtehetősebb barátait, elsőben is Turraniust,**** a gabonafelügyelőt, azután Lusius Getát, a testőrség parancsnokát kérdezi meg. Mikor ezek igazolták a tényeket, a többi jelenlevők vetekedve kiáltják, hogy siessen a táborba,

* Az évkönyvek (VII—X. k.) elveszett részében, melynek pótlását föntebb adtuk, hol az itt hivatolt adatokról és személyekről is szó van.

** L. a VI—X. k. pótlása 20. fej.

*** A császárnéval bűnös viszonyban állott férfiak.

**** Már Tiberius trónraléptekor szerepel, I. 7.

biztosítsa magának a testőrcsapatok hűségét s gondoskodjék előbb a saját biztonlétéről, s azután a bosszúállásról. Tudva van, hogy Claudius annyira elkábult az ijedségtől, hogy ismételve kérdezgeté, ha vajon ő-e még a császár, vagy alattvalója-e még Silius? Messalina pedig, a ki jobban élte világát mint valaha, késő őszi idő levén, szüreti múlatságot rendezett palotájában. Csikorogtak a borsajtók, színültig teltek a kádak; állatbőrbe öltözött asszonyok tánczoltak. mint áldozó vagy örjöngő bacchánsnők. Ő maga lobogó hajfürtökkel, thyrsus-pálczát lengetett markában; mellette Silius babérkoszorúval fején, cothurnust viselve, ide-oda ingatta fejét; körűltök ledér karének harsogott. Beszélik, hogy Vettius Valens * pajkosságból fölmászott egy nagyon magas fára, s mikor kérdezték, hogy mit lát, felelé: „borzasztó zivatar közeledik Ostia felől," akár csakugyan kezdődött már az a látvány, akár hogy jóslattá vált találomra elejtett szava.

32. De aközben már nem csak kósza beszéd, hanem mindenfelől hírhozók is érkeznek, a kik elmondják, hogy Claudius tud mindent és jön készen a bosszúállásra. Messalina tehát elsiet a Lucullus-féle kertbe; Silius hogy ijedelmét titkolja, ügyei után látni a köztérre távozik. Míg a többiek lassan széledeztek, nyakukra jöttek a centuriók, bilincsbe verik őket, a mint kire-kire nyilt helyen vagy rejtekben találtak rá. Messalina azonban, bár szorult helyzete nem adott időt a megfontolásra, gyorsan elhatározta magát, hogy férjének eléje megy, megmutatja magát, s egyúttal elküldött Britannicus és Antoniáért, hogy jőjenek atyjukat megölelni. Vibidiát is, a legkorosabb Vesta-szűzet, fölkérte, hogy járuljon főpapja ** elé, kegyelmet kérni számára. Addig is csak három személy kiséretében — egyszerre így magára maradt — megindult gyalogszerrel, végig a városon, majd egy szekérre szállván föl, melyen a kerti szemetet szokták kihordani, az ostiai útra tért, senkitől sem szánva, mert gonosztetteinek undoksága minden részvétet hátra szorított.

33. De a császár környezetében is rettegés uralkodott, mivel a jóra és rosszra egyaránt hajlandó Getában, a testőrség parancsnokában, nem igen lehetett megbízni. Narcissus tehát, egyetértve azokkal, kik ugyanezt az aggodalmat táplálták, kijelenté, hogy a császár megmentésére nincs más mód, mint ha a katonassággal való rendelkezés jogát csak azon egy napra szabadosainak egyikére

* Egyike Messalina korábbi szeretőinek.

** Augusztus óta mindig a császárt választotta a tanács pontifex maximussá. A legidősebb Vesta-szűz, mint a többiek főnöke, nagy befolyással bírt még a császárra is.

ruházza át, s maga ajánlkozik azt elvállalnia. S nehogy a császárt a városba való bevonulása alatt L. Vitellius és Largus Cæcina* irgalmasságra hangolják: mellettök ugyanazon kocsiban kér és foglal helyet magának.

34. Gyakran emlegették később, hogy a fejedelem ellentétes nyilatkozataira, mikor majd kárhoztatólag szólt nejének kicsapongásairól, olykor pedig visszaidézte lelkébe házas életének és kiskorú gyermekeinek emlékezetét, Vitellius csak e szavakkal válaszolgatott: „oh szörnyűség, oh gonoszság!“ Narcissus sürgette ugyan, hogy magyarázza meg kétértelmű szavait, s mondja ki az igazságot; de nem tudta rábirni oly válasz adására, mely nyilt értelmű s nem tetszés szerint erre vagy arra magyarázható lett volna, s hogy Largus Cæcina is ne kövesse példáját. És már láthatóvá lőn Messalina, hangosan kiabálva, hogy hallgassa meg őt, Octaviának s Britannicusnak anyját; de túlharsogta őt a vádló a Siliusszal kötött házasság emlegetésével, s egyszersmind átnyujtá a bűneit fölsoroló íratot, hogy a császár tekintetét tőle elfordítsa. Mindjárt a városba lett belépésök után oda akarták hozni közös gyermekeiket, ha Narcissus el nem távolítja őket. De nem tudta lerázni Vibidiát, a ki sok szemrehányó szóval követelte, hogy a hitvestársat ne áldozzák föl védelem nélkül. Azt a választ adá tehát neki, hogy a császár meg fogja hallgatni nejét, s alkalmat nyujt neki magát a vád alól tisztáznia; a Vesta-szűz pedig távozzék és végezze szent foglalkozását.

35. Csudálatot keltett ezalatt Claudius hallgatása; Vitellius majdnem úgy tűnt föl, mintha semmiről sem venne tudomást; mindenki a kamarásnak** engedelmeskedik, a ki most parancsot adott, hogy nyissák föl a házasságtörő házát, s oda vezessék a fejedelmet. Ott mindjárt a csarnokban rámutat Silius atyjának szobrára, melynek megsemmisítését tanácshatározat rendelte el, azután azokra a régi tárgyakra, melyek a Nerók és Drususok vagyonából a gyalázat ára fejében jutottak hozzá. A haragra gyúlt és fenyegetésekre fakadt császárt most a táborba viszi, hol már a katonák gyülésre voltak összehíva. Hozzájok, Narcissus előleges figyelmeztetésére, nehány szót mondott, mert méltó fájdalmának kitörését elfojtotta a szégyen. Erre szünet nélkül harsogott a tettesek nevét és büntetését követelő csapatok lármája, és Silius, miután

* Ezek, consulviselt férfiak, ott voltak a császár kiséretében.

** A császár szabadosai vagy ezek utódai, töltötték be az udvari hivatalokat; e czímen nevezhető Narcissus is kamarásnak.

ítélőszék elé állíttaték, meg sem kisérlé a maga védelmét, vagy az ügy elhalasztását; csak azt kérte, hogy siettessék halálát. Hasonló elszántságot tanusítának a többi előkelő római lovagok is a gyors halál kivánásában. Titius Proculust, a ki Siliustól Messalina őreül vala rendelve és önként ajánlott vallomást, Vettius Valenst, a ki beismerésben volt, továbbá Pompejus Urbicust és Saufeius Trogust, mind bűntársakat, kivégezteti. Ugyanily büntetéssel sujtatik Decius Calpurnianus, a városi őrsereg parancsnoka, Sulpicius Rufus játékrendező és Juncus Vergilianus tanácsúr is.

36. Egyedül Mnesterrel szemben tétovázott a császár egy ideig, a ki ruháit megszaggatva, kiabált, hogy tekintsen sebhelyeire s emlékezzék saját szavára, melylyel őt Messalina parancsának engedelmeskednie útasítá;* hogy mások pénzért vagy nagy reményekre való kilátással követtek el bűnt, ő pedig kényszerűségből, és ha Silius hatalomra jut, senki sem veszett volna el hamarabb, mint ő. A császárra hatott ez a szó, s hajlandó lett volna neki megkegyelmezni, ha kamarásai rá nem birják, hogy annyi kiváló ember megöletése után ne kiméljen meg egy komédiást, a ki hogy önként vagy kényszerítve követett-e el az oly nagy vétket: egyre megy. Traulus Montanus római lovag védekezése sem fogadtaték el, a kit szerény modorú, de szép testű fiatal ember létére, Messalina maga hitt magához; de a kéjvágy és ellenszenv dolgában egyaránt túlcsapongó asszony még ugyanazon éjjel el is kergette. Suillius Cæsoniusnak és Plautius Lateranusnak elengedte a halálbüntetést; emennek nagybátyja jeles érdemeiért, Cæsoniust pedig az a bűne menté, hogy abban a förtelmes társaságban** asszony módjára engedte magát használtatni.

37. Ezalatt Messalina a Lucullus-kertben tengette életét; egy kérőlevélen dolgozott, némi reménynyel s olykor haragra gerjedve; mert még végső inségében is tele volt gőggel. És ha kivégeztetését Narcissus nem sietteti: vádlójára hárult volna vissza a veszedelem. Mert Claudius, mikor palotájába visszavonult s a bő és víg lakoma élvezete után a bor gőze agyára kezdett szállani: parancsot adott, hogy menjen valaki és vigyen izenetet a *szegénynek* (ezt a szót használta), hogy másnap jelenjék meg védelmét előadnia. Midőn ezt hallották s haragja csilapodásával szerelme visszatérését is észrevették: félni lehetett, ha késlekednek, a következő éj és a

---

* L. a VII—X. könyvek pótlását, 20. fej.

** A leírt szüreti múlatságot érti.

hitvesi ágyasház emlékének következményeitől. Narcissus tehát kirohan és a centurióknak meg a jelenlevő tribunnak parancsot ád a halálbüntetés végrehajtására, mert a császár úgy akarja. Felügyelő és végrehajtó gyanánt a szabadosok közül Euodus adatik melléjök. Ez rögtön a kertbe siet és Messalinát a földön elterülve leli; mellette ült anyja Lepida, a ki leányával, míg ez világát élte, nem volt jó egyetértésben, de most véginségében szánalmat érzett iránta, s tanácsolta neki, hogy ne várja be a halálhozó döfést: élete úgyis oda van, s még csak a tisztességes halál az, a mit keresnie kell. De a buja szenvedélyek által megrontott lélekben már nem volt becsületérzés. Könnyeit és panaszait hiába ontá, midőn az érkező emberek zajától megzörrent az ajtó, s előtte állt hallgatag a tribun, meg sok gyalázó s szolgalelkű szavakkal szitkozódva, az udvari ember.*

38. Csak most jött helyzetének tiszta tudatára; kezébe fogta a tőrt, de reszketése miatt hiába irányozta nyakára és mellére; végre is a tribuntól kapja a halálos döfést. Testét anyjának engedték át, s Claudiusnak még az asztalnál jelentették, hogy Messalina meghalt, nem tevén külön említést, hogy a saját kezétől vagy idegenétől lett-e kimúlása. De nem is kérdezte; megtöltette poharát és szokott módon végzi vala lakmározását. A következő napokon sem adta jelét gyűlöletének, örömének, haragjának vagy bánatának, szóval semmi emberi érzelmének, sem mikor ujjongó vádlóit, sem ha szomorkodó gyermekeit látta. Segítette feledését a tanács azzal a határozattal, hogy Messalina nevét és szobrait a közhelyekről el kell távolítni. Narcissusnak a quæstori jelvényeket szavazták meg; semmiség az ő szemében, mikor most Pallas és Callistus fölé került; — érdem ugyan, de a miből sok gyászos körülmény közt mégis a legrosszabb dolgok eredtek.**

---

* Euodus.

** A — hiányjel után következő mondat glossának látszik, vagy pedig a szövegben esett valami hézag. Értelme az, hogy Narcissus eljárása Messalina ellen helyes volt ugyan, de abból is csak újabb szerencsétlenségek következtek.

Magyarázatok a XI. könyvhez.

[1]) Britannicus Claudiusnak Messalinától született fia.

[2]) L. föntebb a pótlás 11. fej.

[3]) Vienna a mai *Vienne* a Rhone mellett.

[4]) Noha oda tartozott volna, mert a tanács ítélt saját tagjai fölött.

[5]) Gonosz czélzás arra, hogy a vádló Suilliusnak fiai oda adták magukat Valeriusnak, azon ocsmány kéjelgésre, mely Róma romlott világának épen magasabb társadalmában el volt terjedve, s melyet T. természetellenes fajtalanságnak, *mollitia corporis*, nevez.

[6]) Finom tapintattal, *eleganti temperamento*, a mi abban állott, hogy egy önálló és egyenes nyilatkozat helyett kerülő úton hozzá járult a többiek véleményéhez, a kik különben épen oly kevéssé voltak meggyőződve az elitéltnek bűnösségéről, mint ő maga.

[7]) Azért adta ugyanis, hogy az ellene bejelentett vádat lanyhán képviselje és a vádlott fölmentessék. De Suillius mégis másképen járt el, *prævarikált*, azaz ügyárulást követett el.

[8]) *Lex Cincia de donis et muneribus*, Kr. e. 204.

[9]) *Clodius*, az ismert néptribun, Cicerónak ellenfele. *Curio* az a néptribun, kit Cæsar a polgárháború kitörésekor zsoldjában tartott.

[10]) *Cogitaret plebem, quæ toga enitesceret.* A harmadik rend (plebs) legtehetségesebb egyénei is a törvényszéki gyakorlat terén, mint ügyvédek (toga) szoktak magasabb vágyuknak érvényt szerezni. A törvényszék előtt ugyanis togában kellett az ügyvédeknek megjelenniök. (Friedländer: *Sittengeschichte Rom's.* III. kiadás, I. köt. 272. l.)

[11]) Gotarzes Vardanesnek és Artabanusnak testvére. Mind a hárman fiai annak az Artabanusnak, a kiről szó van a VI. 36. stb. fej.

[12]) *Præfecturas.* Parthiát és Nagy-Arméniát, melyek egyébiránt független országok valának, nevezik a rómaiak præfecturáknak, a görögök στατηγίαι-nak.

[13]) Augustus Kr. e. 17. évben tartá ez ünnepélyt (lásd Horatius *carmen seculare*-jét ez alkalomra) állítólag a sibyllai könyvek útasítása szerint, melyek *seculum* alatt, Róma alapítására való tekintet nélkül 110 éves időszakot értettek. Claudius most a főváros 800 éves fönállásának emlékezetét ünnepelte. Később Kr. u. 88-ban Domitianus minden alap nélkül egész önkényesen tartott ily ünnepet, melyben mint az ünnep rendezésével megbizott tizenötös papi testület tagja, Tacitus is részt vett, de arról szóló előadása, melyre itt hivatkozik, az Annalesnél

előbb irott Historiák cz. munkájának veszendőbe ment részében foglaltatott. Ugyanoly önkényesen fölvett időközökben ismételték még két izben Septimius Severus és Philippus Arabs császárok alatt a százados ünnepet.

14) *Ludicrum Trojæ*, lovastorna volt, melyet Virgilius szerint (*Aen.* V. 545 s köv.) Aeneas alapított volna, s Julius Cæsar elevenité föl.

15) Gúnyosan van mondva, hogy az erkölcsbiró tisztét végezte szigorúsággal, míg a saját családi életét felesége fertővé alacsonyítá le.

16) A phőniciai ábéczé nem származott az egyiptomiból, de alapjává lett a görögnek s görögök szaporították azután több betűvel. Már régebben megvoltak a ξ, υ, φ és χ, s Simonides Kr. e. 500 évvel találta föl s adta ezekhez az η, ψ, és ω betűket. Az etruszkok s majd a rómaiak megint a görög bevándorlóknak köszönhették a maguk irásjeleit, melyeket aztán szaporítottak. Róma építése után az 5. században választották el a C-től a G-t. Csak Kr. e. 104-től fogva léteznek a Ch, Ph, Th; a köztársaság vége óta az Y és Z. — Claudius három új betűt hozott be, u. m. ↄ jegyet a Ps vagy Bs kifejezésére, Ⅎ jegyet a V helyett, és Ⅎ jegyet az I és U közti középhangzó számára. A két utóbbi betűjegy ma is látható a Claudius idejéből maradt föliratos emlékeken. Egyébiránt már trónralépte előtt tett közzé e tárgyról egy tanulmányt.

17) Eddig nem volt a jóspapoknak Rómában testületök, s most alapít ilyet Claudius hatvan taggal. Előbb rendkivüli természeti tüneményeknél, melyekben az istenek haragjának megnyilatkozását látták, Etruriából hívtak haruspexeket, a kik a tünemény okait magyarázták, s tanácsot adtak, mit kell tenni, az istenek engesztelésére s a fenyegető bajok elhárítása végett.

18) *Sanquinius* városi előljáró és két izben consul. Haláláról, mely proprætorságában az Alsó-Rajna mellett érte, bizonyosan e mű előző hiányos részében volt említés téve.

19) Ez volt a kezdete Corbulo dicsőséges hadi pályájának, melynek folytatásáról a következő években fogunk hallani.

20) Dio Cassius e csatorna hosszát 170 stadiumra teszi s létesítésének czéljául azt mondja, hogy e mű elhárítsa a dagály hatását. A Tacitus által itt felhozott czél nem állhat meg, mert a Mosa a Rajnával különben is természetes vizi út által van összekötve, s egy csatorna csak megrövidhetné azt az útat.

21) Mivel Claudius a diadalmi kitűntetéseket könnyen osztogatta, arra kéri az összes katonaság, hogy adja meg azokat a hadvezéreknek mindjárt kineveztetésök alkalmával, hogy így azok a kitűntetésre való számításból ne nyomorgassák a katonákat mindenféle fölös munkával.

22) Csak Kr. e. 180 évvel határozta meg a *lex Villia*, hogy közhivatal elnyeréséhez vagy 10 évi katonai szolgálat, vagy 30 éves életkor kivántatik.

23) A quæstorok régi időben a királyoknak, később a consuloknak szolgái és megbizottjai valának, Valerius Publicola törvénye Kr. e. 509 évvel tette őket pénzügyi tisztviselőkké, kik a kincstár érdekeire ügyeltek. Csak a 447-ik év óta választják őket a tribusok gyülésén s ettől fogva lettek valóságos állami tisztviselők. Azután kettő helyett négy választatott, s a két újabbnak az volt a föladata, hogy a consulokat kisérjék a hadseregekhez. Azután megint megkettőzték ezt a számot is. Sulla újból szükségesnek látta szaporításukat, hogy a tartományok pénzügyi igazgatása javíttassék. E czélra elég lett volna 16, de hogy a tanács kiegészítése rendesen történhessék, a hová a quæstorságon keresztül lehetett bejutni, huszat választatott.

[24]) *Gallia comata,* hosszúhajú, üstökös, Galliának nevezteték az alpokon túli Gallia, a délkeleti tartomány *(G. Narbonensis)* kivételével,

[25]) Az eredeti szöveg e mondatának: „*An parum quod Veneti et Insubres curiam inruperint, nisi cœtu alienigenorum velut captivitas inferatur*“ — értelme homályos és nehezen megállapítható. Vagy azt akarja mondani a szerző, hogy „a venetek és az insuberek, e felső-italiai gall eredetű népek előkelőit oly tömegesen hozták be a tanácsba, mint mikor hadi foglyokat telepítnek be.“ Vagy hogy „a venetek és insuberek oly nagy tömegben tolakodtak be a tanácsba, hogy minket ősrómaiakat majorizálnak s annyira elveszítjük befolyásunkat, hogy a szavazásnál már előre foglyok gyanánt kell magunkat megadnunk.“ A fönforgó helyzet ezt az utóbbi magyarázatot teszi elfogadhatóbbá.

[26]) Claudius e beszédének egy része fönmaradt azon a bronztáblán, melyet 1528-ban Lyonban találtak s ma is ott őriznek. A beszéd tárgyát mély elmével és rendkívül érdekesen fejtegeti Thierry Amadé „*Tableau de l'empire romain*“ cz. classicus munkájában, mely magyarúl a M. T. Akademia kiadásában jelent meg. („A római birodalom képe“, fordította dr. Csiky Kálmán. 10 stb. és 119 stb. lapok.)

[27]) *Cum Transpadani in civitatem recepti* — alkalmasint valamely glossatornak helytelen betoldása, mert Claudius nem mondhatta azt, hogy a pón-túliak fölvétele idejében szilárd lett volna az állam békéje, mivel e korszak Kr. e. 49—30-ig épen háború és zavarok kora volt.

[28]) Hogy szabadonbocsátottak fiait államhivatalokra emelték volna, arra csak Julius Cæsar óta vannak példák. Előbb még a lovagi rendbe is csak olyan vétetett föl, a ki, *ingenuus ipse, patre, avo paterno* vala (Plin.).

[29]) A *minores gentes* nem Brutus consul által, hanem Tarquinius Priscus rendeletére a Ramnes, Tities és Luceres három tribusból vétettek föl. Ellenben Brutus, vagy inkább Valerius Publicola plebejusi lovagokat vett föl a tanácsba, az u. n. patres conscripti-t, de a kik nem lettek azzal patriciusokká.

[30]) *Auspices*, házasságszerző papok, kiknek a házasság megkötésénél a tanúk mellett ott kellett lenniök.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A Kr. u. 48—54. évek eseményeit foglalja magában Claudius császár haláláig. — Az udvari főemberek új feleséget keresnek Claudius számára, Agrippinára esik a választás. — Nero nevelőjéül Seneca neveztetik ki. Háborúk keleten. — Claudius örökbe fogadja Nerot. Háborúk Germaniában s Britanniában. Nero megkapja a férfitogát. Burrus lesz a testőrség parancsnoka. Agrippina daczossága. — Ujabb háborúk Ázsiában. Zenobia. — Határozat a csillagjósok kiűzéséről. Fölkelés Ciliciában. Harczi játék a fucini tavon. — Nero feleségül veszi Octaviát. Agrippina halálba kergeti Domitia Lepidát. — Claudius halála, Nero trónralépése.

1. Messalina erőszakos halála megrendítette a császári házat, és az udvari emberek közt versengés támadt, hogy melyik válaszszon új feleséget Claudius számára, ki a nőtlen életet nem tudta elviselni, hitvesei uralmának pedig alárendelte magát. Az asszonyok közt sem kisebb volt a vételkedés; mindenik a maga nemességével, szépségével, gazdagságával lépett sorompóba, s méltóknak mutogatta tulajdonságait egy oly fényes házassági viszonyra. De leginkább Lollia Paulina, M. Lollius volt-consul leánya és Julia Agrippina, Germanicus leánya közt kellett a választásnak eldőlnie; ennek Pallas, amannak Callistus volt szószólója, míg Narcissus a Tubero-családból való Aelia Pætinát pártolta.* Maga a császár, a mint épen egyiknek vagy másiknak tanácsát hallá, majd ide, majd oda hajolván: értekezletre hívja a versengő feleket s megparancsolja, hogy adják elő és okokkal támogassák véleményöket.

2. Narcissus a régebbi házastárs mellett emelt szót: hogy közös gyermekök van (mert Antonia a Pætina leánya volt) s hogy semmi újszerű nem lesz házában, ha megint visszatér az egykori hitves, a ki nem fog mostohaanyai szemmel tekinteni Britannicusra és Octaviára sem, mint saját gyermekének legközelebbi rokonaira.

* Pætina Messalina előtt s már a második felesége volt Claudiusnak, ki azonban elvált tőle.

Callistus úgy vélekedett, hogy Pætinát a hosszú elválás nem ajánlja; ha újra magához venné, azzal még kevélyebb lenne az, és sokkal helyesebb lesz Lolliát venni nőül, kinek nem levén saját magzatai, minden féltékenységtől ment anyjok lesz mostohagyermekeinek. Pallas pedig főleg azt emelte ki Agrippina javára, hogy személyében Germanicus unokáját hozza magával, a ki teljesen beillik a császár udvarába; nemes sarj, a ki a Claudius-család leszármazóit egyesítené, míg különben a tapasztalt termékenységű s ifjúságának virágjában álló nő a Cæsarok fényét valamely más házra vinné át.

3. Felűlkerekedtek ezek az okok, segíttetve Agrippina csábításaitól is, a ki rokonság címe alatt gyakran járt nagybátyját látogatni, s annyira behízelgi magát nála, hogy a többiek fölött kitűntetve, mikor még nem volt is feleség, hitvesi befolyást gyakorolt rá. Miután pedig a házasság felől bizonyossá lett, nagyobb terven törte fejét, s Cn. Ahenobarbusból szülött fiát Domitiust és a császár leányát Octaviát igyekezett összeházasítni, a mi bűnös igazságtalanság nélkül nem volt megtehető, mivel a császár már Octaviát odaigérte volt L. Silanusnak, s ez ifjú embert, a ki különben is diadalmi kitüntetése s az általa rendezett nagyszabású gladiatorjátékok révén kiváló hírnévvel dicsekedett, a nép jóakaratába ajánlotta.[1]) De semmi sem látszott lehetetlennek egy oly fejedelem alatt, a kinek ítélete és ellenszenve csak az volt, a mit fülébe súgtak vagy rá tukmáltak.

4. Vitellius ugyanis, censori czímével leplezvén a szolgai fondorkodásokat, sejtette, hogy kik lesznek legközelebbi időben a hatalmasok, s azért Agrippina kegyének hajhászása czéljából magáévá tette annak terveit s vádat keresett Silanus ellen, kinek volt egy szép de könnyelmű nővére, Junia Calvina, nem sokkal előbb még Vitelliusnak menye. Ebből indult ki a vád, a két testvérnek egymás iránti nem vérfertőztető, de vigyázatlan vonzalmát bűnös viszonyra magyarázván.[2]) A császár hallgatott rá, mivel leánya iránt érzett szeretetből kész volt leendő veje ellen helyt adni a gyanúnak. Silanus pedig, ki az áskálódásról nem tudott s épen ez évben prætor is volt, Vitelliusnak rendelete folytán hamarosan kimozdíttatik a senatori rendből, annak ellenére, hogy a tanács már meg volt választva és a népszámlálás befejeztetett. Egyúttal Claudius fölbontotta a sógorsági viszonyt, és Silanus kénytelen vala esküvel lemondani hivataláról, prætorsága pedig a hátralevő időre Eprius Marcellusra ruháztaték.

Kr. u. 49.

5. A C. Pompejus és Qu. Veranius consulsága alatt Claudius és Agrippina közt megkötött házasságot már a közhirlelés és a még tiltott szerelmi viszony is megerősítette, a mikor még ők nem merték menyekzőjöket megülni, mert soha sem volt példa rá, hogy egy nagybátya unokahugát vette volna felségül. Sőt iszonyodtak is az emberek a vérfertőzettől, s féltek, hogy az, ha közönyösen veszik, a köznek kárára fog kiütni. A tétovázás folyt mindaddig, míg Vitellius a dolgot a maga módja szerint rendbe hozni vállalkozott, megkérdezvén a császártól, hogy a nép kívánságának vagy a tanács akaratának óhajt-e engedni? Mire az úgy válaszolt, hogy ő polgárnak érzi magát és a közakarat elől nem térhet ki. Most már fölkérte Vitellius, hogy várjon rá a palotában; maga a tanácsházba megy, s nyomatékosan jelentvén ki, hogy nagy fontosságú államügyet kíván előterjeszteni, engedelmet kér, hogy mások előtt szólalhasson föl, s előadja, hogy „a fejedelem súlyos föladatai, melyek az egész világra kiterjednek, támasztékot tesznek szükségessé mellette, hogy a házi gondoktól szabadulva, a közjót mozdíthassa elő. Hogy továbbá egy censori gondolkozású férfinak [3]) mi volna nagyobb vigasz, mint feleséget, jó és bal sorsban társat venni maga mellé, kire legbensőbb gondolatait, kire kis gyermekeit bizhassa; mert a fejedelem nincs szokva a kicsapongáshoz és testi gyönyörökhez, hanem kora ifjúságától fogva a törvényekhez tartotta magát.“

6. Miután e tetszős szavakat a tanácsurak sűrű helyeslése közt előre bocsátá, tovább folytatta, hogy „mivel mindannyian javalják a császár házasságát: választani kell egy oly nőt, a ki származásával és a gyermekszülés szentségével egyaránt jeleskedik. Nem szükség soká tanakodni arról, hogy Agrippina nemzetségének hirességével minden mások fölött áll; bizonyságát adta már termékenységének s ennek megfelelők erkölcsi jó tulajdonságai is. Az pedig épen nagyon szép, hogy az istenek végzéséből egy özvegynő köttetik össze azzal a fejedelemmel, a ki mindig beérte a maga házastársával. Mindenki hallhatta szülőitől, maga is láthatta, hogyan raboltak a császárok kényök-kedvök szerint maguknak hitvestársakat, míg a most uralkodónak jámbor fölfogásától mindez távol áll. Adassék példa, hogy mi módon kell a császárnak feleséget vennie.*

* A szövegben nehány betűnyi hézag van, melyet némelyek *a patribus* szavakkal pótolnak, a mi azt jelentené, hogy a *tanácsuraktól* kapja a császár a feleségét. A pótlás nem igen válik be, s én a nélkül fordítottam a mondat e részét.

Hát hiszen igaz, hogy szokatlan valami a mi fölfogásunk szerint a testvér leányával kötött házasság; más nemzeteknél azonban közönséges és semmiféle törvény nem tiltja. Az unokavérek egybekelése is sokáig szokatlan volt, idő multával gyakorivá lett.[4]) A szokás a szükséghez alkalmazkodik, s ez is majdan azok közé fog tartozni, a miket a gyakorlat szentesít."

7. Nem hiányzottak olyanok sem, a kik váltig bizonykodva, hogy kényszerhez fognak nyulni, ha a császár tétováznék: kirohannak a tanácsházból. Vegyes sokaság csődül össze, kiabálva, hogy a római népnek is ugyanaz a kívánsága. Claudius most már nem várakozva tovább, megmutatja magát a forumon az üdvkívánó tömegnek, s a tanácsba lépvén, határozatot követel, melynél fogva a nagybátyák s testvéreik leányai közt jövendőben érvényes házasság legyen köthető. De azért még sem találkozott egynél több, a ki ily házasságra vágyott volna: Alledius Severus római lovag volt ez. Sokan mondják, hogy csak az Agrippina iránt való kedveskedés birta rá. Mostantól kezdve megváltozott a polgárság helyzete; minden egy asszonynak szavára hallgatott, a ki, igaz nem ledérséggel, mint Messalina, de mégis gúnyt űzött a rómaiakból. Kurtára fogott, férfiasan kemény szolgaság volt ez; a nyilvános életben szigor, gyakrabban rideg gőg uralkodott, az udvarban nem divott erkölcstelenség, ha csak nem az uralom érdekében. Az aranyra való mérhetlen vágyat azzal okolták meg, hogy szükséges támaszt szerezni a trón részére.

8. A lakodalom napján Silanus öngyilkosságot követett el, akár mivel addig még reménye volt életét megtarthatnia, vagy hogy épen e napot akarta választani a gyűlöletes benyomás fokozása végett. Nővérét Calvinát száműzték Itáliából. Claudius azonfölül Tullus király törvénye szerint tartandó szertartásokat és Diana berkében engesztelő áldozatokat rendeztetett a főpapok által, gúnyolódván rajta mindenki, hogy épen ily időben történik intézkedés a vérfertőzés bűnhődése s kiengesztelése végett. Agrippina azonban, nehogy csak rossztettekről legyen hirhedtté, kegyelmet s egyúttal prætori tisztet eszközöl Annæus Seneca* számára, úgy gondolván, hogy örömet szerez vele a közönségnek, mely e tudóst nagyra becsülte, s azért is, hogy a fiatal Domitius egy ily mester keze alatt neveltessék s a trón elnyerésére irányzott törekvésében annak tanácsával éljen, mivel hihető volt, hogy Seneca a vett jótétemény

* A ki állítólag házasságtörés miatt Kr. u. 41-ben száműzetett.

fejében híve lesz Agrippinának, ellenben a szenvedett bántalom fájdalma bosszúra ingerli Claudius ellen.

9. Most már jónak látszott nem tétovázni tovább, s azért a kijelölt consult Memmius Polliót nagy igéretekkel rábirják annak indítványozására, hogy Claudius kéressék föl Octaviát eljegyezni Domitiusszal, a mi mindkettőnek korát tekintve, nem lehetetlen* és nagy események előkészítése volt. Pollio hasonló érveléssel, mint minap Vitellius, megteszi indítványát; Octavia eljegyeztetik, és Domitius most már előbbi rokoni összeköttetésén kivűl mint jegyes és jövendőbeli vő egyenlő rangba jut Britannicussal, anyjának befolyása révén és azok csele által, a kik Messalina eláztatása miatt félhettek a fia bosszújától.

10. Ugyanez időtájban a parthusok követei — mint már említém** — Meherdatesnek kikérése végett megérkezvén, a tanácsházba lépnek és megbizatásukat oly módon adják elő: „hogy ők szemök előtt tartván szövetséges viszonyukat, nem az Arsacus-ház elleni pártütés gondolatával jöttek, hanem Vonones fiát, Phraates unokáját akarják meghívni Gotarzesnek a nemesség és a nép előtt egyaránt tűrhetetlen uralkodása ellen. Már testvéreit, már rokonait, már a távolabb állókat is gyilkos kézzel kiirtotta; terhes nőkkel, kis gyermekekkel szaporította az áldozatok számát; békében tehetetlen, a háborúban szerencsétlen létére, kegyetlenséggel leplezi gyámoltalanságát. Nekik régi és államilag kötött baráti viszonyuk van mi velünk, és segítni kell az olyan szövetségeseken, a kik bár erőben versenyeznek velünk, mégis tiszteletből átengedik az első rangot. Azért adják túszokúl a királyi gyermekeket, hogy ha a hazai uralmat megunják, folyamodniok lehessen a császárhoz és tanácsurakhoz, a kiknél egy erkölcseikben nevelt jobb királyt találhatnak.“

11. Midőn ezt mondák s hasonló nyilatkozatokat tettek: a császár Róma fönségéről, a parthusok ragaszkodásáról ejtett szavakkal kezdte beszédét, és magát Augustushoz hasonlítá, mondván, hogy attól is kértek királyt; de elmúlasztotta Tiberiust említni, pedig az is küldött.*** Hozzá csatolta azt az oktatást (mert Meherdates is jelen volt), hogy ne az uralkodó és rabszolgák, hanem a kormányzó meg a polgárok viszonyát tartsa szem előtt, s kegyelmet és igazságot

* Domitius Nero 12, Octavia mintegy 9 éves volt, a mely korban a gyermekeket már el lehetett egymással jegyezni.

** Ann. XI. 10.

*** Augustus Vononest, Tiberius Phrætest, majd Tiridatest ültette a parth trónra.

gyakoroljon, melyek minél ismeretlenebbek, annál drágábbak a barbárok közt. Majd a követek felé fordulva, dicséretekkel halmozza el a főváros neveltjét mindeddig bebizonyult szerény lelkületeért. „De azért mégis tűrelemmel kell lenni a királyok egyéni tulajdonságai iránt, mert a sűrű változtatás nem jár haszonnal. Róma a dicsőséggel annyira jóllakott, hogy a külső nemzeteknek is szivesen hagy nyúgalmat.“ Ezután C. Cassius, Syria kormányzójához parancs ment, hogy a fiatal embert kisérje az Eufrát partjáig.

12. Ez a Cassius az időtájban minden mások fölött kitűnt a törvénytudományban; mert a katonai tehetség a nyúgalmas időben parlagon hever, s gyatrákat és serényeket egyenlővé tesz a béke. Ő mégis, a mennyire háború hiján lehetett, visszaállítá a régi fegyelmet, gyakorolta a legiókat, s oly gonddal és előrelátással járt el, mintha csak az ellenség minden pillanatban betörni készűlne; úgy gondolkozván, hogy így lesz méltó őseihez és a Cassius-családhoz, melynek neve azon nemzetek közt is ünnepelt vala. Tehát összehívja azokat, kiknek tanácsára Rómától a királyt kérték, s tábort ütvén Zeugmánál,* hol a folyamon legkönnyebb átkelni, miután a főrangú parthusok és az arabok királya Acbarus megérkezett, figyelmezteti Meherdatest, hogy a barbárok heves fölbuzdulását lehűti a tétovázás, minélfogva jó lesz melegében ütni a vasat. De ez a jó tanács meghiúsult Acbarus csalárdsága következtében, a ki a tapasztalatlan és legfőbb boldogságot a múlatozásban látó fiatal embert hosszú ideig Edessa városában tartóztatá. És ámbár Carenes** hívta és a helyzetet kedvezőnek rajzolta, ha gyorsan jön: nem indult egyenesen Mesopotamiába, hanem Armeniába tett kerűlő-útat, a mi a tél közelvolta miatt alkalmatlan időben történt.

13. Miután a havas hegyi útakon kifáradva, a sík földek felé közeledének, csatlakoztak Carenes csapataihoz, s átszállván a Tigris folyamon, Adiabene tartományon*** vonulnak keresztűl, melynek királya Izates nyiltan Meherdates pártján állt, de titokban és hivebben Gotarzes felé hajlott. Az átvonulás alatt bevették Ninos**** várost, Assyria legrégibb helyét, és az erősséget, mely arról nevezetes, hogy a Darius és Sándor között lefolyt harczban ott omlott össze

---

* A közép Eufrates jobb partján.

** Mesopotamia satrapája, egyike azoknak, kik Meherdatest a trónra meghívták.

*** Syr nyelven *Hadiab,* délre Armeniától, Assyria északi részén, a parthoktól függő ország.

**** A régi Ninive; délkeletre tőle feküdt Gaugamela és Arbella mellett a csatamező, melyen Darius 331-ben végleg legyőzeték.

végleg a persa hatalom. Az alatt Gotarzes a Sambulus nevezetű hegy mellett imádkozott a hely isteneihez, kik közt különös tiszteletben részesült Hercules, a ki időnkint álmukban figyelmezteti a papokat, hogy a templom mellé vadászatra fölnyergelt lovakat állítsanak. A lovak, mihelyt a nyilakkal megtömött tegezt hátukra rakták, elszélednek az erdőkben s végre éjjel üres tegezekkel nagylihegve térnek vissza. Viszont az isten éjjeli álomképben mutatja, hogy merre járta be az erdőket, a hol szerteszét leterített vadállatok találhatók.

14. Gotarzes azonban, mivel hadserege még nem volt eléggé fölszaporodva, a Corma folyó védő vonala mögé húzódott, s ámbár faggatással és hirnökökkel csatára csalogatták: mégis vonakodott, helyét változtatta és megvesztegetésre küldött emberei által, pénzzel akarta ellenfelei hitszegését megvásárolni. Közűlök az adiabenei Izates, majd az arabs Acbarus seregökkel csakugyan elválnak Meherdatestől, a mit a fajukat jellemző könnyűvérűség hozott magával, meg az az ismert tapasztalat, hogy a barbárok jobban szeretnek Rómától királyokat kérni, mint megtartani őket. Meherdates így, hatalmas segélyhadaktól megfosztva, a többieknek pedig árulásától félve: elszánta magát, a mi egyedűl maradt még hátra, szabad folyást engedni az eseményeknek s megkisérleni a harczot. Gotarzes sem vonakodott csatára szállni, bátorságot merítvén most már az ellenség megfogyásából. Nagy vérontással folyt a küzdelem és kétes eredménynyel mindaddig, míg Caranest, a ki a vele szemközt állók szétszórása után messze előre nyomult, hátulról egy még érintetlen csapat körűl nem keríti. Akkor Meherdates, miután minden reménye veszendőbe ment, atyja egykori hűbéresének Parraxnak álnok igéretében bízva, annak tőrébe kerűl, megkötöztetik és átadatik a győzőnek. Ez pedig szidalmazván őt, mint nem rokonát, nem Arsacus nemzetségéből valót, hanem idegent és rómait: levágott fülekkel élni hagyja, mintegy saját kegyelmének fitogtatásául, nekünk gyalázatunkra. Gotarzes azután betegségben halt el, s a médok kormányán ülő Vonones hívatik meg a trónra, a kiről se jót, se rosszat nincs mit említeni; rövid és dicstelen uralkodásának végződésével a parthusok fölötti uralom fiára Vologesesre szállott át.

15. A bosporusi Mithridates,[5]) hatalmának elvesztése után ide s tova kóborolván, mikor megtudta, hogy Didius római vezér és a főhadsereg elvonult, és hogy a tapasztalatlan fiatal Cotys új országában csak Julius Aquila római lovag alatt álló csekély számú csapattal maradt vissza: mindkettejöket kevésbe nézve, fölkelésre

birja a törzseket, szökevényeket édesget magához s végűl összegyűjtött seregével a dandaridák* királyát elzavarja és országát hatalmába keríti. A mi midőn tudomásra jött és úgy látszik, hogy már-már Bosporusba is betörni készűl: Aquila és Cotys nem bízván saját erejökben, mivel a siracusok királya Zorsines is újra ellenséges állást foglalt el, maguk is idegen összeköttetést kerestek Eunoneshez küldött követeik által, ki az aorsok népe fölött uralkodott. Nem is volt nehéz szövetségét megnyerniök, midőn a lázadó Mithridates ellen a római hatalomra útalhattak. Szerződésre léptek tehát, hogy Eunones lovas harczosokkal fog csatára szállni, a városok ostromát pedig a rómaiak vállalják magukra.

16. Most rendes hadmenetben előre nyomulnak, elűl és hátul az aorsok, középen a cohorsok meg a bosporusi csapatok római fegyverzetben. Így az ellenséget megfutamíták és Soza, Dardarica városa alá érkeztek, melyet lakosainak kétes magatartása miatt elhagyott Mithridates, ők pedig jónak látták, őrség hátrahagyásával birtokukba venni. Ezután a sirákok ellen indulnak, s átkelvén a Panda folyón, körűlveszik Uspe városát, mely magaslaton feküdt s falakkal és árkokkal volt megerősítve, csak hogy a falak nem kőből, hanem sövényből és földdel megtömött rőzsefonadékból készűltek s roham ellen nem fejthettek ki erős ellenállást. A falnál magasabbra emelt tornyokról tűzcsóvával és dárdákkal zavarták az ostromoltakat, és ha a harczot a beálló éjszaka félbe nem szakítja, egyazon napon kezdetét vette és végét érte volna a várvivás.

17. Másnap követeket küldtek s kegyelmet kérve a szabad személyek számára, tízezer rabszolgát ajánlottak föl. Ezt visszautasíták a győzők, mivel a meghódoltakat lemészárolni kegyetlenség, oly nagy tömeget pedig őrséggel körűlvenni nehéz volna; essenek azért hadi törvény alá. A hágcsókon fölkapaszkodó katonáknak tehát jelt adtak az öldöklésre. Az uspesiek kiirtása réműletbe ejté a többieket, semmi menekvést nem látván maguk előtt, midőn fegyverek, erődítések, nehezen hozzáférhető és magas fekvésű helyek, folyamok és városok egyaránt nem birtak ellenállani. Zorsines tehát, sokáig fontolgatván, hogy Mithridates kétségbeesett helyzetével törődjék-e, vagy saját ősi országával: miután győzött a nemzeti érdek, kezesek adásával térdre borult a császár képe előtt, nagy dicsőségére a római hadseregnek, mely tudvalevőleg

* Ezek és az azután említendő két néptörzs az azóvi-tengertől keletre laktak, függő viszonyban Bosporustól.

vér nélkül győzve, három napi járóföldre közelítette meg a Tanais * folyamot. Visszatértökkor azonban ellenök fordult a koczka, mivel a taurusi partokra ** vetődött nehány hajójukat (tengeren útaztak ugyanis vissza) körűlfogták a barbárok s leölték a segédcsapatbeli katonaság nagyobb részét a parancsnokkal együtt.

18. Ezalatt Mithridates a fegyverben nem találván segitséget, tanakodik, hogy kinek irgalmához folyamodjék. Testvérétől Cotystól, ki előbb árulója, azután ellensége volt, félnie kellett; a rómaiak közűl senki sem volt közelében oly nagy tekintélyű ember, a kinek igéretére súlyt lehetne fektetni. Eunoneshez fordul tehát, a ki nem viseltetett ellene személyes gyűlölettel, a velünk újonan kötött baráti viszonyánál fogva pedig befolyásos ember vala. Ezért mostani helyzetéhez minél illőbb ruházatot és arczkifejezést öltvén föl, belép annak királyi palotájába és lábához borúlva igy szól: „Én Mithridates, a kit a rómaiak szárazon és vízen annyi év óta kerestek, itt vagyok előtted; bánj a hogy akarsz a nagy Achæmenes származékával, a mely egyetlen vagyonomat nem vették még el tőlem ellenségeim.“

19. Eunonest meghatotta a férfiú hirneve, nemes alázata és a sors változandósága; fölemeli a könyörgőt, s megdicséri azért, hogy az aorsok nemzetét, hogy az ő jobbját választotta eszközűl a bocsánatkérésre. Egyúttal követeket és ily tartalmú levelet küld a császárhoz: „A római nép főparancsnokainak és a nagy nemzetek királyainak barátsága elsőben helyzetök hasonlóságán alapszik, de közte és Claudius közt a győzelem közössége is fönáll. A háborúnak dicső vége szakad, ha a bocsánat képezi zárókövét. Hiszen a legyőzött Zorsinestől sem vétetett el semmi. Mithridates számára, mivel súlyosabb megtorlást érdemelne, nem kéri vissza hatalmát és országát, csak azt, hogy ne hurczoltassék meg diadalmenetben és ne kelljen életével lakolnia.“

20. Claudius azonban, bár a külföldi nagyságok iránt kiméletes eljárást szokott követni, mégis habozott, ha vajon helyesebb volna-e őt élete biztosítása mellett foglyúl átvenni, vagy fegyverrel fölkeresni. Egyrészről a szenvedett bántalom fájdalma és a bosszúvágy hajtá, másfelől eléje tárták azt is, hogy „járatlan útakon és egy névtelen tengeren kell majd a háborút folytatni. Ehez járulnak azok a rakonczátlan királyok, kóborló népek, az élelmi

---

* A Dont.

** A Chersonesus Taurica, a mai Krim.

szerekben szegény föld, a késedelemből eredő kedvetlenség, az elsietésből származható veszélyek, s ha győznek, nagyon szerény mérvű dicsőség, vereség esetén sok gyalázat. Jobb megragadni az ajanlatot és hazájától távol őrizet alatt tartani; minél hosszabbra nyúlik nyomorú élete, annál súlyosabban bűnhödik.“ Ettől indíttatva a császár, azt írta Eunonusnak, hogy „Mithridates megérdemelte volna ugyan a legszigorúbb példaadást és elég hatalma is lenne neki azt alkalmaznia; de őseitől örökölt elve neki, ugyan oly jóságot tanúsítni a magukat megalázók iránt, mint a milyen kitartást a daczczal szemben. Mert diadalmaskodni csak a töretlen erejökben levő népek és országok fölött lehet.“

21. Ezután kiadatott Mithridates s mikor Junius Cilo, a pontusi tiszttartó által Rómába hozaték, úgy mondják, daczosabb nyilatkozatot tett a császár előtt, mint helyzetében megengedhető lett volna, és a közhír szárnyra vette azt a szavát, hogy: „engem nem küldöttek, hanem magam tértem vissza hozzád; ha nem hiszed, bocsáss el és keress.“ Akkor is félelmetlen maradt tekintete, midőn a forumon a szószék mellett a nép szeme elé állították. Cilónak consuli, Aquilának prætori kitűntetés szavaztatik meg.

22. Ugyanazon consulok alatt az ádáz gyűlölettel eltelt Agrippina, ki Lolliára azért haragudott, mivel az neki versenytársa volt a császárral való házasság dolgában, vádat kohol és vádlót keres ellene, a ki Lolliát áztassa el a chaldæusok és magusokkal [6]) való érintkezése miatt és azon a czímen, hogy a Clarus Apolló szobrát [7]) megkérdezte a fejedelem házassága dolgában. Azután Claudius, a terhelt kihallgatása nélkül, a tanács színe előtt hosszas beszédet tartván annak fényes származásáról, mint a ki L. Volusius* nővérének leánya, atyai részről való nagybátyja pedig Cotta Messalinus* s egykor Memmius Regulusnak* is neje volt (ellenben a Cajus császárral való házasságáról czélzatosan hallgatott). Majd előadta, hogy államveszélyes tervei vannak, s el kell tőle vonni a bűn anyagi eszközeit, minél fogva javainak elkobzása után távoznia kell Italiából. Így rengeteg gazdagságából csak öt millio sestercius hagyatott meg a száműzött nőnek. Egy Calpurnia nevű főrangú hölgy is veszedelembe jutott, csupán azért, mert szépségét magasztalta a császár, nem csábító szándékból, hanem csak véletlenül elejtett szóval; s azért Agrippina haragja is megállt a szélső hatá-

* L. Volusius már Kr. u. 2 évvel consulságot viselt s 93 éves korában, a jelen esemény idejénél később halt el. — Cotta Messalinus Tiberiusnak barátja. — Memmius Regulus volt-consul. L. Ann. XIV. 47.

rok előtt. Lollia ellen azonban egy tribun küldeték ki, hogy megölje. A zsarolásról hozott törvény alapján elítélték Cadius Rufust* is, Bithynia lakosainak panaszára.

23. A narbói Galliának a tanács iránt tanúsított tisztelete jutalmául megadták azt a kitűntetést, hogy e tartományból való senatoroknak szabad legyen a császár engedélyének kikérése nélkül, ugyan oly joggal, mint Siciliát, birtokaikat meglátogatniok. [8]) Az ituræusok és a zsidók Sohæmus és Agrippa királyok elhunyta után Syria tartományba kebeleztettek.[9]) A közjólét érdekében eszközlendő jóslást, mely már hetvenöt év óta kiment a szokásból, ismét fölelevenítni és folyvást megtartatni határozták[10]) A főváros körzetét is kitágítá a császár azon régi szokás alapján, hogy azok a kik a birodalmat terjesztették, jogosítva vannak a főváros határait is előre tolni.[11]) De azért a római hadvezérek, bár nagy nemzeteket hódítának meg, nem éltek ezzel a joggal, kivéve L. Sullát és a dicsőült Augustust.

24. A közvélemény e dologban a királyoknak váltakozva majd dicsvágyát, majd igazi dicsőségét látta; de az alapítás kezdetét és a Romulus által meghatározott körzetet ismertetni, nem vélem hiábavalónak. Tehát a barompiacztól, melyen az arany bikaszobrot látjuk, mivel az efajta állatot szokták eke elé fogni, egy oly barázdát kezdtek vonni a város határvonalának megjelölésére, mely a Hercules oltárát körűlfogta; innen kezdve bizonyos térközökben kövek helyezvék el a Palatinus-hegy alján Consus oltáráig, majd a régi tanácsházig, tovább pedig a Larunda** kápolnájáig. A római forumot meg a Capitoliumot pedig — úgy hiszik — nem Romulus, hanem Titus Tatius csatolta a városhoz. Később a körzet a körűlményekhez képest nagyobbíttatott. Hogy pedig Claudius most milyen határokat állapított meg, könnyen fölismerhető s nyilvános okmányokban is le van irva.

Kr. u. 50.

25. C. Antistius és M. Suillius consulok alatt Domitiusnak örökbefogadása sietősen végrehajtatik Pallas tanácsára, ki Agrippinával, mint házasságának eszközlője szoros összeköttetésben, majd parázna viszonyban is állván, sürgette Claudiust, hogy gondoljon az állam érdekére s adjon egy erős támaszt a gyermek Britannicus mellé.

* Pontus és Bithynia proconsula; később Otho császár megkegyelmezett neki.

** *Consus* és *Larunda* régi istenségek. *Larunda* helyett némelyek *Larum*-ot olvasnak, a mikor a *házi istenek kápolnája*-nak kell fordítani.

Így a dicsőült Augustus mellett is, ámbár unokáiban reménykedhetett, érvényre jutottak mostoha fiai.* Tiberius meg saját ivadéka mellett** magához fogadta Germanicust. Állítson tehát ő is a maga oldalára egy fiatal embert, a ki a kormány terhének egy részét majd átvehesse. Ily érvekkel meg hagyván győzni magát, a két évvel*** idősebb Domitiust elibe teszi fiának, miközben a szabadostól sugalmazott tartalmú beszédet tartott a tanács előtt. Megjegyzék a hozzáértők, hogy soha azelőtt nem volt eset a patriciusi Claudiusok közt örökbefogadásra, mert Attus Clausustól kezdve szakadatlan sorozatban következtek egymás után.

26. Egyébiránt pedig köszönetet szavaztak a császárnak, keresett alázatossággal Domitius iránt, s törvényt hoztak, melylyel a Claudius családba fölvétetett és a Nero név ruháztatott rá. Agrippina rangját is emelték az Augusta címmel. Mikor mindez megtörtént, senki sem volt olyan szívtelen, hogy Britannicusnak sorsán mély szomorúság ne fogta volna el. A szegény gyermek lassankint még szolgáinak segítségét is nélkülözvén, keserű gúnynyal emlegette mostohájának időelőtti gondoskodását, mivel átlátott az álnok játékon. Mert mondják, hogy nem hiányzott nála a szellemi élénkség, már akár csakugyan így volt ez, akár a veszélyes helyzete által fölkeltett rokonszenv tűntette ki bizonyíték nélkül is ezzel a kedvező bírálattal.

27. Agrippina pedig a szövetséges társak és nemzetek előtt is fitogtatandó a maga hatalmát, megnyerte, hogy veteránokból álló gyarmat telepíttessék az Ubiusok városába, melyben ő született s mely nevéről [12]) nevezteték el. Véletlen találkozás volt, hogy épen az ő nagyapja Agrippa fogadta el annak a Rajnán túlról jött népnek a hódolatát. — Ugyanez időtájban felső Germaniát a rabló kalandokra induló chattok betörése hozta riadalba. P. Pomponius alvezér tehát a vangiónok és németek [13]) segédhadait, szövetséges lovassággal egyetemben, küldé ellenök azzal az útasítással, hogy előzzék meg a duló falkákat, vagy ha szanaszét csatangolnak, kerítsék be észrevétlenül. A vezér tervét követte a katonák buzgósága, s két csapatra oszolva, az a melyik a balfelé vezető úton haladt, közrefogta az épen visszafordult, zsákmányban dőzsölő s mámorba merült ellenséget. Fokozta az örömet az is, hogy a Varus-féle vereségből ott maradt néhány rómait negyven év multával kiszabadították a rabszolgaságból.

* Tiberius és Drusus.

** Az ifjabb Drusus.

*** Hibás adat a két év. Domitius három évvel volt idősebb Britannicusnál.

28. Azok pedig, a kik közelebbi és megrövidített útakon haladtak, a szembe jövő és csatát állani merész ellenségben még több kárt okoznak, s zsákmánynyal meg dicsőséggel terhelve, a Taunus hegyhez térnek vissza, hol Pomponius a legiókkal várakozék, ha netalán a chattok bosszúvágyból harczot ajánlanának. De azok féltökben, nehogy innen a rómaiak, amonnan a cheruskok, a kikkel örökös viszályban álltak, bekerítsék őket: követeket és túszokat menesztenek a fővárosba. Pomponius számára diadalmi kitűntetés szavaztaték meg, a mi az ő hírességének az utódok szemében csak csekély részét teszi, mert költői dicsőségének fényében ragyog ma is neve. [14])

29. Ugyanez időtájban a még Drusus Cæsartól a svévek fölé helyezett Vannius előzetik trónjáról, habár uralkodása első idejében kedvelt vala s szeretetben állt népe előtt; de majd időfolytán elbizakodottsága következtében a szomszédnépek gyűlölete s egyszersmind belső viszálkodások megbuktatták. Bukásának szerzői a hermundurok királya Vibilius s Vannius nővérének fiai, Vangius és Sido voltak. Claudius, bár gyakran kérték rá, nem avatkozott fegyverrel a versengő barbárok dolgába; csak biztos menedéket igért Vanniusnak előzetése esetére, s irásbeli rendeletet küldött Palpelius Histerhez*, a ki Pannoniát kormányozta, hogy egy legiót és magában a tartományban szedett segédhadakat állítson föl a parton, a legyőzötteknek oltalmul s viszont a győzőknek ijesztésökre, nehogy a szerencsében elbizakodva, a mi békénket is megzavarják. Mert a lugiak** és más törzsek megszámlálhatlan tömege közeledett, csalogatva az ország nagy gazdagságának hírétől, melyet Vannius harmincz éven át rablással és adóból gyűjtött. Saját hadereje *** gyalogságból állt, lovassága sarmata jazygokból telt ki; de mivel nem mérkőzhetett az ellenség sokaságával, elhatározta erődítések közt védekezni és húzni a háborút.

30. A jazygok azonban nem birván eltűrni az ostromot és a közelfekvő síkon kalandozván, csatára kényszerítették, mert a lugiak és hermundurok ott nyomultak elő. Vannius tehát leszállván váraiból, a harczban vereséget szenvedett, ámbár balsorsában dicséretesen viselte magát, mert személyesen vett részt a kézi tusában és az

---

* Más variansa e névnek *P. Attelius* Hister, most prætori alvezér, később consul.

** *Lugi* vagy *lygi* germán törzs az Odera és Visztula közt.

*** T. i. a Vanniusé. *Jazygok* a Tisza sikján lakó sarmata nép. A *jazyg* és a *jász* név találkozása azonban ugyanazon helyen, de a történelem különböző időszakában, csak puszta véletlen.

ellenséggel szemben kapott sebet. Azután a Dunán álló hajórajunkra menekült, követvén őt csakhamar hűbéresei is, kik földet kaptak s Pannoniában telepedtek meg. Országán Vangio és Sido osztozkodott, kik irántunk kifogástalan hűséget tanusítának; ellenben alattvalóik között, nem tudni, saját erkölcsi lényökből kifolyólag-e vagy a rabszolgákat jellemző lelki tulajdonságuknál fogva, csak addig állottak kedvességben, míg az uralomra törekedtek, s annál nagyobb gyűlöletben, mikor megszerezték azt.

31. Britanniát P. Ostorius * proprætor zavaros állapotban találta, mert az ellenség annyival nagyobb erővel árasztá el szövetségeseink földjeit, minél kevésbbé gondolta, hogy az új vezér a hozzá még nem szokott hadsereggel és tél kezdetén szembe szálljon vele. Ő azonban annak tudatában, hogy az első sikerek szűlik a félelmet vagy a bizodalmat: gyors menetben ragadja magával cohorsait, levágja, a kik ellenállottak, a szétszórtakat üldözi, hogy újra össze ne gyülekezzenek; s hogy valami alattomos és rosszhiszemű béke majd se őt a vezért, se katonáit pihenni ne hagyja, a gyanúsaktól elveszi fegyvereiket, s az Avona és Sabrina ** folyók közt fekvő egész vidéket erődökkel készűl megközelíthetlenné tenni. Ezt eleinte nem akarták tűrni az icének,*** egy erős és csatákban még meg nem tört nép, mely a velünk való szövetséget önként fogadta el. Az ő vezetésök alatt a körülfekvő törzsek csatahelyet választottak ki, melyet földből hányt töltés övezett szűk bejárattal, hogy a lovasság ne birjon behatolni. A római vezér, ámbár a legiók derék hada nélkül csak szövetséges csapatokkal rendelkezett, ez erődítéseket áttörendő, útra indul; s a cohorsok fölállitása után a lovas osztagokat is gyalogsági munkára szereli föl. Akkor adott jelre áttörnek a sánczokon és a saját csapdájában megfogott ellenséget zavarba hozzák. Azok pártütésök tudatában s mert menekvő útaik el voltak zárva: sok és fényes hadi tettet vittek véghez, s ugyane csatában az alvezér fia M. Ostorius érdemet szerzett magának egy polgár megmentésével.

32. Eközben az icének leveretése után nyúgalomra tértek azok, kik a háború és a béke közt ingadoztak, és a sereg a decangok ellen vezetteték. Földjeik földúlattak, minden zsákmányúl esett, mert az ellenség nem mert nyilt csatát állani; vagy ha lesből tettek kisérletet a hadmenet nyugtalanítására, meglakoltak

* V. ö. Agric. 14.

** Az Avon és Severn folyók.

*** Egy benszülött britt törzs kelet felé, az Északi tenger partjain.

vakmerőségökért. És már elérkezett a sereg nem messze azon tengertől, mely Hibernia* szigetét mossa, midőn a brigantok közt kitört nyugtalanság visszaszólítá a vezért, a ki erősen el volt határozva nem kezdeni új dologba, mig az előbbiek szilárdul befejezve nincsenek. A brigantok** ugyan, miután fegyvereseik közül kevesen megöletének, a többieknek pedig bocsánat adatott, lecsöndesedtek; de a silurok törzsének makacsságát se szigor, se kegyelem nem tudta megváltoztatni, hogy a háborúskodást ne folytassák, s végül is a legiók táboraival kellett rájok nyomást gyakorolni. Hogy ez minél gyorsabb eredményre vezessen, az elfoglalt földeken Camulodunum*** gyarmat alapittatik a veteránok egy erős csapatából, védelmül a lázongók ellen, hogy a szövetségeseket a törvény kötelességeire szoktassa.

33. Most a silurok ellen indult meg a hadjárat, a kik saját szilaj vitézségükön felül Caratacus erejében bizakodtak.[15]) Ezt az embert sok baleset és sok szerencsés siker emelte oda, hogy a britannok többi vezérei fölött kitűnjék. Most azonban a terep ismeretének csalfa fölhasználásával előnyben, de katonai erejénél fogva hátrább állván, ravasz módon átteszi a háború színhelyét az ordovikok földére, s magához csatolván azokat, kik a velünk való békétől féltek, egy végső esély koczkájára tesz föl mindent s oly helyet választ ki az ütközetre, hogy az odajutás, a visszavonulás s minden ránk nézve hátrányos s az övéinek pedig javára legyen; mert egyik oldalon meredek magaslatok emelkedtek, s ahol mégis valahogy hozzáférhetők lettek volna, ott sziklákból mintegy bástyát rakatott. Egy nem könnyen átgázolható folyó is kanyargott előttük; a védműveken pedig fegyveres csapatok állottak.

34. Ezen fölül a törzsfők szanaszét száguldoztak embereik között, buzdították, erősítették bátorságukat, kicsinyelve a veszélyt s tüzelvén őket reménynyel és a háború más csábító eszközeivel. Kivált Caratacus, ide s tova vágtatván lován, biztatá őket, hogy ez a nap, ez a csata vagy szabadságuk visszaszerzésének vagy az örök szolgaságnak lesz kezdete. Hangosan kiáltá az ősök neveit, a kik a dictator Cæsart megverték,**** s vitézségöknek köszönhető,

---

* Irország.

** L. Agric. 17. fej.

*** Némelyek szerint a mai Colchester, mások szerint Mandon, mindkettő a Themze torkolatától északra.

**** Julius Cæsart több mint 100 évvel azelőtt a brittek nem verték meg de hadjárata csakugyan sikertelen végződött.

hogy szabadok a bárd uralmától és az adózástól, feleségeik s gyermekeik teste pedig fertőzetlen maradt. Míg így s efféle módon beszélt, zajongó helyesléssel kísérte a tömeg, s mindenik a maga honi szertartása szerint esküvel kötötte magát, hogy nem fog meghátrálni se a fegyver, se a sebek elől.

35. A római vezért megdöbbenté ez a lelkes hangúlat, s egyszersmind az előtte levő folyó, hozzá a sánczművek, a meredek hegyhátak, mindenütt nehéz küzdelmet igérő jelenségek, a helyek sűrűn lepve védő csapatokkal, — mindez ijesztő benyomást tett. De a katonaság követelte a harczot s kiabálta, hogy vitézséggel mindent meg lehet győzni; a csapatparancsnokok és tribunok ugyanígy szólván hozzájok, fokozták a sereg harczkészségét. Erre Ostorius, miután előbb az áthatolhatlan és a járható helyeket megvizsgáltatá, élére áll harczvágyó vitézeinek, s nem sok nehézséggel átkel a folyón. Mikor a sánczhoz eljutottak és még hajító fegyverekkel verekedtek: sokan kaptak sebet közülünk és még többen estek el; de miután a katonák paizsaikból védőfödelet alkottak fejök fölött, a csak durván összerakott sziklákat szétrombolták és kézi tusára került a sor: a barbárok a hegyhátakra vonultak föl. De oda is utánok nyomult a könnyű és nehéz gyalogság; amazok nyílazva száguldoztak, emezek tömött sorokban haladtak előre; míg ellenben a britannok rendjei fölbomlottak, vért és sisak nem födözte őket. Ha a segédhadaknak ellen tudtak állni, a legióbeliek kardja és dárdája, ha meg ismét emerre fordultak: a segédcsapatok kardja és lándsája teríté le őket. Fényes diadal volt ez; Caratacus neje és leánya foglyul esett, testvérei megadták magukat.

36. Ő maga* — mert hát balsorsában nem szokott az ember semmi biztonságot találni — midőn a brigantok királynőjének Cartimanduának oltalmát kereste, bilincsbe veretett s átadatott a győzőknek a Britanniában kezdett háború kilenczedik évében. De hire túl szállott a britt szigeteken, s a szomszéd országokat bejárván, Italiában is mindenütt tisztelettel emlegették s látni kivánták őt, a ki annyi éven át daczolni tudott a római hatalommal. Rómában is becsült volt Caratacus neve, és a császár mikor a maga fényét emelte, a legyőzöttet is dicsőségben részesité. Mint valami kiváló érdekű látványosságra hívatott meg a nép; fegyverben álltak a testőrcsapatok a táboruk mellett fekvő síkon; majd a király hűbéresei vonultak föl, hozván a mellenfüggőket, nyaklánczokat s

* Caratacus.

mindazt, a mit külháborúkban szerzett. Azután testvérei, hitvese és leánya következtek s végül ő maga állíttaték a közönség elé. A többiek könyörgése visszataszító hatást tett, mert félelemből származott; de Caratacus se alázatos arczczal, se szóval nem kunyorálva irgalmat, fölállt az emelvényre s ily módon kezdett beszélni:

37. „Ha főrangú származásommal s helyzetemmel egyenlő lesz vala a szerencsében való mértéktartásom: inkább barát, mint fogolyként jöttem volna e városba, s nem tartottad volna, te császár, méltóságodon alulinak tőlem, a hirneves ősök származékától, a ki több népek fölött uralkodtam, szerződés alapján fogadni el e békét. Mostani sorsom a milyen disztelen reám, olyan dicsőséges reád nézve. Voltak lovaim, bajnokaim, volt fegyverem, kincsem; csuda-e, ha mindazt nem szívesen vesztettem el? Mert ha ti mindeneknek parancsolni akartok: következik-e, hogy azért mindenek elfogadják a rabszolgai állapotot? Ha úgy jutottam volna kezedbe, mint a ki rögtön megadta magát: se az én balsorsom, se a te dicsőséged nem híresült volna el a világ előtt, s halálos büntetésemet feledés követné; de ha életben tartasz: kegyelmes szivednek örök példája lészek.“ Erre a császár neki, hitvesének és testvéreinek bocsánatot adott; ők viszont, mikor bilincseikből föloldoztatván, a nem messze onnan egy más emelvényen ülő Agrippinát megpillanták, fejedelmet illető dicsőítéssel és hálanyilatkozatokkal tisztelték a császárnét is. Igazában pedig új és a régi szokásoktól elütő jelenség volt, hogy egy asszony a római állami jelvények alatt foglaljon helyet; de ő az őseitől örökölt uralomban osztályos társnak tekintette magát.

38. Ezek után ülésre hivatván a tanácsurak, sok és nagyhangú beszédeket tartottak Caratacus foglyúl este fölött, s nem tarták azt kevésbbé dicső dolognak, mint mikor P. Scipio Syphaxot, L. Paulus Perseust s meg mások más bilincsre vert királyokat mutogattak a római nép előtt. Megszavazzák Ostoriusnak a diadaljelvényeket, a kit ez ideig nyomon kisért a szerencse, de majd hűtlen is lett hozzá, akár azért, mivel Caratacus eltávolítása után, mintha a háború véget ért volna, nálunk lanyhábbá vált a hadművelet; akár mivel az ellenség nagy királya után való bánatában hevesebb bosszúra gyúladt. Egy tábori előljárót, meg a silusok közt őrhelyek állítása végett hátrahagyott nehány legiói cohorsot körűlkerítenek, és ha futárok által a legközelebbi erődökből gyors segély nem érkezik az ostromolt csapatok számára, meg kellett volna semmisűlniök; igy is elesett a tábori előljáró nyolcz centurio és sok derék vitéz a legénységből. Nem sokkal ezután pedig takar-

mányozóinkat és a segítségökre küldött lovas osztagokat szalasztják meg.

39. Most Ostorius könnyű cohorsokat állított velök szembe; de ezzel nem vetett volna véget a futásnak, ha a legiók nem veszik föl a harczot. Ezek vitézsége egyensulyba hozta a csatát, mely azután ránk nézve folyt kedvezőbben. Az ellenség azonban csekély veszteséggel menekült, mert a nap már hanyatlóra szállt. Ezután is sűrűn folytak csatározások s még gyakrabban rablóportyázások az erdőkön és mocsárokon át, a mint a véletlen vagy a vitézi kedv hozta, rögtönözve vagy tervszerűleg, bosszúból, zsákmányolás végett, a vezérek parancsára vagy olykor tudtok nélkül is. És szerfölött nagy volt a silurok megátalkodottsága, mivel bántotta őket a római főparancsnoknak tudomásukra jött az a mondása, hogy miként a sicamberek kiirtatának vagy Galliába telepíttettek át:* úgy a silur nevet is teljesen meg kell semmisítni. A segédhadak két cohorsát, kik előljáróik kapzsisága folytán vigyázatlanul mentek zsákmányolni, elfogták, s a martalék és foglyok elajándékozásával a többi törzseket is bevonták a pártütésbe, midőn Ostorius fáradtan a sok gond terhétől, bevégezte életét, örömére az ellenségnek, hogy egy nem megvetendő hadvezért elemésztett nem ugyan a fegyver, de mindenesetre a háború.

40. A császár azonban, mikor megtudta az alvezér halálát, hogy a tartomány kormányzó nélkül ne maradjon, A. Didiust nevezte ki helyébe.** Bár gyorsan útazott oda, még sem találta az ügyeket az előbbi állapotban, mert aközben egy legio, melyet Manlius Valens vezetett, szerencsétlen csatát állott, s az ellenség tódította az esemény hirét, hogy az érkező vezért megijeszsze; de ő maga is nagyítá a hallottakat, hogy ha helyre hozza a kudarczot, annál nagyobb legyen az érdeme; ha pedig sokára húzódik el a hadjárat: annál méltányosabb mentségre találjon. Azt a vereséget is a silurok okozták, s nagy terűleten portyáztak, míg az elősietö Didius elűzte őket. De Caratacus elfogatása után hadi tudományával, mint már föntebb említém,*** a legkiválóbb ember volt a brigantok törzséből való Venutius, ki sokáig híven és római fegyverek védelme alatt állott, míg Cartimandua királynőt birta

---

* Tiberius Kr. e. 8-ban a germaniai sicamber törzset részben kiirtotta, részben a Rajnán túlra telepíté át.

** L. föntebb a 15. fej.

*** Bizonyosan a XI. könyv elején hiányzó részben. Venutius 19 évvel később ismét megjelenik az események szinterén. Hist. III. 45.

feleségül; de később mikor, elvált tőle és azonnal háború is tört ki köztük, mi velünk szemben is ellenséges állásba helyezkedék. Eleinte azonban csak egymás közt folyt a harcz, és Cartimandua ravasz csellel foglyúl ejté Venutius testvérét s rokonait. Ezen fölindult az ellenség, sarkaltatván attól a gyalázattól is, hogy ne kerüljenek az asszony uralma alá, s egy erős s kitűnően fölfegyverzett fiatal csapat betört az országába. Ezt mi előre láttuk, s a királynő segélyére küldött cohorsaink kemény harczot vívtak, mely bár kezdetben eldöntetlen, mégis kedvezően végződött. Nem kisebb sikerrel harczolt az a legio, melynek Cæsius Nasica állott az élén; mert Didius öregsége miatt nehezen mozgó s különben is kitűntetésekkel bőven ellátott ember létére beérte azzal, hogy alárendeltjei által intézkedjék és az ellenséget korlátok közt tartsa. Összefoglaltam ez eseményeket, ámbár két helytartó alatt több éven keresztül folytak,* nehogy földarabolva, kevesebb erővel gyökerezzenek az emlékezetben. Most pedig visszatérek az idők rendjéhez.

Kr. u. 51.

41. Tib. Claudius ötödik és Servius Cornelius Orfitus consulsága alatt siettek Nerót a férfitógával fölruházni, hogy az államügyekkel való foglalkozásra alkalmasnak lássék. A tanácsurak hizelgő nyilatkozataira örömmel engedte a császár, hogy Nero húszéves korában lépjen a consuli tisztségbe, s addig is mint jelölt, proconsuli hatósággal birjon a fővároson kívül és az ifjúság főnökének** neveztessék. Nevében ajándék adatott a katonaságnak és osztalék a köznépnek, s a circusi játék alkalmával, mely a tömeg jóindulatának megnyerése végett rendezteték, Britannicus szegélyes tógában, Nero pedig diadalmi ruhába öltözve lépett föl, hogy lássa a nép ezt császári díszben, amazt gyermeki köntösben, s ahhoz képest előre sejtse mind a kettőnek végzetét. Egyúttal azok a centuriók és tribunok, a kik Britannicus sorsán szánakoztak, költött okok miatt, mások pedig kitűntetés szine alatt elmozdíttatának. A szabadosok közül is előzetének a romlatlan hűségű emberek a következő eset alkalmából. Egy találkozásukkor Nero

* Kr. u. 58-ig terjed ez elbeszélés. De a háború Venutius és a rómaiak által támogatott Cartimandua közt tovább is folyt egész Vesapsianus uralkodásáig, kinek vezére Cerialis a brigantokat véres harczok után meghódítá. E britt háborúkról Tacitus Agricola életírásában is beszél.

** *Princeps juventutis*, a mely czím neki a császár után az első helyet biztosítá.

„Britannicus“ néven üdvözölte a fiatal herczeget, ez pedig őt „Domitius“ néven. Agrippina ez esetet, mint a két ifjú viszálkodásának kezdetét, nagy sopánkodással bepanaszolja férjénél; hogy ugyanis „semmibe sem veszik az örökbefogadást, s a mit a tanácsurak indítványoztak s a nép határozott: itt a házon belül mellőzik, s ha az ellenségeskedést tanácsolók rosszakarata meg nem fékeztetik, a közjót fogja veszedelem érni.“ A császár e gyanúsítás hatása alatt, mintha alapos vád állna előtte, fiának legderekabb nevelőit száműzetéssel vagy halállal sujtja, s a mostoha által rendelteket állítja mellé felügyelőkül.

42. De Agrippina nem merészkedett addig a legvégsőre vetemedni, míg a testőrcsapatok parancsnoksága alól Lusius Geta és Rufrius Cripinus* föl nem mentettek, kikről azt tartá, hogy Messalinát nem feledték el s gyermekei iránt le vannak kötelezve. Claudius tehát feleségének azon érvelése folytán, hogy a csapatokat két parancsnok dícsvágya kétfelé szakítja és hogy a fegyelem szorosabb lesz, ha egy ember igazgatja őket: átruházza a cohorsok kormányzását Burrus Afraniusra, a ki jeles hírű katona volt, de tudta, hogy kinek akaratából nyerte parancsnoki állását. A saját rangját is magasabbra emelte Agrippina: kocsin szokott a capitoliumra fölmenni, a mely régente csak a főpapoknak és a szent képeknek [16]) adott kitűntetés fokozta a tiszteletet ez asszony iránt, a ki egy imperatornak volt leánya, s egy-egy uralkodónak a nővére, hitvestársa és anyja,** a mire mind a mai napig csak ő az egyetlen példa. Eközben az ő legfőbb bajnoka Vitellius, a császár legteljesebb kegyében s a késő vénség éveiben álló ember, — ilyen bizonytalan a hatalmasok sorsa! — váddal támadtatik meg Junius Lupus tanácsúr föladása alapján, ki őt felségsértéssel és a főhatalomra való törekvéssel gyanúsítá. És a császár kész lett volna meghallgatni a vádat, ha Agrippina inkább fenyegetéssel, mint kéréssel annyira meg nem változtatja hangulatát, hogy épen a vádlóra mondta ki a víztől és tűztől való eltiltást. Csak eddig akart Vitellius menni.

43. Sok csuda esett ez esztendőben. Vészjós madarak*** szálltak a capitoliumra, gyakori földrengések miatt házak omlottak össze, és a szélesebb körökre terjedő réműlet miatt megriadt

* Gétáról lásd: XI. 31, Crispinusról XI. 1.

** Germanicus imperatornak leánya, Caligulának nővére, Claudiusnak neje, Nerónak anyja.

*** Holló, héja, bagoly.

tömeg letaposta a gyönge személyeket. A rossz termést s az ebből keletkező éhinséget is baljóslatnak veszik. És nem csak halk panaszok hangzottak, hanem Claudiust, mikor törvényszéket ült, zavargó lármával özönlötték körül, s bár a forum túlsó részébe kergették őket, mégis újra erőszakosan támadtak, míg egy katonacsapat keresztülgázolt a dühöngő tömegen. Mint kitűnt: csak tizenöt napra, nem többre, volt élelmi szerekkel ellátva a főváros, s csak az istenek kiváló kegyelme és a tél szelidsége segített a végszükségen. Hiszen tudjuk, hogy hajdan Italia a legiók számára távoli tartományokba szállított élelmet, s most sem terméketlenségében [17]) fekszik a baj, hanem hogy inkább Afrikát és Egyiptomot használjuk földművelésre, s így a római nép élete a hajók és a véletlenség sorsára van bízva.

44. Ugyanez évben az őrmények és hiberek közt kitört háború a parthusok és rómaiak részéről is erős mozgalmakra szolgáltatott okot. A parthusok nemzetén Vologeses * uralkodott, anyai részről egy görög ágyasnak fia, a ki csak testvéreinek beleegyezésével jutott trónra. A hiberek fölött Pharasmanes volt úr már régi birtoklás jogán; az őrményeket testvére Mithridates ** kormányozta a mi támogatásunkkal. Volt Pharasmanesnek egy Radamistus nevű fia, szép karcsú termetű, nagy testi erejű, a hazai tudományokban teljesen képzett férfi, a ki honfitársai közt nagy hírnek örvendett. Ő a helyett, hogy vágyát eltitkolná, vakmerőbben és gyakrabban hánytorgatta, hogy Hiberiának úgyis jelentéktelen országát apja öreg kora elvonja tőle. Pharasmanes a maga már hanyatló évei miatt való aggodalmában a hatalomra vágyó és honfitársainak vonzalmától környezett fiatal ember reményét másfelé irányítja s Arméniára útalja őt annak fölemlítésével, hogy a parthusok elűzetése után ő adta azt Mithridatesnek; *** csakhogy az erőszakos eljárást halasztani kell; többet ér a furfang, hogy az óvatlant tőrbe lehessen csalni. Így Radamistus az atyjával való viszálkodás színe alatt, s mintha mostohaanyjának gyűlöletét nem birná elviselni, nagybátyjához megy, a ki nagy szívességgel fogadta s oly bánásban részesíté, mintha saját gyermeke volna. Ő azonban lázadásra csábítja az őrmény főembereket, Mithridates tudta nélkül, a ki öcscsét még kitűntetésekben is részesíté.

45. Mintha békülő szándékkal volna, visszatért atyjához s

---

* Vonones fia, testvérei pedig Tiridates és Pacorus voltak.

** L. Ann. XI. 8.

*** Segítette Mithridatest Armenia meghódításában. Ann. VI. 33.

elmondja neki, hogy a mit ravaszsággal megcsinálni lehet, készen van; a többit fegyverrel kell végezni. Most Pharasmanes a háború megindítására azt az okot koholja ki, hogy midőn ő az albánok királya ellen hadat viselt és a rómaiakat segélyűl hívta, testvére ellene működött; ezt a sérelmet írtó háborúval fogja megbosszulni. Egyúttal nagy sereget bízott fia kezére. Ez a hirteleni betöréstől megijedt és a sík földekről kikergetett Mithridatest Gorneae várába űzte, a mely hely biztos vala fekvésénél fogva és a katonai őrség által, mely Cælius Pollio parancsnok és Casparius centurio alatt állt. A barbárok semmihez sem értenek kevésbbé, mint a gépekkel való bánáshoz és az ostrom fogásaihoz; mi pedig a katonai szolgálatnak ez ágában kiválólag jártasok vagyunk. Midőn tehát Radamistus még veszteséggel is hiába való kisérleteket tett a védművek ellen: körűlzáráshoz folyamodik, s mivel nyílt támadása semmi sikerrel nem járt, a helyőrségi parancsnoknak kapzsiságát vásárolja meg, a mi ellen tiltakozott Casperius azzal, hogy a szövetséges királyt, hogy Armeniát, a római nép ajándékát, bűnért és pénzért nem szabad föláldozni. Végűl, mivel Pollio az ellenség sokaságára, Radimistus pedig atyja parancsára hivatkozott: fegyverszünetet hozott létre Casperius, és elútazott azzal a szándékkal, hogy ha Pharamenest nem bírja a háborútól visszariasztani, Ummidius Quadratust, Syria helytartóját értesíti, milyen a helyzet Armeniában.

46. A centurio elútazásával a térparancsnok, mintegy megszabadulva őrétől, Mithridatest inti a béke megkötésére, említvén neki a testvéri viszonyt, Pharasmanes korbeli elsőbbségét és az összeköttetés egyéb nemeit, hogy annak leányát birja feleségül, hogy Radamistus neki a veje. Hogy a hiberek nem is vonakodnak a békétől, habár ez idő szerint ők az erősebbek, s elég jól ismerheti az őrmények hűtlenségét is, meg hogy nincs egyéb segítsége, mint egy élelemben szükséget szenvedő vár; ne habozzék tehát fegyver helyett a vér nélkül való egyességet választania. Míg Mithridates tétovázott és a parancsnok tanácsait gyanakodva fogadta, mivel az a királyi ágyassal bűnös viszonyba lépett és minden gonoszságra megvásárolhatónak látszék: Casperius ezalatt megérkezett Pharasmaneshez s követelte, hogy a hiberek hagyjanak föl az ostromzárolással. Míg ez nyiltan kétértelmű s gyakrabban biztató válaszokat ad: titkos hírnökei által figyelmezteti Radamistust, hogy a vár megvívását minden módon siettesse. Ez most már megtoldja a gyalázat bérét, s Pollio titkos vesztegetéssel rábirja a katonákat, hogy a békét sürgessék, s fenyegetőzzenek az őrhely elhagyásával.

E kényszerhelyzetben Mithridates elfogadta a békekötésre kitűzött napot, helyet s kijött az erődből.

47. Radamistus elsőben karjaiba dőlve, engedelmességet színlelt iránta, ipának és atyjának szólítá; esküdözött, hogy sem fegyverrel, sem méreggel nem fog ellene törni. Egyszersmind egy közeli berekbe viszi magával, mondván, hogy gondoskodott az áldozati készülékekről, hogy a béke az istenek által is megpecsételtessék. Szokásuk a királyoknak, valahányszor szövetségre lépnek, egymással kezet fogni, hüvelykujjokat összekötni és egy zsinórral megszorítani. Mikor aztán a vér a végtagokba ömlött, egy könnyű vágással kieresztik, s egyik a másikét fölnyalja. Az ily szerződés mintegy vérrel kölcsönösen megszentelt titokzatos szertartást képez. De most az az ember, a ki a zsinórt föltette, úgy szinlelve, mintha elesnék, megfogja Mithridates térdeit és földre teríti őt, s egyúttal többen, a kik oda futottak, lánczra verik. És így bilincsben hurczolták el, a mi a barbároknál gyalázatszámba megy; majd mivel uralma súlyosan nehezült a köznépre: szitkokkal és ütlegekkel bántalmazzák. Voltak ellenben olyanok is, a kik a szerencsének ily szörnyű fordúlatán sajnálkoztak; a kis gyermekeivel utána menő feleség látása pedig mindenkit zokogásra indított. Több fedett kocsira helyezik őket, míg Pharasmanes rendelkezése megjön. Az pedig többre becsülte az uralomvágyat, mint testvérét s leányát, s lelke kész volt minden bűn elkövetésére; de mégis megkímélte magát attól a látványtól, hogy őket szeme előtt öljék meg. Radimistus azután, mintha esküjét híven tartaná eszében, nem fegyvert, nem is mérget használ nővére és nagybátyja ellen, hanem földre dobva és sok nehéz ruhafélével beborítva, ölette meg őket. Mithridatesnek fiai is, mivel szülőik legyilkoltatását siratták, lemészároltatának.

48. Quadratus azonban, megtudván a Mithridates ellen elkövetett árulást és hogy országát gyilkosai foglalták el: tanácsot hív össze, előadja a történteket, s fölteszi a kérdést, hogy kell-e bosszút állani. Csak keveseknek feküdt szívökön az állam becsülete; többen annak voltak szószólói, a mi kevesebb veszélylyel jár. „Hiszen a külső országokban elkövetett gazságoknak még inkább örülnünk kell, sőt még el is kell szórni közéjök a viszálkodások magvát, a mint hogy a római államférfiak épen ezt az Armeniát nagylelkűség álarcza alatt gyakran használták föl zavarok szítására a barbárok között. Hadd birja Radamistus, a mit rossz úton szerzett, csakhogy gyűlölt és átkozott legyen, mivel ez hasznosabb nekünk, mint ha dicsőséggel szerezte volna.“ Ezt a véleményt fogadták el. Nehogy azonban az

a színe legyen a dolognak, mintha a szörnytettet helyeselnék s nehogy a császár ellentétes parancsot adjon: követeket küldenek Pharasmaneshez, hogy vonuljon ki Armenia határaiból s rendelje vissza fiát.

49. Cappadocia pénzügyi tiszttartója Julius Pelignus volt, lelki gyávasága és nevetséges külseje miatt egyaránt lenézett ember, de Claudiusnak nagyon kedvelt bizalmasa, mivel hajdan még magánember korában ez szokta volt bohóczkodásaival henye napjait földeríteni. Ez a Pelignus összevonta a tartománybeli segédhadakat, mintha Armeniát akarná visszafoglalni, holott inkább a szövetségeseket sarczolta, mint az ellenséget. Miután pedig a maga embereitől elhagyatott: a barbárok becsapása ellen segítségre szorúlván, Radamistushoz ment, a ki ajándékokkal annyira lekenyerezte Pelignust, hogy ez maga buzdította a korona fölvételére; a mi megtörténvén, ő lett a király tanácsadója és segéde. E gyalázatos viselkedésnek híre menvén, nehogy a többi rómait is Pelignus szerint itéljék meg: Helvidius Priscus alvezér egy legióval küldetett ki, hogy a zavaros állapotot a körűlmények szerint orvosolja. Ő tehát gyors menetben haladván át a Taurus hegyén,* inkább mérséklettel, mint erőszakkal hozott egyet s mást rendbe, míg parancsot kap Syriába visszatérnie, nehogy okot szolgáltasson a parthusokkal való háborúra.

50. Vologeses ugyanis abban e hitben, hogy jó alkalom kínálkozik Armeniát megtámadnia, melyet, az ő őseinek birtokát, most egy idegen király bűnös módon tart hatalmában, összevonja hadcsapatait, s készűleteket tesz testvérét Tiridatest beültetni e királyságba, hogy családjának egy tagja se legyen uralkodói hatalom nélkül A parthusok bevonulása harcz nélkül kergette ki a hibereket, s Artaxata és Tigranocerta őrmény városok elfogadták az idegen jármot. Az erre következett szigorú tél s az élelmi szerekről való hiányos gondoskodás és a mindkettőből keletkezett ragályok arra kényszerítéke Vologesest, hogy mostanra félbeszakítsa az ország további meghódítását. Az így megüresűlt Armeniát ismét megrohanta Radamistus, nagyobb vérszomjjal, mint előbb, dühöngvén azok ellen, a kik szerinte pártot ütöttek, s a kik majd alkalmas időben újra föl fognának lázadni. Azok pedig, ámbár szokva voltak már a szolgasághoz, elvesztik tűrelmöket s fegyverrel fogják körűl a királyi várat.

51. Radamistusnak nem volt másban segítsége, mint lovainak

---

* A Taurus hegység Cappadocia, Syria és Cicilia közt nyúlik el.

gyorsaságában, melyeken feleségével együtt menekült. Neje azonban teherben levén, a futás elejét még az ellenségtől való féltében s férje iránti szeretetből úgy a hogy csak tűrte; de azután a folytonos vágtatás miatt, midőn méhe fölrázódott s benső részei reszkettek, kérte férjét, hogy tisztes halállal szabadítsa meg a fogság gyalázatától. Az először megölelte, fölemelte, biztatta, majd bátor lelkét csudálta, majd meg bánkódott attól való félelmében, hogy ha elhagyja, másoknak jut kezére. Végűl szerelmének föllobbanásában és mert nem volt járatlan az ily tettekben, kirántja kardját s a sebzett nőt az Araxes partjára viszi, a folyóra bocsátja, hogy az a testet magával sodorja. Maga lóhalálában vágtatva, az iberekhez örökös országába érkezik. Azalatt Zenobiát (mert így hívták az asszonyt) a csöndes áradatban még pihegve és az élet nyilvánvaló jeleivel találták a pásztorok, s mivel alakjának méltóságáról sejtették, hogy nem alacsony sorsú nő, bekötözik sebét, vadontermett ezerjófűvet raknak rá, majd megtudván nevét és sorsát, Artaxata városába viszik, a honnan a város gondoskodásából Tiridateshez kisértetik el, ki őt jóakarattal fogadá és királyi bánásban részesité.*

Kr. u. 52.

52. Faustus Sulla és Salvius Otho consulok alatt Furius Scribonianus száműzetésbe küldetik azon gyanú miatt, hogy a császár élete végéről kérdezősködött a mágusoknál. Összeköttetésbe hozták az ellene emelt váddal anyját Vibiát is, mint a ki előbbi balsorsát — ugyanis száműzve volt — nem tudja feledni. Scribonianusnak atyja Camillus fegyveres lázadást csinált Dalmatiában,** és a császár a maga nagylelkűségének akarta javára íratni, hogy az ellenséges indulatú családnak most másodszor is megkegyelmezett. De a száműzött élete ezután nem nyult hosszúra. Hogy természetes halállal vagy méreg által mult-e ki? híresztelték, a mint kiki hitte. A csillagjósoknak [18]) Italiából való kiűzése tárgyában egy irgalmatlan, de hiábavaló tanácshatározat hozatott. Azután a fejedelem megdícsérte beszédében azokat, kik szűk vagyoni állapotuk miatt a senatori rendből kiléptek, s elmozdítá azokat, kik bentmaradván, még szemérmetlenséggel is tetőzték szegénységöket.

53. Ekkor tesz a tanácsban javaslatot azon nők megbüntetése iránt, a kik rabszolgával lépnek életközösségre, s határoztatik,

* Az itt előadott külesemények, melyek már az 54. évig terjednek előre, folytatásukat találják a XIII. 6. fejezetben.

** L. a. VII—X. könyvek pótlásának 17. fej.

hogy a magáról így megfeledkező nő, ha ura tudta nélkül tette, annak rabszolgálójául, ha pedig beleegyezésével, úgy szabadosául legyen tekintendő.[19]) Pallasnak, a kit a császár ez indítvány értelmi szerzőjének mondott, a prætori jelvényeket és tizenöt millió sesterciust kivánt Barea Soranus a kijelölt consul megszavaztatni, a mit Scipio Cornelius azzal egészített ki, hogy nyilvános hála fejeztessék ki számára azért, hogy mint arkádiai királyok ivadéka,[20]) ősrégi nemességét háttérbe helyezve, engedte magát a fejedelem szolgái közé soroztatni. De Claudius határozottan kijelenté, hogy Pallas megelégedve tiszteleti állásával, eddigi szegénységében akar megmaradni. Így a tanácshatározat nyilvánosan kifüggesztetett ércztáblára vésve, melyen a háromszáz millió sestercius tulajdonosát a régi korba illő egyszerű jellemeért dicséretekkel halmozták el.

54. Testvére azonban — Felix nevezetű — nem tanúsít vala hasonló önzetlenséget, mint a ki már régóta Judæa élén állt s bátyjának hatalmas pártfogására támaszkodva, minden rossz tettet büntetlenül vélt elkövethetni. Igaz, hogy a zsidók a köztük támadt zendülés következtében forradalmi mozgalom látványát nyújtották, mivelhogy a császár képének templomukban való fölállítása rájuk parancsoltatván, ők annak Caligula meggyilkoltatása után* sem engedelmeskedtek: megmaradt bennök az a félelem, hogy egy másik császár is ugyanazt parancsolhatja. Felix azalatt helytelen rendszabályokkal kihágásokra ingerelte őket, minden gonoszságban versenyezvén vele Ventidius Cumanus, ki a tartomány egy részét igazgatá, mert úgy volt megosztva a lakosság, hogy Galilæa népe emennek, a samariták pedig Felixnek legyenek alárendelve, mely két faj hajdan is folytonos viszályban állt egymással, most pedig kormányzóikat megvetvén, még kevésbbé korlátozták egymás elleni gyűlöletöket. Tehát kölcsönösen űzték pusztításaikat, rablócsapatokat küldöttek a másik földére, lest hánytak egymásnak, olykor nyilt harczban is összetűztek, s a harácsot és zsákmányt a római kormányzókhoz hordták. Ezek eleinte örültek a dolognak, de midőn a veszély növekedtével fegyverrel avatkoztak be, katonák is ölettek meg, s a háború lángja elborította volna a tartományt, ha Quadratus, Syria helytartója, segítségre nem jön. Nem sokáig haboztak azokat a zsidókat, kik a katonák megölésére vetemedtek, kivégeztetni; de Cumanus és Félix iránt némi kétség támadt, habár Claudius, miután

* Azon szótól kezdve: *a császár,* addig a szóig *Caligula,* hézagos az eredeti szöveg. A szövegmagyarázók kiegészítését fogadtam el s adtam vissza a magyar fordításban. V. ö. egyébiránt a VII—X. k. pótlása 9. fej.

a zendűlés okait megtudta, a tiszttartók fölötti itéletmondásra is hatalmat adott Quadratusnak. Ez azonban Felixet az itélőszék emelvényére ültetvén, a birák közt útalt neki helyet, hogy vádlóinak buzgalmát lehűtse, s így Cumanus bűnhödött a gaztettekért, melyeket ketten követtek el, s ezzel a tartomány nyúgalma helyre állt.

55. Nem sokkal ezután Cilicia vad népei, melyek klitáknak neveztetnek, s máskor is gyakran nyugtalankodtak, most Troxobores vezérlete alatt a zord hegyeken ütének tábort s onnan a partokra vagy városokra lecsapkodva, erőszakosságra vetemedtek a földművelő és városi nép, sokszor pedig a kereskedők és hajósok ellen is. Anemurium városát ostromzár alá fogták, s megzavarták a Syriából Curtius Severus vezetése alatt segítségűl küldött római lovasságot, mivel a környező vidék kemény talaja, a mily kedvező a gyalogoknak, annyira nem alkalmas lovassági harczra. Azután a tengerparti tartomány királya Antiochus a köznép iránt gyakorolt kedvezményekkel s a vezér ellen használt csellel a barbárok csapatai közt meghasonlást idézett elő: Troxoborest nehány főemberrel együtt megölette, a többieket pedig kimélettel nyúgalomra birta.

56. Ez időtájban a Fucinus tó és a Liris folyó közt fekvő hegy áttöretvén, hogy a nagyszerű művet többen lássák, a császár hajós csatát rendez a tavon, mint régen Augustus is rendezett ilyet a Tiberisen túl ásott vízmedenczében, csakhogy könnyű hajókkal és kisebb számú csapattal.[21]) Claudius e czélra három- és négyevezős hajókat és huszonegyezer embert állított ki, köröskörűl tutajokkal vétetvén őket körűl, hogy ne mozogjanak nagyon tág téren, de mégis elegendő hely maradjon az evezők erejének kifejtésére és a kormányosok ügyességének érvényesűlésére, a hajók támadására s egyébre, a mi az igazi tengeri ütközetben elő szokott fordulni. A tutajokon testőr-csapatok és lovas osztagok álltak; előttük bástyaszerű faalkotványok, melyeken hajító- és lökő-gépek voltak elhelyezve, lövésre készen. A tó többi részét tengerészkatonák foglalták el födött hajókon; a partokat, dombokat, hegyoldalakat színkör módjára megszámlálhatlan sokaság lepte el, legtöbben a vidéki városokból, mások a fővárosból is, kiket a kiváncsiság vagy a császár iránti szolgálatkészség hozott. Ő maga pompás köpenyben, nem messze tőle Agrippina aranyos palástban ültek a főhelyen. Folyt a harcz, bár bűntevő emberek közt,* vitéz férfiak bátorságával, és miután sok sebet osztottak és kaptak, elengedtetett nekik, hogy egymást levágják.

* A harczosok mind gonosztevő rabok voltak.

57. A játék bevégezte után megnyittatott a vízi út; de nyilvánvalóvá lett, hogy a mű el van hibázva, mivel a tó szélső és középső fenekéhez képest nem volt eléggé lemélyítve. Ezért némi idő multával mélyebbre ástak egy barlangszerű csatornát,[27]) s hogy ismét összecsődüljön a néptömeg, gladiatori játék rendeztetik, s hidakat is vertek a gyalogsági csatára. Sőt a tó kifolyása mellett lakoma is tartaték, melynél mindenkit nagy réműletbe ejtett az, hogy a kitört víztömeg magával ragadá a legközelebbi tárgyakat, földönté a távolabbiakat, s a recsegés és zaj általános ijedelmet okozott.[28]) Agrippina a császár megdöbbenését mindjárt fölhasználta arra, hogy a mű intézőjét, Narcissust,* zsugorisággal és zsebeléssel vádolja. De az se hallgatja el szó nélkül, hanem asszonyi tehetetlenségét és nagyravágyását lobbantá szemére.

Kr. u. 53.

58. Decius Junius és Q. Haterius consulok alatt a tizenhatodik évét betöltött Nero Octaviát, a császár leányát, feleségül kapta. S hogy a tudományos műveltség és a szónoklat díszével is tündököljön: elvállalja az iliumiak ügyének védelmét, s miután a római népnek Trójából való származását, a Julius-család ősatyját Aeneast fölemlíti, s egyéb mesével határos régi dolgokat ékesszólással előad: keresztül viszi, hogy Ilium lakói minden közteher alól fölmentessenek. Ugyancsak az ő beszéde folytán szavaztak meg a tűz által elpusztult Bononia** gyarmatváros segélyezésére tízmillió sestercius adományt. Rhodusnak visszaadatik szabadsága,*** mely gyakran vétetett el tőle vagy erősíttetett meg újra, ahhoz képest, a mint külháborúinkban érdemet szereztek, vagy belső torzsalkodásokkal vétkesekké váltak. Apamea városnak,**** mivel földrengés rongálta meg, öt évre elengedték adóját.

59. Claudiust azonban a legnagyobb kegyetlenségekre hajtá Agrippinának rosszindulata, a ki a gazdagságáról hires Statilius Taurust, mivel kertjére vágyott, megbuktatja Tarquitius Priscus vádja alapján. Ez az utóbbi alvezére volt Taurusnak, mikor Afrikát proconsuli hatalommal kormányozta, s miután haza jöttek, némi zsarolást is, de főképen magusi bűvészkedést vetett szemére. Az nem

* Agrippina haragudott Narcissusra, mint a ki a császárral való házasságát ellenezte.

** A mai Bologna.

*** Önkormányzata.

**** Phrygia déli részén.

tudván sokáig elviselni a hamis vádat és a méltatlan gyalázatot: öngyilkossággal fejezte be életét még a tanács ítélete előtt. Tarquitius azonban mégis kiűzeték a tanácsházból, mivel a senatorok gyűlölete az árulkodó ellen Agrippina pártfogásán felülkerekedett.

60. Ez évben gyakran hallották a császárnak nyilatkozatát az iránt, hogy az ő tiszttartóinak [24]) ítéletei az illetékes ügyekben ugyanazon erővel birnak, mintha ő maga hozná azokat. S nehogy úgy lássék, mintha ebben valahogy botlást követett volna el: tanácshatározattal is az eddiginél teljesebb és tűzetesebb intézkedés állapíttaték meg. Mert már a boldogult Augustus parancsolta, hogy azok a lovagok, kik Egyiptomot igazgatták, biráskodhassanak, s határozataik épen oly érvénynyel birjanak, mintha állami főtisztviselők állapították volna meg. Később más tartományokban és a fővárosban is sok oly jog ruháztatott rájok, melyekben régen a prætorok biráskodának. Claudius az összes törvénykezést rájok bízta,[25]) mely jog körül lázadással és fegyverrel annyi viszály folyt, midőn Sempronius indítványára a lovagi rend helyezteték a törvényszékek birtokába, majd ismét a Servilius-féle törvény által a tanácsnak visszaadatott a biráskodás. Marius és Sulla harcza egykor e kérdés körül, vagy legalább főképen e körül folyt. De akkor a rendek törekvéseinek iránya volt ellentétes, s a mit kivívtak, az általános érvényt nyert. C. Oppius és Cornelius Balbus valának elsők, kik a császár hatalmára támaszkodva, a békekötésekről és a háború indításáról intézkedtek. A Matiusokat ezután s a Vediusokat,[26]) meg más római hatalmaskodó lovagok neveit fölsorolnom czéltalan volna, mikor Claudius a maga szabadosait, kik vagyoni ügyeit igazgatták, magával és a törvényekkel állítá egyenlő lábra.

61. Azután előterjesztést tett a Cos-szigetbeliek * adómentesítése iránt, s azok régisége felől sok adatot említett föl, hogy az argivok vagy Cœus, Latona atyja, valának a sziget legősibb lakói; hogy majd Aesculapius megérkezte után az orvosi tudomány lett ott honossá s főleg utódai alatt nagyon híressé, fölemlítvén egyesek neveit és hogy ki melyik korban élt. Sőt Xenophont ** is, kinek orvosi tudományát ő maga igénybe veszi, ugyanazon családból eredettnek mondta, s kérelmére meg kellett adni, hogy a Cos lakói ezentúl minden adózástól fölmentve lakják szent s csupán az istennek szolgáló szigetöket. Az sem kétséges, hogy a római nép iránt

---

* Dór sziget, Rhodustól északnyugatra.

** Az az orvos, ki a császárt azután a 67. fej. adata szerint megmérgezte.

szerzett sok érdemökről és együtt vívott szövetséges diadalaikról lehetett volna szólni; de Claudius, szokott könnyed gondolkozásánál fogva soha sem takargatta kívülről vett érvekkel azt, a mit egy ember kedveért adott meg.

62. Byzantium küldöttei ellenben engedélyt nyervén kérelmök előadására, midőn a tanács előtt terheik nagyságát panaszolták, mindent fölhoztak, kezdve a velünk kötött szövetségen, mikor a macedon királylyal háborúskodtunk, kinek törvénytelen születése miatt Ál-Fülöp nevet adtak. Fölemlíték azután, hogy hadcsapatokat küldtek Antiochus, Perseus s Aristonicus ellen, s a kalózokkal való háborúban segítették Antoniust, hogy mit ajánlottak föl Lucullusnak vagy Pompejusnak, majd a Cæsárok iránt szerzett újabb érdemeiket, mivel ők oly vidéken laknak, hol a szárazon és tengeren átvonuló vezérek és hadseregek számára, valamint az élelem szállítására alkalmas közlekedő-vonalak vezetnek.

63. Byzantiumot ugyanis az Európa és Ázsia közt levő legszűkebb tengerszoros mellé telepíték a görögök, mert mikor Pythius Apollót megkérdezték, hol alapítsanak várost, az a válasz adaték, hogy keressenek a vakok földével szemközt fekvő lakhelyet. E talány a chalcedonokra czélzott, mint a kik előbb érkezvén oda hajóikon, noha láthatták volna e hely előnyét, mégis egy rosszabbat választottak lakóhelyűl. Byzantium ugyanis termékeny talajjal bir és dús tenyészetű tenger mellett fekszik, mivel a roppant haltömeg, mely a Fekete-tengerből előtör és a hullámok alatt oldalvást lappangó szirtektől megijed, elkerűlvén a túlsó part hajlását, az innenső öblökbe hajtatik.[27]) Ebből kezdetben bő jövedelmök volt és meggazdagodtak; de későbbi terheik nagyságának nyomása alatt kérik azoknak megszűntetését, vagy legalább mérséklését, a miben a császár is segítségökre volt, mondván, hogy a trák és bosporusi háború miatt újabban is kimerűlt embereket támogatni kell. Így öt évre elengedték nekik az adókat.

Kr. u. 54.

64. M. Asinius és M. Acilius consulsága alatt sűrű csudatünemények jósjeleiből fölismerhető lett az idők rosszabbra fordulása. A katonák hadi jelvényei és sátrai villám lángjától égtek el; a capitolium ormára méhraj telepedett;[28]) kétnemű emberi szülött és egy oly malacz jött a világra, melynek ölyűkarmai valának. A rossz jelek közé sorozták azt is, hogy minden államtisztviselői rang létszáma megcsökkent, mivel nehány hónap alatt elhunyt

egy-egy quæstor, ædilis, tribunus, prætor és consul. De főképen Agrippina rettegett, megijedvén Claudius egy szavától, melyet az ittas állapotában ejtett el, hogy neki már végzete feleségeinek gyalázatát tűrni s azután megbüntetni. Gyors cselekvésre szánta el tehát magát, hogy elsőben is Domitia Lepidát asszonyos okokból rontsa meg, mivel ez, mint az idősb* Antonia leánya, Augustust mondhatá ősnagybátyjának, Agrippinának pedig magasabb fokú unokanővére s férjének Cnæus Domitiusnak nőtestvére levén: vele egyenlő rangban állónak hitte magát. Szépségök, koruk, vagyonuk sem igen különbözött, s mind a kettő fajtalan, rosszhirű, erőszakos személy levén, nem kevésbbé versenyezhettek egymással a bűnökben, mint abban, ha mit a sorstól szerencseadományul kaptak. De főleg azért folyt köztük a legádázabb torzsalkodás, hogy a nagynéne vagy az anya nyerjen-e nagyobb befolyást Neróra; mert Lepida kedveskedésekkel és ajándékokkal lekötelezte magának a fiatal ember szivét, míg ellenben a zord és daczos jellemű Agrippina meg akarta ugyan a trónt szerezni fiának, de uralmát nem birta tűrni.

65. Lepidának egyébiránt azt vetették szemére, hogy a császár hitvese ellen átkozódó varázsigéket használt, és hogy Calabriában levő rabszolgacsapatait nem tartván kellő szoros féken, ezzel Italia nyúgalmát zavarja. Mindezekért halálitélet mondatott ki rá, erős ellenzésével Narcissusnak, a ki Agrippinára mindjobban gyanakodván, állitólag úgy nyilatkozék bizalmas emberei közt, „hogy reá biztos veszedelem vár, akár Britannicus, akár Nero jusson a trónra.** Dę a császár annyi jót tett ő vele, hogy örömest áldozza neki életét. Hogy Messalina és Silius bűnét ő derítette föl, s most ismét ugyanolyan vádra volnának okai. Ha Nero fog uralkodni és Britannicus lesz a trónörökös: úgy a császárnak nem kell félnie;[29]) de a mostohának cselszövénye az egész császári házat*** le fogja dönteni, nagyobb gonoszsággal, mint ha ő az előbbi feleségnek fajtalansága előtt szemet hunyt volna. Ámbár a parázna életmódban sincs most sem hiány, mikor ott van oldalán a házasságtörő

---

* Tacitus *fiatalabb* Antoniát (minor) mond, nyilván tévesen; mert Domitia Lepida anyja az idősb Antonia volt, míg a fiatalabb Antonia Germanicusnak az anyja, tehát Agrippinának nagyanyja.

** Britannicustól félhetett, mert anyját Messalinát ő buktatta meg, Nerótól pedig azért, mert anyjával Agrippinával eleitől fogva ellenséges lábon állt.

*** A Cæsarok családjából már csak Britannicus élt; Nero csak anyja ágán volt ahhoz számítható.

Pallas, úgy hogy senki sem lehet kétségben felőle: mennyivel kevesebbre tartja becsületét, szemérmét, testét — meg mindent az uralkodásnál.“ Ezt és efféléket mondogatván, Britannicushoz csatlakozik, s esdekelve kéri, érje el minél hamarabb erőteljes férfikorát; majd az istenek felé, majd feléje nyujtja karjait, hogy nőjön nagyra s kergesse el atyja ellenségeit s bosszúlja meg anyjának gyilkosait is.

66. Ily nagy gondok terhe alatt a császárt betegség lepi meg, s hogy a szelid égalj és a gyógyító vizek visszaadják erejét, Sinuessába útazik.* Agrippina ekkor, már rég elszántan a bűntettre, siet kihasználni a kinálkozó alkalmat, s nem levén szűkében a bűnsegédekben sem, tanácskozott velök a méreg fajtájáról, nehogy a rögtön és rohamosan ható elárulja a bűncselekményt, másfelől pedig ha lassan sorvasztót választana, nehogy a végéhez közeledő Claudius, ha az ármánynak tudatára jő, visszatérjen fia szeretetére. Valami olyat kellett kikutatni, a mely megzavarja elméjét, de a halálos kimenetelt halaszsza el. Választásuk egy Locusta nevű, ilyenekben jártas asszonyra esik, ki a minap méregkeverés miatt ítélteték el és sokáig tartozott az uralkodóház bűneszközei közé.** Ez asszony találékonysága készíté el a mérget, melyet Halotus, egy a heréltek közűl adott be, a ki a császár ételeit szokta fölhordani és vizsgálat végett megízlelni. [30])

67. És mindez később oly köztudomásúvá lett, s azon idők írói azt is emlékezetben hagyták, hogy a méreg kedvelt ételében, csiperke-gombában adatott be neki, s a szer hatása nem is mutatkozott mindjárt, nem tudni, vajon Claudiusnak ernyedtsége vagy ittassága miatt-e, de úgy látszott, hogy hasmenés is segített rajta. Megrémült ezen Agrippina, s mivel a legvégső veszélytől tarthatott, nem törődve a jelenlevőkre gyakorolt rossz hatással, Xenophon orvosnak már előre biztosított közreműködését veszi igénybe, a ki, mintha hányó ingert akarna elősegíteni, állítólag, egy rohamos hatású méreggel bekent tollat dugott a császár torkába, jól tudván, hogy a legnagyobb bűntények kezdete veszedelemmel, végrehajtása jutalommal jár.

68. Eközben ülésre hivaték össze a tanács, és a fejedelem fölgyógyulásáért fogadalmakat tőnek consulok és főpapok, midőn már a haldoklót ruhákkal és takarókkal borították be, míg a Nero

* Campania partvidékén, meleg kénfürdőkkel.

** Csak Galba alatt végezték ki.

trónra lépéséhez szükséges intézkedések megtétetnek. Csak most, mintha nem birna fájdalmának parancsolni s vígaszt keresne, fogta Agrippina Britannicust karjaiba, atyja igazi képmásának nevezte s különféle mesterkedéssel tartóztatta, hogy a szobából ki ne lépjen. Nővéreit Antoniát és Octaviát is ott tartá, és minden kijáratot őrökkel zárt el, s gyakran bocsátott hirt a nép közé a császár állapotának javulásáról, hogy a katonaság jó reményben legyen és a csillagjósok útasítása szerinti kedvező időpont elérkezzék.

69. Majd déltájban, október tizenharmadik napján, a császári palota kapui hirtelen fölnyittatnak s Burrus kiséretében kilép Nero a testőrcsapat elé, mely katonai szokás szerint őrségen állott. Ott a parancsnok intésére szerencsekivánó kiáltással fogadtatván, gyalog hintóba ül. Mondják, hogy egyesek tétováztak, visszafelé tekingettek és kérdezték, hogy hát Britannicus hol van; majd, mikor senki sem találkozott, a ki ellenkezőt kezdjen, a kinálkozó tényhez csatlakoztak. Nero bevitetvén a táborba,* miután a körülményekhez szabott beszédet mondott, s atyja bőkezű példája szerint adományt igért a katonáknak: császárul üdvözölteték. A katonaság véleményét meg a tanács határozata követte s nem volt kétség a tartományok magatartása felől sem. Claudius emlékére isteni tiszteletet szavaznak s temetési szertartása a dicsőült Augustusénak mintájára rendeztetik, melynél Agrippina ősanyjának Liviának gyászpompáját utánozá. Végrendeletét azonban nem olvasták föl, nehogy a mostoha fiának vérszerinti fia fölött juttatott előny a maga igazságtalan- és gyűlőletes voltával fölháborítsa a nép közérzetét. [31])

* T. i. a testőrcsapatok táborába.

Magyarázatok a XII. könyvhez.

[1]) *Silanus* a Messalina fondorlata következtében 42-ben megbuktatott (XI. 29.) Appius Silanusnak fia. Hires család sarja volt, mert Aemilia Lepida ágán Augustustól származott. A diadalmi jelvényeket a britt háborúban már 17 éves korában szerezte meg. Mint prætor viadori játékot rendezett. Testvérét később Nero trónralépte után Agrippina mérgeztette meg.

[2]) *Junia* Lucius Vitelliusnak, a későbbi császár testvérének neje volt. Az a Vitellius tehát, ki itt Silanus ellen fondorkodik, előbb ipa volt neki, s azt a vádat emeli, hogy a Silanus és nővére Junia közti viszony nem testvéri szeretet *(fratrum amor)* volt, hanem több, noha a vádat Tacitus alaptalannak mondja.

[3]) Claudius a censori tisztet szinte kicsinyes szigorral gyakorolta. Ezért nevezi őt Vitellius *censori gondolkodású*, azaz ősrómai jellemű férfiúnak.

[4]) Szokatlan volt, hogy fiútestvérnek fia vagy leánya nővérének leányával, illetve fiával lépjen házasságra. Annyival kevésbbé volt megengedve, hogy két fiútestvérnek gyermekei kössenek házasságot. A jelen esetben pedig fitestvér, Claudius, veszi el fitestvérének, Germanicusnak leányát, tehát a saját első ízbeli unokahugát.

[5]) A *bosporusi birodalom* a Fekete-tenger északi partjain a Kr. e. 5-ik században alakult görög gyarmatokból s Kr. e. 94-ben a pontusi Eupator birtokába került, kinek családja Pontus elvesztése után is megmaradt Bosporus trónján, de Rómától függésbe jött. Az itt említett Mithridatest Kr. u. 41-ben Claudius ültette trónra, de azután testvére Cotys bevádolta Rómában és elfoglalta tőle trónját.

[6]) *Chaldæusok* és *magusok* l. II. k. 8. jegyz.

[7]) *Clarus*ban, Joniában, volt Apollónak egy hires jósdája, az ő szobrával.

[8]) Augustus óta a senatorok császári engedély nélkül nem távozhattak el Italiából, kivéve Sicilia szigetére.

[9]) *Ituræa* egy kis tartomány Palestina északi részén. Caligula Sohæmusnak adta, míg Herodes Agrippa, Nagy Herodesnek unokája, Palestina többi része fölött uralkodott. Most mind a két tartomány császári tiszttartó (procurator) alá helyeztetett, a ki viszont Syria proprætorának volt alárendelve.

[10]) Az *augurium salutis* béke-időben annak kitudása végett eszközöltetett hogy tetszik-e az isteneknek, ha a népért nyilvános imákat rendeznek. Utoljára Augustus alatt Kr. e. 29-ben vettek föl ily jóslatot. Ezentúl minden évben folytatni határozták.

[11]) *Pomerium*, körzet, azaz a város határain belül eső terület.

[12]) *Colonia Agrippinæ*, a mai *Köln*, franciául *Cologne*. Tacitus a város nevét a Germania 28. fejezetében Agrippától származtatja, a ki Agrippinának dédatyja volt.

[13]) *Vangionok* és *nemetek*, svév törzsek, a mai rajnai Pfalzban laktak. Érdekes, hogy a nemetek törzsének neve lett a szlávok nyelvében s aztán a magyarban is az összes *német* nemzet általános nevévé.

[14]) *P. Pomponius* hires tragœdiaköltő volt. Sejanussal való baráti viszonya miatt fogságot szenvedett. V. ö. Ann. V. 8, XI. 13.

[15]) *Caratacus* már Kr. u. 43-ban harczolt Britannia délkeleti részében, hol székhelye Camolodunum feküdt, A. Plautius és Claudius császár ellen, ki tizenöt napig a szigeten időzött. Testvére Togodumnus azon háborúban esett el.

[16]) A *sacris* alatt valószinűleg Róma penateseinek apró szobrai értendők. Egyébiránt fogatok használata tekintetében a nők korlátolva voltak. Már az öreg Cato elbizakodottságnak mondja, ha nők *carpentis per urbem vectari*. Hogy Agrippina kocsin szokott fölmenni a capitoliumra, arra bizonyosan tanácshatározattal volt följogosítva.

[17]) Italia nem lett terméketlenné, de termő földjének nagy részét díszkertek és parkok foglalták el.

[18]) *Mathematici, astrologi, chaldæi*, l. II. k. 8. jegyz. V. ö. Ann. II. 27., VI. 20. Hist. I. 22.

[19]) T. i. ha a szabad nő rabszolgával lép viszonyba és ha ez a rabszolga urának beleegyezése nélkül történt, akkor ő is ugyanazon úrnak rabszolgálójává lesz. Ha pedig az úrnak tudtával történt, akkor a szabadosnőnek kevésbbé lealázó helyzetébe sülyed az ilyen nő. E törvény, a „*senatus-consultum Claudianum*“ még nagyon sok más rendelkezést is tartalmaz.

[20]) Hogy Pallas, Claudiusnak nagy hatalmú szabadosa, arkádiai királyoktól *(regibus Arcadiæ)* származott volna: az csak hizelgés a tanács részéről, melynek az a monda szolgált alapjául, hogy Virgilius és Livius szerint, arkádiai bevándorlók Evander alatt szállották meg a Palatinus-hegyet.

[21]) A Fucinus-tó — ma lago di Celano — lecsapolása által művelhető földet akartak nyerni. A levezető csatorna, mely részben alagút alakban ment át egy hegyen, a Liris — Garigliano — folyó felső részébe torkollott. Tizenegy évig 30 ezer ember dolgozott a művön, de a czél nem volt megvalósítható. — Augustus *naumachiája* a Tiberisen túl a Janiculus-hegy lábánál feküdt; egy 1800 láb hosszú és 1200 láb széles vízmedencze, melyen 30 három- és kétevezős hajóval, több kisebb vízi járművel s 3000 emberrel rendezett tengeri csatát. A Claudiustól most rendezett játék nagyobb szabású volt.

[22]) A végrehajtott technikai műveletről Tacitus nem ad helyes és tiszta leirást.

[23]) Úgy értendő, hogy a lakmározók és mulatozók helyisége közel volt azon földdarabhoz vagy rekesztékhez, melynek eltávolítása után a víz folyása megindult. A megnyitás azonban nem hajtatott végre azzal a technikai pontossággal, a melyre ma hasonló műveleteknél a mérnöki tudomány képes, s e miatt a víz oly mennyiségben zudult ki, hogy a biztosnak vélt helyeket is elöntötte s nagy réműletet okozott a jelenvolt közönség közt.

[24]) A *procurator*-t nevezem magyarul tiszttartónak, követvén Károli Gáspár magyar bibliáját is, melyben Pontius Pilatus procurator mindenütt e hivatali néven fordul elő. Egy modern szóval lehetne a procuratort pénzügyi igazgatónak is nevezni. Tulajdonképen és eredetileg a procuratorok a császár magánszolgái voltak; később

többnyire a lovagi rendből kerültek ki; de voltak köztük elegen szabadon bocsátott rabszolgák is, a mint hogy a császárok és nagyurak udvari emberei, kamarásai, is mind ilyenekből kerültek ki, s gyakran nem csak urokra gyakoroltak nagy befolyást, hanem az államügyek intézésére is.

25) Miután *Tiberius Sempronius Gracchus* sikeretlenül kisérlette meg a senatorok kezéből kiragadni a törvénykezést: fiatalabb testvére *Cajus Gracchus* keresztül vitte Kr. e. 122-ben azt a törvényt, mely szerint a senatoroktól elvétetett a birás-kodás és azokra ruháztatott, a kik 400 ezer sestercius becsű vagyonnal bírtak, azaz a lovagokra, miért ezeket *judices*-nek nevezték s csak később jött használatba az *equites* elnevezés. De már tizenhat évvel később a *lex Servilia* visszaadta a senatoroknak régi jogukat. Ezt a törvényt Q. Servilius Cæpio consul kezdeményére hozták Kr. e. 106-ban; de már két év mulva keletkezik C. Servilius Glaucia tribun indítványára egy másik *lex Servilia* is, mely a törvénykezés jogát megint visszaadta a lovagi rendnek.

26) *C. Oppius* és *Cornelius Balbus* császári tiszttartók voltak. *Matius* és *Vedius* Augustus udvarában bírtak nagy befolyással. Hogy ez utóbbinak kicsapongásait elnézte Augustus: mondatik kárhoztatólag az Ann. I. 10. fej. Tacitus gondolatmenete a következő: Miután Augustus elég helytelenül Oppius és Cornelius Balbus tiszttartói által végeztetett fontos államügyeket, melyek természetöknél és hagyományos szokásnál fogva az állami főtisztviselők illetékessége alá tartoztak volna: e változtatások hátrányos következményei még Augustus alatt beállottak, midőn oly hitvány egyéniségeket, mint Matius és Vedius lovagokat ruházott föl ugyanazzal a hatalommal. De nem volna érdemes ezzel bővebben foglalkozni, mikor azt látjuk, hogy Claudius meg épen volt rabszolgákra, mint tiszttartóira ruházott oly hatalmat, a milyet Augustus a lovagokra.

27) A Fekete-tengerből jövő halrajok elkerülik az ázsiai partokat és a tengerfenék alakulata által előidézett tengeráram következtében az európai öblözetekbe hajtatnak.

28) Plinius mondja (Hist. Nat. XI. 17), hogy a haruspexek egy méhraj letelepülését valamely katonai helyiségen mindig rossz jelnek magyarázták.

29) Némelyek az eredeti szövegben *metum* helyett *meritum*-ot olvasnak, mely esetben a fordítás így hangzanék: „akkor neki (Narcissusnak) a fejedelem iránt nincs semmi érdeme.“ De a gondolatmenet így is homályos marad, sőt a mondat szerkezete is kifogás alá esik.

30) Halotus a *prægustatorok* közé tartozott, a kik már Augustus óta voltak az udvarnál alkalmazva s egy külön szolgatestületet alkottak. Kötelességök volt a császár asztalára föladott ételeket előre megízlelni, hogy nincsenek-e azok megmérgezve.

31) Claudius 64 éves korában halt meg. Többféle gúnyos megjegyzés hangzott utána. Nero — állítólag — azt az elveteműlt élczet mondta volna: „mégis csak isteni eledel a gomba!“ — czélozván a gombával beadott méreg hatására, mely őt a trónra juttatá.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A Kr. u. 54. év október havától, Nero trónraléptétől az 58. év végéig lefolyt eseményeket foglalja magában, melyek közül kiemeljük a következő fontosabbakat. Silanus megmérgeztetése, Narcissus öngyilkossága. Burrus és Seneca befolyása. Nero tartja Claudius fölött a halotti beszédet. Kezdetben dicséretesen uralkodik. Agrippina túlkapásai. — A parthusok betörnek Armeniába; intézkedések a keleti háború dolgában. — Nero megmérgezteti Britannicust, eltávolítja anyját az udvarból. Pallas és Burrus vádoltatnak. Nero éjjeli kicsapongásai. Perek és ítéletek. Corbulo a parthusok ellen. Nero szerelme Poppæa Sabina iránt. Hadi események Germaniában.

1. Az új uralom alatt Junius Silanus,* Ázsia proconsula, esett első áldozatául — Nero tudtán kívül — Agrippina fondorlatának, nem mintha erőszakos jellemével idézte volna föl önnön vesztét, mert hiszen jámbor és más uralkodóktól lenézett ember volt, annyira, hogy Cajus császár arany baromnak szokta őt nevezni; hanem mivel Agrippina, ki már a testvérét, L. Silanust, is halálba kergeté, félt a bosszújától. Különben is gyakran volt hallható a köznép ajkán, hogy jobb volna a gyermekkorból még alig kilépett s bűntény útján trónra jutott Nero helyébe egy meglett korú, feddhetlen és — a mire tekintettel kellene lenni — a Cæsarok véréből származó férfiút tenni. Mert Silanus is a dicsőült Augustusnak dédunokája volt.** Ez okozta erőszakos halálát. Eszközül szolgáltak erre P. Celer római lovag és Helius szabados, a kik Ázsiában a császári pénzügyeket igazgatták. Ezek a proconsulnak étkezés közben mérget adtak be, oly nyiltan, hogy kétség sem foroghatott fönn. Épen oly sietősen, szigorú fogsággal és végső kényszerrel űzetik halálba Narcissus, Claudiusnak szabadosa, a kinek keserű kifakadásairól Agrippina ellen már szóltam,*** még pedig a császár

* Testvére, Lucius, Octaviával járt jegyben. V. ö. XII. 8.

** Julia, Augustus unokája szülte Aemilius Paulustól Aemila Lepidát, a ki Appius Junius Silanusnak lett felesége és az itt említett Silanusnak anyja.

*** Ann. XII. 57.

akarata ellenére, mert hiszen ennek még ekkor rejtegetett rossz tulajdonságaihoz pénzvágyával és pazarlásával oly jól tudott illeszkedni.

2. És megindult volna az öldöklés, ha Afranius Burrus és Annæus Seneca szembe nem száll vele. Ezek, az ifjú császár nevelői és — ritka dolog a közös hatalomnál — egyetértők: különböző módon egyaránt tudták érvényesíteni magukat; Burrus katonai tevékenységével s jellemének szigorával, Seneca a szónoklat tanításával s tiszteletreméltó nyájas modorával kölcsönösen támogatták egymást, hogy a fejedelmet, ha az erény útjáról letérni akarna, sikamlós éveiben megengedett élvekkel korlátok közt tartsák. Mindkettejöknek együttes törekvése Agrippina erőszakossága ellen irányult, mely az önkényuralom minden szenvedélyétől lángolva, Pallasban bírta támaszát, kinek tanácsa folytán Claudius a vérfertőző házasság és a vészhozó örökbefogadás által önmagát buktatta meg. De Nero természete nem volt olyan, hogy egy szolga előtt meghajoljon, másrészt mivel Pallas rideg dölyfével túllépte azt a határt, a meddig egy szabados mehetett: visszatetszést keltett maga ellen. Mindamellett is a nyilvánosság előtt mindenféle kitűntetésekkel elhalmozták Agrippinát, s midőn katonai szokás szerint a tribun jelszót kért Nerótól, ezt adta: „a legjobb anya". Megszavazott a tanács neki két lictort, Claudius-papságot,[1]) egyúttal Claudius számára censori temetést és istentiszteletet.

3. A temetés napján a császár mondott dicsőítő beszédet. Míg származásának régiségét, őseinek consuli tisztségeit s diadalait sorolta föl: hévvel beszélt ő maga s figyeltek a többiek is; a tudományokkal való foglalkozásának említését s hogy uralkodása alatt az államot kivűlről semmi baleset nem érte: szintén szives hajlandósággal hallgatták. De mikor okossága és bölcsesége magasztalására ment át: senki sem tartóztatá magát a nevetéstől, habár a Senecától szerkesztett beszéd sok külső szépségben bővelkedett, a mint hogy e férfiúnak szelleme elbájoló és azon kor ízléséhez alkalmazott vala. Megjegyzék az öregebbek, a kiknek kedvök telik a régi és jelen dolgok összehasonlításában, hogy az uralkodók közt Nero szorult először kölcsönvett ékesszólásra; mert a dictator Cæsar a legnagyobb szónokokkal versenyezhetett; Augustusnak szónoklata szabatos és folyékony volt, a milyen egy fejedelemhez illik. Tiberius is értett ahhoz a művészethez, hogyan mérlegelje szavait, s gondolatait majd erőssen kidomborítá, majd meg készakarattal tudta homályba burkolni. Cajus Caligulának

zavarodott esze sem rontá meg beszélő tehetségét. Claudiusnál sem nélkülözzük a választékosságot, mikor előre átgondolta beszéde tárgyát. Nero mindjárt gyermekéveiben más irányba csavarta élénk lelkét: vésett, festett, énekben és lóhajtásban gyakorolta magát, s olykor versirással tett bizonyságot, hogy a tudományos törekvés elemei megvannak benne.

4. Különben pedig miután a gyász jelenetei lefolytak, elment a tanácsházba s szólván előbb a senatus akaratáról és a katonák beleegyezéséről:* fölemlíté a jó uralkodás folytatása végett szeme előtt lebegő elveket és példákat; hogy az ő ifjúságát nem érintették polgárhaborúk vagy belső villongások; se gyűlöletet, se sértődést, se bosszúvágyat nem hozott magával. Majd uralkodásának jövőbeli képét rajzolta meg, kikerűlvén főleg azon kérdéseket, melyek még újdon ingerültség tárgyai valának. „Mert ő nem akar minden ügyben bíróként szerepelni, nehogy ha egyetlen ház falai közé** vannak vádlók és terheltek bezárva: egynehány hatalmas ember garázdálkodásának legyen szabad tere. Az ő hajlékában nem lesz semmi eladó és semmi alkalom a fondorkodásra; külön dolog az ő háza és az állam. Tartsa meg a tanács a maga régi ügykörét; a consulok ítélőszéke elé tartoznak Italia és az állami tartományok,*** ők vegyék föl a tanácsurakat, ő maga pedig a reábizott hadseregekről fog gondoskodni.

5. Igéretét nem is hazudtolta meg, és sok dolgot intézett a tanács a maga szabad elhatározásából: hogy pl. senkit ne legyen szabad bérrel vagy ajándékkal valamely pör indítására megvásárolni; hogy a kijelölt quæstorok ne köteleztessenek viadorjátékokat adni. Ez utóbbit, bár Agrippina ellenezte azon a czímen, hogy Claudiusnak rendelkezését forgatja föl, mégis keresztűlvitték a tanácsurak, kiket a palotába hívtak meg, hogy a császár anyja egy hátsó ajtóban állva jelen lehessen, eltakarva egy függönytől, mely a látásban akadályozá, de mindent hallania engedett. Sőt mikor az őrmények követei terjeszték Nero elé nemzetök ügyének védelmét: akkor is föl akart Agrippina lépni a császári emelvényre, s ott leülni, ha — míg a többiek ijedtségtől merevűlve álltak — Seneca nem figyelmezteti a császárt, hogy menjen érkező anyjának

---

* T. i. hogy az ő trónralépését akarta a senatus és hozzájárult a katonaság

** A császári palotát érti, melynek falai közt Tiberius óta annyi bűnöset nyert birói döntést.

*** A császárnak külön voltak tartományai.

eléje.* Így a fiúi hódolat színe alatt útját vágták a szégyenletes jelenetnek.

6. Az év végén riasztó hirek érkeztek, hogy a parthusok újra betörtek és rabolják Armeniát, miután elűzték Radimistust, ki már többször ült azon ország trónján, azután pedig bujdosóvá lett, és most is kitért a harcz elől. Tehát a bőbeszédű fővárosban sokat tanakodtak a felől, hogy a tizenhetedik évét még alig betöltött császár miként fog szembe szállni ily nagy föladattal, vagy miként fogja a veszélyt elhárítani; miféle segítséget nyujthat az, a kit egy asszony kormányoz.[2]) Avagy az ütközeteket, várvívásokat s a háború egyéb ügyeit is az udvarmesterek útján lehet majd intézni? Ellenben mások azt állítják, hogy jobban esett így, mintha az öregség és gyámoltalanság miatt tehetetlen és szolgái parancsára hallgató Claudius lenne hívatva a tábori élet fáradalmainak viselésére. Burrus legalább meg Seneca ismeretesek arról, hogy sok tapasztalattal birnak; de meg a császárban is ugyan mennyi hiányzik a férfierő teljességéhez, midőn Cn. Pompejus tizennyolcz. Cæsar Octavianus tizenkilencz éves korukban polgárháborúkat viseltek? A hatalom legfőbb polczán többet kell végezni előrelátással s okos tanácscsal, mint fegyverrel és kézzel. Mindenesetre bizonyságot fog tenni arról, hogy barátai becsületesek-e vagy nem, ha minden irígység mellőzésével inkább egy jeles hadvezért választ ki, mint gazdagot vagy olyat, a ki benfenteskedéssel jutott előtérbe.

7. Míg ilyen és hasonló vélemények nyilvánulának: Nero parancsot ad, hogy a legközelebbi tartományokban szedett legénységet vigyék a keleti legiók kiegészítésére, s magukat a legiókat állítsák föl Armenia közelében; a két régi király pedig, Agrippa és Antiochus,[2]) mozgósítsák csapataikat, melyekkel a parthusok határába támadólag betörendők lesznek; továbbá hidakat veret az Eufráton, s Kis-Armeniát Aristobulusnak, Sophene vidékét pedig Sohæmusnak[3]) adja királyi jelvényekkel. Alkalmas időben támadt Vologesesnek** is vetélytársa, fia Vardanes személyében, s a parthusok elvonultak Armeniából, mintha elhalasztanák a háborút.

8. De a tanácsban mindezt nagyítva tárgyalták azok indítványa folytán, a kik javaslatot tettek, hogy hálaimák mondassanak és a hálaadások napjain a császár diadalmi ruhát öltsön s diadalmenetben vonuljon a városba; hogy képe a bosszuló Mars szobrával

---

* S természetesen: vezesse megillető helyére.

** V. ö. XII. 50.

egyenlő nagyságban s ugyanazon templomban helyeztessék el. A szokásos csúszás-mászáson kívül azon való örömükben tették ezt, hogy a császár Domitius Corbulót* állítá Armenia védelmének élére, s úgy látszik, hogy a derék férfiak előtt megnyílt a tevékenység tere. A keleti haderők úgy osztatnak föl, hogy a segédseregek egy része két legióval Syria tartományában s annak helytartója Quadratus Umidiusnál maradjon vissza, a polgárok és szövetségesek hasonló száma Corbuló alatt álljon, s oda csatolandók még azok a gyalog és lovascsapatok is, melyek Cappadociában teleltek. A szövetséges királyok parancsot kaptak, hogy a háború körülményeihez képest legyenek készen helyt állani. Ők azonban jobban vonzódtak Corbulóhoz, a ki, hogy megalapítsa hírét, a mi új vállalatoknál legtöbbet ér, gyors menetben megtett útja végén Aegeánál, Cilicia egyik városánál, találkozik Quadratussal. Ez oda eléje jön, nehogy ha a csapatok átvételére Syriába lépne Corbuló, mindenkinek figyelmét magára vonja, mint a ki hatalmas termetével, fényes beszélő képességével s tapasztalatán és bölcseségén kívül más értéktelen tulajdonaival is hatást tudott gyakorolni az emberekre.

9. Egyébiránt mind a ketten követek útján intik Vologeses királyt, hogy keresse inkább a békét, mint a háborút s túszokat adván, ő is teljesítse az elődeinél szokásos tiszteletnyilvánítást a rómaiak iránt. Vologeses aztán, hogy a háborúra kényelmesen készülhessen, vagy hogy gyanús versenytársait túszadás címe alatt eltávolítsa, az Arsacus-család legkiválóbb tagjait átadja a rómaiaknak. Átvette őket Insteius, az Umidiustól küldött centurio, ki véletlenül egy előbbi ügyben a királynál tartózkodott. Midőn ezt Corbulo megtudta, Arrius Varust, egy cohors parancsnokát küldé oda a túszok átvételére. Hogy az ebből a cohorsparancsnok és a centurio közt támadt veszekedés ne szolgáljon tovább az idegenek múlatságára: a dolog fölötti döntést a túszokra és az őket vezető követekre bízzák. Azok pedig az előttük új dicsőség fényében feltűnt és még az ellenség némi vonzalmát is biró Corbulónak adták az elsőséget. E miatt viszály tört ki a két vezér közt, mivel Ummidius panaszkodott, hogy tőle elragadják az ő intézkedései által kivívott sikert; míg ellenben Corbulo állítá, hogy a király nem nyilvánította előbb kezesek adására való szándékát, csak midőn az ő hadvezérré lett kinevezése félelemre változtatta reményét. Nero, a köztük fönforgó ellentét kiegyenlítése végett kihirdetteté.

* Corbulót illetőleg v. ö. Ann. XI. 18—20.

hogy a Quadratus és Corbulo által szerencsésen végzett tettekért a főparancsnoki vesszőnyalábhoz babérág csatoltassék. Ez eseményeket, melyek már más consulok idejébe nyulnak át, összefüggőleg adtam itt elő.

10. Ugyanez évben a császár atyja Cn. Domitius számára szobrot és Asconius Labeo részére, ki gyámja vala, consuli jelvények megszavazását kérte; ellenben megtiltá, szemben az indítványozókkal, hogy neki tömör arany vagy ezüst szobrokat állítsanak. És bár a tanácsurak javasolták, hogy az év kezdete december hónapra tétessék, a melyben Nero született: megtartotta azt a régi vallásos szokást, mely szerint az év kezdete január kalendájára esik. Carinas Celer tanácsúr, kit rabszolgája vádolt és Julius Drusus, kinek Britannicus iránti vonzalmát rótták föl bűnül, nem állíttatának törvényszék elé.

Kr. u. 55.

11. Claudius Nero és L. Antistius consulsága alatt, midőn az államtisztviselők a császárok kormányzati cselekvényeire esküt tettek,[1]) nem engedte, hogy tiszttársa Antistius az ő cselekvényeire esküt tegyen. Magasztalták ezért a tanácsurak, hogy ha fiatal lelke még ily jelentéktelen dolgok dicsőségétől is ihletet kap, folytassa majd nagyobbakon. Következett még egy kegyelmi ténye Plautius Lateranus iránt, midőn ezt, a ki régebben Messalinával folytatott fajtalan viszonyáért rendjéből kizáraték, most visszavette a senatusba. Általában véve gyakran nyilvánítá kegyelmes hajlandóságát beszédeiben, melyeket Seneca, annak bizonyságául, hogy mily tisztességes dolgokra tanítja, vagy pedig saját szellemének fitogtatása czéljából, a császár szájával hozott tudomására a világnak.

12. Anyjának befolyása kissé megcsökkent, midőn Nero egy Acte nevű szabadonbocsátott szolganő iránt gyúlad szerelemre, s ugyanakkor M. Othót és Claudius Senecziót vette föl kebelbarátai közé, két szép serdülő ifjat, kiknek egyike Otho, consuli családból származott; Senecio pedig, Cajus császár egy szabadosának fia. Agrippinának tudta nélkül, majd hiábavaló ellenzése daczára, kicsapongásával és rejtelmes titkaival teljesen belopta magát bizodalmába. Még a császár idősebb barátai sem tehettek semmit e dologban, mert az az asszonyka, a nélkül hogy valakinek ártana, a császár minden vágyát kielégíté, míg feleségétől Octaviától, bár ez nemes gondolkozású és kiválólag erényes nő volt, valami balvégzet következtében, vagy mivel a tilalmas dolog jobban tetszik

az embernek, idegenkedék, s félni lehetett, hogy ha e szenvedélyétől eltiltják, előkelő asszonyokkal fog fajtalan viszonyokat kötni.

13. Agrippina azonban asszonyos módon zsörtölődve panaszkodott, hogy neki versenytársa akadt egy szabadosnőben; hogy egy szolgálóleány a menye, s több efélét. S nem várván be, míg fia megtér, vagy jóllakik szenvedélyével: minél becsmérlőbb szemrehányásokat tett neki, annyival jobban fölingerelte, úgy hogy Nero végűl szerelmi indulatában fölmondá anyjának az engedelmességet s egészen Seneca karjaiba veté magát, kinek barátja Annæus Serenus ugyanazon szabadosnő iránt szerelmet színlelve, a maga nevével takarta be a fiatal fejedelem szerelmi viszonyát, s a mit a császár titokban szánt az asszonykának, a nyilvánosság előtt ő adta azt. Most Agrippina megfordítá eljárása módját s kedveskedéssel akart fiára hatni, fölajánlván neki inkább saját szobáját és bizalmas otthonát, hogy leplezve legyenek oly dolgai, melyeket fiatal kora és magas állása megkivánt. Sőt megvallotta azt is, hogy eddigi szigorúsága nem volt helyénvaló, és saját vagyonának, mely a császárénál nem igen volt kisebb, jövedelmeit is rendelkezésére bocsátotta; s a mily túlságba ment előbb fiának korlátozásában, viszont annyira megalázkodott most előtte. De ez a változás nem vezette Nerót félre, s bizalmas barátai féltették és kérték: legyen óvatos a mindig gonoszindulatú asszonnyal szemben, a ki most még ármányon is töri a fejét. E napokban a császár véletlenül meglátván azokat a díszruhákat, melyekben a császári hitvesek és anyák pompázni szoktak, kiválaszt egy köntöst meg gyöngyöket s ajándékul küldte anyjanak, nem fösvénykedve, mert a legszebbeket s mások előtt legkivánatosabbakat már előbb odaajándékozta neki. De Agrippina lármát üt, hogy ez nem az ő tiszteletére történik, hanem hogy a többitől megfoszsza őt, és hogy fia olyat osztogat el, a mi mind az övé volna.

14. Találkoztak aztán, a kik még rosszabb színben tűntették föl a dolgot, s Nero azok ellen való bosszankodásában, a kik az asszony gőgjét táplálták, elmozdítja Pallast azon ügyek intézésétől, melyeket Claudius megbízása folytán mintegy függetlenűl vezetett, s mondják, hogy mikor az kisérőinek nagy sokaságával távozott onnan, gúnyosan jegyzé meg a császár: „úgy megy Pallas, mintha számadó esküt akarna tenni.“ [3]) Azonban kikötötte Pallas, hogy a multra nézve semmi tényeért kérdőre ne vonassék, s az állammal szemben tovább ne legyen számadásra kötelezhető. Ezentúl Agrippina vakon ragadta meg az íjesztés és fenyegetés eszközeit, s a császár

hallatára sem tartózkodott hangoztatni, hogy „most már Britannicus megérett arra, hogy mint atyjának igaz és méltó sarjadéka, átvegye azt az uralkodást, melyet a helyettesített és fogadott fiú anyjának bántalmazásával gyakorol. Mivel boldogtalan családjának, főleg házasságának minden bűne napfényre jön: nem tagadja ő el, hogy mérget kevert. Csak az isteneknek s neki lehet köszönni, hogy mostoha fia még él. Vele fog a táborba menni; hadd hallják ott egyfelől Germanicus leányát, másfelől az ismét lesilányult Burrust meg a földönfutó Senecát, a kik közül az egyik béna kézzel, a másik iskolamesteri nyelvvel igénylik maguknak a világ fölött való uralkodást.“ [6]) Egyúttal öklével fenyegetőzött, szidalmakat szórt, a boldogult Claudiust és a Silanusok alvilági szellemeit hívogatá, kiáltozva, hogy annyi bűntettet * követett el hiába.

15. Megzavarta ez Nerót, s mivel közeledék az a nap, melyen Britannicus életkorának tizennegyedik évét betölti, fontolgatta elméjében majd anyjának erőszakos jellemét, majd a herczeg gondolkozását, mely a minap elárulta magát egy jelentéktelen alkalomból ugyan, de a melylyel széles körökben gyarapította a maga népszerűségét. Saturnus ünnepe alatt ** ugyanis egyéb hasonló múlatságok között koczkát vetettek arra, hogy ki legyen közülök a király, s a sors Neróra esett. Így ő a többieknek különféle s nem megszégyenítő parancsokat osztogat vala; de midőn Britannicusnak parancsolá, hogy keljen föl s a szoba közepére lépve, kezdjen rá egy dalra, azzal a számítással, hogy a még józanok társaságában is, annyival inkább ittas emberek közt ügyetlen gyermek nevetség tárgyává fogja magát tenni: az elkezdett egy dalt mondani, melynek tartalma azt jelezte, hogy ő atyja trónjának s a főhatalomnak birtokából ki van forgatva. Az ebből keletkező szánalom annyival erősebben nyilvánult, mivel az éjszaka és a tivornya szükségtelenné tette a tartózkodást. Nero a rossz benyomás láttára s Agrippina fenyegetéseinek hatása alatt is, csak még konokabb gyűlöletet forral, s mivel testvérének semmi bűne nem volt, a mely miatt megöletését nyiltan el merhetné rendelni: titkos tervet kohol ki, s Pollio Juliusnak, a testőrcsapat tribunjának segédkezésével, kinek felügyelete alatt tartaték fogva a méregkeverés miatt elítélt és sok gazságáról hirhedt Locusta nevű asszony,*** mérget készíttet. Arról pedig, hogy a Britannicus környezetében levő emberek becsületre és hűségre mit

* A melyeket t. i. Nero érdekében követett el.

** A *Saturnaliák* ünnepe, mely december vége felé tartatott.

*** V. ö. Ann. XII. 66.

se adjanak, már régen gondoskodva volt. Az első méreg, melyet nevelői adtak be neki, hasmenést okozva ment rajta keresztül, vagy mivel nem volt elég erős, vagy valamely enyhítő szer volt benne, hogy ne öljön mindjárt. Nero azonban nem birván tűrni, hogy a gaztett lassan hajtassék végre, megfenyegeté a tribunt, s a méregkeverőnőt ki akarta végeztetni, mint a kik a szóbeszédre való tekintetből s hogy védelmöket előkészítsék, az ő biztonságát veszélyeztetik késlekedésökkel. Mikor aztán oly gyors halált igértek, mintha csak gyilokkal lenne végrehajtva: a császár szobája mellett levő helyiségben előre kipróbált mérgekből főzik meg a rohamosan ölő italt.

16. Szokás volt, hogy a császári gyermekek más egyenlő korbeli főrangú ifjakkal együtt ülvén,* rokonaik szeme előtt külön és kevésbbé gazdag asztal mellett étkezzenek. Itt ebédelt Britannicus is, s mivel ételét s italát egy kiválasztott szolga előre meg szokta ízlelni, nehogy a terv meghiúsíttassék, vagy mind a kettőnek halála által a gonoszság napfényre jöjön; a következő cselt találták ki. Először ártalmatlan, nagyon meleg és előre megkóstolt italt nyujtanak Britannicusnak; majd mikor ezt forrósága miatt visszaútasítá, hideg vízben öntik közé a mérget, mely minden tagját annyira átjárta, hogy hangja és lélekzete egyszerre elfúladt. A körötte ülők réműletbe esnek, a be nem avatottak szétszaladnak; de a kik mélyebben látnak a dologba, helyökön maradva, Neróra tekingetnek. Az fekvő helyzetben és mintha semmiről sem tudna, mondá, hogy így szokott lenni a nyavalyatörésnél, a mely betegségben Britannicus már gyermekkora óta szenvedett, és hogy lassankint vissza fog térni látása és eszmélete. Ellenben Agrippinát, habár fölindulását arczkifejezésében leplezni igyekezett, oly rettegés, oly nagy lelki megrázkódás fogta el, a melyből világosan kitűnt, hogy épen oly kevéssé volt beavatva a dologba, mint Britannicusnak nővére Octavia. Látta ugyanis, hogy az ő kezéből kiesett a végső eszköz s példa van adva a rokongyilkolásra. Octavia is, bár még zsenge korban, megtanulta fájdalmát, szeretetét, minden érzését eltitkolni. Így rövid hallgatás után folytatták a víg lakmározást.

17. Egy ugyanazon éjszaka alatt folyt le Britannicus megöletése és elhamvasztása, melyre már előre megtették a szerény mérvű előkészületeket. A Mars-mezőn** lefolyt temetés azonban oly

* Gyermekek és asszonyok *ültek* az asztal mellett s csak a férfiak ettek dőlt helyzetben.

** T. i. a Marsmezőn Augustustól emelt családi mausoleumban.

viharos záporesőben ment végbe, hogy a köznép abban az istenek haragjának jósjeleit látta, szemben a gaztettel, melyet mégis sokan mentegettek, úgy vélekedvén, hogy a testvérek közt ősi eredetű a viszálkodás, és az uralmat nem lehet megosztani. Azon kor irói közűl többen beszélik, hogy Nero már több nappal Britannicus megöletése előtt fajtalanságra használta föl annak gyermeki ártatlanságát, hogy veszte ne tűnjék föl sem korainak, sem oly borzasztónak, habár az asztaltársaság szentségének* oltalma alatt s még arra sem engedve neki időt, hogy nővéreitől öleléssel búcsúzzon el, ellensége szeme előtt sujtották gyorsított halállal őt, a Claudiusok utolsó vérét, kit előbb tett tönkre a gyalázat fertőzete, mint a méreg. Az eltakarítás siettetését egy kiáltványban mentegeti a császár, az ősök szokása követelményének mondván azt, „hogy a szomorú gyászt el kell takarni a szemek elől s nem szabad dicsbeszédekkel s pompa kifejtésével föltartóztatni. Egyébiránt most, mikor a testvérében birt támasz reá nézve elveszett, a hazába helyezi minden további reménységét, s a tanácsurak is, meg a nép, annál jobban szeressék azt a fejedelmet, a ki egyedűl maradt fönn a legmagasabb polczra hívatott családból."

18. Barátai közűl a legtehetősebbeket mindjárt ajándékokkal halmozta el, s nem hiányoztak olyanok, a kik némely szigorú elveket valló férfiakat** gyanúsítának azzal, hogy ez időtájban házakon, mezei lakokon, mint hadi zsákmányon osztozkodtak. Mások úgy vélték, hogy a császár kényszerhelyzetbe jutott, midőn bűnének tudatában csak úgy remélhetett bocsánatot, ha a legbefolyásosabbakat ajándékozással kötelezi le. De anyjának haragját semmi bőkezűséggel nem lehetett engesztelni. Magához vonta Octaviát, barátaival sűrűn tartott titkos összejöveteleket, természetében gyökerező kapzsiságán felül is gyüjté mindenünnen a pénzt, tartalékalapul terveihez; a tribunokat és centuriókat szívesen látta magánál, a még megmaradt magas rangú családok neveit s erényeit tisztelettel ápolta, mintha közöttük keresné a vezért és a pártot. Megtudta ezt Nero, és a katonai díszőrséget, mely mint előbb a császár hitvesének, majd anyjának járó kitűntetés eddig föntartaték, valamint a nemrég ugyane czélra őrizetűl adott germánokat is visszarendelte mellőle. És hogy a tisztelgők tömegesen ne látogathassák anyját, elkülöníti közös háztartásukat, s átköltöz-

* Az asztaltárs épen oly sérthetetlen volt, mint a vendégbarát.

** Senecát és Burrust érti.

teti őt abba a házba, mely az Antoniáé* volt; a mikor pedig ő maga oda ellátogatott, centuriók csapatával volt környezve s egy futó csók után mindjárt távozott.

19. Semmi az emberi dolgok közűl nincs oly múlandó és tűnékeny, mint annak a hatalomnak fénye, mely nem a saját erejére támaszkodik. Agrippina küszöbét most már kerülték; senki nem vigasztalta, nehány asszonyon kivűl, a kikről szintén nem lehetett tudni, hogy részvét vagy gyűlölet vezeti-e őket. Köztük vala az a Junia Silana, kiről föntebb** említém, hogy Messalina túrta ki a C. Siliussal fönálló házasságából. Származás, szépség és könnyelműség dolgában egyaránt kiváló nő, a ki Agrippinának sokáig nagy kegyében állott, míg később titkos harag támadt köztük, mivel Agrippina Sextius Africanust, egy főrangú fiatal urat, lebeszélte a Silanával való házasságkötésről, fajtalan és öregedő asszonynak nevezvén őt, nem mintha Africanust magának akarta volna tartogatni, hanem hogy ne kaphassa mint férj a gyermektelen Silana vagyonat a maga birtokába. Silana most már, midőn a bosszú alkalma kinálkozék neki, védenczei közűl Ituriust és Calovisiust kiszemeli vádlókul, nem azt a régi és már sokszor hallott dolgot adván szájokba, hogy Agrippina gyászolja Britannicusnak halálát, vagy hogy dobra üti Octaviának bántalmaztatásait, hanem hogy Rubellius Plautust, ki anyai ágon Neróval egyenlő fokban származott le a dicsőült Augustustól,*** választotta ki a fönálló államrend fölforgatására s arra, hogy ő maga a vele kötendő házassági frigy és majdan a trón megszerzése által ismét följuthasson a hatalom polczára. Mindezt Iturius és Calvisius elárulja Atimetus előtt, a ki Nero nagynénjének Domitiának szabadosa volt. Ez kapva a kínálkozó alkalmon — mert Agrippina és Domitia közt ellenséges versengés folyt — rábírta Paris színészt, ugyancsak Domitiának szabadosát, hogy menjen gyorsan a császárhoz és a bűntervet hozza túlzott színben tudomására.

20. Késő éj vala s Nero tivornyázva múlatott, midőn belép hozzá Paris, a ki különben is ez időtájban a császár dőzsölését szokta társalgásával fűszerezni; de most szomorú képet vágva, az áruló följelentésnek a maga rendjén való fölsorolásával annyira megijeszté Nerót, hogy nemcsak anyjának és Plautusnak megöle-

* Valószinűleg arról az Antoniáról van szó, ki Germanicusnak anyja, tehát Agrippinának nagyanyja volt.

** V. ö. Ann. XI. 12.

*** Rubellius Juliának, Tiberius unokájának volt a fia.

tésére határozta el magát, hanem arra is, hogy Burrust elmozdítja a testőrparancsnokságból, mint a ki Agrippina kegye által emelkedve föl, annak kölcsönszolgálatokat tesz. Fabius Rusticus beszéli, hogy Cæcina Tuscushoz rendelet is ment, melylyel a testőrcsapatok parancsnoksága reá bízaték, de Seneca közbenjárása folytán mégis meghagyta ezt a méltóságot Burrusnál. Plinius és Cluvius [7]) azt állítják, hogy a parancsnok hűsége felől nem is forgott fönn semmi kétség. Fabius persze hajlandó Senecát dicsérni, mivel barátságának sok hasznát látta. Mi csak a kútfők egyező véleményét akarván követni, mindazt, a mit különféleképen mondanak el, az ő nevök alatt adjuk elő. Nero aggodalmak közt s anyjának megöletését sürgetve, nem nyughatott addig, míg Burrus meg nem igérte, hogy „kivégezteti Agrippinát, ha a vádbeli bűntett rá bizonyúlna. Csakhogy akárkinek is, annyival inkább az anyának meg kell engedni, hogy magát védelmezze; itt pedig vádlók sincsenek, s az egyetlen gyanúsító hang is egy ellenséges házból jön. És meg kell fontolni azt is, hogy a sötétség, a tivornyázva átvirasztott éj és minden más körűlmény könnyelmű és oktalan mese színében tűnteti föl ezt az egész dolgot.“ [8])

21. Így valamennyire, csilapult a császár ijedelme s napkeltekor Agrippinához küld, hogy az vegyen tudomást az ellene emelt vádakról, s vagy erőtlenítse meg, vagy lakoljon értök. Burrus járt el e megbizatásban, Seneca társaságában; szabadosok is voltak tanúi a beszélgetésnek. Miután Burrus a vádakat és azok forrásait előadta, fenyegető hangon folytatta tovább. A mindig szilaj jellemű Agrippina pedig „nem csudálom — mondá, — ha Silana, a ki sohasem szült, nem ismeri az anyák érzését; mert az anyák nem cserélgetik úgy gyermekeiket, mint a rossz asszony a maga szeretőit. És ha Iturius meg Calvisius, miután minden vagyonukat megették, utóljára egy vádaskodás fölvállalásának munkájával fizetik meg a vén asszony* iránti tartozásukat: azért még nem kell se nekem a gyermekgyilkolás gyalázatát, sem a császárnak az anyagyilkosság bűntudatát magunkra vennünk. Mert megköszönném Domitia gyűlölködését, ha velem az én Neróm iránt való szeretetben akarna vetélkedni; de így Atimetussal és a színész Parissal való viszonyában csak színházi meséken töri fejét. Bajaei kéjlakának halastavát építteté ő nagy pompával akkor, midőn az én közreműködésem megszerezte Nerónak a fiúvá fogadást, a proconsuli

* Domitiát érti.

hatalmat, a consulságra való kijelőltetést és minden egyebet, melylyel a főhatalom elnyerése előkészítve lett. Van-e valaki, a ki szememre hányhatná, hogy én a testőrcsapatokat a fővárosban megkisérteni, a tartományok hűségét megingatni s végül rabszolgákat vagy szabadosokat bűntettre vesztegetni akartam volna? Maradhattam volna-e életben, ha Britannicus jut a főhatalom birtokába?* És ha Plautus vagy más valaki jutna az állam élére, s ítélkeznék fölöttem: akkor is lehetnének-e oly vádlóim, a kik a szeretet türelmetlenségéből eredő olykor vigyázatlan szavakon kívül más olyan bűnt vetnének szememre, mely alól csak fiam menthetne föl "[9]) Midőn a jelenlevők mind megvoltak illetődve s csilapítgatták fölindulását: kéri, hogy beszélhessen fiával, a ki előtt azután mit sem szólt a maga ártatlanságáról, mintha nem bíznék benne, semmit a maga érdemeiről, mintha azokat föl akarná hánytorgatni, hanem az árulkodók megbosszúlását s barátainak megjutalmazását eszközölte ki tőle.

22. A közélelmezésre való felügyelet Fænius Rufusra, a császártól elrendelt közmulatságok gondozása Arruntius Sullára, Egyiptom kormánya pedig Claudius Balbillusra bízaték. Syria kormányzatára P. Anteius volt kijelölve, de azután különféle fondorlatok következtében elesvén ettől, utoljára is a fővárosban maradt. Silana száműzetett, Calvisius meg Iturius is kiútasíttatnak. Atemitus halálbüntetéssel sujtatik, míg Paris nagyobb szerepet játszott a császár kicsapongásaiban, hogy sem büntetéssel illették volna. Plautius ezúttal szó nélkül bántatlan maradt.

23. Később besúgják, mintha Pallas és Burrus egyetértenének abban, hogy Cornelius Sulla, magas származásánál s Claudiussal való rokonságánál fogva,** kinek az Antoniával kötött házassága révén veje volt, lenne a trónra meghívandó. E vád szóvivője valami Pætus nevű volt, hirhedt ember a kincstári árveréseknél, a ki most hazugságban maradt. Pallas tisztázkodása nem talált oly kedvező fogadtatásra, mint a mily bosszantó volt kevély magaviselete. Midőn ugyanis megnevezték azon szolgáit, kik tervébe be voltak avatva, azt válaszolta, hogy ő otthon soha sem jelzi akaratát másként, mint fejének biczczentésével vagy kézmozdulattal; vagy pedig ha valamit bővebben kell magyarázni, írást használ, nehogy szavát

* Tehát hihető-e, hogy én Britannicus érdekében fondorkodtam volna, a ki rám az előbbiekért haragudhatott.

** Claudius leánya Antonia előbb Pompejus Magnus neje volt, azután ezen Sulláé.

közönségessé tegye. Burrus vádlott létére a birák közt szavazott. A vádló számüzetésre ítélteték, s az iratok, melyekkel az államkincstárnak már feledésbe ment követeléseit újból előhozta, tűzre dobatának.

24. Ez év vége táján azt az őrállomást, mely a nyilvános játékoknál a testőrcsapatokból szokott kirendeltetni, föloszlatták, hogy így a szabadság külszíne nagyobb legyen, s a katonaság a szinházi rakonczátlanságokba nem elegyedve, tisztán maradjon a rossz befolyástól s egyszersmind a köznép próbát tegyen, vajon őrök nélkül fön tudja-e tartani a rendet. A császár, mivel Jupiter és Minerva templomai az ég villámától sujtatának, a jóspapok tanácsára engesztelő áldozatot hozott a városért.

Kr. u. 56.

25. Qu. Volusius és P. Scipio consulok alatt kivűlről nyúgalom, de bent szégyenletes garázdaság uralkodott, mivel Nero a város sikátorait, bordélyházait és korcsmáit, saját személyének eltitkolása végett szolgai ruhába öltözködve, barangolta végig kísérőivel, a kik az eladásra kitett tárgyakat elrabolták, a szembejövőket megsebesíték, s annyira ment a dolog, hogy az emberek nem levén tájékozódva, ő maga is kapott ütést, a minek nyomát arczán viselte. Mikor aztán megtudták, hogy maga a császár az, a ki így rakonczátlankodik, s előkelő férfiak és nők ellen is szaporodtak a bántalmazások, és midőn némelyek, ha már egyszer a féktelenkedés szabad folyást nyert, saját bandáikkal ugyanazokat a kihágásokat Nero neve alatt bosszúlatlanúl gyakorolták: az éjszakák úgy teltek el, mintha ellenség tartotta volna megszállva a várost. Történt aztán, hogy egy Julius Montanus nevű, senatori rendből való ember, ki azonban még nem viselt köztisztséget, véletlenűl találkozván a császárral a sötétben, annak erőszakos támadását erélyesen visszaverte, majd mikor fölismeré, bocsánatot kért tőle, de a kapott korholás miatt mégis kénytelen volt életétől megválni. Nero most már jobban félt, s ezentúl katonákkal és több viadorral vette magát körűl, kik a kisebb fajta kezdődő csetepatékat, a mi rendes múlatság számba ment, elnézték; de ha a bántalmazottak markosabb eszközökhez nyultak, fegyverrel léptek közbe A játékoknál űzött kicsapongások, és a színészek mellett való pártfoglalások is csaknem csatákká fajultak a büntetlenség, sőt jutalmazás következtében, mivel maga is titkon vagy épen nyiltan végig nézte azokat, míg azután a nép

veszekedésének és súlyosabb következményekkel járó mozgalmának megszüntetésére nem lehetett más orvosszert találni, mint hogy a színészek kiűzettessenek Italiából és a katonai őrség a színházban újra visszaállíttassék.

26. Ugyanez időben szóvá tették a tanácsban a szabadon bocsátott rabszolgák álnokságait* is, s követelték, hogy a hálátlanok ellenében megadassék a szabadonbocsátás visszavonásának joga. Nem is hiányoztak, a kik ezt helyeselték; de a consulok nem merték szavazásra bocsátni a kérdést a császár tudta nélkül; megírták azonban neki a tanács véleményét.** Ő, hogy kiadjon-e ily tartalmú rendeletet, tanácskozott nehány különféle véleményen levő tanácsúrral, kik közűl némelyek zajosan emlegették, hogy „a szabadság által fokozott tiszteletlenség már oda fajult, hogy véduraikkal még a törvény rendes útján sem akarnak, mint egyenlő jogú ügyfelek pörbe állani, hanem azok véleményét vita tárgyává teszik, sőt mi több, ellenök ütésre emelik föl kezöket s szemtelenűl tiltakoznak megfenyítésök ellen. Mert mi áll a megsértett védúrnak hatalmában egyéb azon kivűl, hogy szabadosát a századik mérföldkövön túl Campania vidékére[11]) útasíthassa? A törvénykezési eljárás egyéb föltételeire nézve a viszonosság és egyenlőség talaján állottak a szabadosok. Kell valami fegyvert adni az urak kezébe, a mit ne lehessen semmibe venni; a szabadonbocsátottaknak pedig nem lesz nehéz azzal az engedelmességgel visszaszerezniök a szabadságot, a melylyel előbb megnyerték. A bebizonyult bűnösöket viszont méltán lehet visszahurczolni a rabszolgaságba, hogy a félelem tartsa féken az olyanokat, kiket a jótétemény nem javított meg.“

27. Ellenben mások azt mondták, hogy „kevesek hibája önmagukra legyen vészhozó, de az összeség jogát nem szabad csorbítani. Mert nagyon kiterjedt néposztály ez; ebből származnak többnyire a tribusok, decuriák, az állami tisztviselők és papságok szolgaszemélyzete, s a városban összeírt cohorsok, és igen sok lovag meg több senator sem veszi máshonnan a maga eredetét.[12]) Ha a szabadonbocsátottakat különválasztanák a többiektől, nyilvánvalóvá lenne a szabadszármazásuak csekély száma. Nem ok nélkül tették őseink, midőn a rendeket méltóság szerint megoszták, közös vagyonná a szabadságot. Sőt a szabadonbocsátásnak is két faja van megállapítva, hogy helye legyen a visszahúzásnak, vagy

* Hálátlan viselkedésöket volt uraik iránt.

** Innen kezdve mintegy öt sora a szövegnek meg van rongálva, s biztosan nem állítható helyre.

egy újabb jótéteménynek. A kit a védúr nem ünnepélyes cselekvénynyel szabadított föl, az továbbra is jóformán megmarad a szolgaság kötelékében [13]) Mindenki vizsgálja meg jól az érdemet és csak óvatosan engedje meg azt, a mi egyszer megadva, nem lehet többé visszavehető." Ez a vélemény érvényesült, és a császár azt írta a tanácsnak, hogy a szabadosok ügyeit, valahányszor véduraiktól bepanaszoltatnak, esetek szerint vegyék fontolóra, általánosságban pedig jogfosztólag ne intézkedjenek. Mégis nem sokkal ezután a császár nagynénjétől, mintegy a polgári jog alapján elvétetett kamarása, Paris, mely alkalommal a császárról megrovólag nyilatkozott a közvélemény, mert az ő parancsára hozták a szabadszületés iránti határozatot.[14])

28. Mégis csak maradt még némi árnyéka a régi államéletnek; mert Vibullius prætor és Antistius néptribun közt viszálkodás tört ki, midőn a színészeknek szemtelenkedő s ezért a prætortól börtönbe vetett tapsonczait a tribun szabadon bocsáttatni rendelte. A tanácsurak helyeselték a prætor intézkedését s megrótták Antistius önkényes eljárását. Egyúttal megtiltaték a tribunoknak a prætorok és consulok hatalomkörébe avatkozniok, vagy megidézni Italiából olyanokat, kik ellen törvényesen kellett eljárni.[15]) Hozzá csatolta ehhez L. Piso, kijelölt consul, hogy saját házukon belűl ne gyakorolhassanak bűntető hatalmat, és hogy a tőlük kiszabott pénzbirságot a kincstár quæstorai négy hónap előtt ne vezessék be a nyilvános lajstromokba, időközben pedig szabad legyen az ellen fölszólalni és a consulok határozzanak róla. Az ædilisek hatósága is szűkebbre korlátoztaték s megállapíttatott, hogy mily értékig terjed a consuli és meddig a népi ædilisek zálogolási és birságolási joga.[16]) Helvidius Priscus* néptribun is személyeskedő vitát folytatott Obultronius Sabinus kincstári quæstorral, a miért a szegényekkel szemben állítólag irgalmatlanúl gyakorolta a végrehajtási jogot. Ezután a császár az állami számadások lajstromának vezetését a quæstorokról a felügyelőkre ruházta.[17])

29. Ez ügy szervezete többféleképen és gyakran változott. Ugyanis Augustus engedte meg a tanácsnak, hogy ily felügyelőket válaszszon; majd mivel a szavazásoknál a korteskedés gyanúja mutatkozott, sorshúzással jelöltetének ki a felügyelők a prætorok sorából. De ez sem maradt meg soká, mivel a sors olykor kevésbbé alkalmas személyekre tévedt el. Claudius tehát ismét kinevezte a

* L. Ann. XII. 49.

quæstorokat, s nehogy az ellenök támadható nehezteléstől való féltökben lanyhábban működjenek, sorrenden kívül igért nekik előlépést az államtisztségekre.[18]) De hiányzott náluk az életkor erőteljessége, mikor az első állami tisztséget elnyerték, s azért Nero csak már prætorságot viselt s tapasztalatban kipróbált embereket választott a felügyelői állásokra.

30. Ugyanazon consulok hivataloskodása alatt elítélték Vipsanius Lænast Sardina tartománynak zsaroló kormányzása miatt. De a cretaiak vádjaival szemben fölmentetett Cestius Proculus ugyancsak a zsarolás vádja alól. Clodius Quirinalis, mivel mint a Ravenna mellett állomásozó hajóraj parancsnoka, Italiát, mintha csak valami aljas csordával volna dolga, kicsapongásaival s kegyetlenségével gyötörte, méreggel előzte meg elítéltetését. Caninius Rébilus, törvényismereteinél és nagy gazdagságánál fogva egyike a legelső embereknek, a fájdalmas öregség kínjai elől úgy menekült meg, hogy ereit megnyitván, vérét kibocsátá; ámbár mivel asszonyosan puha szokásairól volt hírhedt, alig tett volna föl valaki róla annyi bátorságot, hogy önkéntes meghalásra vállalkozzék. De kitünő tisztelettől környezve halt el L. Volusius, a ki kilenczvenhárom esztendőt, jelentékeny vagyon és tiszteletreméltó tulajdonok birtokában, annyi császár rosszasága mellett bántatlanúl élt át.

Kr. u. 57.

31. Nero második és L. Piso consulsága alatt kevés említésre méltó esemény adta elő magát, hacsak valakinek kedve nem támadna azon alapkövek és gerendák dicsőítésével tölteni be könyveit, melyekből a császár a Mars-mezőn a nagy amphitheatrumot fölépítteté;[19]) holott a római nép méltóságával az látszik megegyezőnek, hogy kiváló események örökíttessenek meg az évkönyvekben; amazok pedig a fővárosi napi újságra bízassanak. Különben pedig Capua és Nuceria gyarmatvárosokat kiszolgált katonák letelepítésével erősítették; a köznépnek fejenkint négyszáz sestercius adaték ajándékúl, és negyven millió sestercius helyeztetett a kincstárba a közhitel erősítése czéljából. Az eladásra kerűlt rabszolgák után fizetett huszonötödnyi illeték* is elengedtetett, inkább színleg mint valósággal, mert midőn az eladónak kellett megfizetni, az ár ugyanannyi-

* A vételár 25-ik része, azaz négy százalék, melynek jövedelmét Augustus, de még csak két százalékban, a hadi kincstárba utalta.

val emelkedett a vevőkre nézve. A császár rendeletet adott ki, hogy tisztviselők és tiszttartók, a kik tartományt igazgatnak, ne rendezzenek látványosságokat viadorokkal vagy vadállatokkal, se semmi más játékot. Mert régebben nem kevésbbé sujtották alattvalóikat az ily költekezésekkel, mint a pénzharácsolással, midőn a mit önkényeskedésökkel vétkeztek, a népnek való udvarlásukkal akarják vala jóvá tenni.

32. Tanácsi határozat alkottaték, egyaránt a büntető igazság és a közbiztonság érdekében, arra is, hogy ha a rabszolgák megölnék urokat, azok is, a kik végrendeletileg szabadíttatván föl, ugyanazon födél alatt megmaradtak, rabszolgák gyanánt fenyíttessenek meg. Visszaállíttatik rendjébe Lurius Varus consulviselt férfiú, kit előbb zsarolás bűntette miatt onnan kilódítottak. Pomponia Græcina, előkelő hölgy, a Britanniából diadalmenetben visszatért Plautius neje, idegen babonahit [20]) vétségével vádoltatván, férjének biráskodása alá útasíttaték, a ki régi bevett szokás szerint a rokonság jelenlétében ítélkezett nejének feje és jó hirneve fölött, s ártatlannak nyilvánítá. Ez a Pomponia késő vénségre jutott el, folytonos szomorúságban töltvén életét, mert Juliának,* Drusus leányának, Messalina ármánya következtében lett megöletése után negyven esztendőn át mindig gyászruhában járt, s lelkét bánat emésztette, a mit Claudius alatt elnéztek neki, később pedig dicsőségére számították.

33. Ugyanez az év még többeket állított a törvény sorompója elé, kik közűl az Ázsiától bevádolt P. Celert a császár föl nem menthetvén, addig húzta-halasztotta ügyét, míg az végelgyöngűlésben meg nem halt. Mert Celer, miután — mint már említém** — Silvanus proconsult meggyilkolá, bűnének nagyságával födözte egyéb hitványságait. Cossutianus Capitót Cilicia árulta be szennyes és ocsmány életeért, mint a ki ugyanazon gazságokra vélte magát jogosítottnak a tartományban, a milyeneket a fővárosban elkövetett; de most a makacs vád ellen folytatott küzdelemben végűl abba hagyta védelmét és törvény szerint zsarolásban marasztaltaték el. Eprius Marcellus javára, a kit Lycia lakói vádoltak zsarolásokkal, oly erős korteskedés folyt, hogy vádlói közűl némelyek elítéltetének, mintha ártatlant akartak volna veszélybe dönteni.

---

* Julia, Tiberius unokája, Germanicus fiának Nerónak neje volt, kit Messalina féltékenységből megöletett.

** V. ö. Ann. XIII. 1.

Kr. u. 58.

34. Neróval harmadszori consulsága alatt együtt lett consullá Valerius Messalla, a kinek dédatyja, a szónok Corvinus, a boldogult Augustusnak, Nero ősatyjának volt ebben a méltóságban tisztársa, a mire már csak egynehány öreg ember emlékezett. Ősnemes családjának tisztességén segítettek a számára azon czélból megszavazott évi ötszázezer sesterciusszal, hogy Messallának saját hibája nélkül való szegénysége orvosoltassék. Aurelius Cottának és Haterius Antoninusnak is évdíjat rendelt a császár, habár könnyelműen pazarolták el vagyonukat. Ez év kezdetén az eddig lanyha kezdeményezéssel elhúzott háború Armenia birtokáért a parthusok és rómaiak közt erélyesebb folyást vett, mivel Vologeses sem engedte, hogy testvére Tiridates a tőle kapott királyságtól megfosztassék, vagy egy idegen hatalom ajándékából bírja azt; másfelől a római nép nagyságához illőnek vélte Corbulo a Lucullus és Pompejus egykori szerzeményeit visszahódítni. Ehhez járult, hogy az őrmények nem tudván magukat elhatározni, hogy kivel tartsanak, mind a két felet fegyverbe hívták; de országuk helyzeténél, erkölcseik hasonlóságánál fogva a parthusokhoz állván közelebb, mivel házasságok útján is össze voltak velök keveredve s a szabadságot nem ismerték: inkább mégis oda, a szolgaság felé hajoltak.

35. Corbulónak azonban több baja támadt katonáinak gyávasága, mint az ellenség ármánya miatt. Ugyanis a Syriából odahelyezett legiók, ellustúlván a hosszú béke alatt, nehezen viselték a római szolgálat terheit. Tudvalevő tény, hogy voltak abban a seregben oly öreg katonák, a kik soha előőrsön vagy őrségen nem álltak; sánczmunka és árokásás új és csudadolog volt szemökben; sisak és vért nélkül, nyalkán és költekezve, városokban töltötték el katonai pályájokat. A vezér tehát, elbocsátván az öregség vagy egészségi állapotuk miatt hasznavehetetleneket, kiegészítő csapatokat kért. Galatiában és Cappadociában újonczozás tartatott, s Germaniából is küldeték egy legio, szövetséges lovasokkal és gyalog cohorsokkal együtt, s az egész hadsereg, bőrsátrakban tanyázott, habár oly kegyetlen tél uralkodott, hogy a jégkéreg miatt csak a fölásott földben lehetett elhelyezni a sátrakat. Sokaknak tagjait megvette a kemény hideg, némelyek az őrállomásokon fagytak meg. Említést tesznek egy katonáról, a ki egy köteg tűzifát vitt s megmerevült kezei a teherhez tapadva, leváltak csonka karjairól. Maga Corbulo könnyű öltözetben, födetlen fejjel, menet-

közben és a munkáknál mindenütt ott volt, s a serényeknek dicséretet, a lankadóknak vígaszt, mindenkinek példát nyujtott. Azután, mivel az égalj és a katonai szolgálat zordonságát sokan nem birták kiállani s megszöktek: orvosszer gyanánt a szigorúsághoz folyamodott. Mert nem részesült elnézésben, mint más hadseregeknél, az első és a második vétség, hanem a ki a zászlót elhagyta, azonnal fejével lakolt. És az a gyakorlatban üdvösebbnek és az enyheségnél jobbnak bizonyult, mert kevesebben szöktek meg a táborból, mint ott, a hol kiméletes eljárás volt az irányelv.

36. Ezalatt Corbulo táborban tartván a legiókat mindaddig, míg a tavasz kinyilt, s alkalmas helyekre segédcsapatokat helyezvén ki: meghagyja ezeknek, hogy önfejöktől csatába ne merjenek bocsátkozni. Ez őrségek fölött a parancsnokságot Paccius Orfitusra bízza, ki elsőrendű centuriói tisztet viselt. Ő, habár levélben tudatta, hogy a barbárok nem vigyáznak magukra és hogy a sikeres vállalkozásra kedvező alkalom ajánlkozik: mégis azt a parancsot kapja, hogy csak tartsa magát az erődítvények közt s várja be a nagyobb hadcsapatok érkezését. Miután azonban a közelebbi erődökből némely lovas osztagok csatlakoztak hozzá és meggondolatlanúl harczot kivántak, parancs ellenére megütközik az ellenséggel s kudarczot vall. Most, a kik segítségére tartoztak volna jőni: az ő vereségén megijedve, hanyat-homlok visszafutnak, kiki a maga táborába. Corbulo nagyon haragudott e miatt s megparancsolta, hogy Paccius, a tisztek meg a katonák a sánczon kívül tanyázzanak, s e megszégyenítő helyzetben kellett maradniok mindaddig, míg az összes hadsereg kérelmére föl nem szabadíttatának alóla.[21])

37. Tiridates pedig, a kit saját alattvalóin kívül testvére Vologeses is támogatott segélyével, már nem titkon, hanem nyiltan háborgatta haddal Arméniát, pusztítá azokat, kiket híveinknek tartott, és ha csapatok vonultak ellene, kitért előlük, s ide-oda fordulván, több ijedelmet okozott a róla terjengő hírrel, mint igazi harczczal. Corbulo tehát, sokáig hiába keresvén alkalmat a csatára, nem ért czélt s kénytelen volt az ellenség példájára maga is elaprózni a hadműveleteket s megosztani erőit, hogy alvezérei és csapatparancsnokai egyidejűleg különböző vidékeket támadjanak meg; egyszersmind megízeni Antiochus királynak,* hogy a hozzá közel fekvő kerületbe vonuljon. Mert Pharasmanes, miután fiát Radamistust állítólagos árulásáért megöleté, irántunk való hűségét bizonyítandó,

* Commagene királya. V. ö. XII. 55.

erélyesebb kifejezést adott az őrmények elleni gyűlöletének.* A csak most fölhivott moschusok nemzete,** mely mindenek fölött ragaszkodott a rómaiakhoz, beszáguldozá Armenia úttalan vidékeit. Így Tiridates terve balúl ütött ki s követséget küldött, mely az ő és a parthusok nevében tudakolná, hogy miután ő a minap túszokat adott s barátságos viszonyát is, melylyel újabb szolgálatkészségének útat nyitott, helyre állítá: miért akarják őt mégis Armenia régi birtokától megfosztani? Azért nem mozdult ki még Vologeses sem, mivel ők inkább jó ügyökkel, mint erőszakkal akarnak czélt érni. De ha megmaradnak háborús szándékukban, az Arsacidáknak vitézsége és a rómaiak vereségével már többször tapasztalt szerencséje sem fog hiányzani. Erre Corbulo jól tudván, hogy Vologeses Hyrcania lázadása következtében le van kötve, azt tanácsolja Tiridatesnek, forduljon kérésével a császárhoz; állandó királyságot és vérontás nélkül való sikert érhet el, ha messzelátó és későn bekövetkezhető reményeivel fölhagyván, a közel kinálkozó és biztosabb eredmény útját követi.

38. Azután, mikor kölcsönös követküldözgetéssel a béke ügye nem haladt elő, jónak látták személyes találkozásra időt és helyet jelölni meg, s Tiridates megmondá, hogy ezer lovas lesz vele őrségül; hogy Corbulo mellett mennyi és milyen fegyvernemhez tartozó katonaság legyen: nem köti ki, csak hogy a békés szándék jeléül vért és sisak nélkül jőjenek a hely színére. Bármely embernek, nemcsak a régi és óvatos hadvezérnek, feltűnhet vala a barbár ravaszsága, hogy azért állapít meg amott szorosan körűlírt számot s ajánl föl emitt egy nagyobbat, mert cselvetésre gondol. Mivel ha a nyilazásban gyakorolt lovassággal szemben födetlen testű emberek állanak, a nagyobb szám sem ér semmit. Eltitkolván azonban belátását, azt a választ adá, hogy helyesebb lesz az összeség érdekében tartandó tanácskozásukat egész hadseregök színe előtt tartani meg. Egy oly helyet választott, melynek egyik részén enyhén emelkedő halmok valának a gyalogság hadrendjeinek befogadására, a másik része sikságba nyúlt, úgy hogy a lovas csapatok kifejlődhettek rajta. A kitűzött napon előbb Corbulo állítá föl a szövetséges cohorsokat és a királyok segédhadait a szárnyakon, középen a hatodik legiót, mely közé a harmadiknak és más táborokból éjjel előhívott háromezer emberét beosztá, de csak egy

* V. ö. XII. 47. és XIII. 6.

** A Fekete-tenger mellett Armenia és a Caucasus közt lakott.

sas alatt, hogy egy legiónak lássék. Tiridates, mikor már a nap nyugvóra hajolt, távol állott meg, honnan inkább csak látni, mint hallani lehetett volna. Így a római vezér a találkozás megtörténte nélkül visszaparancsolja katonáit, mindegyiket a maga táborába.

39. A király, akár mivel abból a körülményből, hogy fölvonulásunk egyszerre több irányban haladt, cselt gyanított, akár azért, hogy a Fekete-tenger és Trapezunt város felől érkező szállítmányunkat elfogja; hirtelen eltávozik. De egyrészről a szállítmányt sem tudta hatalmába kerítni, mert azt a mi őrcsapataink által megszállt hegyeken hozták át; másfelől meg Corbulo, hogy a háború ne húzódjék tovább eredménytelenül, és hogy az őrményeket a maguk védelmére szorítsa: megvívni készült az erődöket, s magára a Volandum nevűt, azon kerületben a legerősebbet, vállalja, a kisebbeket pedig alvezérére Cornelius Flaccusra és Justeius Capitó tábori főnökre bízza. Azután körös-körül megtekintvén az erődítményeket, s megtevén az ostromra szükséges intézkedéseket: buzdítja katonáit, hogy az ide-oda futkosó, se békére, se harczra nem kész ellenséget, mely hitszegését s gyávaságát szaladással vallja be, kergessék ki zugaiból, s szerezzenek maguknak egyszerre dicsőséget és zsákmányt. Most négyfelé osztván seregét, egy részöket ostromfödél alatt zsúfolt tömegben a sáncz lerombolására vezeti, másokkal hágcsókat vitet a falak alá, sokaknak azt paracsolja, hogy számszerijakkal tűzcsóvát és lándzsákat dobjanak be. A lövészek és parittyások számára oly helyet jelöl ki, a honnan lövedékeiket messzire lehet irányozniok, hogy így egyenlő levén a veszély mindenfelől, egyik rész se hozhasson segítséget a szorongatottaknak. Mindezek folytán oly nagy harczi hév fogta el a csatázó sereget, hogy a nap harmadrészének eltelte alatt a falak megtisztultak a védőktől, a kapuk kiforgattatának sarkaikból, megmászták s elfoglalták az erődítményeket, a felnőttek mind levágatának, míg nekünk egy katonánk sem esett el, s csak kevesen sebesültek meg. A fegyvert nem viselő tömeg nyilvános árverésen adatott el, egyéb zsákmány a győzőknek jutott. Hasonló sikerrel járt el az alvezér és a tábori főnök, s miután három váracs megvívaték, a többiek félelemből, mások a lakosok jószántából meghódolának. Mindez biztatást nyújtott a nemzet fővárosának Artaxatának megtámadására. De nem a legrövidebb úton vezették oda a legiókat, mert ha az Araxes folyón, mely a város falait mossa, hídon kelnének át, kitennék magukat a rögtöni rajtaütésnek; tehát távoli és nyiltabb réveken mentek át.

40 Tiridates pedig szégyenében s attól való féltében, hogy ha az ostromot megengedné, minden bizodalomra érdemetlennek fogja mutatni magát, ha pedig meg akarná akadályozni, a hegyszorúlatokban magát és lovas csapatait leköti: végűl is azt határozta, hogy csatarendbe áll és alkalmas napon megkezdi az ütközetet, vagy futást színlelve, cselvetésre szerez magának alkalmat. Tehát hirtelen körűlszárnyalja a római hadoszlopot; de azzal nem lepte meg a mi hadvezérünket, a ki útra vagy csatára egyaránt készen tartá seregét. Jobboldalt a harmadik legio, balfelől a hatodik haladt, középen válogatott legénység a tizedikből; a sorok közé fogták a málhát, hátvédűl ezer lovas szolgált, a kiknek meg volt hagyva, hogy a támadókat verjék vissza, de a megfutamodókat ne üldözzék. A szárnyakon gyalog ijászok s a többi lovas csapatok mentek, míg a balszárny messzebb elnyult a dombok alján, hogy ha az ellenség támadna, egyszerre lehessen elől és oldalt fogadni. Ellenkező irányból vágtatott elő Tiridates, nem nyíllövésnyire, hanem csak fenyegetőzve; majd mintegy zavarodva kémleli, hol bonthatná meg a hadsorokat s üthetne rá a többiektől elszakadtakra. S midőn semmi vigyázatlanságból eredő rés nem kínálkozott és semmi egyéb nem történt azon kívűl, hogy egy merészebben előnyomult lovascsapat lenyilaztaték, a mely példa a többiek fegyelmét csak megszilárdítá: a király a sötétség beálltával elvonult.

41. Corbulo ott helyben ütvén tábort, azon gondolkozott, vajon podgyász nélkül a legiókkal ne menjen-e éjjel Artaxata alá, hogy azt ostromzár alá fogja, mivel abban a hitben volt, hogy Tiridates oda vette be magát. Majd midőn a kémek hírűl hozták, hogy a király hosszabb útra indult, nem tudni, a médok vagy albánok földére-e: bevárja a reggelt s könnyű fegyverzetű katonaságot küld előre, mely addig is kerítse körűl a falakat s távolból kezdje meg az ostromot. A város lakói azonban önként fölnyitván a kapukat, a rómaiak kegyelmére bízták magukat s vagyonukat, a mivel megmenték életüket, de a mieink Artaxatát fölgyujtották, elpusztították s a földdel egyenlővé tették, mivel a falak hosszúsága miatt erős őrség nélkül nem lett volna tartható, s nekünk nem volt annyi haderőnk, hogy egy nagyszámú helyőrségre és a háború folytatására meg lehessen osztani; ha pedig a várost érintetlen és őrizetlen hagynók, elfoglalásában semmi hasznunk és dicsőségünk nem lett volna. Ez eseménynyel kapcsolatban egy csudatünemény mutatkozott, mintegy az istenség rendeléséből. Ugyanis azon pillanatig minden napfényben úszott, majd mindent, a mi falaktól volt kerítve,

hirtelen sötét felhő borított be és villámokkal úgy különített el, mintha a haragvó istenek végenyészetnek akarnák átadni. Mindezekért imperatornak üdvözöltetett Nero,* és a tanács határozatából hálaimák mondatának; szobrot, diadalívet és örökös consulságot szavaztak meg a császárnak, s hogy az ünnepek közé iktattassék az a nap, melyen a győzelem vívatott, melyen hírűl hozatott, melyen a tanácsban előterjesztetett s egyéb efféle dolgok, oly minden határon túlmenőleg, hogy C. Cassius, a ki egyéb tiszteletnyilvánításokhoz hozzájárult, kijelenté, hogy ha a szerencse kedvezésével arányban akarnának az isteneknek hálát adni, az egész évből sem telnének ki a hálaünnepek; minélfogva úgy kell elkülönítni az ünnepi és a munkanapokat, hogy vallásos kötelességének mindenki eleget tehessen s emberi dolgainak végzésében se akadályoztassék.

42. Most egy sokféle viszontagság közt hányódott és sokak gyűlöletét kiérdemelt ember került a vádlottak padjára, s el is ítéltetett nem minden csorbulása nélkül Seneca jó hírének. P. Suillius volt ez,** Claudius uralkodása alatt félelmes és megvásárolható személyiség; de az idők változtával sem oly meghunnyászkodó, mint ellenségei kívánták volna, mert jobban szerette az ártani tudó, mint az alázatos ember szerepét játszani. Megbuktatása végett jónak látszott ahhoz a tanácsvégzéshez és a Cincius-féle törvényben kiszabott büntetéshez nyúlni vissza, mely a fizetésért ügyvédkedők ellen hozatott.[22]) De Suillius sem türtőztette panaszát és kifakadásait, mint a ki szilaj lelkén kívűl késő vén korára is támaszkodva, feszteleníil mert nyilatkozni s vádolta Senecát ellenséges indulatáért annak a Claudiusnak barátaival szemben, a ki alatt jól megérdemelt számüzetést*** szenvedett. Hogy mint hiábavaló tanulmányokhoz**** s a tapasztalatlan ifjusággal való érintkezéshez szokott ember, irígykedik azokra, kik az élő s romlatlan ékesszólással foglalkoznak polgártársaik védelmére. Ő quæstora volt Germanicusnak, Seneca pedig ugyanannak házában paráználkodott. Avagy súlyosabb ítélet alá esik a pörös fél jószántából s a tisztességes munka jutalmául adott pénzt elfogadni, mint fejedelmi asszonyok hálószobáját bemocskolni? Aztán meg miféle bölcsességgel, a bölcsek miféle tanaival tudott az uralkodóval való barátságának négy éve alatt háromszáz

---

* Természetesen Rómában, mikor oda az események híre eljutott.

** V. ö. Ann. IV. 31., XI. 1.

*** Állítólag Juliával, Germanicus leányával folytatott házasságtörése miatt.

**** Oly tanulmányok, melyeknek az államéletre nincs közvetlen hatásuk, mint a bölcselet és költészet.

milliót* szerezni?[23]) Rómában a végrendeletekre és a gyermektelen öregekre mintegy hálóval halászik; Italiát és a tartományokat elsorvasztja roppant uzsorájával; neki ellenben munkával keresett szerény vagyona van. Vádat, veszedelmet, mindent inkább fog elviselni, mint hogy régi és a szónoklat terén szerzett méltóságát egy hirtelen fölcseperedett szerencsefia előtt megalázza."

43. Találkoztak, a kik mindezt ugyanazon szavakkal vagy még rosszabbra fordítva, tudomására hozták Senecának. Akadtak vádlók is, a kik bejelenték, hogy mikor Suillius Ázsia tartomány kormányának élén állt, kirabolta a szövetségeseket és közpénzeket sikkasztott. Mikor ezek egy évi haladékot kaptak a bizonyítékok beszerzésére, rövidebbnek látszott a fővárosból eredő vádakkal kezdeni, melyekre a tanúk kéznél valának. Ezek azt, hogy Qu. Pomponius az ellene emelt vád miatt a polgárháború kényszerhelyzetébe taszíttaték; hogy Julia, Drusus leánya meg Sabina Poppæa halálba űzettek, s Valerius Asiaticus, Lusius Saturninus, Cornelius Lupus cselvetés áldozata lett, sőt a római lovagok már épen tömegestől ítéltettek el: mindazt és Claudius összes kegyetlenségeit neki rótták terhére. Azzal védekezett, hogy mindebből semmit sem kezdeményezett a maga jószántából, hanem csak a császár iránti engedelmességből, míg aztán Nero az ilyen nyilatkozattól el nem tiltotta, mondván, hogy ő tudja atyjának irataiból, hogy az senkinek bevádolására nem kényszerítette. Majd Messalinának parancsára hivatkozott s védekezése már ingadozó talajra került; „hogy miért nem választottak ki senkit mást, a ki annak az őrjöngő buja asszonynak a maga szavát kölcsönözze; büntessék meg a szörnytetteknek azokat az eszközeit, a kik a gazságok jutalmát elvevén, a maguk bűnét most másokra kenik." Tehát elvevén tőle vagyonának felét, (mert másik része fiának és unokaleányának engedteték, valamint kivételt képezett az is, a mit ezek anyjok és nagyanyjok végrendelete alapján kaptak), magát a Balear-szigetekre száműzték; de se válságos helyzetében, se elítéltetése után nem tört meg lelke, s mondják, hogy magányát költekező és puha életmóddal tette tűrhetővé. Midőn fiát Nerullinust is atyja gyűlöletessége révén és zsarolás vétke miatt megtámadták a vádaskodók: maga a császár lépett közbe azzal, hogy a bosszú már elégtételt nyert.

44. Ugyanez időtájban Octavius Sagitta néptribunnak fejét elcsavarta egy Pontia nevű férjes nő iránt támadt szerelme, s roppant

* T. i. sesterciust.

ajándékokkal megvásárolja annak hűtlenségét, majd azt is, hogy hagyja ott férjét, házasságot igérvén neki s kiköt vén azt viszont a maga részére. De a nő, mikor szabad lett, csak egyre halogatta a dolgot; atyjának ellenkezését hozta föl okúl, igazában pedig egy gazdagabb férjre való kilátása miatt igyekezett igérete alól szabadulni. Octavius panaszkodott, majd fenyegetve esküdözött, hogy becsülete veszve, pénze fogytán van, s végül, hogy életét, mely egyedül maradt meg, kezébe teszi le. Miután tagadó választ kapott, csak egy éjszakát kér még kárpótlásul, melylyel megvígasztalva magát, jövőben megnyúgodhassék. Kitűzik az éjszakát, s Pontia egy bizalmas szolgáló-leányt állít őrül hálószobája elé. Octavius egy szabadosával megjelenvén nála, ruhája alá rejtett tőrt visz be. Most, a hogy czivakodó szerelmesek közt szokott lenni: panasz, kérés, szemrehányás, megbocsátás egymást váltotta föl, az éj többi részét pedig a szerelem élveire fordították, s még annak tüzében a mit sem sejtő nőt átverte tőrével, a beszaladó szolgálót egy sebbel visszariasztja és kirohan a hálószobából. Másnap a gyilkosság híre elterjedt és a gyilkos kiléte nem volt kétes, mert bebizonyosodott rá, hogy ott töltötte az éjt. De a szabados magáénak vallotta a bűntettet, mondván, hogy ő urának sérelmét boszulta meg. E nemes önfeláldozással meg is hatott némelyeket, míg a sebéből fölgyógyult szobaleány az igazat ki nem deríté. A meggyilkoltnak atyja följelentést tett a consuloknál, s miután Octavius a tribuni hivatalról lelépett a tanács ítélete az orgyilkosokról szóló törvényt alkalmazta rá.*

45. Egy másik, nem kevesebb föltűnést keltő fajtalan viszony lett ez évben a közélet nagy bajainak forrásává. Élt a fővárosban egy Sabina Poppæa nevű asszony, Titus Ollius leánya, a ki azonban anyai nagyatyjának, a kitünő emlékű s consuli meg diadalmi díszszel fénylő Poppæus Sabinusnak nevét vette föl. Mert Olliust, mikor még közhivatalokat nem is viselt, Sejanus barátsága megbuktatá. Ez asszonyban megvolt minden egyéb tulajdonság, a jóerkölcs kivételével. Mert anyja, ki a maga korának asszonyait szépségével felülmulta, hírét és bájos alakját örökül hagyta leányára; vagyona arányban állt származásának nemességével; társalgása kellemes, szelleme nem műveletlen; szemérmet fitogtatott, de erkölcstelen életet folytatott; ritkán jelent meg nyilvános helyeken, s akkor is

---

* *Lex Cornelia de sicariis et veneficis* a gyilkost vagyonvesztéssel és valamely kis szigetre való deportatióval bűntette.

félig lefátyolozott arczczal, hogy a kíváncsi tekinteteket ne elégítse ki, vagy azért, mert az jól állott neki. Becsületével mit sem törődött, férjek és más udvarlók közt nem tett különbséget; de nem hódolt saját vagy mások vonzalmának sem, hanem a hol haszon mutatkozott, oda fordult csábjaival. Így, mikor még Rufius Crispinius római lovaggal élt házasságban, melyből egy fiú is született, Otho * nyerte meg kegyét, fiatalságával s pazar életmódjával, meg azzal, hogy Nero legkedvesebb barátjának tartották. A bűnös viszonyt csakhamar követte azután a házasság is.

46. Otho dicsérni szokta nejének szépségét és bájait a császár előtt, már akár szerelmes gondatlanságból, akár azért, hogy fölizgassa érdeklődését, azzal a számítással, hogy ha egy asszonyon osztoznak, az ő befolyása is új köteléket nyer. Gyakran hallották tőle, mikor a császár asztala mellől fölkelt, hogy most már megy az ő galambjához, mondogatván, hogy neki adták az istenek a nemesség és szépség mintaképét, minden vágyak és boldog örömek tárgyát. Ilyen és hasonló ingerlések után nem szenvedhetett hosszú halasztást a dolog. Mikor Poppæa először adott találkát Nerónak, enyelgéssel és női fortélylyal azt színlelte, hogy nem bír vágyával, s meg van bűvölve szépségétől. Viszont, mikor már a császár gyúladt heves szerelemre: ő kevély daczra fordítá magaviseletét, mondogatván, ha egy vagy két éjszakán túl akarta magánál tartani, hogy „ő férjes asszony, hogy házasságával nem hagyhat föl, mivel Otho őt finom modorával, melyben senki sem éri utól, magához lánczolta; hogy kiváló ember úgy lelkileg, mint külső megjelenésében s benne látja a legmagasabb polczra méltó tulajdonságokat; míg ellenben Nero egy ágyas szolgálóval és az Actéval való együttélés bilincsébe verve, a rabszolgai viszonyból csak aljas és ocsmány szokásokat sajátított el.“ Azután a császár Othót megszokott bizalmasai közűl, majd környezete s kiséretéből is kihagyja, végül hogy versenytársa a fővárosban se maradjon, Lusitania tartomány kormányzásával bízza meg, hol egész a polgári háborúkig nem régebbi rosszhíre szerint való, hanem feddhetlen és tiszteletreméltó életet folytatott, s a korábbi tespedésben tanúsított sivárságát most a hatalom birtokában mérsékletre váltotta.

47. Eddigelé Nero titkolni törekedett a maga bűneit s kicsapongó hajlamát. Leginkább tartott Cornelius Sullától, kinek közönyös jellemét épen ellenkezőleg magyarázván, ravasznak és színlelőnek

* A későbbi császár.

gondolta. Ezt az aggodalmat Graptus, a császár egyik szabadosa, ki öreg kora folytán Tiberius óta gyakorlatból ismerte a császári udvar viszonyait, a következő hazug mesével tudta fokozni. A mulviusi híd* hires vala ez időben az ott lefolyó éjjeli kalandokról, s Nero gyakran ellátogatott oda, hogy a városon kívül szabadabban űzze kicsapongásait. Ezért azt a hamis hírt költi Graptus, hogy a Flaminius-úton visszatérő császár ellen merénylet készült, melyet a sors végzéséből csak úgy került el, hogy más úton a Sallustius-féle kerten keresztül ment haza, és hogy a cselvetés szerzője Sulla, holott az egésznek csak annyi alapja volt, hogy a császár szolgáit visszatérőben valaki fiatalos pajkosságból, a mi akkor váltig divatozott, igaz ok nélkül megijesztette. Sullának se szolgái, se védenczei közül nem ismertek föl senkit, s különben is az ő lenézett és semmi merész elhatározásra nem képes természete visszariadt volna az ily bűntettől. Mindamellett, mindha a vád rábizonyosodott volna, hazájából távoznia s Massilia falai közt kellett elvonulnia.

48. Még ugyanazon consulság alatt kihallgatást nyertek Puteoli** követségei is, melyeket az ottani tanács és a nép ellenmondó megbízással a senatushoz küldött. Amazok ugyanis a tömeg erőszakoskodása miatt emeltek panaszt, míg emezek a tisztviselők és főemberek kapzsiságát hányták föl. Nehogy tehát ez a kődobálásig és tűzzel való fenyegetésig haladt viszálkodás öldökléssé és fegyveres összeütközéssé fajuljon: C. Cassius küldetett ki a dolog elintézésére. Mivel ennek szigorú eljárását nem bírták tűrni, kértére a Scribonius testvérek bízatnak meg az ügy elintézésével, s a melléjök adott testőrségi csapattól való félelem s nehány kivégzés helyreállítá a városi lakosság békéjét.

49. Nem is említném azt a nagyon közönséges tanácshatározatot, melylyel Syracusa városnak megengedteték, hogy a viadorjátékok rendezésénél a megszabott számot túlléphesse,[24]) ha Pætus Thrasea*** föl nem szólal ellene s azzal alkalmat nem ad a gáncsolóknak, hogy véleményét megróják. „Mert — mondák — ha azt hiszi, hogy a közállomány hiányát érzi a senatorok szabad szólásjogának: miért kapaszkodik ilyen csekély dologba? Hallatná inkább tanácsát vagy helytelenítését a háborúról vagy békéről, a vámjövedelmekről és törvényekről, meg minden egyébről, a mi a római

* A mulviusi híd félmérföldre feküdt a várostól, észak felé.

** A nápolyi öböl északi partján.

*** V. ö. Ann. XVI. 21—35.

államra fontossággal bir. A tanácsuraknak igenis szabad, valahányszor véleményök nyilvánítására fölhívatnak, kifejezniök, hogy mit akarnak, s kívánni, hogy az tárgyaltassék. Avagy csupán csak az szorúl javításra, hogy a syracusaiak ne költekezzenek bővebben a játékokra; minden egyéb pedig a birodalom összes részeiben oly jeles állapotnak örvend, mintha nem is Nero, hanem Thrasea tartaná kezében a kormányrudat? Hogyha a legfontosabb dolgokon szó nélkül teszszük túl magunkat, mennyivel inkább kell tartózkodnunk az aprócseprőktől?“ Thrasea ezek ellenében, midőn barátai kívánták, hogy magyarázza ki magát, azt válaszolta, hogy nem a jelen szükségletek félreismerésének tulajdonítandó, ha ő az eféle intézményeken javítni akar, hanem a tanácsurak becsülete érdekében teszi, annak bebizonyítására, hogy a nagy ügyek gondozását sem fogják elhanyagolni azok, a kik a legcsekélyebbekre is figyelmet fordítnak.

50. Ugyanez évben Nero a vámbérlők zaklatásai ellen panaszkodó népnek sürgős esdekléseivel szemben tétovázott, hogy vajon ne szűntesse-e meg az összes jövedékeket, s ne adja-e ezzel az egész világnak a legszebb ajándékot? De fölbuzdulását, különben nagylelkűségére mondott előleges magasztalások kiséretében, azzal türtőztették a tanácsurak, hogy a birodalom fölbomlását helyezték kilátásba, ha az állam föntartására szolgáló jövedelmek apasztatnának. Mert a vámok megszüntetése után az következnék, hogy az egyenes adók eltörlését is lehetne követelni. A vámbérlő-társulatok [25]) közűl sokat consulok és néptribunok alapítottak, mikor még a római nép szabadsága virágjában állt; azután a többi úgy volt szervezve, hogy a jövedelmek számbavétele és a szükséges kiadások egyensulyban tartassanak. De mindenesetre fékezni kell a vámbérlők zsaroló vágyát, nehogy az annyi év óta panasz nélkül tűrt visszaélések újabb sanyargatások által elkeseredést okozzanak.

51. Elrendelte tehát a császár, hogy minden adózásnak addig titokban tartott törvényes szabályai írásban közzététessenek; hogy az elmúlasztott keresetek egy éven túl ne legyenek megindíthatók; hogy Rómában a prætor, a tartományokban a proprætor vagy proconsul a vámbérlők ellen soron kívűl szolgáltassanak igazságot; a katonák vámmentessége tartassék épségben, kivéve azon tárgyakat, melyekkel kereskedést űznek, s még egyéb nagyon méltányos rendszabályokat is állapított meg, melyek azonban csak rövid ideig tartatának tiszteletben, azután pedig kijátszották őket. De máig is megmaradt a negyvened és ötvenednek s egyéb rovataloknak

eltörlése, melyeket törvénytelen követelések címéül találtak föl a bérlők. A gabona kivitele a tengerentúli tartományokból megkönnyíttetett azzal a határozattal, hogy a hajók ne vétessenek számba a gabonakereskedők vagyonának becslésénél, s azok után ne fizessenek adót.[26])

52. Sulpicius Camerinust és Pomponius Silvanust, kik Afrika tartományában proconsuli hatalmat gyakoroltak s most vád alatt állottak, fölmenté a császár; Camerinust nehány magánember ellenében, a kik inkább kegyetlen bánást, mint megvesztegetést hánytak szemére. Silvanus körül nagy csapata állt a vádlóknak, kik határidőt kértek a tanúk behívására kitűzetni; míg a vádlott követelte, hogy rögtön védekezhessék, s mint gyermektelen, pénzes és öreg ember, czélt is ért, sőt túlélte azokat is, a kiknek közbevetésével kilábolt a bajból.[27])

53. Nyúgalmas állapotok voltak ezideig Germaniában a hadvezérek jellemének fogva, a kik most, mióta a diadalmi kitűntetés közönségessé lett,* nagyobb dicsőséget reméltek nyerni abból, ha a békét tartóssá teszik. Paulinus Pompejus és L. Vetus állottak ez időben a hadsereg élén. Hogy azonban a katonaságot ne tartsák lusta munkátlanságban, amaz a hatvanhárom évvel azelőtt Drususától a Rajna elleni védekezésül készített töltést befejezte; Vetus pedig a Mosellát és Ararist** egy a kettő közt ásott csatornával készült összekötni, hogy a tengeren át érkező élelmi szerek azután a Rhodanuson és Ararison fölfelé szállíttatván, azon a csatornán keresztül, majd a Mosellán a Rajnába, abból pedig az oceánba jussanak, s így az út akadályainak elhárításával, kelet és észak tengerpartjai közt hajóközlekedés létesüljön.[28]) De e vállalatot irígy szemmel nézte Aelius Gracilis, Belgica legatusa s figyelmeztette Vetust, hogy egy idegen tartomány legióit ne hozza oda, s ne érintse a gall tartományok féltékenységét, mikor a császárnak sem tetszik az ilyen dolog, — mondá, — mert rendesen az ő rá való hivatkozással szokták a tisztes törekvéseket agyonütni.

54. Azonban a hadseregek szakadatlan pihenése arra a hírre szolgáltatott alapot, hogy az alvezérektől elvették az ellenséggel való hadviselés jogát. A frizek tehát a fölserdült fiatalságot az erdőségeken és mocsárokon, a nem fegyverviselő korban állókat pedig a tavakon*** keresztül a Rajna partjára vezették, s az ottani

* Claudius pazarúl osztogatta a diadalmi jelvényeket. V. ö. XI. 20.

** A Moselle és Saone folyók.

*** A Zuider-tó, mely azokból a kisebb tavakból képződött a 13. és 14. században.

lakatlan és a katonaság számára föntartott földekre telepíték, Verritus és Malorix intézkedése folytán, a kik azon a nemzeten uralkodtak, már a mennyire germánoknál uralkodásról lehet szólni. És már házakat építettek, bevették s ősi birtokúl művelték a szántóföldeket, midőn Dubius Avitus, ki Paulinus után átvette a tartomány kormányát, azon esetre, ha a frizek régi hazájokba vissza nem térnek, vagy a császártól új lakhelyet nem kérnek, római fegyverrel fenyegetőzvén, rábirta Verritust és Malorixot, hogy kérésre fordítsák a dolgot. Rómába útaztak tehát, hol míg az egyéb tennivalóival elfoglalt Neróra várakoznának, egyéb látványosságok közt, a miket a barbároknak mutogatni szoktak, bevitték őket Pompejus színházába is, hogy a nép fönségét lássák. Ott míg tétlen szemlélődés közben (mert a nem értett játékban nem múlathattak) kérdezősködnek a színtér közönsége s a rendek megkülönböztetése felől, hogy hol ülnek a lovagok, hol a tanácsurak: a senatori székeken nehány idegen öltözetű embert vesznek észre s tudakolják, hogy kik légyenek azok? Miután meghallák, hogy azt a megtisztelést oly nemzetek követeinek adják, a melyek vitézségökkel és Róma iránt tanúsított barátságukkal magukat kitűntetik: kiabálják, hogy egy halandó sem áll a germánok fölött fegyver vagy hűség dolgában, s azonnal leszállnak s a tanácsurak közt foglalnak helyet. A néző közönség ezt a jelenetet, mint ős-eredeti fölbuzdulásnak vonását s nemes verseny példáját, tetszéssel fogadta; Nero pedig mindkettejöket római polgárjoggal ajándékozta meg, de a frízeket kiparancsolta az elfoglalt földekről, s midőn azok vonakodtak engedelmeskedni, a rögtönösen rájok bocsátott szövetséges lovasság kényszert alkalmazott s fogságba ejté vagy levágta azokat, a kik konokúl szegűltek ellen.

55. Ugyane földeket azután az ampsivariusok* foglalták el, a kiknek törzse nem csak számánál fogva volt erősebb, hanem a szomszédos népek rokonszenvét is birta, mivel a chaukok által elűzetvén, hazátlanok valának s biztos menhelyért könyörögtek. Köztük volt egy a törzsek előtt nagyhírű s irántunk is hű, Boiocalus nevű főember, ki azt állítá, hogy ő a cherusk lázadáskor Arminius parancsára bilincsbe veretett, majd Tiberius és Germanicus vezérlete alatt katonai szolgálatban állott, s most ötven éves hűségéhez azt is csatolja, hogy nemzetét a mi hatalmunknak veti alá. „Miért heverjen használatlan oly nagy terjedelmű mezőség, hogy

* Az Ems nyugati partjain, a mai Hollandia egy részében.

rá csak egyszer-másszor ereszszék a katonaság barmait és gulyáit? Fogadják be őket nyájaikkal együtt, mikor emberek küzdenek az éhséggel, s ne akarják, hogy inkább sivatag és pusztaság legyen ott, mint egy barátságos nép. Azok a földek égykor a chamávok, majd a tubántok s azután az usipok birtokában voltak. Mint az ég az isteneknek, úgy a föld az emberiségnek adatott, s a mi gazdátlan, annak köztulajdonná kell lenni.“ Azután a napra tekintett, a többi csillagzatokra hivatkozott, s mintegy hozzájok szólva kérdé: hogy „kívánnak-e egy elhagyott tájra tekinteni? inkább a tengert zúdítsák a földek elrablóira.“

56. Avitusra is hatott ez:* „a nemesebbek uralmában meg kell nyúgodni; az isteneknek is, a kikhez ők fordultak, úgy tetszik, hogy a rómaiak döntsék el, mit adjanak meg, mit vegyenek el, s nem tűrnek magukon kívül más birákat.“ Ezt válaszolta nyilvánosan az ampsivárok előtt; Boiocalusnak pedig azt, hogy barátságára való tekintetből neki adni fog földet. De az visszaútasítván a mintegy árulás díjául szánt ajánlatot, hozzá tette, hogy „olyan földünk, a melyből megéljünk, talán nem lesz; de olyan, a melyben meghaljunk, bizonyosan lesz,“ s így mind a két fél ingerült hangulatban vált el a másiktól. Ők bructereket, tenctéreket s más távolabb lakó törzseket is szövetségesekül hívták föl a háborúra. Avitus pedig irt Curtilius Manciának, a felső hadsereg alvezérének, hogy a Rajnán átkelvén, hátban fenyegesse őket, míg ő maga a tencterek határára vezette seregét, kiirtással ijesztvén őket, ha szövetkeznek az ampsivárokkal. Miután ezek visszaléptek, a bructereket is ugyanaz a veszély riasztotta el, s mivel a többiek sem akartak idegen érdeket védelmezni,[59]) az ampsivárok törzse magára hagyatva, visszafelé az usipiak és tubántokhoz vonult. Ezek földéről is elűzetvén, azután a cheruskokat keresték föl s hosszas bolyongásuk alatt vendég, koldus, ellenség képében: az ifjak idegen földön húllanak el, a fegyvert nem biró kor pedig zsákmányul esve zűllik szét.

57. Ugyanez év nyarán a hermundurok és chattok közt nagy csata folyt le, midőn egy gazdag sótartalmú határfolyót** mindegyik magának akart erőszakkal eltulajdonítni. Mindent fegyver sorsára bízni hajlandó kényökön kívül még az a babonahit is hatott reájok, hogy azok a helyek legközelebb vannak az éghez és

* De csak annyira, hogy nem fenyegette őket, hanem az istenek akaratára hivatkozott.

** A mai Werra folyó, melynek ma nincs sótartalma, de balpartján fekszik Salzungen, jelentékeny sótelep.

az emberek kéréseit sehol sem hallgatja az istenség kisebb távolságból, mint ott. Ezért az istenek kegyessége sót termesztett abban a folyóban és az ottani erdőkben, s nem úgy készítik, mint más népek, a tenger áradványából a víz elpárologtatása által, hanem égő farakásra öntve, az egymással ellentétes két elemből, tűz és vizből áll elő.[30] De a háború a hermundurokra szerencsés, a chattokra végzetes vala, mivel a győzők az ellenséges sereget Marsnak és Mercuriusnak szentelték, mely fogadalomnál fogva ember s minden győzelmi zsákmány a megsemmisülésnek adatik át. Az ellenség fenyegetései tehát visszafordultak önmagára;* de az ubioknak is velünk szövetségben élő városa** véletlenül súlyos csapást szenvedett. Mert egy földből kiömlő tűz[31] lángba borítá egymás után a mezőket és falvakat, s becsapott a nem rég tőlünk alapított gyarmatváros falai közé is. S nem volt eloltható úgy se, ha zápor húllott, sem a folyó vizével vagy más nedvvel, míg az oltószer hiánya és a veszteségök haragja miatt elkeseredett falusiak közül nehányan távolról köveket dobáltak a tűzre, majd mikor a láng fogyni kezdett, közelebb menvén, husáng- és botütésekkel riasztották el, mint a vadakat szokták. Végül pedig testökről letépett ruháikat dobják rá, melyek minél rosszabbak s a viseléstől piszkosabbak valának, annál jobban fojtották el a tűzet.

58. Ugyanez évben a gyűléstéren álló ruminali fügefa,[32] mely nyolczszáz-harmincz évvel azelőtt a gyermek Remust és Romulust beárnyékolá, ágainak elhalta s törzse elkorhadása következtében megfogyatkozott, a mit rossz jelűl magyaráztak, míg új sarjakban ismét életre nem kelt.

---

* T. i. a germánok mozgalmai a rómaiaknak nem okoztak kárt.

** A mai Cöln.

Magyarázatok a XIII. könyvhez.

[1]) *Flaminium Claudiale.* Az elhunyt Claudius tiszteletére is új papi testületet szerveztek, s ennek tagjává neveztetett az özvegy császárné is, úgy mint Livia az Augustusi papitestületbe.

[2]) *Agrippa,* annak az Agrippának fia, kiről már Caligula és Claudius uralkodása idejéből volt szó. Antiochusról, Commagene királyáról is történt már említés.

[3]) *Kis-Armenia* különálló ország, mely Cappadocia, Pontus és Nagy-Armenia közt terült el. *Sophene* Kis-Armeniától délkeletre fekvő vidék, a Tigris és Eufrát forrásainál.

[4]) L. I. 30. jegyz.

[5]) *Ejurare* jelenti a köztisztviselőknek nyilvános és ünnepélyes lelépését hivatalukról, a mikor egyszersmind esküt tettek, hogy a törvény szerint működtek. Nero szavainak sarcasmusa abban áll, hogy ő az elmenő szabadost egy magas állami tisztviselővel hasonlítja össze, a ki nagy kisérettel megy a forumra esküt tenni.

[6]) *Burrus* és *Seneca* épen Agrippina pártfogása alapján nyerték magas helyzetöket az udvarnál és az államban. Most mikor nincs már velök kellő összhangban, fenyegetőzve mondja, hogy vissza fognak löketni abba a sorsba, melyből fölemelkedtek. Valószinű, hogy a *béna kéz* is Burrusra vonatkozik, a miről nincs bővebb tudomásunk; de hihető, hogy Burrus keze csonkulása katonai szolgálatában következett be.

[7]) *Fabius Rusticus* megírta a császárok történetét, Claudiuson kezdve. Az idősb *Plinius* és *Cluvius* munkái, úgy látszik, csak Neróval kezdődtek, s Plinius Vespasianusig haladt, Cluvius csak Vitellius haláláig.

[8]) Az összeesküvésről szóló egész hír nem egyéb mesénél, melyet vagy könnyelmű hiszékenység vagy oktalan fölfogás szült. Nem lehet ugyanis elképzelni, hogy Rubellius Plautus épen egy sötét éjszakát válaszszon ki terve végrehajtására, még pedig olyat, a melyről tudta, hogy Nero barátaival együtt mulatva ébren tölti. Paris ugyanis bizonyosan úgy adta elő a dolgot, mintha a kitörésnek még akkor éjjel be kellene következni.

[9]) Nero azzal, a mit Burrus által most végeztet, azt a szándékát árulja el, hogy birája akar lenni saját anyjának. Agrippina azt mondja, hogy az ily birás-kodás akárkitől, tehát Plautustól is több veszedelemmel fenyegetné őt, mint Nero

reszéről, mert hiszen fia érdekében tett mindent, a mi bűnéül róható, és azok alól csak Nerótól várhatná fölmentését, más birótól pedig nem.

10) Tehát *sector*, azaz elkobzott javak vevője, a ki az ily javakat egészben vette meg s azután földarabolva (innen a *sectio*) nyereséggel adta el az egyes részleteket. Az efféle üzérkedést tisztességtelennek tartották.

11) A tanácsnak egy része azt kívánta, hogy ha egy szabados megsértette a volt gazdája, most védura iránt tartozó tiszteletet, ennek joga legyen a szabadonbocsátottat újra rabszolgává tenni. Sokan e véleményhez járultak. De a consulok nem merték a kérdést szavazásra bocsátni, mert féltek a császárra nagy befolyással levő udvari szabadosoknak (kamarásoknak) haragjától; hanem megirták a császárnak, hogy a tanácsban milyen vélemény merült föl, s egyszersmind kérdezték, hogy nem hajlandó-e Nero ily értelmű constitutiót kibocsátni? A tanács tagjai közül többen eseteket hoztak föl a volt rabszolgák vakmerő viselkedéséről mindjárt a szabadon-bocsátás után, hogy pl. a védurat, ha valami egyenetlenség esik köztük, azonnal pörrel, sőt erőszakos föllépéssel fenyegetik, s gúnyosan fölszólítják, hogy csak éljen a maga jogával ellenök. Ez a jog abban állott, hogy a védúr az ő hálátlan szabadosát a fővárostól száz római mérföld távolságra eltávolíthatá. Ha ez a kiutasítás, *relegatio*, megtörtént: a szabados a kijelölt távolságon túl szabadon választhatta a maga tartózkodási helyét; mehetett pl. a szép Campaniába, minélfogva a védúr büntető joga nagyon szűk körre szorított és hatálytalan volt.

12) A *tribusok*, t. i. a négy városi tribus, melyekbe tartoztak a *libertinusok*. A *decuriák* alatt értendők a decuriákba osztott *lictores, scribæ, præcones, viatores*. Az állami tisztviselőknek szolgái, a *ministeria*, pl. a consulok s prætorok *accensi* nevű alkalmazottjai nem voltak beosztva a decuriákba. A hét cohorsot alkotó *vigiles* Róma tűzőrségét látták el.

13) A szabadonbocsátásnak két faja volt: 1. a *justa manumissio*, mely vagy *per censum* (a censor polgári lajstromába való beiktatás), vagy *per vindictam*, a consul, prætor, vagy tartományi kormányzó által eszközölt szabaddá nyilvánítás, vagy *per testamentum*, végrendelet útján történt. Mindazok, a kik így lettek szabaddá, azzal megnyerték a polgárjogot. 2. A *per epistolam*, öt tanú aláírásával ellátott okirattal, vagy *inter amicos*, öt tanú előtt tett szóbeli kijelentéssel való szabadon-bocsátás, vagy *per convivium*, ha az úr a rabszolgáját egy e czélra rendezett lakomára meghívta. Az ily módok szerint fölszabadítottak nem nyertek polgárjogot a maguk személyére; nem alkothattak végrendeletet, nem léphettek örökség birtokába. Módjában áll tehát — folytatják azok, a kik a szélső rendszabályhoz nem akartak nyúlni — az uraknak megfontolni, hogy rabszolgáikat egyátalán szabadon bocsássák-e és milyen jogi következményekkel.

14) *Paris* hirneves színész, a kit Domitia, a császár nagynénje 100 ezer sestertius díj fejében szabaddá tett, pört indított volt úrnője ellen azon a czímen, hogy ő nem volt rabszolga, hanem szabadonszületett *ingenuus* személy; minélfogva követelte a díj visszaadását. A pört meg is nyerte, a miért a császárt is érte szemrehányás, mert az ő beavatkozásával hozták meg az ítéletet.

15) A néptribunok csak a jelenlevőkkel szemben gyakorolhatták a letartóztatás, *prensio*, jogát; de visszaéléssel távollevők ellen is alkalmazták azt.

16) Augustus elvette a *curulis ædilisektől* a biráskodás jogát, a mennyiben azzal fölruházva voltak; de a birságolás jogát — *multæ dictio* — meghagyta náluk. Ezt most korlátozták.

[17]) Prætori rangú két *præfectus ærarius*-t választott a tanács az államkincstár ügyeinek vezetésére, a kik tehát pénzügyi igazgatók voltak.

[18]) Három évi hivataloskodás után juthattak el a prætorságra, a nélkül, hogy előbb ædilisi vagy néptribuni tisztséget viseltek volna.

[19]) Valószinűleg az idősb Plinius történelmi munkáira czéloz, a ki nagy előszeretettel megy bele apró adatok elbeszélésébe is, a mi azonban az utókor előtt épen érdeméül számíttatik be.

[20]) *Pomponia Græcina* idegen babonája, melylyel vádoltaték, valószinűleg a keresztyén hit volt, mely akkor már Rómában meglehetősen el volt terjedve. Igazolják ezt a föltevést a keresztyén Pomponius Bassus-családnak a katakombákban föltalált emlékei, melyek a 2-ik század végéről vagy a 3-ik elejéről valók, köztük egy Pomponius Græcinusra vonatkozó fölirat töredéke is, a mi mutatja, hogy a két család összetartozott és hogy a Tacitus által itt említett hölgy, ezeknek ősanyjuk, is már keresztyén hitű lehetett. (L. Ludw. Friedländer „Sittengeschichte Rom's" III. kiadás. I. köt. 414. l.

[21]) A táboron kívül sátor nélkül való tanyázás rendes fegyelmi bűntetés volt a gyáva viselkedés esetében. V. ö. Livius X. 4.

[22]) A régi *lex Cincia de donis et muneribus* szigorúságát kivánta a tanács Kr. u. 47-ben, s Claudius megállapította, hogy az ügyvédnek nem szabad 10 ezer sesterciusnál nagyobb tiszteletdíjat követelnie.

[23]) *Seneca* nagy vagyont szerzett. Ő maga is érezte azt az összhangtalanságot, mely külső élete és tanításai közt fönáll (De vita beata 17. 18), s igyekszik magát e miatt mentegetni.

[24]) Nem tudjuk azt a számot. Rómát illetőleg az a rendelet állt érvényben, hogy viadorjátékok csak tanácshatározat alapján, évenkint csak kétszer és legfölebb 120 gladiatorral rendezhetők.

[25]) Vámbérlő-társulatok, *societates publicanorum*, már a köztársaság idejében is léteztek. Az új testamentumban gyakran említett *publikánusok* a tartományok lakossága közt körűl-belűl azzal az ellenszenvvel találkoztak, mint ma a köznép előtt a finánczok.

[26]) Ha a gabonakereskedők hajóik után is adófizetésre volnának kötelezve: ez csak a gabona megdrágulását vonná maga után.

[27]) Sokan azért fogták pártját, mert számítottak örökségére. De Silvanus túlélte az örökséghajhászókat.

[28]) A Rómából való szállítást tartja szem előtt, melyet a leírt vizi úton — a Rhone és Saone folyón s ebből az új csatornán át a Mosellebe, s onnan a Rajnába — csakugyan a legrövidebb vonalban lehetne vezetni.

[29]) A tencterek és bructérok elállottak az ampsivariak támogatásától; a *többiek* alatt most már csak az usipok és tubantok érthetők, a kik azonban szintén azzal szabadkoztak *(defendentibus)* az ampsiváriak kérése ellen, hogy ők idegen érdekért nem áldozhatják föl magukat.

[30]) A germanok tehát abban a nagyon kezdetleges hitben éltek volna, hogy az isteneknek oly nagy ajándéka, mint a só, csak az istenek közelségében fekhetik, így magas helyen. Bajos azonban föltenni s Tacitus tévedhetett abban, hogy a hermundurok a thüringiai erdős hegységgel szemben azt hihették, hogy a sótelepet

képező völgy a folyó mellett *magas hely* legyen. — A tengeri só elpárolás útján való készítésének módját már ismerték a régiek. Itt a Warra mellett kősót is lehetett volna előállítni, de a régi germanok még nem értettek a bányászathoz. Nem bizonyos, hogy csakugyan alapos-e az az adat, hogy a Warra vize sót tartalmazott, de nagyon valószinű, hogy azon a vidéken voltak sós források, s azok vizeből állították elő a sót, mindenesetre tisztátlan minőségben, oly módon, hogy — forraló üstök hiányában — égő farakásra öntötték a sós vizet. A tűz- és vizelem egymásra hatásának magyarázata téves, de nem feltűnő Tacitus korának csekély természettudományi ismerete mellett.

[31]) A földből támadt tűz : tőzegégés volt.

[32]) A *ruminali fügefa* alatt szoptatta a nőstényfarkas Romulust és Remust. Tarquinius Priscus alatt e fát eredeti helyéről a forumra ültették át ; mellette állt a farkas érczszobra. Ezt a város alapításával összefüggő mesét a rómaiak szentűl hitték, s azért oly nagy tiszteletben tarták a mindenesetre ősrégi fügefát, hogy még Tacitus is érdemesnek tartja állapotáról itt megemlékezni.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

Nero uralkodása négy további évének eseményeit tárgyalja Kr. u. 59–62-ig. Poppæa ingerli a császárt anyja ellen. Agrippina megmenekül a halálveszélyből, melyet ellene fia készít, de azután meggyilkoltatik. Halála után is vádolja a császár a tanács előtt. Thrasea férfias föllépése. Nero élvezetek s kicsapongások fertőjébe merül. Rubellius száműzetése. — Corbulo viselt dolgai keleten. — Britanniában harczok. — Pedanius, fővárosi előljárót megölik rabszolgái. Ez ügy tárgyalása a tanácsban. Burrus halála. Seneca kéri nyugalomba bocsáttatását. — Nero nőül veszi Poppæát, s eltaszítja magától Octaviát. Poppæa ármánykodik Octaviára, kit aztán száműznek s meggyilkolnak. Hálaünnepek a császár bűntetteiért.

1. Cajus Vipstanus és C. Fontejus consulok alatt nem halasztotta tovább Nero régóta kigondolt bűnös tervének megvalósítását, mivel uralkodásának tartósságából bátorságot merített s napról-napra hevesebben lángolt Poppæa iránti szerelme. Minthogy pedig ez nem remélheté Agrippina életében, hogy a császár Octaviától elváljon és őt vegye nőül: gyakori szemrehányásokkal, olykor gunyolódva korholta a császárt s gyámoltalannak nevezte, mint a ki mások parancsának alávetve, nemcsak hatalom, hanem még szabadság nélkül is szűkölködik. „Mert hát miért halogatja, hogy vele házasságra lépjen? — avagy talán nem tetszik személye, nem tetszenek diadalt ült ősei, termékenysége és igaz szíve? Fél talán, hogy ha ő hitvese lesz, kinyitná szemét, meglátnia a tanácsurak sérelmét és a nép haragját, melyet anyjának gőgje és pénzvágya miatt éreznek? Ha Agrippina csak olyan menyével tud megférni, a ki fiának ellensége: akkor bocsássák őt vissza férje Otho mellé; hadd menjen ő akárhová a világon, hogy inkább csak halljon a császár bántalmaztatásáról, mint hogy látnia kelljen azt, maga is osztozkodván az őt fenyegető veszélyben“. Ezeket s más ilyen, a parázna asszony könnyeivel és cselfogásaival áztatott kifakadásait senki nem akadályozta, mivel mindenki óhajtá az anyacsászárné befolyását megtörni; de senki sem hitte, hogy fiának elég kemény szive lesz anyagyilkosságra vetemednie.

2. Cluvius* beszéli, hogy Agrippina a maga hatalmának megtartására kifejtett buzgalmában annyira ment, hogy délben, mikor Nero a bortól s lakomától föl volt hevülve, czifrán és vérfertőzésre készen gyakran fölajánlotta magát mámoros fiának. S mikor már a környezetében levők észrevették a kéjes csókokat és a fajtalan tettre előhírnökül szolgáló kaczérkodást: Seneca az asszonyi csáb ellen asszonytól kért segélyt azzal, hogy beküldi vala hozzá Acte szabadosnőt, a ki úgy a saját veszedelmén, mint Nero rossz hírén való aggodalmában elmondja neki, hogy anyjának dicsekvése folytán köztudomásra jutott vérfertőztető viszonya, és hogy a katonák nem fogják egy kárhozatos császár uralkodását tűrni. Fabius Rusticus nem Agrippinának, hanem Neronak tulajdonítja azt a bűnös vágyat, és hogy szabadosnője hiúsította azt meg ravaszságával. De Cluvius adatát ismételték a többi írók is, és a közvélemény e fölfogás felé hajlik, vagy mert csakugyan Agrippina lelkében fogamzott meg ez az iszonytató gondolat, vagy mivel hihetőbbnek látszott a hallatlan fajtalanság kieszelőjét abban a nőben keresni, a ki leányéveiben Lepidussal a főhatalom elnyerése reményében paráznaságra vetemült; hasonló vágytól vezetve egészen Pallasig aljasítá le magát, nagybátyjához való férjhez meneteléve! pedig a förtelmek minden iskoláját kijárta.[1])

3. Nero kerülte már a vele való magános találkozást, s ha anyja a kertjeibe vagy tusculumi és antiumi jószágára útazott, dicsérte érte, hogy nyúgalmat keres. Végűl, mikor már nagyon terhesnek tartotta magára nézve anyját, bárhol lakjék: elhatározta megöletését, csak arról gondolkozván még, hogy méreggel, fegyverrel vagy más erőszakos módon-e? Először a méreg mellett határozott; de ha a császár ebédje alatt adnák be, nem lehetne azt a véletlenre hárítni, mivel már Britannicus is így pusztúlt el. Szolgák útján tenni kisérletet, nehéznek látszék egy oly nővel szemben, a ki saját bűnös gyakorlatából tud óvatos lenni mindenféle ármány ellen. De meg ellenszerek előzetes bevételével is szokta testét védelmezni. Tőr és gyilkosság hogyan legyen eltitkolható: senki sem találta ki, s attól is tartottak, hogy a kit ily nagy gonoszság végrehajtására kiszemelnek, megtagadhatná szolgálatát. Fölajánlotta találékonyságát Anicetus szabados, a Misenum** mellett horgonyozó hajóraj parancsnoka, ki a gyermek Nerónak nevelője volt s Agrippinával kölcsönös

---

* L. erről és Fabiusról már a XIII. 20.

** Misenum volt a tyrrheni hajóraj állomáshelye.

gyűlölködésben állott. Ez előadja, hogy lehet egy olyan hajót szerkeszteni, melynek egy része a tengeren mesterséges készülék segélyével széthull és mit sem sejtő utasát elmeríti. Semmi sem nyújt véletlenségre annyi esélyt, mint a tenger, és ha hajótörésben pusztúl el, ki lesz oly igazságtalan, hogy bűnténynek tulajdonítsa, a mit szelek és hullámok okoztak? A császár majd templommal, oltárokkal s fiúi kegyeletének egyéb jeleivel fogja engesztelni az elhunytat.

4. Tetszésre talált az a gondolat, melyet a körülmények is elősegítettek, midőn a császár a Quinquatrus-ünnepeket* Baiæban készült megülni. Ide csalja anyját, mondogatván, hogy az embernek türnie kell szülője szeszélyét, s meg kell nyerni szívét, hogy a kibékülésnek híre menjen és Agrippina nőies hiszékenységében örüljön neki. Megérkeztekor a parton fogadta (mert Antium felől jött), kezét nyújtá neki, megölelte és Bauliba vezeté. Egy nyári lak neve ez, mely a miseni hegyfok és a bajæi tó közt egy tengeröböl mellett fekszik. Ott állt más hajók között egy díszesebb, mintha ez is anyja tiszteletére volna rendelve, a ki háromevezősön és hajóhadi legénységgel szokott a tengeren útazni. Most ebédre hívták, mert a gaztett leplezésére az éjszaka lesz vala fölhasználandó. Tudva van, hogy találkozott egy besúgó, de Agrippina, nem tudván, hogy elhigyje-e a merényletet, melyről hallott: gyaloghintóban viteté magát Bajæba. Ott eloszlatta félelmét fiának nyájaskodása, a ki szivesen fogadta s magánál felsőbb helyre ülteté az asztalnál. Azután sokféle tárgyú beszélgetéssel, majd gyermeki bizalmassággal, majd ismét mintha komoly dolgokat akarna közölni, hosszúra nyujtá Nero a lakomát, s a távozót kikíséri, csókolgatván szemeit és keblét, akár hogy képmutatását teljessé tegye, akár mert halni induló anyjának utolsó látása még annyira vásott lelkét is meghatotta.

5. Csillagvilágos csöndes éjszakát, nyúgodt tengerrel, bocsátottak alá az istenek, mintegy tanúságot tenni a szörnytett ellen. Nem haladt még messze a hajó; két bizalmas szolga volt Agrippina kiséretében, kiknek egyike Creperius Gallus a kormánypadhoz közel állott, Acerronia pedig heverő úrnőjének lábaihoz hajolva, örömmel emlegeté fiának bűnbánó magatartását és hogy anyját visszafogadta kegyébe; midőn jeladásra a helyiségnek ólommal súlyosan terhelt födele leszakadt; Creperius alája szorult s azonnal meg is halt. Agrippinát és Acerroniát az ágynak föléjök nyúló falai, véletlenül erősebbek, hogy sem a teher nyomásának engedtek volna, meg-

* Minerva tiszteletére márczius 19—23. napjaiban.

védték. A hajó széthullása sem következett be, mert mindnyájan meg voltak zavarodva, s a miről sem tudó többség gátolta a beavatottakat is. Most az evező legények egyik oldalnak akartak túlsulyt adni s azzal a hajót alámerítni; de ily hirtelen megvalósítandó dologra nem követtek gyors és egyetértő eljárást, s másfelől a többiek ellenkező erőfeszítést fejtvén ki, lehetővé tették, hogy a hajó enyhébb zökkenést tegyen a tengerbe. Acerroniát azonban, a ki vigyázatlanúl kiabálta, hogy ő Agrippina és hogy a császár anyjának siessenek segítséget nyújtani, rudakkal, evezőlapátokkal és a miféle hajószerszám fegyverűl kezökbe került, agyonütik. Agrippina, a kit hallgatása miatt nem igen ismertek föl (noha vállán mégis kapott sebet), úszva menekült, majd egy eléje sietö csónakra szállva, a lucrini tavon át saját mezei lakába viteték.

6. Most mikor elgondolta, hogy álnok módon ezért hívták ide levéllel s ezért fogadták kitűntető tiszteletlettel, s hajója is a part mellett, nem széltől kergetve, nem sziklába ütközve, hanem mint valami szárazföldi építmény felűlről omlott össze, s mikor fontolóra vette Acerronia megöletését és saját sebére is tekintett: az ellene kivetett tőrből való menekülés egyetlen útját abban látta, ha nem vesz róla tudomást. Elküldé tehát kamarását, jelentse fiának, hogy az istenek jósága és saját szerencséje folytán súlyos balesetből menekült meg; kéri, hogy bármennyire megijesztené is a veszély, melyben anyja forgott, halaszsza el látogatását, mivel neki most nyúgalomra van szüksége. Aközben színlelvén, mintha biztonságban érezné magát, sebére orvosszereket s testére borogatást rakat s megparancsolja, hogy Acerronia végrendeletét kutassák föl s javait vegyék pecsét alá, s csak ezt tette nem színlésből.

7. Nerónak pedig, míg a végrehajtott bűntény hirére várt, jelentik, hogy anyja egy könnyű ütéstől sebesűlve, megmenekűlt, s életveszélyben csak annyira forgott, hogy annak tervezője iránt tisztában van. Erre kábultan a réműlettől, hogy anyja gyors bosszúállásra mindjárt itt terem, akár úgy hogy rabszolgákat fegyverez föl és a katonaságot föllázítja, akár a senatushoz és néphez megy, vádat emelni a hajótörés, sebe és megölt hívei miatt; kérdi, hogy miben talál ő segítséget, hacsak Burrus és Seneca ki nem húzzák a hínárból? Mindjárt hívatja ezeket, kik nem tudni, be voltak-e avatva előbb a dologba vagy nem? Mindakettő eleinte mélységesen hallgat, nehogy hiába adjanak ellenző tanácsot, vagy mert oda juttottak hitték a dolgot, hogy Nerónak vesznie kell, ha Agrippinát meg nem előzik. Azután Seneca szedte össze magát annyival

hamarább, hogy rá nézett Burrusra s kérdezte, vajon nem kellene-e parancsot adni a katonaságnak Agrippina megölésére? Az azt válaszolta, hogy a testőrségi katonák lekötelezve a Cæsarok egész háza iránt és hivei Germanicus emlékének, semmi szörnytettre nem fognak annak ivadéka ellen vállalkozni; teljesítse tehát Anicetus, a mit igért. Ez habozás nélkül követeli a büntett befejezését, a mely szóra Nero kijelenti, hogy ő igazában csak e napon fog a trón birtokában jutni, és e nagy ajándékot a szabadosnak fogja köszönhetni. Csak menjen tehát gyorsan s vigyen magával oly embereket, a kik készségesen fogadják parancsait. Mikor pedig Agrippina küldöttjének Agerinusnak megérkeztéről hallott, szándékosan csinál egy szinpadi jelenetet; a mint ugyanis ez megbízatását előadja, lábai közt egy tőrt húllat le, s aztán mintha merénylet elkövetésén kapták volna rajta, vasra vereti, hogy úgy tűntesse föl, mintha anyja a császár vesztére akart volna törni, és büntette bebizonyulásának szégyenében önként választotta volna a halált.

8. Ezalatt szárnyra kelvén Agrippina veszedelmének híre, de úgy, mintha véletlenségből esett volna: mind a kik hallák, a partra futottak; némelyek a kikötői gátakat, mások a közeli csónakokat szállták meg, sokan begázoltak a tengerbe, a meddig testök magassága engedé. Némelyek kinyujtották kezöket s jajveszékeléssel, imával, a sokfélét kérdezők és bizonytalanul válaszolók lármájával betelt az egész partvidék. Roppant sokaság özönlött oda fáklyákkal, s midőn megtudták, hogy az özvegy császárné megmenekült, üdvözlésére készültek, míg egy fegyveres és fenyegető csapat megpillantása el nem riasztja vala őket? Anicetus a nyári lakot őrcsapattal veszi körül, s betörvén az ajtót, az előtalált szolgákat elteszi láb alól, mig a hálóterem ajtajához ér, mely előtt csak kevesen álltak, mert a többieket elzavarta a betörőktől való ijedelem. A hálószobában halvány mécsvilág és csak egy szolgálóleány volt, miközben Agrippina mindegyre jobban aggódott, hogy fiától senki sem jön és még Agerinus sem tér vissza; más képe volna annak, ha valami örvendetes hír várna reá, gondolta magában, midőn látta elhagyatottságát, majd kivűlről hallá a rögtöni zajt és a végső veszedelem jelenségeit. Mikor szolgálója is elszaladt, „hát te is elhagysz!“ — mondá s megpillantja Anicetust Herculeius hajóparancsnok és Obaritus tengerész-százados kiséretében. „Ha látogatni jött — mondá —, jelentse, hogy jobban vagyok; ha meg akar ölni, nem hiszem fiamról, hogy anyagyilkosságot parancsolt volna.“ Körűlveszik ágyát a gyilkosok s először a hajóparancsnok

sujt fejére egy doronggal. Majd mikor a centurio halálos döfésre rántja ki kardját, keblét kitárva, fölkiált: „szúrd keresztül a hasamat!“, azután elvérzett sok sebében.

9. Ezeket egyhangúan adják így elő. Hogy Nero megnézte-e élettelen anyját s dicsérte-e testének szépségét: vannak a kik állítják, vannak, a kik tagadják. Még ugyanez éjjel elhamvasztották az étterembeli nyugágyra fektetett testét; temetése szegényes volt. Míg Nero uralkodott, sírja fölé nem állítottak dombot s nem nyitották föl a földet. Később házi cselédségének gondoskodásából kapott egy alacsony sirhalmot, közel a Misenumba vezető úthoz és a dictator Cæsar nyári lakához, mely az alant fekvő öblök fölött a legmagasabb kilátó pontúl kinálkozik. A máglya meggyújtásakor Mnester nevű szabadosa tőrrel szúrta magát keresztül, nem tudni, úrasszonyához való ragaszkodásából-e, vagy mert félt a reá váró sorstól. Már sok évvel azelőtt ilyen véget jósolt magának Agrippina, s nem törődött vele. Mert mikor Nero felől jóslatot kért, azt felelték a chald csillagászok, hogy császár lesz belőle és megöli anyját. „Hadd ölje meg — mondá ő —, csak császár legyen!“

10. Most végre a bűntett elkövetése után ismerte föl a császár annak szörnyűségét. Az éj hátralevő részében, mély hallgatásba merülve, gyakran félelemtől riadozva s csaknem eszét vesztve várta a hajnalt, mintha az végóráját hozná meg. A centuriók és tribunoknak Burrus indítására rendezett hódolata volt az első, a mi bizodalmat öntött belé. Azok fogdosták kezét s hálálkodtak, hogy az előre nem látott veszélyből s anyja bűnös merényletéből kimenekűlt. Barátai azután fölkeresték a templomokat s e példaadás után Campania legközelebbi városai is áldozatokkal és küldöttségekkel tanúsíták örömüket. Ő maga az ellenkezőt színlelve, bánatba merűlt, mintha haragudnék magára, hogy él, és siratta anyja halálát. De mivel a vidékek képe nem változik úgy, mint az emberek arcza, s annak a tengernek, meg a partoknak látása mindig szomorú emlékeket tárt föl szeme előtt (sőt valának, a kik hitték, hogy a körűlfekvő halmokon kürtszót s anyjának sirjáról zokogást lehet hallani): Nápolyba útazott s levelet küldött a tanácshoz azzal a tartalommal, hogy fegyverrel találtak nála egy Agerinus nevű orgyilkost, Agrippina bizalmas szabadosai közűl valót, s Agrippina önkezével lakoltatta meg magát, annak tudatában, hogy ő volt a merénylet tervezője.

11. Messzebbről vett vádakat is adott hozzá, „hogy uralkodótárs akart lenni, hogy a testőrcsapatoknak egy asszony hűségére

való fölesketését s egyúttal a tanács és a nép megalázását szándékozta megvalósítni, s miután törekvése kudarczot vallott, bosszút forralt a katonaság, a tanácsurak meg a nép ellen; hogy a nép és katonaság részére adott ajándékokat ellenzé, és a legjelesebb férfiaknak vesztökre tört. Mennyi fáradságába kerűlt neki megakadályoznia, hogy a tanácsházba be ne rontson és ne adjon választ idegen nemzetek követeinek.“ A Claudius alatti időkből is ez uralomnak minden gyalázatosságát sanda czélzással anyjára tolta, azt mondván, hogy a haza szerencséjére halt meg. A hajótörésről is megemlékezett, hogy az véletlenségből történt; de ki lett volna oly együgyű, hogy azt elhigyje? vagy hogy egy hajótörést szenvedett asszony küldött volna fegyveres embert, a ki a császár testőrcsapatain és hajóraján keresztűltörjön? Tehát most már nem Nero, a kinek állatiassága minden panaszt meghaladt, hanem Seneca volt az általános kárhoztatás tárgya, mint a ki egy oly beszéddel saját magáról írt vallomást.*

12. De ezért a főemberek csudás versenyben szavazzák meg a hálaimákat minden templomokban, és hogy a Quinquatrus-ünnep, melyen a cselszövény világosságra jött, évenkint játékokkal ülessék meg; Minervának arany szobor állíttassék a tanácsházban s mellé a császár képe; Agrippina születésnapja a gonosz napok** sorába legyen iktatva. Thrasea Pætus, a ki a föntiekhez hasonló hunnyászkodásokat hallgatag vagy rövid helyeslléssel szokta füle mellett elbocsátani: kiment az ülésből s ezzel okot szerzett magának az üldöztetésre, de a többiek előtt sem nyitotta meg a szabadság útját. Csudajelenségek is fordultak elő sürűn, de hiába. Egy asszony kigyót szült, egy másik férje karjai közt villámcsapástól halt meg; majd a nap hirtelen elsötétült*** és a városnak mind a tizennégy kerűletébe lecsapott az égi tűz. Mindez annyira az istenek beavatkozása nélkül történt, hogy Nero még sok éven át folytatta uralkodását és bűntetteit.[4]) Egyébiránt pedig, hogy anyja rossz emlékezetét még inkább rontsa s hogy veszte után a maga jóindulatának gyarapodásáról tegyen bizonyságot: Junia és Calpurnia főrangú hölgyeket, Valerius Capito és Licinius Gabolus prætorságot viselt férfiakat, kiket egykor Agrippina üldözött ki, visszahívta hazájokba. Megengedte, hogy Lollia Paulinának**** hamvait is haza hozzák és

* Seneca szokta Nero beszédeit készíteni. L. XIII. 3.

** *Dies nefasti.*

*** Plinius szerint az a napfogyatkozás Kr. u. 59-ben április 30-án folyt le.

**** V. ö. Ann. XII. 22.

siremléket emeljenek neki. A kiket pedig minap ő maga száműzött, Ituriust és Calvisiust,* most fölmenté a büntetés alól. Silana azonban már bevégezte földi életét, hosszú száműzetéséből visszatérvén Tarentumba, mikor már Agrippina, kinek ellenszenve buktatá meg, ingadozott, vagy talán meg is engesztelődött iránta.

13. Nero még folyvást Campania városaiban időzött, azon való aggodalmában, hogy mi módon jőjön vissza a fővárosba; vajon talál-e hódolatra a senatusnál s szíves fogadtatásra a népnél? Ellenben a leghitványabb emberek, a milyeneknek udvar sohasem volt az övénél nagyobb bővében, azzal beszélik tele a fülét, hogy Agrippina neve gyülöletes, s halála csak gyarapította a császár népszerűségét; menjen bátran s tapasztalja szemtől szemben az imádat nyilvánulását; kérik egyszersmind, hogy legyen nekik szabad előre menniök. És csakugyan mindenütt nagyobb készségre találnak, mint a hogy igérték: a tribusokat szemben, a díszbe öltözött tanácsurakat, házastársak és gyermekek csapatait nem és kor szerint elhelyezve és fölállítva, s a merre ment, mindenütt lépcsőzetes padsorok valának, a hogy a diadalmi bevonulást szokták nézni. Azután gőgösen s az általános szolgaságon diadalmaskodva, fölhág a capitoliumra, háladását végzi és bele merül mindazon bünös szenvedélyekbe, melyeket, bár addig is nehezen valának fékezhetők, anyjától való tartózkodása még valamennyire zabolázott.

14. Régi vágya volt négyes fogatú kocsit hajtani s nem kevésbbé dísztelen kedvtelése, hogy színész módjára citera mellett daloljon. Emlegeté, hogy királyi dolog s a régi hadvezérek szokása lovakkal versenyezni; a citera pedig nagy költők dicséretei által hiresült el és az istenek tiszteletére volt szánva. Apollo előtt is szent az énekművészet; pedig ez a fő- és jós-istenség a legnagyobb díszben áll nem csak a görög városokban, hanem a római templomokban is. És már nem lehetett türtőztetni, midőn Seneca és Burrus jónak látták az egyiket megengedni, nehogy mind a kettőt kierőszakolja. A vaticani völgyben körűlzártak egy tért, a hol még nem vegyes néző-közönség előtt futtatta lovait. Majd maga hívta meg a városi népet is, mely magasztalással halmozta el, mert hiszen a csőcselék szomjazik a mulatságra, és örül, ha maga a császár nyujtja azt neki. Különben pedig az így közszemlére állított szégyen nem csömört okozott benne,[5]) mint hitték, hanem csak nagyobb ingert szűlt. S abban a hitben, hogy csúfsága enyhűl, ha többeket

* XIII. 19—22.

lealacsonyít, főrendű családok utódait, szegénységök miatt megvásárolható embereket, vitt magával a nyilvánosság elé, a kiket, most már úgyis elhaltakat, hogy név szerint ne soroljak föl, őseik iránt való tartozásnak vélem. Mert különben is arra hárul a gazság, a ki a pénzt nem azért adta, hogy ne vétkezzenek, hanem inkább hogy bűnt kövessenek el. Ismert római lovagokat is rábirt nagy ajándékokkal, hogy szolgálatukat a porondon oda igérjék; ámde a jutalom annak kezéből, a ki parancsolhat, a kényszerűség erejével szokott hatni.

15. De hogy ne alacsonyítsa le magát még a nyilvános színpadra, Juvenalia nevű játékokat rendezett, melyekre személyesen lehetett jelentkezni. Se előkelő rang, se kor vagy viselt tisztségek nem szolgáltak akadályul, hogy valaki görög vagy latin bohóczmesterséget űzzön egészen a férfihoz illetlen testmozgások és dalokig. Sőt még főúri hölgyek is törték fejöket ocsmányságokon, és azon ligetben, melyet Augustus a tengeri ütközetek számára készült tó * mellett ültetett, mulató-bódék, korcsmák állíttatának föl, s árulták a kéjelgés ingerlő szereit. Osztott ki pénzajándékokat ** is, melyeket a jók kényszerűségből, a kéjenczek dicsekedve költöttek el. Így növekedett a romlottság s becstelenség, és a már úgyis rég elfajult erkölcsöket semmi sem fertőztette meg jobban, mint ez az emberi söpredék. Még a tisztes foglalkozások körében is alig lehet föntartani az ártatlanságot, nemhogy a szűziesség vagy szerénység vagy valami jámbor szokás meg lett volna őrizhető a bűnök ama piaczán. Végűl maga is színpadra lépett, sok ügyességgel pengetvén a citerát s figyelvén a segédkező énektanítókra. [6]) Egy katonacsapat is fölvonult, centuriók, tribunok s Burrus, a ki majd búslakodott, majd meg dicsérte a császárt. Akkor alkottatott egy testület Augustianusok *** név alatt római lovagokból, kik koruknál és testi erejöknél fogva kiváltak a többiek közűl, részben czéda népség, részben olyanok, a kik hatalomra jutás reményében bármire vállalkoztak. Ezek éjjel és nappal harsogták a császár szép alakjának és hangjának dicséretét; isteneket illető szavakkal szólítván őt, s hirben és tiszteletben éltek, mintha erényökkel szereztek volna rá érdemeket.

16. Nehogy azonban a császárnak csak színpadi ügyeskedése

---

* *Naumachia* a Janiculus mellett.

** A császár osztogatott a játékban résztvevők közt pénzajándékokat, hogy a vásárbódékban újra kiadják.

*** Udvari tapsonczok. Dio Cassius 5000-re teszi számukat.

legyen ismeretes: a költészettel való foglalkozást is szenvelegte, maga mellé vevén oly embereket, a kik értettek valamit a versfaragáshoz, de nem volt ismert nevök. Ezek ebédeknél ott ültek mellette, s már készen odahozott vagy ott kitalált verseit összeboronálták, vagy akárhogyan kibökkentett szavaiból valami egészet csináltak. Igazolja ezt költeményeinek nem *egy* lendületre s ihletre mutató és nem *egy* szájból folyó külalakja is. A bölcselet tanítóinak szintén szánt egy-két órát lakmározás után, hogy ellenkező állításaik vitáiban gyönyörködjék. Olyanok sem hiányzottak, a kik e királyi múlatságok alatt nagyképűséggel és komoly tekintettel látták jónak tűntetni.

17. Ez időtájban Nuceria és Pompeji gyarmatvárosok lakosai közt csekély okból szörnyű vérontás keletkezett egy viadorjáték alkalmával, melyet — mint előadtam * — a senatusból kitaszított Livineius Regulus rendezett. Azok ugyanis vidékies pajkosságból ingerkedve egymással, szidalmakhoz, majd kődobáláshoz folyamodtak, utóljára pedig fegyvert ragadtak; erősebb volt a pompejii nép, melynél a játékot tartották. Nuceria lakói közül sokan szállíttattak a fővárosba, csonka tagokkal vagy sebekkel testökön; sokan, a kik gyermekeik vagy szülőik halálát siratták. Ez eset fölött a császár a tanácsra, a tanács a consulokra bízta a biráskodást. Mikor az ügy újból a tanács elé terjeszteték, Pompeji lakói államilag eltiltattak tíz évre ily gyűlekezés tartásától; egyesületeiket, melyeket törvényellenesen alkottak, föloszlatták; Livineius és a kik a zendülésnek okozói valának, száműzetésre lettek ítélve.

18. Kitaszíttatott a tanácsból Pedius Blæsus is, a cyreneiek azon vádja miatt, hogy Aesculapius kincstárát meggyalázta s a katonai újonczozásnál pénzért és pártfogással visszaélést követett el. Ugyancsak Cyrene polgárai panaszt tettek Acilius Strabo ellen, ki prætori hatósággal Claudiustól küldeték oda, hogy jelölné ki az Apis királytól ősi öröke gyanánt országával együtt a római népnek hagyott ** földeket, melyeket a szomszéd birtokosok eltulajdonítván, a tartós bitorlásra és visszaélésre úgy hivatkoztak, mintha joguk és igazuk volna. Miután tehát ítéletileg elvette tőlük a földeket, gyűlőletök a biró ellen fordult; de a tanács azt a választ adta, hogy mivel Claudius útasítását ő nem ismeri, a császártól kell véleményt kérnie. Nero helybenhagyta Strabo ítéletét, de azt írta

* Elveszett könyvei valamelyikében.

** Még Kr. e. 96-ban.

vissza, hogy ő mindamellett is segítni akar a szövetségeseken és átengedi nekik azt, a mit eddig jogtalanul birtak.

19. Következik két főrangú férfiúnak, Domitius Afer és M. Serviliusnak halála, kik magas tisztségeket viseltek és nagy ékesszólással tündököltek; amaz ügyvédi szereplésével, Servilius pedig hosszú forumi működésével, római történetek irásával s választékos életmódjával lett hiresebbé. Szellemi tehetségök egyenlő, jellemök volt különböző.[7])

Kr. u. 60.

20. Nero negyedik és Cornelius Cossus consulságuk alatt Rómában ötévenkint tartandó játékünnep* alapíttatott a görög versenyek mintájára, s a közvélemény sokféleképen nyilatkozott meg róla, mint majdnem minden új dolognál szokott lenni. Valának, a kik mondták, hogy „Cneius Pompejust is kárhoztatták a régiek azért, mert egy állandó színházat alapított. Hogy hajdan rögtönösen emelt padok előtt és ideiglenesen épült szintéren szokták a játékokat adni, vagy hogy a még régibb időkre nézzünk vissza: állva nézte a nép a játékot, nehogy ha leül, egész napokat töltsön el henyeségben. Tartanák meg legalább a játékoknál azt a régi szokást, hogy mikor a prætor rendez olyat, egy polgár se legyen kénytelen vele versenyre szállni. Egyébként pedig a lassankint úgyis elkorhadó honi erkölcsöket gyökerökből forgatta ki az idegenből behozott léhaság, hogy a mi bárhol még rontható dolog, vagy rontószer találtaték, mindazt együtt lehessen látni itt a fővárosban és az ifjúság idegenszerű kedvtelésekben korcsosodjék el, midőn torna, semmittevés és ocsmány szerelem űzésére adta magát, indulván a császárnak meg a tanácsuraknak példájok után, a kik nem csak szabad folyást engednek a bűnöknek, hanem erőszakot is használnak, hogy római nemesek szónoklat és költészet színe alatt a színpadra aljasítsák le magukat. Mi marad még hátra, ha csak az nem, hogy testöket csupaszra vetkőztessék, vívókeztyűt húzzanak s katonáskodás és fegyverviselés helyett ilyen harczokra** vállalkozzanak? Avagy gyarapodik-e az igazság, és a lovagok decuriái*** be fogják-e tölteni a biráskodás nemes tisztét, ha lágy hangot és édes szót fog szakértő fülök hallani?[8]) Az éjszakákat is föláldozták már a trágárkodásnak, hogy semmi idő ne maradjon a jó erkölcs gyakorlására,

* *Neroniá*-nak nevezték.

** Gladiatori foglalkozása, melyet csak rabszolgák űztek.

*** A lovagi rendből választott bíróság osztályai a decuriák.

hanem a mit az elvetemült ember nappal zagyva társaságban megkiván, meg merje tenni éjjeli sötétben."

21. Sokaknak épen tetszett a rakonczátlanság, de tisztes szavakkal leplezték álláspontukat. „Hogy a régiek sem idegenkedtek a játékok élvezetétől az akkori állapotok keretében; hogy a tuskoktól híttak elő színészeket, Thuriiból hozták be a lóversenyeket, s Achaja meg Ázsia birtokba vétele után még nagyobb gonddal rendeztek játékokat; de nem volt Rómában tisztes házból származott ember, a ki színész-mesterségre alacsonyodott volna le, habár kétszáz év mult már el Mummius diadala óta, a ki a látványosságnak e nemét először mutatta be a fővárosnak. Ellenben a takarékosságot még elő is mozdították azzal, hogy a színjáték számára inkább állandó lakot alapítottak, mint hogy minden évben roppant költséggel építsenek házat és rombolják megint le. A tisztviselők sem fogják vagyonukat annyira kimerítni, s a népnek sem lesz alkalma a tisztviselőktől görög versenyeket követelni, ha ezt a költséget az állam viseli. Szónokok és költők diadalai ösztönt fognak adni a tehetségeknek, s nem esik egy birónak sem nehezére a nemes tudományokról és megengedett élvekről hallania. A vidámságnak, nem pedig a feslettségnek lesz szentelve egy egész ötéves időszakból csak nehány éjszaka, melyek alatt a meggyújtott tüzek nagy fénye mellett különben sem lehet semmi tilalmast rejtekben követni el." Igaz is, hogy ez a színjáték minden botrány nélkül folyt le; sőt a nép még csak közepes érdeklődést sem mutatott, mivel a szinpadra egyébkor odabocsátott komédiásokat eltiltották a szent versenyekben való részvételtől. A ékesszólás első díját senki sem vitte el; de kihirdették első győztesül a császárt. A görögös öltözet, melyet azon napokban sokan viseltek, azután kijött a divatból.

22. Eközben az égen egy üstökös csillag is tűnt föl, a mi a köznép hite szerint az uralkodó halálát jelenti. Mintha tehát Nero már nem is volna, tanakodtak, hogy ki választassék helyébe. És minden ajak Rubellius Plautust emlegeti, ki anyja ágán a Julius-nemzetségből származott. Ő maga életmódja szigorával, családi tűzhelyének tisztaságával s zárkózottságával, az ősök nyomán haladt; de minél jobban visszavonult tartózkodásból, annál többet beszéltek róla. Szaporította a mende-mondát egy villámcsapásnak hasonló babonás fölfogásból keletkezett magyarázata. Midőn ugyanis Nero a simbruini tavak* mellett azon nyári lakában, melynek *Sublaqueum*

* Három tó, melyet az Anio folyó képez. Rómától keletre mintegy hat mérföld távolságban.

a neve, ebédnél ült: villám sujtotta az ételeket s rombolta szét az asztalt, s ez épen Tibur vidékén történt, honnan Plautusnak ősei eredtek.* Ezért sokan hitték, hogy az istenek akarata őt szemelte ki, másrészt sokan pártolták olyanok is, a kiket mohó s többnyire csalékony vágy szokott vonni, hogy az új és bizonytalan jelenségek előtt eleve hódoljanak. Nero ezek hatása alatt levelet ír Plautushoz, hogy vegye szívére a főváros nyúgalmát, s a rossz hirek terjesztői elől térjen ki; vannak Ázsiában családi birtokai, melyeken bizton és zavartalanúl élheti fiatalságát. Ezért ő nejével Antistiával s nehány bizalmasával csakugyan oda költözött. Szintén e napokban esett, hogy Nerót kirugó hajlama rossz hirbe és veszélybe sodorta, mivel a fővárosba vezetett Marcius-féle vizek [9]) forrásába beúszott, s úgy fogták föl, hogy a szent ivóvizet és a hely vallásos jellegét teste fürösztésével beszennyezte. Erre következett betegeskedése is az istenek haragjának bizonyságául szolgált.

23. Artaxata elpusztítása után** Corbulo az általános ijedelem friss benyomását kihasználandó, Tigranocerta elfoglalására indul, hogy annak lerontásával fokozza az ellenségnek ijedelmét, vagy ha megkiméli, kegyelmes hajlandóságának szerez hírt vele. Oda megy tehát, hogy a bocsánat reményétől meg ne foszsza őket, nem ellenséges hadsereggel, de nem is éber vigyázat nélkül, azon tudatban, hogy ez a nemzet könnyen változtatja szándékát, s a mily lanyha a veszélylyel szembe szállni, alkalomadtán époly hitszegő is. A barbárok, kiki a maga egyéni hajlandósága szerint, majd kérelemmel járulnak hozzá, majd elhagyták tanyáikat és járhatatlan vidékekre távoztak; voltak olyanok is, a kik legkedvesebb holmijokkal barlangokban rejtőztek el. A római vezér tehát különféle eljárást, a könyörgőkkel szemben emberséget, a menekülők ellen gyorsaságot alkalmazott; azokkal pedig, a kik búvóhelyekre húzódtak, kiméletlenül bánt el, s a barlangok száját s kijárását rőzsével, száraz galylyal betömvén, kiperzselte őket. Határuk mellett elhaladtában rajta ütöttek a mardok,*** egy martalóczkodásban gyakorlott s a betörés ellen hegyei által védett nép, melyet aztán Corbulo úgy fenyített meg, hogy a hibereket bocsátá pusztítva rájok, s ellenséges vakmerőségökért idegen vér árán állott bosszút.

24. De habár maga és serege a harczokon nem szenvedett kárt: az élelmi szerek hiánya s fáradalmak következtében mégis

* V. ö. Ann. VI. 27.

** L. XIII. 41.

*** Rokon nép a médokkal, a Kaspi-tótól delnyúgatra laktak.

kimerültek, s a vonó-barmok húsával voltak kénytelenek éhöket csilapítni. Ehhez járult a vízben való szükség, a forró nyár, s a hosszú napi útakat csak a vezér kitartása enyhíté, a ki ugyanazt tűrte, sőt többet, mint a közkatona. Majd jól művelt vidékekre érkeztek, hol levágták a vetéseket, s a két vár közűl, melyekbe az örmények menekültek, rohammal vették be az egyiket. A kik pedig az első rohamot visszaverték, azokat ostromzárral szorongatták. Mikor innen a taurannítok* vidékére ment át, ott egy véletlen veszélyből menekült meg. Mert nem messze sátorától egy nem alacsony rendből való barbárt találtak fegyveresen, a ki megkínoztatása után be is vallotta orgyilkos tervét, hogy maga volt annak szerzője, s megnevezte czinkostársait is. Mire a barátság színe alatt cselt forraló emberek megkapták érdemlett büntetésöket. Nem sokkal azután Tigranocertából küldött követek jelentik, hogy falaikat föltárták, s a lakosság kész a vezér parancsainak engedelmeskedni. Egyúttal átadnak vendégbaráti ajándékul egy arany koronát. Elfogadta köszönettel, s város semmi rövidséget nem szenvedett, hogy bántatlanul annyival nagyobb készséggel térjenek vissza az engedelmességre.

25. Legerda erőd, melyet elszánt legénység őrzött, nem küzdelem nélkűl vívaték meg; mert a falakon kívűl is mertek harczba bocsátkozni s védműveik közé űzetve, végűl gáttal és a berohanók fegyvereivel voltak csak legyőzhetők. A mi mind azért sikerűlt könnyebb szerrel, mivel a parthusokat a hyrcaniai háború elvonta a harcz teréről. És a hyrcanok küldöttséget menesztettek a római császárhoz szövetséget kérni, barátságuk zálogául hozván föl azt a tényt, hogy Vologesest maguknál tartották. A visszatérő követeket Corbulo, hogy az Eufráton való átszállásuk után az ellenség előcsapatai el ne fogják, melléjök adott őrséggel a Vöröstenger partjaira kisértette, honnan a parthus határok elkerűlésével mentek vissza hazájokba.

26. Sőt Tiridatest is, a ki a médok földjén át Armenia szélső részéig hatolt, miután Verulanus alvezért szövetséges csapatokkal előre küldé s maga is legióival gyors menetekben követé, visszavonulásra és a háború reményéről lemondani kényszerítette. Azokon pedig, a kiknek irántunk táplált ellenséges érzületét ismerte, öldökléssel és tűzzel végig pusztítván, Arméniát birtokába vette, midőn megérkezett a Nerótól a királyság átvételére kijelölt Tigranes,** egy

* Ismeretlen nép.

** Ez a Tigranes Herodesnek Judæa királyának volt ivadéka.

cappadociai főnemes származású ember, Archelaus király unokája, a ki soká tartózkodván hadi túsz gyanánt a mi fővárosunkban, egész rabszolgai türelmességig volt alázatos. Nem is fogadták egyetértő örömmel, mivel némelyeknél még erős volt az Arsacidákhoz való ragaszkodás. De sokan unván a parthusok gőgjét, jobban szerettek olyan királyt, a kit Róma adott. Őrségül hagyatott mellette legióbeli ezer ember, három szövetségi cohors s két lovas osztag; s hogy az új országot annál könnyebben lehessen megvédeni, Armenia egyes részei, a szerint, a mint határosok voltak, Pharasmanes, Polemo, Aristobulus és Antiochus* hatalma alá vetették. Corbulo Syriába ment, melynek kormányzósága Ummidius halála folytán megürült és reá bizatott.

27. Ugyanez évben Ázsia hírneves városainak egyike Laodicea** földrengés következtében összeomlott, s a mi segítségünk nélkül saját erejéből emelkedett föl romjaiból; Itáliában pedig Puteoli, régi város, gyarmat jogát és nevét [10]) nyeri Nerótól. Kiszolgált katonák osztatának ki Tarentum és Antium kiegészítésére; de ezzel sem segítettek a helyek elnéptelenedésén, mivel sokan elszéledtek azon tartományokba, hol szolgálataikat töltötték volt, s nem szokván házasságot kötni s gyermekeket nevelni, utódok nélkül üresen hagyták házaikat. Mert nem mint hajdan, egész legiók telepíttetének le tribunjaikkal, centurióikkal s minden rendű katonákkal, hogy egyetértésben, kölcsönös szeretetben alkossanak községet, hanem egymást nem ismerő, különféle hadcsapatokhoz tartozó, vezér és kölcsönös ragaszkodás nélkül szűkölködő emberek, mintha más meg más fajokból lennének összegyűjtve, a kik inkább csak számot alkottak, mint gyarmatot.

28. Mivel a prætorválasztó gyűlések, melyek a tanács szabad elhatározásának szoktak átengedve lenni, heves korteskedéssel folytak; a császár úgy rendelkezett, hogy a szám fölött pályázók közül hármat legioparancsnokká tett. S gyarapítá a tanácsurak tisztességét azzal a határozattal is, hogy a ki a polgári biráktól a tanácshoz fölebbezi ügyét, ugyanazon pénzbeli biztosítékot tartozzék letenni, mint azok, a kik a császárhoz fölebbeztek; mert azelőtt szabad és büntetlen volt ez. [11]) Az év végén a mauroktól zsarolással vádolt Vibius Secundus, római lovag, elítéltetvén, Italiából kiutasíttatik, miután a súlyosabb büntetés alól testvérének Vibius Crispusnak pénze árán menekült.

---

* Pharasmanes Hiberia királya, Polemo Pontusé, Aristobulus Kis-Armeniáé és Antiochus Comagene ura.

** Phrygiában.

Kr. u. 61.

29. Cæsonius Pætus és Petronius Turpilianus consulok alatt súlyos csapás esett Britanniában, a hol A. Didius alvezér, mint említém,* csupán a szerzett részek megtartására szorítkozott, s utóda Veranius jelentéktelen portyázásokkal csak a silurok földét dulta föl, s abban, hogy további hadi vállalatokba bocsátkozzék, a halál akadályozta meg. Míg élt, nagy volt a hire szigoruságának, de végrendeletének szavai dicsvágyáról tesznek bizonyságot. Mert Nero iránt kifejezett erős hizelgéseihez hozzá tette, hogy meghódította volna számára a tartományt, ha még a következő két év alatt életben marad. Paulinus Suetonius kapta azután Britannia kormányát, a ki hadi tudományára nézve és a nép szájában, mely senkit sem hagy vetélytárs nélkül, Corbulóval vetélkedett, és annak Armenia visszaszerzésével szerzett dicsőségéhez itt a lázadás megfékezésével akart hasonló érdemet szerezni. Tehát az erős népességű Mona szigetét,** mely a szökevényeknek menedékül szolgált, készült megtámadni, s a sekély és bizonytalan víz ellen lapos fenekű hajókat készíttet. Ezeken szállt át a gyalogság; a lovasok pedig a gázlókon követvén őket, vagy a hol a víz mélyebb volt, lovaikon úsztatva mentek át.

30. A szemközti parton állott a fegyverrel és bajnokokkal tömött hadsor; asszonyok futkároztak köztük, s furiák módjára temetési öltözetben, leeresztett hajjal fáklyát lobogtattak kezökben. Druidapapnők is valának körültök, égre emelt kezekkel, rémes átkokat szórván. A látvány szokatlansága megdöbbenté a katonákat, úgy hogy mintha tagjaik megmerevűlnének, mozdúlatlanul tették ki testöket a sebeknek. Azután vezérök buzdítására s magukat is kölcsönösen bátorítván, hogy ne ijedjenek meg attól az asszonyi veszett falkától: megindulnak, legázolják az ellenállókat s saját tüzökbe kergetik őket. Azután a legyőzötteknél őrsereget helyeznek el s kivágják a véres babonának szentelt berkeket. Mert vallásos szokásuk volt a britteknek foglyok vérével öntözni oltáraikat és emberi belrészekből kutatni az istenek jóslatát. Míg Suetonius ezeket cselekszi, hírűl hozzák a tartomány lázadását.

31. Az icenek királya, a hosszú uralkodásáról híres Prasutagus, a császárt és a maga két leányát rendelte örököseivé, ily

* L. Agr. 14. és Ann. XII. 40.

** L. Agr. 14.

hódolattal vélvén országát és családját minden bántalom ellen biztosítani. De a dolog másként fordult, úgy hogy országát a centuriók, családját a rabszolgák, mint valami hódítmányt rabolták. Elsőben is nejét Boudiccát ütlegelték, leányait megbecsteleníték. Az icenok főembereit is, mintha az egész országot csak ajándékul birnák, megfosztják ősi javaiktól, s a király rokonaival úgy bánták, mint rabszolgákkal. Ily gyalázat hatása alatt s attól való féltökben, hogy még gonoszabb sors vár rájok, ha országuk tartománnyá alakíttatik: fegyvert ragadnak, új háborúra bírván a trinobantokat* is s másokat, a kik a szolgaságtól még nem törve meg, titkos összeesküvésekkel fogadkoztak a szabadság visszavívására. Heves gyűlölettel valának eltelve különösen a veteránok ellen. Az történt ugyanis, hogy a Camulodunum gyarmatba újonan telepített öreg katonák kiűzték házaikból, elzavarták földjeikről, foglyoknak, rabszolgáknak nevezték őket, miközben a katonák is, életsorsuk hasonlósága miatt és ugyanazon szabad gazdálkodás reményében támogották a veteránok gyatraságát. Ehhez járult az is, hogy a boldogult Claudius tiszteletére emelt templomot úgy tekintették a lakosok, mintha az örökké tartó kényuralomnak vára volna, s az oda kinevezett papok vallásos szertartás czímén minden vagyont elharácsoltak. Nem is látszék nehéznek a védművekkel körűl nem kerített gyarmatot megsemmisítni; a mi vezéreink erre nem igen fordítottak gondot, mivel előbb elégítették ki a élvezet, mint a haszon szükségleteit.

32. Ez időben Camolodunumban minden nyilvánvaló ok nélkül ledőlt és hátára fordult Victoria szobra, mintha meg akarna hátrálni az ellenség előtt. Az asszonyok erre dühös izgatással jövendölték vesztünket, s gyűlésházukban idegenszerű zsibongás hangzott; üvöltéstől zúgott a szinház, s egy földult gyarmat képe látszott a Themze kiöntésében. Már az oceán is vérszint öltött és a dagály leszálltával emberi testek alakjai maradtak a fövényen, s mindezt a britannoknak jó reményökre, a veteránoknak pedig veszedelmökre magyarázták. Mivel azonban Suetonius távol volt, Catus Decianus tiszttartótól kértek segítséget. Ő nem küldött többet kétszáz embernél, kellő fegyverek nélkül, s bent csak csekély számú katonacsapat volt. Mivel a templom védfalaiban bíztak s azok is csak útjokban állottak, a kik a lázadásba titkon beavatva zavarták az intézkedéseket: nem építettek se árkot, se sánczot s az öregek és nők eltá-

* A Themze torkolatától északra laktak.

volítása után nem maradt ott más, csak maga a legénység. Így mintha teljes békeállapot uralkodnék, vigyázatlanul engedik bekerítetni magukat a barbárok sokaságától. Ezek minden egyebet az első rohammal foglaltak el és perzseltek föl; de a templom, melyben a katonaság összegyült, csak két napi ostrom után vétetett be. A győztes britt a segítségre sietö Petilius Cerialissal, a kilenczedik legio alvezérével szembe szállván, szétveri a legiót s az összes gyalogságot levágja. Cerialis a lovasokkal táborába menekül és sánczai közt védi magát. Catus tisztartó e csapástól és a zsarolása által háborúba kergetett tartomány gyűlöletétől való ijedelmében Galliába szökött át.

33. Suetonius azonban csudás kitartással az ellenségen keresztül Londiniumba * ment, mely város nincs ugyan gyarmat czímmel fölruházva, de kereskedőinek nagy számánál és forgalmánál fogva nagyon nevezetes. Fontolgatván ott, hogy ezt a várost válaszsza-e ki a hadviselés központjává, katonai erejének csekély számára való tekintettel és mert Petilius vakmerősége elég sulyos bizonyítékkal lett megtorolva: elhatározá, hogy egy város föláldozásával menti meg az egészet. A segélyét kérőknek sírása és könnyei sem hajlították el szándékától, hogy jelt adjon az indulásra, s azokat, a kik vele akartak menni, fölvette csapatába; a kiket pedig harczra nem alkalmas nemök, fáradt életkoruk vagy a hazai föld szeretete visszatartott, levágta az ellenség. Ugyanaz a szerencsétlenség érte Verulamiumot is, mivel a barbárok az erődök és a katonai őrállomások megkerülésével, restek a fáradságos munkára, zsákmányszomjasan azon helyekre vetették magukat, a hol a fosztogatás legdúsabb aratást igért és védők nem voltak. Megállapított tény, hogy az említett helyeken mintegy hetven ezer polgár és szövetséges húllott el; mert nem ejtettek s nem adtak el foglyokat s nem űztek semmiféle kereskedést a háborúból, hanem siettek az öldökléssel, akasztással, tűz- és kereszthalállal, mintha vissza akarnák adni a rajtok esett sérelmeket és előlegezni a rájok váró bosszút.

34. Már Suetonius alatt volt a tizennegyedik legio, a tizediknek tartalékosaival meg a szomszédságból összevont segédhadakkal, körül-belül tízezer fegyveres, midőn további késedelem nélkül ütközetre szánja el magát. Egy szűk hegyszorossal, hátul erdővel elzárt helyet választ ki, miután megtudta, hogy sehol nincs ellenség,

* Itt említtetik először a történetirásban *London* neve.

csak előtte, és hogy ott egy nyilt sikság terül el, hol nem kell tartani meglepetéstől. A legióbeli katonaságot tehát sűrű sorokban, két oldalról a könnyű fegyverzetű gyalogságot helyezi el, a szárnyakon pedig tömött csapatokban állott a lovasság. A britannok tömegei csapatok és rajokban száguldoztak, oly nagy számmal, mint soha máskor, és oly vad bátorsággal, hogy a győzelem szemtanúi gyanánt magukkal vitték s a harcztér szélső körvonalán elhelyezett szekerekre ültették feleségeiket is.

35. Boudicca magával vivén kocsiján leányait, a mint egy-egy néptörzshez érkezett, elmondá, hogy „szokás ugyan a britannoknál asszony vezetése alatt harczolni; de most nem, mint nagy ősök sarja, országáért és vagyonáért, hanem mint egy közönséges nő az elvesztett szabadságért, megütlegelt testeért, leányainak meggyalázásáért akar bosszút állani. Oda fajult már a rómaiak gyönyöréhe, hogy nem csak a testet, hanem még az öregséget meg a szűzességet sem hagyják megfertőzetlenül. De segítséget adnak az istenek az igazságos megtorláshoz; tönkre ment egy legio, mely harczba mert bocsátkozni; a többiek táborukban bujkálnak vagy futásra gondolnak. Ennyi ezernek még zaját s lármáját sem fogják elviselni, nemhogy rohamát és karját. Ha a fegyveresek sokaságát, ha a háború okait megfontolják, győzniök vagy halniok kell e csatában. Erre szánták el magukat a nők; a férfiak ám éljenek és legyenek rabok.“

36. Suetonius sem hallgatott ily válságos helyzet közepett. Ámbár bizott katonáinak vitézségében, mégis buzdítást és kérést vegyesen intézett hozzájuk. „Vessék meg a barbárok harsogó lármáját s üres fenyegetéseit; több asszonyt lehet ott látni, mint fiatalságot. Hiszen ezek a harcziatlan, fegyvertelen s annyiszor elpáholt emberek meghátrálnak, mihelyt a győzők fegyverét s vitézségét megismerik. Sok legióban is csak kevesen vannak azok, a kik a harczot elszokták dönteni, s nekik dicsőségökre fog válni, hogy mint csekély haderő egy egész hadsereg becsületeért állnak helyt. Csak tömötten egymás mellett, és ha dárdáikat kidobták, azután a paizscsúcscsal és karddal folyvást üssenek, meg vágjanak, zsákmányra nem gondolva; hiszen a diadal megnyertével úgyis minden az övék lesz.“ Oly lelkesedés követte a vezér szavait, úgy tartá készen magát a régi és sok csatában kipróbált katona a dárda hajítására, hogy a siker felől biztos hittel adhatta meg Suetonius a csatajelt.

37. Kezdetben mozdúlatlan egy helyben állott a legio a hegy-

szorosban mint sáncz közt tartván magát; de mikor az ellenség közelebb és biztos lőtávolba jött s mind elhasználta lövegeit:* ék módjára nyomult elő a római. A segédhadak ugyanazt a lökést vitték végbe, s a lovasság előretartott lándzsáival keresztül tört mindenen, a mi útjába került és ellenállni tudott. A többiek hátat fordítának, de nehéz volt a menekülés, mivel a körös-körül fekvő szekerek elzárták az útat. A katonaság még a nők megölésétől sem tartózkodott, s a hajító fegyverektől átszúrt igavonó állatok is szaporíták a hullahalmokat. Fényes és a régi győzedelmekkel fölérő dicsőséget szereztek e napon, mert vannak a kik nyolczvanezernél csak alig kevesebbre teszik a levágott britannok számát, míg a mi katonáink közül csak mintegy négyszázan estek el, s nem sokkal több volt a sebesült. Boudicca méreggel vetett véget életének. Poenius Postumus, a második legio tábori főnöke, értesülvén a tizennégyesek és tizesek sikereiről, mivel a maga legióját megfosztotta a hasonló dicsőségtől s a katonai szabály ellenére megtagadta vezére parancsainak végrehajtását: saját kardjába dőlt.

38. Az ezután összevont egész hadsereg sátrak alatt tanyázott, hogy a háborúnak még hátralevő részét befejezze. Szaporította a haderőt a császár, Germaniából oda küldvén kétezer sorhadi katonát, nyolcz cohors segédcsapatot s ezer lovast, kiknek megérkezte után a nyolczasokat legióbeli legénységgel egészíték ki. A cohorsok és lovasosztagok új téli szállásokon helyeztettek el, s a mely néptörzs kétes vagy ellenséges indulatot mutat vala, tűzzel és vassal pusztíttatik. De semmi sem sujtotta le a gabona elvetéséről sem gondoskodó népet annyira, mint az éhinség, mivel mindenféle korúak csak a háborúra adták magukat, s a mi élelmi szállítmányainkra számítottak. A kiválóképen vad törzsek csak lassan mutattak hajlandóságot a békére, mivel Julius Classicianus, a ki Catusnak utódául küldeték, Suetoniussal való torzsalkodásával a közjó érdekét hátráltatta, s azt a hírt terjesztette mindenfelé, hogy be kell várni az új alvezért, a ki ellenséges harag és a győző dölyfe nélkül kegyelmesen fog bánni a hódolni akarókkal. Egyúttal jelenté a fővárosban, hogy a harczok végét nem lehet remélni, ha utódot nem küldenek Suetonius helyébe, a kinek rovására írta a kudarczokat, míg sikereit a szerencsének tulajdonítá.

39. Tehát a szabadosok közül küldetett oda Polyclitus Britan-

* A szöveg homályos e helyen, s nem állapítható meg, hogy az ellenség vagy a rómaiak használták-e el lövegeiket.

nia állapotainak megvizsgálására, nagy reményt táplálván Nero, hogy annak tekintélye nem csak az alvezér és a tiszttartó közt fogja az egyetértést helyreállítani, hanem a barbárok lázongó kedvét is lecsilapítja. Nem is késett Polyclitus, miután magát Italiában és Galliában roppant kisérettel terhelte meg, átszállni az oceánon s félelmes színben jelenni meg katonáink előtt.* De az ellenségnek csak gúnytárgyúl szolgált; mert még akkor is teljes erővel élt bennök a szabadság szeretete, s megfoghatatlan valami volt előttük egy udvari szolgának a hatalma, s csudálkoztak, hogy hadvezér és hadsereg, oly nagy háborúnak befejezői, szolgák előtt meghunnyászkodhatnak. A császárnak azonban mindenről kedvezőbb színű jelentést tett, s Suetonius továbbra is megmaradt vezető állásában. De mikor azután a parton nehány hajója és az azokon levő evezőlegénység tönkre ment, parancsot kap, hogy — mintha még tartana a háború — adja át seregét a consulságról már lelépett Petronius Turpilianusnak. Ez azután nem ingerelte többé az ellenséget, sem attól nem nyugtalaníttatván, renyhe tétlenségét a béke tisztes nevével födözte.

40. Ugyanez évben Rómában két feltünő bűntettet követtek el; egyiket egy senator, másikat egy vakmerő rabszolga. Ugyanis Domitius Balbus, prætorságot viselt ember, mind késő vénségénél fogva, mind gyermektelensége és pénze miatt ravasz fondorlatoknak szolgált czélpontjául. Rokona Valerius Fabianus, ki államhivatal viselésére volt kiszemelve, végrendeletet hamisított az ő nevére, Vinicius Rufinus és Terentius Lentinus római lovagok tudtával, a kik Antonius Primust és Asinius Marcellust is bevonták szövetségökbe. Antonius vállalkozó szellemű ember volt, Marcellus pedig nagyapja Asinius Pollio révén jó hírnek örvendett s nem rossz jelleműnek tartaték, kivéve hogy a szegénységet legnagyobb bajnak tartotta. Fabianus tehát az okiratot az említettem czinkostársakkal s más kevésbbé ismert emberekkel aláiratja. Ez rábizonyult a tanács előtt, s Fabianus és Antonius, Rufinussal meg Terentiussal együtt, a Corneliusféle törvény[12]) szerint ítéltettek el. Marcellust őseinek emlékezete és a császár kérése mentette meg inkább csak a büntetés, mint a becstelenség alól.

41. Ugyanaz a nap lesujtotta Pompejus Aelianus, quæstori tisztet viselt ifjú embert is, mint a ki állítólag tudója volt a Fabianus gazságainak; a miért kitiltották Italiából s Hispaniából, a hol szüle-

* Tudták róla, hogy a császárnál nagy a befolyása.

tett. Hasonló becsületbüntetés érte Valerius Ponticust is, azért mivel a tetteseket, hogy ne a városi előljáró előtt folyjon ellenök az eljárás, a prætorhoz utasította, egyelőre a törvény rendeletének színe alatt, majd hogy csalárd úton saját ügyének elárulásával meghiúsítsa a büntetést.[13]) Kimondatott a tanácshatározatban,* hogy a ki ilyen szolgálatot vesz vagy elad, oly büntetésben marasztalandó el, mintha nyilvános itélőszéken rágalmazás miatt ítéltetett volna el.

42. Nem sokkal ezután Pedanius Secundus városi előljárót megölte a saját rabszolgája, vagy azért mert megtagadta szabadonbocsátását, melynek árát már kialkudta, vagy mivel egy bujaságra használt fiatal legény szerelme miatt haragudott rá, nem akarván vetélytársul tűrni gazdáját.[14]) Mivel pedig régi szokásnál fogva az egész cselédséget, mely ugyazon födél alatt lakott, halállal kellett volna lakoltatni: az oly sok ártatlan embernek védelmére összecsődült köznép majdnem zendűlést csinált s ostrom alatt tartotta a tanácsot, melyben szintén voltak a túlságos szigort kárhoztató tagok, míg többen úgy vélekedtek, hogy semmit sem kell a régi törvényen változtatni. Ez utóbbiak közűl C. Cassius ily beszéddel okolta meg szavazatát:

43. „Tanacsurak, gyakorta voltam jelen e gyülekezetben, midőn őseink szokásaival s törvényeivel ellentétben álló indítványok tétettek; nem is elleneztem azokat, nem azért, mintha kételkedtem volna, hogy hajdan minden ügyről jobban és helyesebben tudtak gondoskodni, és a mit megváltoztatunk, csak rosszabbra változtatjuk; hanem azért, hogy ne tűnjék föl úgy, mintha az ősi szokás tulságos szeretete által csak saját szakbeli foglalkozásom** értékét akarom emelni. Egyszersmind arra is gondoltam, hogy ha valamelyes nyomatéka van az én szavamnak, nem kell azt gyakori ellenkezéssel lerontanom, hanem, ha valamikor a közérdeknek szüksége volna rá, maradjon meg csorbulatlanúl. Ma ez az eset áll előttünk, midőn egy consul-viselt férfiú saját házában gyilkoltatott meg, rabszolgájának orvtámadása által, melyet senki sem akadályozott meg vagy árult el, ámbár még érintetlen áll az a tanácshatározat, mely az egész cselédséget halálbüntetéssel fenyegeti. Hát csak határozzátok el a büntetlenséget, hogy így saját méltósága védje meg azt, a kinek a városi előljárói állás nem használt. Kit biztosít szolgáinak nagy száma, ha Pedanius Secundust az ő négy-

* *Senatus consultum Turpilianum.*

** A régi jogintézmények tanulmányozását érti.

száza sem védte meg? Kin fog segíteni cselédsége, ha még a halálbüntetéstől való féltében sem veszi észre a veszedelmet, melyben forgunk? Vagy — a hogy némelyek nem szégyenlik mesélni — a rajta esett sérelmet bosszulta-e meg a gyilkos, mivel atyjáról maradt pénze felől rendelkezett, vagy örökölt tulajdon vétetett el tőle? [15]) Hát akkor mondjuk ki egyenesen azt a véleményünket, hogy a védúr jogosan öletett meg."

44. „Kell-e érveket kutatni egy oly kérdésben, a melyről bölcsebb emberek már határoztak? De ha most először kellene is nekünk határoznunk: hiszitek-e, hogy az a rabszolga úgy szánta el magát gazdájának meggyilkolására, hogy egy fenyegető szót sem ejtett, hogy véletlenül sem szólta el magát? Vagy ám legyen, elrejtette szándékát s a gyilkoló fegyvert a többiek tudta nélkül szerezte be: de lehetett-e mindnyájok tudtán kívül az éjjeli őrök közt keresztül mennie, a hálószoba ajtaját fölnyitnia, mécset bevinni, a gyilkoságot végrehajtani? A bűntettnek sok jelensége előre mutatkozik; ha a rabszolgák elárulják, magunkban élhetünk sokuk közt, nyúgodtak lehetünk addig, míg ők félnek; végül pedig, ha mégis meg kell halni, legalább ne veszszünk el bosszúlatlanúl vétkes emberek kezétől. Őseink előtt gyanús volt a rabszolgák lelke, még akkor is, ha a birtokon vagy a házban születtek s a gazdájokhoz való ragaszkodást ott közvetlen tanulták. Mióta pedig cselédségünkben népfajok vannak képviselve, melyeknek különfélék a szokásaik, vallásuk pedig vagy idegen vagy nincs is: ezt a csőcseléket csak félelemmel lehet zabolán tartani. Hát némelyek ártatlanúl fognak elveszni? Hiszen, mikor a vert seregből minden tizedik agyonüttetik: derék embereket is érhet a sors. * Van valami igazságtalanság minden nagy példaadásban, melyet egyesek ellen a közjó érdekében kell szolgáltatni."

45. Habár Cassius véleményével magában senki sem mert szemben szállni, de különféle hangok hallatszottak azok részéről, a kik a büntetés alá esőknek nagy számán, korán, nemén és sokaknak kétségtelen ártatlanságán szánakoztak; tulnyomó volt azonban az a rész, mely a halálbüntetést kimondá. De nem lehetett a határozatot végrehajtani, mert a köznép összecsoportosult s kőzáporral és tűzzel fenyegetőzött. [16]) Ekkor a császár a népet egy kiáltványban megdorgálta, s az útat, melyen az elítélték a vesztőhelyre vezet-

* A megtizedelés a római katonaságnál is szokásban volt, ha valamely csapat gyáván viselte magát.

tetének, katonai csapatokkal záratta el. Cingonius Varro azt indítványozta, hogy az ugyanazon födél alatt volt szolgákat is ki kell Italiából tolonczolni, a mit a császár nem hagyott jóvá azon az okon, hogy a régi szokás, melyet a szánalom nem csökkentett, ne szigoríttassék még jobban a kegyetlen alkalmazás által.

46. Ugyane consulok alatt elítélteték Tarquitius Priscus zsarolás miatt a bythiniak panaszára s nagy örömére a tanácsuraknak, kik visszaemlékeztek, hogy ő vádolta be saját proconsulát Statilius Taurust.* Vagyonbecslések tartattak Galliában Q. Volusius, Sextus Africanus és Trebellius Maximus által, miközben Volusius és Africanus rangelsőbbségök fölött viszálkodtak; Trebelliust mindakettejük lenézvén, épen ezzel emelték magasabbra.

47. Ez évben bevégezte életét Memmius Regulus, tekintélye, szilárd jelleme s jó hirneve révén oly magasan álló férfi, a menynyire a császári fönség árnyéka alatt lehetséges, úgy hogy mikor Nero betegen feküdt és a körülte csúszó-mászók halála esetére a birodalom végét jósolgatták, azt válaszolta, hogy van a kire bízni lehet az államot. Mikor kérdezték, hogy kire főképen? Memmius Regulust nevezte meg. Élt azonban Regulus azután is; födözte őt nyúgalmas jelleme, új keletű származása és az, hogy nem volt irígylésre méltó nagy vagyona. Egy testgyakorló-iskolát állított ez évben Nero s görögös előzékenységgel bocsátá rendelkezésre a senatori és lovagi rendnek a szükséges olajat is.[17])

Kr. u. 62.

48. P. Marius és L. Asinius consulok alatt Antistius prætor, kiről említém,** hogy néptribun korában önkényesen járt el, sértő verset csinált a fejedelemre és népes vendégségben Ostorius Scapula asztalánál föl is olvasta. Ezért Cossutianus Capito, ki minap ipja Tigellinus[18]) közbenjárására senatori rendet kapott, fölségsértési váddal lépett föl ellene. Az erről szóló törvény ekkor újítatott föl,[19]) s az volt az általános hit, hogy nem is annyira Antistiusnak vesztét, mint inkább a császár dicsőitését célozták vele, hogy a tanácstól elítéltet a maga tribuni közbelépésével[20]) megmentse a halálbüntetéstől.*** Ámbár Ostorius vallomásában azt mondá, hogy ő

* L. Ann. XII. 59.
** L. Ann. XIII. 28.
*** L. XI. 6.

semmit sem hallott, mégis az ellenkező tanúknak adtak hitelt, s Junius Marullus, kijelölt consul azt az indítványt tette, hogy a vádlott megfosztatván a prætori hivataltól, az ősök szokása szerint végeztessék ki. Míg a többiek hozzájárultak az indítványhoz, Pætus Thrasea* sok elismeréssel a császár iránt és heves kárhoztatással szólva Antistiusról, azt fejtegette, hogy „egy jeles fejedelem alatt s mikor a senatust semmi kényszer nem kötelezi, nem azt kell határozni, a mit a bűnös érdemelne. A hóhér és a hurok már rég elavult dolgok, s vannak törvénynyel megállapított büntetések, melyek szerint a birák vérengzése és a kor meggyalázása nélkül is lehet ítéletet hozni. Ha javainak elkobzása után egy szigeten tölti minél hosszabbra nyuló bűnös életét: személyileg annál nyomorúságosabb lesz, s a nyilvános kegyelemnek annál nagyobb példája gyanánt fog szolgálni."

49. Thrasea szabadelvű nyilatkozata rést tört a többiek szolgalelkűségén, s miután a consul szavazást engedett, az ő véleményét fogadták el, nehányuk kivételével, a kik közt A. Vitellius,** a hizelgés útján legelül járva, szemrehányással ingerlé a legderekabbakat, a válaszokra pedig némán hallgatott, a hogy gyáva lelkek tenni szokták. Mivel azonban a consulok nem merték a tanácsvégzést megfogalmazni, fölírtak a császárhoz, hogy adja jóváhagyását. Az szégyen és harag közt ingadozva, végre válaszíratot küldött, „hogy Antistius, bár semmi sértődéssel nem érezhette magát kihívottnak, súlyos rágalmakkal illette a császárt; megtorlása a tanácsuraktól kivántatott, s helyes lett volna a vétség nagyságához képest szabni ki a büntetést. Ő egyébiránt, a ki a határozat szigorát meg akarta volna akadályozni, mérsékletöknek sem áll útjába; döntsenek meggyőződésök szerint; szabad fölmentő ítéletet is hozniok." Miután ezt és egyéb effélét tartalmazó levele, melyből boszankodása nyilván kitűnt, fölolvastaték: még sem változtatták meg a consulok az ülésről szóló jelentést, sem Thrasea nem állott el indítványától, s a többiek, a kik helyeselték, szintén nem hagyták cserbe, némelyek azért, hogy nem akarták kitenni a fejedelmet a közérzület rosszalásának, többen azért, mert biztonságot láttak számuk nagyságában; Thrasea pedig szokott jellemszilárdságánál fogva s hogy jó hírnevét el ne veszítse.

50. Hasonló váddal kellett Fabricius Veientónak megküzdenie

* L. XIII. 49.

** A későbbi császár.

azért, mert sok gyalázó szavakkal illette a tanácsurakat meg a papokat azon iratában, melyet könyveinek * nevezett. Tullius Geminus a vádlója, azt toldta még hozzá, hogy a császári tisztségeket és a közhivatalok elnyerésének jogát pénzért árúba bocsátotta. Ez okúl szolgált Nerónak, hogy magára vállalja a biráskodást,[21]) s az elmarasztalt Veientót kiűzte Italiából s könyveit megégetni rendelte, melyeket azonban annál inkább gyűjtöttek és olvastak mindaddig, mig veszélylyel lehetett tenni; később birásuk lehetősége feledést borított rájok.

51. Mialatt azonban a közbajok napról-napra súlyosbodának: apadtak a mentő eszközök, s Burrus is elköltözött e földi világról, nem tudni: betegség vagy mérgezés következtében-e? Betegségre abból következtettek, mert torkának belül mindegyre növekvő daganata és lélekzetének elfulladása volt közvetlen oka a halálnak. De többen állították, hogy Nero parancsából, mintha orvosságot akarnának neki adni, ártalmas szerrel kenték meg ínyét, és hogy Burrus észrevevén a gonosztettet, midőn látogatására jött a császár, elkerűlte annak tekintetét s tudakozódására csak annyit felelt: „jól érzem magamat.“ A polgárság nagy bánattal kisérte sirjába, megemlékezvén kiváló tulajdonairól, melyekkel szembe állítá utódai közűl az egyiknek gyáva becsűletességét, a másiknak szertelen gazságait. A császár ugyanis két parancsnokot nevezett ki a testőrcsapatok élére, Fænius Rufust, a köznép kedvenczét, mint a ki a közélelmezés ügyét önzetlenűl igazgatta, meg Sofonius Tigellinust, kinek megrögzött ledérsége és gyalázatos élete gyakorolt rá vonzó hatást. Ez ismert jellemtulajdonságaik szerint álltak, Tigellinus erősebben a császár szivében, kinek bizalmas kedvteléseihez is társúl fogadtatott, Rufus pedig kedvező hírben a nép és a katonák előtt, míg Nerónál az ellenkezőt lehetett tapasztalni.

52. Burrus halála megingatta Seneca hatalmát, mivel a másik vezető férfi eltávozta után a jó tulajdonságok sem hatottak többé Neróra hasonló erővel, s hitványabb egyének felé hajlott. Ezek különféle vádakkal megtámadják Senecát, hogy roppant nagy és egy magánember igényét meghaladó vagyonát még mindig szaporítja, hogy a polgárok érdeklődését magára vonja, kertjeinek szépségével, nyári lakainak pompájával is mintha csak a fejedelmet akarná homályba borítni. Azt is szemére hányták, hogy „az ékesszólás dicsőségét egyedűl magának tulajdonítja s gyakrabban ír verseket,

* *Codicilli,* satyrikus versek kartársairól.

mióta Nero is kedvet kapott ahhoz. Hogy a császár mulatságait rossz szemmel nézi, kárhoztatja a lóhajtásban való ügyességét, s kigúnyolja hangját, mikor énekel. Hát már semmi sem jó ebben az országban, a mi nem az ő alkotása? Nero gyermekkora már mégis csak véget ért s erős férfiúvá fejlődött; rázza le tehát nyakáról tanítómesterét, hiszen elég tekintélyes tanítókra talál saját őseiben."

53. Seneca azonban jól ismerte gáncsolóit, mert beárulták neki őket olyanok, a kik még a tisztesség iránt érzékkel birtak, s mikor a császár mindinkább kerülte a vele való bizalmas érintkezést, kihallgatást kér és megkapván azt, így kezdi beszédét: „Tizennégy éve már császár, mióta reményteljes fiatalságod mellé vagyok rendelve; nyolcz éve, hogy a legfőbb hatalmat gyakorlod. Ez idő alatt annyi tisztességet és vagyont halmoztál reám, hogy boldogságomból csak az az egy hiányzik, hogy mérsékeltessék. Nagy példákat hozok föl, nem az én sorsomból, hanem a tiedből vetteket. Ősatyád Augustus M. Agrippának a Mytilenébe való visszavonulást engedte meg; C. Mæcenasnak pedig, hogy magában a fővárosban élvezze azt a pihenést, a mit a falusi magány szokott nyujtani. Egyik, a ki háborúiban volt társa, a másik, a ki még több munka közt hányódott, mindketten bőséges ugyan, de roppant érdemeikhez mért jutalmakat kaptak. Én pedig mi más szolgálatomat szentelhettem neked, mint, úgy szólván, árnyékban felnőtt tanulmányaimat, melyeknek csak azért jutott részökül némi hiresség, mert arra gondoltak, hogy a te ifjúságod fejlődését segítettem velők elő; nagy jutalma az én munkámnak! Te pedig elhalmoztál engem mérhetetlen kegyeddel, számlálhatlan pénzzel, annyira, hogy sokszor azon tépelődöm: hát engem, a lovagi és tartományi család sarját, az állam nagyjai közé számítanak-e? a régi nemesek és az ősök hosszú sorozatával dicsekvők közt ragyogott-e föl az én új nevem? Hová tűnt az az én kevéssel beérő lelkem, mely most ily díszkerteket alkot, ilyen kéjlakokban andalog a főváros közelében, ily terjedelmes jószágokban, annyi kincsben dúslakodik? Az az egyetlen mentség jut csak eszembe, hogy a te ajándékaidat nem volt módomban visszaútasítani.

54. „De most már mindketten betöltöttük a mértéket, te is azzal, a mit a fejedelem egy barátjának adhat, én is azzal, a mit egy barát fejedelmétől elfogadhat. Minden több csak a közirígységet szaporítja, mely ugyan, mint akármely emberi dolog, a te nagyságodhoz nem ér föl, de engem súlyosan nyom; rajtam

segítni kell. Miként hogy ha hadi szolgálatban vagy útazásban fáradtam volna el, támogatást kérnék: úgy életem ez útján megrokkanva, még a legcsekélyebb gond kifejtésére is alkalmatlan létemre, mivel vagyonom terhét többé nem birom hordozni, segítségért könyörgök hozzád. Parancsold, hogy kamaratisztjeid vegyék át kezelésökbe s a te birtokodba. Ezzel nem taszítom magamat szegénységbe, hanem csak azt adom át, a minek fénye megvakít; és a mely időt kertjeim és kéjlakaim gondozásától menekűlve megtakarítok, lelkem művelésére fogom fordítani. Te férfierőd teljességében vagy s már annyi év óta tartod kezedben a kormányt, hogy mi öreg barátaid nyúgalmat kivánhatunk. Az is dicsőségedre szolgáland, hogy magasra emeltél olyanokat, kik a közönséges életsorsba is bele tudnák találni magukat."

55. Erre Nero körűlbelűl így válaszolt: „Hogy a te előre meggondolt beszédedre rögtönösen felelni tudjak: azt főleg neked köszönhetem, a ki megtanítottál nem csak az előre látott, hanem a váratlan dolgok iránt is tájékozni magamat. Ősatyám Augustus Agrippának és Mæcenasnak fáradalmaik után engedett nyúgodalmat, de már maga is abban az életkorban volt, a melynek tekintélye igazolta mindazt, a mit és bármily alakban nekik engedett. De egyiket sem fosztotta meg a nekik adott jutalmaktól. Háborúban és veszélyek közt érdemelték ki, mert azok közt forgolódott Augustus ifjabb korában. Én sem nélkűlöztem volna fegyveredet és karodat, ha háborút viselek vala; de a mit a jelen helyzet kivánt: észszel, tanácscsal, útasítással gyámolitád gyermek-, majd ifjúkoromat. A te nekem adott ajándékaid, míg életem tart, örökkévalók lesznek; a miket tőlem kaptál, a kertek, a pénz és a kéjlakok, a vaksorsnak vannak alávetve. S habár ezek tetemesnek látszanak, mégis sokan, a te szellemi tulajdonaiddal nem mérkőző emberek, többet kaptak, ha ugyan magadat kevesebbre nem becsűlöd a háromszor consulságot viselt Vitelliusnál és engem Claudiusnál; s a mennyit Volusius hosszú takarékossággal szerzett, az én bőkezűségem irántad annyit sem tud teljesítni. Szinte restellem fölhozni a szabadosaimat, kik gazdagabbak nálad, a miért szégyent is érzek, hogy a ki nekem legkedvesebb vagy, anyagi javak tekintetében nem állasz mindannyiok fölött."

56. „De még erőteljes korban vagy, s alkalmas a jól megérdemelt jutalomra; magam pedig uralkodásomnak csak kezdetén állok; sőt ha az én ifjúságom síkamlós útján valahová letévednék, visszatartasz, erőmet pedig támogatásoddal hathatósabban irányitod.

Nem a te szerénységedet, ha pénzemet visszaadnád, nem nyúgalmadat, ha a fejedelmet elhagynád, hanem az én fukarságomat, az én embertelenségemtől való félelmet fogja minden száj emlegetni. Ha kiválóképen dicsérnék is a te önzetlenségedet, még sem illenék egy bölcs férfihoz abból merítni magának dicsőséget, a mivel barátját rossz hírbe hozza.“ [22]) Csókkal és öleléssel fejezte be szavait, mert természete és gyakorlottsága hozta magával, hogy kaján indulatát hamis nyájassággal tudja leplezni. Seneca, a mint a nagyurakkal szemben minden végződni szokott, köszönetét fejezte ki; de mostantól megváltoztatja előbbi befolyásos állásában követett viselkedését; a nála tisztelegni kívánók gyülekezését eltiltja, kerüli a kisérettel való megjelenést, ritkán tartózkodik a fővárosban, mintha gyönge egészsége vagy bölcselmi foglalkozásai tartóztatnák.

57. Seneca állásának megrendülte után könnyen ment Rufus Fæniust félre tolni azoknak, kik Agrippinával való barátságát hozták föl ellene. S napról napra hatalmasabb lett Tigellinus, a ki azon véleményben, hogy rossz tulajdonságai, melyekkel egyedül dicsekedhetett, még kedvesebbek lesznek, ha a fejedelmet bűnszövetséggel hálózza be: félelmének tárgyait kutatja. Mikor aztán megtudta, hogy leginkább fél Plautustól, a kit nem rég Ázsiába, és Sullától a kit a narbói Galliába távolított el:* magas származásukat emlegeti és hogy amannak a keleten álló, emennek a germaniai hadak esnek keze ügyébe. „Hogy ő nem leskelődik, mint Burrus, önző kilátások felé, hanem csak Nero javát tartja szeme előtt, a minek a belső fondorlatokkal szemben valamennyire eleget is tud tenni jelen hatáskörében. De hogyan lehet elnyomni a messze országokban keletkezhető mozgalmakat? Gallia hegyezi fülét a dictatori névre,** s nem kevésbbé tartja feszült várakozásban Ázsia népeit Drususnak, a nagyatyának hírneve.*** Sulla vagyontalan s ebből ered kiváló vakmerősége; színli a lustaságot, a míg merész terve megvalósítására tért talál. Plautus nagy vagyon birtokában nem is negélyezi a tétlen életre való vágyódás látszatát, hanem a régi rómaiak utánzásával tűntet, a stoikusok gőgjét öltvén föl és azt az iskolát követvén, mely a nyugtalan és politikai szereplésre törekvő férfiakat szüli. Nem lehet tovább késedelmezni.“ Sullát hat

---

* L. XIII. 19. — XII. 52.

** A Sulla dictator nevére, melynek emlékét most megújítja ez újabb Sulla.

*** Plautus a fiatalabb Drusus leányának Juliának volt fia.

nappal azután a Massiliába átküldött orgyilkosok, mielőtt valamit csak sejtett és hallott volna, ebédje mellett leszurják. Elhozott fejét megcsúfolta Nero, korai őszülése miatt csúnyának mondván.

58. Plautus meggyilkolásának előkészítése nem folyhatott olyan titokban, mivel életére többen vigyáztak, s a szárazföldi és tengeri út hosszúsága meg a közbeeső idő fölrebbentette a hírt. Általános volt az a mese, hogy Plautus fölkereste Corbulót, a ki akkor nagy hadseregek fölött parancsolt, s föltárta előtte, hogy ha hires és ártatlan férfiak megöletése van tervbe véve, akkor őt első sorban fenyegeti a veszedelem. Sőt beszélték azt is, hogy Azsia fegyvert fogott a fiatal férfi mellett, meg hogy a gaztett végrehajtására kiküldött katonák akár elégtelen számuk miatt, akár lelkök hajlandóságából, miután a parancsot teljesíteni nem birták, csatlakoztak az újonnan föltűnt csillaghoz. Mindezen hiábavaló hireket a mendemondákban hivő renyhék szokása szerint még többel is tódították. Eközben Plautusnak egy szabadosa gyors vitorlával elibe vágott a kiküldött centuriónak s meghozta ipától L. Antistiustól azt az üzenetet, hogy „térjen ki a tétlen halál elől, mely csak végső menedék; a nagy neve iránti részvét útján találni fog derék embereket, maga köré gyűjtheti a bátrakat. Aközben sem szabad semmi segélyt visszaútasítni. Ha a hatvan katonát (mert annyi ment) elkergeti, míg a hír Nero fülébe jut, míg másik csapat megy oda: sok adhatja magát elő olyan, a mi egész háborúvá növi ki magát. Végre is ily módon vagy megmenekűl, vagy semmi súlyosabbat nem kell elviselnie merész elhatározásával, mint ha gyáván megadja magát.“

59. De Plautusra mindez nem hatott; mivel védtelen és szám-űzött állapotában semmi segélyre nem nyilt kilátása, akár mert félve a bizonytalan jövőtől, másrészt hitvese és gyermekei szeretetétől is indíttatva, úgy gondolá, hogy ezekre való tekintetből engesztelékenyebb lesz Nero, ha semmi ellenállással nem ingerli föl. Vannak, a kik azt mondják, hogy ipától újabb hirnök jött, állítólag azzal az üzenettel, hogy semmi veszély nem fenyegeti, meg hogy Cœranus görög és Musonius tuszk bölcselettanárok javasolták neki inkább bátor lélekkel bevárnia a halált, mint bizonytalanság és remegés közt élnie. Bizonyos, hogy déltájban meztelenre vetkőzve testgyakorlatokat végzett. Ily állapotban szúrta le a centurio, Pelago herélt jelenlétében, a kit a centurio és a csapat, mint poroszlók fölé kényúri megbizottúl helyezett Nero. A meggyilkoltnak hazavitték a fejét, melynek láttára (a császár szavait ismétlem) Nero így

szólt: „Miért . . . . . “ * s most már mitől sem félvén, az effélék miatti aggodalma következtében addig halogatott házasságát Poppæával sietteti, s válni készül nejétől Octaviától, a ki bármily szerényen élt is, atyja nevénél és népszerűségénél fogva alkalmatlan volt reá nézve. De a tanácshoz küldött levelében semmi vallomást nem tett Sulla és Plautus meggyilkolásáról, csak annyit mondott, hogy mind a kettő nyugtalan természetű ember volt, és hogy neki nagy gondja van a közállapotok épségének föntartására. Ez okon hálaimákat rendeltek el, s hogy Sulla és Plautus kitaszittassanak a senatusból. Így még súlyosabb volt a gyalázat, mint maga a tény.[3])

60. Megkapván tehát a tanács határozatát, miután látja, hogy minden gazságát dicséretesnek ítélik, előzi magától Octaviát, meddőségét hozván föl okúl, és egybekél Poppæával. Ez, a ki sokáig volt ágyasa Nerónak, s uralkodott rajta házasságtörő viszonyuk alatt is, most pedig mint férjén: rábeszélt Octavia emberei közűl egyet, hogy őt egy rabszolgával való szerelmeskedéssel vádolja. Kiszemelnek e szerepre egy Eucærus nevű, alexandriai származású embert, a ki ügyes fuvolás volt. Szolgáló-leányait is vallatták ez ügyben, s kínzás kényszere alatt némelyek hamis vallomást tettek, többen pedig állhatatosan védelmezték asszonyuk ártatlanságát, s közűlök egy a faggatózó Tigellinusnak azt válaszolta, hogy tisztább Octaviának az asszonyi része, mint neki a szája.** Eltávolítják mégis Octaviát először polgári válás színe alatt, s Burrusnak házát s Plautus mezei jószágát kapja vészjósló ajándékúl; majd Campaniába űzték, katonai őrizetet adván melléje. Gyakori, nem titkolt panaszok hangzottak föl e miatt a nép köréből, melynek kisebb a bőlcsesége s alacsonyabb állapota miatt kevesebb veszély is fenyegeti. Ennek következtében, s nem mintha gonoszságát megbánta volna, visszahívta feleségét Nero.

61. A nép azonnal örvendezve hág föl a capitoliumra; imádkoznak az istenek előtt, Poppæa szobrait lerombolják, Octavia képeit vállukon hordozzák, behintik virággal, s a forumon és templomokban állítják föl; mennek a fejedelemhez is tisztelgő dicséreteiket kifejezni. És már a palotát sokaságuk és lármájok tölti be, midőn kiküldött katonai csapatok ütlegekkel és előreszegzett fegyverrel verik szét a zavargókat; így megváltoztatták azt, a mit a forrongás

---

* Hézagos a szöveg; Dio Cassius szerint ezt mondta volna: „nem gondoltam volna, hogy ily nagy orra van.“

** Obscén czélzás arra, hogy Tigellinus *cunnilingus* hirében állott.

létesített és Poppæa visszahelyeztetik rangjába. Ez a gyűlölködő természeténél fogva mindig rosszat forraló asszony pedig most attól való féltében is, nehogy a nép erőszakossága felülkerekedjék és Nerót a közvélemény nyilvánulása megváltoztassa szándékában, térde elé borúlva mondá: „nem olyan az ő helyzete, hogy egy házasságért, mégha azt életénél előbbre teszi is, küzdelemre szálljon; de az élete is koczkán forog Octavia védenczei és szolgái részéről, a kik a nép neve alá bujtak s olyat merészeltek békés időben elkövetni, a mi háborúban is alig történhetik. Azok a fegyverek a császár ellen voltak irányozva, csak még a vezér hiányzott, a ki zavaros időkben könnyen találkozik. Csak hagyja hát el Octavia Campaniát és jöjjön a fővárosba ő, a kinek egy intésére távollétében is zavargás keletkezik. Mi egyébiránt neki a vétke? Kinek okozott valaha sérelmet? Vagy habár ő valódi sarjat fog adni a császárok családjának: jobban szeretné a római nép az egyiptomi flótás ivadékát ültetni a császári trónra?[24]) Szóval, ha a körülmények úgy kivánják, inkább önként, mint kényszerítve hívja vissza az úrnőt, vagy méltó megtorlással gondoskodjék az ő biztonságáról. Az első mozgalom enyhe szerekkel volt lecsilapítható; de ha nem remélik, hogy Octavia Nerónak felesége marad, akkor neki fogják Nerót férjűl adni.“

62. Ez a váltakozó félelmet s haragot kelteni egyaránt alkalmas beszéd megijeszté s föl is ingerlé a hallgató császárt. De a gyanú, melynek szerzője egy rabszolga volt, nem igen fogott, a szolgáló leányok kikérdezése után pedig épen csúffá lett. Jónak látszott tehát egy olyannak a vallomását megszerezni, a kire a fölforgatás kisérletének vádját is rá lehet kenni. Ilyenül alkalmasnak tetszett a császáranya meggyilkoltatásának végrehajtója, Anicetus, a Misenumnál állomásozó hajórajnak, mint említém, parancsnoka, a ki az elkövetett gaztett után vékony kegyben részesűlt, azután pedig annál inkább aratott gyűlöletet, mivel a bűnök eszközei mindig úgy tűnnek föl, mintha vádat emelnének a megbizó ellen. Midőn a császár őt magához hivatá, emlékezteti előbbi szolgálatára: „hogy egyedűl ő jött a fejedelem biztonságának segítségére fondorkodó anyja ellen; nem kisebb hála megszerzésére nyílik most tér, ha bősz indulatú feleségét elteszi láb alól. Nem lesz szükség cselekvésre vagy fegyverre, csak vallja, hogy Octaviával házasságtörést követett el.“ Igér neki bár egyelőre titokban tartandó, de nagy jutalmakat s kellemes visszavonulást; ha pedig a megbizást megtagadná, halállal fenyegeti. Anicetus a veleszületett erkölcsi tompult-

ságánál fogva s előbbi alávalóságai által is megkönnyített elhatározással még többet hazudik, mint a mennyit kivántak tőle, s a bizalmasok előtt, kiket a császár mintegy tanácskozásra gyüjtött össze, vallomást tesz. Azután Sardiniába űzetik, hol nem szegény állapotban viselte száműzetését, s élete is természetes halállal végződött.

63. Nero pedig kiáltványban mondván el, hogy tudomására jutott neki az a tény, mely szerint neje a hajóhad megnyerése reményében elcsábította annak parancsnokát, azután pedig (megfeledkezvén arról, hogy csak nem rég ő maga * panaszkodott meddőségéről) bűnös viszonyának eltitkolása végett méhmagzatát elhajtotta: Pandateria szigetére záratja el Octaviát. Soha száműzöttet nagyobb szánalom nem kisért bujdosó útjára. Emlékeztek még némelyek a Tiberius által elüldözött Agrippinára, élénken állt még szemök előtt a Claudiustól számkivetett Juliának emlékezete; de azok meglett korúak valának, boldog éveket is láttak, s a jelen sivárságát egykori jobb sorsukra való visszagondolással enyhítették. Ennek pedig menyekzői első napja is olyan volt, mintha temetőbe menne; olyan házba vitték, hol csak gyász jutott részeül; méreg ragadta el tőle atyját s mindjárt utána testvérét; azután egy ringyó volt nála az úrnőnél hatalmasabb, a Poppæával való viszony pedig vesztére szolgált a feleségnek, s végül mindezek tetejébe a minden halálnál kinosabb vád!

64. És a fiatal nő húsz éves korában, centuriók és katonák közt, a végromlás sejtelmével már úgyis lemondván életéről, még nyúgodalmas elmúlásra sem számíthatott, mert nehány nap mulva jön a parancs, hogy meg kell halnia. Arra hivatkozék, hogy ő már özvegy és csak nővér, s nevükön szólítá mindkettőjök közös őseit, a Germanicusokat, végül Agrippinát is, a ki ha életben marad, ő boldogtalan házasságban élt volna ugyan, de nem kellett volna halált is szenvednie. Megkötözik és minden tagján fölnyitják ereit, s mivel a réműlet hatása alatt a vér lassabban ömlött, forró fürdővíz gőzével fojtják meg. Azt a szörnyű embertelenséget is beszélik, hogy levágott és a fővárosba vitt fejét Poppæa megnézte. Hogy mindezekért ajándékokat szavaztak meg a templomok számára: minek is említném? A ki ez idők eseményeit tőlem vagy más szerzők műveiből ismeri meg, előre is vegye bizonyosnak, hogy

* Nero panaszkodott előbb a miatt, hogy Octavia meddő, most pedig méhmagzatelhajtással vádolja.

valahányszor a császár száműzetést és gyilkosságot parancsol: ugyanannyiszor hálaáldozatot hoznak az isteneknek, s a mi hajdan a közügyek szerencsés fejleményeinek szolgált megörökítésére, most a közinség jelévé vált. De még sem hallgathatom el, ha valamely tanácshatározat a talpnyalás módjában valami újat, vagy a meghunyászkodás szélső elfajulását fogja mutatni.

65. Ugyanez évben meghalt két nagytekintélyű szabados. Mint hitték, a császár mérgeztette meg őket; Doryphorust azért, mert az ellenezte Poppæával való házasságát, Pallantust, mivel ennek rengeteg vagyonához hosszú vénsége miatt nem tudott hozzá jutni. Romanus titkos besúgás útján vádolta Senecát, mint C. Piso társát, de Seneca ugyanazzal a váddal hatályosabban verte őt le. E miatt Pisót réműlet szállta meg, és a Nero ellen szőtt összeesküvésnek erős, de balúl végződő vihara kezdett már föltűnni a láthatár szélén.*

* Piso összeesküvéséről csak a következő könyvben lesz szó, de már ekkor gyanú alatt állt.

Magyarázatok a XIV. könyvhez.

[1]) A Caligula ellen összeesküdött *Lepidus*-nak (l. Ann. VII—X. pótlás) Drusilla, Agrippinának nővére, volt a felesége; de azért még vele is házasságtörést követett el Agrippina. Pallast, Claudius meghitt kamarását is behálózta, abból a czélból, hogy ennek befolyásával nejévé lehessen saját nagybátyjának.

[2]) Mindez, a mi itt leiratik, mindjárt Agrippina tengeri veszedelme után, mondjuk ugyanazon órában folyt le. Ellenben több időnek kellett letelnie addig, míg Nerónál a föntebbi tanácskozás végbe ment és azután Anicetus küldetésének színhelyére érkezett, a mi már a következő mondatban van elbeszélve.

[3]) Dio Cassius szerint, fölugrott fekvőhelyéről, s ruháját elől széthasítván, meztelen testére mutatva, kiáltá: „Anicetus, ide szúrj a hasamba, mely egy Nerót szült a világnak!“

[4]) Azt fejezi ki Tacitus itt, a mit másutt is megismétel, hogy az istenek nem törődnek az emberi dolgokkal; jónak rossznak egyaránt engednek szabad folyást.

[5]) A régi római erkölcsökkel a legélesebb ellentétben állott Nerónak az a viselkedése, hogy mint kocsivezető és citerajátszó nyilvánosan föllépett. Nagy gyalázatnak tekintették ezt, s alig kisebb megrovásra méltónak, mint az ő vérengző tetteit. Bizonyítja ezt az a nagyszerű drámai jelenet is, a mikor (Ann. XV. 67.) Subrius Flavus, a bátor hadi tribun, a császárnak halálos vétkei közt azt is szemére hányja, hogy színészkedik és kocsiskodik.

[6]) E mondatszakasz értelme vitás. Némelyek *phonascis* (ének- és szavalástanító) helyett *facies*-t olvasnak, s akkor így volna fordítandó: „előre meghatározván a vele együttjátszóknak álarczát.“

[7]) *Domitius Afer*, a kiről a Dialogusban is mint jelentékeny szónokról van emlékezés, consul volt Kr. u. 39-ben. *Servilius* az első császárok történetét írta meg; de a mely nem maradt ránk.

[8]) Az elasszonyosodás és puhaság még a törvényszéki szónoklatot is megfogja rontani, s meggyöngíti az igazság erejét is, mert a birák nem fognak férfias és merész szavakat hallani a törvényszék sorompói előtt.

[9]) *Aquæ Marciæ*, a Q. Marcius Rex által Kr. e. 144-ben tanácshatározat alapján készített vízvezeték, mely Tibur környékéről kapta táplálékát. Az idősb Plinius nagyon dicséri ennek a vizét, hogy az a világ legtisztább, leghidegebb, legegészségesebb itala, valóságos isteni ajándék Róma számára.

[10]) A. Gallius történetiró mondja, hogy az ő korában, Hadrianus császár alatt, már a római közönség nem ismerte a különbséget egy *municipium* közt (a mi a szöveg kérdéses helye szerint Puteoli is volt eddig) és a *colonia* közt; de hogy a colonia, Róma alkotmányának és kormányzatának mintegy mása, régi időkben előkelőbbnek tekintetett, mint a municipium, mely megtartotta a maga ősi, természetesen már rég feledésbe ment alkotmányát.

[11]) Augustus óta a néphez vagy valamelyik főhivatalnokhoz való fölebbezés helyébe a tanácshoz vagy a városi előljáróhoz, tartományokban a helytartóhoz való fölebbezés lépett, és csak legfelső és végső fokon a császárhoz. A biztositékul leteendő összeg, mely a pőr tárgya értékének harmadát képezte, arra való volt, hogy az alaptalan fölebbezéstől visszariassza a pörlekedőket.

[12]) *Lex Cornelia de falsis*, melyet Sulla dictator hozott, s mely száműzetéssel s vagyonvesztéssel fenyíté a hamisítást.

[13]) A fővárosi előljáró — *præfectus urbis* — tiszte rendőri jellegű volt s azért népszerűtlen. Augustus szervezte ezt a hivatalt, azzal a föladattal, hogy Rómában és húszmérföldnyi körzetében a rendet föntartsa. Az előljáró rendelkezése alatt álltak a *cohortes urbanæ*. Lassankint azonban bővült hatásköre, s később az összes büntető biráskodás az ő illetősége alá került a fővárosban és környékén belül. A *prævaricatio* a jelen esetben abban állt, hogy a vádló ügyész, megvesztegettetvén az ellenfél által, látszólag jó hiszeműleg *(specie legum)* a præfectus előtti szigorúbb eljárást mellőzte és a rendes bíróság, a prætor, előtt indította meg a pört. A tanács azonban a városi előljáró illetékessége mellett foglalt állást.

[14]) *Exoletus*-nak (feslettnek) nevezték az olyan fiatal legényt, a kit a görögök és rómaiak közt elterjedt förtelmes szokás szerint, férfiak használtak buja vágyuk kielégítésére. Tehát a megölt Pedaniusnak lett volna egy ily fiatal legénye, a kibe ugyancsak a rabszolga is szerelmes volt, s e miatti féltékenységből ölte volna meg gazdáját.

[15]) Az *atyjáról maradt* és *örökölt* szók gúnyosan vannak alkalmazva. Azt mondja ugyanis a szónok: „Úgy vélekednek némelyek, hogy jogosan ölte meg gazdáját, mert a maga pénzén vásárolta meg a fölszabadítás. Hát van a rabszolgának pénze? nem az uráé-e mindaz, a mit szerez? Lehet-e rabszolgánál valami örökölt dologról beszélni?“

[16]) Róma alsóbb néposztályaiban akkor már igen nagy volt a rabszolgaivadék száma; de meg a szegényebb sorsúak természetes rokonszenvvel viseltettek a rabszolgák iránt, a kik a gazdagok hatalma alatt sínlődtek.

[17]) Az olajat a test bekenésére használták a birkózás előtt, úgy hogy megolajozott tagjaikat azután behintették homokkal, hogy kevésbbé sikamlósak legyenek.

[18]) *Tigellinus* neve itt fordul elő legelsőben. Azután testőrségi parancsnokká, majd Nero leggonoszabb kegyenczévé lesz, s csak Otho alatt éri végzete utól.

[19]) A *lex majestatist* Claudius hatályon kívül helyezte s úgy maradt Nero uralkodásának első éveiben is. Most újból visszaállíttatott.

[20]) *Tribunicia intercessione*. Minden császár birta a tribuni hatalmat Augustus óta, a ki először vette föl czímei közé a legfőbb hatalom jelzésére szolgáló e nevet (l. Ann. III., 56.) A néptribunoknak tudvalevőleg jogukban volt a tanácsi határozatokat tiltakozásukkal *(intercessione)* megakasztani, vagyis létrejövetelöket megakadályozni.

[21]) A császárok jogosítva voltak birói működést végezni. Trónraléptekor Nero igérte, hogy azt ritkán fogja tenni. (Ann. XIII. 4.)

[22]) Nem tudjuk, hogy párbeszéd tartalma mennyiben nyugszik történeti alapon, s mennyi belőle a nagy történetirónak és lélekbuvárnak a munkája. De az bizonyos, hogy az itt szereplő két egyén jellemének mélyreható fölfogására vall ez a remek részlet.

[23]) Oly aljas volt a hízelgő határozatokba burkolt gúny, hogy azt még nehezebben lehetett elviselni, mint magát azt a gaztettet, mely arra alkalmúl szolgált.

[24]) Czélzás arra az aljas koholmányra, mintha Octavia saját rabszolgájával Eucærussal viszonyt tartott volna fönn.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

A Nero uralkodása alatti események folytatólagos előadását tartalmazza a Kr. u. 62—65. években. A parthusok ellen viselt hadjárat. Belügyek. Földrengés Pompejiben. A nagy tűzvész Rómában. A keresztyének üldözése. Piso összeesküvése a császár ellen. Vérözön.

1. E közben a parthusok királya Vologeses értesülvén Corbulo eljárásáról és hogy egy idegen eredetű király, Tigranes állíttatott Armenia élére, testvérének Tiridatesnek elűzésével pedig megsértették az Arsacidák fönségét: bosszúra gondolt. De viszont Róma nagysága és a folyvást fönálló szövetség iránti tisztelet ellentétes gondolatokra indítá, mint tétovázó természetű embert, ki a hyrcanok hatalmas néptörzsének elpártolása folytán különben is sok háborúba volt bonyolodva. Kétes helyzetében azonfelül még egy újabb sérelem hire is fölizgatja, hogy ugyanis Tigranes leszállva Armeniából, az abiadok szomszédos nemzetét oly terjedelemben és oly sokáig pusztította, a mi már több volt egyszerű rabló hadjáratnál, s a nemzet főbbjei nehéz szívvel tűrték ezt: „Annyira lenézik őket, hogy már nem is egy római hadvezér tör be földükre, hanem az annyi éveken át rabszolgák közt tartott túsz követi el ezt a vakmerőséget.“ Ezt az elkeseredést még inkább fokozta Adiabene kormányzója Monobazus azzal a kérdésével, hogy „honnan kérjen ő segélyt? Már Armeniáról lemondtak,* a többi tartomány föl van dulva; s ha a parthusok nem védik őket, könnyebb a rómaiak szolgaságát viselni a hódoltak, mint a legyőzöttek állapotában.“ Az országából menekült Tiridates is hallgatásával, vagy halk panaszával még nyomasztóbbá tette a hangulatot: „hogy semmittevéssel nem lehet nagy birodalmakat föntartani; férfiasan és fegyveresen kell versenyre szállni; a legmagasabb polczon az a jogosabb, a mi hatalmasabb;[1]) a magáét megtartani minden magánembernek kötelessége, de idegenért küzdeni királyi dicsőség.“

* T. i. a parthusok.

2. Ezek hatása alatt Vologeses gyűlést hív össze, melyen Tiridatest ültette maga mellé, s így kezdett beszélni: „Én ezt, ki velem ugyanegy atyától született s nekem koromnál fogva engedte át a legfőbb rangot, Armenia birtokába iktattam, a mi harmadik fokú méltóságnak tartandó, mert a médeket már előbb foglalta le magának Pacorus. Meg voltam győződve, hogy a testvérek régi gyűlölködésével és a mi családunk régi viszályaival ellentétben jól rendeztem el házunk dolgát. Ezt nem akarják a rómaiak, és a rájok nézve soha sem szerencsésen megzavart békét most megint saját vesztökre törik meg. Nem akarom tagadni, hogy most is jobb szeretném méltányos megegyezéssel, mint vérrel, alkuval inkább, mint fegyverrel tartani meg őseim szerzeményeit. Ha mit tétovázással vétkeztem, vitézséggel teszem jóvá. A ti erőtök és dicsőségtek épen áll; most még a mértéktartás érdeme is járul hozzá, a mit a legmagasabb méltóságban levő halandó sem kicsinyelhet s az istenek is megbecsűlik.“ Egyúttal koronával övezte Tiridates fejét s egy derék lovas csapatot, mely a királyt szokta kisérni, Moneses előkelő férfi vezetése alá adott, az adiabenok segédhadainak hozzácsatolásával, s megparancsolta, hogy Tigranest Armeniából kergessék ki, míg ő maga a hyrcanokkal szemben fönforgó viszályok lecsilapítása után összes belföldi erőit és egész hadi hatalmát talpra fogja állítni, a római tartományokat fenyegetendő.

3. Midőn Corbulo ezt biztos hírvivők útján megtudta, két legiót Verulanus Severus és Vettius Bolanus alatt segítségére küld Tigranesnek, azzal a titkos parancscsal, hogy minden esetben inkább óvatosan, mint hirtelenkedve járjanak el, mert jobban szerette, hogy legyen háborúja, mint hogy valósággal is viselje azt, s megírta a császárnak, hogy külön vezérre van szükség, a ki Armeniát védelmezze; Syria válságos helyzetben van, ha Vologeses betörne. Addig is a többi legióit az Eufrát partjain helyezi el; a tartomány népességéből egy portyázó sereget szervez; az ellenség betörő útjait őrcsapatokkal zárja el, s mivel az a vidék vízben szegény, az erődöket források mellett állítja föl, némely patakot pedig homok alá rejt.

4. Míg Corbulo Syria védelmére ily készülődéseket tesz, Moneses, hogy jövetelének hírét megelőzze, gyors menetekben nyomul elő, de Tigranest még sem lepte meg váratlan és készületlen állapotban. Ugyanis Tigranocertába vette be magát, a védőinek számánál és bástyáinak nagyságánál fogva erős városba. Különben is a nem csekély szélességű Nicephorius folyó veszi körül a falak egy részét,

s a hol a folyó nem nyujtott oltalmat, egy roppant árkot ástak. Rendes katonák voltak az erősségben,* s eleve ellátták élelmi készlettel, melynek szállítása alkalmával nehányan tűzesebben merészelvén előre száguldozni, a hirtelen megjött ellenségtől körülfogattak ugyan, de a többieket kudarczukkal inkább bosszúra, mint félelemre hangolták. A parthusnak azonban nincs bátorsága arra, hogy az ostromharczot szemtől-szembe vívja; ritka nyillövéseivel a bezártakat nem rettenti meg, s csak magát fárasztja haszon nélkül. Az adiabenek, midőn hágcsókat alkalmaztak és gépeket hoztak elő, könnyű szerrel visszaveretének, s a mieink kitörvén, nagy vérontást csináltak köztük.

5. Corbulo azonban, ámbár jól indultak a dolgok, úgy vélvén, hogy a szerencsében mértéket kell tartani: követséget küldött Vologeseshez, panaszt tenni a tartomány megtámadása miatt. „Hogy egy szövetséges és baráti viszonyt tartó király ostromolja a római csapatokat. Vagy hagyja abba az ostromot, vagy ő is ellenséges földre helyezi át táborát.“ Casperius centurio, ki a követséget vezette, a Tigranocertától harminczhét mérföldnyi távolságban fekvő Nisibis városnál találta a királyt s heves hangon adta elő megbízatását. Vologesesnek régi és mély meggyőződésben gyökerező elve volt kerülni Rómával a fegyveres összeütközést, s jelenleg sem folytak dolgai szerencsésen. Az ostrom sikeretlen, Tigranes biztosítva van csapatok és élelem dolgában, a roham visszaveretett, legiók küldettek Armeniába, mások készen állnak Syriában, hogy bármely pillanatban betörjenek: lovassága takarmányhiány miatt gyönge, mivel a sáskasereg minden zöldet és lombot lerágott. Eltitkolván azonban e miatt táplált aggodalmát, szelid hangon válaszolta, hogy követeket fog küldeni a római császárhoz Armeniára föntartott igénye és a béke megszilárdítása ügyében. Monesest visszarendeli Tigranocerta alól s maga is hátrafelé vonul.

6. Ezt az eredményt, mint olyat, mely a király félelme és Corbulo fenyegetése által éretett el, sokan nagyszerűnek magasztalták; mások ellenben úgy magyarázták, mintha titkon megalkudtak volna, hogy mind a két fél fölhagyván a háborúval, Vologeses visszavonulása után Tigranesnek is távoznia kell Armeniából. „Mert miért vezették el a római hadakat Tigranocertából? miért hagyták békés úton cserbe azt, a mit háborúval védtek? avagy jobb a téli szállás Cappadocia szélső zugában, sebtében fölütött sátrak alatt, mint egy

* T. i. római katonák, v. ö. XIV. 26.

csak az imént visszaszerzett ország fővárosában? Bizonyára azért halasztották el a háborút, hogy Vologesesnek ne Corbulo, hanem egy más vezér ellen kelljen harczolnia, s Corbulo a maga annyi éven át szerzett babérait ne tegye koczkára". Mert, — mint már mondám — Armenia védelmére egy külön vezért kért, s hallatszott is már, hogy az Cæsennius Pætus személyében közeledik. Mikor megérkezett, a haderőt úgy osztották meg, hogy a negyedik és tizenkettedik legió, együtt az ötödikkel, mely újabban hívatott elő Mœsiából, s egyszersmind a pontusi, galatiai és cappadociai segédhadak Pætus parancsnoksága alá menjenek; a harmadik, hatodik és tizedik legiók s az előbbi syriai katonaság Corbulónál maradjanak. A többit a körülményekhez képest közösen használják vagy megosztják. De egyrészről Corbulo nem tűrt vetélytársat, másrészt Pætus, a kinek elég dicsőség lett volna másodiknak is lenni, becsmérelte az eddigi eredményeket, a miért se vérontás, se zsákmány nem volt, s mondogatá, hogy csak üres szóbeszéd, a mit a városok megvívásáról mesélnek. Ő majd adói, törvényeket s egy árnyékkirály helyett római jogot fog a legyőzöttek nyakára kényszeríteni.

7. Ez időtájban Vologeses követei, kiket, mint említém, a császárhoz küldött, eredmény nélkül tértek vissza, s a parthusok nyiltan megkezdték a háborút. Pætus nem vonakodott tőle, hanem két legióval, melyek közül a negyediket azon időben Funisulanus Vettonianus, a tizenkettediket Calavius Sabinus vezette, Armenia földjére lép bal-jósjel alatt. Ugyanis az Eufráton való átszálltok alkalmával, mivégett hidat vertek, az a ló, mely a consuli jelvényeket hordta hátán, nem tudni mi okból, megbokrosodva visszafelé száguldott. Egy áldozati barom is, mely az épülőfélben levő téli táborban állt, a félig kész műveken nyargalvást áttört s kiszaladt a sáncz közül. A katonák dárdáinak hegyén tűz égett* a mi annál jelentősebb csuda volt, mert a parthus ellenség hajító fegyverekkel harczol.

8. Pætus azonban mit sem törődvén a jósjelekkel, mikor még a téli tábor sem volt eléggé megerősítve s gabonaneműek beszerzéséről sem gondoskodtak, magával ragadja a sereget a Taurus hegyen át, mint mondá, Tigranocerta visszafoglalására, és azon vidékek földulására, melyeket Corbulo bántatlan hagyott. El is foglalt nehány váracsot, s szerzett volna nem kevés dicsőséget és zsákmányt, ha a dicsőségben mértéket tud tartani, vagy a zsák-

* Livius többször említi a tábori csudajelenségek közt.

mánynyal gondosan bánik vala. Mikor aztán messze útakon végig száguldott, oly nagy vidékeken, melyeket nem birt hatalmában tartani, s az összeharácsolt élelmi szerek elromlottak, a tél pedig már küszöbön állt: visszavezette seregét s levelet irt a császárnak, oly színben adván elő a dolgot, mintha be volna fejezve a háború, nagy szavakkal, valódi tartalom nélkül.

9. Ezalatt Corbulo a soha figyelmen kivül nem hagyott Eufrát-partot több őrcsapattal rakta meg, s nehogy az ellenség lovas rajai a híd építését akadályozhassák, — mert már magukat mutogatva, sűrűn száguldoztak a tulsó mezőkön, — kiváló nagyságú, gerendákkal összekapcsolt s tornyokkal rakott hajókat vitet oda a folyamon, s hajító és lökő gépekkel elriasztja a barbárokat, a kiket a kövek és dárdák oly távolságban is elértek, a honnan nyíllövésekkel nem tudták egyenlően viszonyozni. Azután folytatták a híd építését, és a szemközt fekvő halmokat a szövetséges csapatok, majd a legiók foglalják el táborhelyűl, oly nagy gyorsasággal és erőkifejtéssel, hogy a parthusok fölhagyván a Syria megtámadását czélzó készülődéssel, minden törekvésöket Armeniára helyezik, a hol Pætus a jövendők sejtelme nélkül az ötödik legiót a távoli Pontusba küldé, a többieket pedig a katonák rendszertelen szabadságolásával meggyöngítette, míg híre jött, hogy Vologeses nagy támadó hadsereggel közeledik.

10. Előrendeli a tizenkettedik legiót, s épen ez az intézkedés, melylyel azt akarta elérni, hogy hadereje szaporodásának híre menjen, árulta el annak számbeli gyöngeségét. De még azzal is megtarthatja táborát és a háború elhúzásával kifáraszthatja vala a parthusokat, ha Pætus akár a maga elhatározásához, akár mások tanácsához tudott volna állhatatosan ragaszkodni. Csakhogy mikor hadértő férfiak a közvetlen fenyegető veszély nemléte iránt megnyugtatták, nehogy az legyen a dolog színe, hogy idegen tanácsra szorúl: megint visszás és ferde intézkedésekhez fogott. Majd ott hagyván a téli tábort, annak hangoztatásával, hogy nem árkot és sánczot, hanem embereket és fegyvert adtak neki az ellenség ellen: kivezette a legiókat, mintha csatát kezdene. Azután, mikor elesett egy centurio s nehány katona, kiket az ellenség csapatainak kémlése végett előre küldött, megijedve visszatért. Mivel pedig Vologeses kevés erélylyel üldözte, újra föléledt hiú elbizakodásában háromezer válogatott gyalogost helyezett el a Taurus közelfekvő magaslatán, hogy a király előtt elzárják az átjárást; pannon csapatait is, lovasságának szine-javát, a sík egyik részén állítja föl. Feleségét és fiát egy

Arsanosate nevű hegyi erődbe rejti el, egy cohorsot rendelvén oltalmukra, s így szétszórta a katonaságot, mely együtt tartva, a laza szervezetű ellenségnek erélyesebben nézhet vala szemébe. Nehezen is birta rá magát, mint mondják, megizenni Corbulónak, hogy az ellenség már sarkában van. De Corbulo nem sietett, azért sem, hogy a veszély nagyobbodásával nagyobb legyen a segélyadás dicsősége is. Útnak indított mégis a három legióból ezer-ezer embert, a segédhadakból pedig nyolczszáz lovast, s ugyanannyi gyalogságot.

11. Vologeses azonban, habár meghallotta, hogy az útakat Pætus egyfelől gyalogsággal, másfelől lovasokkal megszállatta: még sem változtatott tervén semmit, hanem a szövetséges lovasokat ráütéssel és fenyegetéssel elriasztotta, a legióbeli katonákat eltiporta, miközben csak egyetlen centurio, Tarquitius Crescens, merte védelmezni* azt a tornyot, melynek őrzése rá volt bízva, gyakran ki is törvén s levágván a barbárokban azokat, a kik közelebb jöttek, míg végűl tűzcsóvák dobálásával legyőzeték. A gyalogok közűl a sérűletlenek távoli és járatlan helyekre vetődtek el, a sebesűltek visszatértek a táborba, s ott a király vitézségét, népeinek kegyetlenségét s nagyszámát, félelmökben mindezt túlozva festették, könnyű hitelre találván azoknál, a kik épen ettől remegtek. A vezér pedig nem csak hogy mellét nem feszítette a balsors ellen, hanem minden katonai kötelességét cserben hagyva, leveleket küldözött Corbulóhoz azzal a kéréssel, hogy jöjön gyorsan s a szerencsétlen seregnek hadi jelvényeit, sasait és még megmaradt nevét mentse meg; a meddig életök tart, ők helyt állanak.

12. Corbulo meg nem ijedve, haderőinek egy részét az Eufrát mellett elhelyezett erődítvények védelmére Syriában hagyván: a legközelebbi s élelmi szerekben nem szűkölködő útakon, Commagene tartományon, majd Cappadocián keresztűl siet Armeniába. Seregét egyéb hadi kellékeken kívűl nagy számú, gabonával megrakott teve kisérte, hogy egyszerre űzze el az ellenséget meg az éhséget. Az elszűllöttek közűl először Paccius elsőrendű centurióval, azután sok közlegénynyel találkozott, a kiket, miután szökésöket különféle okokkal szépítgették, figyelmeztetett, hogy térjenek vissza zászlóik alá s kérleljék meg Pætust; ő csak győzőkkel gyakorolhat irgalmat. Egyszersmind legióihoz fordul; buzdítja, hadi sikereikre figyelmezteti őket, új dicsőséget mutat nekik: „hogy nem őrmény falvak és városok, hanem római táborok és azokban két legio lesz fáradságuk

* Természetesen nem magában, hanem az alatta levő kevésszámú katonasággal.

jutalma. Ha minden egyes közlegény egy polgár megmentéséért díszkoszorút szokott kapni a fővezérnek saját kezéből: mennyi és mily nagy dicsőséget szereznek, mikor egyenlő a száma azoknak, a kiknek szabadulást hoznak és a kik azt nyerik!“ Ezek és hasonló szavak bátorítólag hatottak rájok, s mivel voltak olyanok is, a kiket testvérök vagy rokonuk veszélyben forgása különös érdeklődésre sarkalt: szakadatlan menetben éjjel és nappal haladtak előre.

13. Vologeses viszont nagyobb erővel szorongatta az ostromzároltakat; majd a legiók sánczait vívta, majd a várost, melyben a védtelen korú személyek tartózkodtak, közelebb is mentek előre, mint a parthusoknak szokásuk, hogy vakmerő támadásukkal csatába csalják az ellenséget. De azokat alig lehetett csak sátraikból is kihívni s csupán a védmüvek közt harczoltak, némelyek a vezér parancsából, mások sajat gyávaságuknál fogva is, vagy mert Corbulót várták; ha pedig a tulnyomó erő nyomása alatt összeroskadnának, készen tartották a maguk mentségére a caudiumi és numantiai vereség példáit.* Pedig a samniták italiai népe nem volt oly hatalmas, mint a párthusok, a római birodalomnak e vágytársai, és mégis a régi kor erős és dicsőitett bajnokai gondoskodtak önfentartásukról, ha a balsors ellenök fordult. A hadseregnek ily kétségbeesése által kényszerített vezér először nem könyörgő, hanem panaszkodó levelet intézett Vologeseshez, „a miért Armenia ellen, mely mindig római uralom alatt állt, vagy a császártól választott királynak volt alávetve, ellenségesen lépett föl. A béke egyenlő föltételek mellett hasznos mindkettőjöknek; ne tekintse csak a jelen állapotot. Két legióval szemben országának teljes erejével jött; de a rómaiaknak még rendelkezésökre áll egy egész világ, hogy a háború sorsát jóra fordítsák.“

14. Erre Vologeses érdemileg nem felelt, hanem csak „hogy be kell várnia testvéreit Pacorust és Tiridatest. Akkor lesz hely és idő kitűzve a tanácskozásra, hogy Armeniáról mit határozzanak; az istenek még arra is méltatták az Arsacidákat, hogy ezúttal római legiók sorsa fölött is döntsenek.“ Ezután Pætus újabb követeket küldött, hogy a királytól találkozást kérjen, a ki maga helyett Vacaces lovassági parancsnokot rendelte ki. Pætus az előtt fölemlítette Lucullust, Pompejust és mindazt, a mit a császárok Armeniának birtoklása vagy elajándékozása dolgában cselekedtek;

* Igazolhatták magukat a régi korból vett példákkal, midőn a rómaiakat a samniták és a numantiaiak megverték s az elfogottakat járom alatt bocsátották át.

mire Vacaces azt mondja, hogy a mi birtoklásra vagy ajándékozásra való jogunk csak képzeleti, a parthusoké pedig valóságos és tényleges. Kölcsönösen sok vitázás után, másnapra az adiabenei Monobazus is meghivatik tanúul azokra, a mikben megegyeznek. Meg is állapodtak abban, hogy a legiók fölmentetnek az ostromzár alól, s az összes katonaság elvonul Armenia határairól, az erődök és élelmi készletek a parthusoknak adandók át, és mindezek végrehajtása után alkalma lesz Vologesesnek Neróhoz követeket küldeni.

15. Azalatt az Arsania folyón, mely a tábor mellett haladt el, hidat veretett Pætus, mintha azon akarna átmenni; de a parthusok parancsolták azt, mintegy bizonyítékául győzelmöknek, s csakugyan ők is használták, míg a mieink ellenkező irányban vonultak el. Azzal is megtoldja a mende-monda, hogy a legiók járom alatt küldettek volna keresztül, s emlegetnek más gyászos dolgokat is, a milyenekhez hasonlatost az őrmények is követtek el. Bementek ugyanis az erődítvények közé, mielőtt még a római sereg távozott volna, s fölállottak az út két oldalán, hogy a valamikor elzsákmányolt szolgáikat s igásbarmaikat fölismerjék és visszavegyék. Raboltak ruhát is s elvettek fegyvereket, mivel a katonaság félt és engedett, nehogy összeütközésre adjon okot. Vologeses a levágottak fegyvereit és testeit egybe hordatta, hogy azzal tanúsítsa vereségünket, de a menekülő legiók nézésétől tartózkodott. Mértéktartásáról akart ezzel a közvélemény előtt érdemet szerezni, miután büszkesége kielégítést nyert. Az Arsania folyón elefánt hátán ülve, ment át, a királyhoz legközelebb állók pedig lovaikon úsztattak keresztül, mivel az a hír terjed el, hogy a hid, építőinek álnok eljárása miatt, le fog szakadni a teher alatt; ám a kik rá mertek lépni, erősnek és megbizhatónak találták.

16. Egyébiránt bebizonyult, hogy az ostromoltaknak oly bőven volt élelmi szerök, hogy a raktárakat fölgyujtották;* viszont Corbulo meg azt jegyezte föl,** hogy a parthusok az élelmi készletek hiánya és a takarmány fogyta miatt már föl akartak hagyni az ostrommal, s ő sem volt már messzebb, mint három napjáratra. Azt is írja, hogy Pætus a hadi jelvények előtt, ott állván mellette azok, a kiket a király tanúság végett küldött, esküvel kötelezte magát, hogy egy római sem fog Armenia földjére lépni, míg Nerótól a béke jóváhagyása tárgyában levél nem érkezik. Ha ezt a hírt a gyalázat

* Kivonulásukkor, hogy ne jussanak az ellenség kezére.

** Emlékirataiban, melyeket az idősb Plinius idéz és Tacitus előtt is ismertek voltak.

kiszínezése végett költötték is, az a további nem esik kétség alá, hogy Pætus egy nap alatt negyven mérföldet* haladt, szanaszét hagyván sebesültjeit, s a menekülők réműlete nem volt kevésbbé csúfos, mintha vesztett csatából futottak volna. Corbulo csapataival együtt az Eufrát partján találkozván velök, jelvények és fegyverek dolgában nem fejtett ki olyan pompát, mely a két sereg közt az ellentétet szembeötlővé tette volna. [2]) A szomorú s bajtársaik sorsán sajnálkozó katonák még könnyeiket sem tudták tartóztatni; sirás miatt alig jutottak a kölcsönös üdvözléshez. Eltűnt a vitézség versengése és a dicsőségvágy: a boldog emberek buzdulása; szánalom vett erőt mindenkin, de jobban a közemberek szívén.

17. A vezérek közt rövid beszélgetés folyt le, miközben Corbulo panaszkodott a most már kárba veszett fáradság miatt, holott a háborút lehetett volna a parthusok megfutamításával is végezni. A másik erre azt felelte, hogy mindkettejöknek szabad kezök van, forduljanak vissza, s támadják meg a Vologeses távoztával meggyöngűlt Armeniát. Corbulo válaszolta, hogy „neki a császártól nincs olyan parancsa; csak a legiók veszedelme birta rá, hogy tartományából kimozduljon. Mivel a parthusok szándéka bizonytalan: ő vissza fog térni Syriába. Így is kérni kell a szerencse jóságos istenasszonyát, hogy a hosszú útak által megviselt gyalogság az ellenségnek gyors s a terep alkalmas-volta miatt könnyebben haladó lovasságát megelőzhesse.“** Ezután Pætus Cappadociában telelt; Vologesesnek pedig követei érkeztek Corbulóhoz azzal az üzenettel, hogy az Eufráton tul emelt erődeit rontsa le, s a folyam képezzen köztük, mint előbb, határt. Ő viszont követelte, hogy Armeniából is távolíttassanak el az ellenséges megszálló csapatok. Ebben végűl engedett a király; az Eufráton túl lerontattak Corbulo erősségei, s Armenia magára hagyatott.

18. Rómában pedig diadaljeleket állítának a parthusok fölött vívott győzelem örömére s egy ívet a capitoliumi hegy közepén, a mit a tanács még akkor határozott el, mikor a háború javában folyt, s most sem hagyott föl vele, noha a valóság fölött kellett szemet hunyni, hogy a látszatnak tegyenek eleget. Sőt Nero, a külső események miatt érzett aggodalmait leplezendő: a nép számára rendelt, de megdohosodott gabonát is a Tiberisbe hányatta, a mivel a közélelmezés biztonságába vetett hitet akarta föntartani. A gabona

* Természetesen római mérték szerint, egy mérföldre ezer lépést számítva.

** A parthus lovasságot érti, mely az ő távolléte alatt esetleg már becsapott Syriába.

ára nem is emelkedett, noha kétszáz hajónyi rakomány még a kikötőben* vihar által ment tönkre, más száz hajót pedig a Tiberisen való fölfelé haladtában a véletlenül kitört tűz emésztett meg. Azután három consulviselt férfiúra, L. Pisó, Ducinius Geminus és Pompejus Paulinusra bízta az állami jövedelmek felügyeletét, azzal az előbbi császárokra czélzó megrovással, hogy azok terhes költekezésökkel túlmentek a rendes bevételek határán, míg ő évenkint hatvan milliót takarít meg az állam javára.

19. Gyakorivá lett ez időben az a kárhozatos szokás, hogy a közelgő választások és a tartományok kisorsolása előtt gyermektelen férfiak hamis örökbefogadás útján fiakkal látták el magukat,[3]) s mikor azután mint atyák, prætorságot vagy sorshúzással tartományokat kaptak: azonnal elbocsátották atyai hatalmuk alól az örökbefogadottakat. De az igazi atyák** nagy bosszúsággal mennek a tanács elé, fölsorolják a természet jogát s a neveléssel járó fáradalmakat, szemben a csalárd, szemfényvesztő és csak rövid időre szóló örökbefogadással. „Elég jutalom az a gyermekteleneknek, hogy teljes gondtalanságban, minden teher nélkül könnyű szerrel és gyorsan esik az ölükbe összeköttetés, hivatal és minden. Ellenben a nekik törvénynyel biztosított és régóta várt ígéretek meghiúsulnak, midőn egyik-másik, a ki gond nélkül lett atya, gyász nélkül gyermektelen, az igazi atyáknak csak lassan teljesülő vágyát hamarosan éri el.“ Ennek folytán tanácshatározat hozaték, hogy a színlelt örökbefogadás semmi részben ne segítsen valakit közhivatalra, sőt még az örökség birtokbavételénél se adjon előnyt.

20. Most a krétai Claudius Timarchus állíttatik törvény elé, különféle bűnökért, a milyeneket a tartománybeli túlhatalmas emberek szoktak elkövetni azzal, hogy szerfölött nagy gazdagságukat a kisebb emberek elnyomására használják föl. Ez a senatus húsába vágott be azzal a meggyalázó szavával, melylyel mondá, hogy tőle függ, vajon a proconsuloknak, a kik Crétát kormányozzák, szavaztassék-e köszönet. Ez alkalmat Pætus Thrasea a közjó érdekében akarván kiaknázni, miután a vádlottnak Cretából való számüzetését indítványozá, ezzel toldta meg beszédét: „a tapasztalás bizonyítja, tanácsurak, hogy jeles törvények s dicséretes példaadások a jó emberek közt mások vétkeiből születnek. Így szülte a szónokok birvágya s megvesztegethetősége a Cincius-féle javas-

* Az ostiai kikötőben.

** E szavak nincsenek az eredeti szövegben, de okvetlenül be kell állítni (at patres) a helyes értelem érdekében.

latot, a jelöltek korteskedése a Julius-féle törvényt, a tisztviselők zsarolása Calpurnius indítványát.[4]) Mert a bűn időbelileg előbbvaló, mint a büntetés, s a megtorlás későbbre esik a vétkezésnél. Tehát a tartománybeli embereknek újonan jelentkező túlkapása ellen tegyünk a római becsülethez és következetességhez méltó intézkedést, hogy a szövetséges társak biztonságának semmi fogyatkozása ne legyen, tőlünk pedig távol maradjon az a vélemény, mintha a polgárok ítéletén kivűl valami egyébtől függene az, hogy kiki minek legyen tartandó."

21. „Hajdan ugyan nemcsak prætor vagy consul, hanem magánemberek is küldettek a tartományok meglátogatása s jelentéstétel végett, hogy mindegyik miként áll az engedelmesség dolgában, és a nemzetek féltek az egyesek ítéletétől is. Most pedig bókolunk e külső országok lakói előtt és hizelgünk nekik, s ők egy-egynek intésére köszönetnyilvánítást, vagy még nagyobb készséggel vádindítványt határoznak el. Ám határozzanak, s maradjon meg a tartományiaknak, hogy hatalmukat ilyenképen fitogtassák; de a hamis meg a kéréssel kicsikart dicsőítés tiltassék meg nekik épen úgy, mint a rosszakarat és a kegyetlenség. Több baj származik abból, hogy udvariaskodunk, mintha erősen rátapintunk a bajra. Hiszen némely erények, mint a hajthatatlan szigor, a kegyhajhászattal szemben hozzáférhetlen jellem, épen gyűlölet tárgyai szoktak lenni. Ezért a mi hivataloskodásunk a kezdetén rendszerint jobb és a vége felé hanyatlik, mivel a jelöltek akkor a szavazatokra vadásznak.[5]) Ha ezt meg tudjuk szüntetni, a tartományi kormányzat egyenletesebb és állandóbb lesz. Mert valamint a kártérítéstől való félelem csökkentette a zsarolást, úgy a köszönetnyilvánítás eltiltása meg fogja gátolni a korteskedést."

22. Hangos helyeslés kisérte az indítványt; ám határozat hozataláig nem juthatott a dolog, mert a consulok azt mondták, hogy a kérdés nincs napirendre tűzve. De majd a császár jóváhagyása után elhatározták, hogy a szövetségesek gyülésén senki ne tegyen indítványt a proprætorok vagy proconsuloknak a senatus elé terjesztendő hálanyilvánítás tárgyában, és hogy ily czélú követségben nem lesz szabad eljárni. Ugyanazon consulok hivataloskodása alatt a testgyakorló iskola* villámcsapás következtében leégett és benne Nero szobra idomtalan érctömbbé olvadt össze. Földindulás következtében pedig Pompeji, Campania népes városa, nagy részében

* L. Ann. XIV. 47.

romba dőlt.* Elhunyt Lælia Vesta-szűz is, kinek helyébe a Cossusok családjából való Cornelia választaték meg.

Kr. u. 63.

23. Memmius Regulus és Verginius Rufus consulok alatt Nero emberfölötti örömmel fogadta, hogy Poppæától leánygyermeke született; Augustának nevezte s ugyanazt a czímet ruházta Poppæára is. A szülés helye Antium gyarmatváros volt, a hol ő maga is először látta meg a napvilágot. A tanács már Poppæának méhe terhét ajánlotta az istenek oltalmába s nyilvános fogadalmakat tett, melyeket most megsokasítva foganatosítottak. Mindezeken felül hálaimákat szavaztak meg, templomot a termékenység istennőjének és versenyjátékot az actiumi vallásos ünnep mintájára, meg hogy a Fortunák** arany képmásai helyeztessenek el a capitoliumi Jupiter trónján, és circusi játék rendeztessék úgy a Julius-nemzetség tiszteletére Bovillæben, mint a Claudius- és Domitius-nemzetségnek Antiumban. Mindez intézkedés rövid ideig tartó vala, mivelhogy a csecsemő négy hónapon belül meghalt. Ismét megújultak a hízelgések; istennői tiszteletet, áldozati vánkost, templomot és papokat indítványoztak az elhunyt gyermek részére. Maga Nero mint az örömben, úgy a bánatban sem tartott mértéket. Föl van jegyezve, hogy mikor az egész tanács mindjárt a szülés után Antiumba özönlött, nem bocsátá maga elé Thrasæát, a ki ezt a sértő mellőzést, mint majdani meggyilkoltatásának előszelét, rendületlen lélekjúgalommal fogadta. Mondják, hogy azután nyilatkozott a császár Seneca előtt, kérkedvén, hogy Thrasæával kibékült, a mihez Seneca szerencsét kivánt neki. Csakhogy ebből a két kiváló férfiúra nem csak nagyobb dicsőség, hanem nagyobb veszély is származott.

24. E közben tavasz elején a parthus követek Vologeses királytól szóbeli meghagyást s egyúttal levelet is hoztak oly tartalommal, „hogy az Armenia birtoka iránt előbb és annyiszor fölvetett kérdést ő most nem akarja bolygatni, mivel az istenek — a leghatalmasabb népeknek is birái — a parthusoknak adták a tényleges uralmat, nem Róma megalázása nélkül. Minap a bezárt Tigranest, azután Pætust és legióit, bántatlan bocsátotta el, ~~mikor~~ pedig megsemmisíthette volna őket. Eléggé bebizonyította erejét,

* A Vezuv lávája csak később Kr. u. 79. temette el. Egyébiránt Seneca ezt a földrengést későbbre 63 február 5. napjára teszi.

** Antiumban egy templomban két Fortuna-istennőt tiszteltek; egyik kedvező, másik baljóslatokat adott.

elég tanúságát adta tűrelmének is. Tiridates sem vonakodnék a fővárosba jönni, hogy a koronát megkapja, ha főpapi méltóságának teendői nem akadályoznák. De meg fog jelenni a császár jelvényei és képe előtt, hogy a legiók jelenlétében a királyságra fölavattassék."

25. Vologeses e levelére, mivel Pætus épen ellenkezőleg úgy írt, mintha dolgai jól állanának, megkérdezték a követekkel jött centuriót, hogy mily állapotban van Armenia? Ennek az volt a válasza, hogy onnan a rómaiak mind kivonultak. Most megértették a barbároknak azt a gúnyos eljárását, hogy azt kérik, a mit már erővel magukhoz ragadtak, s Nero tanácskozott az állam főembereivel, hogy a koczkázatos háborút, vagy a szégyenletes békét akarják-e inkább. Habozás nélkül választották a háborút, s Corbulo, ki a katonaságot és az ellenséget annyi éven át ismerte, nevezteték ki fővezérré, nehogy más valaki hibát kövessen el tudatlanságával, a minthogy Pætussal is elégedetlenek voltak. A követek tehát eredmény nélkül bocsáttatának vissza, de ajándékokkal, a mi reményt nyujtott, hogy Tiridates nem sikertelenül fogja kérni a királyságot, ha kérelmét személyesen adandja elő. Syria igazgatása C. Cestiusra bizatott; a hadcsapatok, melyekhez Pannoniából a Marius Celsus vezetése alatt álló tizenötödik legio csatoltatik, Corbulo alá adattak. Rendeletek mennek a tetrarchákhoz és királyokhoz, főnökökhez, tiszttartókhoz, meg a szomszédos tartományokat kormányzó proprætorokhoz,[6]) hogy Corbulo parancsainak engedelmeskedjenek, a kinek hatósága körül-belül oly tág körre terjesztetett ki, a milyet a római nép Cn. Pompejusra ruházott a tengeri rablók ellen viselendő háborúban. A visszatért Pætust, bár súlyosabbtól is félhetett, elégnek tartá a császár azzal a gúnyos nyilatkozattal megpirongatni, hogy „megbocsát neki rögtönösen, nehogy annyira félénk természeténél fogva bele betegedjék az aggodalomba."

26. Corbulo aztán a negyedik és tizenkettedik legiót, melyek legderekabb katonáik elvesztése után s a többiek elbátortalanodása miatt nem látszottak hadviselésre alkalmasoknak, Syriába helyezvén át: onnan a hatodik és harmadik, érintetlen s gyakori és sikeres küzdelmekben megedzett legiókat vezeti Armeniába. Hozzájok csatolta az ötödik legiót, mely Pontusban állván, nem vett részt a vereségben, valamint a csak most oda vezényelt tizenötösöket, továbbá az illyriai és egyiptomi válogatott zászlóaljakat, meg a szövetséges lovasszázadokat és gyalogcohorsokat. Összegyültek a

királyok* segédhadai is Melitene mellett, hol az Eufráton átszállni készült. Azután szokás szerint szemlét tartván a hadsereg fölött, mintegy szószékről s nagy erélylyel, a mi katonai férfiaknál az ékesszólást pótolja, büszke szavakat intéz hozzájok a császár hadúrságának szárnyai alatt indítandó háborúról, a saját viselt dolgairól, Pætus tapasztalatlanságát okolván az előbbi vereségért.

27. Majd a L. Lucullus által egykor[7]) bejárt úton, a hosszú idő alatt fölhalmozódott akadályok elhárítása után előre halad. Tiridates és Vologesesnek a béke tárgyalására hozzá érkező követeit nem útasítja el, hanem centuriókat küld velök nem elfogadhatatlan útasításokkal: „mert nem fejlett még odáig a dolog, hogy okvetetlenül harczczal kelljen dönteni. Sok fényes sikert arattak a rómaiak; a parthusok is vívtak ki egy és más eredményt, a mi mind óva int az elbizakodás kerülésére. Hiszen Tiridatesnek is előny egy pusztításoktól érintetlen országot kapnia ajándékul; Vologeses is jobb szolgálatot fog tenni a parthusok nemzetének a római szövetség megkötésével, mint a kölcsönös károsítással. Tudja ő, hogy mennyi széthúzás van bent országában, s hogy mily féktelen és vad törzseket kell kormányoznia. Ellenben az ő császárja birodalmában mindenfelé háborítatlan a béke, s egyedűl csak ezt a háborút viseli.“ Egyúttal hogy tanácsát íjesztéssel is támogassa, az őrmény nagyokat, a kik tőlünk először pártoltak el, kiűzi fészkeikből, kastélyaikat fölperzseli, síkot, dombvidéket, erőset és gyöngét egyenlő félelemmel tölt el.

28. Corbulo neve nem vala ellenszenves vagy gyülölt a barbároknál sem, s azért tanácsát őszintének hitték. Az általában véve szintén nem konok jellemű Vologeses tehát nehány helytartóság** területére fegyverszünetet kér tőle; Tiridates pedig találkozásra helyet és határidőt kiván kitűzetni. Egy közeli időpontot és azt a helyet, hol minap Pætussal a legiók körűlzárva valának, melyet a barbárok akkori sikerök emlékére választottak ki, már azért sem útasítá vissza Corbulo, hogy a mai helyzet különbsége által a maga dicsőségét kiemelje. De hogy a Pætus kudarcza nem is okozott neki gondot: főleg abból tűnt ki, hogy épen annak fia vezetése alá rendelte a szomorú ütközet maradványainak eltakarítására küldött csapatokat. A kitűzött napon Tiberius Alexander,

* Agrippa Calcis, Antiochus Commagene, Aristobulus Kis-Armenia, Sohæmus Emesa királyai.

** Parthia (Persia) és Armenia helytartóságokra *(satrapiæ, præfecturæ)* volt fölosztva.

előkelő római lovag, élelmezési hadbiztos, és Vinianus Annius, Corbulo veje, a ki még nem volt senatori életkorban,* de alvezéri minőségben az ötödik legio élén állt, Tiridates táborába mentek, tisztelegni nála, s nehogy cseltől tartson, zálogúl húsz-húsz lovagot vittek magukkal. Mikor a király azután Corbulót meglátta, leugrott lováról; Corbulo sem késedelmezett s mindketten gyalog szorítottak kezet egymással.

29. Erre a római vezér dicséri az ifjú királyt, a miért koczkázatos terveivel fölhagyva, a biztos és üdvös útra tért. Az a maga származásának fönségét erősen hangoztatván, egyébiránt szerényen tette utána, hogy Rómába fog menni, a császárnak új dicsőséget szerzendő: egy Arsacida, ki a parthusok veresége nélkül mutatja be hódolatát. Megállapodtak azután abban, hogy Tiridates a császár szobra előtt leteszi királyi jelvényét és csak Nero kezéből fogja azt ismét visszavenni. A találkozás csókkal végződött. Majd nehány nap multával mind a két részről nagy látványosság rendezteték, amott a lovasság osztagonkint fölállítva, nemzeti díszöltönyeikben; emitt a legiók oszlopai álltak csillogó sasaikkal, zászlaikkal és istenképekkel, mintha templomban volnának; középen emelvény, melyen consuli szék és a széken Nero szobra állt. Az emelvény elé lépett Tiridates, miután szokás szerint áldozati barmokat vágtak le, s fejéről levevén királyi diadémját, a szobor elé helyezte, minden jelenlevők nagy megindulása közt, a mit fokozott a római hadaknak még fris emlékezetben levő lemészároltatása és ostrom alatt tartása. Most pedig megfordult a koczka: Tiridates menni fog hogy látványul szolgáljon a népek szeme előtt, s mivel kevesebb egy hadi fogolynál?

30. Corbulo tetőzte a maga dicsőségét nyájasságával és vendéglátással. Valahányszor a király egy-egy új dolog láttára (pl. hogy az őrváltások kezdetét egy centurio jelentette, hogy a lakomát kürtszóval zárták be, és hogy a főhadi szállás előtt emelt oltárt aládugott fáklyával gyujtják meg) kiváncsian kérdezősködött: Corbulo mindent nagy szívességgel magyarázott neki, s lelkét a régi szokások bámulatával töltötte el. Másnap engedelmet kért, hogy oly nagy útra indulandó, előbb testvéreitől s anyjától búcsút vehessen, azalatt leányát hagyja kezesül s kérő levelet ad Neróhoz.

---

* A senatorok életkorának minimuma Augustus óta a betöltött 27-ik évben volt megállapítva; azelőtt a 30-ikban.

31. Elutazta után Pacorust a médoknál, Ekbatánában pedig Vologesest kereste föl, a ki nem volt öcscse sorsa iránt aggodalom nélkül. Ugyanis tulajdon követei által kérte Corbulót, hogy Tiridatesnek ne kelljen képleg sem valami szolgai megalázást szenvednie, hogy fegyverét át ne adja, hogy a tartományi helytartók ölelésétől maradjon megóva, s ne kelljen ajtajok előtt ácsorognia; Rómában pedig abban a tiszteletben részesüljön, mint a consulok. Idegen zsarnoki dölyfhez levén tudniilik szokva, nem ismert minket, a kiknél az uralkodás hatalma bir értékkel, a lényegtelen apróságokra pedig mit sem adunk.

32. Ugyanez évben a Tengeri Alpok nemzeteit a latin jog közösségébe vette föl a császár.[8]) A római lovagok ülőhelyeit a circusban eléje tette a köznép székeinek; addig ugyanis rendi különbség nélkül foglaltak ott helyet, mivel a Roscius-féle törvény csak az első tizennégy széksorról rendelkezett.* Viadori játékok is tartatának ez évben, hasonló pompával, mint előbb, de sok főrangú hölgy és senator alacsonyította le magát a színpadon való szerepléssel.

Kr. u. 64.

33. C. Læcanius és M. Licinius consulsága alatt napról napra hevesebb vágy fogta el Nerót, hogy nyilvános színpadokon lépjen föl. Mert eleddig házában vagy kertjeiben énekelt a Juvenalia-ünnepen, a mit most már mint kevéssé látogatottat és szűk körre szorítkozót, semmire sem becsült. De mivel nem mert Rómában kezdeni hozzá, Nápolyt mint görög várost, szemelte ki e czélra; ott kezdi meg, hogy azután átszállván Achajába s elnyervén a jeles s már a régi korban is szentnek tartott koszorúkat, nagyobb hirességével polgártársainak tetszését is kivívja. Összecsődült tehát a városi köznép, s a kiket a közeli gyarmat- és szabadalmas községekből a dolog hire vonzott, s azokkal együtt, kik a császárt díszkíséret gyanánt vagy különféle szolgálattétel végett követték, meg a katonai szakaszok, megtöltötték a nápolyi színházat.

34. Ott, egy sokak véleménye szerint sajnálatos, az ő saját ítélete szerint azonban inkább szerencsés s az isteneknek jó akaratából eredő esemény adta elő magát. Mikor ugyanis a jelen volt tömeg távozék, az üres színház minden kártétel nélkül összeomlott. Ezért az isteneknek hálálkodó s e rendkivüli esemény szerencsés

* A senatorok részére.

lefolyását ünneplő dalt költött, majd pedig, mielőtt az adriai tengeren átkelne, útközben megállott Beneventumban, hol Vatinius látogatott viadorjátékokat szokott rendezni. Vatinius az udvar legocsmányabb szerzetei közül való volt; egykor vargainas, ferde testű, aljas bohócz, a ki eleinte csak durva bántalmak czéltáblájául szolgált, de majd a legderekabbak befeketítésével oly hatalomra vergődött, hogy befolyásával, pénzével és ártó erejével még a hitványok között is első vala.

35. Míg Nero ez embernek játékait látogatá, a mulatozás közt sem szűnt meg folytatni gonosztetteit. Ugyanis épen e napokban kergeti halálba Torquatus Silanust,* mivel a Junius-családból való származásának nemességén kivül Augustust vallotta dédatyjának. A vádlók útasítva voltak, hogy bőkezű költekezési miatt pazarlást vessenek szemére, meg azt, hogy az állam rendjének fölforgatásába helyezi reményét. Sőt hogy mezei lakaiban levelezési, kérvényezési és számviteli titkár név alatt alkalmaz embereket, a mely czímek nagyratörő gondjait és terveit bizonyítják.[9]) E vádak alapján bilincsre verték és elhurczolták legbizalmasabb szabadosait, s midőn az ő elítéltetése is várható volt, karján fölmetszette az ereket, a mit Nero a maga szokásos nyilatkozatával kisért, hogy habár bűnös volt is Torquatus, s méltán eshetett kétségbe önvédelmének sikere felől: mégis életben maradhat vala, ha birájának** kegyelmét bevárja.

36. Nem sokkal ezután, egyelőre bizonytalan okból elhalasztván Achajába való útazását, visszajött a fővárosba, s csak hallgatagon szőtte ábrándait a keleti tartományokról, főleg pedig Egyiptomról. Majd kiáltványban tudatván, hogy távolléte nem tart soká, s hogy az állami igazgatás menete teljesen változatlan és rendes marad: útazása érdekében fölkereste a capitoliumot. Ott, midőn az istenek előtt való imádkozása közben Vesta templomába is belépett, hirtelen minden tagját remegés fogta el, akár mert az istenség ijesztett rá, akár mivel bűneinek tudatában sohasem volt szabad a félelemtől. Abbahagyta tehát tervét, azt mondogatván, hogy „minden egyéb vágya csekélyebb fontossággal bir előtte, mint hazaszeretete. Hogy látta a szomorúságot polgárainak arczán, hallotta titkos panaszaikat, mikor oly nagy útra készült, holott még rövidebb kirándulásait sem látják szivesen, mert szokva vannak a sorscsapások ellen

* Testvére L. és M. Silanusnak, kik Claudius alatt szenvedtek halált.

** Magának a császárnak.

a fejedelem látásában keresni vigaszt. Valamint tehát a családi élet körében a legjobban szeretett fők állanak első sorban: úgy az ő szívéhez a római nép áll legközelebb, s mivel az marasztja, neki engedni kell". Efféle és hasonló nyilatkozatai tetszettek a köznépnek, mely múlatságokra vágyott, és a mi legfőbb gondját képezte, félt a kenyérszükségtől, ha a császár távol lenne. A senatus és a főbb emberek ellenben bizonytalanok voltak, vajon távolban vagy jelenvoltában tartsák-e szörnyebbnek. Azután, mint nagy szorongattatások idején szokott lenni, azt tartották a legrosszabbnak, a mi történt.

37. Nero maga, el akarván hitetni, hogy sehol sem érzi magát oly jól, mint itthon, nagyszerű lakomákat rendez a köztéreken, s úgy tesz, mintha az egész város az ő háza volna. Hogy pazar költekezés tekintetében és az útcza szájában leghíresebbek voltak a Tigellinustól adott vendégségek: csak azért említem föl példa gyanánt, nehogy többször kelljen még efféle tivornyákról szólnom. Ő ugyanis az Agrippa-tavon* tutajt készíttetett, melyet a reá helyezett asztalokkal együtt más hajók húztak. A hajók aranynyal s elefántcsonttal valának díszítve, s az evezősöktől kéjszolgák** koruk és a förtelemben tett tapasztalatuk szerint osztattak be. Szárnyasokat s vadakat távoli országokból, tengeri állatokat az oceánból hozatott. A tó szélein bordélybódék álltak, tömve előkelő úrnőkkel; míg a közrendű ringyók csupasz testtel, trágár testmozdulatokkal s állásokban mutogatták magukat. Mikor aztán a sötétség leszállt, az egész liget és a körül fekvő épületek daltól hangzottak és fényben tündököltek. Ő maga*** mindenféle bűnök fertőjében hemperegve, semmi förtelmet nem hagyott élvezetlenül, hogy annál mélyebben sülyedjen a romlottságba, azt sem véve ki, hogy nehány nap mulva az általa megfertőzöttek nyájából egyet (Pythagoras volt a neve) ünnepies házassági szertartással kötött magához. Fátyolt adtak a császár arczára; láthatók valának tanúk, menyasszonyi hozomány, hitvesi ágy és lakodalmi fáklyák, szóval mindaz szemlélhető volt, a mit még asszonynál is az éjszaka szokott betakarni.

38. Most következik az a csapás, — bizonytalan, hogy véletlenül-e, vagy a császár rossz akarata folytán; mert a történeti források mind a kettő mellett tanúskodnak, — mely a fővároson a tűz pusztítása által ejtett minden korábbi szerencsétlenségnél súlyosabb és rémesebb vala. Kitörése a circus azon oldalán kezdő-

* Mesterséges vízmedencze, melyet Agrippa ásatott a Mars-mező mellett.

** L. XIV. 14. jegyzet.

*** Nero.

dött, mely a Palatinus és Cælius dombokkal határos, hol a lángoknak tápot nyujtó árúkkal telt bódékon egyszerre ütött ki a tűz, s mindjárt teljes erővel és a széltől is gyorsítva megragadta a circust egész hosszában; sem tűzfallal védett házak, sem kőfallal kerített templomok vagy valami más akadály nem álltak útjába. A rohamosan száguldó vész elsőben a síkon épült városrészeket, azután a magaslatokra csapván föl, az ottaniakat, majd megint a völgyeket pusztítja, s a romlás gyorsasága meghiúsít minden segítséget, annyival inkább, mert a város a maga szűk utczáival s kanyargós sikátoraival — a hogy a régi Róma épitve volt — nem tudott semmi ellenállást nyújtani. Fokozta a zavart a kétségbeesett nők, fáradt vének és gyámoltalan gyermekek jajgatása; azok is, a kik magukon vagy másokon akartak segítni, míg a magukkal tehetetleneket hurczolják vagy várakoztatják, itt késedelmezve, amott sietve: csak újabb akadályokat okoztak. Gyakran, míg hátrafelé tekintenek, oldalt vagy elül bekeríti őket a láng, és ha a szomszéd utczákba menekültek, ott is utóléri őket. A mit a bajtól messze esőnek hittek, azt is ugyanazon veszedelemben találják. Végül nem tudván többé, hogy mit kell kerűlni, hová menekűlni: ellepik az útakat, megszállnak a mezőkön. Némelyeknek minden vagyonuk tönkre ment, még napi kenyerök is; mások övéikhez való ragaszkodásuk miatt, kiket kiragadni nem birtak, habár nyitva állt volna előttük a menekvés útja, maguk is ott vesztek. De nem is mertek védekezni a tűz ellen, mert sokan ismételt fenyegetésekkel tiltották az oltást, míg mások nyiltan gyújtókanóczokat dobáltak, azzal a kiabálással, hogy parancsra teszik, már akár abból a czélból, hogy szabadabban űzhessék rablásaikat; akár azért, mert csakugyan meg volt hagyva nekik.

39. Nero e napok alatt Antiumban időzvén, nem jött előbb vissza a fővárosba, csak mikor házához, mely a császári palotát Mæcenas kertjével összeköté, közeledett a tűz. De azért nem tudták meggátolni, hogy a palota és a ház, meg minden körös-körűl el ne hamvadjon. A kizavart és földönfutó népnek vigasztalására azonban megnyittatá előtte a Mars-mezőt, az Agrippa emlékműveit, sőt saját kertjeit is, valamint szükségbeli épűleteket is állított az inséges tömeg befogadására. Ostiából és a mezővárosokból élelmi szereket hozatott, a gabona árát három sesterciusra szállítá le. Mindezek a népszerű intézkedések azonban nem érték el a kivánt czélt, mivel el volt terjedve az a hír, hogy a város égése alatt saját házi színpadára lépett s Trója pusztulását énekelte, összehasonlítván a jelen romlását azzal a régi veszedelemmel.

40. Végre hat nap mulva az Esquilinus alján véget ért a tűz terjedése, miután nagy területen lerontották a házakat, hogy a pusztulás folyamatának a sik mező s úgy szólván az üres levegő vessen gátat. De még ezzel sem szűnt meg a réműlet, mert újra kezdődött, nem csekély dühvel dulva, az égés, csakhogy a város tágasabb részeiben, minélfogva a lakosoknak kevesebb káruk esett, de az istenek templomai és a szórakozás helyéül rendelt oszlopcsarnokok nagy terjedelemben omlottak össze. Ez égés nyomán még több rossz hir is keletkezett, mivel ugyanis Tigellinusnak æmiliusi majorságában tört ki, a közönség úgy gondolkozott, hogy Nero Róma szándékos fölgyujtásával egy az ő nevéről nevezendő új város alapításának dicsőségére vágyott. Róma tizennégy kerületre oszlik föl, melyek közül négy épen maradt, három alapjában megsemmisült, a többi hétben az épületeknek csak némi megrongálódott és félig leégett maradványai állottak még fönn.

41. Az elpusztult házak, bérkaszárnyák* és templomok számát nehéz volna megállapítani, de az az ősrégi szentély, melyet Servius Tullius a hold-istennőnek s az a nagy oltár és kápolna, melyet Arcas Evander a harczra kész Herculesnek szentelt vala, a Romulustól Jupiter Statornak ajánlott templom, valamint Numa királyi palotája és Vesta kápolnája a római nép házi isteneivel együtt, meg az annyi győzelem árán szerzett kincsek mind a tűznek lettek martalékává. Vegyük hozzá a nagy szellemek régi és még romlatlan emlékeit, a művészeti remekeket; s általában az azóta már hamvaiból újra föltámadt fővárosnak szépsége mellett is, oly sok dolgokra emlékezhetnek a vének, a miket többé pótolni nem lehet. Voltak, a kik megjegyezték, hogy a tűzvész a Sextilis hónap kalendája előtti tizennegyedik napon** ütött ki, ugyan azon nap, melyen a sennonok*** az elfoglalt várost fölgyujtották. Mások odáig mentek az aprólékoskodásban, hogy a két égés közt egyenlő mennyiségű évet, hónapot és napot számítottak.[10])

42. Nero azonban arra használta föl székvárosának romba dőltét, hogy egy oly palotát**** építtetett, melyben nem annyira a drágaköveket és aranyat, rég megszokott s a fényűzés révén elterjedt dolgokat, lehetett csudálni, mint inkább a ligeteket,

* Bérbeadott lakáscsoportok — insulæ — melyekben a szegénysorsú családok laktak.

** Azaz julius 18-án.

*** A sennoni gallok, Kr. e. 390.

**** Az u. n. *domus aurea.*

tavakat és lakatlan vidékek módjára létesített nyilt mezőket és kilátó pontokat, a mi mind Severus és Celer mesterek vezetése alatt létesült, a kik tehetséggel s merészséggel birtak azt is, a mit a természet megtagadott, művészetökkel pótolni és a császár támogatásával megteremteni. Azt is igérték ők, hogy az Avernus tótól egy hajózható csatornát fognak ásni a Tiberis torkolatáig a lapos partvidéken és hegyeken keresztül. Mert a csatorna táplálására nem találni ott egyéb vizet, csak a pomptini mocsarat, míg a többi föld mind sziklás és száraz, melyet ha áttörnének is, a kimondhatatlan nehéz munka nem fizetné ki magát kellőképen. Nero azonban, mivel vágyott a lehetetlenre, megkisérlé az Avernushoz közel fekvő magaslatot átmetszeni; sikertelen vállalkozásának nyomai ma is láthatók.

43. Különben pedig a város területének azon része, mely a palota szükségletén felül maradt, nem mint a gall égés után, tervtelenül és összevissza építtetett be, hanem szabályosan kimért vonalak közt, széles útczákkal; korlátozva lett az épületek magassága is; új tereket nyitottak, szegélyezve oszlopcsarnokokkal, melyek eltakarták a közönséges háztömbök homlokzatát. Igérte Nero, hogy ez oszlopcsarnokokat saját pénzén fogja építtetni s a romok eltakarításával nyerendő előteret a háztulajdonosoknak adja át. Ezenkivül kinek-kinek rendje és vagyona szerint jutalmakat tűzött ki, s megszabta azt a határidőt, mely alatt házukat vagy bérlakásaikat föl kell épitniök, hogy a jutalmat megkaphassák. Az omladékok befogadására az Ostia melletti mocsarakat jelölte ki, úgy hogy azok a hajók, melyek a gabonát a Tiberisen fölszállítják, törmelékkel megrakodva térjenek vissza. Elrendelte, hogy az épületeket bizonyos részökben, fagerendák mellőzésével, gabini és albai kőből kell csinálni, mivel az ilyen kő ellene áll a tűz hatásának. Intézkedést tett továbbá az iránt is, hogy a víz elvonassék az egyesek önkényes rendelkezése alól, s annál bővebb mennyiségben s többfelé folyjon az útczákon; hogy tűzőrség szerveztessék, a tűzvész elfojtására szükséges eszközöket mindenki készletben tartsa, s ne közös fallal kerítkezzenek, hanem minden háznak meglegyen a maga tűzfala.* Ez intézkedések, szivesen fogadtatva a czélszerűség szempontjából, az új város szépségének emelésére is szolgáltak. De némelyek mégis úgy vélekedtek, hogy a régi építésmód jobban megfelelt az egészség kivánalmainak, mivel a

* A hol két szomszédos ház összeér, mindegyiknek külön fallal kell bírnia.

a magyarázattal kisértek, hogy más feje készűl lenni a világnak, de nem lesz erős és nem marad titokban, mert az anyaméhben el volt nyomva, s az út szélén jött a világra.

Kr. u. 65.

48. Most Silius Nerva és Atticus Vestinus lépnek a consulságra, a mikor egyszerre kezdődött és erősebb lett az az összeesküvés, melyhez vetekedve adták nevöket senatorok, lovagok, katonák, sőt nők is, kiket úgy a Nero ellen táplált gyűlöletök, mint C. Piso iránt érzett rokonszenvök sarkalt a tettre. Ez a Piso a Calpurnius-nemzetségből származván [12]) és sok kiváló családdal levén atyai ágon rokoni összeköttetésben, kitűnő hírben állt a köznép előtt is erényes voltánál vagy legalább az erényekhez hasonlító külső tulajdonságainál fogva. Mert ékesszólását a polgárok védelmében érvényesíté, bőkezű volt barátaival szemben, sőt ismeretleneket is nyájas szóval és leereszkedőleg fogadott házánál. Mindezekhez járultak a sors ajándékából nyert előnyei: délczeg termet, szép arcz, bár hiányzott benne az erkölcsi komolyság és az élvezetekben való mértéktartás; hódolt a kényelmességnek, a pompának s olykor a kicsapongásnak is. És ezt sokan helyeselték is olyanok, a kik a vétkek nagy ingerének hatása alatt az uralkodásra született embert nem szeretik merevnek és túlszigorúnak látni.

49. Az összeesküvés nem az ő kívánságára kezdődött; de nehéz volna megmondanom, hogy ki volt első megindítója s kinek ösztönzésére létesűlt az a terv, melyhez aztán oly sokan csatlakoztak. Hogy a legtevékenyebbek Subrius Flavus, a testőrség tribunja és Sulpicius Asper centurió vala: bizonyította a halálban is tanúsított rendűletlen bátorságuk. Lucanus Annæus és Plautius Lateranus mély gyülöletöket hozták be. Lucanust személyes bántódása izgatta föl, mert költői művének [13]) hírét Nero elnyomta s az összehasonlítástól féltében eltiltá, hogy Lucanus nyilvánosan föllépjen vele. Lateranust, a kijelölt consult, nem magán sérelem, hanem a hazaszeretet birta csatlakozásra. Flavius Scævinus pedig és Afranius Quintianus, mindketten a senatori rendből valók, rossz hirök ellenére vállaltak első rendű szerepet ily nagy merényletben. Mert Scævinusnak kicsapongásai következtében petyhüdtek voltak idegei, s élete csak tengődésből állt; a testi puhaságáról hirhedt Quintianus pedig, mivel Nero gúnyverssel állítá pellengérre, ezt a sérelmét akarta megbosszúlni.

szűk útczák és a magas házak nem engedték a nap hevét annyira behatolni; míg most a széles és tág, semmi árnyéktól nem védett útakat tikkasztó hőség perzseli.

44. Mindezekről tehát, a mennyire emberi belátástól telik, gondoskodtak. De most az istenek engeszteléséhez kellett látniok, s elővették Sibylla könyveit, melyekből könyörgést intéztek Vulcanushoz, Cereshez és Proserpinához; a hölgyek Juno kegyeért esedeztek előbb a capitoliumon, majd a közeli tenger mellett, a melyből merített vízzel meghinték az istennő templomát és képét; ünnepi lakomákat s virasztásokat is tartottak a férjes nők. De sem emberi segítség, se a császár bőkezűsége, se az istenek engesztelése nem tudta eltörűlni azt a kínos közvéleményt, mely a tűzvészt parancsból keletkezettnek hitte. Hogy tehát Nero a hiresztelésnek véget vessen, tettesekül oda állította s válogatott kínzásokkal illette azokat az embereket, a kiket a köznép gonoszságuk miatt gyűlölt és *keresztyéneknek* nevezett. Az, a kitől nevöket vették, *Krisztus,* Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilatus tiszttartó által halállal fenyíttetett, de a pillanatra elfojtott átkos babona újra előtört nem csak Judæában, e kárhozat eredő helyén, hanem szerte a fővárosban is, a hová mindenünnen mindenféle szörnyű és undok nyavalya összefoly és követőre talál. Midőn tehát az első bebörtönözettek vallottak, azután vallomásaikból roppant sokaságra bizonyult be, nem épen a gyujtogatás bűntette ugyan, hanem az emberi nem ellen táplált gyűlöletök. Halálkínjaikból még gúnyt is űzött a közönség, úgy hogy vadállatok bőrébe varrva kutyákkal tépették szét, vagy keresztre feszítették, vagy napszálltakor fáklya gyanánt éjjeli világításra gyujtották meg őket. Kertjeit engedte át Nero e látványosság czéljára, és circusi játékot rendezett, melyeknél kocsisjelmezbe öltözve vegyült a nép közé vagy állott a versenykocsin. Mindezek következtében a különben bűnös és a legmesszebb menő példás fenyítést is megérdemelt keresztyének iránt szánalom ébredt a szívekben, mintha nem is a közjó érdekében, hanem egy ember vérszomja miatt kellene meghalniok.

45. Ezalatt a szükséges költségek fölhajtása következtében pusztulásnak indult Italia, tönkre mentek a tartományok és a szövetséges népek, meg a városok, melyek *szabad* nevet viseltek.* És a rablás az isteneket is sujtotta, midőn kifosztattak a főváros

* *Civitates liberae,* melyek kiváltságos állásuknál fogva épen adómentességet élveztek volna.

templomai s elvitetett belőlük az arany, melyet a római nép annyi nemzedéke a diadalok vagy fogadalmak, sikerek vagy balesetek alkalmából áldozati ajándékul hozott. Ázsiából és Achajából* pedig az isteneknek nemcsak ajándékait rabolták el, hanem szobraikat is, mi végett Acratus és Secundus Carinas küldetének oda, kik közűl amaz egy minden gaztettre kész szabados, emez pedig görög tudománynyal torkig tömve, valódi műveltséggel még sem bírt. Mondják, hogy Seneca, a szentségtörés vádját magától elhárítandó, hosszabb szabadságot kért Nerótól falura vonulnia, s miután nem kapta meg, betegnek tetteté magát, mintha idegbaja lenne, s nem hagyta el szobáját. Azt is emlékezetben hagyták némelyek, hogy Nero mérget akart neki adatni Clemicus nevű tulajdon szabadosa kezéből, s hogy Seneca a szabados árulása vagy saját óvatossága következtében menekűlt meg, mivel csak nagyon egyszerű ételekkel, mezei gyümölcsökkel és ha szomja jelentkezett, patakvízzel tengette életét.

46. Ugyanez időtájban Præneste városban lázadást kisérlettek meg a via lorok, de a helyőrségen ott állomásozó katonaság megfékezte őket, midőn már a rend fölforgatására vágyakozó s attól egyszersmind remegő nép Spartacust** és a régi bajokat emlegette. Nem sokkal azután egy hajóhadi szerencsétlenségről érkezett hír. Nem háborúban történt ez (mert hiszen soha még nem uralkodott ilyen zavartalan béke), hanem Nero parancsot küldött a hajórajnak hogy vitorlázzon vissza Campaniához, a nélkül hogy tengeri vihar esetére kivételt tett volna. A hajókapitányok, bár dühöngött a tenger, útra keltek Formiæből,*** és midőn a misenumi hegyfokot megkerűlni igyekeznek, erős déli széltől megragadtatva, a cumæi partokhoz ütődnek, miközben több hadihajó, kisebb fajták pedig még nagyobb számmal mentek tönkre.

47. Az év végén csudákról, fenyegető bajok hírnökeiről, beszélnek mindenfelé. A villámcsapás soha sem volt sűrűbb, üstökös csillag tűnt föl, a mit Nero mindenkor egy-egy kiváló férfi vérével szokott megengesztelni. Emberi vagy más állati kétfejű szülötteket találtak az útakra dobva vagy oly áldozásoknál, a hol vemhes barmokat szokás levágni. Placentia**** vidékén az út mellett ellett egy borjú, melynek feje lábszárán volt, a mit az áldozó jósok azzal

* Azaz Görögországban.

** A Spartacus vezetése alatt veszélyes rabszolgaháború folyt Kr. e. 73—71.

*** Formiæ Latiumban feküdt, az útazás tehát Campaniába délkeletre irányult.

**** A Pó mellett, ma Piazenca.

50. Midőn tehát maguk közt s más barátaik körében emlegetik a császár galádságait, a birodalom bukását és hogy választani kell valakit, a ki a roskadozó állapotokon segítsen: összegyüjtötték Claudius Senecio, Cervarius Proculus, Vulcatius Araricus, Julius Augurinus, Munacius Gratus, Antonius Natalis és Marcius Fessus római lovagokat. Közűlök Senecio, ki Nerónak bizalmas környezetéhez tartozott s baráti viszonyát legalább szinleg még most is folytatta, annál nagyobb veszélyben forgott. Natalis be volt avatva Pisónak minden titkába; a többiek valami reményt vártak az állapotok megváltozásából. Subriuson és Sulpiciuson kivűl, a kiktől már emlékeztem, katonai erőket is nyertek meg: Gavius Silvanus és Statius Proximus testőrségi tribunokat, valamint Maximus Scaurus és Venetus Paulus centuriókat. De legfőbb erejöket Fænius Rufus testőrparancsnokban látták, a kit, mint életfolyásánál s becsületességénél fogva köztiszteletben álló férfiút, Tigellinus a maga vérengző és szemtelen tulajdonságaival hátraszorított a császár kegyében, vádaskodással zaklatta s gyakran oly színben tűntette föl, mintha Agrippinával bűnös viszonyban állt volna s utána való bánkodásában bosszúra gondol. Midőn tehát az összeesküvők az ő ismételt nyilatkozatából is meggyőződtek, hogy a testőrség parancsnoka pártjokhoz szegődött: most már erélyesebben láttak a gyilkosság időpontjának s helyének megállapításához. Beszélték, hogy Subrius Flavusnak jött az a merész ötlete, hogy Nerót akkor kell megrohanni, mikor a szinpadon énekel, vagy mikor háza égése alatt éjjel őrizetlenül ide-oda szaladgál. Némelyeknek elhatározását az egyedűllét által nyujtott kedvező alkalom,* másokét pedig épen az irányozta, hogy egy egész sokaság legyen tanúja az oly dicső tettnek; de mindnyájokra tartózkodást parancsolt az a törekvés — minden nagy vállalkozásnak megbuktatója —, hogy ép bőrrel kerűljenek ki a csávából.

51. Míg így ingadozva, reménykedés és félelem közt várakozának, valami Epicharis nevű nő, nem tudni, mi módon (mert soha azelőtt tisztességes dolgon nem jártatta eszét), értesűl a tervről, tüzeli és korholja az összeesküdteket; azután pedig unván lanyhaságukat, mikor épen Campaniában időzik, a misenumi hajóraj főembereit igyekezett eltántorítani és a titok kötelékébe bevonni, a következő eljárással. Volt ott a hajórajban egy Volusius Proculus nevű kapitány, a Nero anyján elkövetett gyikosságnak egyik esz-

* T. i. hogy Nerót magában. őrizetlenül támadják meg.

köze, a kit — meggyőződése szerint — a tett nagyságához képest nem jutalmaztak meg eléggé. Midőn ez, korábbi ismeretségök vagy új keletű barátságuk jogán, föltárja az ő Nero körül szerzett érdemeit és hogy azok mennyire hiábavalók lettek, s egyszersmind panaszát és azt a szándékát nyilvánítja, hogy alkalomadtán boszszút áll érte: az asszony lelkében azt a reményt kelti, hogy cselekvésre lesz birható s többeket is meg lehet nyerni általa. A hajórajtól pedig nem csekély segítség volna várható, s gyakran kínálkoznék alkalom is, mivel Nero Puteoli és Misenum körül gyakran szórakozott tengeri kirándulásokon. Epicharis tehát többet is közölt vele, elmondta a császár összes gonoszságait s minden szentséget leszedett róla.[14]) „Ám gondoskodtak már, miként lakoljon az általános romlásért. Csak igyekezzék ő is közreműködni; nyerje meg a pártnak a legelszántabb katonákat, s várja el méltó jutalmát.“ Az összeesküdtek neveit azonban elhallgatá, s így Proculus följelentése eredménytelen maradt, ámbár fölfedezte Nero előtt mindazt, a mit hallott. Mert Epicharis, mikor előhozták és szembesítették, könnyű szerrel hazudtolta meg a feljelentőt, a ki tanúkra nem hivatkozhatott. De mégis letartóztatták, mert Nero gyanakodott, hogy nem alaptalan az a dolog, még ha valósága nem volt is bebizonyítható.

52. Az összeesküdtek azonban az árulás félelmének hatása alatt elhatározták sietősen végrehajtani a gyilkosságot Piso bajæi nyárilakában, melynek bájos fekvésétől elragadtatva a császár, gyakran tett oda látogatást, benne fürdőzött s lakomázott, testőrök és magas állásának egyéb terhe nélkül. Ezt a tervet azonban elútasította Piso, hivatkozván a rossz benyomásra, ha az asztal szentségét és a vendégvédő isteneket egy akármily fejedelemnek vérével fertőztetnék meg. Jobb lesz a fővárosban, gyülölt s a polgárok vagyonának megrablásából épült palotájában vagy nyilvános helyen hajtaniok végre azt, a mire a közjóért vállalkoztak.“ Ezt mondá a többiek előtt; valójában pedig attól tartott, hogy L. Silanus,* ez a főnemes származással biró ember, ki C. Cassius felügyelete alatt s házában nevelkedék s nagy hírnévnek örvendett, fogja majd elnyerni a trónt, a miben készséggel támogatnák azok, a kik az összeesküvéstől tisztán tartották magukat, meg azok is, a kik sajnálkoznának Nerón, mintha gonoszúl öletett volna

* L. Junius Silanus Torquatus, az Agrippinától megmérgezett M. Silanus (XIII. 1.) fia; még ez évben száműzi Nero, majd meg is öleti (XVI. 7—9.).

meg. Sokan azt is hitték, hogy Vestinus consul heves természetétől félt Piso, nehogy majd a szabad alkotmány mellett foglaljon állást, vagy ha új császár választatnék is, a maga kezébe vegye a kormányhatalom vezetését. Mert nem volt részes az összeesküvésben, habár Nero azután e vád örve alatt töltötte ki az ártatlan ember ellen táplált régi gyűlöletét.

53. Végre megállapodtak abban, hogy a Ceres tiszteletére rendezendő circusi játékok alkalmával* hajtják végre szándékukat, mivel a császár ritkán szokott kijárni, s házába vagy kertjeibe zárkózva élt; de a circusi játékokat sűrűn látogatá, s az ünnep vigalmai közt könnyebben lehetett hozzája férkőzni. A merénylet sorát úgy beszélték meg, hogy a merész lelkű s hatalmas testi erejű Lateranus, mintha vagyoni helyzetének fölsegítését akarná tőle kérni, könyörögve és a gyanútlan fejedelem térdei elé borulva, buktassa el s tartsa a földön. Azután fekvő és gyámoltalan helyzetében a tribunok, centuriók és mások, a kiknek bátorságuk van hozzá, fussanak oda és mészárolják le. Az első szerepet Scævinus követelte magának, a ki az Üdv, vagy mint mások írják, a Ferentinumban levő Fortuna templomából hozott és hordott magánál egy tőrt, mint nagy munkára szentelt fegyvert. Aközben Piso Ceres szentélyében várakozzék, honnan Fænius parancsnok és mások előhíván, vigyék a testőrség táborába, Claudius leányának Antoniának kiséretében, a mivel a nép kegyét szándékoztak megnyerni, mint C. Plinius** említi. Mi sem akartuk e hagyományt hallgatással mellőzni, noha képtelenségnek látszik, hogy akár Antonia egy oly üres remény fejében oda kölcsönözze nevét s veszélynek tegye ki magát, akár hogy Piso felesége iránti általánosan ismert szerelme daczára egy másikkal való házasságra kötötte volna le magát, hacsak föl nem teszszük, hogy az uralomvágy minden más szenvedélynél erősebb lánggal lobog.

54. Csudálatos azonban, hogy oly sokféle származású, rendű, korú és nemű, gazdag és szegény emberek mindent el tudtak a hallgatás leple alá rejteni, míg az árulás Scævinus házából ki nem pattant. Ő ugyanis a merénylet előtti napon hosszasan beszélgetett Natalissal, azután haza menvén, elkészítette végrendeletét. Majd a föntebb említett tőrt kihúzván hüvelyéből, bosszankodással látta, hogy az ócskasága miatt eltompult, s megbízta Milichus

---

* Ceres ünnepét április 12—19-én különféle játékok rendezésével tartották.

** Az idősebb Plinius a császárokról szóló történeti munkájában.

nevű szabadosát, hogy kövön fenje s élesítse ki hegyét. Egyszersmind a szokottnál gazdagabb lakomához ült, s szolgái közűl a legkedveltebbeket szabadsággal vagy pénzzel ajándékozta meg. Maga szomorú volt, s meglátszott rajta, hogy nagy gondokban tépelődik, habár csapongó társalgásával vidámságot igyekezett színlelni. Végűl, hogy sebekre való köteléket és vérzéscsillapító szereket készítsen, meghagyja ugyancsak Milichusnak, a ki vagy már tudta az összeesküvést, de addig híven hallgatott róla, vagy nem tudta és most fogott egyszerre gyanút, a mint többen, az utólagos eseményekből következtetve irásban hagyták. Mert midőn szolgai lelkében árúlásának jutalmát fontolgatá s egyszersmind a roppant pénzbeli nyereményt, meg a hatalmat is maga elé képzelte: elnémúlt benne a lelkiismeret szava, háttérbe vonult védurának java, a tőle kapott szabadság emlékével együtt. Mert kikérte feleségének egy asszonytól várható botor tanácsát is, a ki még azzal is ijeszté, hogy szabados és rabszolga állott akkor ott, a kik mindent láttak; egy ember hallgatása úgy sem használna semmit; azé lesz a jutalom, a ki elsőűl teszi meg a följelentést.

55. Így viradatkor a Servilius-féle kertbe megy Melichus, s midőn az ajtónál vissza akarták útasítni, mondá, hogy egy nagy és borzasztó tervről hoz hirt; mire az ajtónállók Nero szabadosához, Epaphroditushoz vezették, majd ez meg Neróhoz, a hol előadja, hogy sürgős a veszély, vért szomjaznak az összeesküvők, s egyebet a mit hallott vagy gyanított. Megmutatja az ölésre elkészített tőrt is, s kivánta a bűnös megidézését. Midőn azt oda hurczolták a katonák s azzal a mentegetéssel kezdte védni magát, hogy a tőrt, mely bizonyítékúl szolgál ellene, mint hazájából származót, régóta vallásos kegyelettel őrzi és szobájában tartotta, honnan a szabados álnokúl csente el. Végrendeletet többször is csinált, a nélkül, hogy kelténeknapját ellenőrizte volna.[15]) Pénzzel és szabadsággal azelőtt is ajándékozta szolgáit, de ezúttal azért bővebb kézzel, mivel vagyona már megfogyatkozott, s a hitelezők zaklatása miatt nem bízhatott meg végrendeletében. Asztala pedig mindig gazdagon szokott ellátva lenni, hiszen költekező életet folytatott, melyet szigorú birálói nem is igen vettek jó néven. Sebkötelékeket épen nem is rendelt; de mivel szabadosa egyebekben világos hazugságokkal akarja eláztatni, megtoldja azokat még egy váddal, melynek magát teszi följelentőjévé s egyszersmind tanújává is.“ Sőt végűl ő rohanta meg vádlóját, mint undok és elveteműlt embert, oly nagy önérzettel hangban és arczkifejezésben, hogy már megingott

volna a följelentés hitele, ha Milichust felesége nem figyelmezteti, hogy Antonius Natalis sokszor találkozott titkos beszélgetésre Scævinussal és hogy mind a kettő bizalmas barátja C. Pisónak.

56. Megidézik tehát Natalist s mindkettejöket külön kérdezik ki, hogy miféle értekezlet volt az s milyen tárgyban? Most gyanú támadt, mert nem válaszoltak egybevágóan, s bilincsre veretének. A kínzó szerek látását s a velök való fenyegetést nem birták elviselni; de mégis Natalis, a ki az összeesküvést jobban ismerte s a bizonyításban is jártasabb volt, hamarább tett vallomást először Pisóról, azután megnevezte Annæus Senecát, vagy azért, mert közte s Piso közt ő közvetité az érintkezést, vagy hogy kegyelmet nyerjen Nerótól, a ki Seneca ellen táplált bosszújában minden eszközt fölhasznált megrontására. Scævinus most már, értesülvén Natalis vallomásáról, hasonló bárgyu módon, vagy talán, mert azt hitte, hogy minden föl van derítve s a hallgatásnak többé semmi haszna nincs: elárulta a többieket is. Közűlök Lucanus, Quintianus és Senecio sokáig tagadtak; majd a büntetlenség igéretétől elcsábulva s hogy késlekedésöket jóvá tegyék: megnevezte Lucanus saját anyját Aciliát, Quintianus Glitius Gallust, Senecio pedig Annius Polliót, legjobb barátaikat.

57. Nero azonközben megemlékezvén Volusius Proculus följelentéséről, elrendeli Epicharis letartóztatását s kínzó eszközökkel való marczangoltatását, abban a hitben, hogy egy nő teste nem bír a fájdalomnak ellenállni. De azt se verés, se tűz, se kínzóinak a miatt való bőszült haragja, hogy egy asszony akar kifogni rajtok, nem birta a vádak bevallására. Így az első napi vizsgálat nem hozott eredményt. Midőn másnap hordszéken — mert kificzamított lábain nem birt állani — ugyanoly kínzásokra előhozták: a kebléből elővett zsinórt hurok gyanánt a szék támlájára akasztván, beledugta nyakát s a testének súlya alatt megfeszült kötél kiszorítá úgyis már gyönge életerejét. De ez a szabadosnő fényes példát adott azzal, hogy oly szörnyű helyzetben, idegen, sőt előtte majd nem ismeretlen emberekért föláldozta magát, midőn nemes születésűek, férfiak és római lovagok, meg tanácsurak, a kikhez kínzással nem nyúltak, legdrágább övéiket árulták el. Mert se Lucanus, se Senecio és Quintianus nem restelték derűre-borúra kiszolgáltatni a beavatottakat, mi miatt Nerót mindegyre nagyobb rettegés fogta el, ámbár sokasított őrökkel vette körül magát.

58. Sőt a várost is mintegy ostromállapotba helyezte, fegyveres csapatokkal szállatván meg nem csak a falakat, hanem a

tengert és a folyót is. A piaczokon, a házakban, mezőkön, a vidék közeli városaiban gyalog és lovaskatonák száguldoztak, vegyesen germánokkal, kikben mint külföldiekben, leginkább bízott a császár. Mindenfelől szakadatlanúl hozták a megkötözöttek csapatait, s a kertek ajtai előtt leültették őket, s mikor vallatásra a bíróság elé vezettetének, bűnűl rovatott föl nekik, ha örömet mutattak valamely összeesküvőnek láttára, kivel véletlenűl valahol szót váltottak, vagy pillanatra találkoztak, együtt menvén valamikor vendégségre vagy a színházba. Nero és Tigellinus vérszomjas nyomozásán fölűl még Fænius Rufus is erőszakos hévvel látott a munkához, mert még a följelentők nem nevezték meg őt, s hogy a maga ártatlanságának hitelt szerezzen, irgalmatlannak mutatta magát társaival szemben. Ugyan ő Subrius Flaviust, a ki a vizsgálat alatt ott állt s szemével kérdőleg intett neki, hogy ne rántson-e kardot s ne vágja-e le a császárt, leintette s így meghiusítá a kezét már kardja markolatán tartó embernek támadó szándékát.

59. Voltak olyanok, a kik az összeesküvés elárultatása után, mikor Milichus kihallgatása folyt, mikor Scævinus még habozott, biztatták Pisót, hogy „menjen a testőri táborba, vagy szálljon szószékre, megnyerni a katonák és nép pártfogását. Ha vállalata mellé csoportosulnak a beavatottak, követni fogják őket az addig még közönyösek is; váratlan események kibontakozásánál a megindított mozgalom zajos lármája szokott legjobban hatni. Nero ily meglepetés ellen semmi eszközről nem gondoskodott. Még bátor férfiakat is megrettent az előre nem látott eset, nem hogy az a szinjátszó* — persze Tigellinusnak s ágyasainak kiséretében — merne fegyveres ellenállásra vetemedni. Ha hozzáfog az ember, sok meglesz, a mit a pipogyaság szemében nehéznek tűnik föl. Hiába várunk hallgatást és szótartást annyi beavatott ember lelkétől s testétől; kínzással meg jutalommal mindenkihez hozzá lehet férni. Jőni fognak majd, a kik őt is lánczra verik, hogy végül méltatlan halállal illessék. Mennyivel dicsőségesebb lesz elmúlása, ha a közjót öleli keblére, ha a szabadság védelmére hívja föl a segítő karokat. Még ha a katonák nem állanának is oldala mellé, még ha a köznép cserben hagyná is: csak az elődök, csak az utódok helyeseljék halálát, ha életét áldozatúl hozza.“ Mindez nem tett rá hatást; s miután kis ideig kívül időzött, majd házába zárkózott el s lelkét erősítgette az élettől veendő búcsúra: egy katonai csapat érkezett oda, melyet

* Nero.

Nero újonczokból vagy nem rég szolgáló legényekből válogatott ki; mert félt a régi katonáktól, mint a kik meg lehetnének nyerve az ügynek. Karján elmetszvén ereit, meghalt. Végrendeletét, tele aljas hizelgéssel Nero iránt, feleségéhez való szerelméből tette, kit különben egy ledér és csak testi szépségével feltünő személyt, egyik barátjának oldala mellől vett vala házastársul. Atria Galliának hítták ezt az asszonyt; előbbi férje Domitius Silus vala, kinek elnézése, párosulva nejének arczátlanságával, a Pisoról keringő rosszakaratú híreknek csak újabb tápot szolgáltatott.

60. Legközelebbi áldozata lett Nero dühének a jövőre kijelölt consul, Plautius Lateranus, oly hirtelen, hogy gyermekeit sem ölelhette keblére, még csak egy rövid órai halasztást sem nyert, hogy haláláról maga rendelkezhessék. Elhurczoltatván egy rabszolgák kivégzésére szánt helyiségbe, ott Statius tribun kezétől kapja a halálos csapást, oly néma megadással, hogy még a tribunnak sem tett szemrehányást ugyanabban a tervben való részességéért. Következik Annæus Seneca erőszakos halála, legnagyobb öröme a fejedelemnek; nem mintha az összeesküvésben való részvételét bebizonyultnak látná, hanem hogy fegyverrel bánjék el vele, miután mérgezési kisérlete nem sikerült. Ugyanis egyedül Natalis és az is csak annyiban vallott rá, hogy ő volt küldve a betegeskedő Seneca látogatására s panaszt tenni előtte, a miért nem fogadja magánál Pisót, holott jobb lenne barátságukat bizalmas találkozással megpecsételniök. Seneca erre azt válaszolta volna, hogy közvetített izenetváltás s gyakori találkozás egyiköknek sem áll érdekében; különben pedig az ő biztonléte Piso bántatlan maradásától függ. Gavius Silvanus testőrségi tribun bízatik meg, hogy ezt a gyanúsítást tudassa Senecával, s kérdezze meg tőle, ha beismeri-e, a mit Natalis mondott, s a mit ő maga felelt rá? Seneca véletlenül vagy szándékosan épen aznap jött vissza Campaniából, s a főváros alatt a negyedik mérföldjelző kő melletti mezei lakában szállott meg. Oda ment alkonyatkor a tribun, s a nyári lakot katonai csapattal vette körül, s azután, a mint Seneca nejének Pompeja Paulinának s két barátjának társaságában vacsorált, elmondá előtte a császár meghagyását.

61. Seneca azt válaszolta, hogy „Natalis hozzá küldetve, panaszkodott Piso nevében a miatt, hogy ő annak látogatását nem fogadja; mi ellen ő beteges állapotával és a nyúgalomra való vágyával mentegette magát. Hogy egy magán ember javát a saját biztonságának föléje helyezze: arra nem volt semmi oka, s termé-

szetével nem is egyezik meg bókot mondani. Ezt senki sem tudja jobban Nerónál, a ki Seneca szabadszólását többször tapasztalta, mint szolgai alázkodását.“ Midőn ezt a tribun Poppæa és Tigillinus — a dühöngő császár e legbensőbb tanácsa — előtt elmondta: kérdezi tőle Nero, hogy nem készül-e Seneca önkéntes halálra? Erre a tribun állítá, hogy nem vette rajta észre a félelemnek semmi jelét, se szavaiban, se arczán nem volt semmi levertség. Megparancsolja tehát neki, hogy menjen vissza s tudassa vele halálítéletét. Fabius Rusticus [16]) úgy adja elő, hogy a tribun nem azon az úton ment vissza, a melyen jött, hanem letért Fænius parancsnokhoz, s kifejtvén előtte a császár parancsát, kérdezte, hogy megfogadja-e? s erre azt az intést kapta tőle, hogy teljesíteni kell a parancsot. Mily végzetes gyávaság vezette vakon mindannyiokat! Mert Gavius Silvanus tribun is az összeesküvők közé tartozott, és most szaporítni segítette azokat a bűntetteket, melyeknek megtorlásába maga is beleegyezett. Megkímélte azonban magát attól, hogy szóljon Senecához és lássa; centuriói egyikét küldé be hozzá, tudtára adni, hogy végórája elérkezett.

62. Remegés nélkül fejezi ki kívánságát, hogy végrendeletet tehessen, s a centurio tagadó válaszára barátaihoz fordulva; mondá, hogy „ha már meg van tiltva érdemeikhez méltó hálával fizetnie: a mi egyetlen, de legdrágább kincse maradt, élete példáját hagyja rájok, melyet, ha emlékezetökben megőriznek, a becsületes hírnév és az állhatatos barátság gyümölcsét fogják élvezni.“ Egyszersmind majd társalgás alakjában, majd komolyabb feddő hangon hívja föl a siránkozókat szilárd magatartásra, kérdezvén tőlük: „hová tették a bölcseletből tanult elveiket, hová azt a lélekszilárdságot, melyre a fenyegető balsorssal szemben oly sok éven át készülhettek? Mert hát ki ne ismerte volna Nero kegyetlen erkölcseit? Nincs is már egyéb hátra az anya és testvér meggyilkolása után, mint hogy nevelőjét és tanítóját is megölesse.“

63. Míg ezeket s más hasonló szavait mindnyájokhoz intézte, megöleli feleségét és a pillanatnyi helyzettel szemben kissé ellágyulva, kéri s esdekli, hogy ne merüljön örök búbánatba, hanem az erény útján lefolyt élete szemléletében viselje férje után fölvett gyászát nemes vigasztalódással. A nő ellenben váltig bizonykodik, hogy őt is halálra szánták, s a gyilkos kezéből kívánja kapni a halálos csapást. Seneca erre, nem ellenezvén dicső elhatározását, s abból a szerető gondoskodásból is, hogy az egyetlen kedvelt nőt ne hagyja hátra bántalmazások tárgyául: „megmutattam neked — mondá —

azokat az eszközöket, melyek az életet elviselhetővé teszik; de te inkább választod a halál díszét. Helyeslem példaadásodat. Bátor elmúlásunkban tanúsított elszántságunk legyen mind a kettőnknél egyenlő, de legyen a te halálod a dicsőbb.“ Azután egyidejűleg tett vágással fölnyitják ereiket. Mivel azonban Senecának elöregedett s a vékony táplálkozástól elgyöngült testéből lassú szivárgással folyt a vér, lábszára és térdhónaljának ereit is fölmetszette. Kegyetlen kínjainak gyötrelmében, nehogy fájdalmával nejének bátorságát megtörje s viszont magát is az ő halálküzdelmének látása csüggedtségbe ejtse: tanácsolja neki, hogy más szobába menjen. Végső pillanatában sem hagyta el ékesszólása; előhivott irnokainak sokat mondott tolluk alá, a mik szószerint nyilvánosságra levén hozva, nem tartom szükségesnek, hogy más szavakkal leírjam.

64. Nero azonban Paulina ellen nem táplálván személyes gyülöletet, s mivel nem akarta vérszomjának rossz hírét fokozni, megparancsolja, hogy halálát akadályozzák meg. Szolgái a katonák biztatására, bekötik karjait s elállítják a vérfolyást, nem bizonyos, hogy az ő tudtán kivül-e. Mert, mint a köznép hajlandó rosszabbat tenni föl, voltak a kik azt hitték, hogy csak addig vágyott a férjével együttes halál dicsőségére, míg Nero engesztelhetlen haragjától tartott; mikor pedig szelídebb elbánásra nyilt kilátása, győzött rajta az élethez való ragaszkodás. Élt is még azután nehány esztendeig, kegyelettel ápolván férje emlékezetét, s arczán és tagjain oly sápadt szín ömlött el, mely mutatta, hogy életerőinek nagy része elszivárgott testéből. Seneca azalatt, mivel lassú haldoklása hosszan tartott, kéri Statius Annæust, hű barátját, a ki orvosi tudományával is kitűnt, adná elő azt a régen tartogatott mérget, milyennel az athéni törvényszék által elítélteket kivégezni szokták. De hiába vette be, mert tagjai már elhidegűlvén, teste fogékonytalanná lett a méreg hatása iránt. Végül meleg vízzel telt kádba ült, s miután a hozzá közelálló szolgákat befecskendezte, mondá még, hogy a szabadító Jupiternek áldozza azt a vizet. Majd újabb fürdőbe tették,* s miután annak gőzében lelkét kilehelte, minden gyászpompa nélkül elhamvasztják tetemét. Így hagyta meg végintézkedésében, mikor még nagy gazdagság és hatalom birtokában, mégis előre gondoskodott a maga temetéséről.

65. Az a mende-monda is szárnyra kelt, hogy Subrius Flavus a centuriókkal együtt, de nem Seneca tudta nélkül, elhatározta

* Újabb meleg fürdőbe, bizonyára azért, mert amannak vize már véres volt.

volna, hogy ha Nero Pisónak közreműködésével meggyilkoltatik, Pisót is elteszik láb alól és a kormányhatalmat Senecának, mint feddhetlen s kiváló erényeinél fogva arra legméltóbb embernek adják kezébe. Sőt Flavus azon szavai is szájról szájra jártak, hogy „gyalázat dolgában egyre menne, ha a komédiás távozik és a tragédiás jön utána,“* mivel Nero citerával kezében, Piso pedig tragikus jelmezben szokott színpadra lépni.

66. Egyébiránt a katonai összeesküvők sem lappanghattak sokáig, mivel följelentők akadtak Fænius Rufust beárulni, nem levén tűrhető, hogy ő bűnrészes és vizsgáló biró legyen egy személyben. Mikor tehát a vádlottakat zaklatta és fenyegette, Scævinus gúnyos mosolylyal mondá neki, hogy senki sem tud többet, mint ő maga, s bíztatta, hogy csak tanúsítsa háláját az oly jó császár iránt. Erre nem talált Fænius válaszoló szót, de nem is hallgatott, csak dadogva mondott valamit s kiült arczára a réműlet, míg többen is, főleg Cervarius Proculus római lovag, siettek rábizonyítni a vádat, minek folytán a császár parancsára egy Cassius nevű katona, ki nagy testi erejére való tekintetből Nero oldala mellé volt rendelve, megragadja és bilincsbe veri.

67. Nem sok idő mulva Subrius Flavus is, ugyanazok följelentésére, tőrbe kerül. Eleinte védelmül a maga életmódja és szokásainak eltérő voltára hivatkozott; hogy ő, a fegyverviselő bajnok, nem fog gyáva s elasszonyosodott emberekkel czinkos társaságra lépni. Majd mikor faggatták, jobbnak látta az őszinte vallomás érdemét keresni, s Nerónak kérdésére, mi okból tudott katonai esküjéről megfeledkezni, így válaszolt: „mert gyűlöltelek; pedig senki sem lett volna nálam hívebb katonád, ha rászolgáltál volna, hogy szeressünk. Gyülölni kezdtelek, mióta anyád és feleséged gyilkosa, kocsis és komédiás és gyujtogató lettél.“ Szó szerint idéztem mondását, mivel nem jött köztudomásra, mint a Senecaé, pedig nem kevésbbé érdekes egy katonai férfinak durva, de megragadó erejű érzelmeit ismernünk.[17]) Bizonyára az összeesküvés egész lefolyása alatt nem ütötte meg ennél súlyosabb szó Nero fülét, a ki a mennyire kész volt rosszat tenni, annyira nem volt szokva hallania arról, a mit cselekedett. Flavus kivégeztetése Vejanus Niger tribunra bízatik. Az a közel fekvő mezőn gödröt ásat, melyet meglátván Flavus, kifogásolja, hogy nem eléggé mély és tág, s az ott álló katonákhoz fordulva, mondja: „hát még ezt

* Az eredetiben: *citharœdus* és *tragœdus*.

sem tudjátok rendesen csinálni!“ Mikor pedig a kivégzésre rendelt katona figyelmezteti, hogy bátran tartsa a nyakát, „bárcsak te tudnál olyan bátran vágni!“ — válaszolta. És az csakugyan nagy izgatottságában alig tudta két csapással levágni a fejet, s azután dicsekedett Nero előtt azzal a kegyetlenségével, hogy másfél vágással végezte ki.

68. A bátor elszántság legközelebbi példáját Sulpicius Asper centurio nyujtá, a ki, mikor Nero kérdezte, hogy miért esküdött össze az ő meggyilkolására, azt a választ adta, hogy másképen nem lehetett segítni az általa elkövetett galádságokon. Azután elszenvedte reá mért büntetését. A többi centurio sem mutatott kislelkűséget a halállal szemben; csak Fæniusnak nem volt hasonló bátorsága; jajveszékelését még végrendeletébe is átvitte. Várta Nero, hogy Vestinus consul is bemártassék a csávába, mint a kit erőszakos és rossz indúlatú embernek tartott; de az összeesküvők közűl némelyek azért nem avatták be Vestinust tervökbe, mert régi haragot tápláltak ellene, többen pedig azért, mert izgága s megférhetlen embernek tartották. Nero gyülölete egyébiránt Vestinus ellen bizodalmas pajtáskodásukból vette eredetét, mivel emez fölismerte és megvetette a császár semmirevalóságát a maga teljességében, amaz pedig félt barátja szilajságától, s a mellett sokszor kellett tűrnie csipős tréfáit is, melyek annál mélyebb nyomot hagytak emlékezetében, mennél több volt bennök az igazságból. Hozzájárult mindezekhez az a véletlen ok, hogy Vestinus Statilia Messalinát vette házastársul, kinek kedvesei közé tartozott a császár is.

69. Tehát nem valamely határozott bűntettért, mivel vádló nem-létében a biró szerepét nem játszhatta, hanem zsarnoki hatalmát tolva előtérbe, Gerellanus tribunt egy csapat katonával küldi rá, ezzel a parancscsal, hogy vágja útját a consul terveinek; foglalja el házát, mely hasonlított egy várhoz, gyűrje le válogatott legénységét, mert ugyanis Vestinusnak a köztér fölött emelkedő palotája volt s egyenlő korú, szépen öltöztetett szolgasereget tartott maga körűl. E napon már minden consuli hivatalos dolgát bevégezte s lakománál ült, nem gyanítván semmit, vagy hogy félelmét leplezni akarta: midőn a belépő katonák mondják neki, hogy hívja egy tribun. Késlekedés nélkül fölkel az asztaltól, s aztán megtörténik minden sietősen. Bezárják szobájába, nyomban ott terem egy orvos, elvágják ereit, még élve fürdőbe teszik, lenyomják a meleg vízbe, a nélkül hogy csak egy panaszszót is ejtene a maga szánalmas sorsán. Vendégei azalatt, kik vele ültek az asztalnál, őrizet alá

vétetnek s csak késő éjjel bocsáttatának el. Nero a mint remegésöket elképzelte, hogy az asztal mellett kellett halálukat várniok: gúnyosan nevetve mondá: „no ezek jól megfizették a consuli lakoma árát!“

70. Most Annæus Lucanus megöletését rendeli el. Midőn az vére folyásával hidegűlni érzi lábait, kezeit, s lassankint kezdett végtagjaiból távozni az életerő, de még keble nem hűlt ki és eszméletnél vala: megemlékezvén a saját költői művéről, melyben egy katonának ugyanily módon való kimulását írta le: elmondá azokat a verseket és ez volt utolsó szava.[18]) Senecio azután, meg Quintianus és Scævinus korábbi puha életét megczáfolva, majd a többi összeesküvők egymás után mentek halálra, említésre való tett vagy mondás nélkül.

71. E közben a város temetéssel, a capitolium áldozatokkal volt tele. A miért egyiknek fia, másiknak testvére vagy rokona, vagy barátja gyilkoltaték le: hálaimát mondtak az isteneknek, babérral diszíték házaikat, a császár térde elé borultak, kezeit csókokkal halmozták.* Ő pedig, mindezt az öröm nyilvánulásának tartván, Antonius Natalist és Cervarius Proculust büntetlenséggel ajándékozza meg, rögtöni vallomásuk jutalmául. Milichus a kapott jutalom révén nagy úrrá lett s görög szóval Mentőnek** nevezte magát. A tribunok közűl Gavius Silvanus, ámbár fölmentették, saját kezétől esett el; Statius Proximus a császártól kapott kegyelmet élete dicstelen végződésével csúfolta meg.[19]) Megfosztatának a tribunságtól:*** Pompejus, Cornelius Martialis, Flavius Nepos, Statius Domitius, állítólag nem azért, mintha a fejedelemnek ellenségei lettek volna, hanem mert azt tették föl róluk. Novius Crispus Senecával való barátsága miatt, Glitius Gallus és Annius Pollio inkább azért, mert rosszhírbe keveredtek, mint hogy valami bebizonyult volna rájok, kegyelemből száműzetének. Priscust elkisérte felesége Artoria Flaccilla, Gallust Egnatia Maximilla, ki előbb nagy és tehermentes vagyonnal bírt, melyet azután elvettek tőle, de a mi csak emelte szép hírnevét. Rufrius Crispinus is az összeesküvés alkalmával űzetett ki, de inkább azért hogy Nero haragudott rá, mint Poppæának egykori férjére. Verginius Flaviusnak és Musonius Rufusnak ünnepelt nevök miatt kellett távozniok, mert Verginius szónoklatra, Musonius a bölcselet tanaira oktatá az ifjúságot. Cluvidienus Quietusnak, Julius Agrippának, Blitius Catulinusnak, Petronius Priscus és Julius

* Mindezt, természetesen, színből tették, a szörnyű rémuralomtól féltökben.

** Σωτῆρ.

*** Itt egy név hiányzik az eredeti szövegben.

Altinusnak, mintegy a csoport és szám betöltése végett, választás engedtetett az ægei tenger szigetei közt. Scævinus felesége Cædicia és Cæsennius Maximus Italiából útasíttattak ki, csak a büntetés kiszabásakor tudván meg, hogy vádlottak voltak. Aciliát, Annæus Lucanus anyját, fölmentés és büntetés nélkül egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

72. Midőn Nero ezekkel elkészült, maga köré gyűjti vala a katonaságot,* s a legénység közt fejenkint kétezer sesterciust osztott ki, s azonfölül gabonát is adott nekik ingyen, holott előbb a rendes árat kellett fizetniök.[20]) Most, mintha egy hadjárat befejezéséről tenne előterjesztést, összehívja a tanácsot, s diadaljelvényeket adományoz Petronius Turpilianus volt consulnak, Cocceius Nerva prætorjelöltnek s a testőrség parancsnokának Tigellinusnak, még azzal is kitűntetvén Tigellinust és Nervát,** hogy a forumon álló diadalmi képeiken kívül a Palatiumon is elhelyezte szobraikat. Nymphidiusnak consuli jelvényeket adott, s mivel ez az ember most bukkan föl elsőben, egyet s mást elmondok róla, mert neki is része lesz Róma balsorsában. Tehát fia volt egy szabados nőnek, ki a maga csinos személyét a császári szabadosok és szolgák közt árúba szokta bocsátni. Azt állítá, hogy Cajus császár lett volna az apja, mivel csakugyan ő is oly magas termetű és mord külsejű alak volt; vagy csakugyan lehet, hogy Cajus császár, a ki még közönséges szajhákat is megkivánt, az ő anyjával is összeadta magát.***

73. Összehíván Nero a tanácsot, beszédet tartott az urak előtt, s egyszersmind kiáltványt intézett a néphez, melyben a följelentéseket s az elítéltek irásba foglalt vallomásait közhírré tette. Mert a köznép mindegyre kiméletlenül marczangolta azzal a váddal, hogy derék és ártatlan embereket irtott ki pusztán gyűlöletből vagy a félelem hatása alatt. Egyébiránt a kik az igazságot szeretik elismerni, akkor sem tagadták, hogy összeesküvés csakugyan keletkezett, fejlődött, legyőzetett, s vallják ezt azok is, a kik Nero bukása után visszatértek a fővárosba. A senatusban pedig mindnyájan, azok is a kiknek legtöbb okuk volt a szomorkodásra, hizelgésekben alázkodtak, úgy hogy mikor Julius Gallio, testvérének Senecának halálán megijedvén, saját életeért könyörgött: rárivalt Salienus Clemens s ellenségnek és apagyilkosnak nevezte, míg aztán ezt a

* A testőrcsapatok értendők, mert a fővárosban rendes sorhadi katonaság nem táborozott.

** A későbbi császár.

*** Itt Nymphidius rajza a szöveg hézagában fönakad.

tanácsurak egyértelműleg vissza nem riasztották azzal, hogy ne akarjon a közbajokból alkalmat szerezni magán bosszújának kitöltésére, s a fejedelem irgalmas szíve által lecsilapított vagy feledés leplével borított ügyeket ne bolygassa ismét föl újabb vérengzés okozására.

74. Azután ajándékokat és hálát szavaznak közönségesen az istenek számára s külön tiszteletadományt a Napistennek, kinek régi temploma ott áll azon circus mellett, melyben a merényletre készültek, s mint a ki az összeesküvés titkát jóakaratúlag föltárta. Hogy továbbá a Ceres-ünnepen rendeztetni szokott circusi versenyek több lófuttatással tartassanak meg, és április hónap Nero nevét kapja.[21]) A Szabadulás istennőjének templom emeltessék azon a helyen, honnan Scævinus a tőrt hozta. Maga a császár azt a tőrt a capitoliumban helyezte el, s fölajánlotta a bosszúálló Jupiternek, a mit akkor figyelmen kívűl hagytak, de később a Julius Vindex,* háborúja után jóslat és a jövendő bosszú jele gyanánt magyarázták. Följegyezve találom a tanács jegyzőkönyveiben azt is, hogy Cerialis Anicius consuljelölt indítványt adott be, mely szerint az isteni Nerónak minél hamarább közköltségen templom építtessék. Úgy indítványozta ezt, mintha Nero már túlemelkedett volna a halandó sorson és az emberek imádatára szerzett volna érdemet; de maga a császár ellenezte,** nehogy némelyek rossz előjel gyanánt az ő halálára magyarázzák, mert isteni tisztelet a fejedelmet is csak akkor illeti meg, mikor már megszűnt emberek közt működni.

* Egy gall főember, Galbával szövetségben lázadást csinált Nero ellen 68-ban.
** Itt a mondat egy részén át bizonytalan a szöveg.

Magyarázatok a XV. könyvhez.

[1]) *Id in summa fortuna æquius, quod validius*, a mi korunknak is hatalmi elve, melyet a német nagy kanczellár így fejezett ki: „Macht geht dem Rechte voran.“

[2]) Más körülmények közt, ha két római hadsereg útközben találkozott egymással, katonai fénynyel folyt le a kölcsönös üdvözlés, *consalutatio*.

[3]) A *lex Papia Poppæa* szerint ugyanis a gyermektelen férfiak a hivatalok elnyerésére nézve hátrányban voltak azokkal szemben, a kik gyermekekkel voltak megáldva. E törvényt aztán gyermektelen emberek azzal igyekeztek kijátszani, hogy átmenetileg és ideiglenesen örökbe fogadtak valakit. Ugyane törvény értelmében a nőtlenségben élő férfiak csak legközelebbi rokonaik után voltak öröklésre képesek, a gyermektelenek pedig a rájok eső örökrésznek csak felét kaphatták.

[4]) A *rogatio, leges* és *scita* kifejezést csak stylbeli változatosság kedvéért használja Tacitus. A *rogatio* és *scitum* itt egyenértékű *lex*-szel; de én is a megfelelő szókkal fordítottam.

[5]) Ugyanaz a jelenség, mely a mi törvényhatóságaink életében is észlelhető, hogy ugyanis a megválasztott tisztviselő hivataloskodása elején erélyesebb, s a közigazgatás is jobb. Mikor pedig a tisztújítás közeledik, a választás esélyétől való félelme a tisztviselőnek az egész közigazgatás lazulásában nyilvánul.

[6]) *Tetrarchá*-knak nevezték a kisebb hűbéres (szövetséges) fejedelmeket. *Præfectusok* a szövetséges seregek parancsnokai; *proprætor*-ok a prætori rangú alvezérek.

[7]) A fényűző életéről híres, de kitünő hadvezérnek bizonyult *Lucullus* ugyanez úton vezette seregét Kr. e. 69-ben Armenia ellen.

[8]) A Tengeri Alpok kis tartománya Kr. e. 14 óta állott fönn Felső-Italia nyugati részében. A *jus Latii* e tartománybeli lakosoknak legelőnyösebb közjogi helyzete volt, a melyből egyesek, a kik pl. hazájokban tisztséget viseltek, könnyen elnyerhették a római polgárjogot.

[9]) Szabadosainak udvari hivatalczímeket osztogatott, a mivel, mint vádlói ráfogták, nagyravágyó terveit árulta el. Az itt említett hivatalok voltak a császári udvarban: a (procuratores) *ab epistulis, a libellis, a rationibus,* melyeknek élén rendszerint császári szabadosok állottak. A *levelezési* hivatal (ab epistulis) latin és görög osztályban működött, külön-külön titkárral, egy közös főigazgató alatt, a milyen volt Claudius udvarában a hatalmas Narcissus. A *kérvényezési* hivatal (a libellis) nem kevésbbé volt fontos; az egész birodalomból özönével befolyó kérvények itt rendeztettek és készíttettek elő, hogy a császár elhatározása alá legyenek terjeszthetők. E hivatal főnöke volt Claudius alatt Polybius. A *számvevőségi*

hivatalba (a rationibus) folytak be a császári kincstár jövedelmei, s innen útaltattak ki a fiscust terhelő kiadások: a hadseregek szükségletei, a római köznép részére beszerzett gabona, a császári építkezések stb. költségei.

[10]) A két égés közt t. i. 454 év folyt le, azaz 418 év, hozzáadva ugyanannyi hónap, meg ugyanannyi nap. Sok szabad idővel rendelkező emberek ma is kedvöket lelik a napi eseményekre vonatkozó ilyen számcombinatiók fölállításában.

[11]) Talán itt találkozunk először római történelmi könyvekben az akkor még teljesen új vallás híveinek *Christiani* nevével. Hogy Tacitus *exitialis superstitió*nak mondja az új hitet: épen nem feltűnő. A *superstitio* fogalma alatt a rómaiak általában minden szerintök téves hitet értettek, különösen idegen s a római államtól el nem ismert istenségek imádását és tiszteletét. Ehez képest a superstitio fogalma viszonylagos és a körülményekhez képest nagyon változó volt. Számos keleti vallás istenségei és istentisztelte honosult meg idővel és mintegy beolvadt a görög - latin hitrendszerbe. Hogy ez a beolvadás és áthasonulás épen a keresztyén hittel végbe nem mehetett: azt nem csak a keresztyénségnek még nagyon új volta, hanem egész világfölfogása és szelleme is megmagyarázza. De gyülölték a rómaiak a keresztyéneket meg a zsidókat azért is, mert se az istenek, se a császárok szobrait nem akarták imádni, a pogányokkal való érintkezést pedig kerülték. Tacitus a keresztyének felől forgalomban levő rossz híreket annyival inkább tarthatta alaposoknak, mert ő ismerte a sokféle elfajult cultusokat, s a keresztyén vallást is azok egyikének gondolta. Hozzájárult az ellenszenvhez az a körülmény is, hogy a keresztyénséghez kezdetben a nép legalsóbb osztályai csatlakoztak. Suetonius is azt mondja róluk, hogy „*genus hominum superstitionis novæ ac maleficæ*“ (Nero 46). Plinius úgy nyilatkozik felőlük, (epist. ad Traj. 96), hogy: semmi egyebet nem lehet rajtok megróni, *quam superstitionem pravam, immodicam.* Egyikök sem tűntette föl azonban a keresztyénséget zsidó secta gyanánt.

[12]) Ettől a C. Calpurnius Pisótól lakodalma alkalmával Caligula császár, a ki vendégül volt ott jelen, elrabolta nejét Bestillát. De csakhamar ráunt az elrabolt nőre, s száműzte férjével együtt. Csak Claudius alatt hivattak vissza.

[13]) *Lucanus*, L. Annæus Melának, Seneca testvérének fia; Hispaniának Cordova városában született Kr. u. 39-ben. Eleinte Nero barátai közé tartozott, a kit a *Pharsalia* bevezetésében hizelgésekkel halmoz el. De a császár később megtiltá neki, hogy költeményeit a nyilvánosság előtt elszavalja. Ebből származott elkeseredése. Hires hőskölteményét, a *Pharsaliát*, magyarul Baksay Sándor remek fordításában birjuk.

[14]) *Neque sancti quid manere.* Mások azonban *sancti* helyett *senati*-t (a *senatus* régies genitivusa) olvasnak, mely esetben ez volna a mondatrész értelme: „a senatustól sem lehet már mit várni.“

[15]) E mondat kétféleképen értelmezhető. Vagy úgy, hogy végrendeletének kelte valamely más állításával nem vág össze, s az ellenmondást igyekszik megmagyarázni. Vagy, hogy nem nézte, hogy a végrendelkezés időpontja szerencsés *(dies fastus)* vagy szerencsétlen *(nefastus)* napra esik-e.

[16]) L. a XIII. k. 7. jegyz.

[17]) *Sutrius Flavus*-nak, az őszinte és nyers katonának alakja shakesperei erővel van szemünk elé állítva. A 65. fejezetben idézett, metsző satyrával telt mondása és itt fölhozott szavai a zsarnokkal szemben, valóban megragadó hatásúak.

[18]) Saját művéből a *Pharsalia* hőskölteményből. Az a részlet, melyet haldokolva elszavalt a költő s melyet Tacitus nem jelöl meg közelebbről, vagy a

III. ének 635—646, vagy a IX. ének 805—814. sorai. Mind a két helyen irtózatos realitással van leírva egy-egy katona halálküzdelme. Azonban a III. ének sorainak tartalma — Lycidas halála — jobban megfelel a helyzetnek, s valószínűbb, hogy ezekre gondolt Tacitus is. Idézzük e sorokat eredetiben és magyarul:

Ferrea dum puppi rabidos manus inserit uncos
Adfixit Lycidan. Mersus foret ille profundo,
Sed prohibent socii, suspensaque crura retentant.
Scinditur avolsus: nec, sicut volnere, sanguis
Emicuit lentus: ruptis cadit undique venis;
Discursusque animæ diversa in membra meantis
Interceptus aquis. Nullius vita peremti
Est tanta dimissa via: pars ultima trunci
Tradidit in letum vacuos vitalibus artus;
At tumidus quo pulmo jacet, qua viscera fervent,
Hæserunt ibi fata diu, luctataque multum
Hac cum parte viri vix omnia membra tulerunt.

Baksay Sándor fordításában:

A horog, egy gályát mikoron megmarkola, ottan
Általüté Lycidást. A mélyre merűlne legott, de
Társai nem hagyják; fölakadt lábába fogóznak.
Elszakad ám; nem is úgy, mint sebből serkedez a vér
Lassacskán, de szakadt erein patakozva rohan ki,
S a tagokon széllyel bujkáló életet a víz
Habjai nyeldesik el. Nincsen megölött, kinek élte
Ily nagy nyiláson távoznék. Már az enyészet
Birja utó tetemit, hol nincsenek életi szervek:
Míg ruganyos tüdején s ott hol belrészei forrnak,
Húzamosan késik; küzködve sokáig ezekkel,
Csak nehezen sikerűlt minden tagját lekötözni.

[19]) Nem tudjuk: hogyan? Amint hogy az egész mondat: *veniam, quam ab imperatore acceperat, vanitate exitus corrupit*" — homályos értelmű.

[20]) A testőrségi katonák is, mint a nép, fizettek valami csekély árat a kiosztott gabonáért *(annona)*. Most a testőrségiek teljesen ingyen kapták, úgy mint már előbb is a sorhadbeli katonák, csakhogy ők ezeknél kétszerte nagyobb napi zsoldot is (két dénárt) húztak.

[21]) Mivel az összeesküvés április havában födöztetett föl, e hónapot most *Neroneusnak* nevezték.

TIZENHATODIK KÖNYV.

A Kr. u. 65. év hátralevő részének és a 66-iknak eseményeit foglalja magában. Egy kincsásó megcsalja a császárt. Poppæa halála. Nero további gyalázatos tettei Tigellinus és Helius közreműködésével. Kivégzések, öngyilkosságok. Pætus Thrasea pere, elitéltetése, halála. Az eredeti szöveg Thrasea halálával megszakad. A csonkán maradt könyv elveszett részét pótolni fogjuk az események összevont előadásával Nero haláláig, mely Kr. u. 68-ban következett be.

1. E napokban tréfát űzött a sors Neróval saját hiszékenysége és egy Cæsillius Bassus nevű ember igérgetése folytán, a ki, származását illetőleg pun, egy éjjeli álomképet zavaros eszével kétségtelen tényűl magyarázott, és Rómába menvén, pénzzel kicsinálta, hogy a császár elé bocsáttassék, s ott elmondta, hogy földjén roppant mélységű barlangot talált, mely tele van tömérdek aranynyal, nem vert pénz alakjában, hanem nyers állapotban csak régi módon mérhető. Szörnyű súlyú téglák ugyanis s mellettök rudak hevernek ott, sok idő óta elrejtve, hogy a jelen kor vagyonát gyarapítsák. Különben, a hogy gyanítani lehet, a Tyrusból menekűlt phœnici Dido Carthago alapítása után ásta el azokat a kincseket, hogy új népe a pénzbőség miatt feslett erkölcsűvé ne váljék, vagy hogy a numida királyokat, kik úgyis ellenséges indulattal viselkedének, az arany vágya háborúra ne ingerelje.

2. Nero tehát a nélkül, hogy akár a hírhozónak, akár a dolognak hihetőségét kellőleg megvizsgálná, vagy embereket küldene, a kik által az előadás valóságáról meggyőződést szerzett volna: még tódítja is a mesét, s megbízottakat küld, hogy csakúgy hozzák el a kész zsákmányt. Hadi hajókat és válogatott evező legénységet rendel ki, hogy a szállítás gyorsan eszközöltessék. Nem is beszéltek azon napokban egyébről, hiszékeny módja szerint a nép, különféleképen az okosabbak. Történetesen ekkor tartották másodizben az ötéves játékünnepet,* s a szónokok főleg ezt a tárgyat választották

* L. Ann. XIV. 20.

ki a császár dicsőitésére; „hogy a föld kebele már nem csak a szokott terményeket s nem csak a más fémekkel vegyült aranyat szüli, hanem új bőséget is áraszt, és az istenek a császár elé tárják a kincseket“, s egyéb eféle szolgalelkűségeket fecsegtek, nagy szópompával s nem kisebb hízelgéssel, biztosak levén, hogy szívesen hiszi.

3. Ezalatt a hiú remény hízlalta a pazarló kedvet, s fogyasztották a régi vagyont, mintha sok esztendei tékozlásra való új eszköz kinálkoznék magától. Sőt már abból is költekeztek, úgy hogy a gazdagságra való kilátás a közszegénységnek lett egyik okává. Mert Bassus, miután fölásták földjét és a körűlte fekvő telkeket, míg majd ezt, majd meg azt a területet mondta az igért barlang helyének, s mentek utána nem csak a katonák, hanem a munkára oda rendelt paraszt nép is: végűl fölhagyván bolond képzelődésével, csudálkozva mondá, hogy azelőtt az ő álmai nem szoktak csalni s hogy most vallott először csúfot; minélfogva önkéntes halállal menekült a szégyen és büntetés elől. Némelyek azt írják, hogy börtönbe vetették, de csak hamar kibocsátották, elvétetvén javai a császári kincstár kárának pótlására.

4. Ezalatt az államtanács, hogy e kudarczról elvonja a közfigyelmet, mivel az ünnepi verseny már közeledett, fölajánlja a császárnak az ének győzelmi díját, hozzá csatolva még az ékesszólás koszorúját is, a mivel a színpadra föllépésének gyalázatát akarták elhárítni.* De Nero azt mondá, hogy nincs szüksége sem pártfogásra, sem a tanács beavatkozására; egyenlő alapon versenytársaival szemben és a versenybirák itéletéből kivánja a megérdemelt dicséretet elnyerni. Először tehát egy verset olvas föl a színpadon, majd a csőcselék sürgetésére, hogy mutassa be minden tudományát — mert e szavakat használták, — megjelenik a színházban, a citerajáték minden szabályát pontosan követve, fáradtan, úgy hogy pihenés végett sem ült le, izzadságát is csak magán hordott öltönyével törülte; köpni vagy orrát fújni nem látták. Végül térdet hajtva s kezével a gyülekezetnek üdvözlő bókot** intve, várta színlelt elfogultsággal a birák itéletét. És a főváros köznépe, mely a közönséges színészek játékát is biztatni szokta, ütenyszerű tetszészajjal s csinált tapssal harsogta tele a színházat, mintha örűlnének, és talán csakugyan örültek is annak, hogy ez időre legalább nem kellett gondolniok az államot emésztő bajokra.

* Előre oda ítélik neki a dijat, csak hogy megakadályozzák föllépését.

** Más tudósítások szerint csókot hintett: *basia jactavit*, mint most primadonnáink szokták.

5. De a kik a távolabb fekvő vidéki városokból s a régi szokáshoz még szigorúan ragaszkodó Italiából s a kik messze tartományokból, a ledérséget nem ismerve, küldöttségi megbizásban vagy magán ügyeik érdekében jöttek a fővárosba: nem birták sem ezt a látványt tűrni, se a tisztességtelen munkának* megfelelni nem tudtak, s gyakorlatlan kezök is elfáradt. Így azokat is, a kik szakértők valának, zavarták, s gyakran kaptak ütleget a katonáktól, kik beékelve a közönség közt álltak, nehogy csak egy pillanat is éktelen kiabálás nélkül vagy lomha csöndben muljék el. Megállapított tény, hogy sok lovag, midőn a szűk bejáratokon és a kitóduló tömegen át tolongtak, eltiportatott; mások pedig, kik éjet s napot ülőhelyökön voltak kénytelenek eltölteni, halálos betegséget kaptak. De még rosszabbtól lehetett félniök, ha a játékszíntől távol maradtak, mert sok ember volt ott részint nyiltan, részint titokban, a kik a jelenlevők neveit és magaviseletét, vidám vagy bosszús hangúlatát figyelték. Minélfogva az alsóbb rendűek mindjárt ott a helyszínén megkapták bűntetésöket, míg a főbb rangú személyeknél egyelőre elnézték a dolgot, hogy később torolják meg. Beszélik, hogy Vespasianust is egy Phœbus nevű szabados megkorholta a miatt, mert elaludt, s csak a tisztességesebb emberek védelmezték meg ügygyel-bajjal, hogy majd a fenyegető veszélyt magasabb rendeltetése útján kerülje el.**

6. Az ünnep bevégezte után Poppæa meghalt, férjének rögtöni föllobbanása következtében, a ki a teherben levő asszonyt sarkával megrugta. A mérgezést ugyanis nem hiszem el, noha némely irók inkább gyűlöletök kifolyásaképen, mint hitelre méltóan, azt állítják. Mert hiszen Nero gyermekekre vágyott s feleségét szerette. Testét nem tűzben, a hogy a rómaiak szokták, hamvasztá el, hanem az idegen királyok módja szerint illatszerekkel telitve, bebalzsamozták[1]) és a Juliusok sirboltjába helyezték. De nyilvános temetést rendez a császár neki s maga magasztalta szószékről szépségét, s hogy egy isteni gyermeknek volt szülője, s egyéb eféléket említett, erények helyett szerencseajándékokat.

7. Poppæa halála, melyet nyiltan ugyan gyászoltak, de titokban, visszagondolva kéjsovár és kegyetlen jellemére, örültek is rajta, újabb rossztettre szolgáltatott alkalmat Nerónak, midőn eltiltá C. Cassiust*** a temetésen való részvételtől, a mi első jele volt

* A tapsolásnak.

** Nem sokára trónra emelkedett.

*** V. ö. Cassiusról XII. 11., XV. 52.

e férfi bukásának. Nem is húzódott sokáig a dolog; sőt még Silanust is hozzá csatolta, semmi egyéb vétkökért, csak mert Cassius régi családi vagyonával s erkölcsi méltóságával, Silanus pedig hirneves származása és gáncs nélkül való ifjúságával tűnt ki. Tehát a tanácshoz indítványt küld be, melyben kifejti, hogy „mind a kettőt el kell távolítani a közügyek vezetésétől, s Cassiusnak szemére hányja, hogy ősei képei közt a C. Cassiusét* is ilyen fölirással; „a pártok vezérének", tiszteletben tartja; ezzel ugyanis a polgárháború és a Cæsarok háza elleni pártütés magvait hinti el. S hogy egy oly ellenszenves névnek emlékével meghasonlást keltsen, maga mellé vette L. Silanust, ezt a nemes származású, daczos jellemű fiatal embert, hogy a forradalom bekövetkeztével őt állítsa előtérbe."

8. Azután magát Silanust korholta ugyanazon módon, mint előbb nagybátyját Torquatust,** mintha máris uralkodó gyanánt intézkednék, s szabadosait számadó, kérvényezési s levelezési titkároknak nevezné, a mi mind alaptalan és hazug gyanúsítás volt, mert Silanust nagybátyjának bukása épen félénkségre tette hajlandóvá, s riasztólag inté óvatosságra. Azután följelentők neve alatt oly embereket állít elő, a kik Lepidáról, Cassius nejéről, Silanus nagynénjéről azt a mesét terjeszszék, hogy testvére fiával vérfertőző viszonyt folytat és förtelmes vallási szertartásoknak hódol.*** Bűntársaiúl Volcatius Tullinus és Marcellus Cornelius senatorok és Calpurnius Fabatus római lovag vonatának be, kik azonban a császárhoz tett fölfolyamodással kikerűlték az elítéltetést, s később is, mint kisebb szabású emberek, megmenekültek Nerótól, a ki csak a legnagyobbak ellen irányzott gazságok elkövetésében lelte kedvét.

9. Erre tanácshatározat alapján Cassius és Silanus száműzetésbe küldetnek; Lepida felől ítéljen a császár. Tehát Cassiust Sardinia szigetére belebbezték, s ott hagyták vénségére való tekintetből. Silanust Ostiába távolítják el, azzal a szándékkal, hogy Naxusba szállíttassék; de azután Barium nevű apuliai városban tartaték fogva. Míg ott méltatlan sorsát bölcs megadással tűrte, egy kivégzésére küldött centurio lepi meg s tanácsolja neki, hogy ereit vágja föl; mire ő azt válaszolja, hogy lelke el van ugyan

* A dictator Cæsar ellen szőtt összeesküvés szerzőjét.

** L. Ann. XV. 35.

*** Valószinű, hogy a „*diri sacrorum ritus*" alatt a keresztyén vallás szertartásait értették.

szánva a halálra, de a hóhér tisztének dicsőségét nem engedi el neki. A centurio látván a bár fegyvertelen, de erőteljes férfit, a ki inkább haragot, mint félelmet mutatott, parancsolja a katonáknak, hogy vágják le. De Silanus sem szűnt meg ellenállni és ütni, a mennyire puszta öklével teheté; mígnem a centurio kezétől elül — mintha csatában — kapott sebeiben összeomlott.

10. Nem kisebb bátorsággal mentek a halálba L. Vetus s anyósa Sextia meg leánya Pollitta, kiket azért gyűlölt a császár, mintha életökkel szemrehányást tennének neki Rubellius Plautusnak, Vetus vejének megöletéseért. Kegyetlen szándékának leleplezésére alkalmat nyujtott neki egy Fortunatus nevű szabados, ki ura pénzének elsikkasztása után vádlójául lépett föl, szövetségben Claudius Demianussal, kit Vetus, mikor Ázsia proconsula volt, gazságaiért börtönbe vetett, Nero pedig most a vád jutalma fejében fölmentett. Mikor az üldözött megtudta, hogy az ő szava meg a szabadosáé egyenlő tekintet alá esik, mezei jószágára, Formiæba útazott. Ott csöndben katonai őrcsapat veszi körül. Vele volt leánya, kit a bekövetkező veszélyen fölül hosszú fájdalma is keserített, mióta férjét Plautust* a gyilkosok keze alatt látta kimulni, míg átszúrt nyakát ölelte, s azután vérázott ruháit őrízve özvegyként élt meg nem szűnő gyászában, csak annyi táplálékot vevén magához, a mennyivel életét tovább tengetheté. Most atyja biztatására Nápolyba ment, s mivel Nero nem bocsátotta maga elé, kijáró útjába állt, hogy az meghallja szemrehányó panaszát, a miért egy ártatlan embert, nem is szólván arról, hogy egykori consultársát, föláldozta egy szabadosért. Ezt kiabálta asszonyi búgással, olykor neméből is kivetkőzött fenyegető hangon. De a császár egyaránt rendűletlen maradt esdeklésével és vádjaival szemben.

11. Tehát most tudtára adja atyjának, hogy mondjon le minden reményről s nyúgodjék meg az elkerülhetetlen végzetben. Egyúttal hirűl hozzák, hogy a tanács vizsgálatot rendelt és szigorú ítélet várható. Akadtak olyanok is, kik figyelmeztették, hogy hagyatékának nagy részére nevezze örökösül a császárt, hogy a többiről unokái javára rendelkezhessék. De ezt nem fogadta el, nehogy a szabadság szolgálatában töltött életét utoljára egy aljas tettel mocskolja be. A mennyi készpénze volt, szétosztja szolgái közt, s megparancsolja, hogy vegye ki-ki magának, a mit el tud vinni; csupán három nyúgágyat hagyjanak meg temetésére. Ekkor mind a hár-

* L. XIV. 59.

man* egyazon szobában, ugyanazzal a késsel elmetszik ereiket, de szeméremből külön-külön lepedőbe burkolózva, fürdőbe vitetik magukat, és az atya leányára, a nagyanya unokájára, az mindkettőjökre függesztett szemmel, mindegyik vetekedve imádkozik a másik kettő elszálló lelkének gyors megváltásáért és hogy előzzék meg őt halálukban.[2]) A sors megtartotta a sorrendet; elől a legöregebb, azután ki-ki kor szerint hunyt el. Temetésük után tárgyalták az ellenök emelt vádat s azt határozták, hogy ősi szokás szerint legyenek büntetendők. De Nero közbeszólt, hogy ő engedte meg nekik a szabadon választott halált. Az elkövetett öldöklést ilyen játékkal tetőzték be.

12. P. Gallus római lovag, mivel Fænius Rufusnak benső barátja volt s Vetustól sem állott távol, tűztől és víztől eltiltaték. Szabadosának s vádlójának munkája jutalmául helyet adtak a színházban a tribuni hivatalszolgák közt. Az a hónap pedig, mely Aprilisre, most már Neroneusra következett: Május, Claudiusnak, Junius pedig Germanicusnak nevét kapta.[3]) Ugyanis Cornelius Orficus, ki az indítványt tette, bizonykodott, hogy az előbbi Junius nevet azért kell törűlni, mivel már két Torquatus végeztetett ki bűnei miatt, s a Junius név baljóslatú jelentőséget nyert.

13. Ez oly sok gonoszsággal bemocskolt évet az istenek is viharokkal és nyavalyákkal bélyegezték meg. Campaniát szélzivatar pusztította, házakat, fákat, terményeket szerteszét szórt, s átvitte dühét a főváros környékére is, melyben mindenféle osztálybeli emberek közt, minden szembetünő éghajlati rendetlenség hiányában, nagy erővel dult a dögvész. A házak holttestekkel, az útczák temetési menetekkel teltek meg; se nem, se kor nem nyujtott védelmet a vész ellen. Úgy a rabszolga-, mint a szabadszületésű lakosság húllott, hitvesek és gyermekek siralma közt, s a kik őket ápolják és siratják, gyakran velök ugyanazon máglyán hamvadnak el; lovagok és senatorok halálozása szintén elég sokszor fordult ugyan elő, de kevéssé bánkódtak rajtok azon gondolatban, hogy a közös mulandóság útján menve el, legalább megelőzték a császár vérszomját. Ez évben újonczozást tartottak a narbói Galliában, Afrika és Ázsiában az illyriai** legiók kiegészítése végett, melyekből a koruknál vagy egészségi állapotuknál fogva alkalmatlanná váltakat

---

* A harmadik *Sextia* volt, Vetus anyja.

** Illyriához számíttatott Augustus óta Dalmatia is, meg az al-dunai tartományok.

elbocsátották a szolgálatból. Lugdunum* kárát négy millió sestercius adománynyal vigasztalta meg a császár, hogy a város vesztességét helyre pótolják; Lugdunum lakói ugyanis ugyanily összeget ajánlottak föl a fővárosnak a nagy égés után.

Kr. u. 66.

14. C. Svetonius és Lucius Telesinus consulok alatt az az Antistius Sosianus, kiről említém,** hogy Neróra csinált gúnyverseiért elítéltetett, miután hallá, hogy mily jutalomban részesíti a gyilkos fejedelem az árulkodókat: nyugtalan és az alkalmat serényen megragadó lelkénél fogva, az ugyanazon helyen száműzetésben élő Pammenessel, a ki a csillagjóslás tudományában való jártasságáról hires vala s tágkörű baráti összeköttetésekkel bírt, bizalmas viszonyba lép, a mi sorsuk azonosságánál fogva is könnyen ment. Gondolta ugyanis, hogy nem hiába jár ahhoz annyi küldönccz, a kik tanácskoznak vele; értesűl arról is, hogy P. Anteiustól évpénzt kap, valamint az sem volt előtte titok, hogy Anteiust Agrippinához való ragaszkodása miatt gyülöli Nero, hogy kiváló gazdagsága ingerli annak pénzvágyát, a mely ok már sokaknak szolgált romlásukra. Tehát elcsent egy Anteiustól érkezett levelet s ellopott Pammenes titkos fiókjából oly iratokat, melyekben Anteiusnak születésnapja és jövője volt följegyezve. Egyszersmind olyanokat is talált, melyek Ostorius Scapula születéséről és életéről szóltak. Ír tehát a fejedelemnek, hogy ő nagy és élete érdekében fontos dolgokat tár föl előtte, ha rövid időre fölmentést kap a száműzetés alól; Anteius ugyanis, meg Ostorius, rosszban törik fejöket és saját sorsukat, meg a császárét kutatják. Azonnal naszádokat küld oda, és Sosianust sietve elhozzák. S mihely följelentése nyilvánosságra jut, Anteius s Ostorius már inkább elítéltnek, mint terheltnek vala tekinthető, annyira hogy Anteius végrendeletét már senki sem volt hajlandó aláírni, ha Tigellinus nem vállalkozik rá, a ki már előbb tanácsolta Anteiusnak, hogy végintézkedésével ne késedelmezzen. Mérget ivott aztán, de annak lassú hatását megunván, ereinek fölvágásával sietteté halálát.

15. Ostorius ez időben messze fekvő birtokán Liguria határán tartózkodott. Oda küldtek egy centuriót, hogy gyorsan végezzen vele. A sietség abban találta magyarázatát, hogy Ostorius nagy

---

* *Lugdunum*, a mai Lyon, teljesen leégett Kr. u. 58-ban.

** L. XIV. 29.

katonai hirével s mert Britanniában a polgári érdem koszorúját is megszerezte,* valamint nagy testi erejével és a fegyverforgatásban való ügyességével félelmes alak volt Nero szemében, a ki mindig rettegett attól, hogy megtámadják; a minap fölfedezett összeesküvés pedig még jobban megriasztotta. A centurio tehát, miután a ház kijáratait elállatá, előadja Ostoriusnak a császár parancsát. Ő az ellenséggel szemben annyiszor kitüntetett bátorságát most maga ellen fordítja; de mivel az átvágott erekből a vér nem elég bőven folyt, szolgájának kezéhez is folyamodott, jobbjába adván egy tőrt, hogy azt szilárdan tartsa, és abba nyakával bele dőlt.

16. Még ha külháborúkról és a hazáért halálba ment hősökről emlékezném is meg az esetek ily nagy egyformaságának elbeszélésével: akkor is elfogna magamat is az émely, s tartanom kellene azoknak undorodásától is, a kik irtózva olvasnák oly sok polgárnak tiszteletünkre méltó ugyan, de mégis szomorú és szakadatlan sorban egymásután következő elmúlását. De most a szolgai tűrelem és a békében kiontott vérnek tengere fárasztja lelkemet, és elszorúl szivem a szomorúságtól. Nem is kérek én más mentséget e történetek olvasóitól, csak hogy ne kárhoztassák el ezeket az oly tétlen megadással halni sietó férfiakat. Az istenek büntető ítélete volt ez Róma fölött, a melyen nem szabad csak úgy, mint a hadak vereségén vagy városok megvívásán, egy rövid szóval túltenni magunkat. Adjuk meg az utóvilág előtt azt az előjogot a kiváló férfiaknak, hogy valamint halotti pompájokkal is megkülönböztetjük őket a közönséges temetkezéstől: úgy végső dolgaik elbeszélésében is kapja meg és bírja mindenik a maga emlékkövét.

17. Kevés napok alatt ugyanis csapatosan dőlnek sirba Annæus Mela, Cerialis Anicius, Rufrius Crispinus, C. Petronius, Mela és Crispinus senatori rangú római lovagok. Ez az utóbbi, előbb testőrségi parancsnok s consuli jelvényekkel megajándékozott férfiú, minap az összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt Sardiniába űzetvén, mikor a ráparancsolt halálizenetét kapta, önkezével ölte meg magát. Mela, Gallióval és Senecával együtt ugyanazon szülők gyermeke, nem akart hivatalokra pályázni, abból a fonák dicsvágyból,[5] hogy mint római lovag legyen befolyás dolgában egyenlő azokkal, a kik consulságot viseltek; egyszersmind a pénzszerzésnek is rövidebb útját vélte megtalálni, ha tiszttartói hivatalban kezeli a császári pénzügyeket. Fia volt neki Annæus Lucanus, a mi az apa

* V. ö. Ann. XII. 31. — Agric. 14.

hírnevét nagyon emelte. Midőn annak erőszakos halála után hátrahagyott vagyonát nagy hévvel követelte, azzal Lucanus egyik legbensőbb barátját Fabius Romanust ingerelte föl, hogy vádlóúl lépjen föl ellene. Atyának és fiúnak az összeesküvésben való kölcsönös részességét költik hazug módon, Lucanus irásának hamis utánzatával, melyet miután Nero megtekintett, parancsolá, hogy vigyék el hozzá, mert vágyott annak gazdagságára. Mela pedig fölnyitotta ereit, a mi akkor a halál legbiztosabb útja volt, előbb megírván végrendeletét, melyben nagy összeget hagyományozott Tigellinusnak s vejének Cossutianus Capitónak, csakhogy a többi megmaradjon. Mondják azt is, hogy végintézkedő iratában, mintegy saját bukásának méltatlanságán panaszkodva, kifejezte, hogy „ő meghal, a nélkül, hogy okot adott volna a büntetésre; Rufrius Crispinus pedig és Anicius Cerialis, a császár ellenségei, örűlnek az életnek.“ Általános hit szerint azért írta ezt Crispinusról, mivel az már akkor úgy is megöletett, Cerialisról pedig, hogy az megölessék.[6]) Nem is sokkal azután öngyilkossá lett Cerialis, kit kevesebb szánalom kisért sirjába, mint a többieket, mert emlékeztek az emberek, hogy ő árulta el Cajus császárnak az összeesküvést.*

18. C. Petronius multjából egyet-mást el kell itt mondanom;[7]) mert életét nappal alvással, éjjel udvarlással** és gyönyörök hajhászásával tölté, s mint másokat a tevékenység, úgy őt a renyheség tette híressé, s nem oly torkosnak és tékozlónak tartották, a ki a maga vagyonát föl szokta emészteni, hanem az élvek szakértő mesterének. Szavai és tettei, minél szabadabbak valának s minél inkább mutatták, hogy magára sem ad semmit: természetességök színében annál kedvesebb fogadtatásra leltek. Azonban mint Bithynia proconsula, majd azután consul, tevékeny és az ügyek vitelére alkalmas embernek bizonyúlt. De mikor azután megint visszatért a léhaskodás útjára, vagy legalább színből léhaskodott: Nero kevés számú bizalmasainak sorába vétetett föl, mint a választékos életmód mestere, úgy annyira, hogy a császár az őt körűlvevő élvezetek közt csak azt tartá kellemesnek és finomnak, a mit neki Petronius ajánlott. E miatt irígykedett rá Tigellinus, mint versenytársára s olyanra, a ki a gyönyörök tudományában erősebben állott nála. Tehát a fejedelem vérszomjas természetét, mely minden egyéb szenvedélye fölött uralkodott, használja föl czéljára, s a Scævinussal

* A Kr. u. 40. évben.

** A császár és más hatalmasok társaságában.

való baráti viszony vádjával illetvén Petroniust, egy szolgáját béreli föl beárulására, sőt elütötte a védelemtől is, s cselédségének nagyobb részét börtönbe veté.

19. E napokban épen Campaniába ment a császár s egész Cumæig haladva, ott tartóztatták le Petroniust,* a ki a félelem vagy reménykedés óráit nem birta soká elviselni; de még sem oltotta ki rögtönösen életét, hanem bemetszett ereit újra meg újra, tetszés szerint, hol bekötötte, hol föloldotta; beszélgetett barátaival nem komoly ügyekről vagy olyanokról, melyekkel azt a dicsőséget kereste volna, hogy mily elszántsággal tekint a halál szemébe. Nem a lélek halhatatlanságáról és bölcsek tanairól társalgott velök, hanem víg dalaikat s rögtönzött verseiket hallgatá. Szolgái közül egyiket megajándékozta, másikat megütlegelte. Lakomázott is, alvásnak is adta magát, hogy a rá erőszakolt halál természeteshez legyen hasonló. Végrendeletében sem hízelgett, mint sokan a halálra készülők, Nerónak, Tigellinusnak vagy a hatalmasok valamelyikének; de a császár elvetemültségeit, a buja vágya kielégítésére használt legények és nők neveivel együtt, meg a fajtalanságnak azt a sok új nemét megírta, s pecsét alatt elküldé Nerónak. Azután összetörte pecsétgyűrűjét, hogy ne lehessen valakinek üldözésére hasznát venni.**

20. Mivel Nero töprengett, hogy az ő éjjeli űzelmeit mi módon ütik dobra: eszébe jut Silia, a ki egy senatorral való házassága révén nem ismeretlen, s neki magának mindenféle kicsapongásában részestársa s Petroniusnak is bizalmas barátnője volt. Száműzetésbe küldi személyes bosszúból, a miért nem hallgatta el azt, a mit látott s maga is végig csinált. De Minucius Thermus volt-prætort már Tigellinus bosszújának hozta áldozatúl, mivel Thermusnak egy szabadosa Tigellinus felől némely bűnvádi eljárás alá eső cselekményeket jelentett föl, a miért maga kínvallatással, ura ártatlan halállal lakolt.

21. Annyi kiváló férfi lemészárlása után Nero végül Thrasea Pætus és Barea Soranus megölésével magát az erényt is ki akarta irtani. Mert mindkettőjökre régóta haragudott, de Thraseával szemben még az az ok is járult hozzá, hogy az — mint említém — távozott a tanácsból, mikor Agrippina ügyét tárgyalták, s hogy a Juvenaliák-ünnepe iránt kevés érdeklődést tanúsított; és ez a sértés azért vágott mélyebben szívébe, mivel ugyanez a Thrasea

---

* A ki tehát a császár kiséretében volt.

** Iratok hamisításánál fölhasználni.

Pataviumban, a honnan származott, a trójai Antenortól alapított ősi játékokon tragikai öltönyben énekelt. Azon a napon is, mikor Antistius prætor* Nero kigúnyolása miatt halálra ítéltetett, ő enyhébb indítványt tett és vitt keresztül; majd mikor Poppæának isteni tiszteletet határoznak el, ő szándékosan távol maradt s a temetésen sem jelent meg. Mindezeket nem engedte feledésbe menni Capito Cossutianus, a ki a rosszaságra való hajlandóságán kivül haragudott Thraseára, mivel annak tekintélyes szava által lett vesztessé, mikor Cilicia követei zsarolással vádolják vala és Thrasea támogatta őket.

22. Sőt azt is szemére hányta, hogy Thrasea az év első napján kibújt az ünnepélyes eskü letétele alól;[8]) a fogadalmak tételénél nem jelenik meg, ámbár a tizenötös papi testület méltóságával van fölruházva; soha a fejedelem életeért vagy mennyei szép hangjáért nem áldozott; régebben szorgalmas és fáradhatatlan volt, a ki a tanácsuraknak még közönséges határozataihoz is mindig hozzászólt pártolólag vagy ellenzőleg, míg most három év óta be sem lép a tanácsházba, s legújabban is, mikor vetekedve tolongtak Silanus és Vetus megrendszabályozására, ő védenczeinek magánügyeivel foglalkozott. Külön állásfoglalás már ez, meg pártütés; sőt ha sokan ugyanezt merik tenni: háború. „Mint hajdan — mondá — C. Cæsarról és M. Catóról,** úgy beszél most ez a botránynyhajhászó város rólad Nero és Thraseáról. S vannak neki*** is pártosai vagy inkább csatlósai, a kik még ugyan nem utánozzák véleményének csökönösségét, de igen a külső magaviseletét s tekintetét: merevek és zordonak azért, hogy rád foghassák a hivalkodás vádját. Egyedül ő nem törődik a te érdekeddel, művészetedet nem tiszteli. Semmibe sem veszi a fejedelem örömeit; vajon gyászát és fájdalmait sem elégli-e? Egy olyan lélektől telik ki az is, hogy nem hisz Poppæa istenségében; hogy a dicsőült Augustusnak s a dicsőült Juliusnak nevére nem tesz esküt, s megveti a vallásos kötelmeket, megtöri a törvényt. A római nép naplóit gondosan olvassák szerte a tartományokban és a hadseregeknél, hogy megtudják azt, a mit nem tett Thrasea.**** Vagy fogadjuk el azokat az intézményeket, ha jobbak; vagy pedig az újításra vágyókat meg kell fosztani vezéröktől s tanácsadójoktól. Az az iskola szült

* L. XIV. 48.

** Cato Uticensis.

*** Thraseának.

**** T. i. megtudják, hogy semmit sem ttet.

Tuberókat és Favoniusokat,[9]) kárhozatos nevek még a régi köztársasági korban is. Hogy a főhatalmat fölforgassák, a szabadságra hívatkoznak; ha ledöntötték, magát a szabadságot is meg fogják támadni. Hiába tetted el láb alól Cassiust,* ha a Brutusok vetélytársait engeded gyarapodni és erőre jutni. Egyébiránt ne tégy magad semmi rendelkezést Thrasea felől, csak azt engedd meg, hogy a tanács döntsön köztünk.“ Nero megdicséri Cossutianusnak bosszúra kész érzületét s mellé rendeli Marcellus Epriust, egy tüzes szavú szónokot.

23. Barea Soranust azonban már törvény elé szólítá Ostorius Sabinus, római lovag, ázsiai proconsulságából eredő ügyek miatt, hol a császár ellenszenvét csak növelte igazságos és tevékeny működésével, s mivel gondot fordított rá, hogy Ephesus kikötőjét kitisztíttassa, Pergamus polgárainak zendülését pedig, melylyel megakadályozták, hogy a császár szabadosa Acratus onnan szobrokat és festményeket vigyen el, büntetlen hagyta. Vádul azonban Plautussal való barátságát és azt hozták föl elléne, hogy a tartományt igyekezett a czélba vett fölforgatás számára megnyerni. Elítéltetésére azt az időt választották, mikor Tiridates Armenia királyi trónjának elnyerése végett megérkezendő volt a fővárosba, hogy a küleseményekre terelt közérdeklődés mellett homályban maradjon a benső métely; vagy talán hogy a császári hatalom nagysága jeles férfiak legyilkolásával, királyi tettel, legyen bemutatva.

24. Míg tehát az összes lakosság a császár fogadására** és a király látására csődült ki: Thrasea, ki a fogadásban való megjelenéstől el volt tiltva, nem veszté el bátorságát, hanem levelet írt Neróhoz, melyben tudakozódott a terhére rótt cselekmény felől, kész levén tisztázni magát, ha a vádról tudomást nyer és alkalma lesz azt megczáfolni. Nero sietve nyult az irat után abban a reményben, hogy a megréműlt Thrasea oly hangon szól, melylyel a császár fönségét fölemeli, saját nevét pedig meggyalázza. De midőn nem így állt a dolog: az ártatlan ember tekintetétől, lelkétől s bátor szavától való ijedelmében ülésre hívja a tanácsurakat.

25. Thrasea most a hozzá közelállókkal tanácskozott, hogy megkisértse-e védelmét vagy egészen mellőzze. Különféle vélemények kerültek fölszínre. A kik a tanácsházba menetele mellett vannak, azt

---

* Föntebb a 7. fejezetben.

** Nero t. i. Campaniából jött, miután Tiridatest Nápolyban fogadta.

mondják, „biztosra lehet venni, hogy ott szilárdan megállja helyét; minden szavával csak saját dicsőségét fogja öregbíteni; csak tunya és félénk emberek zárkóznak el magányba a végszükség elől. Hadd lássa a nép a halállal szembe szálló férfiút; hadd hallja a tanács az ő szavait, melyek, mint valamely isten szájából, emberfölötti erővel hatnak. Talán a csudaszerű jelenet Nerót is megindítja; de ha mégis vad ösztönének engedne: legalább az utódok látni fogják a különbséget egy nemes elmulás és a hallgatva halálba menők gyáva megadása közt.“

26. Ellenben azok, a kik az otthon való várakozást javalták, Thraseáról ugyan szinte oly véleményben valának, de féltették a gúny és bántalomtól. „Ne halljon durvaságokat és szitkokat. Nem csak Cossutianus és Eprius kész minden gazságra; vannak többen is, a kik pimasz módon még kezöket is ütésre emelnék ellene, s a becsületesek is követnék őket félelemből. Kímélje meg inkább a tanácsot, melynek dísze volt, egy oly nagy bűn szégyenétől és hagyja kétségben, hogy mit határozandottak a tanácsurak, ha maguk előtt látták volna Thraseát a vádlottak padján. Hogy Nerón erőt venne rosszaságának szégyene: azt hiú remény volna hinni, sőt még inkább attól lehet tartani, hogy az elitéltnek hitvestársa, családja és szíve kedveltjei ellen is kiereszti dühét. Azért tehát meg nem gyalázva, be nem szennyezve, haladjon sírja felé azoknak dicsőséges útján, kiknek* nyomdokát s tudományát követve töltötte életét.“ Ott volt a tanácskozáson Rusticus Arulenus,** egy tüzes lelkű ifjú ember, a ki nemes dicsvágygyal ajánlkozott a tanácshatározat ellen szót emelnie, mert néptribuni tisztet viselt. De Thrasea csilapította buzgalmát, hogy ne fogjon ily hiábavaló, a vádlottnak mitsem érő és a tiltakozó fejére vészt hozó vállalatba. Az ő kora már lejárt; annyi éven át folyvást követett életrendjét nem fogja elhagyni. Ellenben Rusticus csak elején áll a hivatalos pályának, minden nyitva van előtte. De előbb fontolja meg jól, hogy ilyen időben a közszolgálatnak melyik útjára kelljen lépnie. Különben pedig ő saját elhatározásának tartja fönn, hogy szükségesnek látja-e elmenni a tanácsba.“

27. De másnap reggel már két testőrségi fegyveres csapat állt föl Venus Genetrix temploma előtt; egy csoport polgár szállta

---

* A stoikus bölcseknek.

** Domitianus Kr. u. 69-ben kivégeztette, mert épen Thrasea és Helvidius Priscusról mint szabadsághősökről dicsőítőleg irt (Agric. 2.).

meg a tanácsház bejáratát, meztelen kardokkal; a tereken és a basilikák előtt szétszórtan katonaság ékelte be magát. Ezek szeme előtt és fenyegető tartása mellett léptek a tanácsházba a senatorok s hallgatták a császárnak a quæstora által előadott beszédét. Senkit meg nem nevezve, „kárhoztatta a tanácsurakat, hogy a közügyek körül nem fejtenek ki kellő tevékenységet, s példájokon indulva, lanyhán viselkednek a római lovagok is. Nem is csuda aztán, ha a távoli tartományokban lakók egyátalában nem jönnek be, midőn azok is, a kik consulságot és főpapi tisztet viseltek, inkább foglalkoznak kertjeik szépítésével.“ Mindezt a vádlók siettek fegyverül ragadni meg.

28. Cossutianus kezdte, de még nagyobb erővel kiabálta Marcellus, hogy az állam létkérdése forog szóban; az alárendeltek konoksága csökkenti az uralkodás szelídségét. Mind a mai napig túlontúl elnézők voltak a tanácsurak, midőn a pártos Thraseát, ennek hasonló őrült eszmékkel eltelt vejét Helvidius Priscust, továbbá Paconius Agrippinust, atyja fejedelemgyülöletének örökösét, meg Curtius Montanust, a ki förtelmes verseket gyártott, büntetlenül engedik játékukat űzni.[10]) Hiába keresi a tanácsban a consulviselt embert, a fogadalmi imáknál a papot, eskütételnél a polgárt, mert hát Thrasea az ősök világi és vallási szokása ellenére nyiltan az áruló és ellenség szerepét öltötte föl. Végre is ő, a ki adja a tanácsurat, de a császár bántalmazóit szokta pártfogásába venni, jöjjön ide, mondja el, mit akar javítni vagy változtatni; könnyebben fogjuk tűrni, ha mindent korhol, mint a hogy most tűrjük hallgatását, melylyel mindent elítél. Avagy a földkerekséget átölelő béke, vagy a hadseregek vesztesége nélkül vívott diadalok nem tetszenek neki? Annak az embernek, a ki az ország jólétén búsul, a ki a köztereket, színházakat, templomokat kerüli, a ki azzal fenyegetőzik, hogy önként megy száműzetésbe, nem szabad alkalmat nyujtanunk fonák nagyravágyásának kielégítésére. Nem szabad annak a tanácskozásokban részt venni, tisztségeket viselni és Róma városát látnia. Szakítsa el életét ettől a polgárságtól, melyet már rég nem szeret, most pedig látását is kerüli.“

29. Mialatt Marcellus ádáz tekintettel, fenyegető szóval, lángoló arczczal és szemekkel így beszélt: a tanács már nem azt az ismert és a veszélyek gyakorisága folytán megszokott szomorúságot érezte, hanem új és mélyebbre ható remegésbe esett, midőn a katonák kezét s fegyverét látta s egyszersmind Thraseának tisztes képe ott lebegett szemök előtt. Sokan sajnálták Helvidiust is, a ki

ártatlan létére rokonsági viszonyáért fog meglakolni. „Mit lehet Agrippinusnak is szemére lobbantani, atyja szomorú sorsán kívül,* a kit, szintoly ártatlanul, Tiberiusnak vérengző lelke rontott meg? Montanust pedig, e jámbor fiatal embert, ki gúnyverset sem írt, azért száműzik, mert költői tehetségével kitűnteté magát.“

30. Eközben belép Ostorius Sabinus is, Soranus vádlója, s beszédét Rubellius Plautus barátságán kezdi, és hogy Soranus a maga proconsuli hivatalát Ázsiában, ez állás jelentőségéhez képest, nem annyira a közérdek javának előmozdítására viselte, mint inkább, a városok veszekedéseinek táplálásával is, a maga előnyére használta ki. Ez régi dolog volt; de új az, melylyel az atyának válságos sorsába bevonta a leányát is, mintha az a varázslóknak pénzt ajándékozott volna. Igaz, hogy ez Serviliának — így hívták a leányt — kegyeletes érzelméből kifolyólag történt, mint a ki atyja iránti szeretetből s fiatal meggondolatlanságból kért tanácsot, nem is egyéb felől, csak hogy családját nem éri-e baj, hogy Nero meg lesz-e engesztelhető, s a tanács ítélete nem fog-e valami végzetest hozni rájok? Megidézték tehát a tanács elé s egymással szemben állott a consulok bírósága előtt az éltes atya és a húsz évesnél fiatalabb korú leány, ki csak a minap lett özvegy és elhagyatott, mikor férjét Annius Polliót** száműzték, s most még atyjára sem mert pillantani, mivel csak súlyosbíthatta volna annak veszélyes helyzetét.

31. Mikor a vádló kérdezte, nem bocsátotta-e árúba ékszereit és nyakáról levett lánczát, hogy varázslatos szertartások csinálására pénzt szerezzen? — elsőben földre borult, hosszas sírással és hallgatással, majd az oltárokat ölelgetve mondá: „Semmi gonosz istenekhez nem intéztem varázsszavakat és szerencsétlen imámban nem fohászkodtam egyébért, csak hogy az én jó atyámat te császár,*** ti tanácsurak ne bántsátok. Ugy áldoztam föl gyöngyeimet, köntöseimet és rangom jelvényeit, mintha véremet s életemet kivánták volna. Győződjenek meg ezek a nekem ez ideig ismeretlen emberek, akármi legyen nevök, vagy bármily foglalkozást űzzenek, hogy soha én a császár nevét másként, mint az istenekével együtt, nem említettem. Szegény atyám nem is tud minderről semmit, és ha ez bűn: egyedül én követtem el.“

32. Beszélt még, mikor Soranus szavába vágva, fölkiáltott,

* Ann. XV. 71.

** An XV. 71.

*** A császár nem volt ott, tehát szobrához intézi szavát.

„hogy leánya ő vele nem is útazott a tartományba, Plautussal koránál fogva sem lehetett ismeretségben; férjének bűnéhez semmi köze nem volt; csak túlzott szeretete ültette a vádlottak padjára; válaszszák tehát el ügyét az övétől, s hadd szenvedje ő el a maga sorsát, bárminő legyen". Ekkor feléje induló leányának karjai közé akart rohanni, ha az ott álló poroszlók közbe nem vetik magukat. Majd a tanúk kihallgatására került a sor, és a mily szánalmat keltett a vád embertelensége, épen oly nagy haragot idézett elő P. Egnatius tanúvallomása. Ez Soranusnak előbb védencze, most pedig barátjának eláztatására levén megvásárolva: a stoikus iskola tekintélyével lépett föl, mert gyakorlott volt abban, hogy magatartásával és arczjátékával a tisztességes ember képét juttassa kifejezésre, különben pedig hitszegő és álnok egyéniség, a ki kapzsiságát s érzékiségét tudta rejtegetni. Mikor aztán e tulajdonságait a pénz napfényre hozta, példát nyujtott arra, hogy mint az ármányba burkolt és gazsággal fertőzött, úgy a nemes jellemvonások álarcza alatt barátaikat eláruló emberektől is egyaránt óvakodni kell.

33. De ugyanaz a nap egy tiszteletreméltó példát is hozott napfényre Cassius Asclepiodotusban, a ki nagy gazdagságával a bithynok közt első sorban állván, a mily hódolattal övezte Soranust virágkorában, most hanyatló állapotában sem hagyta el, s azért őt is megfosztották vagyonától és száműzték bizonyítékául annak, hogy mily közönyösek az istenek minden jó és rossz iránt. Thrasea, Soranus és Servilia fölött kimondják a halálítéletet; Helvidiust és Paconius kiútasítják Italiából. Montanus megfenyítését atyjának engedik át, kimondván, hogy állami tisztséget nem viselhet. Eprius és Cossutianus vádlók egyenkint ötmillió, Ostorius egy millió kétszázezer sesterciust kapnak, ez utóbbi a quæstori díszjelvénynyel együtt.

34. Ekkor a kertjében időző Thraseához küldetik a consul quæstora, már alkonyatra hajolván a nap. Kiváló férfiak és nők nagyszámú társasága gyülekezett körűlte, de ő főleg Demetriusnak a cynicus iskola tanárának szavaira figyelt, a kihez, mint arczkifejezéséből s mikor hangosabb szót ejtettek, a hallottakból gyanítni lehetett, a lélek lényegéről s a szellem és test elválásáról tett kérdéseket, míg oda nem jött benső barátai közűl egyik, Domitius Cæcilianus, a ki elmondja neki, hogy mit határozott a tanács. Most Thrasea fölszólítá síró és jajveszékelő vendégeit, hogy gyorsan távozzanak, és egy elítéltnek sorsában való részvételökkel ne hozzanak magukra veszélyt. Arriát, a ki férjét a halálba követni és any-

jának Arriának* példáját utánozni akarta, inti, hogy maradjon életben s közös leányukat ne foszsza meg egyetlen támaszától.

35. Majd az előcsarnokba lépve, ott találkozik a quæstorral, s még örömet is érzett, mikor megtudta tőle, hogy veje Helvidius csupán az Itáliából való kiutasításra lett elítélve. Kézhez kapván azután a tanács határozatát, Helvidiust és Demetriust bevezeti szobájába, mindkét karján megnyitá az ereket, s a kifolyó vérrel meghintette a földet; közelebb szólítá a quæstort s mondá: „áldozunk a szabadító Jupiternek. Nézz ide ifjú ember; de ne adják az istenek, hogy ez jósjel legyen számodra. Oly időben születtél, mikor hasznodra válik az állhatatosság példájával erősíteni lelkedet". Azután a lassú elmulás miatt súlyos kínokat szenvedvén, Demetrius felé fordult. . . .

Itt megszakad a XVI. könyv, melynek további része hiányzik, s véget ér egyúttal az Annales is, melyhez időrendileg csatlakozik Tacitusnak „Historiarum libri" című munkája. Az addig, a 68-ik évig, Nero bukásáig lefolyt eseményeket, egykorú más írók, Dio Cassius, Suetonius Paulus, Plinius, Josephus Flavus s Plutarchus adatai alapján állítjuk össze a következő pótlásban.

PÓTLÁS

az Annales XVI. könyve elveszett részei helyett.

36. Tiridates már Rómában időzött** nejével együtt, s a saját és testvéreinek fiain kívül nagyszámú kiséretet s háromezer lovast is hozott magával. Úgy magát, mint egész kiséretét Rómában és visszatérő útja alatt államköltségen látták vendégül. A parth fejedelmet Nero már Nápolyban ünnepélyesen fogadta s vezette a fővárosba. Midőn a koronázás napja elérkezett, a császár kora reggel a tanács és testőrsége kíséretében a forumra ment, hol a lakosság ünnepi öltönyben s babérkoszorúsan már várakozott. Nero diadaljelvényeket viselt s a szószéken legiói sasok és hadi jelek közt foglalt helyet. Két sor katona tartotta szabadon az útat Tiridates és kísérete számára. Alant a szószék lépcsőjénél Tiridates térdre borult a császár előtt, nagy ujjongása közt az összecsődült népnek. Néhány pillanatig réműlettel nézett körül a parthus, a nép ujjongásából azt vélte, hogy halálra van szánva; de azután a hirnök csöndre intette a tömeget. Tiridates megkezdte beszédét, melyben azt fejezte ki, hogy ő az Arsacus véréből származó fejedelem, két királynak testvére, ide jött, térdre borúlni, mint rabszolga, ura és istene a

* Hasonnevű anyja, Cæcina Pætus neje. 42-ben ölte meg magát, férjét megelőzvén a halálban (l. a VIII—X. könyvek pótlását 17. f.).

** Folytatása a XV. 31. fejezetben félbeszakadt külső eseményeknek.

császár előtt, s az lesz belőle, a mivé a császár tenni akarja. Egy volt-prætor rendeltetett tolmácsúl, hogy a nép is megértse a fejedelem szavait. Nero erre válaszolt: „Jól tetted, hogy ide jöttél színem elé. Mert a mit atyád neked nem örökség gyanánt adott, a mit testvéreidtől kaptál, de a minek birtokában ők meg nem tarthattak: azt megnyered az én kegyelmemből. Arménia királyává teszlek téged, a miből láthatod és láthatják ők, hogy én királyságokat elvehetek és ajándékozhatok.“ E szavak után magához szólítá a fejedelmet, a ki föntmegint térdre borúlt előtte. Nero kezet nyujtott neki, fölemelte, megcsókolta s oldalára ülteté. Ezután megkoronázta a fejedelmet, oly módon, hogy levette fejéről a tiarát, a parthusok szokott fövegét, s hegyes süveggel, a királyi méltóság jelvényével födte be, a mit újra nagy örömriadással üdvözölt a sokaság. E koronázó jelenet után ünnepi játékok következtek Pompejus színházában, melynek falait e czélra megaranyozták. A napfény ellen biborszinű roppant nagy függöny védte a nézőközönséget; a függöny közepén Nero, mint kocsivezető volt ábrázolva arany csillagok közt; a kép és a csillagok aranyszálakból hímezve. A színjáték után gazdag lakoma következett. Mindez mély benyomást gyakorolt az idegen fejedelemre. De mikor a császár, szokott kedvtelése szerint, karján citerával énekesnek, majd mint kocsivezető lépett föl az egész nép előtt: Tiridates kedvetlenűl ismerte föl az ily szereplés méltatlan-voltát, s kifejezést adott abbeli meggyőződésének, hogy ő Corbulóban nemesebb megjelenését látja a római nagy embernek. „Corbulóban — mondá — jó szolgád van neked, császárom!“ de Nero nem értette el, hogy mit akar azzal Tiridates mondani. Mert különben folyvást nagy hódolatot tanúsított Róma és a császár iránt, ki azt is megengedte neki, hogy az elpusztúlt Artaxata városát újból fölépíthesse, s e czélból nagyszámú építőmestert vitt magával Ázsiába. Az újonnan fölemelt várost azután Neroneának nevezte el. Testvérét Vologesest, a parthus királyt, hasztalanúl szólítá föl Nero, hogy jőjjön szintén Rómába s vegye át az ő kezéből a koronát, melyet már úgy is bírt. A parthus azt a választ adta, hogy a császárnak könnyebb egy oly nagy tengeren keresztűl útazni, mint neki.

37. A Kr. u. 66-ik év november havában Nero megvalósítá azt a tervét, hogy Görögországba menvén, ott mint énekes, színész és kocsivezető ünnepeltesse magát, mint már előbb székvárosában. A görög föld mindazon helyein, hol ősidők óta nemzeti játékok, a pythiai, isthmusi, nemeai és olympiai versenyek tartattak, győzelmi díjakat vágyott aratni. Egész sereget hurczolt magával, mely nem fegyvert viselt, hanem citerát, álarczokat és egyéb színi kellékeket hurczolt, s e sereg magvát az az ötezer lovag képezte, az Augustanusok, a kik Rómában is arra voltak rendelve, hogy a császár előadásait tapssal kisérjék. A négy nagy görög játék különböző időben szokott tartatni; az olympiai és pythiai négy évenkint, de sohasem együtt, az isthmusi és nemeai három évenkint, de ismét mindig különböző időben. Nero elrendelte, hogy mind a négy

abban az évben lesz megtartandó, melyet ő Görögországban tölt. Olympiában nem szoktak a zenéből versenyt tartani, de most Nero elrendelte azért, hogy abban is bemutathassa művészetét. Ez ünnepélyek központját ősidőktől fogva annak az istenségnek tisztelete képezte, a kinek az a helyiség szentelve volt. De most csak az az egy dolga volt mindenkinek, a versenybiráknak és a nézőknek, a görögöknek és rómaiaknak, hogy a császár iránti csudálatukat kifejezzék s őt győztesül kiáltsák ki. És habár Olympiában a hatfogatú kocsiról verseny közben lebukott s majd hogy el nem gázolták: mégis ő kapta az olajágból font győzelmi koszorút, s kapott általában annyit, hogy Rómába való visszatértekor ezernyolczszázat vihetett magával. Énekeseket és tragikusokat kényszerített vele versenyre kelni, hogy legyőzze őket, s kényszeríté a nézőket és hallgatókat, hogy naphosszant ott üljenek a színházban, honnan senkinek sem volt szabad, még természeti szükség kielégítése végett sem távozni az előadás alatt, még vajudó nőknek sem. Némelyek halottnak tették magukat s olyanok gyanánt vitettek ki. Mások kétségbeesésökben a színház hátsó falán ugrottak le. Vespasianus, a ki fiával Titussal a császár kiséretében volt, életveszélyben forgott a miatt, mert Nero éneke alatt akart kimenni, vagy azért, mert elnyomta az álom. Mindenütt kémek leselkedtek főleg a legelőkelőbb férfiakra, hogy figyelmesen vagy közönynyel hallgatják-e az előadást. Gyalázat és büntetés érte azokat, kik unatkozni látszottak; másokat pedig, a kik lármát ütöttek és tapsoltak, jutalmakkal tűntetett ki.

38. Kétségtelen dolog, hogy Nero azzal, a mit Görögországban tett, a római birodalom társadalmának már úgyis rég megindult bomlását jóformán befejezésre juttatá. Mint görög földön és egyes államaiban, úgy Rómában is a nemzeti erkölcsök képezték a társadalom összetartó elemét. A peloponesusi háború semmisítette meg a görögöknek ezt a nemzeti egységes érzetét, s ezzel az a kötelék, mely a görög népeket, még mikor háborúban álltak is egymással, valamint az egyes államokban a társadalmat összetartá, föloldózott. Az egységes görögség külső formájául megmaradtak még a nagy nemzeti játékünnepek, s ezekben sok volt abból, a mit kölcsönösen becsültek és tisztéltek, minek ápolásában és élvezetében minden görög föltalálta a maga nemzetiségét. Nero szétzúzta ez egyesületek kereteit is, midőn a nemzeti ünnepek határidőit eltolta, a versenyjátékok helyi sajátosságait eltörülte s igazi művészeti előadások helyett, melyeket a görög csudálattal kisért, saját személyét állítá eléjök bámulat és dicsőítés tárgyául. Mindezeket megtetőzte azzal, hogy azt, a mi most már az egész birodalom társadalmának egyetlen kötelékeül lett volna tekintendő, az uralkodó személyét, mindazzal, a mit szólt és cselekedett, megvetés tárgyává tette. Augustus és Tiberius, sőt még Claudius is, igazi uralkodók valának; Nero, mint nagybátyja Cajus, csak zsarnokoskodni tudott. Egyetlen uralkodóhoz méltó gondolata volt: az isthmus — a corinthi földszoros — átvágása, hogy a félsziget déli csúcsát megkerülő

veszélyes tengeri útat így megrövidítse. Roppant embertömeget hajtatott össze a munkára, köztük hatezer fogoly zsidót is, s mintha csatára készűlne, trombitával adatott jelt a munka megkezdésére. Maga is egy arany kapát vett kezébe, melylyel három vágást tett s a kiemelt földet kosárba téve, vállain vitte el. Példát akart ezzel adni az istenek haragjától borzadó és vonakodó munkásoknak. Mintegy hat nap mulva azonban megszüntették a munkát, mert — mint a Korinthusban időző császárnak hírűl vitték — a fölásott földből vér szivárgott elő, s nyöszörgő és dörgő hangok hallatszottak s szellemek szálltak föl a föld alól. De az egyiptomi mérnökök is azt tanácsolták, hogy a munkálattal föl kell hagyni, mert a tenger fölszíne magasabban áll a földszoros nyúgati oldalán, mint a keletin.*

39. Nero további tevékenykedése görög földön abban áll, hogy rabolt, gyilkolt, szentélyeket gyalázott meg, és a világ urának nevét komédiás szerepléseivel megbecsteleníté. A régi világ nem ismert más erkölcsi törvényt az ősi szokás által szentesített illendőségen kivűl. Maga a vallás oly kevéssé szolgált az erkölcsi életnek és gondolkozásnak alapjául, hogy maga is csak a szokáson nyúgodott s azzal együtt állt vagy bukott. Hogy Nero, ha a Görögországba magával hozott tanácsurak tisztelgését fogadta, tarka ingben jelent meg előttük s nyilvános helyekre is pongyolán öltözködve ment ki; hogy a versenyek megkezdése előtt beiratta nevét a pályázók sorába, s mint egy közönséges énekes, színész vagy kocsis, s az ily embereknek fenyegető pillantásokkal vagy megvesztegetéssel már előre tudtul adta, hogy engedniök kell őt győzelemre jutni; hogy haját hosszúra növesztette, állát simára borotválta; hogy félelmet árult el a versenybírák és azok szolgái előtt, kiknek az volt föladatuk, hogy a hamis vagy gyöngének talált versenyzőket megfenyítsék; végre, hogy ő maga énekes, színész, kocsivezető, sőt kikiáltó szerepében is láttatá s hallatá magát, s a választott dráma tartalmához képest a legkülönfélébb, még női személyek képében is lépett föl: mindez a kortársak szemében époly erkölcstelennek s megalázónak tűnt föl, mint fajtalan élete, melylyel minden szeméremből gúnyt űzött. Még neje Poppæa életében, mint asszony kötött házasságot egy Pythagoras nevű volt rabszolgával; most Görögországban mint férfi tartotta menyekzőjét Sporussal, egy fiatal ugyancsak volt-rabszolgával, a kinek az elhunyt Poppæával való hasonlósága ingerelte idegeit, a kit azért ki is heréltetett, hogy a női természethez közelebb hozza. Sőt nagy jutalmat tűzött ki annak, a ki oly szert talál föl, melylyel Sporust asszonynyá lehetne átvarázsolni. Sporusnak a Poppæa nevet kellett viselnie, női ruhát és fejdíszt hordania, s mellé udvarhölgynek rendelte Calva Crispinillát, ki arról hiresűlt el, hogy Tigellinussal együtt rabolt. Tigellinus szerepelt násznagyképen a

* Tudva levő, hogy az átvágás tervét, napjainkban Türr tábornok vezetése alatt főleg magyar mérnökök valósították meg.

házasságkötésnél, mely a rómaiaknál szokásos teljes szertartások közt folyt le, kisérve a nép mulatozásától és szerencsekivánatoitól. Undok fajtalanságának egyéb tényeiről, melyeket a források említenek, szólni sem lehet. Mindent, a mi görögök s rómaiak szemében szent volt, lábbal taposott, s nem csak túlment a legszélsőbb elveteműltség határán, hanem még azt is követelte, hogy förtelmeit lássák és dicsőítsék.

40. És valamint bűnös kicsapongásaival s minden szemérem megtagadásával igyekezett megsemmisitni mindazt, a mi még a jó erkölcsökből valami megmaradt: úgy minden isteni és emberi dolgot, a minek még volt némi tisztelete, porba tiport. Bármennyire lesülyedt is a római tanács már ő előtte, úgy hogy hatósága már csak az uralkodó szörnyű és gyalázatos tényeinek jóváhagyására s dicsőítésére szorítkozott: azt sem tűrhette Nero, hogy van még egy rend, mely legalább látszólag és név szerint, mint birodalmi tanács áll az ő oldala mellett. Keserű gyűlöletet érzett a tanács ellen, és Vatinius, az a tréfamester, kit Tacitus az udvar leghitványabb eszközének nevez, tetszős dolgot mondott neki azzal a szavával: „gyülöllek császár, mert senator vagy!“ Sok tanácsurat vitt magával Görögországba, attól való féltében, hogy otthon valami cselt szőhetnének ellene. Ezek sorában azután folytatta öldökléseit, legközelebbi ürügyül használván föl a színi előadások alkalmával tanúsított figyelmetlen vagy közönyös voltukat. Valódi okúl pedig mindenkor a személyes kiválóság, a nemes származás vagy a gazdagság volt azok részéről, kiket ő és Tigellinus áldozatul kiszemeltek. Vespasianus csak azzal mentette meg magát, hogy egy kis félreeső városba vonult vissza, s még ott is folyvást félnie kellett Nero vérszomjától. Sőt még később Rómában is világosan nyilvánította abbeli szándékát, hogy a még életben levő tanácsurakat megöleti és senatus nélkül kormányoz. Most Görögországban, hol még a 67-ik évben is időzött, magához hivatá Rufus és Proculus Scribonianus testvéreket, mintha szolgálatukat kormányzási ügyekben igénybe venni óhajtaná. Egyikök felső, másikuk alsó Germaniának volt előbb helytartója, s mind a ketten testvérek között ritka egyetértéssel vezették hivatalukat. Úgy látszik: becsületességök híre s egyúttal nagy vagyonuk ingerelte a vérengző zsarnokot, a kit — állitólag — egy különben ismeretlen árulkodó, Paccius Africanus, figyelmeztetett a két testvérre. Mikor megérkeztek Görögországba, már elítélteknek látták magukat. Nem is hallgatták ki őket, nem bocsátották a császár elé s épen azért a környezettől sok bosszantást kellett elszenvedniök. Önként kivántak meghalni, s életöknek, mint annyian, ereik fölnyitásával vetettek véget. Azt a Corbulót azonban, Syria kormányzóját, ki egyedűl birta tiszteletes távolságban tartani a parthusokat, és a kinek Nero a Tiridates hódolatát köszönheté, megtisztelő formában szólítá Görögországba, s leveleiben is mindig atyjának, jóltevőjének nevezte. És mikor Corbulo Korinth kikötő-városánál Kenreænál partra lépett, már ott találta Nero parancsát, hogy végezzék ki, mielőtt szeme elé jőne. Ahogy a parancsot

meghallá, kihúzta kardját és szívébe merítve, mondá: „megérdemeltem!“ Mert most látta be, mennyire helytelenül járt el, mikor egy ily uralkodónak szavában bízva, egyedül jött, a helyett hogy hozzá ragaszkodó legióinak élén jelent volna meg.

41. Rómában, hol mint egész Italiában, mindent szabadosa Helius alá rendelt, úgy hogy ez, mintha többé nem léteznék se császár, se senatus, mindenféle rendű és rangú személyeket szám-űzött, megöletett, vagyonukat elkobozta: épen úgy folyt minden, mint Görögországban. Helius, együtt Polyklitus szabadossal, rabolt a fővárosban, mint Nero Tigelinussal és Galvia Crispinillával szövetségben a görögöknél. A császár és római helytartója közt váltott levelek nem tartalmaztak egyebet olyanok felűli híreknél, a kiknek itt és ott meg kellett halniok. Q. Sulpicius Camerinus, egy nagyon tekintélyes férfiú, ki előbb Afrika kormányzója volt, ekkor Rómában tartózkodott fiával együtt. Mind a kettőnek halnia kellett, mert Helius lenézést látott abban, hogy családjok régi Pythicus melléknevét viselik, mintha magukat a pythiai győzővel Neróval akarnák összehasonlítni. Már két évvel azelőtt küldött Nero két biztost Görögországba és Kis-Ázsiába, hogy a templomokból a fogadalmi ajándékokat és más műremekeket hozzák el. Ezek mindenütt, még a falvakban is, valamint a szentségekben leggazdagabb helyeken, Olympiában, Delphi és Athénben — egyedül Rhodus város kivételével — végrehajták megbizatásukat, s a mit szent tulajdonúl a községek és templomok birtak, mindaz ott pompázott azután a római forumon, mint puszta műemlék, vagy elkallódott a császár kincstárában, melyet az őrült pazarlás újra meg újra kiürített. Delphiben Pythiának, mivel kérdésére kedvező választ adott, nagy összeg pénzt ajándékozott, melyet később Galba visszavett a jósnőtől. De csupán Delphiből ötszáz, istent és embert ábrázoló érczszobrot rabolt el Nero, s ezzel sem érvén be, az isten tulajdonában levő földet Cirrha városka mellett, mely Delphin alul a tengerparton feküdt, elvette Apollótól, és katonáinak ajándékozta. Sőt a híres jósdát is megszentségteleníté azzal, hogy a templomban levő földhasadék fölött, melyből a Pythiát önkivűletbe ejtő gőz fölszállt, embereket mészároltatott le. Általában minden istentiszteletet kivétel nélkül megvetett, kigúnyolt és fertőzettel illetett.

42. Agrippa király egy hasonnevű tizenhét éves fiút hagyott maga után, a kinek azonban Claudius nem engedte meg atyja örökébe lépnie, bár később atyja országának némi részét mégis átadta neki. Nero alatt ez az ifjabb Agrippa királyi czímmel terjedelmes földeket kapott a Jordán keleti oldalán s Galilæa némely részeit a Genezaret tava mellett Tiberias várossal együtt. A jerusálemi templom és templomkincs fölötti felügyeletet is megkapta azzal a joggal, hogy a zsidó főpapot ő nevezze ki. A Jordán nyúgati oldalán elterülő földek, Judæa, Samaria és Galilæa legnagyobb része császári tiszttartók alatt állt, a kik a népet mindenféle módon kínozták. Mikor Nero Görögországban időzött, Gessius Florus vala Judæa tiszttartója, a ki elődeiét is meghaladó kiméletlenségével és kapzsi-

ságával végképen elkeseríté a zsidókat. Kielégíthetetlen rabló volt; azonkivül szövetkezett a judæai hegységben garázdálkodó útonállókkal, s osztozkodott velök a zsákmányon. Számtalan zsidó, életöket s vagyonukat folytonos veszélyben látván, kivándorolt, hogy a határokon túl keressenek nyúgalmat és bizonlétet. Városok egész lakossága tűnt el, terjedelmes vidékek váltak sivataggá. Midőn Cestius Gallus, akkor Syria kormányzója, kinek Gessius Florus alája volt rendelve, egy ünnep alkalmával Jerusalembe jött, százezrei a zsidóknak állták körül jajveszékelve, hogy segítse meg őket a kegyetlen tiszttartó ellen. A kormányzó megigérte, hogy elnyomójokat szelídebb eljárásra fogja inteni; de eredmény nélkül, mert Gessius Florusnak igazában az volt a szándéka, hogy a szerencsétlen népet fokozott bántalmakkal lázadásra kényszerítse. Ez lett volna az eszköz, hogy a császárnál való bevádoltatásának útját szegje. Ez a Gessius Florus lobbantotta lángra a zsidó háborút, mint Josephus, a történetiró mondja.

43. Úgy látszik azonban, hogy a háború kitörésében nagy része volt a zsidók reménykedésének is, melylyel népöknek királyt és szabadítót vártak. Egész keleten — hol, mint a középtenger partjain is számtalan zsidóság lakott — meggyökerezett és elterjedt az a hit, hogy ez időben Judæából fog egy világuralkodó előállani; a mit később Rómában és másutt a Vespasianus fölemelésében teljesült jóslatnak tekintettek. Valószinű, hogy a kebelökből származó szabadítónak reménye sok zsidót vezetett azon kalandorok közé, kik a hegyekben garázdálkodtak, s részben természetfölötti adományokkal is dicsekedtek, és hogy a római uralommal való szembeszállást magában Jerusalemben, függetlenül a tiszttartóra irányuló gyülölettől, épen ez a remény táplálta. Mert egy vakmerő fiatal ember, Eleázár, főpap fia és a templomi őrség parancsnoka, rábeszélte a papokat, hogy idegentől adományokat a templom részére ne fogadjanak el, s idegenért ne hozzanak áldozatot. Ez hadizenet volt Rómának, mert így a császárért sem lehetett áldozni, a mit pedig előbbi uralkodókért, például Cajusért nem tétováztak megtenni. A nép főnökei átlátták Eleázár szándékát s fölismerték annak veszélyes következményeit s egy nyilvános gyűlésen kifejték vala, hogy mi vár reájok, ha megszűntetnek egy oly szokást, melyet a törvénytudók is megengedhetőnek tartanak. Mikor azonban Eleázár és pártja mégis makacsúl ellenállt, a békepárt követséget küldött Gessius Florus tiszttartóhoz, egy másikat Agrippa királyhoz, segélyt kérvén mind a kettőtől a kitörő-félben levő lázadás elnyomására. Gessius Florus nem válaszolt; neki örvendetes volt hallania, hogy a zsidók fölkelnek a római uralom ellen. Agrippa küldött háromezer lovast a rend helyreállítására. De épen most tört ki a harcz, mert a békepárt a küldött csapatok segítségével a felső városból, melyet megszállva tartott, az alsó várost és abban a templomot igyekezett Eleázártól és embereitől visszafoglalni. Ezek azonban a védelemről csakhamar támadásba mentek át, rohammal vették be a templommal szomszédos Antonius-várat, s benne talált

őrcsapatok kardra hányása vagy foglyul ejtése után a Herodes-család palotáját támadták meg, s fenyegették a római helyőrség táborát, hová Agrippa csapatai is menekültek. Ez utóbbiak, mint belföldiek, szabad elvonulást kaptak, míg a rómaiak a táborból három toronyerődbe menekűltek. Itt heves és makacs ostrom alá fogták őket, úgy hogy kénytelenek voltak megadásra szánni magukat. Eleázár három követet küldött Metiliushoz, a helyőrség parancsnokához, a kik vele megkötéték a szerződést, mely szerint a rómaiak élete kímélve lesz, de fegyvereiket és szerelvényeiket a zsidók kezében hagyják. Így Metilius kivonúlt katonáinak élén, s míg fegyvereiknek birtokában voltak, senki sem merte őket megtámadni. De mihelyt paizsaikat s fegyvereiket letették, azonnal megtámadták és öldökölni kezdték őket. A legénységből senki sem kért kegyelmet; csak Metilius esdeklett életéért, igérvén, hogy zsidóvá lesz. Ezért meg is kímélték. Épen szombati napra esett ez a kegyetlen hitszegés, minélfogva azok a zsidók, kik nem vettek részt benne, annál biztosabbra vették, hogy Isten súlyos büntetéssel fogja az egész népet lakoltatni. Ez események a 66-ik év tavaszán és nyarán folytak le, s ugyanez időben Syria több városában és Alexandriában is kitört a régi gyűlőlség zsidók és pogányok közt, és irtózatos mészárlásokban öntötte ki dühét. Syria kormányzója Cestius Gallus, segíttetve Agrippától is, a helyszínére vezette hadait s végűl Jerusalem falai alá vonult föl. Bevette a város egy részét s már készült a templomot megrohanni, midőn ismeretlen okból fölhagyott szándékával, noha a lakosság békeszerető része, mint szabadítót Eleázár zsarnoksága alól, örömmel fogadta. Elvonult, üldöztetve és keményen szorongattatva a zsidóktól. Csak most tettek ezek igazi készűleteket a rendszeres háború viselésére; szaporították haderejöket, melynek élére megbízható férfiakat állítottak, köztük azt a Josephust is, a ki azután irója lett e háború történetének.* A békepárt fejei elhagyták Jerusálemet. Cestius Gallus meggyőződvén, hogy a fölkelést nem birja leverni, három főember zsidót küldött jelentéssel a császárhoz. Ugyanazok bevádolandók valának Gessius Florust is, a kinek rabló vágya és kiméletlensége kergette a zsidó népet lázadásba.

44. A 67-ik év, melyben a zsidó háború még nagyobb lángra lobbant, nyúgaton is oly mozgalmat idézett elő, melynek következményei vészhozókká lettek Neróra. C. Julius Vindex ugyanis, egy senatori rangú gall család sarja, mely család még a rómaiak előtt Aquitaniában uralkodott, ez időben proprætor vala Galliában, s esze, testi és szellemi ereje s katonai bő tapasztalatai révén nagy tekintélyben állott. Erkölcsi megbotránkozása Nero ellen bírta rá, hogy lázadást szítson, s a kormányzása alatt levő országnak sanyargatása és az elviselhetetlen adóteher hamar megszaporítá a vele tartók nagy számát. A gallok nyilvános gyülésében fejtette ki, hogy „a világot meg kell szabadítani attól a szörnyetegtől, a

* Istóczy Győző magyarra fordította.

ki megrabolta a földet, eltiporta a tanács virágát, megölte saját édes anyját, s lealacsonyítja az egyeduralomnak még a külső méltóságát is. Ki akarna még egy ily embert a Cæsar, az Augustus névvel illetni. Nevezzék inkább Thyestesnek, Oedipusnak, Alkmäonnak, Orestesnek; az illeti őt meg. Keljetek tehát föl; segítsetek magatokon és a rómaiakon; tegyétek szabaddá a világot.“ A gyülés helyeslése után Vindex hadsereget gyűjtött, hogy Nero zsarnokságának véget vessen. Mert nem akarta Galliát kiszakítni a római birodalom testéből, époly kevéssé akarta magát tenni uralkodóvá; hanem követséget küldött Servius Sulpicius Galbához, a tarraconi Hispania kormányzójához, hogy vegye kezébe Nero helyett a római birodalom kormányát. A Galliában megkezdődött mozgalom aztán átment Britanniába is. — Nero még Görögországban múlatott, midőn a zsidó háború dolgában eljáró küldöttség megérkezett hozzá. Corbulo halála azonban kétségtelenül a követség megjelenése előtt történt. A császár most még csak az imént halállal fenyegetett Vespasianust bízta meg a judæai háború vezetésével, s csakhamar utána küldte fiát Titust is, hogy atyjának a hadviselésben segítségére legyen. Valószinű, hogy a galliai fölkelésnek, ha még nem is eléggé határozott híre szintén Görögországban érte a császárt. Philostratus legalább ezt mondja annak okául, hogy a korinthi földszoros megnyitásának munkáját félbeszakította.

45. Helius már akkor, midőn Nero a görög játékünnepek egyik helyéről a másikra szaladgált, ismételve írta neki, hogy jelenlétére szükség van a fővárosban. Most a 67-ről 68-ra forduló télvége felé még erősebben sürgette urának visszatérését, s midőn az még sem jött, maga útazott Görögországba s közölte vele, hogy Rómában nagy összeesküvés van ellene alakulóban. Haza útazása előtt még meggyalázta és megsemmisíté azoknak szobrait, a kik a különféle versenyeken előbbi időkben győztesek valának, hogy csak az ő diadalai maradjanak fönn az utókor emlékezetében. A versenybíráknak roppant ajándékokat adott, s egész Görögországot szabadnak nyilvánította, úgy hogy minden várost megillesse saját ügyeiben az önkormányzat joga. Ezzel a görögök csudálatát akarta megjutalmazni, melyet művészete iránt tanúsítottak, holott a művészet és a csudálat egyaránt hamis volt. Átkelése közben a kitört tengeri vihar miatt veszedelemben forgott. A 68. év márciusában Nápolyban vette hírét Julius Vindex fölkelésének, vagy talán már annak, hogy az folyvást terjed. De mindez nem indítá arra, hogy visszasiessen Rómába, sőt még örülni látszott Gallia lázadásának azon reményben, hogy e gazdag tartomány kirablásával pótolni fogja pénztárának hézagait. Még nyolcz napig múlatott csupán hangjának ápolásával, énekkel és citerajátékkal s megszokott kicsapongásaival; míg a tanácsnál azzal mentegeté magát elmaradásáért, hogy be van rekedve; mintha Róma az ő torkára lett volna kiváncsi. Ezalatt már Vindexnek kiáltványairól is megjött a hír, melyekben Nerónak minden galádságát és bűnét fölsorolta. De semmi sem bántotta annyira, mint az, hogy *Aheno-*

barbus-nak* nevezte s rossz énekesnek és citerásnak mondá, kinek a művészetről fogalma sincs. Megparancsolta most már a tanácsnak, hogy tegyen intézkedéseket Vindex ellen, s megindult székvárosába. Már Nápolyba érkeztekor lebontották a falak egy részét, hogy mint a szent játékok győztese, másoktól még nem taposott úton vonulhasson be; ugyanez történt a többi városokon keresztül és Rómában is. Azon a szekéren ment be a fővárosba, melyen Augustus actiumi győzelme után tartá diadalmenetét. Bíbor öltönyt viselt, inge arany csillagokkal hímezve, fején az Olympiában nyert koszorú, jobbjával tartá a pythosi játék jutalmát, babérkoszorút, s előtte ünnepi menetben vitték a többi koszorút, ezernyolczszáznyolczat; rudakra tüzött táblákon volt írva, hogy melyik koszorú melyik versenyről való. Így vonult be Nero, oldalán a citerajátszó Diodorussal, követve a katonák, lovagok és tanácsuraktól; majd fölment a capitoliumra s onnan a császári palotába. Az egész város virágdíszben, világítva, tömjénillattal tele. „Üdv Olympia győztese! üdv pythusi győző! Augustus! Nero Hercules! Nero Apolló, üdv!" Csakhogy ezek a kiáltások soha többé meg nem újulnak az ő számára; végzetének kereke rohamosabban gördül lefelé a capitoliumról, mint a hogy oda fölvitte a diadalszekér.

46. Időközben Julius Vindex jelentékeny haderőt hozott össze, s ismételve figyelmezteté a kezdetben tétovázó Galbát, hogy lépjen a Nero ellen megindult mozgalom élére. Galbának egy jóslat biztosítá egykor a trónt; de a félelem is ösztönzé, hogy elhatározza magát, mert kezébe jutottak Nerótól származó levelek, melyekben a császári tiszttartókat útasítá, hogy tegyék el az útból Galbát. Egy tanácskozásban, melyet Galba most tartott, nehány hang emelkedett a mellett, hogy várni kell; szükséges előbb tudni, hogy mily hangulat uralkodik a fővárosban a galliai fölkeléssel szemben. Ellenben Titus Vinius, Galba alvezére és bizalmasa, útalt arra, hogy most már egyátalában nem lehet szó arról, hogy Nero mellett maradjanak; Nero ellensége Galbának; egy oly szövetségest, mint Vindex, nem szabad elútasítni, mert Vindex Galbát akarja a zsarnok helyett a trónon látni. Erre a proconsul gyülésre hívta össze a katonaságot, beszélt a jelen idő nyomorúságairól. Az összegyült katonaság — a hogy előre ki volt csinálva — kikiáltotta őt császárnak. De Galba egyelőre vonakodott a császári méltóságtól, s csak Róma tanácsa és népe legatusának nevezé magát. Egyszersmind szaporította hadseregének nem igen jelentékeny létszámát a tartományában elrendelt újonczozással. Bizalmas embereiből egy tanácsfélét alakított maga körül; fiatal lovagok képezték testőrségét, a mire szükség is volt, mert Nero kiküldött gyilkosai leselkedtek rá. Julius Vindex ezalatt megindult az álpok felé, egyesülendő Galbával, kinek érkezése Hispaniából várható volt. Azonban felső Germania helytartója, L. Verginius Rufus ugyanazon irányban nyomult elő

* Nero őseinek neve. I. Napoleon sem tűrte császárkorában, ha Bonapartenak mondták.

egy hatalmas sereg élén Vindex ellen. Nem messze egymástól ütöttek tábort a mai Besançon közelében, s először küldöttek útján, majd személyesen értekeztek, a minek az lett a vége, hogy haderőiket egyesíteni határozták Nero ellen. Erre Vindex kivonult a maga táborából, Besançon várost megszállandó, míg Rufus emberei abban a hitben, hogy Vindex ellenök készül támadásra, parancs nélkül a gallokra rohantak s levágtak bennök húszezeret. Vindex azt hitte, hogy árulás történt, s kétségbeesetten agyon szúrta magát. Rufust mélyen megrendítette a csapás, s állhatatosan vonakodott a serege által fölajánlott császári méltóság elfogadásától. Tetterős férfi volt, már többször consul, s általános tiszteletnek örvendett; nevénél fogva és a parancsnoksága alatt álló sereggel, mely a birodalom nyúgati felének leghatalmasabb hadereje volt, könnyen czélt érhetett volna. Katonái annyira ragaszkodtak hozzá, hogy minden teketória nélkül Cæsarrá és Augustussá kiáltották ki, leszakítván a hadi jelvényekről és összetörvén Nero képeit. Egyik katona a legiója sasára Rufus nevét írta föl, de ő letörülte. Egyik tribunja kivont karddal állt eléje, s fölszólítá, hogy vagy császár legyen, vagy haljon meg. Rufus szilárdan állt elhatározása mellett s kijelenté, hogy császárt a római tanács és nép van jogosítva választani. Mostanra megtudta tekintélyével nyugtatni katonait, de mindig megmaradt valami mély kedvetlenség szívökben a miatt, hogy az általok fölajánlott császárságot visszaútasította. Élete a későbbi lázadó mozgalmak alatt is többször forgott veszélyben, noha katonái csudálták rendíthetetlen bátorságát.

47. Nero kezdetben csak a galliai zavargásokról értesült s hitte, hogy könnyen el fog vele bánni. De mikor megtudta, hogy Galba Hispaniában és Verginius Rufus is ellene nyilatkoztak: összerogyott és sokáig eszméletlenül hevert a földön. Mikor magához tért, megtépte ruháit, csapkodta fejét s fölkiáltott, hogy neki vége van. Dajkája vígasztalta, hogy ilyen más uralkodókkal is történt. „Nem — mondá, — az én esetem példátlan, mert még élve veszítem el uralmamat.“ A tartományokból érkező jobb hírek azonban megint határtalan örömre hangolták; nagy lakomát rendezett s gúnyverseket olvasott föl, melyeket a fölkelés főnökeire csinált. A tanács eközben Galbát a haza ellenségének nyilvánította; Nero pedig azt mondá: „A gallokat később fogjuk megkoppasztani; de Galba vagyona kezünk ügyébe esik, azt eladjuk s fölhasználjuk; mert ő ellenségünk.“ Alkalmasint halott volt már, mikor erről Galba értesült, s viszont ő is eladóvá tette a császárnak ott fekvő jószágait. Olykor elfogta Nerót a düh; meg akarta mérgeztetni az összes tanácsurakat, vadállatokat bocsátni a főváros népére, székhelyét tűzzel készült elpusztítni, a számüzötteket, bárhol tartózkodjanak, valamint a Rómában élő gallokat kivégeztetni, magukat a római hadseregek vezetőit is, a kiket mind ellenségének tartott, kiküldött gyilkosok által eltenni láb alól. Majd ismét a háború viselésével foglalkozván: az ez évbeli consulokat, Silius Italicust és Valerius Trachulust lemondatta hivatalukról, s egyedüli consullá tette magát, mert *egy*

consulnak kell lenni, a ki Galliát megfékezze. Lakomával ülte meg consulságra lépését, s azt mondá, hogy mihelyt a tartományba megérkezik, fegyvertelenül lép katonái elé és sírni fog. Ha aztán a lázadókat így engedelmességre bírta, a következő napi ünnepen győzelmi dalt fog előttük énekelni, melyet most mindjárt megírandó lesz. Azonban Germaniába, Britanniába és Illyriába parancsokat küldött, hogy a háborúra hadcsapatokat szedjenek össze; az Italia körül fekvő hajóhadak legénységéből pedig egy új legiót alakított. Rubrius Gallust, más forrás szerint Petronius Turpilianust nézte ki a hadseregnek vezéreül, mely Galba és Verginius Rufus ellen volt fölvonulandó. Maga vette kezébe a hadjárathoz szükséges szerelvények beszerzését, melyekhez a drámai előadások czéljaira szükséges eszközök és ágyasai is járultak, s ez utóbbiak haját férfimódra nyíratta le s magukat amazonok módjára fegyverezte föl.

48. Komoly előkészületeket is tett azonban a háborúra, csakhogy már későn. Fölhívá a polgárokat, hogy zászlói alá gyülekezzenek; de mivel senki sem jelentkezett, parancsot adott ki, hogy minden családfő egy bizonyos számú rabszolgát állítson ki, a kik közül aztán a hadi szolgálatra legalkalmasabbak be fognak soroztatni. Az adókat is kiméletlenül hajtatá föl, a mit már sokan megtagadtak azzal a nyilatkozattal, hogy vegye el a meggazdagított árulkodóktól a mesterségökkel szerzett jutalmakat. Az ellene forrongó bosszúságot fokozta az is, hogy mikor épen nyomasztó kenyérhiány uralkodott, egy hajó érkezett Alexandriából, nem gabonával, hanem nilusi homokkal rakva a circusok számára. Az ezt keserűen kigúnyoló vers bizonyítá, hogy nem félnek többé tőle. Most már nem tartotta lehetetlennek, hogy a trónról lebuktatják, de azzal vígasztalta magát, hogy „a művész mindenhol megkeresi a maga kenyerét.“ Alexandriába akart menni, hogy ott mint citerajátszó éljen. A tőle való elpártolás újabb hírei réműletbe s aggodalomba ejték. Locusta méregkeverő nővel egy szert készíttetett, melylyel életének gyorsan véget vethet; arany szelenczében magánál tartá azt, lakását pedig most már áttette a Servilius-féle kertbe. Onnan leghűbb szabadosait elküldé Ostiába, hogy hajókat szereljenek föl, ha szökni kellene. Kérdeztette a testőrségi tribunokat és centuriókat, hajlandók volnának-e őt kisérni. De azok vagy kifogásokkal ütötték el a dolgot, vagy egyenesen megtagadták, sőt egyik Virgil szavaival izente neki: „hát oly nagy szerencsétlenség a meghalás?“ Majd azon tűnődött, hogy a parthus király segítségéhez, vagy Galba kegyelméhez forduljon-e? Azután megint azt gondolta ki, hogy gyászruhában szószékre fog lépni és legmélyebb alázkodással bocsánatot kérni a multakért, s ha azt nem kapná meg, legalább hogy Egyiptom kormányzását engedjék át neki. Később megtalálatott íratai közt az a beszéd, melyet ez alkalommal elmondani szándékozott. De bizonyára attól való félelme akadályozta meg a terv kivitelét, hogy még mielőtt a forumra érne, széttépi őt a nép. Másnapra halasztá határozatát.

49. A tanács pedig bátorságot merítvén a most már Róma-

ban kétségtelenül uralkodó hangúlatból, a testőrség táborába ment s rávette a testőrkatonákat, hogy járuljanak az ő határozatához, mely szerint Nero a haza ellenségének lesz nyilvánítandó, a hispaniai hadsereg által császárrá kikiáltott Galbát pedig ismerjék el. Megparancsolta az őrségnek is, mely Nero körül a Servilius-féle kertben volt, hogy hagyja el őt. Midőn ez éjjel megtörtént, Nero kiugrott az ágyból s a városba küldött szolgákat, hogy hívják elő barátait. De mindenütt zárt ajtókra találtak; nem jött senki. Mikor szobájába visszatért, már kiürítve találta ezt; ellopták még ágyát, még azt a szelenczét is, melyben a mérget tartá. Most már meg akart halni egy rabszolgája keze által; de mikor arra egyik sem vállalkozott: „tehát nincs sem egy barátom — mondá, — sem egy ellenségem!“ Majd a folyó felé szaladt, hogy bele ölje magát, de megint visszajött, s kérte szolgáit, keressenek neki valami rejtekhelyet, a hol összeszedhesse magát. Szabadosa, Phaon, közelfekvő majorját ajánlotta föl e czélra, s Nero azonnal meztelen lábbal és kopott ruhában egy gebére ült, és elsietett Phaon, Sporus és egy másik szabadosa, Epaphroditus kiséretében, fejét sem födvén be s egy kendőt tartva arczán, hogy föl ne ismerjék. A testőrök táborából hallatszottak hozzá a katonák szitkai, melyek neki, és üdvkivánataik, melyek Galbának szóltak. Villám csapott le előtte és dörgés reszketteté meg alatta a földet, mintha meg akarna nyilni, hogy az általa legyilkoltak szellemeit kibocsássa rá. Egy szembe jövő ember mondá, hogy Nerót üldözik; egy másik azt kérdezte, hogy mit tudnak a császár felől? Lova megriadt egy hullától, mely az útszélen feküdt, s a lökés következtében arcza föltárult a kendő alól, mire egy ember, ki a testőrcsapatokban szolgált volt, fölismerte és köszöntötte őt. Megijedve ezen, letértek az útról; a lovakat hagyták futni, s ő maga kimerülten, egy náddal benőtt mélyedésben ledobbant a földre. Ott az úton elmenők minden lépésére, minden hangra összerezzent, mintha már üldözői volnának nyomában. Kutyaugatás, madár csiripelése, a széltől mozgatott nád zizegése: minden, remegéssel töltötte el. Nem mert kisérőivel beszélgetni, nyögött, sírt, csöndesen sóhajtozott, hogy ő, a kinek csak intését még az imént ezerek lesték, most három szolgájával guggol e búvóhelyen. Most visszagondolt galád tetteire; neje és atyja — mondá egy görög tragődiaíró szavaival — űzik őt siralmas halálba. Végűl, mikor meggyőződött, hogy nem üldözik, fáradságosan áthatoltak a nádon és bozóton keresztül Phaon majorjának hátulsó oldaláig. Ott kérte őt Phaon, hogy rejtőzzék el egy homokgödörbe, míg lehetséges lesz észrevétlen bevinni a lakásba. Szomját egy tócsa vizével csilapítá, mondván: „ez a Nero befőttje.“ * Ezalatt kisérői a ház hátulsó falán lyukot törtek, melyen azután Nero bemászott, s a legközelebbi kamrában lefeküdt egy silány vaczokra. Éhségtől és szomjtól gyötörve, visszautasítá a kinált szegényes kenyeret, s csak egy kis

* *Hæc est Neronis decocta.* Az idősb Plinius beszéli, hogy Nero találmánya volt ez a *decocta*. A forralt vizet üvegbe öntvén, hóban hűtötte le.

langyos vizet ivott. Szolgái figyelmeztették, hogy haljon meg s meneküljön a ráváró sors elől. Meghagyta tehát, hogy ássanak gödröt, elég bővet arra, hogy testét befogadhassa; abban akarta kivégezni magát, s rendelte, hogy ott rakják a máglyát is hullájának elhamvasztására. Közben többször fölkiáltott: „mily művész hal meg bennem!“

50. Rómában azalatt örömujjongásban tört ki a nép s áldozott az isteneknek. Sokan kalappal fejökön jelentek meg az utczán, a mi a szabadonbocsátott rabszolgák jelvénye szokott lenni. A tanács határozatot hozott, mely szerint Nero a haza ellenségének nyilvánittatik, s hogy fölkerestessék ősi szokás szerint való megbüntetés végett. Ugyanazon határozattal Galbának megszavazzák a császári hatalom jelvényeit. Phaonhoz hirnök küldetik e határozatról szóló irattal. Nero kirántotta kezéből az iratot s elolvasá. Kérdezte, hogy minő az a büntetés, s mikor megmagyarázták neki, eliszonyodott, s két tőrt vett elő, melyeket magával vitt, megpróbálta hegyöket, de újra visszadugta tokjukba, mondván, hogy még nem érkezett el a halál órája. Sporust megkérte, hogy kezdje el a haldoklók sirató dalát. Majd megint úgy akarta, hogy kisérőinek egyike menjen előbb halálba, hogy példájából bátorságot meritsen. Olykor magát szidta, hogy még mindig él. De már hallatszott a lovasok robaja, kik élve fogják elvezetni. Ekkor remegve szólt:

„Gyorslábú paripák dobogása hatol füleimbe“*

s mellének szegezte a tőrt. Epaphroditus segített neki nyomni, s már halálán volt, mikor a centurio berontott, és a vérzést el akarta állítni. Nero e szavakkal mult ki: „Késő! így teljesíted kötelességedet?“ kidűledt merev szemekkel feküdt ott, borzalmára a jelenvoltaknak. Halála a Kr. u. 68-ik év junius hónapjában esett. Nem egészen harminczegy évig élt, a miből majdnem tizennégyet töltött a trónon. Vele kihalt a Juliusok háza. Temetéséről két dajkája, Ekloge és Alexandra, meg Akte, az a szabadosnő gondoskodék, kivel fiatal császár korában szerelmi viszonyt folytatott. A Domitiusok sírboltjában helyezték el hamvait.

---

* *Ilias* X. 535.

Magyarázatok a XVI. könyvhez.

[1]) *Bebalzsamozták.* Tacitus nem említi az okot, mely miatt Poppæa földi részeinek eltakarításánál eltértek az elhamvasztás római szokásától. Valószinű, hogy máglyán való elégetés helyett azért balzsamozták be a holttestet, mert Poppæa az egyiptomi származású Isis-tiszteletnek volt hivője. Friedländer (Sittengeschichte I. 413.) azt hiszi, hogy a zsidó vallást követte. Mind a két keleti vallásnak sok híve volt már akkor Rómában.

[2]) Az eredeti szöveg szavai: *ut relinquerent suos superstites et mortuos,* homályosak; de másként nem lehet helyesen értelmezni, mint úgy, hogy mindegyik azért imádkozott: bár lenne a másik kettőnek haldoklása minél rövidebb, s maradna ő hármuk közt az utolsónak.

[3]) Tehát április hónapja most *Neroneus,* május = *Claudius,* junius pedig *Germanicus*nak nevezteték; de Nero után ismét visszaállíták az előbbi neveket. Ann. XV. 74.

[4]) A csillagok állása, *constellatiója,* valakinek születése órájában, melyből az egyén jövendő életfolyását jósolták. Ez az astrologiai tudákosság a római világ romlása után is még sok száz évig divatozott, s oly férfiak is, mint nagy Mátyás királyunk, meg Wallenstein hittek benne.

[5]) *Fonák dicsvágyból.* Mert épen vágyni szoktak az emberek az állami tisztségekre; Mela ellenben a nyúgalomra és független életre vágyott.

[6]) *Cerialist* azért akarta eláztatni, mert vesztére tört. Crispinus ellen nem táplált hasonló rossz szándékot, s tudta is, hogy az már nincs életben; de bevonásával súlyosbítni akarta a Cerialis ellen emelt vádat. Lehet azonban az is, hogy még csakugyan nem értesült a Crispinus haláláról.

[7]) Ez a Cajus (vagy Titus) *Petronius* valószinűleg ugyanaz, a kinek *Satyricon* (satura Menippea) czím alatt egy részint prózában, részint versben írt regénye fönmaradt. Nero udvarában finom izlése, ötletessége, vaskos de szellemes tréfái révén mintegy a *maitre de plaisir — elegantiæ arbiter* — tisztét töltötte be, egészen bukásáig. Sienkiewitz lengyel író újabban nagy hírre szert tett „Quo vadis?“ czímű regényében nagyon rokonszenves alak gyanánt szerepelteti. Az 1902. év első napjaiban a napi sajtó azt a rövid hírt közölte Olaszországból, hogy Fabrio Gori Sicilia szigetén, Riesi városka mellett, föltalálta volna Petronius sírboltját, mely

tömör négyszögű s hasonló oszlopokon nyugvó építményből áll, meg hogy a sírban Petroniusnak azon végrendeletét is megtalálták (?), melyről Tacitus emlékezik.

[8]) A császárok trónra lépésekor s minden újév első napján a senatorok hűségesküt szoktak tenni a császár iránt. L. I. k. 30. magyarázat.

[9]) *Tubero* stoikus, a Gracchusok ellensége; *Favonius* Cato Uticensisnek barátja.

[10]) Az itt említett *Helvidius* nem cserélendő föl a hasonló nevű legatussal (Ann. XII. 49.); se a néptribunnal (Ann. XIII. 28.). Őt most száműzik; Galba alatt visszatér s bevádolja Marcellust, de siker nélkül. Majd Vespasianus megöleti ellenséges magatartása miatt. Merev, de becsületes jellemét rajzolja Tacitus Hist IV. 5. — *Paconius Agrippinus* Claudius előtt proconsul Cretában, fia annak a M. Paconiusnak, a kiről föntebb (Ann. III. 67.) volt említés s a ki később Tiberius alatt csekély ok miatt kivégeztetett. Ez esemény elbeszélése valószinűleg az V. könyvvel együtt veszett el. — *Montanus*, a ki Vespasianus alatt senatornak említtetik, satyráival fölkelté maga ellen Nero művészi irígységét, mint alább a 29. fejezetben mondatik.

Vége az I. kötetnek.

A. M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár